

Digitized by the Internet Archive
in 2015

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

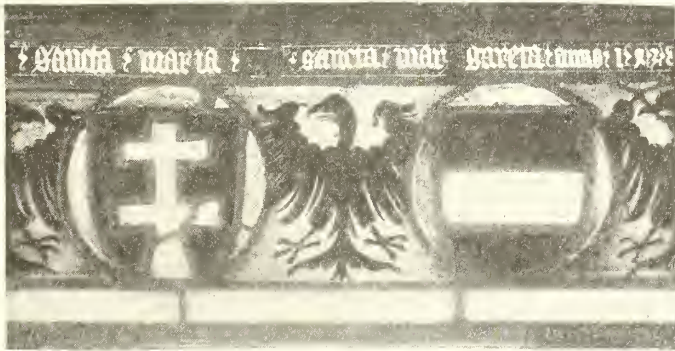
A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
és
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XXII. KÖTET. 26

NÉGY KÉPES MELLÉKLETTEL, HETVENHÁROM KÉPES TÁBLÁVAL ÉS HUSZ ÁBRÁVAL.

SZINES ABLAK A ZÜRICHI MÚZEUMBAN, MAGYAR ÉS OSZTRÁK CZÍMERREL.
FŐLIRATA: SANCTA MARIA SANCTA MARGARETA 1438.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1902.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- BELLA LAJOS. Az éjszakai bronzkor ré-
gibb szakaszának chronológiája 160—
174.
- BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Nép-vándorláskori
takácseszközökről 408—410.
- BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri temető a ré-
gibb középkorból. I. 12—24. — II.
128—143.
- DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. A pécskai őstelep-
ről (Arad m.) származó öntőminták-
ról 271—274.
- DUDÁS GYULA. A begecsi ásításokról
350.
- Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Apaffi György sir-
emléke 97—113. — Abonyi sírleletek
a régi középkorból 241—263. — XVI.
századi magyar festő műve a kassai
székesegyházban 382—395.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. Dr. Cserni Béla:
Alsófehérvármegye története a római
korban 178—183. — A sárvári föld-
varról (Szolnok-Doboka m.) 266—
271. — Egy szamosujvári római fel-
íratról 336—338. — Római út kereszt-
metszete 381—382.
- GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogh-szigeti
Pálos-monostor 1—7. — A bodrogh-
monostori sírleletekről 338—342.
- GOHL ÖDÖN. A m. n. múzeum érem-
tárának 1901. évi gyarapodása. I. rész
186—191. — A nádasdi éremlelet
322—331.
- HALAVÁTS GYULA. Mikor épült a dévai
evangelikus református templom 74—
76.
- HAMPEL JÓZSEF. Császári (Komárom m.)
sírleletek 38—47. — A m. n. múzeumi
régiségtár gyarapodása az 1901. év
második felében 85—87. — Londoni
múzeumok 89—96. — Régiségek a
honfoglalás korából 296—316. —
Ókori lexikon. Szerkeszti: Pecz Vil-
mos 357—360. — A szegzárdi mú-
zeum 363—364. — A germán mú-
zeum Nürnbergben 379—380. — Az
idamajorbeli felírtos tábla 381. —
A nemzeti múzeumi régiségtár gya-
rapodása 1902-ben 419—448.
- HAUGH BÉLA. A szegzárdi múzeum
újabb szerzeményei 364—370.
- HIDVÉGHY SÁNDOR. Bakony-Tamási-
leletekről 406—408.
- HINTZE ERVIN. Szt. Dorottya hermája
a boroszlói iparművészeti múzeum-
ban 193—201.
- HÜBNER EMIL. Óskori régiségekről
Czepléden 401—402.
- Dr. JÓSA ANDRÁS. A takta-kenézi bronz-
leletről (Szabolcs megye) 274—280.
- KEMÉNY LAJOS. Adatok az ötvösség tör-
ténéthez 69—74. — Felsőmagyar-
országi képfaragókról 332—336. —
A kassai képipró czéhről 410—412.
- KUBINYI MIKLÓS. Az isztebnei bronz-
leletről 342—345.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Császári (Ko-
márom m.) sírleletek 28—38.
- LEHÓCZKY TIVADAR. A munkácsi pénz-
verde 316—322.
- lfj. LOSSONCZY ISTVÁN. A vattai test-
halmi őstelepről (Borsod m.) 345—350.
- Dr. MAHLER EDE. Császári (Komárom
megye) sírleletek 24—28. — Főírtos
agyagtábla Babylonból 78—79. —
Nestanuter koporsója a n. múzeum-
ban 144—160. — Kőkori zsugorított
csontvázakról 264—266. — A régibb
bronzkor chronológiájához 293—296.

- MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum 376—377.
- MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1901-ben 191—192.
- Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. Temető királyságunk első századából 210—241. — A pilinvárhegyi konyhahulladék helyről 350—356.
- ORNSTEIN JÓZSEF: Ásatásáról a Szamosujvár melletti római castellumban 76—78.
- OROSZ ENDRE. Szamosujvár-petrísi őseleletek 83. — Herepey Károly: Alsófehér vármegye monografiája 175—178. — Ősrégészeti leletekről Apahidán (Kolos m.) 402—405.
- Dr. PAP KÁROLY. Egy xvii. századbeli ravatalterítő 113—122. — Szilassy János ötvös élettrajzához 283—288.
- REIZNER JÁNOS. A szegedvárosi múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása 87—89.
- SENNOVITZ GYULA. Geszti leletekről (Borsod megye) 281—283.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az országos rég. és embert. társulat november és decemberi ülése 84—85. — Januáriusi ülése 184. — Februáriusi ülése 184—186. — Márcziusi ülése 186. — Májusi ülése 362. — Szeptemberi ülése 362—363. — Római síremlékek Aquincumból 382—383. — Római épít. emlék a Svábhegyen 384. — A budavári Domokos-templom kiásatása 395—400. — Októberi ülése 415—416. — Decemberi ülése 416—418.
- Dr. TAKÁTS SÁNDOR. Nádasdy Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127. — Abstemius (Bornemissza) Pál püspök végrendelete 202—210. — Donner szobrászról és a süttöi márványról 412—414.
- TÉGLÁS GÁBOR. Jupiter és Fortuna Salutaris szentélye Ampelumban vagyis a mai Zalutnán 7—12.
- TÉGLÁS ISTVÁN. A mikesi római romok szétdőlése és a közelebb Tordán talált római feliratokról 79—83. — Őskori sírokban talált edényekről Torda-Aranyos vármegyében 405—406.
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Szegedi múzeum 372—376.
- ab.* A miskolczi múzeumnól 89. — Vidéki múzeumok 370—372. — A magyar nemzeti múzeum 100 éves fennállásának emlékére rendezett ünnepélyről 418—419.
- M. J.* A magyar történet kútjöinek kézikönyve. Szerkesztette: dr. Marczali Henrik 360—361.
- n.* Új régészeti gyűjtemény 378.
- x.* Az alsófehérmegeyi tört. régészeti és természettudományi egylet 378—379.
- Domján István † 381.
- Főlrirat Valerius Dalmatius tiszteletére. Mommsen Tivadar jul. 10-én Berlinben tartott előadása 289—293.
- Steindl Imre † 381.
- Új vidéki múzeum-egyesület 448.
- Virchow Rudolf † 381.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- BELLA LAJOS. Az éjszakai bronzkor régibb szakaszának chronológiája 160—174.
- DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. A pécskai őstelepről (Arad m.) származó öntőmintákról 271—274.
- DUDÁS GYULA. A begecsi ásatásokról 350.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. A sárvári földváról (Szolnok-Doboka m.) 266—271.
- HÜBNER EMIL. Őskori régiségekről Czegléden 401—402.
- Dr. JÓSA ANDRÁS. A takta-kenézi bronzleletről (Szabolcs megye) 274—280.
- KUBINYI MIKLÓS. Az isztebnei bronzleletről 342—345.
- Hj. LOSSONCZY ISTVÁN. A vattai testhalmi őstelepről. (Borsod megye) 345—350.
- Dr. MAHLER EDE. Kőkori zsgorított csontvázakról 264—266. — A régibb bronzkor chronológiájához 293—296.
- Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. A pilinvárhegyi konyhahulladék helyről 350—356.
- OROSZ ENDRE. Szamosujvár-petrísi őseleletek 83. — Herepey Károly: Alsófehér vármegye monografiája 175—178. — Ősrégészeti leletekről Apahidán (Kolos m.) 402—405.

SENNOVITZ GYULA. Geszti leletekről (Borsod megye) 281—283.
TÉGLÁS ISTVÁN. Óskori sírokban talált edényekről Torda-Aranyos vármegyében 405—406.

II. Ókor és régibb középkor.

BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Népvándorláskori takácseszközökről 408—410.
BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri temető a régibb középkorból I. 12—24. — II. 128—143.

Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Abonyi sírletelek a régi középkorból 241—263.

Dr. FINÁLY GÁBOR. Dr. Cserni Béla: Alsófehér vármegye története a római korban 178—183. — Egy szamosújvári római feliratról 336—338. — Római út keresztmetszete 381—382.

GUBITZA KÁLMÁN. A bodroghmonostori sírletelekről 338—342.

HAMPEL JÓZSEF. Császári (Komárom m.) sírletelek 38—47. — Ókori lexikon. Szerkeszti: Pecz Vilmos 357. — Az idamajorbeli feliratos tábla 381.

HIDVÉGHY SÁNDOR. Bakony-Tamási leletekről 406—408.

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Császári (Komárom m.) sírletelek 28—38.

Dr. MAHLER EDE. Császári (Komárom megye) sírletelek 24—28. — Föliiratos agyagtábla Babylonból 78—79. — Nestanuter koporsója a n. múzeumban 144—160.

ORNSTEIN JÓZSEF. Ásatásáról a Szamosújvár melletti római castellumban 76—78.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Római síremlékek Aquincumból 382—383.

TÉGLÁS GÁBOR. Fortuna Salutaris és Jupiter szentélye Ampelumban vagyis a mai Zalatnán 7—12.

TÉGLÁS ISTVÁN. A mikesi római romok szétdőlése és a közelebb Tordán talált római feliratokról 79—83.

Föliirat Valerius Dalmatius tiszteletére. Mommsen Tivadar jul. 10-én Berlinben tartott előadása 289—293.

III. Középkor és Újkor.

Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Apaffi György síremléke 97—113. — XVI. századi magyar festő műve a kassai székesegyházban 385—395.

GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogh-szigeti Pálos-monostor 1—7.

HALAVÁTS GYULA. Mikor épült a dévai evangélikus református templom 74—76.

HAMPEL JÓZSEF. Régiségek a honfoglalás korából 296—316.

HINTZE ERVIN. Szt. Dorottya hermája a boroszlói iparművészeti múzeumban 193—201.

KEMÉNY LAJOS. Adatok az ötvösség történetéhez 69—74. — Felsőmagyarországi képfaragókról 332—336.

A kassai kőipar czéhről 410—412.

Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. Temető királyságunk első századából 210—241.

Dr. PAP KÁROLY. Egy XVII. századbéli ravatalterítő 113—122. — Szilassy János ötvös életrajzához 283—288.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Rómán épít. emlék a Svábhegyen 384. — A budavári Domokos-templom kiásatása 395—400.

Dr. TAKÁTS SÁNDOR. Nádasdy Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127. — Abstemius (Bornemissza) Pál püspök végrendelete 202—210. — Donner szobrásról és a süttöi márványról 412—414.

M. J. A magyar történet kútforrások kézikönyve. Szerkesztette: dr. Marczali Henrik 360—361.

IV. Numismatika.

GOHL ÖDÖN. A m. n. múzeum éremtárának 1901. évi gyarapodása. I. rész. 186—191. — A nádasdi éremlelet 322—331.

LEHÓCZKY TIVADAR. A munkácsi pénzverde 316—322.

V. Vegyes közlemények.

HAMPEL JÓZSEF. A m. n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1901. év második felében 85—87. — Londoni múzeumok 89—96. — Ókori lexikon. Szerkeszti: Pecz Vilmos 357—360. — A szegzárdi múzeum 363—364. — A germán múzeum Nürnbergben 379—380. A n. múzeumi régiségtár gyarapodása 1902-ben 419—448.

HAUGH BÉLA. A szegzárdi múzeum újabb szerzeményei 364—370.

- MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum 376—377.
- MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1901-ben 191—192.
- REIZNER JÁNOS. A szegedvárosi múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása 87—89.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az országos rég. és embert. társulat november és decemberi ülése 84—85. — Januáriusi ülése 184. — Februáriusi ülése 184—186. — Márcziusi ülése 186. — Májusi ülése 362. — Szeptemberi ülése 362—363. — Októberi ülése 415—416. — Decemberi ülése 416—418.
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Szegedi múzeum 372—376.
- ab.* A miskolczi múzeumról 89. — Vidéki múzeumok 370—372. — A magyar nemzeti múzeum 100 éves fennállása alkalmából rendezett ünnepélyről 418—419.
- r.* Új régészeti gyűjtemény 378.
- x.* Az alsófehérmegyei tört. régészeti és természettudományi egylet 378—379.
- Domján István † 381.
- Steindl Imre † 381.
- Új vidéki múzeum-egyesület 448.
- Virchow Rudolf † 381.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (*Megjelent 1902 február 15-ikén.*)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogh-szigeti Pálos-monostor. (Két ábrával) 1—7. l.
- II. TÉGLÁS GÁBOR. Fortuna Salutaris és Jupiter szentélye Ampelumban vagyis a mai Zalatnán. (Egy ábrával) 7—12. l.
- III. BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri temető a régibb középkorból. (15 ábrával) 12—24. l.
- IV. Császári (Komárom m.) sírleletek. I. Dr. MAHLER EDE. II. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. III. HAMPEL. (Tizenöt ábrával) 24—47. l.
- V. MILLEKER BÓDOG. Újabb vattinai leletek. (Három képes táblával) 48—68. l.

LEVELEZÉS.

- I. KEMÉNY LAJOS. Adatok az ötvösség történetéhez ... 69—74. l.
- II. HALAVÁTS GYULA. Mikor épült a dévai ev. reform. templom? 74—76. l.
- III. ORNSTEIN JÓZSEF ásatásáról a Szamosújvár melletti római castellumban. (Ábrával) ... 76—78. l.
- IV. Dr. MAHLER EDE. Föliíratos agyagtábla Babylonból. (Ábrával) 78—79. l.
- V. TÉGLÁS ISTVÁN. A mikesi római romok szétdulása és a közelebről Tordán talált római föliíratokról 79—83. l.
- VI. OROSZ ENDRE. Szamosújvár-petrisi őseletek ... 83. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az országos rég. és embert. társulat novemberi és decemberi ülése. *Dr. Szendrei János* ... 84—85. l.
- II. A m. n. múzeumi régiség tár gyarapodása az 1901-ik év második felében. *Hpl.* ... 85—87. l.
- III. A szegedvárosi múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása. *Reizner János* ... 87—89. l.
- IV. A miskolczi múzeumról. *ab.* 89. l.
- V. Londoni múzeumok. *Hpl.* 89—96. l.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1902 április 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Apaffi György síremléke. (Öt ábrával) ... 97—113. l.	a régibb középkorból. (II. befejező közlemény.) (18 ábrával) ... 128—143. l.
II. Dr. PAP KÁROLY. Egy XVII. századbeli ravatalterítő. (Képes melléklettel) ... 113—122. l.	V. Dr. MAHLER EDE. Nestanuter korporsója a n. múzeumban. (Tizenhárom ábrával) ... 144—160. l.
III. Dr. TAKÁTS SÁNDOR. Nádasdy Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127. l.	VI. BELLA LAJOS. Az éjszakai bronzkor régibb szakaszának chronológiája ... 160—174. l.
IV. BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri temető <i>Ábra</i> : Czimereket ábrázoló festett üvegablak I. Ferdinánd korából a zürichi múzeumban ... 174. l.	

IRODALOM.

I. HEREPÉY KÁROLY. Alsófehér vármegye monografiája, ism. <i>Orosz Endre</i> 175—178. l.	II. Dr. CSERNI BÉLA. Alsófehér vármegye története a római korban, ism. <i>dr. Földy Gábor</i> ... 178—183. l.
---	---

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat januáriusi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 184. l.	márcziusi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 186. l.
II. Az orsz. rég. és embert. társulat februáriusi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 184—186. l.	IV. A m. n. múzeum éremtárának 1901. évi gyarapodása. I. rész. <i>Gohl Ödön</i> ... 186—191. l.
III. Az orsz. rég. és embert. társulat	V. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1901-ben. <i>Milleker Bódog</i> 191—192. l.

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1902 június 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. HINTZE ERVIN. Szent Dorottya hermája a boroszlói iparművészeti múzeumban. (Színes képmelléklettel) ... 193—201. l.	III. Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. Temető királyságunk első századából. (112 ábrával) ... 210—241. l.
II. TAKÁTS SÁNDOR. Abstemiusz (Bor-nemissza) Pál püspök végrendelete ... 202—210. l.	IV. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Abonyi sírleletek a régi középkorból. (244 ábrával) ... 241—263. l.
<i>Ábra</i> : Színes ablak a zürichi múzeumban 1438-ból ... 263. l.	

LEVELEZÉS.

I. Dr. MAHLER EDE. Kőkori zsugorított csontvázakról ... 264—266. l.	telepről (Arad m.) származó öntőmin-tákról. (Tíz ábrával) ... 271—274. l.
II. Dr. FINÁLY GÁBOR. A sárvári föld-várról (Szolnok-Doboka m.) (Hat ábrával) ... 266—271. l.	IV. Dr. JÓSA ANDRÁS. A takta-kenézi bronzleletről (Szabolcs m.) (Négy képes táblával) ... 274—280. l.
III. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. A pécskai ős-	V. SENNOVITZ GYULA. Geszti leletek-

ról (Borsod m.) (Egy képes táblával) | VI. PAP KÁROLY. Szilassy János ötvös
281—283. l. | életrajzához. (Három ábrával) 283—288. l.
Ábra: Ónkorsó a XVII. századból, találták a kapornaki várban (Vas m.) 288. l.

NEGYEDIK FÜZET. (Megjelent 1902 október 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Fölrirat Valerius Dalmatius tiszte- | III. HAMPEL JÓZSEF. Régiségek a hon-
letére, MOMMSEN TIVADAR jul. 10-ikén | foglalás korából. (86 ábrával) 296—316. l.
Berlinben tartott előadása. (Fénynyo- | IV. LEHÓCZKY TIVADAR. A munkácsi
matos melléklettel) ... 289—293. l. | pénzverde ... 316—322. l.
II. Dr. MAHLER EDE. A régibb bronz- | V. GOHL ÖDÖN. A nádasdi érelelet.
kor chronológiájához ... 293—296. l. | (11 ábrával) ... 322—331. l.
Ábra: Rejtélyes bélyegű cserépedény a szegzárdi múzeumban ... 331. l.

LEVELEZÉS.

I. KEMÉNY LAJOS. Felsőmagyarországi | V. Ifj. LOSSONCZY ISTVÁN. A vattai
képfaragókról ... 332—336. l. | testhalmi őstelepről (Borsod m.)
II. FINÁLY GÁBOR. Egy szamosújvári | 345—350. l.
római feliratról ... 336—338. l. | VI. DUDÁS GYULA. A begecsi ásata-
III. GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogh-mo- | sokról ... 350. l.
nostorszegi sírleletekről. (17 ábrával) | VII. Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. A pilin-
338—342. l. | várhegyi konyhahulladék helyről
IV. KUBINYI MIKLÓS. Az isztebnei | 350—356. l.

IRODALOM.

I. Ókori Lexikon, szerkeszti Petz Vil- | II. A magyar történet kútfőinek kézi-
mos dr., ism. *Hpl.* ... 357—360. l. | könyve, szerkesztette dr. Marczali Hen-
rik, ism. *M. J.* ... 360—361. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat | V. Vidéki múzeumok, *ab.* 370—372. l.
májusi ülése, *dr. Szendrei János* 362. l. | VI. Szegedi múzeum, *Tömörkény Ist-*
II. Az orsz. rég. és embert. társulat | *ván* ... 372—376. l.
szeptemberi ülése, *dr. Szendrei János* | VII. A tiszafüredi múzeum, *Milész*
362—363. l. | *Béla* ... 376—377. l.
III. A szegzárdi múzeum *H. J.* | VIII. Új régészeti gyűjtemény, —
363—364. l. | 378. l.
IV. A szegzárdi múzeum újabb szer- | IX. Az alsófehérmegyei tört. régészeti
zeményei. (Négy ábrával). *Haugh Béla* | és természettudom. egyesület, *x.* 378—379. l.
364—370. l. | X. A germán múzeum Nürnbergben,
Hpl. ... 379—380. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Virchow Rudolf † ... 381. l. | V. Római út keresztmetszete, *dr. Findly*
II. Steindl Imre † ... 381. l. | *Gábor.* (Két ábrával) ... 381—382. l.
III. Domján István † ... 381. l. | VI. Római síremlék Aquincumból,
IV. Az idamajorbéli fölríratos tábla, | *dr. Szendrei János.* (Ábrával) 382—383. l.
Hampel ... 381. l. | VII. Román épít. emlék a Svábhegyen,
dr. Szendrei János ... 384. l.

ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1902 december 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. XVI. századi magyar festő műve a kassai székesegyházban. (Fénynyomatú melléklettel) 385—395. l.	II. Dr. SZENDREI JÁNOS. A budavári Domokos-templom kiásatása. (Alaprajzzal) ... 395—400. l.
<i>Ábra:</i> Óskori rézbalta a Czoborhegyről (Nyitra m.) $\frac{1}{3}$ n. Dókus Gyula gyűjteményében ... 400. l.	

LEVELEZÉS.

I. HÜBNER EMIL: Óskori régiségekről Czepléden ... 401—402. l.	V. BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Népvándorláskori takácseszközökről. (Képes táblával) ... 408—410. l.
II. OROSZ ENDRE. Ősrégészeti leletekről Apahidán (Kolos m.) ... 402—405. l.	VI. KEMÉNY LAJOS. A kassai képiró czéhről ... 410—412. l.
III. TÉGLÁS ISTYÁN: Óskori sírokban talált edényekről Torda-Aranyos vármegyében ... 405—406. l.	VII. TAKÁTS SÁNDOR: Donner szobrászról és a süttöi márványról 412—414. l.
IV. HIDVÉGHY SÁNDOR: Bakonytamási leletekről. (Képes táblával) 406—408. l.	<i>Ábra:</i> Tágfalváról való bronzcsákány $\frac{1}{2}$ n. (Szolnok-Doboka m.) gróf Teleky Domokos gyűjteményében ... 414. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat októberi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 415—418. l.	III. A magyar n. múzeum jubileuma 418—419. l.
II. Az orsz. rég. és embert. társulat decemberi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 416—418. l.	IV. A n. múzeumi régiségár gyarapodása 1902-ben. (19 ábrával és 12 képes táblával.) <i>Hpl.</i> ... 419—448. l.
<i>Ábra:</i> Óskori rézbalta ($\frac{1}{3}$ n.) lelték a Nagyerdő-pusztán «Bendvés-Homok» (Zemplén m.) Dókus Gyula gyűjteményében ... 448. l.	V. Új vidéki múzeum-egyesület 448. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

2. A bodrogh-szigeti Pálos-monostor alaprajza.	30. Római síremlék Császárról.
2. Sokác sirláda.	34. Síremlék Császárról.
9. Edények Ampelumból vagyis a mai Zalatnáról.	37. Síremlék Császárról.
14—24. A győri temető 16., 20., 27., 35., 36., 58., 59., 63., 66., 71., 72., 74., 84., 94. sírjában lelt régiségek.	39. Bronzlemezek az első császári sírből.
25. A császári ásások tervrajza.	41. Az első császári sírban lelt bronzlemez, valószínűleg a láda fedelének a homlokáról.
26. A császári sírokból való régiségek.	Faláda födelének bronzlemezekkel borított homloka a második császári sírből.
27. A császári sírokból való üvegedények.	43. Töredék az első császári sírban volt ládácska bronzlemezéből.
29. Síremlék Császárról.	

45. Bronzlemezekkel borított faláda eleje a második császári sírból.
49. Vattinai régiségek. I. tábla.
53. Vattinai régiségek. II. tábla.
57. Vattinai régiségek. III. tábla.
76. A Szamosujvár melletti ásátás tervrajza.
78. Fölrirtos agyagtábla Babylonból.
99. Apaffi György síremlékének fedőlapja.
105. Apaffi György síremlékének hosszú oldala.
107. Apaffi György síremlékének keskeny oldala.
109. Charitas Apaffi György síremlékén. Justitia Apaffi György síremlékén.
113. oldalhoz melléklet: Képek egy XVII. századbeli ravatalterítőről.
- 128—142. A győri temető 106., 107., 119., 120., 148., 156., 157., 160., 163., 176., 188., 194., 204., 208., 209. sírjában lelt régiségek.
145. Nestanuter koporsója a Nemzeti Múzeumban.
- 151—159. Részletek Nestanuter koporsójáról.
174. Czimereket ábrázoló festett üvegablak I. Ferdinánd korából a zürichi múzeumban.
193. oldalhoz színes melléklet: Szent Dorottya hermája Boroszlóban.
211. A Sirmány távlati képe.
212. A sirmányi temető térképe.
- 228—241. A sirmányi temető 2., 5., 17., 37., 42., 45., 48., 49., 51., 54., 56., 57., 58., 59., 61., 63., 64., 65., 69., 71., 72., 73., 74., 75., 78. sírjában talált régiségek.
242. Az abonyi ásátások térképe.
- 244—260. Az abonyi temető 20., 21., 28., 30., 33., 36., 38., 45., 70., 72., 78., 80., 81., 82., 88., 90., 92., 96., 97., 99., 101., 109., 112., 113., 116., 124., 128., 129., 130., 132. sírjából való régiségek.
- 261., 262. Agyagedények az abonyi temetőből.
263. Színes ablak a zürichi múzeumban magyar és osztrák czimerral.
- 268., 269. A sárvári földvár tervrajza és képe.
273. A pécskai őstelepről származó öntőminták.
- 275., 276. Takta-kenézi bronzlelet.
277. A sényői bronzedény.
279. Két őskori bronzbogrács Mária-Pócsról.
282. Geszti bronzlelet.
287. Szilassy János névaláírása, mesterjegye és pecsétje. Kreichl mester pecsétje.
288. Czinkorsó a XVII. századból.
289. oldalhoz melléklet: Verses feliratú bronztábla Valerius Dalmatius tiszteletére.
297. Anarcsi diszkorong a szabolcsmegyei múzeumban.
298. Két kard Demecserről.
299. Vasbalta Demecserről.
300. Kotaji lelet (Szabolcs megye).
301. Domaházi lelet.
302. Észtergomi lelet.
304. Pusztaszilasi lelet.
305. Kis-kun-halasi lelet. Balotai és Bodoglári pusztáról.
306. Inokai pusztáról.
307. Rekettyei pusztáról.
308. Zsandi pusztáról.
309. Kecskeméti sammanida érmek. Pusztaszat-imrei kengyelvasak.
310. Pusztaszat-Imréről ásó vasalására szolgáló lemez.
- 311., 312. Csontlemezek Pusztaszat-Imréről (Pest megye).
313. A szabad-szállási nyereg oldalról tekintve.
314. A szabad-szállási nyereg felülről és előlről tekintve.
315. Török-kanizsai régiségek. Sammanida dírhem Székesfehérvárról. Duna-szekcsői lelet.
329. Kagylótipusú pénzek.
331. Rejtélyes bélyegű edény a szegzárdi múzeumban.
337. Egy szamosujvári római felirat.
341. Bodrogh-monostorszegi sírleletek.
343. Az isztobnei bronzleletből.
365. Dombormíves ólomlap Tüske-pusztáról (Tolna megye).
366. Dombormíves ólomlap Öcsényről a Szigeth-pusztáról.
382. Római út keresztmetszete.
383. Római síremlék Aquincumból.
384. Román építészeti emlék a Sváb-hegyen.
385. laphoz fénynyomatú melléklet: A kassai Mettersia kép.
397. A Domokosiak régi budai templomának alaprajza.

400. Óskori rézbalta a Czoborhegyről (Nyitra m.) $\frac{1}{3}$ n. Dókus Gyula gyűjteményében.
407. Bakonytamási sírleletek $\frac{1}{3}$ n.
409. Népvándorláskori takácseszközök Szabadkáról $\frac{1}{2}$ n.
414. Óskori bronzcsákány ($\frac{1}{2}$ n.) Tágfalváról (Szolnok-Doboka m.) gróf Teleky Domokos gyűjteményében.
420. Ócsai bronzlelet (Pest m.).
421. Ócsai urna.
422. Domanizsi bronzlelet.
423. *a)* Battai agyagrégiségek, *b)* battai cserépedények, *c)* battai bélyegző, *d)* battai cserépedények.
425. I. Battai bronzrégiségek. II. Battai lelet. III. Battai csüngődísz.
426. Bakonyvidéki leletek. Battai bronzfibula.
427. Regölyi bronzrégiségek.
428. Simunoveci lelet *1a)* *b)* *c)*. 2. ábrák.
429. Simunoveci lelet 3--6. ábra.
430. Battai bronzfibulatőrédék.
432. Arany nyakperecz Szamos-Újlakról.
433. Vörösmarti lelet (Baranya m.) *A*).
434. Vörösmarti lelet (Baranya m.) *B*).
435. Vörösmarti lelet (Baranya m.) *C*).
437. Vasszerszámok a Mihály-féle gyűjteményből 1. és 2. ábra. Karolingi izlésű kard és hüvelypánt 1. és 2 *a)* *b)* ábrák.
439. A hajdú-böszörményi lovas-sír I. és II.
440. Budapesti (lipótmezei) sírlelet.
441. Esztergomi lelet I. és II.
443. A radnai kincsből 1. és 3. ábra. A régi Jankovich-féle gyűjteményből 2. ábra.
444. A radnai kincsből 4. ábra.
445. A radnai kincsből 5. és 6. ábra.
446. A radnai kincsből 7. ábra.
447. A radnai kincsből 8. ábra.
448. Óskori rézbalta ($\frac{1}{3}$ n.) lelték a Nagy-Erdő-pusztán «Bendvés-homok» (Zemplén m.) Dókus Gyula gyűjteményében.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

- Aachen 75.
 Abarán (Zemplén m.) lelt római aranygyűrű 86.
 Abaujból származó cserépedények 419.
 Abonyi sírleletek a régibb középkorból 241—263.
 Abroncs 344.
 Absolut chronologia 166.
 Abstemius (Bornemissza) Pál püspök végrendelete 202—210.
 Abundantia 44.
 Abtu «kelet» 156.
 Abydos 147, 149, 150, 152, 159.
 Achtzernicht Hannes 335.
 Ackner-Müller 181.
 Acta Sanctorum 201.
 Acus tremula 125.
 Adatok az ötvösség történetéhez 69—74.
 Adler Miksa 192.
 Adlerberg 264.
 Adria 165.
 Aelia Mog. 38; — Mursa 38; — Statuta 34.
 Aelius Carus 34.
 Aesculapius 9.
 Afganistán 169.
 Afrika 165.
 Agancstárgyak 21, 50, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 63, 65, 192, 245, 249, 346, 347, 377.
 Agapetus, II. 187.
 Agyag bögre 401, 402; — cső Ampelumban 10; — edények 13, 48, 165, 192; — golyó 48, 50, 51; — kancsó 401; — korong 51, 63; — orsók 16, 243, 248, 254, 255, 260; — tál 401, 402; — tárgyak 55, 56, 58, 59, 63, 65, 346, 347, 348, 356, 374, 377; — urna 401, 420, 424.
 AIPP bélyegű téglá 78
 Ajtay Mihály 318.
 Ajtózár 77.
 Akademia milleniumi műve 296.
 Alabastrom relief 123.
 Alagi pusztá 86.
 Alamizsnás szent János tiszteletére emelt kápolna 413.
 Albert and Victoria Museum 94; — görzi gróf 189.
 Alcsúth 134.
 Alexander Schnitzer 412.
 Alexandriai szent Katalin 393.
 Almakerék 97.
 Almásfüzitőn előkerült urnák 420.
 Almássy György 192; — István 71.
 Alpári lelet 217.
 Alsó-Egyiptom 150.
 Alsófehér vármegye monografiája 175—183; — vármegyei leletek 175—183; — megyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület 378—379.
 Alsó-Szentmihályfalva 406.
 Altdorfer 120.
 Alvilág daemonjai 144, 146.
 Alvincz-csörai határ 177; — -kavicsbánya 177; — -La Csirez 177.
 Amachu «tiszteletreméltó» 155.
 Ambrosy Caspar 335.
 Ambrus János ajándéka 186.
 Amenemhat, I. 295; — II. 295; — III. 295; — IV. 295.
 Amentu «nyugat» 156.
 Amélineau 266.
 Ammianus Marcellinus 291.
 Amon-Ra 147, 148, 149, 150.
 Amosis király 144.
 Ampelumi emlékek 7—12
 Amulett 144.
 Anarcsi lelet 297—298.
 Anastasius arany triense 188.
 András ötvösmester 69.
 Andrassy Géza gróf 274
 Anepu 150, 154.
 Angol játszópénz 187.
 Angol-szász gyűjtemény 93.
 Angolország 162.
 Angyal Dávid 360.
 Anjou királyi ház 74, 75; — liliumok 75.
 Anna, Nicolai Elias neje 111.
 Annamatia 358.
 Anti-alkoholista kongressus 187.
 Antimonbronz 174.
 Antiochia 188
 Antiochus, VII. 188.
 Antoninus Pius 180, 187; — Saturninus 8.
 Antonio da Murano 200.
 Antos János 86
 Anubis 147, 148, 151.
 Anuria 33.
 Apaffi Gergely 98, 104; — György síremléke 97—113, 440; — Mihály 98, 100; — Miklós 98.
 Apaffiak címere 101.
 Apahida 83.
 Apahidai római lelet 185, 402—405.
 Apáczai Antal 83.
 Apor P.: Metamorphosis Transylvaniae 117.
 Appenini félsziget 162.
 Appony Sándor gróf 363.
 Apollonia 188.
 Apulum 179, 358.
 Apulumi asatások 378.
 Aquileia 189.
 Aquincum (O-Buda) 28, 291, 358.
 Aquincumi síremlék 383—384
 Aquitania 291.
 Aradföldvári lelet 217.
 Aradi múzeum 370, 426.
 Arany balta 165; — bányák 9; — érmek 188, 189, 205, 322—331; — fülönfüggők 26, 86; — gyöngy 17, 26, 85, 434; — gyűrű 85, 86, 87, 208; — karika 17, 85; — karperecz 429, 430; — kehely 205, 208, 209; — kincs 421; — lemezek 12; — nyakperecz 432; — pénz 188; — pléhes gyöngy 85; — tárgyak 124—127; — tű 86.
 Aranyos-maróthi múzeum 370.
 Aranyozott gomb 303, 304.
 Aravisci nép 359.
 Arcidava nevű római castellum 191.

Architectural Court 94.
 Archiv des Vereines für siebenbürg. Landeskunde 111.
 Ariosti gróf 8, 10.
 Ariostus 182.
 Arlongus 189.
 Armenia 167.
 Arrabona 13, 28.
 Aschbach 201.
 Assyr bronzfejsze 166.
 Aszárról származó vas sarló 429
 Atef-korona 149.
 Athenei múzeum 91.
 Athéni tetradrachmon 187.
 Audoleon-féle tetradrachmon 328.
 Augsburg 11.
 Augsburgi Galeria 114.
 Augusta Vindelicorum 11.
 Aurelia Januaria 33; — Napoca 38.
 Aurelius Januarius 33; — Maternus 33.
 Aurifaber Gergely 72
 Ausonius 292.
 Auvenier 264.
 Ávarkori leletek 13, 436; tetemek 12.
 Ábrahám 40.
 Ábrányi Kornél emléktárgyai 448.
 Ácsi sírkő 38.
 Ácskapocs 14, 143.
 Ágoston István 420.
 Ágyúgolyó 399.
 Aldozati adományok 148, 149, 150; — oltár I. O. M. C. APIT felirattal 81.
 Ámort ábrázoló római kőszobor töredéke 86.
 Árapatak 177.
 Aroktói lelet 419.
 Árpád-házi királyok kora 361.
 Árpád-királyok korából való épületmaradványok 4.
 Árpád-kori IV. Béla-féle ólomtyparium 431; — denárok 189; — ékszerek 217; — lelet 87, 367—369; — lovassír Esztergomban 438, 441; — temető 186.
 Árva-krasznahorkai lelet 345.
 Asatások: Aroktón 419; — budavári 395—400; — Demkőhegyén 438; — Észak-Egyiptomban 91; — gerendási 212; — Kahun mellett 167; — Nagy-Abonyban 86; — Papdombon 419; — Perecsényen 419; — sírmányi 210—241; — Szamosujvár mellett 76—78; — taktaföldvári 185; — tőzsegi Laposhalomban 419.
 Ásott halom 376.

B

Ba-bi-i-lu 78.
 Baboczái János 334, 394
 Babyloni főliratos agyagtábla 78—79
 Bachkay Miklós 72.
 Bachus 6; — diadalmenete 126.
 Bactria-persepolisi művészet 91
 Bajtár József báró 417.
 Bakacs Tamás 187.
 Bakay István 332
 Bakony-tamási sírleletek 406—408.
 Balassa Zsigmondné Fanchy Borbálya 210.
 Balaton-Henyén (Zala m.) lelt Amor-szobor 86.
 Balásffy Tamás pécsi püspök hagyatéka 205.
 Balbinus 325.
 Balkán félsziget 165.
 Ballas 264.
 Ballasi lelet 294.
 Balling János 316, 317
 Balotai puszta 304.
 Balta 162, 163, 176, 274, 275, 295, 298, 400, 420, 448.
 Balti-tenger 165
 Baracsi régiségek 430.
 Baranya megye 1361-ben, — Pál ajándéka 186; — sziget 2.
 Barbár pénz 186.
 Bardóczi lelet 278.
 Bargello 95
 Barkóczy László 127.
 Baross Gábor 189.
 Barth Keresztély 112.
 Bartos József ajándéka 186.
 Basztarnok-nép 22.
 Bato 358.
 Battai lelet 423—426, 430.
 Batthyány-család 127.
 Batthyányi Ádám 127; — Kristóf 210.
 Bay László 318.
 Baynai Both István 72.
 Bács-bodrogmegyei rég. társulat 1, 87, 338.
 Bács és Bodrog megyék határpöre 1.
 Bácsi káptalan 3.
 Bácskeresztúri lelet 217—218.
 Bálinth G 215
 Bánhida 24.
 Bánhidai lelet 85
 Bányay István 70.
 Bárczy Zsigmond 318.
 Bárdok 399.
 Bártfai székesegyház 398.
 Báthory-czímerrel ellátott aranygyűrű 87; — Gábor 127; — Gábor pecsétgyűrűje 125; — István lengyel király 123, 203; — István pecsétes gyűrűje 203; — István (Rudolf királynak országbirája) végrendelete 202, 203; — Zsigmond 127.
 Bátky Zsigmond 419.
 Beatrix 95, 396.
 Becskereki Ötvös Ferencz 70.
 Beczskala-barlang 278.
 Bedelői lelet 176.
 Beigler János 74.
 Begecsi ásatások 350
 Beiruti tör 167.
 Bella Lajos 85, 222, 293, 372. — Lajos: Az éjszaki bronzkor régiebb szakaszának chronológiája 160—174.
 Benczúr Gyula ajándéka 426.
 Bendis 358.
 Bercsényi Miklós gróf 317.
 Bereg megyei Beszkid hegy 317; — pusztai lelet 369.
 Beregszászi Mihály 322.
 Berek 89.
 Bergstatter György 72.
 Berlin 91.
 Bernini 102.
 Berve 177.
 Besenyő 89.
 Besztercebánya 74.
 Besztercebányai Königsberger-kápolna 333; — múzeum 370.
 Besztercebányát ábrázoló ezüstkép 87.
 Bethlen Bálint gróf 382; — Gábor 98, 127, 316; — Gábor kardja 123.
 Betlehemi véső 167.
 Bezdedi lelet 232, 299.
 Bezenyei lelet 133.
 Bezold 379
 Bécs 10; — hódolatának 1790 évi ezüst emlékérmé 186.
 Bécsi cs. és k. éremtár 325; — cs. kir. múzeum 326, 327; — Numism. Gesellschaft 189; — pénzverde 189.
 Békeffy Remig 184.
 Békessy Ötvös János 74.
 Békéscsaba múzeum 370.

- Békésgyulai múzeum 370.
 Békésmegyei gazd. egyesület 189; — őskori tárgyak 85.
 Béla, IV., király 395; — IV., denárai 399; — király kútja 384.
 Bély Mihály 186.
 Bélyeges téglá 86; — téglák 7, 78, 80.
 Bélyegjegyek 10.
 Bélyegző 423.
 Biatec-féle pénz 331.
 Bibó Bige György 184; — György: Népvándorláskori takácseszközökről 408—410.
 Bicskei Földes Mihály 441.
 Biefel dr. 216.
 Bihar-félegyházai rézelet 420.
 Bilisitsi pusztá 372.
 Billegi sírkő 38.
 Bitniz Lajos 419.
 Bizanczi régi súlymértékek 185.
 Blaskovich Sándor 309.
 Boccattius 71.
 Bod Péter 97, 102.
 Bodoglári lelet 305.
 Bodó Lipót 421.
 Bodrogh-monostori apátság 1.
 Bodrogh-monostorszegi sírleletek 338—342; — monostorszegi éremlelet 186; — -szigeti pálos-monostor 1—7; — -zsadányi éremlelet 186.
 Bogics Vazul 48, 55, 66.
 Boglár 14, 124, 130, 139, 245, 247, 250, 254, 257, 258, 304, 305, 306, 307, 436.
 Bogrács gúzs 277.
 Bohus János 446.
 Bojár-halom 222.
 Boji nép 358.
 Boldog Margit 396.
 Boldogságos Szűz halála 114.
 Bollandus 201.
 Boncz Odön 186, 416, 418.
 Boncziday Dorottya 71; — Imre 70, 74; — István 70.
 Bononia (Bánostor, Szerém m.) 350.
 Bornemissza Pál végrendelete 202—210.
 Boroszlói iparművészeti múzeum 193—201.
 Borsippa 79.
 Borsodmegyei ebbárcza 187.
 Borsod-miskolci közművelődési és múzeumegyesület 89; — miskolci múzeum 281.
 Borzsova pusztá 298.
 Bos Taurus 349.
 Bosco Reale 92.
 Botár-féle gyűjtemény 81.
 Bögrék 13, 18, 401, 402, 406.
 Bölcs Leó 224, 361.
 Börzsönyi Arnold 184, 185; — Arnold: Győri temető a régibb középkorból 12—24, 128—143.
 Böszörményi bronzlelet 277.
 Brandenburg Katalin 98, 317.
 Brassó 73.
 Brassói lelet 328.
 Brecaza nevű hegy 8, 9.
 Bregetióból való római bronzfibula 86.
 Brescia 168.
 Bretagne 291.
 Bretonnei lelet 327.
 Bretra 118.
 Brezovics 350.
 Brigetio 28, 358.
 Brigitta 74.
 Brit szigetek 165.
 Britanniai síremlékek 90.
 British and Mediaeval Antiquities and Ethnography 90; — museum 89.
 Britzsinger Anna 69; — Dániel 69, 73; — Katalin 69.
 Bronz abroncs 344; — balták 274, 275, 295; — boglár 14, 87, 130, 245, 247, 250, 436; — bogrács 277—279; — csatt 13, 14, 16, 18, 22, 24, 86, 131, 134, 245, 247, 250, 257, 306, 339, 344; — csákány 424; — csörgők 220; — diszitmény 86, 339; — edény 277; — érmek 186, 187, 188, 189, 245, 406; — fejsze 81, 166; — fibula 86, 161, 339, 424, 430, 431, 432; — fülönfüggők 233, 243, 247, 252—256; — fűrés 280; — gyöngy 16; — gyűrű 15, 86, 164, 232, 252, 255, 373; — hajgyűrű 406; — halántékgyűrű 373; — horog 86, 426; — húzal 15, 16, 131; — kapocs 15, 20; — kard 85, 164, 426; — kárta 134, 246, 248, 251, 344, 369, 373; — karperecz 85—87, 164, 231, 234, 251, 276, 280, 282, 298, 343, 373, 424; — kés 406; — készítésének módja 170—174; — kor régibb szakaszának chronológiája 160—174; — korong 254—255; — kulcs 424—426; — kultúra bölcsője 169; — lándsá 85, 274; — lelet 84, 85, 86, 91, 160—174, 274—280, 420, 421—422, 424, 427; — lemez 12, 20, 39, 42, 43, 45, 134, 138, 251; — mécs 432; — nyakperez 295; — öv 14, 20, 246, 247, 250, 251; — penge 373; — pénz 80, 186—189, 245; — ptykék 129, 130, 132, 135, 139, 250, 252, 298, 307, 314; — rozetta 15, 20; — sarlók 173, 280, 282; — serpenyő 86; — sisak 85; — szekrény 414; — szíjvég 15—17, 130, 139, 243, 249, 250, 257; — szobrocska 431, 432; — tábla fölirattal Valerius Dalmatius tiszteletére 289—293; — tekercs 344; — torquesek 217, 232; — török 163, 167, 173; — tű 344, 373, 431; — vésők 163, 167, 169, 281—282, 426.
 Brugsch: Das Osiris-Mysterium von Tentyra 152.
 Bryz Hans 333.
 Bubics Zsigmond 385.
 Buccharii tárház 122.
 Buczum 9.
 Budai biliklom 124.
 Budai fótanoda 396.
 Budapest régiségei 30.
 Budapesti agancskiállítás 188; — amateur-photographiai kiállítás 188; — 1901-ik évi anyagvizsgáló kongressus jelvénye 187; — iparegyesületi műtárlat pecsétlője 1846-ból 442; — Kalvin-téren előkerült cserépedény 448; — 1901-ik évi kath. nagygyűlés tagsági jelvénye 188; — korcsolyázó egyesület 186; — lipótmezei sírlelet 438, 440; — 1901-ik évi Morzsányi-párti választói jelvény 187; — művészestély 188; — országgyűlés 1865-ben 188; — pléh zseton 187; — 1901-ik évi statisztikai kongressus 187; — 1901-ik évi tornaverseny jelvénye 186; — tud. egyetem százéves jubileuma 189.
 Budavári Domokos-templom kiátatása 395—400.
 Buday István 316.
 Burgstaller-Klobusiczky-féle házassági érem 187.
 Burgus 358.
 Burnótszelence a XVIII. századból 87.
 Busbak Ádám hagyatéka 186; — Péter bronz érme 186.
 Busiris 148, 150, 152.
 Butykay Gyula ajándéka 186.
 Buzd 177.
 Buzogányfő 50, 67.
 Bizanczi fémkereszt 86; — rekeszes zománczú ékszer 94.

C

C. Cassius Karinus 36.
 C. Jusurus 38.
 Caesarea 188.
 Caffagioli 95.
 Campona 358.
 Canabae 358.
 Candellaberek 125.
 Caria 91.
 Carnarium 5.
 Carnuntum 10. 358.
 Cassay István 74.
 Castaldo olasz tábornok 417.
 Castra 358.
 Catzianer hadvezér 206.
 Celeia 10.
 Celestin 187.
 Celták 358.
 Cervus Capreolus 349; — Elaphus 349.
 Chamblandesi sírok 264.
 Chanas-ló 2.
 Chaurse 91.
 Charitas 109.
 Chatillon-család czímerével ellátott sírkő 400.
 Cheper cheperui 147.
 Chlamys 30, 32.
 Choiak 152.
 Christy gyűjtemény 92.
 Chronologia 293—296.
 Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien 160.
 Chufu 167.
 Cipia-féle dénár 188.
 Cippus 358.
 Classikai kor művészete 242.
 Claudius Lupicinus 291; — mons 359.
 Clodius Albinus 180.
 Cohortes 359.
 Collegium 359.
 Conradus Schoffeldir 410.
 Constans rézpénze 187.
 Constantin-féle rézérme 60.
 Constantius, II. 143, 187; — II. bronzérme 406; — II. -féle rézérme 13; — Gallus rézpénze 186.
 Constitutiones Ecclesiae Jauriensis 205.
 Contyinit 403.
 Corona aperta 194.
 Corpus inscriptionum latinarum 359.
 Csaba János ajándéka 447.
 Csallány Gábor 372.
 Csapó Géza 61.
 Csara Vetye 403.
 Csattok 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 129, 131, 134, 136, 137, 138, 139, 221, 236—237, 238, 243, 245, 247, 249, 250, 251, 257, 306, 339, 399, 430.
 Csák Árpád 371.
 Csákány 407, 420, 421, 424.
 Csáklyai lelet 177.
 Csáky Miklós 116.
 Csákvári római téglá 431.
 Császári (Komárom m.) sírletelek 24—47, 86, 185, 431.
 Cseh oroszlan 75.
 Csele gyűrűje 210.
 Csepel-újfalusi cserépedény 420.
 Cserépedények 81, 405, 419, 420, 436, 448.
 Cserni Béla 358, 371; — Béla: Alsófehér vármege története a római korban (ismertetés) 178—183.
 Cserépkorsó 1746-ból 447.
 Csicseri lelet 54.
 Csiholó vas 342.
 Csik-szentmiklósi fölirat 416.

Csincse patak 345.
 Csiszár László 69; — Lőrincz 70; — Sámuel 70.
 Csizi éremlelet 186.
 Csobánkáról (Zala m.) származó római kőemlék 86.
 Csonka János ajándéka 187; — kúpidomú orsó 17.
 Csont ár 48; — dárdák 164; — fésű 243; — henger 260—261; — hajtók 265; — lemezek 14, 17, 20, 21, 310, 311.
 Csornacsatári lelet 217, 222.
 Csörgők 339.
 Csuha nevű magaslat 402.
 Csupor 77.
 Csuzy Gizella 144.
 Csúnyi sírlelet 251, 256.
 Csüngők 424, 426.
 Cyprus 91, 162.
 Czeglédi lelet 401—402.
 Czikió sírlelet 132, 253, 306.
 Czímereket ábrázoló festett üvegablak I. Ferdinánd korából a zürichi múzeumban 174.
 Cziráki Gyula 372.
 Cszimadiaczh bemonó táblája 1730-ból 446.
 Czobor Béla 4, 74, 84, 184, 185, 362, 437.
 Czoborhegyi rézbalta 400.
 Czottmann Bertalan 387.
 Czófalvi aranylelet 165.
 Czölöpépítmények 168.
 Czzyerman János 334.

D

Dacia 9, 179, 359.
 Dad község (Komárom m.) 25.
 Damaszkén Arzén ajándéka 426.
 Daniel próféta 40.
 Darholcz Katalin 71.
 Darnay Kálmán 185; — -féle múzeum 278.
 Darányi Ignác 431, 332.
 Dánia 162.
 Dárda 22.
 Dárius kincse 80.
 Darvashegy 403.
 Dávid és Abigal találkozása 125.
 De la Tour 326, 327.
 Dealu Spanului 79; — turdi 81.
 Debreczen 73.
 Debreczeni múzeum 370.
 Ded-oszlop 148, 150, 154, 156.
 Deési múzeum 267, 370.
 Delhaes István hagyatéka 419, 448.
 Delhaes-féle gyűjtemény 191.
 Deli Vidnek 126.
 Delphiben lelt szobrok 90.
 Demecseri lelet 297, 298—299.
 Demetrykievicz Vladimir 278.
 Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről 116.
 Demkóhegyi lelet 217, 438.
 Dendely Mihály 70.
 Deschman Károly 278.
 Detkovich Miklós 207—208.
 Dettai lelet 192.
 Dél-Babylonia 294.
 Dél-Magyarország régiségletei 62.
 Déva városa czímere 75; — pecsétje 75.
 Dévai evangélikus református templom 74—76, — múzeum 370; — templom építésének kora 84.
 Diana 8, 44, 47.
 Diatretum 359.
 Dies 359.
 Dinnyés-hegy 298.

Diocletianus 291.
 Djószegei Péter 111.
 Diploma militare 359.
 Diptychon 359.
 Divald Kornél 440.
 Díszkorong Anarcsról 297.
 Ditsch Péter 192.
 Doberna-retyei lelet 326.
 Dobronyi Tamás 316.
 Doebryczer Jakob 334.
 Dohány Magyarországra hozatala 206.
 Dokus Gyula 440, 448.
 Dolnja-miolácsi bronzkard 85.
 Dolyáni Majorhegy 85.
 Domanizsi bronzlelet 421—422.
 Domaházi lelet 300—301.
 Domaszewsky 358.
 Domaszéki lelet 88.
 Dombhát Sziga-szigeten 1.
 Domitianus denára 187.
 Domján István halála 381.
 Domokos-templom 395—400.
 Domonkosok kincstára 72.
 Donebauer 327.
 Donner szobrász és a süttői márvány 412—414.
 Dömjén Ötvös 73.
 Dömötör László 370, 378, 426; — László: A pécskai őstelepről származó öntőmintákról 271—274.
 Döröcskei éremlelet 186.
 Dörpfeld 168.
 Drahtemail 196.
 Draskovics János nádor 127.
 Draskovits grófné 127.
 Drángiána 169.
 Drezda 91.
 Drezdai történelmi múzeum 196.
 Drusus bronzpénze 188.
 Du Puy Péter 417.
 Dubecz Péterné 86.
 Dubováci lelet 192.
 Duchalus 325.
 Ducher Hans 446.
 Dudás Gyula 1; — Gyula: A begecsi ásatásokról 350.
 Duna-Földvár régiségei 358.
 Dunaföldvári lelet 87.
 Dunakeszi lelet 86.
 Dunamenti alakok 165.
 Dunapenteleéről származó római sírkövek 86.
 Dunapentelei föliratos római emlékek 430.
 Duna-szekcsői lelet 314—315, 434.
 Dunasziget 2.

E

East-India-Office 79.
 Ebbárczák: borsodmegyei 187; — vágbesztercei 187.
 Eberstein 10.
 Ecce homo 123.
 Ecsedi tárház 203.
 Edények 261—263.
 Effpiumok 126.
 Eger 73.
 Egri káptalan 71. — Ó. Mátyás 70.
 Egy xvii. századbéli ravatalterítő 113—122.
 Egyházi ruhák 126.
 Egyiptom bronzkora 296.
 Egyiptomban lelt kőkori zsu görített csontvázak 264—266.
 Egyiptomi alvilág 144; — ásatások 91; — XII. dinasztia 295; — emlékek 184, 185; — kóporsó a n. múzeumban 144—160.
 Egyiptomiak rézkora 167.
 Eheje aser eheje 147.

Ehrenthal M 196.
 Ehrmann Georg 111.
 Eitel Adolf 436.
 Elbe 165.
 Elefántcsontból készült fésűk 265.
 Elek László 298.
 Elgin-marbles 90.
 Eliber Eberhard 201.
 Elischer Gyula 187.
 Emerico de Thwys 209.
 Emlékek: Csákvárról 431; — Dunapentelelén 430; — népvándorláskori 366—367; — római 289, 350, 364—366, 381, 382—383; — román építészeti 384.
 Emlékérmek: Anti-alkoholista kongressus 187; — anyagvizsgáló kongressus 187; — Bécs hódolatának 1790. évi 186; — Buda visszavételére 188; — budapesti agancskiállításra 188; — amateur photogr. kiállításra 188; — kath. nagygyűlésre 188; — 1865-iki országgyűlésre 188; — statisztikai kongressusra 187; — tanuló-tornaversenyre 186; — tud. egyetem százéves jubileumára 189; — Burgstaller-Klobusiczky-féle 187; — I. Ferdinánd nagy arany 205; — I. Ferenc József érmei 188; — Frigyes Vilmos érme Hamburg megvédelmezésére 188; — III. György angol király trónraléptére 187; — Hármasszövetség; emlékére 188; — 1867. évi honvéd-egyletekre 188; — I. József koronázására 188; — Károly főherceg érme az asperni csatára 188; — VI. Károly érmei 188; — Korányi-féle 187; — Kossuth Lajos-féle 189; — kölni dóm felépítésére 187; — kőszegi 1893. évi hadgyakorlatokra 189; — Krisztus-érem 187; — I. Lipót érme Buda visszavételére 188; — lovasberényi tűzoltó-jubileumra 189; — magyar kereszténység 900 éves jubileumára 187; — Mária Ludovika-féle 188; — Mária Terézia-féle 188; — millenniumi 187, 189; — Morzányipárti választói jelvény 187; — I. Napoleon-féle 187, 188; — nemzetközi korcsolyaversenyre 186; — III. országos gazdaságkongressus 187; — Ó Felső Magyarországban való tartózkodása emlékére 1889-ben 187; — párisi világkiállításra 189; — pécsi hadgyakorlatokra 1901-ben 187; — pécsi szénbányák-féle 187; — II. Rudolf ezüstérme a török emlékére 188; — schönbrunni békére 188; — soproni kath. legényegylet 1866-iki jutalomérme 187; — Szavójai Jenő herceg diadalaira 188; — székesfehérvári 1879. évi kiállításra 189; — temesmegyei gazdasági egylet 189; — vacsi templomszentelésre 189; — vajdahunyadi 1895. évi bányász-gyűlésre 189; — Viktor Manó gúnyérme 187.
 Emmona 10.
 Enyedy Dániel 319.
 Eötvös Jakab 74; — János 321.
 Eperjes 71, 72.
 Ephesosi emlékek 90.
 Equus Caballus 349.
 Eraviscus denár 187; — nővisolet 32.
 Erdély aranyban való gazdagsága 165; — építészeti emlékei 98.
 Erdélyi Mihály 88; — múzeum 11, 320, 372; — ós-bronzkori sírmezők 176.
 Erdődi Gábor 71.
 Erdődy Imre gróf 421.
 Erdődy György 127; — Miklós gróf 122.
 Erech 167.
 Erekytartók 193.
 Erhart Jakab 70.
 Ernő főherceg 205.

Ernszt Lajos ajándéka 442.
 Erzsébetváros 97.
 Essenwein 379.
 Eszék 290.
 Eszéki múzeum 365.
 Esztergomban lelt ezüstcsészek 86.
 Esztergomi asztalosok pecsétnyomója 442; — bazilika fém érme 187; — ezüstérem a magyar kereszténység 900 éves jubileumára 187; — lelet 297, 301—303.
 Eszterházy Imre esztergomi primás 412; — Dániel 127; — László 127; — Miklós gróf 316.
 Etruszkok föllépése 166.
 Ettyeken lelt mellképek 430.
 Eusebius Michael 285.
 Evangélikus reform. templom Déván 74—76
 Exodus 147.
 Ezechiél 103.
 Ezüst boglár 304, 305, 306, 307; — csatt 342, 430; — csegely 187, 189; — csésze 86, 207; — érem 87, 186—189; — fibula 85; — fogvájó 87; — fülbevalók 86, 247; — gombok 220, 303, 304, 369, 445; — gyertyatartók 207; — gyűrűk 6, 87; — karika 308; — karperecz 87, 234, 240, 438; — kehely 208; — kép 87; — korong 297, 307; — lemez 20; — pálca 87; — pénz 6, 81, 186—189, 318; — pitykék 308; — pohár 87, 442—447; — serleg 207; — sodrony 15, 87; — torques 229—230.
 Éber Antalné ajándéka 187; — László 84, 86, 184, 186, 193, 362, 416, 418, 419, 430; — László: Abonyi sírleletek a régibb közepkorból 241—263; — László: Apaffi György síremléke 97—113; — xvi. századi magyar festő műve a kassai székesegyházban 385—395.
 Ékirásos kard 167.
 Ékszerék 77.
 Ékszerszekerény 26.
 Erdy János 419.
 Erdűjhelyi Menyhért 1.
 Éremlelet: bakony-tamási 399; — bodrog-monostorszegi 186; — bodrog-zsadányi 186; — brassói 328; — bretonnei 327; — budavári 399; — csizi 186; — doberna-retyei 326; — döröcskei 186; — gagersi 328; — galamboki 186; — geletneki 186; — jahrendorfi 326; — kecskeméti 309; — kerülősi 186; — lágymányosi 186, 188; — nádasdi 322—331; — nyerges-ujfalusi 187; — péczeli 186, 188; — Podmoklban 325, 327; — pozsonyi 186; — sajjó-vámosi 89; — somogyi 186; — Stradonitzben 325, 327; — Szilasi pusztáról 303; — tövisi 188, 190; — utrechti 327; — üzbeği 187; — velem-szentvidi 190, 327.
 Érmek: Agapetus, II. 187; — Anastasius-féle 188; — antik 190—191; — Antoninus Pius 187, 188; — aranystaterek 327; — Augustus-féle 188; — Árpád-kori 189; — Bakacs Tamás-féle 187; — barbár 87, 186—187; — békésmegyei gazdasági egyesület 189; — IV. Béla-féle 399; — bronz 87, 186—187, 406; — Busbák Péter bronzérme 186; — Celestin pápa 187; — Constantín-féle 60; — II. Constantius-féle 13, 143, 187, 406; — Csegely 1555-ből Krisztus feltámadásával 187; — eraviscus 186, 187; — esztergomi bazilika-féle 187; — I. Ferdinánd tallérja 186; — félstaterek 327; — földmiv. minister által kiadott 189; — frisachi 186; — Gratianus-féle 13, 143; — günyérmek 187, 188; — Hadrianus-féle 188; — Henrik Gyula, halberstadti püspök 187; — Hora-

tius Fuscus 1589. évi 187. — Imre dénárjai 399; — XII. Incze pápa 187; — János Ernő salzburgi érsek 1694. évi érmei 186; — kegyeleti 186; — X. Kelemen pápa 187; — kelta 322—331; — képzőművészeti 189; — XI. Leo pápa 187; — M. Aurelius-féle 186, 188; — magyar 87, 187; — Mátyás király-féle 399; — II. Miksa-féle 186; — millenniumi 187; — Nagy Lajos dénárjai 399; — Nagy Theodosius-féle 13, 131, 143; — ó-kori és bizánczi 186; — római 13, 87, 186—188; — Rudnai S. primás ón érme 187; — II. Rudolf-féle 93, 186; — Samanida 303, 309, 314; — szabadkőmíveses 189; — Szent György-féle 187; — tanulók díjérme 189; — Titus-féle 188; — Traianus-féle 188, 189; — I. Valens-féle 13; — I. Valentinianus-féle 13; — vallásos tárgyú 189; — vasmegeyi gazd. egyesület 189; — Viktor Manó günyérme 187; — Wahrman Mór-féle jutalomérem 189; — zsidó feliratú Krisztus-érem 187; — Zsigmond dénárjai 399.

Értekezés az érmekről 190—191

Éjszak-egyiptomi ásatások 91.

Éjszaki bronzkor régibb szakaszának chronológiája 160—174.

F

F. X. ajándéka 187.
 Fad lalallah el Heddad Mihály 434.
 Falke, a kölni múzeum igazgatója 95.
 Fanchy Borbálya 210.
 Fatia Merezis 403.
 Faustina sen. denára 188.
 Favódor 253.
 Fazekas Szaniszló 71
 Fazekak 261—263.
 Fehértemplomi lelet 192.
 Fejér József ajándéka 426.
 Fejér-Kőrös 9.
 Fejérváry István veszprémi püspök 207.
 Fejérvári Jenő 271.
 Fejszék 81, 166, 167.
 Fekete János 319.
 Feledi Éuszták 209.
 Felíratos emlékek: Ampelumban 8, 10; — Apaffi György síremléke 97—113; — Alsó-féher vármegyében 178—183; — budavári 399—400; — Csákvárról 431; — Császáról 28—38; — Csobánkáról 86; — Duna-Penteléről 86, 430; — ezüst csésze Esztergomból 86; — ékirásos kard 167; — fölíratos agyagtábla Babylonból 78—79; — Jutasról 86; — Nagy-Szebenben 112; — Nestanuter koporsója 144—160; — petrosányi gör. kel. templomban 8; — római 8, 10, 13, 28—38, 79—83, 86, 192, 350; — sárisápi sírkövek 86; — Szamosújvár melletti római castelumban 77; — Szigá-Szigeten 6; — színes ablak a zürichi múzeumban 263; — Tordán 79—83; — Zalatnán 8.
 Felkai múzeum 370.
 Felsőmagyarországi képaragó iskola 336; — képaragók 332—336, 412, — viselet 118.
 Felső-Egyiptom 144
 Felső-Moesia 10.
 Felső-Pannonia 33.
 Fenéki lelet 172.
 Fenichel Sámuel 176.
 Ferber Farkas 73, — János 73.
 Ferencz, I. osztrák császár 188; — II., vitézségi érme 188; — József, I. emlékérméi 188.

- Ferdinánd, I., 202. — I., nagy arany emléké-
 érme 205; — I., -féle tallér 186; — II., 203;
 — III., 126.
- Fericsel 9.
- Festmény a kassai székesegyházban a XVI. szá-
 zadból 385—395.
- Fetzer János Ferencz ajándéka 445.
- Fémek korszaka 175.
- Fémekkel való megismerkedés Északon 165.
- Fémgöngyök 16.
- Fémtükör 408.
- Fésű 339.
- Fibula 13, 77, 85, 161, 221, 339, 421—422, 431,
 432.
- Ficker 358.
- Fidler Salamon 320.
- Finály Gábor 84, 184, 185, 186, 362, 363, 371,
 415, 416; — Gábor: A sárvári földvárról
 266—271; — Gábor: Alsófehér vármegye
 története a római korban. Irta: Cserni Béla
 (ism.) 178—183; Gábor: Egy szamosuj-
 vári római feliratról 336—338; — Gábor:
 Római út keresztmetszete 381—383
- Finck Daniel 285.
- Fiorapass v. Parr 189.
- Firenzei museo egizio-etrusco antik edénysoro-
 zatai 91.
- Fischer Károly 7.
- Flinders Petrie 167, 264, 294
- Flomborn 264.
- Flórenczi Benedek fia sírköve 400.
- Florentia (Duna-Szekcső) 365.
- Floriana 359.
- Flott Adolf 267.
- Fokos 85.
- Forgách Ádám 127. László 127
- Förer R. 264.
- Förer-féle gyűjtemény 322
- Forster Gyula 84, 184, 186, 362
- Fortuna salutaris és Jupiter szentélye Ampe-
 lumban, vagyis a mai Zalatnán 7—12
- Fődeles ezüstpoharak 443.
- Földközi-tenger 165.
- Földmivelési minister 189.
- Földvárhalom 376
- Főkirat Valerius Dalmatius tiszteletére 289—
 293.
- Főkiratos agyagtábla Babylonból 78—79:
 emléktábla 381; — színes ablak 263.
- Főnlaki (Torontál m.) lelet 86.
- Fraknó 316
- Fraknoi Vilmos 84.
- Francz Méyron, Comorn 87
- Francia forradalom 193.
- Franciaország 163, 165.
- Frangepan György 127.
- Frank Bálint 112; — képek 200.
- Franks-féle gyűjtemény 91.
- Friesach 10.
- Frigyes szász herczeg, meissenai örgróf 197; —
 Vilmos érme Hamburg megvédelmzése és
 Buda visszavétele emlékere 188.
- Friuli-i sodronyománcz 195.
- Fröhlich Róbert 350.
- Frumentatio 359.
- Füüllőfüggők 16, 17, 19, 22, 26, 135, 137, 141,
 192, 220, 233, 238, 239, 243, 247, 252, 253,
 254, 255, 256, 258, 260, 339, 340, 434, 438.
- Fürész 280.
- Fürstenberg K. herczeg 328.
- G**
- Gagersi lelet 328.
- Galamboki éremlelet 186.
- Galgóczy tarsolylemez 297
- Gallen János 73.
- Gan-Úl 79
- Garay Alajos ajándéka 442.
- Gaul Ferencz ajándéka 448.
- Gállfy Ignác 89, 345.
- Gáti hegyfok 495.
- Gelei Katona István 416.
- Geletneki éremlelet 186.
- Gellérthegyi oltárkö 360.
- Gellhorn-család 198.
- Georgus Swarcz 411.
- Gerecze Péter 84, 184, 362, 415, 416.
- Gerely 299.
- Gerendási ásatások 212; — lelet 217.
- Gerendorf Gottfrid 74
- Gergely kassai ötvös 69, 73.
- Germán múzeum Nürnbergben 379—380.
- Gerulata 359
- Geszti leletek 281—283.
- Gibbs collection 93.
- Giovanandrea 417.
- Girfa patak 404.
- Glisi sirok 265.
- Gocsál Kálmán 187
- Gohl Ödön 185, 186, 362, 363, 415, 416, 419,
 440; — Ödön ajándéka 187; — Ödön: A
 nádási éremlelet 322—331; — Ödön: Bi-
 zanczi régi súlymértékek 185.
- Gombár György 440.
- Gombok 220, 303, 304, 369, 445.
- Gonzaga Ferdinánd 71.
- Gordianus, III. 188
- Gordon Sándor 74.
- Gömörmegeyi régi falképek 185.
- Göncz (Abauj vm.) 73.
- Gönczi Ö. István 71.
- Gömböcsös bronz karperecz 85.
- Görgye Márton 123, 127.
- Görög rézpénz 188; — szobrok 90
- Gratianus 143; —féle rézérem 13.
- Gráczai régiségkereskedő 81.
- Greek and Roman Antiquities 90.
- Gregorius 189.
- Griffek 17.
- Griffes csattok 88.
- Gross Pál 336.
- Gróh István 185
- Gruterus 9
- Gubitzka Kálmán 184, 372. — Kálmán: A bod-
 rog-monostorszei sírleletekről 338—342; —
 Kálmán: A bodrog-szigeti pálos-monostor
 I—7.
- Gugguló csontvázak 264—266.
- Gungeria 166.
- Gurdezi 214.
- Gurobi lelet 294.
- Gúnyérem 188.
- Güntert Mihály 334, 387, 412.
- Gyapoly-pusztai lelet 420.
- Gyámkö 440.
- Gyertyatartók 207.
- Gyertyánosi lelet 176.
- Gyógyvíz 9.
- Gyöngy 13, 15, 16, 19, 26, 93, 132, 134, 135,
 142, 192, 219, 234, 243, 251, 252, 253, 254,
 255, 256, 258, 309, 339, 340.
- György apát 3; — III., angol király 187.
- Győri lelet 85; — temető a régibb középkor-
 ból 12—24, 128—143.
- Gyulaféjérvár 7, 177.
- Gyulaféjérvári egyház kincsei 208, 209; — mú-
 zeum 370; — székesegyház 75.
- Gyulay Pál 415.
- Gyűjtemények: Almássy György-féle 192; —
 Apponyi Sándor gróf-féle 363; — Bács-
 Bodrogh várm. tört. társulat-féle 338; —

Botár-féle 81. — Christy-féle 92; — Delhaes-féle 191; — Dókus Gyula-féle 400, 448; — Forrer-féle 322; — Franks-féle 91, 92, 94; — Gibbs collection 93; — Karász-féle 92; — Lehóczky-féle 278; — Majláth Béla-féle 191, 446; — Meyrick-féle 96; — Mihály János-féle 426, 436; — Nádasdy Ferencz-féle 122—127; — Pierpont-Morgan-féle 95; — Spitzer-féle 96; — Strassburgi egyetemi 327; — Szirmay gróf-féle 89; — Teleky Domokos-féle 414; — Vásárhelyi Géza-féle 84; — Wallace collection 94, 96; — Windischgrätzai 326; — Wosinszky Mór-féle 363.
Gyűrűk 85, 125, 134, 164, 192, 208, 210, 218, 232, 252, 255, 257, 339, 340, 373, 445.
Gyűzői völgy 367.

H

Hadadi lelet 87.
Hadanich Endre 338.
Hadrianus 38.
Hajdu-böszörményi sírlelet 186, 439.
Hajgyűrűk 215—217, 220, 406.
Hajtű 344.
Halasi múzeum 304, 371.
Halassy György 70.
Halaváts Gyula 84, 184, 186, 362, 363, 415, 416; — Gyula: Mikor épült a dévai evang. reform. templom? 74—76.
Halántékgyűrűk 215—216, 369, 373.
Halász András 316, 317.
Halász-bánya 398.
Halászszerű építkezés 4.
Halottak könyve 144; — napja 152.
Halottas lepel 87.
Halotti szertartás 159. ünnep 152.
Hallstatti cultura 277.
Hallstattkori leletek 48.
Hammurabi 79.
Hampel Gábor ajándéka 187; — József 15, 54, 84, 130, 132, 161, 173, 184, 185, 186, 193, 195, 196, 216, 219, 220, 223, 246, 249, 251, 253, 255, 256, 277, 294, 295, 358, 418, 419; — József: A bronzkor emlékei Magyarhonban 348; — József: A germán múzeum Nürnbergben 379—380; — József: A m. nemz. múzeum régiségtár gyarapodása 87, 419—448; — József: Az idamajorbéli fölratos tábla 381; — József: Császári (Komárom m.) sírlelet 38—47, 341; — József: Londoni múzeumok 89—96; — József: Ókori lexikon (ism.) 357—360; — József: Régiségek a honfoglalás korából 296—315; — József: Virchow Rudolf 381.
Hanns Oppiczer 412.
Hapi 156.
Harangalakú poharak 168.
Harcziás Fridrik magyar kardja 195.
Haslinger 48, 67.
Hasoló szűj 118.
Hattyas-tó 2.
Hatz József 446.
Haugh Béla 363—370.
Hawara-i lelet 294.
Hazai középkori szentségházak 185.
Háji káptalan 2.
Hálósúlyok 424.
Háromszék 177.
Hátszegi (Hunyad m.) lelet 85—86.
Hegyesh Andreae III.
Hegy Lajos 86.
Helbig 176.
Heltner György III.
Hencse pusztai lelet 369.

Hendel Johann David 286.
Hengeres edény 16.
Henrik Gyula, halberstadti püspök 187.
Henzlman Imre 333.
Heraclius Constantinus arany solidusa 188.
Herakles 47.
Herczeg-márokai aranykarperecz 429.
Herdemechet 2.
Herepey Károly 371; — Károly: Alsófehér vármegye monografiája (ism.) 175—178.
Heresinczy Péter győri püspök végrendelete 205.
Herkules 125.
Herman líflandi ötvös 74.
Herman Ottó 415.
Hermák 193.
Hermonthis 149, 150.
Hertford-palota 96.
Hetya Abel 80, 81; — Ilyés 80.
Hidvéghi Sándor: Bakony-tamási-i leletekről 406—408.
Hinkelstein 264.
Hintze Ervin: Szent Dorottya hermája a boroszlói iparművészeti múzeumban 193—201.
Hiob 102.
Hoernes: Urgeschichte des Menschen 294.
Holbein 114.
Homicskó Athanáz ajándéka 187.
Homonnay Drugeth család 125; — Drugeth György 69.
Honfoglalási kor növény-ornamentikája 298.
Honfoglaláskori lelet 86; — régiségek 296—315; — sírok 222.
Horatius Cocles-féle pénzek 190; — Fuscus 187.
Horgos 88.
Horgosi lelet 299. — sírlelet 253.
Horgoson (Csongrád m.) előfordult kulacs 134.
Horog 426.
Horus 147, 150.
Horváth Géza ajándéka 187.
Hörnes 278.
Hővezető cső 77.
Hradok 342.
Hrobony János 343.
Hun-szekely írás 415.
Hungarus Tymbaules 97.
Hunok ruházata 215.
Hunyadi János 74; — János és Szilágyi Erzsébet egyesített címerei 75.
Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat 74.
Hunyady-féle síremlékek 362, 416—418.
Hunyady Ó. János 71.
Huszka József 84, 184, 186, 416.
Hübner Emil: Óskori régiségekről Czegléden 401—402.
Hüttenberg 10.
Hygia 9.

I

Idahof 293, 431.
Idamajorbéli fölratos tábla 381.
Ikeredény 50.
Illésházy István nádor 127.
Illustrirtes archäolog. Wörterbuch 118.
Illyricum 291.
Ilm 175.
Imhoof-Blumer 180.
Imre ezüst denárai 399.
Incze, XII., 187.
Indiai rézkor 166.
Ingaórák 445.
Ingás álló óra a XIX. századból 87.
Inoka pusztá 306.
Institutum Karácsonyiánium 76.
Interglacial időszak 176.

Inventarium clenodiorum Sárvárién 122; —
super rebus Rev. Dom Pauli de Warda in
domo eius Posoniensi repestis 1549., 204.
Iparművészeti múzeum 78.
Ipolyi Arnold 333.
Ipolysági múzeum 371.
Írland 165.
Isac. Angel., II, pénze 188.
Isis 147, 150, 151, 152, 157; — csomója 152.
Ismael ben Achmed 309.
Ismertetések: A magyar történet kútfőinek
kézikönyve 360—361; — Alsófehér vm.
monografiája 175—183; — Okori lexikon
357—360.
Istvánfalvi lelet 426.
Istvánffy 73.
Istebnei bronzlelet 342—345.
Itinerarium 28.
Iványi: Helynévtár 2.
Izsák 40.
Íkua 79.
Í-sag-ila 78, 79.
Í-zi-da 78, 79.

J

Jagelló-ház 75.
Jagicza György 87.
Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunst-
gewerbe und Alterthümer 103, 195.
Jahrendorf lelet 326
Jakobus Cejt 316, 317.
Janus Pannonius 417.
János Ernő salzburgi érsek 1694 évi tallérja
186; — képiró 410; — magyar királynak
és nejének olajfestésű arcképe 123; — öt-
vös 69.
Jánosi Menyhért 73.
Jászenovai lelet 192.
Jägerhaus 4.
Jeszenszky Alajos ajándéka 187, 446.
Johannes de Allemagna 200.
Johannes Schnyczer 412.
Jones John 95.
Jó pásztor 39
Jókai-plakett 187.
Jónás ötvös 69.
Jósa András 217, 297, 371; — András. A takta-
kenézi bronzletről 274—280.
József, I., m. kir. koronázási érmei 188. —
II, emlékérméi 188.
Juenna-Jaunthen 10.
Juhász Antal 371.
Juhász László 431.
Julián Domokos 395.
Julius-féle naptár 152.
Jung-Cseke Lajos 448.
Júnó 8.
Jupiter 8, 41; — Dolichenus 162; — szentélye
Ampelumban 7—12
Jus civile 292; — pratorium 292
Justinianus-féle institutiók 292.
Justitia 109.
Jutasról (Veszprém m.) származó római bé-
lyeges téglá 86.

K

Ka 158.
Kada Elek 371.
Kagylótipusú pénzek 325.
Kahun melletti ásatások 167.

Kahun papyrusleletek 293.
Kaindorf 10
Kajászó-szentpéter-i lelet 430.
Kalah 167.
Kalapos-süveg 118.
Kalocsai érsek 3.
Kalpag 118.
Kammerer Ernő 84, 184, 363.
Kammer Márton 73.
Kamper Ferencz és neje 189.
Kampók 248.
Kancsók 7, 8, 401, 420.
Kanizsai Orsola 124.
Kapa 77.
Kapocs 136, 137, 143.
Kapornoki vár 288.
Kaposvári múzeum 365.
Kappadociai Dorottya 197.
Karaula 62.
Kara-Enyuk prähistorikus romjai 163
Karácsonyi János 266.
Kard 12, 21, 22, 123, 163, 164, 167, 177, 192,
195, 197, 224, 298, 301—303, 399, 407, 426,
429, 430, 437.
Karikák 14, 18, 24, 129, 134, 138, 139, 141, 142,
218, 243, 246, 248, 251, 308, 344, 369, 373,
429.
Káro Imre ajándéka 187.
Karolingi izlésű kard 437.
Karpereczek 13, 125, 141, 164, 217, 231, 234,
235, 240, 246, 248, 251, 357, 259, 265, 276,
280, 282, 298, 343, 373, 421, 424, 429, 430,
432.
Karszalag 1848. évből 87.
Kassa város ötvösségének története 69.
Kassai képirók 410—412; — múzeum 280,
371; — Szent Erzsébet-egyház 333; — Szent
Mihály-kápolna 332. — székesegyház 385—
395.
Kastanum 109.
Katalin 124
Katholikus Szemle 266.
Kattner Keresztély 73.
Katzenhal 264
Kaukázus 167.
Kaynar Johann 285
Kádasy György 123.
Kállay Ö. Mihály 71
Kálmán Ferencz 192.
Kálnássy János 320.
Kálozi sírok 430.
Kántor-Jánosi 280.
Kár Katalin 69.
Kárász gyűjtemény 92.
Kárászi sírmező 217.
Károly főherczeg érme az asperni csatára 188;
— III, 7; — IV., 201; — VI, érmei 188.
Károlyi-nemzetség levéltára 202.
Károlyi Sándor 319.
Károssy-féle hagyaték 378.
Kecskeméti evang. collegium 309. — éremlelet
297, 309; — múzeum 309, 371
Kecskés András 205.
Kegyérmek 186, 188—189.
Kehely 205, 208, 209.
Kehelyalakú rézüst 7.
Kelcz Gyula és Klobusiczky Livia 189.
Kelemen, X., 187.
Keleti eredetű cseréptöredékek 399.
Kellermann 359.
Kelta aranypénz 322—331; — ezüstpénz 187.
Kemény István ajándéka 187; — János 117;
Kálmán ajándéka 433; — Lajos: A kassai
képiróczehről 410—412; — Lajos: A kassai
szent Erzsébet-egyház történetéhez 387;
— Lajos: Adatok az ötvösség történetéhez

- 69—74; — Lajos: Felsőmagyarországi képfaragókról 332—336.
 Kengyel 223, 236—237, 299—301, 309, 399, 436, 438.
 Kenner 325, 358.
 Kent 94.
 Kentelke község 270.
 Kerepesi rézcsákány 421.
 Keresztelő-kápolna 116.
 Kerlés község 266.
 Kerülősi éremlelet 186.
 Keskeny János 69.
 Keszthelyi múzeum 371: — sírlelet 134, 223, 250; — sírmező 15, 22.
 Kékedy János 71.
 Kémeri Mikó Gyula 187.
 Képfaragók 332—336.
 Képirók 410—412.
 Képzőművészeti nagy érem 189.
 Kéry János 127; — Pál 87.
 Kés 14, 15, 20, 77, 129, 134, 135, 138, 246, 249, 252—253, 406, 424.
 Késő római korszak 242, 246.
 Készmark 72.
 Khaldea 167.
 Király Dezső ajándéka 187.
 Király Pál 415.
 Királykori magyar sírok 215.
 Királypataki lelet 177.
 Kis Sándor 440.
 Kis Báthori János 74.
 Kis-Ázsia 168.
 Kis-Cserged 177.
 Kis-Kőszeg (Baranya m.) 2.
 Kis-kun-halasi lelet 297, 304—309.
 Kis-Küküllő 177.
 Kispesti lelet 436.
 Kiss Ferencz 89, 372; — Margit 187.
 Kitting Hanns 334, 412.
 Kivik 164.
 Klagenfurti régiségkereskedők 81.
 Kliener Kristóf 70.
 Klobusiczky János 187.
 Klose 201.
 Klotild főhercegnő 134.
 Knackfuss: Holbein der Jüngere 121
 Knittelfeld 10.
 Knöbl Károly 420.
 Koehl dr. 264.
 Koloni Mihály nyitrai plébános 210.
 Kolozsvár 74.
 Kolozsvári Ferencz 69; — múzeum 81.
 Kolosvári Márton 440.
 Komáromi múzeum 371.
 Kongó-pénz 318.
 Konrád ötvösmester 72.
 Kont nádor 3.
 Konyhahulladékok 349—350, 350—353, 404.
 Koporsószegek 23.
 Korabia hegy 9.
 Korányi-émlékérem 187.
 Korcsolyaverseny jutalomcségye 180.
 Kornis Emil gróf 372.
 Korong 254—255, 297, 307.
 Korongos tekeres 344.
 Koske 66.
 Kossuth Lajos érmei 189
 Kossuth-bankjegyek 321.
 Kotaji lelet 297, 299—301.
 Kovács István 270; — József 189.
 Kovaszinczi (Arad m.) lelet 86
 Kovászna 177.
 Kowassy László 209.
 Kóródy Péter 378.
 Kóry Miklós 61, 64.
 Kőcsög 8.
 Kőlcsey-egyesület 378.
 Kőlesdi lelet 349.
 Kőlni dóm 187; — képek 200.
 Kőmlőd 8.
 Könyöki József 371.
 Kőrmöczbányai pénzverde 189.
 Kőszőrükő 51.
 Kövesdi András veszprémi püspök 209.
 Középkorbeli temető 12—24.
 Középkori sírkövek 399
 Középvaskori lelet 283.
 Közös pénzügyi levéltár 122, 123, 202.
 Kódárdák 164
 Kőeszközök 346.
 Kőgolyó 62.
 Kőkalapács 48, 419.
 Kőkori zsugorított csontvázakról 264—266.
 Kőszegi 1893. évi hadgyakorlatok 189.
 Kővári László 98, 417.
 Krakai Tamás 69
 Krakko 69.
 Krasznai aranyrudak 92.
 Krályicza 54, 59.
 Kreckwitz György 417.
 Kreichel Friedrich Hiob 286.
 Kreuchl Elias Bernhard 285, 286.
 Krisán Petru 81.
 Kristóf ötvös 69.
 Krisztus az olajfák hegyén 332: — keresztelő tallér 189; — születése 189
 Kronstadt lelet 92.
 Kubinyi Miklós: Az isztebnei bronzleletről 342—345.
 Kugler Alajos 322, 369
 Kulcs 17, 426.
 Kunéry József Kálmán 187.
 Kunvári Fülöp 84, 184, 186, 363, 415, 416.
 Kirschwert Friedrichs des Streitbaren 195, 196.
 Kutassy János 205, 206.
 Kutovszky Zsigmond 7.
 Kutyafalva 177.
 Kuva nevű terület 350.
 Kuzsinszky Bálint 84, 86, 180, 430; — Bálint: Császári sírleletek 28—38, 431.
 Kún sírhalmok 270.
 Kürmesser Péter 70.
 Kwieciszewo 162.
 Kwncz Ambroschin 411.

L

- La Caramida 79.
 La Civilisation en Italie 171
 La mare Cociului 382.
 La Tène ízlésű tárgyak 85, 86, 429; — kor urna 289; — kultúra 177.
 Lackhner Adám 74.
 Laczkovich István 436.
 Lajos, II., király 72, 76.
 Lambert 325.
 Lang Elias 284
 Lapos orsó 15, 16, 17, 18, 19.
 Lapujtó 188.
 Larsa 167.
 Lausitz 54.
 Lágymányosi éremlelet 186.
 Lánicz 18.
 Lándsa 173, 274, 275, 301, 314.
 Lándsacsúcs 77, 85, 424, 429.
 Láng Nándor 84.
 Lányi Pál 319.
 Lázár Miklós gróf 98.
 Lazi kanonok 75.
 Lechner Antal 381.

Legio VI. Herculea készítményei 350.
 Lehóczky T. 278.
 Leib Henrik 88.
 Leibnitz 10.
 Leking 96.
 Leletek: Abarán 86; — Alagi pusztáról 86; — Almásfüzitőn 420; — alpári 217; — Alsófehér vármegyei 175—183; — apahidai 185, 402—405; — aradföldvári 217; — avarkori 13—24; — ároktői 419; — árpádkori 367—369; — árva-krasznahorkai 345; — Balaton-Henyén 86; — Ballasban 294; — bardóczi 278; — battai 423—426, 430; — bácskeresz-turi 217—218; — bánhidai 85; — bedelői 176; — begecsi 350; — Bereg-pusztai 369; — bezdedi 232; — bezenyei 133; — Bihar-Félegyházról 420; — Bojárhalmon 222; — böszörményi 277; — bregetiői 86; — budavári 395—400; — csákyai 177; — császári 24—47, 86, 185, 431; — Csepel-Újfaluról 420; — Csicseren 54; — csornacsatári 217, 222; — czeplédi 401—402; — czikói 366; — czófalvi 165; — demkőhegyi 217, 220, 438; — dettai 192; — dolnya-miolácz 85; — Dolyáni Majorhegyről 85; — Domanizson 421 422; — domaszéki 88; — dubováczi 192; — dunaföldvári 87; — dunakeszi 86; — dunapentelei 430; — Egyiptomban 264 266; — Esztergomban 86; — fehértemplomi 192; — fenéki 192; — főnlaki 86; — gerendási 217; — geszti 281—283; — Guróban 294; — gyertyánosi 176; — győri 85; — hadadi 87; — hajduböszörményi 186; — hallstattkori 48; — Hawaraban 294; — hátszegi 85—86; — Hencsepusztáról 369; — horgosi 134; — idahofi 280—293, 431; — Istvánfalváról 426; — isztebnei 342—345; — jaszenovai 192; — kahuni 293, 294; — Kajászó-Szt-Péterről 430; — kántor-jánosii 280; — kerepesi 421; — keszthelyi 223; — királypataki 177; — kispesti 436; — kovaszinczi 86; — kölesdi 449; — krasznai 92; — kronstadti 92; — lengyeli 168, 293, 294, 349; — lucskai 168, 293; — makói 420; — Mária-pócsi 278—279; — mihaloveczi 92; — mikesi 79—83; — mitroviczai 85, 86; — Nagada-ban 294; — nagyabonyi 85; — nemesőcsai 215; — némedi 185; — népvándorlaskori 360—367; — ordasi 223; — ócsai 420, 421; — ószónyi 92, 431; — ócsényi 366; — Papdombon 419; — Pánpást pusztai 86; — perecsényi 419; — perjámosi 133; — petrisi 83; — pécsi 431; — pécskai 84, 85, 271 274, 426; — péczeli 87; — pilini 350—353; — pilinyi 210—241; — praemykenei 168; — püspökszent-erzsébi 223; — regölyi 85, 255, 366, 424, 427; — sajóudvarhelyi 268; — sajóvamosi 89 424; — sárisápi 86; — schoneni 162; — sényői 277; — simonoveci 428—429; — sirmiumi 86; — sokácsi 7; — szabadkai 408—410; — szamosujvári 76—78, 246; — szatmármegyei 420; — szárazdi 85; — szegedi határban 372—376; — szécsényi 133; — székesfehérvári 87; — szigaszigeti 6; — Szígeht pusztai 364, 366; — szihalmi 346; — szirma-bessenyői 346; — sziszeki 431; — szombathelyi 86, 87; — szurduki 85; — takta-kenézi 274—280; — Tata-Tóváros-i 431; — tellői 167; — tiszta-tarjáni 86; — titeli 85; — tordai 432; — toroczkói 176; — tószegi 419; — Tüske pusztáról 365; — ugrai 85; — ulmai 192; — Uj-Mindszenten 426; — vattai testhalmi 345—350; — vat-tinai 48—68; — váczii 220; — velemi 174; — vingai 420; — vladházi 168, 293; —

Vörösmarti 433—436; — Wesikonban 175; — zalatnai 7—12; — závodii 366.
 Lemezek 12, 13, 128, 129, 134, 138, 421, 424.
 Lenau Miklós 448.
 Lengyel 264; — sas 75.
 Lengyeli lelet 293, 349; — sáncz rézkori lele-tek 168.
 Lehóczky Tivadar: A munkácsi pénzverde 316—322.
 Lenormant Fr. 325.
 Leo, XI. 187; — XIII. bronzérme 187; — és Constantinus ezüst pénze 188.
 Lepszy Lénárt 332.
 Leszihi Andor 184.
 Libertások 318.
 Lichtneckert József 438.
 Liedemann Johann Bernhard 287.
 Lifland 74.
 Ligor Pál moneliai püspök 396.
 Limogesi mesterek 93.
 Linck György 71.
 Lipcsey József 84, 184, 186, 362, 363, 415, 416.
 Lipiczky Paul 334.
 Lipót császár 127; — I., érme Buda vissza-vételére 188; — I., tallérai 188; — II., em-lékérmei 188.
 Lippay Gáspár 127; — János 332.
 Lipphart Tóbiás 73.
 Lissauer: Szlav halántékgyűrűk idomairól 215.
 Literáriai Csarnok 98, 101.
 LITOGENES bélyeg 192.
 Livia bronzpénze 188.
 Loftus 167.
 Londoni East India-Office 79; — múzeumok 89—96.
 Lord Elgin 90.
 Losonczy timarczéh pecsétnyomója 441.
 Lossonczy István 84, 362; — István: A vattai testhalmi őstelepről 345—350.
 Lotosvirágok 144.
 Louvre 91.
 Lovas besenyő sereg 268.
 Lovasberényi tűzoltó-jubileum 189
 Lovassy Sándor 371.
 Löffelholz, császári generális 321.
 Lőcse 72.
 Lőcsei «arany-ezüst-műves czéh» iratai 283—288; — ravatalterítő a xvii. századból 84, 113—122, 185; — Szent Jakab-egyház 334; — tűzvész 284; — Zsófia 69.
 Löw Paul 285, 286.
 Löwinger Vilmos 420.
 Lucskai lelet 168, 293.
 Lueger Vilmos 127.
 Lugdunensis tertia 260; — Senonia 291.
 Luitprand, cremonai püspök 225.
 Lukács Béla 7; — Béla arczképes plakettje 187; — László pénzügyminiszter 7; — Mihály 11.
 Lukács pictor 410.
 LVM bélyegű tégla 80.
 Luna-Diana 41.
 Lussonium 8.
 Lutsch Mihály 74.
 Lübker-féle Lexikon 357.
 Lysikrates-émlék 90
 Lythwa 73.

M

M. Antoninus Saturninus 11; — Aurelius bron-zpénze 186; — Aurelius Neratius 38; — Au-relius Oneratus 38; — F. ajándéka 187; — F.: A magyar történet kútfoinekek kézikönyve (ism.) 360—361.

- Maat 146.
Macedoniai Fülöp 188.
Macsolay Mihály 317.
Macedón tetradrachmonok 330.
Madáridomű bronzédeny 54.
Madonnák 200.
Magyar bronz sarlók 173; — családélet és háztartás a XVI. és XVII. században 118; — ekék 119; — festő műve a kassai székesegyházban a XVI. századból 385—395; — honfoglalás kútfoi 214; — Igenről származó római szulpturák 8; — ing 117; — Julia 445; — Lapád 177; — nemzet története 75; — nemzeti múzeum 8, 10, 24, 78, 85—87, 90, 93, 97—113, 113—122, 144—160, 162, 186—191, 192, 199, 218, 241, 303, 313, 314, 322, 326, 327, 365, 378, 418—448; — nemzeti múzeum multja és jelenje (ism. ab.) 419; — nemzeti múzeumi régiségár gyarapodása 85—87, 419—448; — ötvösség virágzása 201; — Pécskáról származó öntömíták 426; — pólyák 75; — tanulók tornaversenyeinek díj-érmei 189; — történet kútfoinek kézikönyve (ism.) 360—361; — Tudományos Akadémia 84, 381; — és osztrák czímerrel ellátott színes ablak 263.
Magyarok hegye 9.
Magyarország történeti emlékei 198.
Magyarországi és a keleti leletek analogiája 295; — szent Erzsébet 393.
Magyaróvári múzeum 371.
Mahler Ede 184, 185, 362, 363, 415, 419; — Ede: A régibb bronzkor chronológiájához 293—296; — Ede: Császári (Komárom m.) sírleletek 24—28, 431; — Ede: Fölratos agyagtábla Babylonból 78—79; — Ede: Kőkori zsugorított csontvázakról 264—266; — Ede: Nestanuter koporsója a nemzeti múzeumban 144—160; — Ede: Zur Geschichte des mittleren Reiches der Aegypter 295; — Friga ajándéka 187.
Majláth Béla 191; — gyűjteménye 446.
Majolika gyűjtemény 95.
Majos János 317.
Makói lelet 420.
Mammuth kora 176.
Man István 112.
Mandl J. 24.
Mannheimer 95.
Mantuai Ghisi mester 93.
Manuel Comnen pénze 188.
Manzin Lajos 51.
Marczali Henrik 360.
Marczián Julián 416.
Marduk 79.
Margaretha, Nicolai Elias neje 111.
Marinci község (Szerém m.) 441.
Markoman háborúk 9.
Maronea 188.
Maros 10.
Maros-Bogát 405.
Maros-Csücs 177.
Maros-Szt. Király 177.
Maros-Portus 177.
Maros-Torda 177.
Mars 41.
Marsigli 358.
Martinuzzi György 417.
Masculinus Surus 10.
Master Simon 411.
Mágóchy Ferencz 316.
Mária 124; — Antoinette 95. — látogatása 389; — Ludovika érmei 188; — Terézia 7; — Terézia-féle emlékérmek 188—189; — és Szent János 124.
Máriapócsi bográcsok 278—279
Márk ötvösmester 69.
Márkovics Manó 192.
Mártélyi lelet 249.
Márton, bodroghmonostori apát 31; — Lajos 86, 303, 415, 419.
Mártonffy Ignác 98.
Mártonyos 88.
Mátyás, I., 396; — I., király 95, 124; — — rály denárai 399; — I., korabeli czímeres sírkő 400; — mester 411.
Medici Cosmus 189.
Mednyánszky Pál 123.
Medusa 30.
Medvefog 51.
Megalith építmények 176.
Megetiana 28.
Meklenburg 54.
Meklenburgi lovak 11.
Melegvölgy 405.
Memphis 152.
Menapii 326.
Menes 266.
Mercurius 41.
Mesopotamiai izlés 91.
Mesterjegyek 287.
Metamorphosis Transylvaniae 117.
Mettertia-oltár 387, 412.
Mexikó 171.
Meyrick gyűjteménye 96.
Meyster Matis 411.
Mezőgazdasági jutalom-érem 188.
Mécs 426, 432.
Ménеспatak 210.
Mérlegrúlyok 364.
Mértföldmutató oszlop 83.
Mészáros Károly 419.
Mészárosné Koós Ilona 88.
Mészöly Pál 86.
Micia 11.
Migazzi Irma 421.
Mihalik József 336, 371. — József: Kassa város ötvösségének története 69; — József: A kassai dóm régi síremlékei 386.
Mihaloveczi aranylelet 92.
Mihály János 425, 436.
Mihály ötvös 69.
Mika Sándor 360.
Mikesi római romok szétlulása 79—83.
Miklós kassai ötvös 69.
Miklós mester leányának sírköve 400.
Miksa, II., -féle tallér 186.
Mikulics Tamás 127.
Milesz Béla 372; — Béla: A tiszafüredi múzeum 376—377.
Milleker Bódog 191—192, 372; — Bódog: Dél-Magyarország régiségleletei 62 — Bódog: Újabb vattinai leletek 48—68.
Millenniumi érem 187.
Minerva 44.
Mionnet 325.
Miseruhák 87.
Miske Kálmán báró 85, 187, 327, 372, 426.
Miskolcz 73.
Miskolczi múzeum 89, 345, 371.
Miss Turner 91.
Mitroviczai lelet 85, 86, 431.
Mocsolyás 89.
Mogetiana 38.
Mogontiacum 34, 38.
Mohácsi vész 3, 202, 361.
Moldva 165.
Molnár József 277; — Viktor ajándéka 446.
Mommsen 181, 183, 325, 358, 381; — Tivadar: Fölrat Valerius Dalmatius tiszteletére 289—293, 431.
Monasteria 79.

- Mondovics István 12.
 Mondsee czölöpépítményei 168.
 Montelius: Die Chronologie d. ältesten Bronzezeiten 293; — Oszkár 160, 161, 162.
 Moravicza-patak 66.
 Morgan 266.
 Mortillet G.: Musée préhistorique 347.
 Morva 165.
 Morzsányi-párt 187.
 Morzsolókö 50, 51.
 Mosóczy Zacharias nyitrai püspök végrendelete 205.
 Mózes 40.
 Möller István 74, 362, 416, 418.
 Much 162.
 Mugem 264.
 Mugheir 167.
 Municipium 9; — Aelium Augustum 38; — Flaviium Neviodunum 38.
 Munkácsi pénzverde 316—322.
 Muravölgy 10.
 Muret Chabouillet 190, 326.
 Murray A. S. 90.
 Mursa (Eszék) 290.
 Mut neter 152.
 Múzeum: Albert and Victoria-féle 94; — aradi 370, 426; — aranyos-maróthi 370; — athenei 91; — besztercebányai 370; — bécsi cs. k. udvari 172, 278, 326, 327; — békéscsabai 370; — békésgyulai 370; — boroszlói iparművészeti 193—201; — borsod-miskolci 281; — British 89; — debreczeni 370; — deési 267, 370; — dévai 370; — drezdai 91, 196; — erdélyi 11, 267—268, 270, 320, 372; — eszéki 365; — felkai 370; — firenzei 91; — győri 22; — gyulafehérvári 370; — halasi 304, 371; — iparművészeti 78; — ipoly-sági 371; — kaposvári 365; — kassai 280, 371; — kecskeméti 309, 371; — keszthelyi 371; — kolozsvári 81; — komáromi 371; — kölni 95; — londoni 89—96; — Magyar Nemzeti 8, 10, 24, 78, 85—87, 90, 93, 97—122, 144—160, 162, 186—191, 192, 199, 218, 241, 303, 313, 314, 322, 326, 327, 365, 378, 418—448; — magyaróvári 371; — miskolci 89, 345, 371; — müncheni 91, 379; — nagybányai 184, 371; — nagyenyedi 176, 371; — nagyváradai 371; — nápolyi 91; — nürnbergi germanisches 114, 379; — nyíregyházi 371; — pécsi 371; — pozsonyi 371; — selmecsbányai 372; — sepsi-szentgyörgyi 372; — soproni 322, 372; — South Kensington 94; — sümeghi 278; — szabadkai 372; — szabolcsmegyei 297, 299; — szegedi 87—89, 372—376; — szegzárdi 331, 363—370, 372; — szentesi 372; — sziléziai 193; — szombathelyi 162, 365, 372; — temesvári 372; — tiszafüredi 372, 376—377; — turócs-szentmártoni 343; — vatikáni 91; — váci 372; — verseczi 48, 52, 61, 67, 191—192, 322, 372; — vidéki 370—372; — zágrábi 365; — zombori 372; — zürichi 174, 263.
 Múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelő-sége 85.
 Muzsnay Károly 271.
 Müller Christoph 284; — Sophus 216; — Sophus: Nordische Alterthumskunde 347; — Mothes: Illustriertes archæolog. Wörterbuch des german. Alterthums 118.
 München 91.
 Müncheni bajor nemzeti múzeum 379.
 Művelődési elemek 294.
 Művészeti stíl 121.
 Művészi ipar fejlődése a régibb középkorban 242—243.
 Mykenei kor 91.
 Myskovszky Viktor 336.

N

- Nabopolassar 78.
 Nabû-abil-u-su-ur 78.
 Nabû-ku-dur-ri-u-su-ur 78.
 Nagadai lelet 294.
 Nagy Alfréd angolszász király 94; — Balázs 412; — Constantinus 242; — Géza 184, 185, 186, 195, 216, 223, 225, 362, 363; — Géza: A hun-székelly irás 415—416, 419; — Imre 71; — József 187; — Károly 242; — Lajos denárai 396, 399; — Lajos király 3; — Sándor-féle drachma 187; — Sándor, mérnök 405; — Theodosius 143; — Theodosius-féle rézérem 13.
 Nagy-abonyi ásatás 86; — lelet 85.
 Nagyajtai Kovács István 270.
 Nagy-Almás 9.
 Nagybánya 72.
 Nagybányai múzeum 184, 371.
 Nagy-Cserged 177.
 Nagy-Dorogh 369.
 Nagy-Enyed 173, 426.
 Nagyenyedi Bethlen-főiskola 175; — múzeum 371.
 Nagyiday Sámuel 320.
 Nagy-Küküllő 177.
 Nagy-loóki sírlelet 430.
 Nagy-Margita 59.
 Nagyszeben 73.
 Nagysziget 2.
 Nagyvárad 73.
 Nagyvárad béke 361; — múzeum 371.
 Napkorong 144, 146, 152, 154.
 Napisten symboluma 162.
 Napoleon, I., emlékérméi 188; — szent-ilonai kisérőinek bronz emlékjelvénye 187.
 Napóra 87.
 Naronna 9.
 Naschitz 48.
 Nádaskay Béla dr. 354.
 Nádasi éremlelet 322—331.
 Nádasy család jegygyűrűje 125; — Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127; — Ferenczné 202; — Tamás 124, 127.
 Nápolyi múzeum 91.
 Násfák 93.
 Návay Alajos kerek arczképes plakettje 187.
 Nebo 79.
 Nebukadneczar, II. 78.
 Nemes Antal apát 398.
 Nemes-ócsai lelet 215.
 Nemesvölgyi lelet 249.
 «Nemzeti társalkodó» 97, 108.
 Nemzetközi korcsolyaverseny jutalomsegélye 186.
 Nemzetőri karszalag 87.
 Neolith korszak 175.
 Neolithkori guggoló sírok 264—266.
 Nephthis 150.
 Neppel Ferencz 86.
 Neptun győzelme 125.
 Neptunális 180.
 Nereidák emléke 90.
 Nespaneter 149.
 Nestanefert 149.
 Nestanuter koporsója a nemzeti múzeumban 144—160.
 Neuhauser Ferencz 98, 102
 Neumann F. 442.
 New-yorki zsetón 187.
 Newton 90.

Négyesy László 415.
 Némédi népvándorláskori lelet 185.
 Német János 401.
 Némethy Lajos 301.
 Németország 162.
 Népvándorlási urnatemető 60.
 Népvándorláskori aranyékszerek 185; — em-
 lékek 366—367; — takácseszközök 408—
 410; — temető 13.
 Nicolai Elias 108; — Illés 440.
 Niger Péter 396.
 Nikolics Jócza 192.
 Nilus 159.
 Nimrud 167.
 Nonner Pál 70.
 Noricum 9.
 Noricum-i kelta pénz 328.
 Notitia Dignitatum Occidentis 291.
 Novák József 89.
 Nucleus 419.
 Numismat. megbeszélés 190—191.
 Nuter nofer 147.
 Nürnberg 74.
 Nürnbergi Germanisches Museum 114.
 Nyakgyöngyök 16, 19, 22.
 Nyakpercz 217, 295, 432.
 Nyáry Albert báró 186, 363, 415, 416; — Al-
 bert báró: A pilin-várhegyi konyhahulla-
 dékhelyről 350—357; — Albert báró: Te-
 mető királyságunk első századából 210—
 241; — Jenő br. 184, 186, 187, 210, 223,
 351, 362, 416.
 Nyárad-Szt. Benedek 177.
 Nyerges 313, 314.
 Nyerges-újfalusi lelet 187.
 Nyílcűcs 14, 15, 20, 128, 129, 135, 136, 143,
 176, 222, 232, 236, 237, 238, 239, 243, 374,
 375.
 Nyílköpűs fejszék 167.
 Nyiregyházi múzeum 371
 Nyirő Jakab 70.
 Nyugat-Európa 165.

O

Ocsavay Dániel 318, 319
 Odera 165.
 Okolicsnói templom 185.
 Olasz penge 163.
 Oláh Miklós érsek 206, 417.
 Omharus-kincs lelhelye 404.
 Ompoly völgye 11.
 On 149, 150.
 Onagrinum nevű castellum 350.
 Opalizáló gyöngyök 134.
 Oppiczter Hanns 412.
 Opitz Márton 9, 11.
 Orbai Margit 98.
 Ordasi lelet 223.
 Orgon Sándor 86.
 Ornstein József 267, 336; — József ásatásáról
 a Szamosujvár melletti római castellumban
 76—78.
 Orosz Endre 371; — Endre: Alsófehér vár-
 megye monografiája, írta Herepey Károly
 175—178; — Endre: Szamosujvár-petrisi
 őseletek 83; — Endre: Ősrégészeti lele-
 tekéről Apahidán 402—405.
 Oroszlamosi sírlelet 88.
 Orsók 15, 16, 17, 18, 19, 23, 134, 137, 138, 139,
 243, 254, 255, 260, 339, 340.
 Ország Lajos ajándéka 426.
 Országos gazdakongresszus, III., jelvénye 187;
 — régészeti és embertani társulat 84—85,
 184—186, 362, 363, 415—418.

Orthodox egyházi medaillon 87.
 Osiris 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154,
 155, 156, 159.
 Ostyasütő-vas 1563-ból 87.
 Osztrák pénz 186, 188.
 Osztrák-magyar monarchia 165; — monarchia
 írásban és képen 74.
 Osztrics Máttyás 127.
 Oszuszky 48.
 Oqus 91.
 Óbudai egyház fakeresztje 207.
 Ócsai lelet 420, 424.
 Ófalu (Bács-Bodrogh m.) 1.
 Ókori és bizancci érme 186—191; — Lexi-
 kon 357—360.
 Ólomszobrocskák 431.
 Ón érem 187; — talizmán 187.
 Ónbronzt főtálatlata 169.
 Ónkancsó 446.
 Ónkorsó a xvii. századból 288.
 Ószönyi lelet 92, 431.
 Óblós üst 8.
 Ócsényi lelet 366.
 Öntőminták 86, 271—274, 420.
 Ördögh György 374.
 Örlőkö 77, 353, 424.
 Ötödik macedoniai legió 80.
 Ötvös Ambrus 70; — András 71; — Balázs
 70; — Balázsné, Kata 71; — Benedek 73;
 — Boldizsár 73; — Gergely 70; — János
 70; — Lázár 69; — Lőrincz 73; — Máté
 69; — Menyhért 70; — Mihály 70; —
 Miklós 73.
 Ötvösség története 69—74.
 Óv 139, 245, 246.
 Övpánt 14.
 Ó felsége által adományozott érme 189; —
 nagy bronz plakettje 189.
 Örlőkö Török-Kanizsáról 88.
 Óskori régiségek 85, 401—402; — bronzszek-
 rény Tágfalváról (Szolnok-Doboka m.) 414;
 — rézbalt a Czoborhegyről 400, 448; —
 sírokban talált edények Torda-Aranyos
 vármegyében 405—406.
 Ősrégészeti leletek Apahidán 402—405.

P

P. Celsemus Constans 9; — Clodius Seve-
 rus 8.
 Paionios Nikéje 90.
 Paizsgyártó Sebestyén 70.
 Palaeolith korszak 175.
 Pallas 47.
 Palágyi Ferencz, a munkácsi vargacéh mes-
 tere 1708-ban 322.
 Palmyra romjaiból származó régiségek 434.
 Paloznakról származó bronzszobrocska 432.
 Palócz nép 219.
 Pannonhalmi apátság 184, 185.
 Pannonia 10; — secunda 291.
 Pannoniai emlékek 84; — kelta pénz 328; —
 ókori emlékek 185.
 Paolo Uccello 120.
 Pap Károly 84, 184, 185, 415; — Károly: Egy
 xvii. századbéli ravatalterítő 113—122; —
 Károly: Szilassy János ötvös életrajzához
 283—288.
 Papdombon rendezett ásatás 419.
 Papp Albert 405.
 Papp Ernő ajándéka 187.
 Paradeiser János, sichelbergi főkapitány 122.
 Parakku 79.
 Parcu fagului 81.

- Parittyakő 358.
 Parthenon 90.
 Passuth Ödön 184; — ajándéka 187.
 Patibulum 77.
 Patkók 310.
 Paulus Hungarus 395.
 Páduai Szent Antal 124.
 Pál Mária 405.
 Pálffy Pál nádor 127.
 Pálos-monostor Bodrogh-Szigeten 1—7.
 Pálos-rend 127.
 Pálos-szerzetesek 2.
 Pánczél 224.
 Pánpást pusztai lelet 86.
 Pántok 14, 20, 246, 247, 250, 251.
 Pápa 24.
 Párhuzamosak az egyiptomi és európai sírok között 264—266.
 Páris 91; — ítélete 125.
 Párisi kiállítás 95; — világiállítás 189.
 Pátkai ásóvas 436.
 Pecseétlők 87, 442.
 Pejér József 87.
 Pencilum pectorale 124.
 Penge 373, 375.
 Pepy király 167.
 Per anch «az élet háza» 147; — duat «világ kapuja» 152, 158; — hotep «a béke háza» 158; — neter «isten háza, templom» 156.
 Percsóra 89.
 Perecsényi lelet 419.
 Peremes vésők 166.
 Perinthus 188.
 Perjámosi lelet 133.
 Peru 171.
 Perzsia 167.
 Pescennius Niger 180.
 Pesti festészeti akadémiát gyámolító társulat pecsétnyomója 442.
 Petki Borbála 98, 104.
 Petrisi őstelep 83.
 Petrozsány 7.
 Petró József 345.
 Petschi Ó. Demeter 70.
 Pettau 73.
 Petz Vilmos: Ókori Lexikon 357—360.
 Pétzolt Hans 93.
 Pécsi hadgyakorlatok 1901-ben 187; — lelet 431; — múzeum 371; — szénbányák 187.
 Pécskai bronzlelet 84, 85; — őstelep 271—274.
 Péczeli árpádkori lelet 87; — éremlelet 186, 188.
 Pénz: Anastasius arany triense 188; — angol játszópénz 187; — Antonius Pius-féle 187; — aranytarerek 327; — athéni tetradrachmon 187; — Audoleon-féle tetradrachmon 328; — Augustus-féle 188; — árpádházi 225; — barbárpénz 186, 187; — Biatec-féle 331; — Cipia-féle denár 188; — Constans-féle 187; — Constantius Gallus rézpenze 186; — Domitianus-féle 187; — I. Endrétől 225; — eraviscus denár 187, 188; — Faustina sen. denára 188; — I. Ferdinánd tallérja 186; — I. Ferencz-féle 188; — félstaterek 327; — frisachi 187, 188; — görög 188; — Heraclius Constantinus arany solidusa 188; — Horatius Cocles-féle 190; — II. Isac. Angel. 188; — I. Istvántól 225; — János Ernő érsek 1694. évi tallérjai 186; — kagylótipusú 325; — VI. Károly talléra 188; — kelta 187, 188, 322—331; — Konyók 318, 320; — Kossuth-bankjegyek 321; — I. Lászlótól 225; — Leo és Constantinus-féle 188; — Libertások 318, 322; — I. Lipót tallérjai 188; — M. Aurelius bronzpénze 186; — Macedonai Fülöp-féle 188; — maccedon tetradrachmonok 328; — Manuel Comnen-féle 188; — II. Miksa tallérja 186; — Nagy Sándor-féle 187, 189; — no-ricumi 328; — osztrák 186, 188; — pannoniái 328; — Pertinax denár 187; — Pétertől 225; — rézpenz 318; — római 13, 80, 81, 131, 143, 186, 187, 188, 189, 245; — II. Rudolf tallérjai 186; — Salamon királytól 225; — sammanida 303, 309, 314; — Sever Alexander-féle 187; — stayer 186; — Syria 188; — thasosi tetradrachmon 187; — Zsigmond tiroli denára 187.
 Pénzesláda a XVII. századból 446.
 Pénzverők 321.
 Péter Lipót főherceg 188; — Pál bányászat 9.
 Péterfalva 177.
 Phigaliai templom zophoroso 90.
 Philip Thamas de Myskolcz 411.
 Pichler 325.
 Pierpont Morgan gyűjteménye 95.
 Pilin-várhegyi leletek 350—357.
 Pilinyi árpádkori temető 186; — leletek 210—241; — leletek részletes leírása 227—241.
 Pintér Sándor 85, 86.
 Pirovics Aladár 448.
 Pitykek 20, 129, 130, 132, 135, 139, 220, 250, 252, 254, 257, 258, 298, 307, 308, 314, 424.
 Pius, II., pápa Agnus Dei-je 194.
 Plehek 308.
 Plutarch 151.
 Podmokli éremlelet 325.
 Pogánykor szokásai 213.
 Pogoriczky Mihály 71.
 Poharak 13, 14.
 Pokorny Péter 420.
 Polemius Silivius 291.
 Ponczoló eszköz 140.
 Porcellángyűjtemény 95.
 Portoréi tárház 122.
 Posch Lipót 7.
 Posen 54.
 Potaissai castrum 81.
 Pottendorfi és sárvári kincsek 122.
 Pozsgay Zsigmond 207.
 Pozsony 73.
 Pozsonyi lelet 186; — múzeum 371.
 Póka Mihály 411.
 Pókafalvi őstelep 177.
 Praeglacial időszak 176.
 Praetura peregrina 292.
 Prahova (Szerbia) 426.
 Prossy Ferencz 445.
 Ptaħ-Sokar-Osiris 150, 151.
 Pully 264.
 Pulszky F. 54, 162, 214, 294, 295, 334, 429; — Károly 74.
 Pulszky-Rádics: Az ötvösség remekei 198.
 Purgstall figurális edényei 164.
 Puskazávár 399.
 Puspángból készült szelencze 447.
 Pusztarábolyi telep 376.
 Püspök-Bogádról való ezüstcsat 430.
 Pusztaszentimrei régiségek 297, 309—313.
 Püspök-szenterzsébeti lelet 223.
 Pyrenäi félsziget 162.

Q

- Quadriburgium 358.
 Quatuorvirek 10.
 Quibell J. E. 264.

R

R. L. ajándéka 187.
 Ra 149, 150.
 Rabbilincs 399.
 Radácsi Emriszko 70; — Mátyás 69; — Simon 70.
 Radetius egri püspök javainak összeírása 204.
 Radimsky: Die neolithische Station von Butmir 346, 348.
 Radisics Jenő 193, 195.
 Radlinszky Ignác 343.
 Radloff 416.
 Radnai erdőben előkerült kincs 442—447.
 Radulovics Riszta 68.
 Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században 118
 Raetin 10.
 Ramses, III. 167.
 Rascher János 127.
 Ravatalterítő a XVII. századból 84, 113—122.
 Rába-Pordány 22.
 Rác Géza 431.
 Rákóczy Ferenc, II. 317; — I György 98, 127, 317.
 Rákóczy-féle pénzverde 321.
 Ráth-Róth Gyula 187
 Read Ch. H. 90.
 «Reform» 98.
 Regölyi lelet 85, 255, 366, 424, 427.
 Reinach S. 169.
 Reinecke Pál 173, 177, 293.
 Reizner János 89, 222, 372.
 Rejtélyes bélyegű edény 369—370; — bélyegű edény a szegzárdi múzeumban 331.
 Rekettye 307.
 Relativ chronologia 166.
 Remedellói rézkori temető 168.
 Remete Szent Antal 392
 Renaissance 95.
 Rencsisovszky Ferenc 436.
 Rendőrpálca 1848-ból 87
 Renouf, P. Le Page 156.
 Respublica Splonestarum II.
 Rettegi kert 404.
 Récsy Viktor 185.
 Régészeti gyűjtemény Aradon 378.
 Régibb bronzkor chronológiája 293—296; — középkor emlékei Magyarhonban 15; — középkori emlékek 93; — középkori sírleletek 241—263; — középkori temető 12—24.
 Régiségek: Beiruti 167; — betlehemi 167; — békésmegyei 85; — Csobánkáról 86; — Czegléden 401—402; — dolnja-mioláci 85; — Duna-Penteléről 86; — győri 12—24, 128—143; — honfoglaláskori 296—315; — Jutasról 86; — Kara-Enyuk romjai 163; — lengyeli 168; — lucskai 168; — mikesi 79—83; — nagy-abonyi 86; — őskori 85; — pécskai 85; — Pusztá-Szentimréről 309—313; — remedellói 168; — sarmata-jazyg eredetű 1; — Tabagdról 86; — titeli 85; — vattinai 48—68; — vladházi 168; — Zalatnán 7—12.
 Rékási (Heves m.) sírlelet 19.
 Réthy László 84, 368, 415, 419; — Viktor 187.
 Révay Ferenc báró 93; — László 127.
 Réz aknáztatása az egyiptomiaknál 167; — balta 400, 448; — csákány 85, 421; — edények 7; — érmek 13, 18, 131, 186—189; — fejszék 166; — fokos 85; — gyűrűk 6; — használata Cyprus szigetén 167; — kancsó 7, 8; — kehely 87; — kor 162; — köcsög 8; — pecsétlő 87; — pénz 13, 18, 131, 186—189, 318; — tőr 166; — üst 7; — vésők 165.

Rhodos 91.
 Richter Sigmund 335.
 Riegl A: Die spätromische Kunstindustrie nach den Funden in Osterreich-Ungarn 242, 256.
 Riemenschneider 332.
 Rigó Menyhért ajándéka 442.
 Rimaszombat 74.
 Robert Ch. 324, 326, 327.
 Roggendorf Vilmos 206.
 Rolwagen Gergely 69.
 Román építészeti emlékek a Svábhegyen 384.
 Rosenfeld Bernát ajándéka 447.
 Roszmanthordin 74.
 Roth Péter 334.
 Rothschild 92.
 Rozetta 129, 134.
 Rozsnyó 73.
 Római aranygyűrű 86; — bélyegtégla 86; — bronzkulcs 426; — castellum 76; — császárkori arany 87; — csészék 86; — emlékek 350, 364—366; — érmek 186—189; — feliratos emlékek 8, 10, 13, 28—38, 79—83, 86, 178—183, 190, 192, 289—293, 336—338; — kulcs 17; — limes 359; — magánjog 292; — mellékek 90; — mértföldmutató 83; — oltárkövek 80—83; — pénz 13, 18, 186—189; — romok szétlulása 79—83; — síremlék Aquincumban 383—384; — sírok 24—47; — szent Hubert 396; — szobor 86; — temető 13; — téglá LEGVIH bélyeggel 6; — út keresztmetszete 381—383; — üveg-pálca 86; — vámoló ólom 86.
 Rómer Flóris 74, 218, 358, 419; — szobra 185.
 Rudnai S. primás 187, 446
 Rudolf király 202; — trónörökös 278; — II., emlékérmek 93; — II., ezüstérme a török háborúk emlékére 188; — tallérja 186.
 Rufius Sextus 291.
 Rupp Jakab: Budapest helyrajzi története 398.
 Rusz Ilia 80.

S

Sajóudvarhelyi lelet 268.
 Sajóvámosi éremlelet 89, 424.
 Salamis 91.
 Salamon 358.
 Salamon Ferenc: Budapest története 396
 Salomvári János 440.
 Salona 9.
 Salting George 95.
 Salvator mundi 123.
 Sammanida pénz 303, 309, 314.
 San Jago di Compostellai templom 94
 Sargou, I. 167.
 Sarkantyú 399.
 Sarlók 173, 280, 282, 429.
 Sarmata-jazyg eredetű régiségek Bodrogh-Monostorszegen 1; — sírmező 338.
 Sarmiregetusa 9.
 Sartor János 72.
 Sarvári földvár 266—271.
 Saturnus 41.
 Saussaye 325.
 Savaria 10, 28.
 Sámson szétveri a filiszteusokat 125.
 Sándor, I., orosz császár kerek vas plakettje 187.
 Sándor, VI., pápa 396.
 Sárísápi lelet 86.
 Sárospatak 73, 440.
 Sárszentmiklósi bronzfejek 430.
 Sárvári kincstár 122—127.
 Sbornik 344.

- Schäffer Vilmos 420.
 Schaeufelein Hans Leonhard 114.
 Schaffhausen közelében fekvő thayngeni odor 175.
 Schaumburg-Lippe herczeg dárdai uradalma 381; -- herczegi uradalom 289.
 Schliemann 176; - ásatásai 168; - H. 349.
 Schneider Imre 187.
 Schnell Elek 411.
 Schniczter György 334; - István 334.
 Schnitczter Hans 335.
 Schnytzer Alexander 333, 335.
 Schoneni lelet 162.
 Schönberger Sámson 187.
 Schönborn család 321; - gróf 318.
 Schönwisner 358.
 Schulz Alwin: Deutsches Leben im xiv. und xv. Jahrhundert 114.
 Schussenquell 175.
 Schwab György 73.
 Schwarcz Mihály 334.
 Schwarcztschler Hannes 335.
 Schwarz báró 123; - Martin 114.
 Schwertstab 163.
 Sebeknofer 295.
 Sebestyén Gyula 415, 416.
 Seckendorf Herman br. 345.
 Seiffner Franz 446.
 Seger dr. 195.
 Segesvár 97.
 Sekkan 10.
 Selmezbányai múzeum 372.
 Senkerek 167.
 Sennovitz Gyula: Geszti leletekről 281 283.
 Sepsiszentgyörgyi múzeum 372.
 Seres János 418.
 Serleg 124, 125, 207.
 Serpentin balta 48, 50; - kalapács 50, 67
 Sesto ötvöscsalád 195.
 Set 151; - Typhon 152, 158.
 Sever. Alexander 187.
 Sényői bronzedény 277.
 Sibrik György 203.
 Sichelbergi főkapitány 122.
 Sift Tóbiás 112.
 Sigismundi Jakab 72.
 Silvanus 11.
 Simon mester 411.
 Simonyi Zsigmond 415.
 Simonoveci (Szerém m.) lelet 428—429
 Sinai-félsziget 167.
 Singer Miksa 187.
 Siret L. 173.
 Siria 167.
 Sírlelet: Abonyi 241 263; - adlerbergi 264; - alpári 217; - anarcsi 297—298; - Auenir mellett 264; - avarkori 13, 24, 128 -- 143; - bakony-tamási 406—408; - bezdedi 299; - bezenyei 133; - bodrogh-monostorszegi 338 342; - budapest-lipótmezei 438; - chamblandesi 264; - császári 24 47, 86; - csornacsatári 217; - csünyi 251, 256; - czikói 132, 253; - Demecserről 298 299; - demkőhegyi 217; - domaházi 300 301; - Duna-Szekcsőről 314; - Egyiptomban 264 266; - esztergomi 297, 301 303, 438; - flomborni 264; - gerendási 217; - glisi 265; - győri 12 24, 128, 143; - hadadi 87; - hajduböszörményi 186, 439; - hinkelsteini 264; - honfoglaláskori 296—315; - horgosi 253, 299; - katzenthali 264; - kárászi 217; - keszthelyi 15 22, 134, 250; - kis-kunhalasi 304—309; - Kotajról 299—301; - lengyeli 264; - mártélyi 249; - Múgem mellett 264; - nagy-loóki 430; - nemesvölgyi 249; - oroszlámosi 88; - perjámosi 133; - pilinyi 210—241; - Pully mellett 264; - pusztaszentimrei 309—313; - rába-pordányi 22; - regölyi 255; - rékási 19; - sár-szentmiklósi 430; - somodori 430; - szabolcsmegyei 297 301; - szamosujvár-németi 246; - szegedi határban 375; - szécsényi 133; - Szilasi pusztáról 297, 303 304; - sziráki 251, 256; - tarczali 297, 303; - temes-kubini 192; - temes-váraljai 192; - tétényi 430; - tordai 405—406; - Török-Kanizsáról 314, 316; - vattinai 48 68; - versecz-lugosi 50; - vörömarti avarkori 433—436; - Wachenheim mellett 264; - Wales mellett 264; - Worms mellett 264; - Zalazántóról 299.
 Sirmányi temető 210—241.
 Sirmium (Mitrovicza) 291.
 Sirmiumi leletek 86.
 Sisak 85.
 Sitte Alfred 122.
 Skytha izlés 91; - kultura 178.
 Sodronytekercs 85.
 Sokácok 1, 7.
 Sol 41, 47.
 Solna 10.
 Solti Zoltán ajándéka 446.
 Solymosi várban előkerült ötvösművek 442.
 Somlyai Báthory Gábor 203; - Báthory István 417.
 Somodori mellkép 430.
 Somogyi emlélelet 186.
 Somos 73.
 Sopianae 28, 290.
 Sopron 74.
 Soproni kath. legényegylet 187; - múzeum 322, 372.
 Sorg Kálmán 70.
 Sothis 152.
 South Kensington 91; - múzeum 94
 Södermanland 164.
 Sötér Agost 371.
 Spanyolország 165.
 Spirális gyűrűk 164.
 Spitzer Mór ajándéka 448.
 Spitzer-féle gyűjtemény 96.
 Spornig-család 121.
 Sréter János kuruczandár 320.
 Stancelz Theophil 334.
 Stájer ezüstpéNZ 186.
 Steindl Imre halála 381.
 Steinzeit-Hockergräber 264—266.
 Stenczel Schneyder 411.
 Stieber 82.
 Stöckl Jakob 74
 Strabó 169.
 Stradonitze 325.
 Stradonitzi Kekulé István 289.
 Streber 328.
 Strobl Alajos 416, 418.
 Stromsky Sándor 432.
 Stuoss Veit 332.
 Sturm Dániel 73.
 Succinit 164.
 Sumerek 294.
 Surus-család tagjai 10.
 Sus Scrofa 349.
 Süttői márvány 413.
 Süveg 118.
 Svájcz 162.
 Svédország 162.
 Sydenhami palota 91.
 Syenitbalta 63.
 Syria pénz 188.

- Sz. Erzsébet-egyház 72; - György-érem 187.
Szabadkai lelet 408-410; - múzeum 372; -
rendőrpálcza 87.
Szabadkőműves-érmek 189.
Szabadszállási nyereg 313 314.
Szabolcsmezei múzeum 297, 299; sírlelet
597-301.
Szabó Tamás 69.
Szaffka Anna 187.
Szakmári Ö. Gáspár 71.
Szakmáry Johann Daniel 286.
Szalatornyai pusztá 88.
Szalay Imre 187, 418.
Szamos-újlaki arany nyakperez 432.
Szamosujvár melletti római castellum 76.
Szamosujvári római castrum 267; - római
felirat 336 338.
Szamosujvár- németi lelet 246.
Szamosujvár-petrisi őseletek 83.
Szapolyai János 417.
Szarmata jellegű sírok 13.
Szarvas Sándor 24.
Szatmármezei lelet 420.
Szatmáry Károly 417.
Szavójai Jenő herceg 188.
Szántó 74.
Szárzdi (Tolna m.) bronzlelet 85.
Szász-Czegő 270.
Szászsebesi szász templom 75.
Szeben 74.
Szeg 14, 23.
Szeged-alsótanyai bilisitsi erdő 89.
Szegedi múzeum 372 376.
Szegedvárosi határban lelt régiségek 372-376;
múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása 87 89.
Szegezdi vas diatremum 359.
Szegezdi múzeum 331, 363 370, 372.
Szekcsői Herczegh László 3.
Szele Zsigmond 358.
Szelóczky Géza 274.
Személyesítője a hét napjainak 41
Személyi érmek 189.
Szemlén János 60.
Szendrei János 84, 85, 184 186, 362, 363, 416
-418; - János: A budai Domokos-templom kiásatása 395-400; János: Román építészeti emlékek a Svábhegyen 384; - János: Római síremlék Aquincumból 383 384.
Szent Anna 389; - Ágotáról való edény 436;
- Barnabás aranyozott ezüst feje 204; -
Bálint 391; - Borbála 393; - Demjén, a gyógyszerészek védőszentje 390-412; -
Dorottya hermája a boroszlói iparművészeti múzeumban 193 201; Erzsébet
393; - Fabianus 391; - Gerlicze 177; -
György lovas-szobra 440; - Hedvig 392;
- Ilona 392; - István 210; Jobon (Bihar m.) 85; - Jodocus 392; - Jób 391; -
Kozma, az orvosok védőszentje 390-412;
Krisztof 391; - László 210; - hermája
199; kora 270; - Lénárt-egyház 411; -
Margit 393; - Miklós 392; - Otília 392;
- Pongrácz 391; - Rókus 392; - Sebestyén 391; - Sír-kápolna 116; - Veronika
392; - Volfgangus 391.
Szentelvíztartó 1786-ból 446.
Szentendrei sírkő 30.
Szentesi múzeum 372.
Szentkereszti apátság 2, 3.
Szentkirályi Ö. Márton 71.
Szentmágocsi András 2; Simon 2.
Szepes-szombati r. k. templom 336.
Szepesi városok történelmi multja 114.
Szepesvárálja 73.
Szerdahelyi Dersffy Orsolya 316.
Szeredai Antal 417.
Szerencsi templomból származó ravatalterítő
84.
Szernyéről való fibula 431.
Széchenyi István 189; Sándor gr. 369.
Szécsényi Ötvös Boldizsár 70.
Szécsényi (Nógrád m.) cserépkancsó 85;
lelet 133.
Széchy Dénes 127; István 127; - László
127.
Székely Dénes 82.
Székesfehérvári 1879-ik évi kiállítás' 189;
(demkőhegyi) kard 303; - lelet 87.
Székely Péter 376.
Széll Gergely 375.
Sziberia 91.
Szicília 168.
Szigaszigeti dombhát 1.
Szigeth-pusztai leletek 364, 366.
Szigetvár ostroma 126.
Szihalmi Árpád vára 346.
Szilasi pusztai lelet 297, 303-304.
Szilassy János ötvös életrajza 283 288.
Szilády Aron 309
Szilágyi Erzsébet 74; Sándor 180.
Szilézia 54.
Sziléziai régiségmúzeum 193.
Szily Dezső 288; - Kálmán 415.
Színes ablak a zürichi múzeumban magyar és
osztrák címekkel 263.
Szinney József 415.
Sziirákai sírlelet 251, 256.
Szirma-bessenyői «Berek» nevű halomból származó agancseszközök 346.
Szirmay Alfréd gróf 89; Tony 187.
Sziszeki lelet 431.
Sziijgyártók magyar köriratú pecsétje 441
Sziijvég 129, 130, 132, 136, 139, 243, 247, 249,
250, 257.
Sziivalakú kapocs 14.
Szláv nemzeti viselet 210; sírok 138.
Szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és
ethnographiai társulat 76.
Szombathely 10.
Szombathelyen előkerült római üvegpalczák
86.
Szombathelyi fibulák 432; - múzeum 162,
365, 372.
Szóts Sándor 74.
Szt. Antal 124; Bálint 194; Erzsébet-
egyház Kassán 333; István 124; -
Jakab 124; - János 124; - Lázár 194;
Lőrincz 194; - Mártha 194; Mihály-
kápolna Kassán 332; Scholastica 194;
- Tamás 194.
Sztárászéla 1, 4.
Sztéhló Ottó 84, 184, 186.
Sztójka Zsigmond br. 417.
Szumrák Pál 84, 184, 186, 362, 363
Szurdokon (Vác melletti) lelt bronzkperc 85.
Szúnyogh Gáspár 127.

T

- T alakú fibula 13.
T. Aurelius Afer II; Flavius Surus 10.
Tabajdról (Fejér m.) való római síremlék 86.
Tajtpipa Stoláczból 447.
Takácseszközök 408-410.
Takács Sándor: Abstemius (Bornemissza) Pál
püspök végrendelete 202 210; - Donner
szobrászról és a süttöi márványról 412--

414, 418; — Nádasdy Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127.
 Takátsy Sándor ajándéka 378.
 Takta-földvári ásátások 185; — telep 84.
 Takta-kenézi bronzlelet 274—280.
 Talismanok 144.
 Tallián Béla 88, 314.
 Talpas ezüstpoharak a radnai kincsből 442, 445.
 Tamás bibornok 209; — képfaragó 335; — mester sírköve 399.
 Tar Mihály 415.
 Tarczal 69.
 Tarczali tarsolylemez 297; — kard 303.
 Tarnovszky János 69.
 Tata-tóvárosi lelet 431.
 Tatár Miklós 320.
 Tatárrév 6.
 Taubach 175.
 Tágfalváról való bronzszekrény 414.
 Tál 401, 402.
 Teczel Herman 335.
 Tekercs 344.
 Telegdi János 189.
 Telegdy Miklós pécsi püspök végrendelete 205.
 Telekesy István 123.
 Telemi Domokos gr. 97, 110, 414.
 Tell-Sifir 167.
 Telloi lelet 167.
 Temes-Kubin 85, 192.
 Temesmegyei gazdasági egyeslet 186.
 Temes-váraljai urnasír 192.
 Temesvári múzeum 372.
 Temető királyságunk első századából 210—241.
 Templomszentelés Vacs községben 189.
 Temps Préhistoriques en Suède 161.
 Tentyra 152.
 Terra mater 11.
 Testvértársulatok 117.
 Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen III; — Gyula 419.
 Téglabélyeg 10.
 Téglalalalakú griffek 16.
 Téglavetői dülő 12.
 Téglás Gábor 74, 350; — Az Apafy-síremlék Almakeréken 98; — Fortuna salutaris és Jupiter szentélye Ampelumban, vagyis a mai Zalánán 7—12; — István: A mikesi római romok szétlása és a közelebről Tordán talált római fölíratokról 79—83; — István: Óskori sírokban talált edényekről Torda-Aranyos vármegyében 405—406; — Károly 7.
 Tétényi bronzfejek 430.
 Thaly Kálmán 186, 318, 416.
 Thasosi tetradrachmon 187.
 Theisius György 112.
 Thessalonica rézpénze 188.
 Théba (Felső-Egyiptom) 144.
 Thorma Pál 209.
 Thot isten 146.
 Thuróczi János 415.
 Thurzó család 116; — Elek 206; — György 71, 72.
 Thüringen 175.
 Tiele C. P. 79.
 Tisza Kálmán 189.
 Tisza-Beőről származó tárgyak 419.
 Tisza-Buráról származó edények 419.
 Tiszafüredi múzeum 372, 376—377.
 Tisza-nagyrévi fülönfüggő 434.
 Tisza-tarjáni lelet 86.
 Tiszántúli districtualis tábla 87.
 Títelről (Bács m.) származó bronz sisak 85.
 Titus 188.
 Tojásdad orsógomb 18, 23.

Tolna vármegye története 346, 347, 349.
 Tordai sírlelet 405—406, 432.
 Tordán talált római fölíratok 79—83.
 Torma Károly II, 180, 267; — Zsófia 358.
 Tornosi György 320; — János 321.
 Torques 217.
 Torozközi medencze 176.
 Tószegi lelet 419.
 Tóth Béla 415; — Ferencz 332; — István 416, 418; — Kázmér 86, 187.
 Tótság beözönlése a Szepeességre 120.
 Tömörkény István 372—376.
 Török Aurél 226; — Géza 187; — János 367; — konyha alapfala 398; — pipa 399.
 Török-Kanizsa 88.
 Török-kanizsai lelet 297, 314—316.
 Török-szentmiklósi középkori ajtókulcs 446.
 Törökök betörése 3.
 Történeti tár 204.
 Tóvisi lelet 188.
 Tör 163, 166, 167, 173.
 Törös János 127.
 Traianus 9, 34; — oszlopa 94.
 Trebics Zakár 320.
 Trefler János György 445.
 Tum 149, 150.
 Tumbák 98.
 Tuna 164.
 Turkesztán 167.
 Turóc-szentmártoni múzeum 343.
 Túry Gyula 363.
 Tű 20, 373, 424, 431.
 Tüske-pusztai lelet 365.
 Tűzikutyák 50.
 Tűzök 20.

U

Uda-szem 152, 154, 158.
 Ugráról (Bihar m.) való régiségek 85.
 Újabb vattinai leletek 48—68.
 Új-Dombovár 188.
 Újfalusi József 378.
 Új-Guinea 176.
 Új-Mindszenten lelt mécs 426.
 Új vidéki múzeum-egyesület 448.
 Újj György 187.
 Ulászló, I, 74, 75; — II, 76.
 Ulmai lelet 192.
 Ulpius Domitianus 182; — Surus 10.
 Undset; Erstes Auftreten des Eisens 54.
 Ungvár 188.
 Unnofer 150.
 Úr 167.
 Uraeus kígyó 144, 152, 154.
 Urbanovitz Márton 334.
 Usertesén, I., 295; — II., 295; — III., 295.
 Utrechti lelet 327.
 Úr keze 40.
 Ülő tetemek 14, 16; — helyzetben való eltemetés 338—339.
 Üvegablak I. Ferdinánd korából a zürichi múzeumban 174.
 Üvegedények 13, 27.
 Üveggöngyök 251, 309, 339.
 Üvegpalczk 86.
 Üzbégi lelet 187.

V

Vajdahunyadi 1895. évi bányászgyűlés 189; — vár 75.
 Valens-féle, I., rézérem 13.

Valentinianus-féle, I., rézérem 13.
 Valeria (Aquincum fővárossal) 291.
 Valerius Dalmatius 289—293, 431.
 Vallásos tárgyú érme 189.
 Varju Elemér 1, 362.
 Varka 167.
 Vas abroncs 253; — balta 177, 298; — csat
 14, 17, 18, 20, 21, 23, 129, 136, 138, 139, 236,
 237, 238, 243, 248, 249, 251, 342; — csákány
 407; — diatretum 359; — gerely 299; —
 kampók 248; — kapocs 14; — kard 21, 22,
 85, 177, 298, 301, 302, 303, 407, 429; —
 karika 14, 17, 18, 20, 24, 129, 134, 138, 139,
 142, 224, 243, 251, 429; — karperecz 141,
 248; — kengyel 86, 236, 237, 299—301, 436,
 438; — kés 14, 15, 20, 134, 135, 138, 246,
 248, 249, 252, 253, 375; — kor 177; —
 kulcs 17; — láncz 18, 20, 243; — lándsza
 85, 301, 314, 429; — nyíl 14, 15, 135, 143,
 177, 236, 237, 238, 239, 243; — nyílcsúcs
 374, 375; — patkók 310; — pánt 138; —
 sarló 85, 429; — szeg 14; — véső 407; —
 zablá 299—300, 310, 375, 399, 436, 438.
 Vas megyei gazd. egyesület 189.
 Vatikáni múzeum 91.
 Vattai Testhalom 89; — testhalmi őstelep
 345—350.
 Vattinai leletek 48—68.
 Vácsi lelet 220; — múzeum 372.
 Vágbesztercei ebbárca 187.
 Vámoló ólom 86.
 Várday Pál esztergomi érsek hagyatékának
 lajstroma 204.
 Vásárhelyi Géza 84, 184, 186, 416.
 Velem bronzai 174.
 Velem-szent-vidi lelet 190, 327.
 Velencei sodronyománcz 195.
 Velics Antal 85.
 Venus 41; — diadala 125.
 Verecundusok 9, 10.
 Verancsics Antal 1.
 Veress Endre 417.
 Versecz-ludosi urnatemető 50.
 Verseczi múzeum 322, 372; — gyarapodása
 1901-ben 191—192.
 Vestfálai képek 200.
 Vetera 34.
 Vezérkori ruházat 214.
 Végli Adorján 222.
 Vésők 163, 165, 167, 169, 192, 281, 282, 407, 426.
 Via Appia 381.
 Victoria 46, 47.
 Victoria-Street 92.
 Vidéki múzeumok 370—372.
 Viktor Manó gúnyérme 187.
 Villa 77.
 Vilonyai ev. ref. templom famennyezete 440.
 Viminacium 10.
 Vingai lelet 420.
 Vingárd 177.
 Virchov Rudolf 175, 266; — halála 381.
 Visoli ötves András 73.
 Vitruvius 77.
 Vizakna 177.
 Vizolyi (Abauj vm.) 73.
 Vizucsányi Abstemiuss Sándor 207.
 Vláházi 168; — leletek 176, 293.
 Voigt A.: Beschreibung böhm. Münzen 325.
 Volucius 189.
 Vorlesungen über Ursprung u. Entwicklung
 der Religion der alten Ägypter 146
 Vörös Benő 87.
 Vörösmarti lelet 433.
 Vulkoji bányászat 9.

W

Wachenheim 264.
 Waddesdon bequest 93.
 Wahrmann Mór-féle jutalomérem 189.
 Wales 264.
 Wallace-collection 94, 96.
 Wallbaum 93.
 Warkucs Tamás egri kapitány 209.
 Waron Dániel 320.
 Wartha Vincze 219.
 Wárday Mihály 207.
 Weikhart Erasmus 335.
 Weisz János 335; — hagyatéki tárgyalása 335.
 Wellesz Gyula 363.
 Wenrich W. 111.
 Wentzel György 73.
 Weres Judit 71.
 Wesikoni lelet 175.
 Wesselényi-féle szövetség 122.
 Westdeutsche Zeitschrift 41.
 Weszelovszky 371.
 Wiczay-féle katalogus 321.
 Wille Lajos 424.
 Willfaralógen 164.
 Windisch-Grätz 4.
 Windischgrätz Ernő herceg 325.
 Withalm Lipót 445.
 Woeber Anton 446.
 Wohlgemuth 114.
 Wolfgangus bildenschnyczer 336.
 Woltmann: Holbein und seine Zeit 121.
 Worms 264.
 Wosinszky 176, 281; — Mór 363, 370, 408; —
 Tolna vármegye története 346, 347, 349.
 Wretaklosteri bronzkard 164.
 Wurzbach-féle Biograph. Lexikon 111.
 Wylna 73.

X

Xanten 34

Z

Zablá 222, 236—247, 299, 300, 310, 375, 399,
 436, 438.
 Zabler Johannes 121.
 Zacharias filius de Sancillai sírköve a XIV. szá-
 zad elejéről 399.
 Zagmuku 79.
 Zaitz József 383.
 Zalaszántói lelet 299.
 Zalatnai aranybányák 9; — leletek 7—12.
 Zalavári apátság 205.
 Zarpanitu 79.
 Zatkalik János 432, 446.
 Zavatka 317.
 Zayol nevű birtok 2.
 Zágonyi István ajándéka 446.
 Zágrábi gazdasági jutalomérem 189, --- mú-
 zeum 365.
 Zámori Magdolna 440.
 Zápolyai család címere 75; — János, magyar
 király 75.
 Závodi lelet 366.
 Zeitschrift für aegypt. Sprache 149; — für
 Assyriologie 79; — für histor. Waffen-
 kunde 195, 380.
 Zepogya hegy 403.
 Zichy-féle expeditio 367; — Jenő gróf 314.
 Zierotin Előd gróf 343.
 Zikúrat 79.

Zilahi István ötvös 69.

Zimmer Adam 187.

Zimmermann Ferencz III, — János 412; —

Lajos 188.

Zink kapocs 16.

Zinser Antal 192.

Zitsi Imre János 440.

Zitternagl 125.

Zoffmann János 192.

Zolnai Gyula 415.

Zombori múzeum 372.

Zongó István 71.

Zöröktetőn lelt véső 429.

Zrinyi- emlékek 185.

Zrinyi György gróf 127; — Miklós 127; —

Pál gróf 127; — Péter 127; — Péter bucharii és portoréi tárházai 122.

Zsandi puszta 308.

Zsetonok 186, 187, 188—189.

Zsidó feliratú ezüst Krisztus-érem 187.

Zsigmond ajándéka 201; — ezüstdenárai 399;

— király 396; — ötvös 69; — tirol ezüst

denára 187.

Zsilinszky Mihály 186.

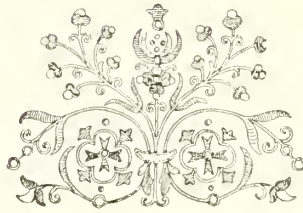
Zsugorított csontvázokról 264—266.

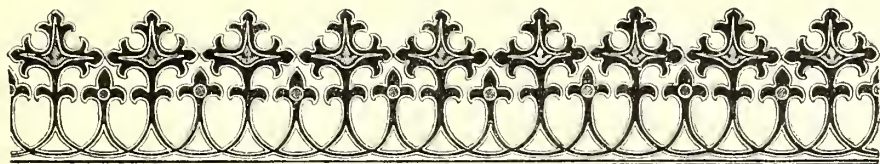
Zsiros János 401.

Zubereyter Albert 333.

Zyma Hannsz 334.

M. E.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A BODROGH-SZIGETI PÁLOS-MONOSTOR.¹

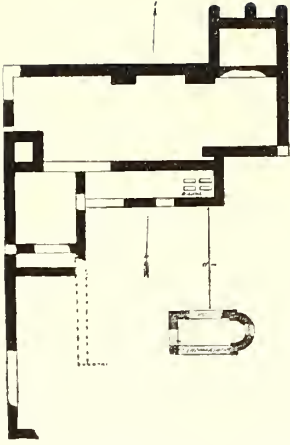
Bodrogh-Monostorszegen (Bács-Bodrogh m.) pár év előtt érdekes sarmata-jazyg eredetű régiségekre akadtak.² Ez a körülmény a «Bács-Bodrogh vm. Történelmi Társulat» akkori vezetőit arra indította, hogy e helyen próba-ásatásokat végeztessenek, s a kutatásokat a község határában levő egyéb nevezetes pontokra is kiterjesszék. Ilyen érdekes helynek ígérkezett a Duna egyik szigetén, az u. n. «Sziga-sziget»-en elterülő dombhát is, melyet a helybeliek közönségesen csak «Sztára-szela» (Ó-Falu) néven ismernek. Annyit tudunk, hogy e helyen valamikor — mielőtt sokáczaink ott megtelepültek — szerzetesek éltek, mert egyes feljegyzések templom- és kolostor-romokról beszélnek. Ezek a romok azonban idők múltán eltűntek, s az egész domb — mint ármentes terület — a kincstári erdővéd részére illetményföldként kihalásztatott. Így azután a szántó-vető ekéje, kapája a romokat lassan-lassan teljesen elegyengette úgy, hogy az utóbbi időkben már csak a széthordott kő- és téglatörmelék jelölte, hogy e helyen valaha nagyobb szerű épületek állhattak; de már az egykori templom és rendház fekvését vagy helyét nem lehetett megállapítani.

A próba-ásás alkalmával e helyen egy feliratos emlékkövet találtunk, melynek történelmi jelentőségét annak idején Varju Elemér és dr. Dudás Gyula az «Arch. Értesítő»-ben is ismertették.³ Arról volt szó, hogy nem-e ez az a vörös márványkőlap, mely egykoron Bodrogh-vára falába volt beillesztve, a melyet — a Bács- és Bodrogh megyék határpere alkalmával — Bácsmegye ellenesei a Dunába vetettek. Ennek nyomán különféle feltevések kezdtek szárnyra kelni, melyekkel szemben, az akkortájt megkezdett ásatások egyéb pozitív eredménye híján, csak tartózkodva nyilatkozhattam. Ma már azonban kétségtelen, hogy sem Bodroghváránál nem vagyunk, sem — mint egyesek állították — a bodrogh-monostori apátságánál, hanem — a mint azt dr. Dudás Gyula ez előtt három évvel a helyszínén történt vizsgálata alkalmával előre is véleményezte — a *bodrogh-szigeti pálosok* telepével van dolgunk. Ezzel egyetért Érdújhelyi Menyhért is, a ki a bodrogh-szigeti pálosokról szólván azt mondja, hogy kolostoruk azon a szigeten feküdt, melyet ma a sokáczok

¹ E monostor a mohácsi vész előtt a régi *Bodrogh megyéhez* tartozott.

² «Arch. Értesítő» 1899. évf. 3. sz.

³ U. o. 1898. évf.

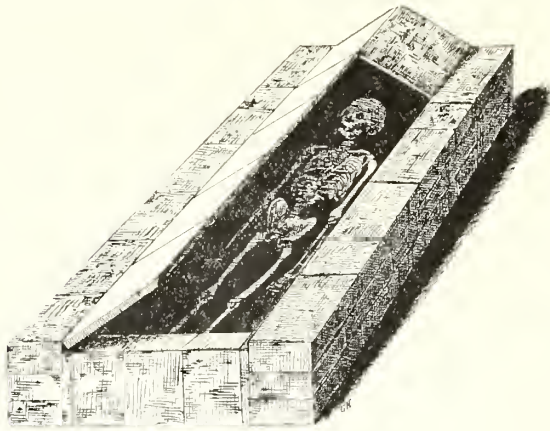

«Szigá»-nak neveznek.¹ De megerősíti ezt Verancsics Antal is, a ki emlékirataiban szintén megjelöli a pálos-zárda fekvését, melyet Vörösmarttól nem messze levőnek jelez. Az eddigi kutatások e megjelöléseket beigazolták, a mennyiben e helyen csakugyan olyan alapokra bukkantunk, melyekből kétségkívül megállapítható az egykori templom és rendház fekvése.

A «Bács-B. vm. Történelmi Társulat» tehát nem végzett felesleges munkát, midőn e romok megásatását elrendelte. Fontosnak tartom ezen ásatásokat nemcsak a geographiai meghatározás, hanem műtörténeti szempontból is, mert bár kolos-

torunk egyéb viszonyairól elég szép számú írott emlékkel rendelkezünk, annak építészeti történetét homály fedte.

A pálos-szerzetesek történetéből tudjuk, hogy ez a rend az 1220-as évek után alakult Baranya megyében. Egyik kolostoruk itt volt a szomszéd baranyai Kis-Köszegen ; a miénk pedig a mai Bodrogh-Monostorszeg közelében, a haj-

dani bodrogh-monostori apátság szomszédságában, az u. n. «Bodrogh - sziget»-en (ma : «Szigá-sziget») fekvő. E szigettől nyerte a nevét is, bár egyes okmányok «dunaszigeti», «baranyaszigeti» és «nagyszigeti» jelzővel is említik.²

A kolostor temploma a szent keresztől volt elnevezve, ennek folytán egyes okiratok «szentkereszti apátság»-nak is nevezik.³ Alapításáról nem

maradt fenn írott adat, mind ez által fel kell tennünk, hogy kolostorunk az első alapítások közül való, mert létezését már 1231-ből bizonyíthatni. Említetik u. i. hogy a kolostor akkoriban itt a környéken valami «Zayol» nevű birtokot bírt részben. Ez az első említés. 1282-ben három halastavat is bírt, u. m. a Hattyas, Chanalas és a Herdemechet. A klastrom feje ez időben bizonyos István volt. A Hattyas-tavat 1282-ben nyerték zálogba, a Szentmágocsi nemzetségből való Simon fia Andrásról, a ki e tónak azt a részét, a mely szintén a szigeten terült el, de még mindig nem volt a szerzet tulajdona, 1320-ban, a háji káptalan előtt, végrendeletileg a dunaszigeti pálos-szerzeteseknek aján-

¹ Érdújhelyi : «A kalocsai érsekség a renaissance korban» 215. l.

² Érdújhelyi : «A kalocsai érsekség a renaissance korban» 316. l.

³ Iványi : Helynévtár II. köt.

dékozta. Ezt az oklevelet a bácsi káptalan 1360-ban átírta.¹ 1327-ben a kalocsai érsek helytartója ítéletet hozott a bodroghi apát és a «szomszédos» szentkeresztii pálosok közt fenforgó pörben, melynek tárgyát szintén halastavak képezték, melyeket György, paulinus prior jogtalanul el akart venni Márton bodroghmonostori apáttól.² Említetik e monostor még 1332. és 1360-ban is. 1360-ban Bodrogh megye bizonyítványt adott arról, hogy a monostornak miféle birtoka van.

1361-ben Baranya megye elperelte a Hattyas-halastavat a Szentmágocsi utódok részére, de 1365-ben Kont nádor ismét visszaitélte azt a monostornak, melynek feje akkor is bizonyos György prior volt. Ezt az ítéletet Nagy Lajos király 1379-ben megerősítette.³ 1380-ban és 1459-ben is említetik a kolostor. 1490-ben szekesői Herczegh László és Bernárd a bodrogh-szigeti pálosok jobbágyainak bizonyos szabadalmakat adtak.⁴ Az eddig ismert okmányok szerint monostorunk 1497-ben említetik utoljára. Kétségtelen azonban, hogy az a török betöréseig fennállott. Elpusztulását az 1529—1530. évekre tehetjük, a mikor a kiméletlen török nemcsak a templomokat, hanem a rendházakat is kirabolta és legtöbbször felégette. Verancsics beszéli, hogy midőn 1553-ban a Dunán béke ügyben Konstantinápolyba utazott, a szomszéd baranyai Kőszeget és Vörösmartot teljesen feldúlva találta, s az innen nem messze levő pálos-zárda is el volt már akkor pusztítva.⁵ A kolostor birtokviszonyairól annyit tudunk, hogy volt több halászóhelyük, Baranyában (Vörösmarton) szőleik, Monyoróson szántóföldeik és a Dunán vízi malmaik.⁶ A mohácsi vész után beállott változások a feledés örvényébe sodorták nemcsak a pálos-kolostort, hanem a községünk határában létezett egyéb történelmi emlékeinket is. De hát ezen nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy milyen pusztítás szintere volt a Duna- és a Tisza köze, úgy szólván két emberöltőn keresztül. E hosszú idő alatt — mint tudva van — még Bodrogh-várának is nyoma veszett.

A mohácsi csatát követő években a lakosság vagy megöletett, vagy elmenekült. Kétségtelen, hogy ez időben a pálosok telepe is, hosszabb időn keresztül elhagyott hely volt. Az előzőtt lakosság helyét később a Boszniából beözönlő szláv nép foglalta el. Ezek első tanyájukat a pálos-monostor helyén ütötték fel, a mennyiben a mocsaras vidék kiválóan alkalmasnak kínálkozott a jószágtartásra. E monostortól neveztek el telepüket is. A bevándorolt, s itt letelepült sokáczainkban azonban nem volt meg a multak iránti kegyelet, s ez az oka, hogy vidékünk emlékeit, sőt még azok nevét sem őrizték meg. A pálos-kolostor épületanyagát is elhordották, hogy építkezéseiknél felhasználják. Még akkor sem szűnt meg a meggondolatlan pusztítás, mikor első

1 Irányi: Helynévtár II. köt.

2 Bács-B. m. Egyet. Monograph. I. k. 164 l. II. k. 163. és 190. l.

3 Irányi: Helynévtár II. köt.

4 Érdújrhelyi: «A kalocsai érsekség a renaissance korban» 216. l.

5 Irányi: Helynévtár II. k.

6 Érdújrhelyi: «A kalocsai érsekség a renaissance korban» 216. l. (O. L. Dipl. 5238., 9570., 1546 és 19696.)

telepükreől jelenlegi lakóhelyükre áthurczolkodtak. A lakosság nagy része itt is a templom és a kolostor tégláiból és köveiből építette házáat és pinczejét. Ez az oka, hogy a kolostor épületmaradványai a földszínéről eltűntek; sőt a mint az ásások megmutatták, az alapfalak sok helyen, s legnagyobb részt még a föld gyomrából is elhordattak.

A bodrogh-szigeti pálosok monostora, a mai Bodrogh-Monostorszegtől délnyugotra (Vörösmart irányában) azon a helyen feküdt, melyet a katonai térkép «Sztára-széla», illetve «Jägerhaus» névvel jelöl. Ugyane helyen áll Windisch-Grätz herczeg vadászlakása és a kincstári erdővéd is. A dombhátnak — melyen a romok hevernek — mai nap még számbavehető területe mintegy 80 ezer m². Ebbe azután bele van számítva az a rész is, melyen a vadászházak fekszenek. 8—10 évvel ezelőtt, a mikor még a Duna vagy 4—5 száz méternivel beljebb folyt, ott, a hol ma a gőzhajók járnak, még egy dombhát emelkedett. E dombon szintén voltak épületmaradványok, s egy nagyobb temető is. A temetőre én is emlékezem. A sírok közül fel is tártam néhányat, s azok, valamint a partból előkerült edények, a középkorból származóknak bizonyultak. A telep körül egy mélyebb árok húzódik; távolabb pedig gyűrű alakban egy nagyobb sáncz kanyarodik. Ezeket első tekintetre védelmi vonalaknak nézhetné az ember, de ha tüzetes vizsgálat alá vesszük, azt látjuk, hogy azok inkább természetes alakulások, melyek vízmosásból eredhettek. A domb keleti és déli oldalának merész hajlása szintén erre enged következtetni. Így állván a dolog, bátran konstatálhatom, hogy a kolostor közvetlen a Duna egyik ága mellett épült. Különben, hogy a kolostort a Dunáról látni lehetett, arra ismét Verancsicsnak fennebb idézett elbeszélése enged következtetni.

Ma a Duna az északi oldalt mossa, s heves árja a partot, közvetlen a romok mellett, föltűnő arányokban szakgatja. Ideje volt tehát az ásásokat megkezdeni, mert ilyen körülmények között, rövid idő múlván még a monostor helyének is nyoma veszett volna.

Az eddig elért eredményekből konstatálhatom, hogy a bodrogh-szigeti pálosok épületmaradványai az Árpád-királyok korából valók; hogy nagy, s elég díszes épületek lehettek, hogy részben újraépültek.

Épületeink maradványaiban az Árpád-királyok-korabeli építészeti modor, az u. n. «opus spicatum» (halászszerű építkezés) sajátossága első tekintetre szembeötlik. E jelleget dr. Czobor Béla a helyszínén megejtett szemléje alkalmával, az akkortájt kiásott romokban feltalálta, s teljes határozottsággal konstatálta is.

Az eddig kinyomozott épületek közül első sorban is a kápolna érdemel említést. E kápolna belső területének hossza, bele számítván a félkörben hajló szentélyt is: 6·6 m; szélessége: 3·85 m. Az alap itt-ott megszakad, s így a teljes alaprajz csak combinatio útján egészíthető ki. Az alapot két oldalról durva, kocka alakú homokkő alkotja, melynek közét élére állított téglá tölti ki. A téglák sorai, egymást felváltva, egészükben az «opus spicatum» jellegét mutatják. Tekintve ezen jelleget, s azon körülményt, hogy a kápolna apsisa a román stílyt tükrözi vissza, az minden kétséget kizárólag, az Árpád-

királyok korából származik. A kötő-anyag mész- és homokból készült vakolat. A falazat vastagsága 0'8 m. A kockakövek mérete = 0'30 × 0'17 × 0'14; a téglák-é = 0'28 × 0'17 × 0'05 m.

«Az ilyen kisebb, kápolnaszerű épületeknek temetkezési céljuk volt. S mert a templom előtti temetőhelyen állt, magába foglalva egyes holttesteket, vagy a temetőhelyen időnkint kiásott csontokat, ezért «carnarium»-nak (csontház) is neveztettek.» Feltűnő azonban, hogy a mi kápolnáinkban, mely a templom és a rendház előtti téren, a többi épülettől teljesen függetlenül állt, se' hire, se' hamva a régi síroknak. Egészen öt sokácz-sírt találtunk benne. A mint már említettem, a régi temető nem ezen a tájon, hanem ott feküdt, a hol ma a Duna medre húzódik. A szerzetesek a templom mellékhajóját használták temetkezési célokra; itt akadtunk sírboltjaikra, melyekről alább még szólni fogok. E tényekből kiindulván azt merem hinni, hogy e kápolnácskának más rendeltetése volt.

Sokkal nagyobb méretű épület lehetett a templom és a hozzá ragasztott rendház. A templom egy hajós. Hajója és szentélye hosszúkás négyszög. Szentélye a templom 1/3-át teszi. Apsisa egyenes vonalban záródó. A torony a hajó nyugoti oldalának jobb sarkán emelkedett. Alapterve, mely a templom hajójába benyülett, négyzet alakú és tömör kő alappal bír. Déli és nyugoti oldala a templom falával egybevág, s a templommal szerves összefüggésben áll. A templomot a déli oldalhoz ragasztott melléképület és az északi oldalon látható sekrestye egészíti ki. A melléképület temetkezési vagy más templomi célra szolgálhatott, de valójában nem tekinthető a templom mellékhajójának, mert attól teljesen el van különítve.

A templom méretei: a szentély hossza 8 m; a hajó hossza 20 m; belső világossága tehát összesen 28 méter.

A szentély szélessége 7 m; a hajó szélessége 9 m. A falak átlagos vastagsága 1 méter. Az alapok egyes helyeken rendszeresen kimunkált kövek. De maga, a templomnak elég szép nagy mérete is arra enged következtetni, hogy templomunk, abban az időben, a környékbeli falusi egyházak között előkelő helyet foglalt el. Az oldalfalak mellett levő támaszok után indulván felteszem, hogy templomunk boltozva volt; a törmelék között feltalált peremes téglák, csiszolt- és faragott kövek pedig azt bizonyítják, hogy a műizlés nemcsak az épületek külső csínja, hanem azok belső díszítésében is nyilvánult. A templom déli oldalfalához ragasztott melléképület hossza 14 m; szélessége 3 m. Ebben a helyiségben helyezték el a szerzetesek a rend tagjainak sírboltjait és a különféle egyházi szereket és eszközöket. A feltárt négy kripta közül három már fel volt dülva. Az oldalfalak igen nagy téglákkal, koporsó formára voltak kirakva, melyek felett a boltozat helyett egymásnak támasztott két sor erős téglá állott.

A sekrestye hossza 6 m; szélessége 4 m. Északi oldalát három oszlop támogatta.

A rendház mintegy 28 m. hosszú és 9 m. széles lehetett, mely a templomhoz volt ragasztva. Helyiségeinek a számát egész biztosan meg sem állapíthatjuk. Nehezítő körülmény, hogy úgy itt, mint a kápolnánál is, a kőből

való alkotó részeket a későbbi építkezéseknél fenéig kiaknázták, s elhordták. Ma már csak az árok és az abban fekvő-kultur-réteg jelöli a fal irányát.

Az épületek a román és csúcsíves jelleg keverékét képviselik; azok tehát az átmeneti styl termékei, a XIII. század végső évtizedeiből.

Míg egyes helyeken az alapzat hasított terméskő, másutt kalászszerűen épített téglá. A hasított terméskő szomszédságában egyes darabokon olyan fundamentumot is találtunk, mely valamely *lerombolt épület* tégláiból való. Ez utóbbi különösen a templom alapzatát jellemzi. Az épület-anyag ezen különféleségéből, de különösen abból, hogy az alapok olyan dirib-darab téglákkal vannak kiegészítve, melyeken szembetűnően észrevehető az a mészhabarcs, a mit az első használás alkalmával rájuk kentek: azt következtetem, hogy a templomot később újra építették. Mikor és mily körülmények hatása alatt történhetett ez a második építkezés, erre a történeti tények összehasonlításából levonható következtetésekkel felelhetünk. Történeti tény u. i., hogy a tatár sereg egyik része itt — ezen a tájon — kelt át a Dunán, Baranya m. pusztítására. Ezt a helyett a régiebb okmányok «Tatárrév»-nek is nevezik, s mint ilyent, még a mohácsi vész előtt is említik. Ha ez így van, akkor kétségtelen, hogy a tatárscorda nem kímélte az útba eső pálos-kolostort sem; tehát bizonyosnak tartom, hogy ez az újraépítés a tatárjárás lezajlása után történt.

Érdekes, hogy miként jutnak egyes római emlékek olyan helyekre, a hol római telep sohasem létezett. Így jutott — mint épület-anyag — a bodrogh-szigeti pálos-templom falába egy római kókoporsó darab, melyen szép domborműben Bachus alakja látható. Kár, hogy a felső testrészt le van csonkítva. Ugyanitt találtunk egy római téglát is, LEGVIH bélyeggel. Ezekon kívül számos nagyobb kimunkált kő volt még befalazva, a melyeknek eredetileg más volt a rendeltetésük; talán szintén valamely római építkezés maradványai. Mind ezek vagy Vörösmartról, vagy Kis-Köszegről kerültek ide.

A most folyó ásátások színhelyétől észak-nyugati irányban feküdt az itt lakók telepe, kiknek földbevájt gulyhóik és tűzhelyük még ma is látható a part mentén.

Leletekben is elég gazdag e hely. E helyről való egy nagyobb (15·6 cm. magas és 15·6 cm. öblös) fekete, vonaldiszes edény és egy kisebb (7·2 cm. magas, 15·7 cm. öblös) fekete, keskeny aljú tál. Egyéb leletünk: egy fészület töredéke; a középkori egyházi szerelvények között számos analógiáját találjuk. Maga a Krisztus-kép rézből való. Lába hiányzik. A sirokból előkerült leletek közül említést érdemel az az 5 drb gyűrű, melyek a toronyalap mellett, egy férfi csontváz kezén találtattak. Ezek közül 3 drb silány ezüsből, 2 pedig rézből való. Ez utóbbiak közül az egyik pecsétgyűrű. Az ezüst gyűrűk betétje kvarc, ametiszt, gránát. E gyűrűk is Árpád-királyok korabelieknek konstaltattak.

Az újabbkori (mohácsi vész utáni) leleteink közül említést érdemel a fennebb már említett feliratos emlékkő és egy kincslelet, mely a Duna által kimosott és leszakadt partban találtatott. A lelet 40 drb ezüstpénzt tartalmazott, mely egy 14·6 cm. magas és 10·5 cm. öblös, veres éremborító edénykében volt elrejtve. A pénzek egyházi- és világi fejedelmektől valók, s mind

a mohácsi vész utáni időből származnak. A többi lelet legtöbbször sokác eredetű. Ezek habár csak néhány századra vezetnek is vissza bennünket: a sokác népviselet tanulmányozása szempontjából kétségkívül érdekeseznek mondhatók.

Gubitzza Kálmán.

FORTUNA SALUTARIS ÉS JUPITER SZENTÉLYE AMPELUMBAN, VAGYIS A MAI ZALATNÁN.

Az 1900-ik esztendőben a zalatnai m. kir. kohó területén Lukács László pénzügyminiszter úr rendeletéből foganatosított rendezési és terjeszkedési munkálatok olyan leleteket derítettek napfényre, melyek a rómaiak idejében épen azon a területen virágzott *Ampelum* bányaváros történetéhez is új adalékul szolgálnak.

Tudvalevőleg a m. kir. aranyolvasztó kohótól lefelé keletnek *Petrozsány* mai község felé terült el a rómaiak *Ampelumja* * s a legtöbb felirati emléket épen a kohó újjraépítése derítette volt napfényre, a XVIII. század elején III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt. Most is minden kiemelkedés, domborulat római épületromokat jelez erre felé s így nem csoda, hogy a mikor a megelőző esztendőben a *kohó* előtt Gyulafehérvárra vezető országút felé eső telek felé tovább kezdték egyengetni a kohó határos területét, a nagymennyiségű téglas és cseréptörmelék eltakarítása után előbukkant épületfalmaradványok között tömérdek vasszeg, üvegdarab, vakolatfalrészek mellett öt díszesebb rézedény, pár bélyeges téglas és két felirat lepte meg rendre-rendre a munkásokat.

A régészetileg oly érdekes leleteket maga Lukács László pénzügyminiszter is figyelmére méltatá s intézkedésére Kutovszky Zsigmond m. kir. kohóigazgató azokat az irodában biztonságba helyezé. A pénzügyminiszter által figyelmessé tett *Lukács Béla* is, a párisi világkiállítás kormánybiztosa, rövid nyári pihenője alatt Zalatra utazva, szintén intézkedett, hogy az általa is nagy előszeretettel tanulmányozott római bányászat emez újabb ereklyéi a tudomány javára biztosítást nyerjenek. Az ő környezetéből értesített engem Téglás Károly brassói erdőmester s 1900. évi szeptember hó 7-én magam is Zalatra látogatva, ott Fischer Károly kohómérnök és Posch Lipót gyakornok kalauzoslása mellett a lelőhelyet bejárva, az irodában őrzött tárgyakat átvizsgáltam.

A szóban forgó leletek a következők:

1. Rézkancsó kiöntő csuratóval, díszes füllel s gondosan kialakított talpattal. Magassága 0.26, alapátmérője 0.16 m. Kissé nehézkes, erősen kiszélesedő alakja daczára ügyes kézre valló munka. A szájazat és a fül különösen jó ízléssel készült. Erős patina réteg fedt.

2. Kehelyalaku kisebb rézüst, emelő füllel. Magassága 0.15, felső szélessége 0.16 m. Az emelő fogantyut két oldalt benoszlán (*Syringa*) alakra kivert

* *Téglás Gábor*. Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. A bányászat örvidéke, annak térképével. Értekezések a történettud. köréből. 1889. VI. sz. Tüzetesebb a rómaiak aranybányászatának örvidéke Daciában. Földrajzi közlemények. 1890. VII. füzet.

pánttal erősítették az üst széléhez. Az egésznek kinézése emlékeztet ama használatban levő pezsgő- vagy borhűtőkére. Ezt is erős patina fedi.

3. Öblös üst, szintén emelő füllel. Magassága 0.2, öblőszélessége 0.27 m. Erősen meg van rongálva.

4. Diszesebb rézkancsó füllel, csinos csurtatóval. Az első számunál jóval kisebb ; de sokkal tetszetősebb is.

5. Csinos rézköcsög, egy levéalakzattal, gondosan odapántolt füllel. Magassága 0.2 m. Patinája mindannyi közt legszebb, haragos zöld.

6. Még egy kisebb üstszerű edény is volt a leletben, mely azonban a fényképen feltüntetve nincs. A 3. szám alattihoz hasonló. Magassága 0.2, felső öblőnyisélessége 0.25 m.

Mindezen edények a bányászat változó szerencséjének istennője *Fortuna* istenasszony oltárához szolgálhattak annak idején, miután ezekkel egyidejűleg napfényre került a szentély egyik oltárköve is.

A fényképen látható oltárkövet a Zalatnától éjszaknyugatra emelkedő *Brecaza* nevű hegy andesittufájából faragták, a minthogy *Ampelum* többi feliratai és római eredetű szculpturái is, a Magyar-Igenről származók leszámításával, túlnyomólag ebből a kőzetből készültek. A palmetta díszszel ékített oltárkő magassága 0.8 m., szélessége 0.4 m. A hét sornyi felirat a következő:

DÆEE FORTVNE   sic!
SALVTARIM
N · R · VERECVN
DVS D · M · APVL
PRO SALVTESVA
ET SVORVMQVE   sic!
OMNIVM V · L · M · P

Fortuna salutarisnak Pannonia infereirből a tolnamegyei *Kömlöd* helyen állott *Lussonium*-ból áldozott P. Clodius *Severus* a Cohors I Alpinorum equitativel.¹

Az ampelumi Fortuna salutaris azonban nem a harci szerencse-kereket igazgatta a hozzá fohászokokra nézve ; hanem az annyira változó és csalóka bányaáldás istennőjeként részesült a bányamívelők és bányatulajdonosok tiszteletében. Az Ampelumtól 38 km. keletebbre fekvő Apulum (Gyulafehérvár) színe-java részes vala, úgy látszik a Zalatna körül több órányi távolságban mai napig jövedelmező aranybányák művelésében. Antoninus Saturninus decurio colonie egymaga négy oltárkövel örökíté meg az istenek kegyeiért esengő vallási buzgalmát. Így az állami fő istenség Jupiter² mellett, Junónak,³ Dianá-

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum III 3315. sz. feliratot most a N Múzeumban, Budapestben őrzik.

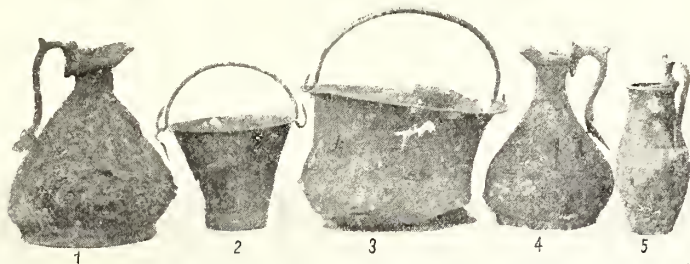
² Corp. Inscript. Laten. III. 1282. és 1283. gróf Ariosti által a bécsi csász. udvari könyvtárba küldött s ott befalazva látható oltárkő.

³ Corp. Inscript. Laten. III. Supplementum 7838. a Téglás Gábor által a petroszanyi gör. kel. templomban felfedezett felirat.

nak,¹ sőt a bányászokra nézve a földalattiaknak veszélyei, gyakori szerencsétlenségei miatt szintén igen fontos Aesculapius és Hygiának² is áldozatokat mutatott be.

Mínthogy pedig Apulumnak Kr. u. 142-től vált feliratilag ismeretessé s addig a XIII. *legio Canabek*ként említik a ceratak datumai s mínthogy a Canabéból lassankint kialakult municipium is a markomán háborúk után szükségessé vált újjászervezéstől és telepítéstől vagyis 180-tól jelentkezik először s a 192-ben feliratilag kimutatható colonia mellett is 238-ig állandóan ott szerepel, mindebből következtethetőleg *Apulum* virágzási korára utal a most bemutatott felirat.

De már Traianus idejéből kimutathatjuk a zalatnai aranybányák után Dacia egész területén a vagyonosabb s főleg a hivatalnoki osztály részéről kifejtett nagy versengést, mert P. Celsemus Constans³ mint a kétségen kívül épen a bányászat szakszerűbb művelésére betelepített delmaták decuriója, egyúttal decuriója vala az akkor még egyetlen daciai coloniának: Sarmiregetusának

is, melyet épen azért csupán *colonia Dacicá*-nak említi az Opitz Márton buzgalma által megőrkített sírfelirat.

Az állami bányászat mellett, úgy látszik, veteranusok, állami hivatalnokok s más szerencsevadászok is siettek a Zalatnától nyugat és dél felé öt órai távolságyira el a Fejér-Kőrös és Gyógyvíz választójába eső Fericsel tetőig, Magyarok hegyéig, Nagy-Almás felett, a Breaza hegyig, hol *Face baja* nevű, tankönyveinkben is emlegetett híres bányászat virágzott korunkig s el a vulkóji bányászat néven emlegetett *Korabia* hegyéig Buczum felé, hol a Lukács László pénzügyminiszter tulajdonát képező Péter Pál bányászat közelében terjedelmes római sírmezőket ásattam fel.⁴

A Verecundusok szintén a Daciával épen bányászati érdekből szoros kapcsolatban állott tartományokból ismeretesek. Így Dalmatiában (Salona 140, Naronna 1823 Verecundus sacerdos stationis) Noricumban (Loncium-Lienz

¹ Corp. Inscript. Laten. III. 1281. Opitz Márton feljegyzése 1620 körül.

² U. o. 1279. és 1280. kettős felirat Opitz Márton feljegyzése szerint.

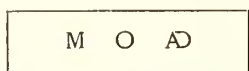
³ Corp. Inscript. Latin. III. 1323. Gruterus olvasása helyesebb és teljesebb, mint az Opitzé.

⁴ Téglás Gábor, «A Korabia hegy római bányászata kettős sírmezejével Zalatna közelében» 41 rajzzal. Archaeologiai közlemények 1890. 1—44.

4721 J. Julius Verecundus, Juenna-Jaunthen 5431), Pannoniában (Emmona 3889 Hel. Verec. sirtione) Carnunthum, hol 6010. sz. 227 bélyeggyár jegyeit ismerjük: a) I · VERECVN FR — b) VERECVNDVS F/, Felső-Mœsiából (1653 Viminaciumban Valerius *Verecundus* lib.) nevei vannak megörökítve.

Ampelumi feliratunkra térve vissza, itt meg kell még jegyeznünk, hogy az oltárkö kiállításáról, szövegezéséről ítélve a latin nyelvben kevésbbé járatos, tehát idegen származásu lapidarius vésője alól kerülhetett ki. Erre vallanak a szövegbeli tévedések, különösen az et és que pleonasmusa s még inkább a D · Æ E alak használata.

Ezzel az oltárkövel együtt az itt egyenkint felemlítést nem érdemlő, nyilván az épület farészeinek összeillesztésére használt vasszegeken, pántokon kívül egy csatornaszerű agyagcső töredéket találtak a következő téglabélyeggel együtt:

A több példányban előfordult s általam épen egy fedélcseréről lemásolt bélyeg betűi minden példányon tisztán megmaradtak s olvasásuk nehézséget nem okozott. Jelentése azonban ez idő szerint ismeretlen.

Az 1901 husvétja táján, tehát április hóban a kohó körül tovább folytatott munkálatok még egy feliratot eredményeztek. Ezt a *Jupiternek* szentelt oltárkövet is brezai trachyttufából készítették s ennek betűi is azt mutatják, hogy egyszerű, tán a latin nyelvben is járatlan munkás vésője alól kerültek ki:

I · O · M
OPELLVS
SVRVS
V · S · L · M

Az oltár megrendelője is apulumi illetőségű lehetett, mint a honnan a gróf Ariosti által Bécsbe szállítottott, de útközben a hajósoktól a *Marosba* sülyesztettekkel eltűnt egyik felirat (C. I. LIII. 1189) a XIII. legio törzséből Ulpius Surus S (valószínűleg signifer) van megörökítve. A *Surus*-család tagjaival Dalmatiában, Naronában Metkovic találkozunk, hol T. Flavius Surus a quatuorvirek egyike (C. I. L III. 1800), Pannoniából a budapesti N. Múzeumba is jutott egy *Surus* nevű egyesre vonatkozó síremlék, ki fivéreivel együtt sírkövet állított. (C. I. L III. 3687). Egyik Surus sírkövét ismerjük Savariából (Szombathely) (C. I. L III. 4305). Noricumban Friesach épen a híres noricumai vasat szolgáltató *Hüttenberg* közelében egy Surus sírkövét mutatja. Celeiában (Cilly) a procurator aug(usti) beneficiarius: *Surus*, a ki Jupiternek áldozott (C. I. L III. 5179).

*

Ugyanott Masculinus *Surus* sírköve került napfényre (C. I. L III. 5229), Ebersteinban egy *Surus* állított síremléket (C. I. L III. 6513), Solnából (Sekkan Leibnitz mellett 5368), a szomszéd *Kaindorfról* (5383), a felső *Mura*-völgyből (Knittelfeld mellett, Kobenz 5467) ismerjük *Surusok* síremlékét. Raetin-

ből Augusta Vindelicorum (Augsburg) egy oltárkövet állított egy Surus (C. I. L. III. 5809) Daciából és pedig épen az aranyvidék s részben magának Ampelumnak örvidékéhez tartozó Miciából (Maros-Németi-Veczel között, mint miles numeri militum végezte életét, azon érdekes felirat szerint, melyet Torma Károly mentett volt meg 1863 tavaszán a pusztulástól.¹ Mindezekből észrevehetőleg azon delmata és alpesvidéki, főleg noricumai családok egyikéhez tartozhatott a fenn bemutatott oltárkövő áldozója is, a kiket mindjárt Traianus idejében törzsenkint siettek Daciába áttelepíteni, mint a bányászat terén kipróbált ügyes szakavatott munkásokat. T. Aurelius Afernek,² a Dalmatiából, a municipium Splonumból (respublica Splonestarum) átvezényelt dalmata törzsfőnök (princeps) sírköve maig látható Zalatnán a Lukács Mihály háza falában. A Dalmatiában s az alpesi tartományok erdős vidékein kedvelt *Diana cultus* is ezek révén terjedhetett el a szirtes hegyes tájaival, erdősegeivel Dalmatiára és az Alpesekre emlékeztető Ompoly völgyén. Ezért találkozunk *Ampelumban* is Diana oltárokkal.³ Hasonló módon származhatott ide át *Silvanus*⁴ és *Silvanus domesticus*⁵ tisztelete, melyre szintén bő felirati igazolást szolgáltatott Ampelum.

De a *Terra mater* tiszteletet már kiválóképen a bányászattal hozhatjuk kapcsolatba. A «jóságos anyaföld» nem aranykalászszal, hanem «arany-áldással» kecsgettette időtlen időktől kezdve azokat, a kik boldogulásukat ezen a vidéken keresték. A «vágás» meddősége vagy gazdagsága körül foroghatott akkor is ezen vidék boldogulásának fontos kérdése s azért méltán fohászokdtak Terra materhez, mint jólétük kútfejéhez. A kereken körül feltornyosuló hegyóriások aranyereket rejtenek méhükben s az alásiető vizezekből is aranyport moshattak a rómaiak, miután a szegény néposztály s főleg a cigányáság mind e mai napig folytatja, habár mindig csökkenő és silányuló eredménnyel ezt a kezdetleges bányai part. Az a Terra mater tehát, melynek M. Antoninus Saturninus az ampelumi aranybányászok testületének (collegium aurarium) decuriója,⁶ Ampelumban oltárt szentelt az aranyér, a *vena* jövedelmezőségét képviselhette a bányászok szemében. Hasonló jelentőséggel bírhatott Fortuna⁷ is, sőt a most bemutatott felirat *Fortuna salutaris*-a egyenesen azt a ritka szerencsét biztosíthatá, mely az aranytelérek kereszteződésénél nem egyszer több kilónyi tömegben fellépő termés-arany tömzsszel, fészekkel, lencsesedéssel, igazi áldását

¹ Torma Károly, Tizenkét római felirat. Erdélyi Múzeum II. 130. I. C. I. L. III. II r. 6267.

² C. I. L. III. 1322. T. Aurelius Afer Delmata princ(eps) adsignatus ex m(municipio) Splono.

³ C. I. L. III. 1281. Dianæ, 1288. Dianæ Sacrum

⁴ C. I. L. III. 1305. felirat SILVANO SAC(rum).

⁵ C. I. L. 1306. DEO | SILVANO D | OMESTICO gróf Ariosti Bécsbe vitette s a császári udvari könyvtárban befalazva látható. U. arra C. I. L. III. Supplementum 784. Torma Károly által a gyulafehérvári püspöki könyvtárban talált felirat, mely valaha Kendi János házáat díszítette SILVANO | DOMESTICO | SAC(rum) 7841. általam Rosko Istvánnál talált felirat SILVANO | DOMESTIC | SACRVM.

⁶ Corpus Inscript. Latin. III. 1284. és 1285. Opitz Márton által Zalatnán látott, gróf Ariosti által Gyulafehérvárra vitetett, de elveszett felirat.

⁷ C. I. L. III. 1290. Fortunæ Opitz Márton feljegyzése 1291. maig meglevő oltár FORTVNAE AVG.

képezi a bányászatnak. Nem lehetetlen tehát, hogy a bányászat körében a munka megkezdésénél vagy találkozásnál a világszerzte elmaradhatatlanul felhangzó *Szerencse fel! Glück auf!* üdvözetlet a rómaiaknál épen Fortuna salutaris képviselte. Bányászarchæologiailag és culturtörténelmileg tehát egyaránt becsesnek mondhatjuk fenn bemutatott újabb daciai adalékunkat.

Déva, 1901 október 31.

Téglás Gábor.

GYŐRI TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(I. közlemény).

Sírmezőnk Győr déli határában, Téglavetőnek nevezett dülőben, Mondovics István, győr-szabadhegyi polgárnak birtokán terül el, s homokásás vezetett a külsőleg semmivel sem jelzett, majdnem teljesen róna területen fekvő soros sírok felfödözésére. A mint erről a mezei őr útján tudomást szereztem, rögtön intézkedtem, hogy a sírok érdekes mellékletei, Győrből első, el ne kallódjanak. Hír szerint megsemmisült addig vagy 30—40 sír tartalma, köztük egy érdekes görbe (?) erős kard is, melynek fogantyúja a munkások elbeszélése szerint csontlemezekkel volt burkolva. A föld tulajdonosa kérésünkre a legnagyobb készséggel engedé át a tárgyakat s egyuttal megengedé, hogy szabad időmben a helyszínén saját embereimmel ásathassak. Fogadja érte leghálásabb köszönetemet!

A sírmezőn majd fél évig folyt a munka, a homokásás, s ezen idő alatt 226 sírt ástunk föl, a melyek elég rendes sorban voltak, a tetemek különböző mélységben heverték; a legnagyobb mélység, melyben még sírok előfordultak, két méter volt, s ezek voltak rendesen a leggazdagabbak is. Általában itt is hasonló viszonyokat, temetkezési szokásokat találtam, mint e korban másutt az országban. Csak egy tüneményt kívánok kiemelni, a mit sírmezőnk egy részében, annak közepe táján tapasztaltam s a mit homokgödrünk szabad oldalfalain nagyon jól láthattam. Nevezetesen azt vettem észre, hogy sírmezőnk természetes rétegei: fölül 25—30 cm. vastag humusz, alatta két méter mélységig terjedő tiszta homokréteg a temető közepetáján, éjszaknyugat-délkeleti irányban húzódó összefüggő szalagidomú sávban, 10—14 m. szélesen erősen föl vannak dülva. A talajt a sáv szélén 80, közepén 100—110 cm. mélységig kiásták s utána kevert agyagos földdel töltötték meg, még pedig a környezetnél valamivel magasabbra, a mely kis mértékben ma is észrevehető, bár a terület emberemlékezet óta szántóföld levén, az eső és vihar mellett maga az ekevas is sokat lehordott belőle. Ez még magában nem volna különös és figyelemre méltó, ha azt nem tapasztaltam volna, hogy ezen vastag agyagréteg alatt voltak legnevezetesebb avarkori tetemeink, többnyire ezüst- vagy aranylemezzel bevont ezüst- vagy aranyozott bronzmellékletekkel együtt. Így tehát a kettő között

szoros kapcsolatot látok, és ez az avarok sajátzerű temetkezési szokásával függ össze, kik gyakran ülve temették ide halottaikat, fejfelé kelet felé fordulva.

A sírok rendszeren három méter távolságra voltak egymástól, ritkán közelebb vagy kissé távolabb. Ezen eltérés leginkább a temető szélén mutatkozott, a hová rendszeren a szegényeket temették sűrűen, továbbá ott, a hol a későbbi időben újra temetkeztek a régi sírok fölé vagy mellé. Ebből magyarázható meg azon tünemény, hogy közvetlen avarkori sírok mellett szarmata jellegű emlékek fordulnak elő a temetőben.

A sírok mellékletei különböző korúak; vannak szarmata jellegűek, s nevezetes, hogy három darab ép s jól olvasható római rézpénzzel talált szarmata tárgyaink csak néhány évvel fiatalabbak, mint pénzekkel datált római emlékeink: lemezes karpereczek, T alakú fibula, nagyon elterjedt forma a római korban, bronzcsatok, üveg- és agyagedények stb., melyeket Arrabona (Győr) nádorvárosi késő római temetőjéből 1886-ban szereztem. Ezen római emlékekkel I. Valentinianus-, I. Valens- és Gratianus-féle, a népvándorláskori temető egyik sírjában II. Constantius-, Gratianus- és Nagy Theodosius-féle rézérem fordult elő; amazok tehát a római uralomnak vidékünkön való gyászos bukását, ezek pedig a mozgalmas népvándorlás kezdetét s vele különféle barbároknek nevezett népeknek uralmát jelzik vidékünkön.

Tárgyainknak nagyobb része azonban a harmadfélszáz éves avar uralomnak megfelelőleg az avar korszakból származik, s miként az ország egyéb helyein talált avarkori leletek, ezek is változatosak, több új mustrát tüntetnek föl s így bővítik ismereteinket azon homályos korról, a melyből származnak.

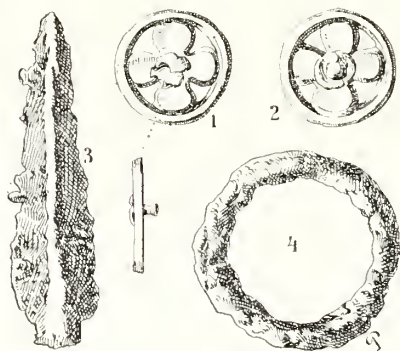
1. sír üres, s a 2. sírban is csak kis kupaidomű, négyszögletes szájú ólomtárgy volt, mely valami eszköznek végét burkolhatta. 3. sír gyermeké, üres. A gyermeksírok általában nagyon szegények voltak temetőnkben, edényen kívül más ritkán fordult elő bennük, s érdekes, hogy az edények nagyjában arányosak szoktak lenni a halott korával; kis gyermekeknél poharak, nagyoknál bögrék szoktak előfordulni. 4. sír tartalma 2 darab (egyik törött) rozetta, rajtuk a középen kidomborodó félgömb körül körös gyöngyosor, a tetem ágyékán fordultak elő s az ágyékövet díszítették. 5—7. gyermek-sírok, üresek. 8. sír 157 cm. mély. Bal kezefejénél kés, lába előtt durvaművű pohár volt, dísz nélkül. 9. sír 130 cm. mély. Halántékán körös fülönfüggő bronzhuzalból, alsó szára végén sima gyűrűpánt, felső legmagasabb hajlásán kiálló peczek, az üveggyöngy róla elveszett, legalsó hajlásán felálló és lecsüngő bronzhuzalon egy-egy gömbölyű kék üveggyöngy, áttetszők s az alsó gyöngy fölött rovátkás karikák között még bronzhenger is, törött. 10. sír. Ágyéka mellett kés; a koponya halántékai zöldes-foltosak, látszik, hogy fülönfüggők voltak rajtuk, de megsemmisültek. 11. sír gyermeké, üres. 12. sír öreg emberé, 169 cm. mély. Lábai előtt a sír szögletein 1—1 ácskapocs széles, hosszúkás vaslemezből, rajta két

végéhez közel egy-egy erős szeg, ezek pótolták a behajló kampókat s ezekkel kapcsolták össze a koporsó deszkáit, melyben a tetem feküdt. A koporsónak előfordulása mindig kedvező jel volt gazdagabb mellékletekre, mert csak a vagyonosabbakat temették fakoporsókba. Reményünk nem csalt meg, bár ágyékán csak négyszögkeretű vascatot, nőstény kapocsféle vastárgyat, mellette kést és tűzkövet találtunk; a szép csinos tárgy a tetem bal vállán hevert. A két darabból álló fibula hosszúkás négyszögletű bronzlemez, hosszoldalai a szarmata-kori tárgyakhoz hasonlóan közepén behajlók, végei felé szélesbülők, rövid oldalai egyenesek; a sima szegélykerettel és mély barázdával határolt mezőn félvben ötször hajló indadisz van kétfelé hasadt levelekkel; ezek félkör- és hegyes háromszögű dárdaformában végződnek, a levelek hónaljában bimbódisz. A tárgy alsó lapján, két végéhez közel, forrasztási nyomok látszanak, ide volt erősítve a tű vagy huzal, mely azt helyettesítette. Az egész tárgy díszítése vésett munka s kéllően meg van aranyozva, hossza 5 cm., szélessége végén 1.4 cm. A sírban törött bögre.

13. sír földült. A sírban a lábak mellett kést, háromtaréjú nyílesücsöt és négyszöges keretű vascatot, a fej fölött törött szeges ácskapcsot találtunk; a sír töltött földjében mádáresontok voltak.

14. sír 120 cm. mély. A gyermektetem ágyékán háromnyílású bronz övpánt, szára a nyílások között 2—2 gyöngyöt formál; vaskarika s szívalakú vastárgy (kapocsféle), jobb ezombesontja mellett kés, lába előtt durva pohár, hullámos vonaldíszszel. Jellemző, hogy az ágyékon csat nem fordult elő, valamint más sírokban sem, a hol három nyílású övpántot találtam; e szerint a csatot kellett valahogyan pótolnia. 15. sír gyermeké, 100 cm. mély. Lába előtt kis pohár volt, egyéb semmi.

16. sír (ábrák) 150 cm. mély, földült, a koponya a tetem ágyéka táján feküdt, mellette két darab áttört négy szíromlevelű, virágos boglár bronzból, sima körös bronzkeretben (1., 2. sz.), rajta alul szeg, melylyel az övre erősítették. A nyílesücs (3.), mely szintén a boglárók mellett hevert, hosszú, karcsú s háromtaréjú, nagyon hasonlít egy másik leletünk nyílesücséhez, a melylyel faragott csontlemezek fordultak elő s ebből kitűnik, hogy avarkori. A sírban még körös vaskarika (4.) és kerülékidomú sima bronzcsat fordult elő.

16. sír. 2/3 n

17. sír 139 cm. mély. A csontok elhelyezkedéséből az tűnt ki, hogy a halottat ülve temették el; épen azért hosszát sem mérhettük meg, de látszott, hogy hatalmas ember volt. Volt benne a lábak előtt egy, a maihoz hasonló ácskapocs; a bal lábszár mellett 18.5 cm. hosszú, egyenes vaskés vashüvelyben, csontkulcs hegygyel, nyele is csak részben

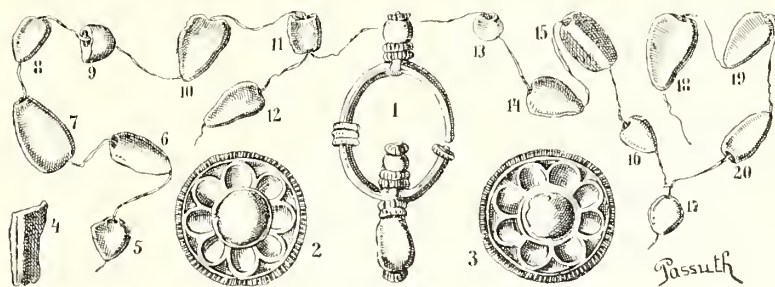
van meg; rajta vaspánt volt, s a kés tulajdonosának kezében fegyverként szerepelt; a kés fölött két kisebb négyszögű vascatot; medenczéje felé nagy szij-

vég bronzból, a hüvely széle egyenes, rajta szeg, hosszoldalai közepén behajlók, a két vége felé szélesednek, szabad vége hegyes csücskcsal ; a sima szegélykeretű mezőben hullámos haránt bordadisz van mindkét lapján. Ezüstözött. Hasonló példány a keszthelyi sírmezőben fordult elő (Hampel, CVI. 9).* A tetem ágyékán négyszögű bronzcsat vastüskével, két darab áttört csuklós kapocs ezüstözött bronzból, szélesebb lemezén indadiszszel ; sima vékony bronzhúzal, melynek mindkét szára, vége felé, kétszer van derékszögben megtörve, s apró vaskeretdarabok, melyek kívül domborúak, belül mélyen barázdáltak, mintegy kivájtak, s mint más töredékeink mutatják, deszkalemez keretétől szolgáltak. Ezek alighanem paizsnak keretét képezték, más célra bajjal szolgálhattak.

18. sír. Jobb kezujján kétszer hajlott bronzgyűrű, mellette kés és lapos orsó, rozsdabarna színű.

19. sír. Bal lábszára mellett törött nyílcsücs és kés.

20. sír (ábrák) 164 cm. mély, a tetem (női) 147 cm. hosszú. Tartalma üvegyöngyös fülönfüggő (1.) ezüstsodronyból, melynek alsó szára vége, ellen-

20. sír 2/3 n.

tetes oldala s a gyöngyök alsó- és felső csücsa rovátkos karikákkal van díszítve ; egy pár kapocs (2., 3.) rovátkos karikával övezett bronzlemezéből, rajta háromszögű, előtte háromnegyed körhajtású keretek, melyek zöld üveglapokkal, és közepén kiemelkedő körös keret, mely gömbölyű zöld üvegyönggyel van kitöltve. A tetem mellén, két sorban, 28 darab gömbölyű, többnyire dinnyemagalakú zöld, sárga, gyakran fekete üvegyöngy (5—20.), nyakgyöngyök voltak. A sír töltött földjében égett csontok (4.).

21—22. sírokban a tetemek kelet-nyugati irányban feküdtek, fejjel nyugaton ; üresek.

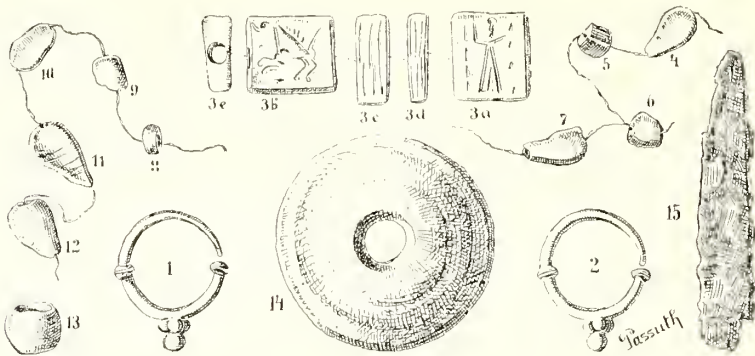
23. sír földült. A csontok mind egy rakáson feküdtek, mellettök törött pohár, hullámos harántdiszszel.

24. sír. Halántékán sima körös karikafüggő bronzból, lábánál esőves hengeres csont, czélja ismeretlen. 25. sírban kerülékalakú üvegyöngyös fülönfüggő bronzhuzalból, a tetem nyakán opák üvegyöngyök, köztük néhány gerezdelt, a többi lapos vagy tojásdad, egy gömbölyű bronzgyöngy is volt köztük ; ágyékán törött bronzrozetta, mellette lapos orsó ; lába előtt körös füleeskével ellátott korsó, hasán körös barázdadiszszel ; korongon készült.

* A zárójelben levő számok Hampel J., *A régibb középkor emlékei Magyarhonban* című művének tábláit és ábráit jelzik

26. sír. Ágyékán kerülékkeretű bronzcsat, jobb keze mellett kés és csonka-kúpidomú orsó, kettős barázdadíszszel.

27. sír (ábrákkal) 152 cm. mélységben. Érdekes tartalma: egy pár fülönfüggő (1., 2.) bronzhuzalból, alsó szára végén, vele ellentétes oldalon gyűrűs dudor, legelső hajlásán a szárra forrasztva ül három tömör fémgyöngy s rajtuk a negyedik; nyakgyöngyök áttetsző és opák üvegből, vannak korong, tojásdad, négyszögű hasáb- és dinnyemagalakúak, szürke, fűzöld, barna és sötét színben; velük előfordult egy bronzgyöngy (13.) is; legérdekesebb köztük a szürke színű, négyzetalakú üveghasáb, melynek szélesebb lapjain 1—1 figura látható nagyon kezdetleges kivitelben. A homorúan kivésett gömbalakú mélyedéssel és egyszerű vonalakkal mintázott alakok közül az egyik (3. a.) álló emberalakot ábrázol, ki két kezét kitarja, egyiket jobbra, másikat balra s jobb kezében valami-féle tárgyat, talán egyenes kardot tart fölfelé; előtte és mögötte, egymás fölött 4—4 háromszögű bemélyedés. A másik alak (3. b.) már nehezen ismerhető föl,

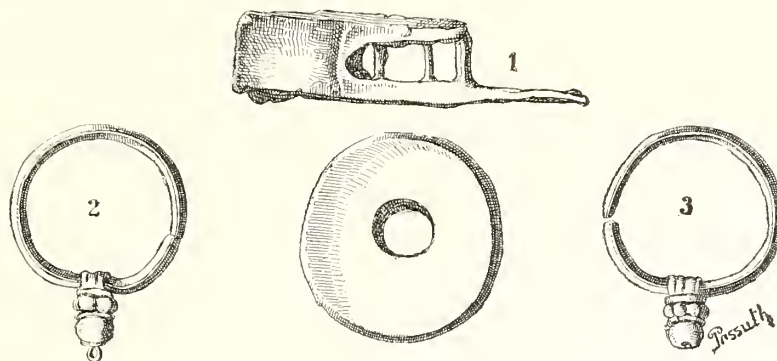
27. sír. 2/3 n.

hogy mifélet akar föltüntetni, valószínűleg vágató lovat, már azért is, mert az a néhány rövid sáv a háti oldalon a ló sörényét akarja föltüntetni; a lábak ábrázolása a ló mozgásának megfelelőleg, valamint a fölfelé tartott fark is, elég jó s természetes helyzetben vannak, jó megfigyelésről tanuskodnak, de a kivitelük nagyon gyarló; a ló alatt kis háromszögű bemélyedés látható. A többi ábra (3. c., 3. d., 3. e.) a hasáb oldalait tünteti föl, melyek közül a felső és alsó egymással váltakozó, közepén végződő sávokkal díszített. A sírban volt még lapos orsó (14.) szürke agyagból, törött kés (15.) és egy hengeres edény.

29. sír, 180 cm. mély, öreg ember sírja, benne a tetem ülő helyzetben. A tetem mellett két hossznegyszögletű kapocs zinkből, töröttek; szélük aláhajlik; külső keretszélük köröskörül harántrovátkolt (rendes dísz az avarkori tárgyakon), belső domború vonalkeretük sima; a mezőt egymással összekapcsolt kerülékalakú domború vonalak díszítik, a kerülékekben a hossz tengely irányában fut egy domború egyenes vonal is; új dísz; a lemezek alán bronzhuzal, melynek kétszer derékszög alatt meghajlott két vége a lemezekhez volt forrasztva.

30. sír, gyermeké, szegény, csak sima karikaalakú fülönfüggő volt benne bronzhuzalból. 31—33. gyermek-sírok, üresek.

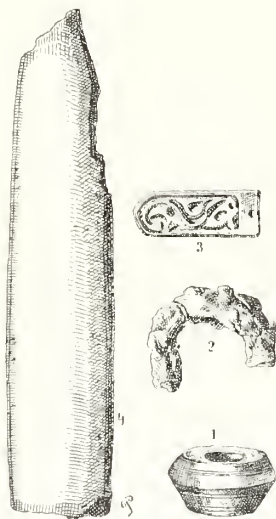
34. sír 182 cm. mély, a tetem 172 cm. hosszú. A tetem hasán két darab téglalapalakú, áttört griffes övdísz ezüstözött bronzból; a griffek szárnyai háromsugarúak; a keret sarkain szegek, nagyon csinos munka; 3,5 cm. hosszú szíjvég ezüstös bronzból, középen behajló oldalakkal és csúcsba menő szabad véggel, hüvelytartójának széle egyenes, a mezőn félvívben kétszer hajló inda körös levélben, a belőle kiinduló két oldalág szintén körös, de már kétfelé ágazó levélben végződik, a levelek s ágak hónaljában bimbó-dísz, a szíjvég hátsó lapja síma; pityke, hosszánégyszögű, egyik hosszabb oldala, középen félkörösen kivágott, s rajta két, kalaposfejű szeg, ezüstözöttek; a lábfej mellett hatalmas nyílcsúcs, törött, három taréjjal s rajtuk 1—1 lyukkal. Szarmata korszakból valók.

35. sír. 2/3 n.

35. sír (ábrák) 150 cm. mély, női sír. Tartalma: római kulcs (1.) vasból; egypár körös fülönfüggő négyszögletű bronzhuzalból (2., 3.), csüngője részben aranyból; a szár legalsó hajlására erősített bronzhuzalon a kék üveggyöngyöt alul egy (egyik példányunkról leesett s elveszett), fölül két, síma aranykarika közé foglalt s velök összeforrasztott hat aranygyöngy határolja; lapos orsó, rozsdabarna színű és törött pohár; e kettő a tetem lábánál feküdt. A római kulcs előfordulása eléggé bizonyítja, hogy a tárgyak a római korhoz közel eső szarmata korszakból származnak.

36. sír földült (ábrák), 183 cm. mély. Tartalma a csontokkal szét volt hányva. Volt benne barna színű, haránt barázdákkal díszített kettős csontkakúpídomú orsó (1.), vaskarika (1), bronz szíjvég (3.), egyik oldalán 1—1 virágban végződő inda, a szár közepén is látszik virág, de elmosódva; két darab kisebb-nagyobb négyszögkeretű vascsat és faragott törött csontlemez. A faragott csontlemezek mellékleteink között való előfordulása érdekes világot vet tárgyaink korának meghatározására. A csontlemez eddig mindig a saját szerű avar jellegű tárgyakkal fordult elő az országban, tehát

36. sír. 1/2 n.

sírmellékleteink is avarkoriak. Ezen időszakban némi változást tapasztalunk a szíjvégek külső alakjában és díszítésében is. Láttuk, hogy az inda mindkét vége virágban végződik s nem levelekben, mint az előbb említett szarmata szíjvégünk indája, így a mustra már bővült; a másik s jellemzőbb az, hogy szíjvégünk hosszoldalai nem hajolnak közepén be, hanem egymással teljesen párhuzamosan futnak; a szíjvégnek szabad vége azonban még a régi alakot, a szögben való végződést mutatja.

38. közös sírban négy tetem, két gyermek s két felnőtt feküdt, mindenik földülva. A sírban csak törött darabokat találtam: tojásdad orsógombot, két kettősbarázdával díszítve; vaskarikát, törött vascsatot, ismeretlen rendeltetésű vastöredékeket, átlukasztott s kopott római rézpénzt, a melyen a két, egymásfelé forduló Victoria kivehető, tehát a Constantinusok idejéből származik; fülönfüggőknek nagy fémbogyókból alkotott csüngőit, rézlemezből; a legalsó, legnagyobb teljes, a föltte álló három kisebb már csak felerészben van meg. Hasonlók az avarkorszakban divatoztak.

39. sír, benne tetem koponya nélkül. Jobb keze mellett lapos orsó, ágyékán négyszögletű bronzcsat, lába előtt egyszerű, törött pohár. 40. sír melléklete bronzcsat, négyszögű, lába mellett törött kés, előtte kis, egyszerű pohár. 42. sír, földült, benne hosszúkás négyszögű bronzlemez, szélein szemcsés keretdísz, rajta két lyuk; négyszögű vascsat és rozetta-töredék. 43. sír 130 cm. mély. A tetem feje fölött egyszerű bögre, jobb fülén sima fülönfüggő bronzhuzalból, bal czombesontja mellett rossz ezüstlemezekből készült szíjvég, 62 cm. hosszú, az egyik lemez egyenes, a másik aláhajló párkányzatú, egyenes oldalszárakkal és csúcsba menő véggel, hüvelytartójának széle egyenes; rajta egy sor szemcsés dísz és két szegnyilás. A szíjvég keretszéle harántosan rovátkolt, mellette barázda s egyenes léczkeret, rajta zig-zegben menő vonal háromszögű mélyedéseket, a mező közepén rhomb-idomokat zár körül, melyeknek belseje szintén mélyített. Préselt munka s az avar uralom idejéből származik, mint alakja és díszítése (keretszéle) elárulja.

44. sír, benne két tetem, gyermek és felnőtt férfi. A férfiúnak halántékai rozsdafoltosak voltak, ágyékán rozetta és vaskarika, mellette háromtaréjú nyílcsücs. 45—47. gyermeksírokban csak kis poharak voltak.

48. sír. A sír töltött földjében 60 cm. mélyen egy koponya, két méter mélységben egy teljes női tetem s koponyája mellett egy másik koponya feküdt. A női tetemnek bal vállán vascsat, két vaskarika, a medenczén törött bögre. 49. sír kettős, anya és gyermeke egymás fölött. Pohár, sima és gyöngyös fülönfüggő és egy ismeretlen rendeltetésű vaspálcza volt az összes melléklet. Az 52. sírban két szemből álló vasláncz, vaskarika és vaslemez volt; a vasláncz 8-as alakú.

Az 53. sírban a tetem ágyékán piskótaidomú csatkeret bronzból, három darab bronzrozetta, a középső domború félgömb körül körös, gyűrűs dudor; szíjszorító vaspánt; kisebb ezüst szíjvég két lemezből, a felső aláhajló párkányú és szélén gyöngyosoros, a mezőn S alakú inda, végei kétfelé hasadva, a külső ág hegyes háromszögű levélben végződik, a belső domború gömböt zár körül; egy nagy ezüst szíjvég teljesen elporlott; jobb kezészárán négyszögkeretű vascsat.

Az 54. sírban csak két sima körös fülönfüggő volt, egyikén az alsó szára végén sima gyűrűpánt. Az 57. sírban nyakgyöngyök, szürke és fekete színűek, át nem látszók, dinnyemagalakúak, lapos orsó s a sír töltött földjében égett csontok voltak.

58. sír (ábrák) 97 cm. mély, benne a tetem ülő helyzetben délkelet felé fordulva, koponyája a múzeumban. Sírmezőnknek ez volt eddig leggazdagabb sírja, s a mellékletek nagy része, a vékony aranylemezzel bevont ezüsttárgyak

58. sír. 2/3 n

az ovet díszítették. Közülük kiválik a nagy szíjvég (1.), rövidebb széle egyenes, hosszoldalai hasonlóan egyenesek, külső szabad vége tompa csücsben végződik s két részből áll: alsó sima s felső, aranylemezzel bekérgezett s préseléssel kellően díszített ezüstlemezből, aláhajló párkányzattal. A keret széle erősen kidomborodik s egymással párhuzamos hornyolatokkal, közben a lemez sarkán, oldalt és a csücsön két vagy három gyöngydíszszel van ékítve; ilyen gyöngydísz van a mező közepén végig húzódó sáv alsó végén is. E dísz tekintetében leletünk teljesen hasonmása a rékási (Heves m.) sírletnek (Hampel, CCCXXIX.

1., 6., 8.). A sima léczkerettel körülvett s mélyített mezőt a már említett s kifialakú bordákkal díszített sáv két részre osztja; mindenikben kettős, 8-asra emlékeztető domború szalagfonadék van, melynek szabad szálai részint a mező alapjából, részint az oldalsávból indulnak ki; a mező alsó részén vannak a nyílások: négy, a szegek helyei, melyekkel a szíjra erősítették. Aranylappal bevont ezüstlemezek (2., 3.); volt a sírban még egy harmadik is; csak a kettős sima léczkerettel határolt mező díszítésében térnek el az előbbtől; itt a sávon félgömbyszerű bemélyedések (ponczok) sorakoznak egymás után s a mezőn egyenes (néha szabad vége visszahajlik) és gyengén hajló pálczikák hegyes szögget alkotnak, némileg fecskefarkú dísz képeznek; aljukon a sima lemez hiányzik s szegek vannak rajtuk s mint egész szerkezetükből láthatni, nem szíjvégek, hanem övdíszek voltak, a szegekkel arra voltak ráerősítve. Félholdidomú övdíszek (4., 5.) rovátkás karimával s mindkét felén egy-egy domború sávval, melyeket egymással összekötött léczkeret vesz körül (6.). Téglalapidomú övdísz gyöngyös díszítéssel; ilyen van a keret szélén köröskörül, továbbá a mező középtengelye irányában s ilyen fut cik-czakosan a két egyenes vonal között egészen úgy, mintha készítője a caduccust kívánta volna a gyöngysorral utánozni (7.). Kisebb szíjvég (törött), párkányos és sima lemezből, szabad vége félkörösen levágott; a mező szélén rovátkák, belül sima léczkeretek (8., 9.). Bronzlemezek, talán övkapsok, egyik félkörös, a másik téglalapidomú; külső szabad szélük kissé főlhajlik, ez keretelte a bőrszíj végét, melyet két kiálló szeggel és egy kisebb harmadikkal ráerősítettek a bronzlemezekre; a szegek fejei, valamint a keretelő bronzlemezek külső részei épen azért vannak aranylemezzel bevonva, mert szabadon állottak, láthatók voltak. A lemezek föltüremlett része több helyen letöredezett. A lemezek alján állhatott a kapcsoló szerkezet, sajnos azonban, vasszerkezetből állván, nagyon kevés, csak egy vastagabb vaspánt maradt meg belőle. A sírban találtam még vaskarikát (10.), három darab különböző nagyságú négyszögkeretű vascsatot (11., 12.), két darab háromtaréjű nyílesücsöt, tojáshejat és egy nagy lapos állati csontot a lábak előtt. Érdekes sirmellékletünk az avar uralom idejéből származik.

Az 59. sír tartalma (ábrák): durva edény, csinos hajtott bronztü (1.), Y alakú pityke, rajta három szeg (2.), törött pityke (3.) és tűzkő (4.); a 63. sír (ábrák): kampós fejű szegek, vascsat, két darab; vaskarika, vasláncz-töredék és két, ellentétesen álló löfejben végződő tokos fémtárgy (1.); a fém ölom és más fém keveréke lehet. A 66. sírban (ábrák) volt bronzrozetta (1.), törött szíjszorító bronzpánt (2.) és háromtaréjű karsú nyílesücs (3.).

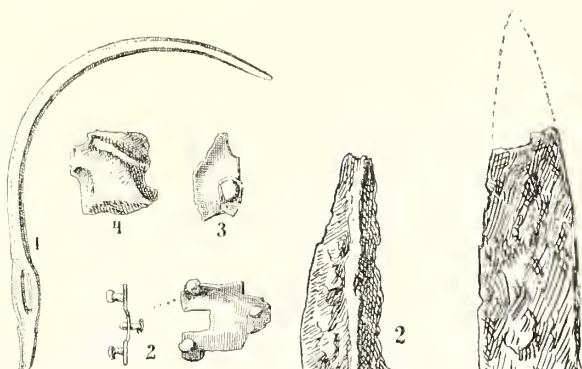
A 69. sírban a tetem ágyékánál talált törött ezüst szíjvégnek sima léczkerettel határolt mezejét domború négyzet-idomok ékítik.

A 70. sírban a tetemnek ágyékán törött vascsat.

71. sír (ábrák) 180. cm. mély. A tetem lábszárai mellett kívül-belül egy-egy görbe faragott csontlemez; faragott csontlemez volt a has táján és a vállon is, ez utóbbinak két darab (a. 2.) töredékes lemeze elágazó s körös levelekben végződő indákkal és szalagfonadékkal van díszítve; a közök barázdáltak; bal kézben nagyobb háromtaréjű nyílesücs (b. 2.), egy kisebb egyenes és egy nagyobb, gyengén görbe hátú vaskés (b. 5., 6.), ez vashüvelyben, amaz fa-

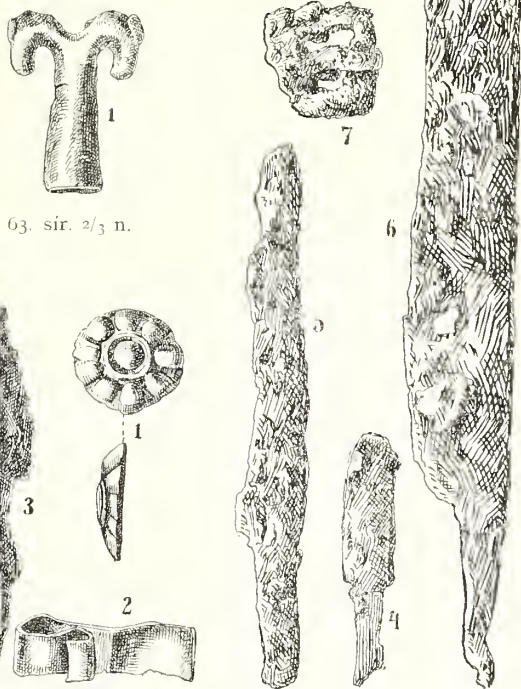

hüvelyben ; vésőalakú, szabad végén ívelt s tüske-szárú vastárgy (b. 4.); az ágyék táján négyszögű vascsat (b. 7.). A csontlemezek tanúsága szerint tárgyait avarkoriak s a faragott s díszített csontlemez a vállon valószínűleg kapocs-töredék.

59. sír. 2/3 n.

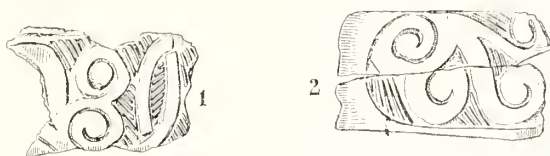
A 72. sír nagyon tartalmas volt s érdekes tárgyak kerültek ki belőle (ábrák). A tárgyak következőleg feküdtek a 130 cm. mélyen fekvő és 176 cm. hosszú tetem mellett : a tetem medenczéje táján jobbról-balról négy darab kisebb szíjvég sima és párkányos ezüstlemezből, hüvelyén bordázott gyűrűpánttal, az oldalak egyenesek, szabad végük félkörösen levágott ; valamivel alább a baloldalon, részben a kardpengén nagyobb szíjvég (5.) két sima ezüstlemezből, rajtok megfelelő oldalpánttal, mely a két lemezt összefűzte, hüvelytartóján, mint a többinél szeg, benne fabélés ; az ágyékon a gerincz mellett kerek csontlemez (6.), fölül a középső kerek sima lap körül szalagfonadék, alul kiálló csontlécz, melyen három nyílás van, s így az övet díszíthette ; jobb kezefejénél görbe átfúrt agancs (7.), tompa felén meglehetősen nagy csorbával ; bal keze mellett két kés és egyenes, egyélű kard ; fogantyúja részben, keresztvása teljesen hiányzik s fával burkolt vashüvelyben volt a tetem bal oldalán, a láb mellett. Hossza 75 cm., legnagyobb szélessége 2'8 cm. Egészen

63. sír. 2/3 n.

66. sír. 2/3 n.

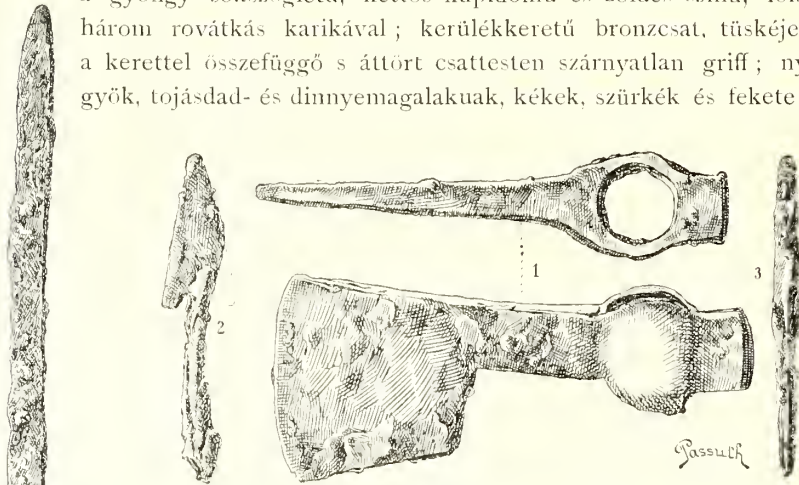
71. sír b) 1/2 n.

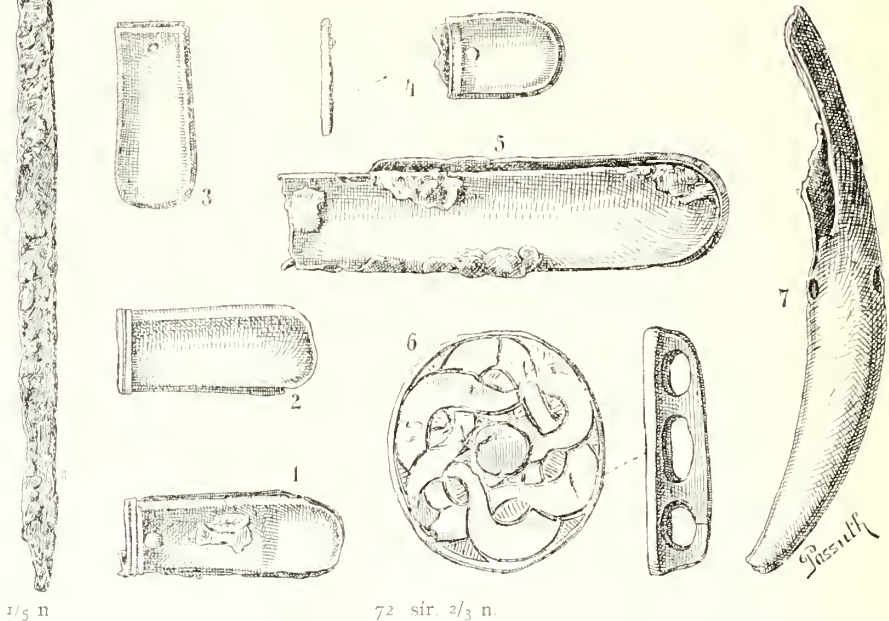
71. sír a) 2/3 n.

hasonló, valamivel épebb kardunk van Rába-Pordányból, hossza 86 cm., szélessége 3 cm., szíjvégekkel s csattal találták. A tárgyak a mi múzeumunkban.

73. sír tartalma: két kerülékidomú gyöngyös fülönfüggő bronzhuzalból, a gyöngy sokszögletű, kettős kúpidomú és zöldes színű, felső végén három rovátkás karikával; kerülékkeretű bronzcsat, tuskéje vasból; a kerettel összefüggő s áttört csattesten szárnyatlan griff; nyakgyöngyök, tojásdad- és dinnyemagalakuk, kékek, szürkék és fekete színűek.

74. sír. 1/2 n.

72. sír. 2/3 n.

74. sírban (ábrák) a tetem bal oldalán ágyéka mellett ép fokos (1.), jobb oldalán bajszos tokos dárda (2.), a melyent Keszthelyen is találtak s állítólag a basztarnok-nép használt, nyilesücs (3.), pengéje alul négyszögletű, csücsa felé hengeres.

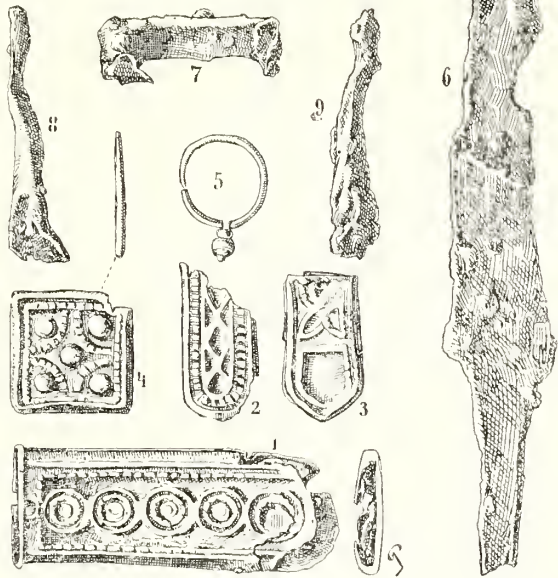
75. sír. A tetem halántékai rozsdafoltosak voltak; háta alatt négyhasábú csöves csont, rajta egyik lapján nagyon kezdetleges módon bekarczott szalag-

fonadék, a másik lapon X alakú bevágások; a lábak mellett nyomott tojásdad-idomú orsó.

A 77. sírban levő tetemnek feje fölött korongon készült pohár körös barázdákkal, összetörött; ágyékán törött vasesat és ólomlemezek. Az 59—77-ig terjedő sírok mellett fekvő két sor sírból a mellékletek elkallódtak. A munkások ezen a helyen kezdvén meg az ásatásokat, azt gondolván, hogy a francia csatában (1809.) elesettek pihennek itt, azoknak mellékleti kerülnek ki a sírokból, s ezen téves hitnél fogva a tárgyakat összetörve, elszórták.

A 84. sírnak tartalma ismét érdekes volt (ábrák), több új mustrájú tárgyat találtunk benne az avar uralom korszakából. A tetem oldalt feküdt, fejjel nyugat felé nézve. Övén nagy és két kisebb szíjvég és két övdísz; medenczéje mögött kés (6.) fahüvelyben, nyelén vaspánttal (7.); koporsószegek (8., 9.); halántékán gyöngyös karikafüggő (5.) bronzhuzalból. A nagy (1.) és kisebb szíjvégek (2., 3.) párkányos és sima ezüstlemezből állanak s különféle módon díszítettek; a nagyon rovátkos léczkeretben kettős körök, a belső rovátkoltak; a kisebbek egyikén négyszögű hornyolatokból álló keretben két cik-czakosan

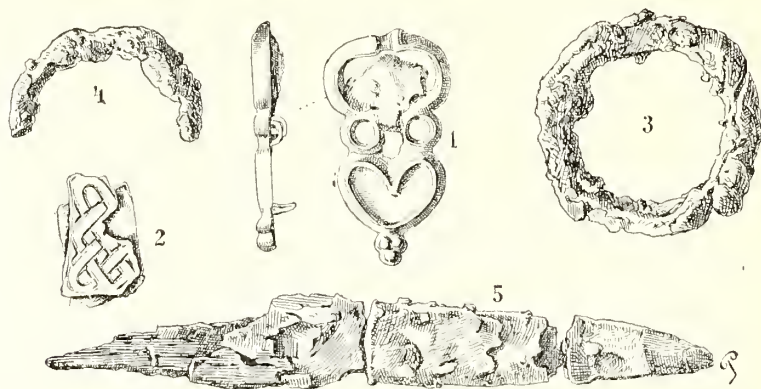
menő domború vonal a keretszélelével háromszögű, egymással rhomb-idomú mélyedéseket zár körül; a másikon két mezőt találunk: egy ötszögű vonal-kerettel határolt simát és egymást ferdén keresztező szíjfonadékkal díszítettet. A négyzetidomú övdísz (4.) rovátkás keretben a sarkokon egy-egy domború gömbdísz, melyeket belülről félholdalakú rovátkás vonalak határolnak; köztük szintén gömbdísz. Az ezüsttárgyak préseltek. A sírban ólomlemezek voltak a tetem mellett. 85. sír földült. A 86.

84. sír. 2/3 n.

sírban a koponya fölött négyszögös szájnylású bögre, sarkain kiálló csücske. Durva mű. 87. sír; a tetem oldalt feküdt, fejjel kelet felé nézve; vállán négy-szögkeretű vasesat, befelé hajló oldalszárakkal; 24 cm. hosszú kés-fegyver egy-yes háttal, éle azonban a csücs közelében erősen hajlik fölfelé; nyele görbe; a lábak előtt bögre. A 88. sírban a fej fölött csak durva bögre volt; a 89-ben szíjszorító bronzpánt és bögre, utóbbi a lábak előtt. 91. sír tartalma: kés, négy-szögű vasesat (törött), nagyobb vasszíjvég és tűzkő; 92. sírban: orsó és függélyes sávokkal díszített bögre. A 94. sírban a tetem kelet-nyugati irányban

feküdt, fejjel nyugaton (ábrák). Tartalma : tojásdadkeretű, áttört csat (1.) bronzból, vastüskével, melynek szabad vége mélyebb barázdában nyugodott a kereten. A kerettel egy darabot alkotó testen gyöngyös dísz, magas peremével ellátott szívidomot és egy-egy karikát találunk, melyeket a keretnek hajlott hátsó részéből kiinduló s körben visszafutó oldalágai képeznek. Övdísz (2.), csonka, fele hiányzik, vésett szalagfonadékkal. Vaskarikák (3., 4.) és törött vaskés fahüvelyben (5.).

94. sír. 2/3 n.

95. sír 130 cm. mély, benne a tetem szintén kelet-nyugati irányban feködt, fejjel nyugaton. Halántékán nagyobb sima karikafüggő bronzhuzalból, nyakán S alakú szemekből összetett láncz bronzból és tojásdadalakú opák üveggyöngy, sárgaszínű. A 98. sírban nagyobb tojáshéj és tojásdadalakú orsó ; a 102. sírban lapos vörös orsó. A 105. sír tartalma czik-czakos szélű bögre a tetem feje fölött és vaslemez.

Börzsönyi Arnold.

CSÁSZÁRI (KOMÁROM M.) SÍRLELETEK.

I.

1901. évi szeptember 17-én Mandl J. úr, a Bánhidáról Pápára vezető vasúti vonal építkezésének vállalkozója, arról értesítette a nemzeti múzeum régiségosztályát, hogy *Szarvas Sándor* úr, a ki *Császár* községben (Komárom m.) végezte a mérnöki kitzűzést, három római sírra bukkant, a melyeknek földülését mind az ideig meg akarta akadályozni, míg a n. múzeum azoknak megvizsgálására szakértőt ki nem küld. Még ugyanaz nap a nemz. múzeum részéről én küldtettem ki, azzal a megbízással, hogy a leletek helyét megvizsgáljam s azokat a tudomány számára megmentsem. Szeptember 18-án reggel Császár községbe utaztam és ott *Szarvas Sándor* mérnök úr és a községi előjáróság kíséretében fölkerestem a leletek helyét. *Szarvas* úr már előzőleg — fölfedezése tudományos jelentőségének tudatában — a helyi viszonyokról sza-

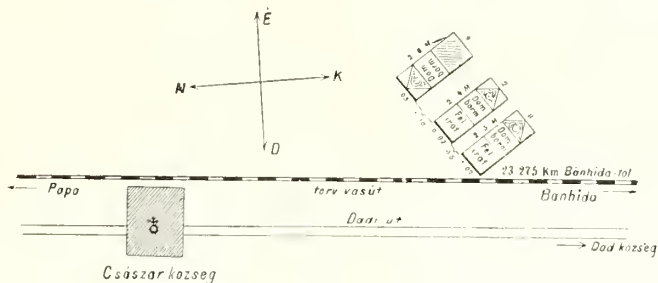
batos mértani felvételt készített és a lelhely összrendezőit pontosan meghatározta. Ennélfogva én azonnal megkezdhettem a sírleletek föl kutatását.

Nem messze attól az úttól, a mely Császártól Dad községbe vezet, északra tőle, 23'275 kilom. távolságban Bánhida vasúti állomástól a Bánhida—Pápa irányban, van a három sír és pedig délnyugat—északkeleti irányban. A dadi úton odaérkezve, úgy hogy északkelet felé tekintünk baloldalt, van az a sír, a melyet «1.»-gyel jelölünk, középen a «2.» és jobbra a «3.» sír. Mértékeik a következők:

	1. sír	2. sír	3. sír
Hossza :	2'60 m.	2'40 m.	2'50 m.
Széless. :	1'05 m.	0'92 m.	1'02 m.

Az 1. és 2. sír 1'10 m. távolságra van egymástól, míg az utóbbit csak 0'50 m. választja el a 3. sírtől.

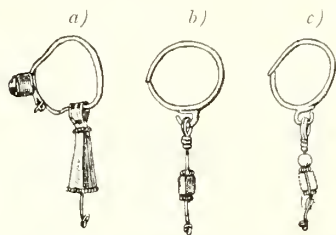
Már a külső körülmények is első pillanatra elárulják, hogy itt olyan sírokkal van dolgunk, a melyek előállításához egy korábbi kornak emlékeit használták föl. Az épített sírok befödésére római sírköveket használtak föl, a

1. ábra.

melyek közül az 1. sírt fedő kőlap csak domborművekkel van díszítve és fölírata nincs, míg a másik két sír fedőlapjai föliratokkal is el vannak látva. A mellett kitűnt (l. 1. ábrát), hogy míg az 1. sírkőnek északkelet délnyugoti iránya volt, addig a másik kettő délnyugatról északkelet felé feküdt. Úgy látszott tehát, mintha az 1. sírban levő hulla koponyája annak délnyugoti végén volna, a másik két sírban ellenben a koponyák azoknak északkeleti végén feküdnének. A sírok fölbontása után azonban kitűnt, hogy a hullák mind a háromban egyenlő irányban feküdtek, vagyis fejeik a délnyugoti, lábaik az északkeleti oldalon voltak. A 2. és 3. sírnál tehát azok födelélül szolgáló, régibb időből való római sírköveket megfordítva helyezték a sír nyílása fölé. Együttal megjegyezzük, hogy a középső sír fedőlapja a fölirat szél-tében eltörött és így két darabból állott, azonkívül a 3. sírt fedő sírkő alul le volt törve, tehát eredeti nagyságban túlságos nagy lett volna arra a sírra, a melyre födelélül alkalmazták és így egy darabot letörtek belőle. Miután a fedőlapokat a reájuk ragadt földtől némileg megtisztítottam és a feliratok tartalmáról tájékozódtam, hengerek segítségével leemeltettem őket. De ezzel még éppen nem tárultak föl a sírok. Az 1. és 3. sír tele volt földdel, réseiken századokon keresztül behatolt a homok; a középső sírűreg magasságának egy

harmadát iszap töltötte be, a mely a behatolt futóhomokból és vízből képződött. Először is tehát e földrétegek eltávolítását kezdtem meg s kitűnt, hogy az 1. sír faragott kövekből készített sírépítmény volt, a melynek fenekét égett téglákból állították össze. Mindegyik téglá 36 cm. hosszú, 28·5 cm. széles és 4 cm. vastag volt, minden bélyeg nélkül, csak az egyiknek szélén látszott öt, szabad kézzel húzott félköralakú vonal. A középső sír falait s fenekét hydraulikus mészhhez hasonló anyag borította. A harmadik sír téglákból volt fölépítve, a melyek formája és nagysága az első síréihez hasonló volt. Miközben az 1. sírba behatolt földet óvatosan eltávolítani iparkodtam, csakhamar, és pedig a sír északi sarkán üvegre akadtam, a melyet azonban fáradozásom s óvatosságom daczára is csak darabokban emelhettem ki. Bizonyára az évszázadokon át ráneheződő homokréteg pusztította el. (Lásd 2. ábra.) Ugyanez volt a sorsa egy másik, az előbbinek közvetlen közelébe, é. p. a sír baloldali, vagyis északnyugati hosszú oldala mellé, a hulla bal lába és a sír fala közé helyezett üvegedénynek (lásd 3. ábra). Kitűnt csakhamar az is, hogy ebben a sírban feküdt két hulla egymás mellett, még pedig úgy, hogy a jobboldali hullát utólag temették a másik mellé. Erre vallott nemcsak a hely szűkebb

4 ábra.

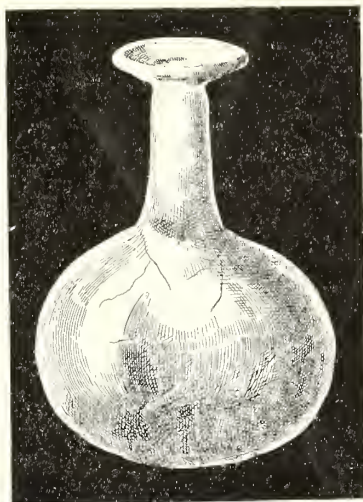
volta, a melyet a jobboldali hulla csontmaradványai elfoglaltak, hanem azok szokatlan oldalfekvése is, még pedig nemcsak a koponyáé, hanem a többi csontmaradványé is. E második hulla koponyája mellett egy arany fülöngfüggőt (l. 4. ábra *a.*) találtam, lábainál pedig egy ékszerszekrény maradványait, vagyis bronzlemezeit s kulcsát. E bronzrészek a legértékesebbek az itt talált tárgyak között, mert fontos alapot szolgáltatnak a sírok korának megállapításához és figyelemreméltó adalékok az ókeresztény archæológiához.

Az 1. sírnál még gazdagabb volt a középső sír tartalma. Ama körülmény folytán, hogy a földel közepén kettétört, sokkal több víz hatolt beléje, mint a többibe. Ez a víz áthatotta a homokot, a mely a sír résein behatolt, meglehetősen folyékony iszappá változtatta át és így a két üvegedény, a melyet a hulla mellé a sírba tettek, ez iszaptömeg felületére került s teljesen ép állapotban maradt meg (lásd 5. és 6. ábra). A hulla lábaihoz helyezett szekrényke is jobb fentartású, mint az előbbi sírban levő, a mennyiben nemcsak a művészi kivitelű bronzlemezek maradtak fenn, hanem farészek is, bár fölötte elkorhadt állapotban. Feltűnően kevés maradt meg a csontvázból, mert míg a többi sírban a homokrétegnek némileg conserváló hatása volt, addig itt az iszapos sár következtében az idő vasfoga megsemmisítette a csontrészeket. A koponya mellett ellenben két arany fülöngfüggőt találtam és menthettem meg a M. Nemzeti Múzeum számára (lásd 4. ábra *b.* és *c.*).

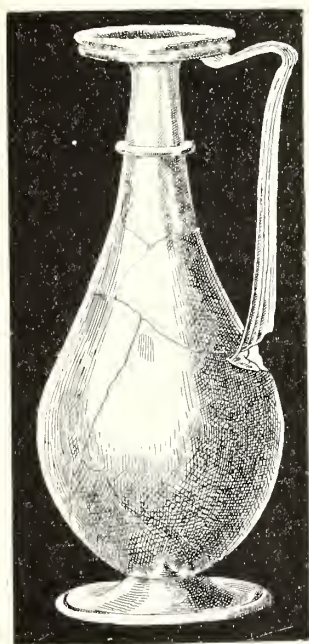
A legkevesebb tartalma a 3. sírnak volt. A hulla mellé tett üvegedényeket a rájuk neheződő földréteg teljesen összezúzta és az üveganyagot szétmorzsolta. Megkísérlettem, hogy ezeket az edényeket, a mikor ásás köz-

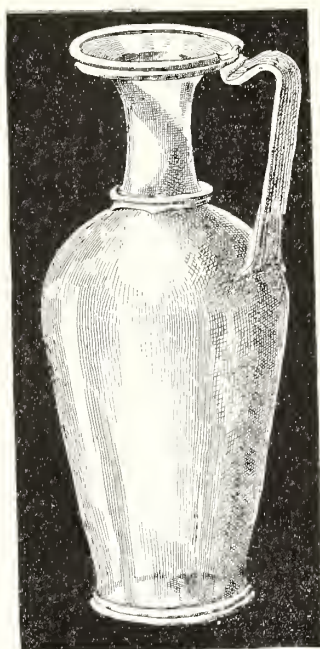
2. ábra.

5. ábra.

3. ábra.

6. ábra.

CSÁSZÁRI (KOMÁROM M.) SÍROKBÓL VALÓ ÜVEGEDÉNYEK CCA. $\frac{1}{4}$ n.

ben reájuk bukkantam és meggyőződtem arról, hogy rendes úton kiemelnem őket nem lehet, az őket körülvevő földdel együtt vegyem ki a sírból. Ez sikerült is és én azt reményltem, hogy ily módon az edényeknek legalább formáját megmenthetem, de már néhány pillanat múlva az egész tömeg föl ismerhetlen halmazzá morzsolódott szét. A mellékelt szekrénykének is csak kis töredékét menthettem meg, de a nyakcsigolyánál egy egykori nyakláncz üveg- és aranygyöngyeit találtam meg (lásd 4. ábra). A sírban tehát női hulla feküdt, a mely az ásatásnál jelen volt körorvos véleménye szerint fiatal korban elhalt nőé lehetett. Az volt a tervem, hogy az egész csontvázat különösen a koponyát, a melynek még csaknem valamennyi foga megvolt, Budapestre szállítom s az embertani intézetnek adom át, de a körorvos tanácsára, a kinek az volt a nézete, hogy e csontmaradványok sokkal rosszabb állapotban vannak, semhogy lehetne őket szállítani, lemondtam erről. A kiásott csontmaradványokat a vidék nagy számban összegyűlt lakosságának jelenlétében egy sírban eltemetttem.

A tényállás leírását még a következő adatokkal egészítem ki. Miután a három sírt teljesen átkutattam, elhatároztam, hogy az 1. sírt teljesen kiemeltem. Ekkor kitűnt, hogy annak jobb oldalfala a fölíratával kifelé fordított római sírkő és a másik, amazzal párhuzamos, tehát baloldali oldalfal egy része római oltár, a melynek fölírata szintén kifelé volt fordítva.

Mindkét követ kiemeltettem és az előbbiekkal együtt a nemz. múzeumba szállítottam.

Siker nélkül kutattam esetleg egyéb sírok után a három sír közelében. A három sír körül 8 m. távolságra kiemeltettem a földet, a nélkül, hogy új sírt találtam volna és így félbeszakítandónak véltem az ásatást. Valami kedvező véletlen talán még új nyomra vezet majd. *Mahler Ede.*

II.

A Mahler jelentésében említett római köemlékek az elsők, melyeket Császárról (Komárom m.) ismerünk. Nem valószínű, hogy az öt követ valami messzi helyről cipelték oda, hogy a három sírhoz felhasználják. Így Császár helyén vagy szomszédságában minden bizonynyal római telep volt, még pedig régibb annál az időnél, a melyből a sírok valók. A feliratok s faragványok jellege a K. u. III. századra vall.

A római út, mely mellett a sírok előkerültek, a mai dadi úttal párhuzamosan haladt. De ez az Itinerariumban található egyik úttal sem egyeztethető össze. Császár ép oly távol esik a Sopianaet (Pécs) Arrabonával (Győr) összekötő úttól, mint a Sopianae—brigetioitól. Ellenben bele esnék egy olyan mediterrán útba, mely Savariát (Szombathely) összekötötte Aquincummal. Az Itinerarium említ is ilyent (p. 263), csakhogy ez nem mehetett egyenesen, mert 169 mp hosszú, a mi csak úgy mérhető le, ha nagy kerülővel Keszthelyt (Megetiana) érintve jutott Aquincumba.

1. Sirtábla mészkőből (7. ábra), magassága 260 cm., szélessége 110 cm., vastagsága 21 cm. Az 1. sír tetején feküdt.

7. ábra.

SIREMLÉK CSÁSZÁRRÓL. (KOMÁROM M.)

Fölül két kerek oszlop között öt mellkép foglal helyet. Az oszlopoknak ión tagozású lábai négyszögű plinthusokon állanak, fejök levelekből áll, a nyakon gyűrűvel. A háromszögű oromban, melyet a két oszlop tart, vigyorgó női fej van, szétbontott hajjal (Medusa?). A sarkok üresek. A felső sorban levő három mellkép közül a jobboldali nyilván az atyát, a baloldali az anyát ábrázolja, a közbülső fiatal leányt, maga előtt egy kis fiúgyermekkel, míg az anya előtt egy másik gyermekmellkép van, melynek arcza egészen letört. Mindnyájának szeme nyitott, a mi az arcoknak különös elevenséget kölcsönöz. Az anya hosszúkás arcú, haja, melyet homloka körül fölfelé fésülve visel, be van kötve, tunikája, melyet öv szorít a derékhoz, mint a jobb kézen látni, ujjas, a vállakon át köpeny borul a karokra. A férfiü fölfelé fésült haját s tüskés körszakált visel. Homloka ránczos. A ruházata jobb vállán összegombolt chlamysből s a bal vállról lelógó sálból áll. Balkezüben maga előtt két réttü irattekercset (?) tart, melynek felső csücskét jobb keze kinyújtott mutató és középpujjai érintik. A leánynak közepén fölfelé fésült haja van, ruházatából csak a jobb vállon összekapcsolt felső ruha ránczai láthatók, két keze az előtte levő fiú vállain pihennek, ki a maga előtt tartott két kéz egyikében, a jobbikban madarat (?) tart. Az anya két keze is az előtte levő még kisebb, a legfiatalabb gyermek vállain nyugszik, ez pedig maga előtt tartja kezeit, a jobbikban madarat fogva.

A következő keskeny mezőben jobbra száguldó lovas hosszú lándzsával egy menekülő szarvasra támad, mely fejét hátra fordítja. A ló fel van kantározva, a lovas térdig érő övezett tunikát visel s chlamyst, mely válláról szabadon a szélben lebeg. A lovas mögött egy fa jelzi az erdőt s kétségtelenné teszi, hogy vadászjelenettel van dolgunk.

A feliratnak szánt mező, mely egyszerűen hornyolt keretbe van foglalva, üres. Alsó szélén egy háromszög a függő ómmal van ábrázolva és egy kalapács, melynek csak a nyele ép. Kőmives szerszámok, a melyeknek jelentőségét ez esetben nem ismerjük. Hazai emlékeink között még egy szentendrei sírkövön fordul elő a háromszög, de ott a signifer hivatását illusztrálja. (V. ö. Budapest Régiségei VII. 59. 1.)

2. Sírtabla mészkőből (8. ábra), alul csonka. Magassága 281 cm., szélessége 105 cm., vastagsága 25 cm. A III. sírhoz fedőlapnak használták.

Az előlap három részre oszlik. A felső, mely a kő magasságának majdnem felét foglalja el, ædiculában öt mellképet vagy inkább térdképet ábrázol. Az ædiculát háromszögű oromfal koronázza, közepén Medusafejjel. A két sarkot fél palmették díszítik. Köztük s az orom csücska között egy-egy griff van, delphinfarokkal. Az orom többszörösen tagozott architrávon nyugszik, mely három félkörivet ír le, olyformán, hogy csak a végei a kő két szélén támaszkodnak egy-egy kerek féloszlopra. A szélső sarkokat egy-egy levél tölti be. Az oszlopok ión tagozású lábai négyszögű plinthusokon állanak, fejök egy sor levélből alkotott kehely, alul kettős gyűrűvel; az abacus behajló oldalainak közepén egy-egy gomb van.

Az öt mellkép közül a három felnötté egy sorban egymás mellett áll, olyformán, hogy a három architrávfülke mindegyikébe egy-egy fej esik. A két

8. ábra.

RÓMAI SIREMLÉK CSÁSZÁRRÓL (KOMÁROM M.)

gyermekmellkép egy másik alsó sort képez. Valamennyire jellemző, hogy lezárt szempillákkal vannak ábrázolva, mintha aludnának. A felnőttek sorában a középső hely egy nőnek jutott, a ki nyilván csak az anya lehet. Tőle balra a férfi az atya, jobbra pedig egy serdülő leány van. Az anya kétfelé fésült hajat visel, háromágú diademával átkötve, füleiben gömbös függők vannak, a nyakról karika lóg, mely apró gömböcsökből áll, közepén nagyobb koronggal. Ruházatából nyaka körül az ing széle látszik, a felső ruha minden ráncz nélkül tapad a testhez s a két vállról egy hosszú, széles sál végei csüngenek le. A leánynak is a közepén kétfelé fésült haja van, de diadema nélkül s fülönfüggői sincsenek. Nyakig érő ruháján szintén nem látszik semmi ráncz s két vállról a sál lelógó szárai a térdeken felül végződnek. A kézsuklókat, a meddig a ruhaujjak érnek, gömbös karpereczek díszítik. A jobb kezét maga előtt tartva, a mutató és hüvelykujjai között gömbölyű almát szorít, a bal kéz valamivel alább hasonló tartást mutat. A tulsó oldalon az atya körszakálás és bajuzos katonaeber, mint azt a dereka köré kötött öv s a jobb hónalj alatt a törnek vagy kardnak gömbös végű markolatja mutatja. A széles öv két végét elől karika fogja össze olyformán, hogy az övhöz keskeny szij pittykével van erősítve s ennek két hurkos végén megy át a karika. A ruházatból világosan fölismerhető a jobb vállon összegombolt chlamys, a bal vállról pedig egy rojtos szélű köpeny látszik lecsüngeni. A bal kezében maga előtt irattekercset tart, melynek felső végét a másik kéz kinyújtott mutató- és középujjai érintik. A gyermekek közül a baloldalon levő leánykának, ki szülei között foglal helyet, fején ép olyan diadema van, mint anyjának, testét nyakig érő síma és hosszú ujjú ruha fedi, a vállairól pedig egy keskeny sál szárai csüngenek le. Bal kezében maga előtt madarat tart, jobbjának kinyújtott mutató-ujjával a madár csőrét érintve. Bal vállán az anya bal keze pihen. Jobbra a fiú az anya és nagyobbik nőtestvére között a csuklókig érő ujjakkal ellátott ruhát visel, mely csak a két vállról lelógó sálszarak között mutat rézsut menő ránczokat.

A nők síma felületű ruházata nem származhatik a kőfaragó felületességétől, mert akkor az atya és fiú ruhái is redők nélkül volnának. Éppen az, hogy csakis a nők ruhái nem alkotnak semmi redőt, mutatja, hogy egy különleges női ruhaszabással van dolgunk, melyet máshonnan eddig nem ismerünk. A sálviselet, mely a papi stolát juttatja eszünkbe, sem fordul elő más kőemlékeken. Az ú. n. eraviscus nőviseletre legfőlebb a nagyobbik leány kezén látható gömbös karpereczek s az anya nyaka körül a karika emlékeztet, bár az utóbbi minden kelta jellege daczára sem egészen olyan. Ellenben a tipikus fibulák a vállakon hiányzanak, hiányzik továbbá a turbános fejdísz, úgy, hogy ezen mellképek bizvást külön csoportba sorozhatók.

Az atya katonaviselete már ismeretes máshonnan is. Legutóbb a Budapest Régiségeinek VII. kötete (35., 57. l.) Aquincumból publikált két oly domborművet katonákkal, kikén a tör vagy kard mellett a legjellemzőbb az elől karikával ellátott széles öv. Egészen más volt a régibb, i. századi katonai viselet a sisakkal, páncéllal, a lelógó szalagok sorával ellátott cingulummal (az idézett aquincumi alakok övkarikájáról csak két szalag fityeg le), a törrel és

karddal, továbbá a pilummal vagy lándzsával és paizzszal, mint azt a rajnavidéki emlékek mutatják és a Budapest Régiségei VII. kötetében a 22. lapon bemutatott sírkő. De nemcsak, hogy a III. században más lett a katonák viselete, mely a népvándorláskori sírleletek tanúsága szerint túlélte a római birodalmat, hanem nincs többé különbség a legiók és segédcapatok katonáinak viselete között sem.

A következő keskeny domborképes mezőn, melyet a felsőtől palmettákkal díszített lécz választ el, két lapos pillér között a tipikus áldozási jelenet fordul elő. Középen egy dobogón áll a tripos, s rajta egy megrakott tál van, tőle jobbra egy kenyér, balra pedig szekercze vagy sonka. A földön jobbra levő kerek tárgy — hálós felülete után ítélve — lehet kosár, melynek tetején két lehajló füllel ellátott tál áll. Mint rendszeren jobbról egy fiú, balról egy leány közeledik a triposhoz, hogy azon áldozzanak. A fiú térdig érő övezett tunikában csak igen keveset jobbra fordulva áll előttünk, jobb kezével egy alul tojásalakú poharat emelve, míg bal kezével a sál szélét fogja. A leány mintha sietne, teste előre dől s mindkét kezével valamit a tripos felé nyújt. Arra, a mi a bal kezében van, rá lehetne fogni, hogy amolyan mézeskalácsos baba, ha nem is kalácsból, a jobb kézben pedig talán gyertyaszál van.

A legalsó mezőbe van a felirat vésvé, a keret két oldallapját egy-egy felfutó repkényinda díszíti, a felső léczen is az van, csakhogy két, a középen szétágazó és dúsabb inda. A felirat vége hiányzik.

D M

Olvasása :

A V R · I A N V A R I V S
E Q V · L · I · A D · I V T R
P · F · S · E · V L P · A N V R I A E
5 C O N I V G I · C A R I S I M E
E T · A V R · I A N V A R I Æ
F · P · V I X · A N · X I I
E T A V R M A T E P N O E

D(is) M(anibus). Aur(elius) Januarius equ(es) l(egionis) I adiutr(icis) p(ia) f(fidelis) S(everiana) et Ulp(ia) Anuria coniugi caris(s)im(a)e et Aur(elia) Januaria f(filia) p(ientissima) (qui) vix(it) an(nis) XII et Aur(elio) Materno f(filio) . . .

A sírkövet a családfő Aurelius Januarius állította legkedvesebb feleségének, Anuriának, továbbá Aurelia Januaria nevű leányának, ki 12 éves korában halt meg s Aurelius Maternus fiának, de a kinek életkorát már nem mondhatjuk meg, ép úgy, mint azt, hogy a harmadik gyermeket, a kis leányt a bal alsó sarokban hogy hívták. Az atyának, miután mellképe rajta van a sírkövön, nyilván az volt a szándéka, hogy ha meghalt, őt is hozzátartozói mellé temessék.

Különben kevés tanulságos adat van a feliratban. Aurelius Januarius a *legio I adiutrix* katonája volt, a mely legiónak tábora Brigetióban (Ó-Szöny) állott, de azért reá vonatkozó emlékek azon túl Felső-Pannoniában már igen sok helyről ismeretesek. Mint *eques* szolgált a legióban, a lovasok száma azonban egy-egy legióban csak 120 volt s nem is ismertünk eddig az I. segédlegióból kettőnél többet. CIL. III. 3396. 4271. A legió melléknevei *pia fidelis*; a *Severiana* nem biztos, mert az S helyett a kőfaragó egy E betűt vésett s ennek csak alsó felében van egy fél S.

3. Sírtaġla homokkőbőġ (9. ábra), magassága 213 cm., szélessége 88 cm., vastagsága 30 cm. Az I. sír jobb oldalát fedték be vele.

A felső, síma keret közé foglalt mélyedésben két sor mellkép van, a felsőben három felnőtte. A baloldali szakálas (?) katonát ábrázol, dereka körül karikával ellátott övvel, jobb vállán összetűzött chlamysszal, melynek rézsutosan menő redői az öv alatt folytatódnak. Két kezét, melyeket a kőfaragó egészen koresaknak faragott ki, maga előtt tartja, úgy, hogy a jobbikban irattekercset fog, míg a másik kéz kinyújtott ujjaival annak felső csücskét érinti. A középső mellkép nőé, hullámosan hátra fésült hajjal, jobb vállán egy kéz pihen, a jobbra szélűl ábrázolt nő jobb keze. A ruházatból semmi részlet sem ismerhető fel. A két elkorcsosított kezet maga előtt tartja, a balt valamivel magasabban. A harmadik mellkép bekötött feje nőre vall. Felső teste lapos síma felület, csak éppen a bal válltól lefelé egy kis domborodás van s a mellen a bal kéz feje látszik. Az alsó sorban a két mellkép között egy tripos áll, vastag asztallapján egy négyszögű, felismerhetetlen tárgygal. A baloldali mellkép nőnek látszik, mert mintha kétfelé fésült haját viselne, a mellén maga előtt tartott jobb karja látszik, bal válláról sál (?) lóg le. A másik mellkép a tulsó oldalon fiúé, mert felálló rövid haja van. Ez meg a bal kezét tartja maga előtt a mellen.

Az alsó mezőt, egyszerű keretben, a felirat tölti be.

D	M	Olvasása:
AEL · CAROTR		
IB · MILLEG · ~~///~~ ·		<i>D(is) M(anibus). Ael(io) Caro</i>
VLP · GERM · IN		<i>trib(uno) mil(itum) leg(ionis)</i>
5 FER · QVIVIX ·		<i>XXX Ulp(ia) Germ(ania) infer</i>
ANNISLIII		<i>(ioris), qui vix(it) annis LIII;</i>
AELIA · STATV		
TA · CONIVGI		<i>Aelia Statuta coniugi b(ene)</i>
B	M	<i>m(erenti).</i>

Mint a feliratról kitűnik, a sírkövet Aelia Statuta állította férjének Aelius Carusnak, ki a *legio XXX Ulpia* tribunus militum rangú katonája volt s ha az olvasás helyes, 53 éves korában hűnyt el. Maga a felirat megjegyzi, hogy ennek a legionak Alsó-Germániában volt tábora, még pedig, mint egyébként tudjuk, Veterában (Xanten). De vannak nyomok, hogy a mikor Trajanus császár szervezte, Pannoniában tartózkodott. CIL III 4663. Lehetséges, hogy a kötelékek, melyek megmagyarázzák, miért kellett Carusnak Pannoniában meghalni, még ebbe az időbe nyúlnak vissza, de ha nem is oly régiek, származhatott Carus Pannoniából, sőt innen nőülhetett is. A Budapest Régiségei V. 144. lapján közzétett sírkövön említett katona is Aquincumban halt meg, pedig a *legio XXII primigenia* állandóan Mogontiacumban (Mainz) tartózkodott.

4. Oltár vöröses homokkőbőġ, magassága 116 cm., szélessége derékban 56 cm. Az I. sír bal oldalát képezte.

Előġ a párkány fölött háromszögű keretelt orom van, két sarkán egy-egy körbe foglalt rózsával, melyek a párnatekercek végeit díszítik.

9 ábra.

SIREMLÉK CSÁSZÁRRÓL (KOMÁROM M.)

T E R R A E
M A T R I · G E N E
T R I C I · C · C A S S I V S
K A R I N V S · D C · M V N
5 M O G · I I I I · V I R F L A M
P R O · S E · S V I S Q · O M N I
B V S · V · S · L · M

A felirat olvasása :

*Terrae matri genetrici C. Cassius
Karinnus dec(urio) mun(icipii)
Mog(etiana) IIII vir flam(en)
pro se suisq(ue) omnibus v(otum)
s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Az Anyaföld mint istenség oltárokon ismételtelen előfordul. Ritka a *Genetrix* (szülő) hozzátétel, pannoniai feliraton ezúttal először találkozunk vele. C. Cassius Karinus, ki az oltárt a maga és összes övéi nevében állította, Mogetiana municipiumban decurio, IV vir és flamen volt. Decuriók egyaránt voltak municipiumokban és coloniákban, ellenben a IV viri kiváltkép a municipiumokat illették meg, mint azt Apulum példája bizonyítja, hol egyidejűleg a municipium első tisztviselői a IV viri, a coloniáé a II viri. Mindazonáltal van arra is eset, így például Aquincumban, hogy a municipium élén két II vir állott. Flamen eddig csak a coloniákból ismeretes, hogy azonban municipiumban is volt, bizonyítja feliratunk.

5. Sirtábla lyukacsos felületű mészkőből (10. ábra), derékban ketté törve, alul csappal, a mely nélkül magassága 205 cm., szélessége 92 cm., vastagsága 20 cm. A II. sár tetejét alkotta.

Előlapja két részre van osztva, az alsó felét a feliratos mező foglalja el, a felső fölül félkörű bemélyedés három mellképpel. A sarkokban egy-egy delphin látható, úgy, hogy fejük lefelé néz, míg farkaik a közepén összeérnek. Az acroteriont egy kiálló rózsza pótolja.

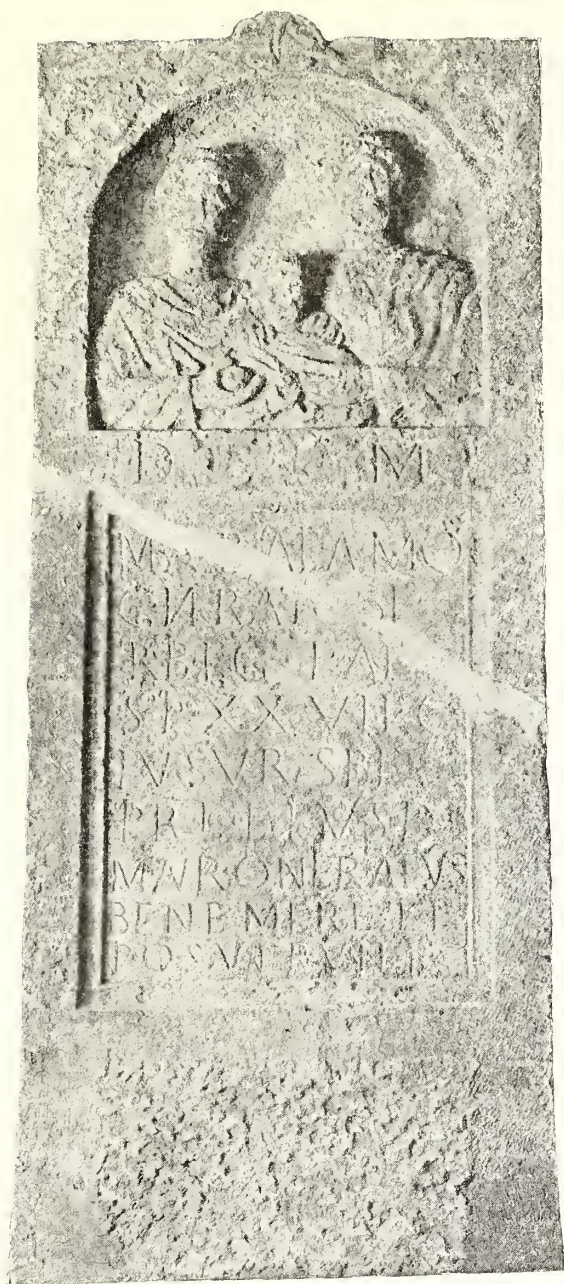
A mellképek közül a jobboldali szakálas, öreges arcú férfit ábrázol, természetesen fedetlen fővel. A felső ruha a bal vállról redőkben esik le, a bal kéz is fedve látszik. A baloldali mellkép nőé, bekötött fejjel, a fejkötő szélén szalaggal ellátva, ruhája fekvő redőket alkot a mellen s a jobb kéz ujjá a csuklóig ér. Alább, a közepén egy sokkal kisebb mellkép van, nyilván fiúgyermeké, olyformán, hogy a férfi bal kezét a gyermek mellén tartja, a nő jobb kezével almát nyújt feléje, míg a másik két kéz a gyermek vállain pihen. A gyermek ruhájából csak néhány redő látszik a mellen. Nyilvánvaló, hogy a három mellképben az atyát, anyát és gyermeküket látjuk. A felirat azonban, mely egyszerűen hornyolt keretbe van foglalva, csak egy férfiú, még pedig katonaember emlékezetére készült.

D M
M · A R · E L A · M O
G · N E R A T O B F ·
T R B · E G · I · A D ·
5 S P · X X V I I · C ·
I V S V R I S · B F ·
P R E F · E · E V S D ·
M · A R · O N E R A T V S
B E N E · M E R E T I
10 P O S V E R V N T

Olvasása :

*D(is) M(anibus). M. Aur(elio)
Aelia Mog(etiana) Neratio b(ene)
f(iciario) trib(uni) (l)eg(ionis) I
adi(utricis) stip(endiorum) XXVII
C. Jusurus b(ene)f(iciarius)
praef(ecti) le(g)(ionis) eiusd(em)
M. Aur(elius) Oneratus bene
mere(n)ti posuerunt.*

10. ábra.

SIREMLÉK CSÁSZÁRRÓL (KOMÁROM M.)

A D M betűk a feliratos mező fölött kiálló lapba vannak vésvé. A 8—10 sorok betűi kisebbek, 5·5 cm. magasak, míg az első sorokban levők magassága 7 cm. Több helyütt két, sőt három betű egygyé van kötve (*ligatura.*) A harmadik sorban a *leg* szó elejéről az L, a hetedik sorban ugyanezen szónak a végéről a G betűk hiányzanak.

A felirat szerint a sírkövet C. Jusurus és M. Aurelius Oneratus állították (*posuerunt*) M. Aurelius Neratiusnak, ki 27 katonai szolgálati év után halt meg. Életkorát nem említi a felirat. Rokoni kötelék legfőlegb M. Aurelius Oneratus és az elhúnyt között foroghatott fenn, lévén mindkettő M. Aurelius. Ellenben C. Jusurusról csak annyi bizonyos, hogy az elhúnyttal együtt egy legióban szolgált, sőt mindketten beneficiárii voltak, azzal a csekély különbséggel, hogy az elhúnyt a legió egyik tribunusának volt beneficiarius, a másik a praefectusé. A szóban forgó legió a *I adiutrix*, Brigetio székhelylyel, míg Császáron beneficiariusai alkottak egy stációt.

Már a 4. oltárkövön előfordult *dec. mun. Mog.* stb. Annyi kétségtelen, hogy az *Aelia Mog.* ezen feliratsban is ugyanazt a helyet jelenti. A *Mog.* rövidített alak csak két helyre vonatkozhatik, az egyik Mogontiacum (Mainz), a másik Mogetiana vagy Mogentianæ Pannoniában. Hogy egyedül az utóbbit jelentheti, egy ácsi (CIL III 10993) és egy billegi (CIL III 11043—4338), tehát Császártól nem igen messze talált feliratok döntik el, a mennyiben ezeken a MOGE illetve MOGET rövidítések határozottan ellenmondanak annak, hogy Mogontiacumról lehetne szó. Mindenesetre meglepő azonban, hogy míg eddig Mogetiana az Itinerarium alapján máshová, mint Keszthelyre nem volt helyezhető, a *Mog.* illetve *Moget.* névvel ellátott kövek jó messze Keszthelytől Ácson, Billegen, Aquincumban (Budapest Régiségei VII 39. l.) s a most szóban levők, Császáron kerültek napfényre. Sajátságos továbbá, hogy *Aelia Mog.* a nomen és cognomen között foglal helyet, a hol rendszeren a tribus neve szokott állani. De a CIL III 11043. feliratsban is ez az eset forog fenn. Abban a Mogetianara vonatkozó feliratok mind megegyeznek, hogy municipium volt, de azt csak ezen császári feliratsból tudjuk meg, hogy oly régi, Hadrianus császárra visszamenő római helység. Az *Aelia* ugyanis nem jelenti a tribust (ilyen nem is volt), hanem mint a municipium *Aelium Augustum*, *Aelia Mursa*, továbbá municipium *Flavium Neviodunum*, *Aurelia Napoca* stb. eseteiben, annak a császárnak neve, ki alapította.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

III.

A császári sírokban lelt ládácskák külön ismertetést érdemelnek, mert igen érdekes módon egészítik ki a pannoniai műveltség negyedik századi állapotáról való ismereteinket. Érdekesekek iparművészeti szempontból és becesek a rajtuk ábrázolt domborművek tárgya és tartalma miatt. Oly korról tesznek tanúságot, a melyben a keresztény hit és fölfogás már a birodalom határszélén érvényesült, de mellette a korábbi mythosok még erősen éltek és a művészet mindkét eszmekeorból egyaránt választotta tárgyait. Az első és második császári

sírban voltak jelentékeny töredékek faládácskákból, melyek a római házakban őrzött «arca»-k mintájára készültek és valószínűleg ékszerek eltartására szolgáltak. Hossznégyszögű ládácskák lezárható fődéllel; a fát bronzlemezzel borították (crusta), melyet laposan kitrébelt figurális alakokkal díszítettek.

Az első sírból előkerült töredékek egy faládácska bronzlemezű borítékából valók; eredeti elhelyezésüket, sajnos, csak részben bírjuk biztosan megállapítani. *a) b).* Van két lemez, mely meglehetősen egyforma nagyságú, szélességük 8 cm., magasságuk 12—13 cm. Fölül-alúl csomók és törési szélük szabálytalan. A többi megmaradt töredék közül egy sem illik a törési fölülethez. Mindegyiknél az egyik hosszabb szélük keretes és a másikon is látszik, hogy

a) II. ábra *b)*
BRONZLEMEZEK AZ ELSŐ CSÁSZÁRI SÍRBÓL $\frac{2}{3}$ II.

befejezett. A két keretes szél a ládácska külső élére talált. Ily módon tehát viszonylagos helyzetük megállapítható, egyik balra, a másik jobbra állott. Befelé álló szélükön föllismerhető egy 1·2 cm.-es sáv, melyet a két lemez közé helyezett más lemez borított. Mindegyik lemezen két-két domborműves kerek medaillon ékeskedik, függélyesen egymás fölött, egymástól mintegy 2 cm.-nyire; ugyanabban a tengelyben állanak és mindegyiknek átmérője öt cm. Keretük egy szélesebb és egy keskenyebb lécztagból áll. Hogyha fölteszszük, hogy a szekrényke magassága mintegy 20—21 cm.-nyi volt, akkor mindegyik oldalon alul még egy harmadik medaillon fért el.

A baloldalon a felső medaillonban a jó pásztor tipikus jelenetét látjuk. A pásztor térdig érő ruhában és a bokáig érő köpönyeggel szemközt állva

jobbra néz, vállán az állatot tartja és annak hátsó lábait jobbjával fogja, bal karja be van hajlítva és alkarjáról lecsüng a köpenyege. Jobbra és balra három-három birka sorakozik és lehajlott fejjel tőle elfordul. Az alsó medaillonban meztelen fiatal ember képében Dániel prófétát látjuk; szemközt áll, balra tekint és karjait válla magasságában szétterjeszti. Lábainál jobbra-balra egy-egy feléje fordult állat guggol, a balfelőli oroszlánnak látszik, annak jellemzi erős sörénye; a jobb oldalt kevésbé határozottan jellemezte a művész; mindkét állat hosszú farka fölfelé kunkorodik, az oroszláné kettős rojttal végződik. A fönmaradt téren a felső medaillon fölött jobbra-balra egy-egy csillagos rozetta domborodik ki, a medaillon alatt jobbra egy kigyóféle idom, az alsó medaillon mellett fölül balra a kerettől elforduló delphin és ugyancsak e medaillon mellett balra, de alul a keret felé forduló delphin alakja van kidomborítva. Az alsó medaillontól jobbra fölül maradt egy rozetta (?) nyoma. A jobboldali lemezen is két medaillont látunk egymás fölött. A felsőben több alakú jelenet van ábrázolva. Egy idősb férfi széken balra ül, testét bal vállára fölhajtott bőredőjű köpönyeg borítja, csak a jobb váll és jobb kar meztelen. A férfi bal karját mellére rakta, jobbját mintegy beszéd kíséretében fölemelte. Mögötte egy s előtte mintegy tíz kisebb-nagyobb alak sűrűn tömörülve az ülő alak felé fordul, mintha az ő beszédjét hallgatná. Az ülő férfi előkelő voltát tetemesen nagyobb voltával jellemzi a művész. Úgy tartjuk, hogy ugyancsak bibliai jelenet van ábrázolva: az ó-testamentumbeli József mint helytartó fivéreit fogadja.

Az alsó medaillonban Ábrahámot látjuk, a mint készül Izsák fiát az Úrnak föláldozni. Ábrahám szemközt áll, balra tekint és jobbját is arra nyújtja; nem látni elég bizton tart-e kezében kést míg balja lecsüng. Izsák mellette jobbra meztelenül és hátravetett karokkal jobbrafordultan térdel; balra Ábrahámtól áll feléje fordultan az áldozatra előteremtett bárány és mögötte a bokor, melyből az állat előkerült. Izsáktól jobbra oltár s rajta ég a láng. A magasságban a medaillon kerete mellett Ábrahám felé fordultan az Úr keze látszik.

A felső medaillon alatt a síma mezőn jobbra egy rozetta domborodik ki, az ellentett oldalon apró léczkeretben kézformájú idom látszik és mintha a kéz valamit fogna. Az alsó medaillon fölött a rozetta balra áll s az ellentett tájon tojásdad idomú léczkeretben ismét nem elég határozottan ábrázolt jelenet mutatkozik, talán Mózes van ábrázolva, a hogy az előrehajló sziklából forrást fakaszt. A medaillon alatt jobbra ismétlődik a kéz (?).

Mindkét lemezen a keret középső erősebb páczatagból áll, mellette belül vékony lécztag, kívül ritkán álló gyöngyök sora áll.

Föltéve, hogy e két lemez a ládácska homlokát díszítette, hiányzik a két lemez közét borító lemez, hiányzik az alsó befejezés és a fődél homlokát ékítő lemez sem állapítható meg a fönmaradt többi töredék között, mely az első sírból előkerült.

c) Úgy látszik, hogy egy ketté tört, de egész szélességében megmaradt 25 cm.-nyi hosszú lemez a szekrényke egész hosszán terült el és mivel annak alaprajza a megmaradt analógiák szerint hossznegyszög idomot mutatott, ez a lemez a hátsó hosszoldalról származik és talán legalul állott. A lemez bal-

szélén valami kevéske hiányzik, épúgy a jobbik sem teljesen ép. Alsó kerete egy szélesebb pálczatagból, mellette fölül keskeny lécztagból, alul gyöngysorból állott, ez utóbbi helyenként megsérült. A kerettel egy cm.-nyi távolságban párhuzamos vízszintes lécztag vonúl, a síma köz a szögek beillesztésére adott helyet és ez a párkány mintegy talapatul szolgál a rajta álló két oszlopos félkörívnek. Az oszlopok korinthosi ízlést mutatnak, lábukat kettős dudor jelzi, tövük síma és egyenletes szélességű, fejük három levélből áll, a levelek alján gyűrűtag, fölöttük vastag abacus tartja a lesbosi chymával borított félivet.

Mindegyik ív alatt egy-egy alak áll, a hét alak a hét napjainak a személyesítője.*

A sort megnyitja Saturnus (szombat) balra áll térden alulig érő öltönyben, fejéről fátyolszerű köntös csüng le vállaira és bal karjára, jobbában alighanem sarlós kést tart, baljában harántosan vállára támasztott jogar van (?).

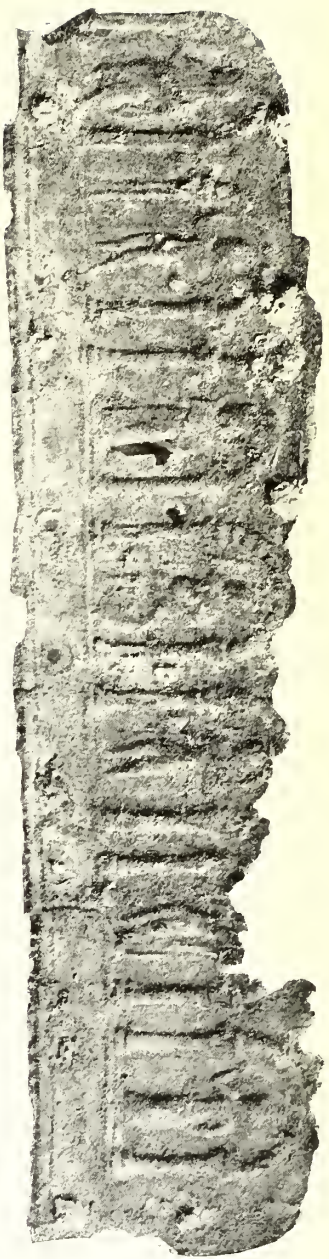
A második fülkében meztelen férfi, Sol, balra áll, csak a válláról csüng le hátul térde tájáig köpenyeg, fölemelt jobbában talán ostort fog, baljában gömb van, mely őt mint Solt jelzi (vasárnap). A harmadikban Luna-Diana (hétfő) földig érő ruhában balra áll, mindkét keze öklében meghajlik és jobbfelé csészét tart; vállain hátul a félhold sarlójának két csúca emelkedik fölfelé. A negyedik fülkében szemközt állva Mars (kedd) balra tekint, fején sisak, fölemelt jobbjá lándsát fog, behajlott balja, úgy látszik, a földre helyezett paizsot érinti. Az ötödikben térdig érő öltözetben és hátul lecsüngő köpenyeggel Mercurius (szerda) áll szemközt, jobbában pénzes zacskó van, behajlott baljában kigyós botját tartja. A hatodik alak Jupiter (csütörtök) szemközt áll, meztelen, fölemelt balja a földön álló hosszú jogart, jobbjá a villámot fogja. A hetedik alak Venus (péntek) földig érő ruhában szemközt áll és balra tekint, fölemelt jobbában tükröt tart, baljában görbe végű pálczát (?). A második és harmadik ív mögött dúdoros vízszintes pálczatag nyoma maradt meg és ezen a helyen a lemez legépebb, itt a magassága 6·5 cm. Az íves fülkék magassága 4 cm., szélességük 2 és 2·3 cm. közt váltakozik, az oszlopok magassága 2·4 cm.

Az oszlopos ívek alatti párkányon lyukak és némelyikben még az erősítésre szolgáló szögecs is megvan.

d) Egy 40·7 cm. széles lemez, mely fölül alul csonka; két függélyes szélén egyenes léczes kerettel bir és azért úgy véljük, hogy megmaradt eredeti szélességében. Vajjon a homlokoldalról való-e vagy a ládácska egyéb oldalát díszítette-e, azt nem lehet eldönteni. Két oszlopos ív sorakozik egymás mellett. Idoma összevág a *c)* töredéken tapasztalt íves sor méreteivel. Az elsőben női alak szemközt áll (?), kettős ruha borítja testét, kezeit feje fölé emeli és talán kerek pléheket (krotalákat) verdes össze, tánczlépésben balra fordultan van ábrázolva.

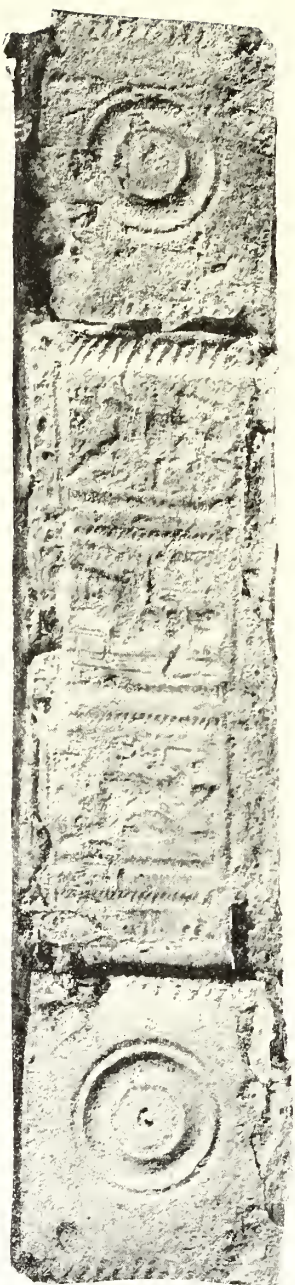
A második ívben fiatal férfialak lép balra, csak bal válláról csüng alá köntös, különben meztelen, balkezében pálczát tart, jobbával valami növény ágat látszik megfogni s mellette gömbféle van.

* A hét napot planeták szerint nevezték és a római császárság korában több helyütt maradtak emlékek, melyeken a hét személyesített planeta ábrázolva van: vesd ő Gazette arch 1877. III. 50-57; Westdeutsche Zeitschrift, 1890 IX 17-53

c) 12. ábra

AZ ELSŐ CSÁSZÁRI SÍRBAN LETT BRONZLEMEZ VALÓSZÍNŰLEG A LÁDA FÖDELÉNEK A HOMLOKÁRÓL $\frac{2}{3}$ II.

14. ábra

FALÁDA FÖDELÉNEK BRONZLEMEZEKKEL BONTOTT HOMLOKA A MÄSODIK CSÁSZÁRI SÍRBÖL (KOMÁRON M.) $\frac{2}{3}$ II.

e) f) Ugyanazon sírból való hasonló két töredék. A nagyobbik az ív alatt balralépő meztelen férfit mutat, a ki bal vállán bődönyt hord s azt föl-emelt kezével tartja, hasonló bődöny log le hona alatt jobb válláról. Csak a felső rész a czombok tájáig maradt meg, az alsó rész letört. A lemezt alája rakott szélesebb síma lemezzel kifoltozták. Az ív mögött kétrétű párkányból maradt meg tökéletlenül egy darab; rajta indás motívum részei látszanak.

13 ábra.

TÖREDÉK AZ ELSŐ CSÁSZÁRI SÍRBAN VOLT LÁDÁCSKA BRONZLEMEZÉBŐL $\frac{2}{3}$ n.

A másik töredék *f)* az oszlopos ívben jobbra álló meztelen alakot mutat, talán bortömlőt fog kezeivel; a lemeztöredék jobbik szélén a keretnek egy darabja maradt meg, mely épen olyan, mint a *d)* töredéknél, tehát azt kell hinnünk, hogy a szekrénykének nem a legszéléről való, de a középső mező díszítésére szolgált.

Meg van a borító lemezből még több töredék darab, egyiken *g)* indás párkány részletét látjuk, a többin *h)*, *i)*, *j)* egyenes szegélykeretet oly tagozással, a milyent az *a)* és *b)* lemezek külső szélén láttunk.

A ládácskához való gyűrűs bronzkulcs is megmaradt.

A második császári (Komárom m.) sírban lelték egy födeles faládácska előrészét. Megmaradt a fődél s a homlokoldal s úgy amaz, mint ez, domborműves lemezekkel van borítva. A lemezek közt vannak olyanok, melyek kezdetről fogva e láda díszítésére készültek, ezek a két szélén ülnek, a középtér díszítésére olyan lemezeket használtak, melyek alighanem más szekrénykéről vétettek.

A láda egész szélessége 25·5 cm., a fődél magassága 5·5 cm. A két oldalsó lemez egész magasságában borítják a fődél homlokát, szélességük külön-külön 6 cm. Két függélyes szélüket 2 idombokból alakított domború keret ékíti, középett dúdoros kör emelkedik mindegyiken, melyet keskenyebb léczkeret szegélyez, középett megmaradt a szögnek való lyuk, de maga a szögfej elveszett; mindegyik lemezt azonkívül a négy sarok táján laposfejű bronzszög erősíti a fára.

A két lemez közt fönmaradó mintegy 13 cm. széles tért egész magasságában oly lemez borítja, mely nyilván egy hosszabb lemeznek darabja, a honnan levágták. Megmaradt ugyanis e lemez díszítéséből három figurális díszű mező, melyet mindig két oszlop határol, a negyedik mezőből csak az oszlop maradt meg és a mezőből egy 0·6 cm.-nyi darab. A négyszög mezőkben egymás mellett a következő alakokat látjuk.

Nő balra siet és jobbra fordítja fejét, jobbját fölemeli, baljában íjat tart, testét a czomb közepéig érő chiton borítja, bal válla fölött mintha a nyíltartó puzdra látszanék. Ez nyilván Diana.

A második alak magas háttámlájú széken balra ülő női alak, kinyújtott jobbában feléje forduló Victoriát tart, baljával földön álló jogart fog. Ez nyilván Minerva kíván lenni.

A harmadik alak szintén nő, rövid chitonban, sziklán jobbra ül és balra fordul, fölemelt jobbában szőlőfürtöt tart, baljában bőségszarvat; ez talán Abundantia.

A tért szegélyző oszlopok tövét ferdén futó hornyolatok díszítik és rajtuk vízszintes lécztag zárja be fölül a négyszögöt, a lécz fölött a fődél felső széléig lehetett valamely domborműves díszű párkány; most már nem vehető ki a díszítés rajta.

A négyszögtér alatt két léczzel bekeretelt párkány vonult végig, melyben indadísz volt levelekkel és gyümölcsökkel a hajlásokban. Az egész középső lemezt két oszlop határolta, a melyből a bal szélén lévő maradt meg; ez erősebb mint a közbeeső oszlopok, de ugyancsak ferdénfutó hornyolatokkal van díszítve; feje roncolt, de az is a fő szélességének megfelelőleg magasabb és szélesebb; a tagozást már nem látni világosan, más lehetett, mint a keskenyebb oszlopoké, melyeknek toskanai fejük van. A láda szemközti falának magassága mintegy 19·5 cm. lehetett, alsó szélén hiányzik a fenékdieszka, vastagságának megfelelő darab, fölül helyenként megvan a derékszögű beugrás, melyre a fődél rájárt, szélessége 25·6 cm.; mindkét oldalsó szélén megmaradt az oldalfalakból egy pár töredék, mely a szemközti fallal össze van ékelve; a falak vastagsága 1·4—1·5 cm.-re tehető. Fölületét domborműves bronzlemezek

15. ábra.

BRONZLEMEZKEL BORÍTOTT FALÁDA ELEJE A MÁSODIK CSÁSZÁRI SÍRBÓL (KOMÁROM M.) $\frac{2}{3}$ U.

borítják, melyekről szintén első tekintetre szembetűnő, hogy nem egyszerre keletkeztek. Miként a földél homlokán, itt is két, mintegy 6·5 cm.-nyi széles lemez borítja egész magasságában, a fölület jobbik és balsó végét és mintegy 2 cm.-nyi karimájával reáhajlik a két oldalfalra. A hosszénégyszögű lemezek szélét párhuzamosan egymás mellé helyezett S idomok sora ékíti s az így bekeretelt téren sorban egymás fölött, de nem teljesen egyenlő távolságokban négy dűdoros köz emelkedik; a dudort kívül keskeny körlécz szegélyzi és a dudortól bekerített mező közepén fönmaradt lyuk mutatja, hogy szög volt közepett; lehet, hogy kűpos volt a feje. E szögeken kívül még több helyt volt mindegyik lemez szöggel az alapra reáerősítve; egy néhány bronzszögecske most is meg van még.

A legfelső sorban álló két figurális lemez mostani hossza mintegy 5·4 cm., a balfelől alul inkább csonkult meg, mint a jobboldali. Mind a kettőn az alak ædiculában áll, melynek háromszögű ormát koszorú díszíti. A homlok-szög felső csúcsa fölött harántosan álló lécztag választja el a keret díszítésétől; ez alighanem oly indadisz, a minőt a földél legalsó parkányán láttunk. A baloldali lemezen balra álló fiatal Bacchus(?) látunk, felső teste meztelen csak a mell alatt kezdődik, bal vállára föl húzott és bal hóna alatt hátul lecsűngő öltözete, jobb keze lecsűng, mit fogott vele, nem vehető ki; bal karja öklében meghajlik és thyrust fog. A másik lemezen élénken balfelé lépő női alakot szemlélünk dupla chitonban (diploidion), fejét szallag díszíti, a kezeiben lévő attributumokat a hely rongált volta miatt nem bírjuk megállapítani; talán Victoria volt s akkor jobbójában koszorút fogott és baljába pálmaágot képzelünk.

A két lemez között a közepén és közvetlenül felső széle alatt van egy négyszöglemez, szélein dűdoros kerettel és a keretben dűdoros körrel, melynek közepén van a kulcslyuk egy belé rozsdásodott kulestörredékkel. Ez a lemez a két oldalsó lemezzel a rajta kidomborodó kördűdor idoma miatt egyidejűnek látszik. Mikor a közöket domborműves lemezekkel borították, ezt a lemezt a körülötte elhelyezett lemezekre reá fektették; négy sarkában most is eredeti helyén megvan a négy szög, mely tartja.

A zárat borító lemeztől jobbra és balra a két leirt domborműves lemez tölti ki a tért és lejjebb még három sorban csatlakozik díszített lemezek sora. Mindezek nyilván nem voltak eredetileg arra szánva, hogy ezt a szekrénykét ékítsék, kivéve talán a legalsó sort, melyről ezt nem lehet oly határozottan állítani. A három felső sor lemezei alsó szélükön meg vannak csonkítva, a negyedik sort ugyan talán nem érte ily csonkítás, de emitt is a három domborműves alakot egymástól elkülönítő, harántosan hornyolt oszlopokat az eredeti tervező nem vette számításba, azok ugyanis letakarják a két szélső alakot bekerítő lécz és körkeret jelentékeny darabját.

A második soron egy mintegy 14·4 cm. hosszú lemezen négy domborműves alak van ábrázolva, mindegyik külön négyszögű mezőben, melyet mindig két-két harántosan hornyolt oszlop foglal be, az első négyszög fölött lécztag látszik, alsó szélén ily keret nem maradt meg, épebb helyeken a lemez magassága 3·5—3·7 cm. Az első mezőben balra siető szárnyas Victoria(?) az attributumok itt sem vehetők ki biztosan, talán ugyanazok voltak, mint a felső sorbeli alaknál.

A második mezőben rövid öltönyben ugyancsak balra (?) lépve Diana van ábrázolva, emelt jobbában alighanem nyilat, kinyújtott baljában pedig íjat tart; volt-e lábánál valami állat, azt már nem lehet biztosan eldönteni.

A harmadik alak trónuson balra ülő nő (Róma), kinyújtott jobbán Victoria áll, fölemelt baljával a jogart tartja.

Negyediknek sorakozik sziklán (?) jobbra ülő és balra tekintő női (?) alak, jobbában thyrust (?) tart. Az alsó bal sarokban jobb felé irányult állat hever (?). Az utóbbi három alak egészében megfelel a fődél közepén ábrázolt alaknak.

Mintegy 2·2 cm. keskeny pléhszallag tölti ki a tért a második és negyedik képsorozat között. Ez mai állapotában két mezőre oszlik, a felső keskenyebbet indás dísz tölti meg, hedera levelű hajtásokkal, rokon a már előbb két helyen észlelt indás párkánnyal, az alsó szélesebbet két párhuzamos keskeny lécztag választja el a felsőtől, függélyes lécztagok hat mezőre osztják az egész tért, mindegyik négyszögben balra guggoló stilizált állat van ábrázolva. Ez a dupla sávú párkány, valamikor egy tagban függött össze a közvetlenül fölötte álló képsor lemezével. Ezt a fődél hasonló képsora és alatta az indás párkány engedi sejtetni.

A negyedik sorbeli lemeznek felső széle az előbbi lemez alá van bujtatva és így nem tudni, hogy ép-e a széle. Az alsó széle síma lehetett, mint egy fönmaradt darabka sejteti. Közepett keskenyebb négyszögtér támad és két oldalt tőle egy-egy egyszerű léczkeretű kör szolgál a domborművek befogadására.

Az első körkeretben Herakles leteperte a balra irányuló nőstény szarvast, jobbával fogja a letepert állat agancsát és jobb térdével reá nehezül hátára.

A középső alak sisakos Pallas, kissé balra fordultan áll; kinyújtott jobbán áll a kis Victoria, fölemelt baljával fogja a lándsáját, tőle balra a földön áll a paizsa, a jobbik körkeretben Sol van ábrázolva, négyesfogaton szemközt hajt, fölemelt jobbában az ostor, baljában a gömb van.

A negyedik képsor alatt a fa alapon mintegy 2 cm. magas darab csupazon marad, csak a legszélső negyedik oszlop alatt maradt meg egy darab, abból a síma lemezből, mely azt az ürességet borította.

A harmadik sírban is volt valamikor hasonló láda, mint a két elsőben, maradtak is a fölületét borító bronzlemezekből töredékek; megvan a zárat borító négyszöglemez a kulcsnak szolgáló lyukkal és hátán a reá rozsdásodott vaszár alaktalan tömege még most is ott van eredeti helyén, van továbbá egy apró párkány darabocská, rajta domborműves ábrázolásban egy inda s az inda felé szaladó állat s végül egy élről való saroklemez is van, melynek felülete síma.

Közeleső föladat volna a két császári ládácska bronzlemezű domborművei alkalmából arról a többi pannoniai ládácskáról is szólni, a melyek hasonló módon voltak díszítve és együttvéve a pannoniai ízlést érdekesen illusztrálják, de a föladatot máskorra kell hagynunk. *Hampel.*

ÚJABB VATTINAI LELETEK.

A verseczi városi múzeum az utolsó időben is sok régiséget szerzett Vattináról, mely hely érdekes hallstattkori leleteiről régészeink előtt már régóta ismeretes.* A jelen közlemény az 1898 vége óta előfordult leletek leírását nyújtja.

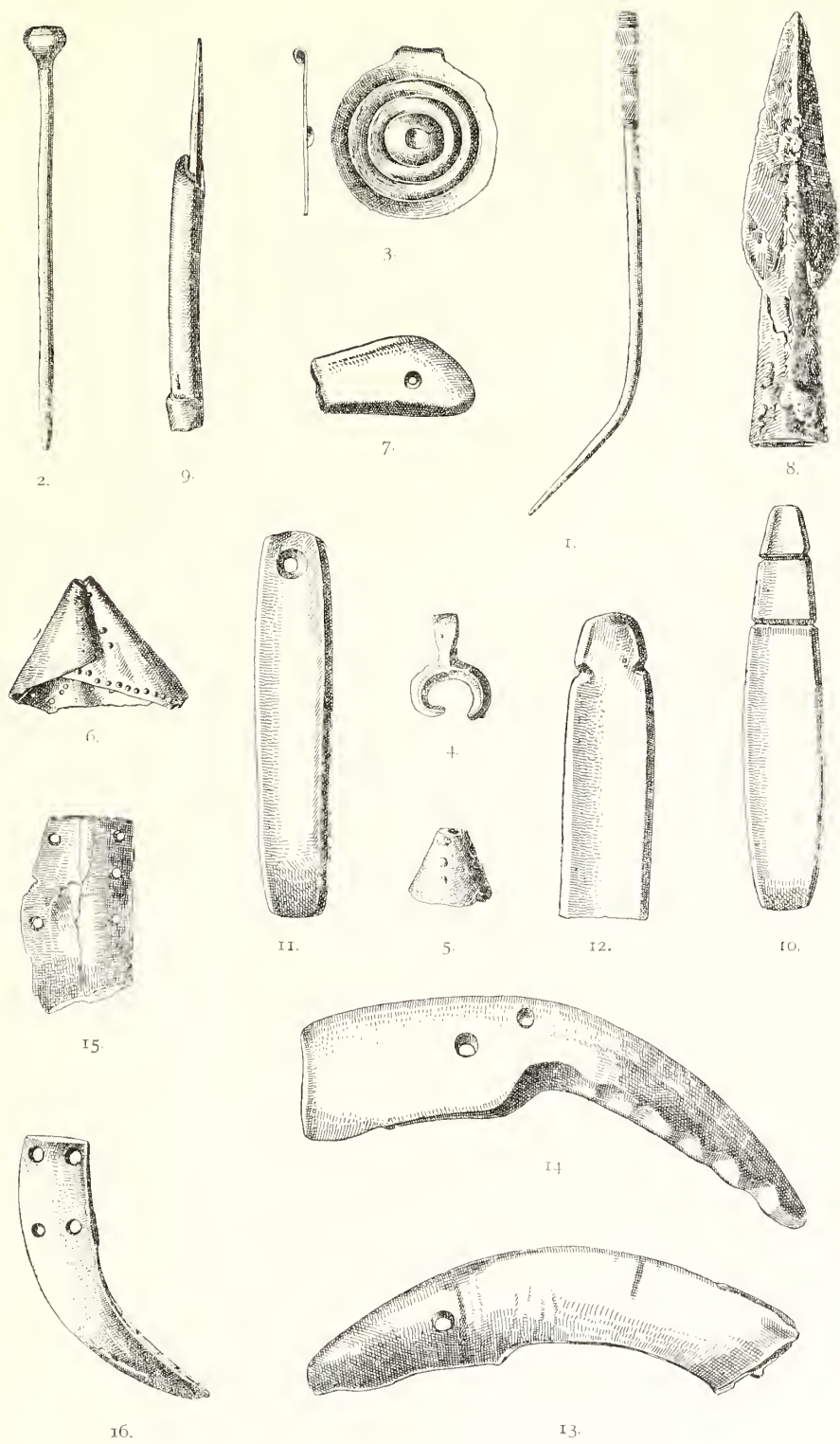
1898 decz. 15—17. és 19—21-én a vasúti megállóhely melletti nagy homokgödörnek nyugati, vasút felőli szélén a már lehordott földet kiegyenlítették. Az ezen alkalommal elszórtan talált tárgyakat 22-én hozták be. Volt köztük 4 kő-, 1 csont-, 2 szarvasagancs- és 35 agyagdolog. Kőből volt: Egy csiszolt serpentinbalta, pompás ép példány. Hossza: 0'12 m. Magassága az élnél 0'02 és a foknál 0'025 m. Szélessége a nyéllyuknál 0'04 m. Éle és foka, mely utóbbi különben szintén élalakú, kevéssé kihajlók. A nyéllyuk átmérője 0'016 m. — Egy ugyanolyan törött példány. Magassága: 0'04 m. Éle felőli része letörött. Nyéllyukának átmérői 0'019 és 0'022 m. — Egy kalapácsnak négyszögalakú foka felőli töredéke. — Egy csiszolt négyszögalakú kőnek töredéke. Csontból volt: Egy száresontból készült ár. Ép, szép darab. Hossza 0'144 m. Hosszú hegye szépen ki van csiszolva. Szarvasagancsból volt: egy nagy nyéllyukas balta. Hossza: 0'24 m. A darab rózsza feletti rész. A nyéllyuk kerek. — Vastag rúddarab, a két végén kőkéssel levágva. Hossza: 0'28 m. Az agyagdolgok közt volt két sérült kis edény, az urnamellékletek első és második fajtájából és egy apró diszitetlen esése; a többi apróbb töredék volt, melyek közt urna-, tál-, esése- és csolnakalakú edény maradványa szerepel.

E szerint a verseczi múzeumnak 1898. évi gyarapodása Vattináról: 1 bronz-, 62 kő-, 71 szarvasagancs-, 3 csont- és 368 agyagdolog, vagyis összesen: 525 tárgy.

Az 1899. évi leletek. Január 11-én hozott be egy munkás néhány, még tavalyról maradt tárgyat. Ekkor kaptunk egy 0'095 m. hosszú csontárt; két töredékes kis agyagedényt, az egyik gömbalakú különtagolt talppal, de letörött nyakkal, a másik az urnamellékletek második fajtájából való; hat cserепet, melyek közt egy szögletes edényszájszél, egy lángborító oldaltöredéke és egy tábla sarktöredéke volt; végre egy 0'04 m. átmérőjű égetett agyaggolyó. Ez utóbbi tárgy most először jelenik meg. — Február 2-án ismét kaptam egy töredékes kis edényt és hat edénytöredéket. Az előbbi csészealakú volt, a szájszél fölé emelkedő, de letörött és hiányzó füffel; az utóbbiak közönséges jellegűek voltak.

Ezen időben a két bérlő egymástól elválván, Oszuszky a vasútmelletti, Haslinger-féle földet, Bogics pedig az ettől keletre fekvő Naschitz-féle földet vette bérbé. Oszuszky apát 26-án kezdte meg a munkát, a vasút mellett kezdvén, a patak felé eső oldalon 7 m.-nyi széles területet kezdett lehordatni 37 m.-nyi hosszúságban. Május 6-án fejezték be a munkát. A humusréteg

* A vattinai leletekről l. Arch. Ért., U. F., XIV, 1—5; Arch. Közl., U. F., XX, 52—62, és Arch. Ért., U. F., XIX, 156—182.

VATTINAI RÉGISÉGEK I. TÁBLA.

1'40—1'75 m. vastag volt; a kulturréteg pedig néhol 0'7 m. A tűzhelyek száma 6, az urnasíroké mintegy 10. A «tűzikutyák» a tűzhelyek nyugati, néha keleti oldalán állottak keletre dőlve, 2—3 dbból álló sorokban. A legtöbb tűzhely 2 vagy 3 rétegből állott, melyek 2—3 dm.-nyire egymás felett elterültek. A tárgyak közt a már ismert típusok uralkodtak. Csak egy agancsból készült nyílhegy megy ujságszámba. Különben a tél száraz lévén, a föld nagyon kemény volt, s így ép dolog kevés került elő.

Április 30-án hoztak be a munkások 7 kő-, 3 csont-, 11 szarvasagancs- és 41 agyagdolgát; összesen 62 tárgyat. Kőből volt: két golyóalakú morzsolókő kvarcból; egy buzogányfő gránitból, alakja lapos gömb, magassága 0'055 m.; egy balta serpentintből, kissé sérült, hossza 0'095, nyéllukának átmérője 0'017 m., vastagsága a nyélluk előtt 0'027, a nyélluk mögött 0'024 m., szélessége a nyélluknál 0'04 m., foka élt képez, a munkások által ketté törve; egy nagyobb baltatöredék ugyancsak serpentintből, mely 0'04 m. magas és 0'04 m. széles volt, nyéllukának átmérője 0'018 m.; balta, mely a pengeél letörése után kalapácsul szolgált, anyaga syenit, hossza 0'10, szélessége 0'065, magassága 0'045 m., foka tompa élt képez, nyéllukának átmérője 0'020—0'022 m.; ugyanolyan kalapács serpentintből, hossza 0'105 m., szélessége a nyélluk mögött 0'055, magassága 0'035 m., nyéllukának átmérője 0'019 és 0'021 m. — Csontból volt három ár, melyek szárcsontokból készültek, az egyik 0'12, a másik 0'125 és a harmadik 0'135 m. hosszú. (II. tábla, 18. és 21. ábra). — A szarvasagancsdolgok közt első helyen említendő a nyilcsúcs. (II. tábla, 27. ábra). Ennek a hegye kúpalakú és 0'02 m. hosszú és alapjában 0'006 m. széles. A hengeralakú és a hegy alatt 0'004 m. vastag ár nem ép, töve, mely be van hasítva, részben letörött; most a csonka szár 0'025 m. hosszú, tehát az egész tárgy hossza 0'045 m. Van aztán hat hegy, ág és törészlet nyelési nyomokkal. Két hegy vésővé van átalakítva. Egy hegy, mely különben 0'21 m. hosszú, nyéllukas és mivel urnasír-mellékletül szolgált, eredeti szerszámot helyettesített. — Agyagból volt: egy 0'065 m. átmérőjű, keményre égetett golyó. Egy nagyobb edény falából készített korong 0'055 m. átmérővel. Két kerékalakú, 0'06—0'06 m. átmérőjű lyukas korong. Két gyöngy, mindegyik csonka kúpalakú. Egy kanál füllel; feje 0'08 m. hosszú és 0'06 m. széles. Két közép nagyságú edény: az egyik 0'13 m. magas, 3 csücsökkel, a negyedik helyén volt a fül, mely most hiányzik; a másik 0'12 m. magas, benyomott kerek mélyedésekkel, a fül letörött. Három töredékes csésze; az egyik 2 apró füllel. Négy füles bögre; háromnak a füle hiányzik, a negyedik ép, fekete színű, 3 kicsücsodással, a negyedik helyén a füllel, melynek felső részén háromszögű feltevény van. Hasonló bögrék a versecz-ludosí urnatemető mellékletei közt voltak. Ikeredény töredéke négy volt. Egy edényfal darab kerek lyukkal. Egy edényfül fent csücsökkel (ansa cornuta) és edényfaltöredék átfürt csücsökkel. Egy lángborítónak 2 töredéke. Az urnamellékletek első fajtájából 4 drb volt, mind letörött füllel, az egyik 0'11 m. magas fül nélkül. A második fajtából 1 ép és 3 csonka példány volt; a harmadik fajtából, az egyfülű többszögletes bögrékből, egy ép darabot kaptunk. Azon laposhasú és kúpalakú földelű csészékből hoztak egy magas kis csonka csészét és 4 föld-

töredéket, és végre egy gúlát, mely 0'17 m. magas, lent 0'09 és fent 0'055 m széles, csücsán ujjal benyomott pont van. Ép.

Május 3-án künn voltam, a helyszínen a talajviszonyokat tanulmányozván és gyűjtvén. Haza hoztam 5 kő-, 1 csont-, 6 szarvasagancs- és 25 agyagdolgot, többnyire töredéket. A kődolgozók közt volt egy sötét kvarczból készült lapos, gömbalakú morzsolókö és egy kis finom szemcséjű vörös homokkőből készült köszörűkö. Alakja négyszögű hasáb, hossza 0'085 m., szélessége 0'016 és vastagsága 0'01 m. s az egyik végén kerek lyuk felfűzésre. (I. tábla, 11. ábra). Hasonló köszörűkövek Hallstattból ismeretesek. — A csonttárgy egy 0'105 m. hosszú ár. — Agancsból volt 5 lenyestt vég, az egyik lyukkal; azután egy csákány két függőleges éllel, hossza 0'27 m. — Agyagból volt 4 edény. Egy füles bögre, füle letörött. Az urnamellékletek két kétfülű fajtájából egy-egy példány. Egy 0'04 m. magas edényke, két csücsökkel és 4 apró, letört fülel. Két csolnakalakú edény töredéke; az egyik füles volt. Egy szűrőedény füles töredéke. Hét nagyobb edény oldaltöredéke; köztük egy faldarab kerek lyukkal. Öt ikeredény maradványa, három fül és 2 oldalrészlet; az utóbbiak közül egy spiráldíszszel. Egy csésze-födő darabja. Egy kanálnak füle felőli töredéke. Egy agyagtábla sarktöredéke. Egy kerékalakú lyukas korong, csonka. Egy kis henger, és végre egy golyó töredéke.

Ezen alkalommal Manzin Lajos, vattinai földbirtokosnál, több törött kisebb edényen, levágott szarvasagancsdarabon és egy serpentin baltatöredéken kívül, egy vasérczből készült golyót és egy kbl. 0'06 m. átmérőjű lemezalakú égetett agyagkorongot láttam, melyek valamennyien a nagy gödörből származtak.

Május 7-én a munkásoktól 44 darabot kaptunk. Kőből volt 9 golyó, valamennyi kvarczból készült egynek kivételével, mely finom szemcséjű zöldes homokkőből való. Volt továbbá egy nyéllyukánál kettétörött serpentinbaltának 0'09 m. hosszú, éle felőli töredéke, egy 0'05 m. hosszú s 0'017 m. széles márvány vésőcske s végre egy serpentin darab csiszolási nyomokkal. — Szarvasagancsból, csak két lenyestt darab volt. — A medvefog pedig a gyökéren kis kerek lyukkal bír, hogy birtokosa felfűzve ékszerűl hordhassa. (II. tábla, 28. ábra). — Az agyagkészítmények közül első sorban az edények említendők. Volt három sérült egyfülű csésze 0'11, 0'08 és 0'04 m. magassággal. Csak az első bír vonaldíszszel. Az urnasírok első fajtájú kétfülű mellékleteiből van egy ép és 3 csonka darab, a második bögrenemből pedig van 5 hiányos példány. Két nagy és díszes talpcsöves edény maradványa. Az egyik a láb töve; négyszögű vízszintes talpa 0'17 m. hosszú és széles; hengerének átmérője 0'10 m. A második lapos tál külön tagolt nyakkal. Színe szép fekete s külseje fényesre van lesimitva. Szájszéle négyszögű volt. A tál átmérője 0'30 m. lehetett. Lábáé 0'055 volt. A törés helyén látni, hogy a láb letörése után csiszolás által a tálnak talpat csináltak, talán azért, hogy a tálát önállóan használhassák. Azokból a lapos összenyomott csészék kúpalakú földjükből 2 példányt hoztak be. Az egyik a csücsön lévő, felfelé álló csücsökkel együtt 0'09 m. magas; négyszögű karimája 0'10 m. hosszú és széles. A másik földő annyiban érdekes, hogy nincsen kúpalakú teteje, hanem ez egy vízszintes lap,

melyből a kerek karima is fejlődik (III. tábla, 36. ábra). Ezen vízszintes lapnak átmérője 0·10; a hengeralakú, 0·05 m. magas fődő pedig 0·08 m. Mind a két fődő vonaldíszes és a karimán sérült. Egy lángborítónak 3 és egy másik ugyanolyan agyagtárgynak egy oldaldarabja. Egy ikeredény. Az ikeredények Vattinán aránylag nagy számmal lépnek föl. Eddig vagy 70 ilyennek töredéke, főleg közös füle őriztetik már a verseczi múzeumban. Épet azonban nem lehetett eddig szerezni. 1898-ban volt egy fél edény. A mostani majdnem egész; igaz, hogy arányai is kisebbek a szokottaknál. (III. tábla, 33. ábra). Két gömbalakú, különtagolt talppal és nyakkal és vízszintes szájszéllel bíró csészéből áll, melyek a hassal és a szájszéllel vannak összeragasztva; az érintési hely fölött a fölfelé álló közös fül van elhelyezve. A csészék magassága 0·06 m., a közös fülé 0·03 m., az egész edény hossza 0·16 m. Has- és szájszél egyenesekkel van díszítve. Sérült; az egyik csészéből egy rész hiányzik. Egy tűzhely maradványai közt találtatott. Egy csészefül; egy edénynek fogantyúja; egy határozatlan rendeltetésű gömbalakú üres tárgy; egy 0·05 m. átmérőjű, jól kiégetett agyagkarika. Két kanál, az egyik füles, a másik a fül helyén 0·01 m. hosszú lapos nyújtványnyal bír, mely nyelül szolgál; épek. Öt gúla. Magasságuk 0·13—0·17 m. Az egyiknek tetején egyenes bekarczolt kereszt, kettőén benyomott pont, a negyedikén függőleges lyuk; az ötödiknek a teteje síma lap jegy nélkül. Az egyiknek köpenyegén az élek mellett ujjal benyomott vonásokat mutat fel, melyek a tetőnek négy oldala alatt ívvonallal vannak összekötve

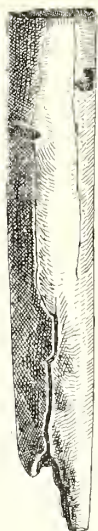
Május 12-én a lehordott területet 1 m.-rel meghosszabbították, a munkát egyelőre befejezván. Összesen tehát 266 m²-nyi területről hordatott le a föld ezen alkalommal. Május 14-én hoztak be mint az utolsó munka eredményét: 2 agancs- és 12 agyagdolgot. Agancsból volt egy 0·17 m. hosszú balta négyszögű, kivájt nyéllyukkal és egy lenyesett vég. Agyagból volt egy sérült lángborító. Magassága 0·095; alsó nyílásának átmérője 0·10, felső nyílásáé 0·025 m. Felső része 0·01 m. magas függőleges nyakat alkot. Vörösre van égetve és külseje lesimítva. Tűzhelynél állott. Az urnasírok mellékletei közül volt a kétféle kétfülű bögrének egy-egy példánya; füleik hiányoztak. Öt különféle alakú edényfül. Cifrázott oldalfalrészletek, melyek sírurnák maradványai lehetnek. Egy ikeredény közös füle, s végre egy edény falából készült korong, melynek átlagos átmérője 0·055 m. Ezen utóbbi tárgy most harmadszor lép fel; czélját nem tudom. Május 14-én Oszuszký József, bérlő, hirtelen elhalálozván, a munka megszakadt.

Augusztus 16-án kirándulván, a homokgödrt megvizsgáltam, hol a munka per miatt még mindig szünetelt. Csak néhány töredéket gyűjthettem. Volt 11 cserép: oldaltöredék cifrázattal, perem és talp; 2 lenyesett agancsvég, és végre egy kettétört igen érdekes, hosszukás agyagedény. (III. tábla, 40. a), b) ábra). Hossza: 0·14, magassága: 0·05 és szélessége a közepén 0·10 m. Elöl és hátul hegyes. Fenn a közepén egy 0·04 m. hosszú és 0·03 m. széles szájniyílás van. Az egyik hegyes végén és ugyanazon oldalon a nyílás mellett a nyomok egy felfelé állott fület igazolják. Alsó része díszítetlen és külön tagolt talppal nem bír. Felső oldala a nyílás körül szép díszítést mutat fel. Mindjárt

17.

19.

27.

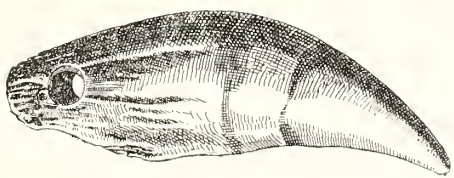
26.

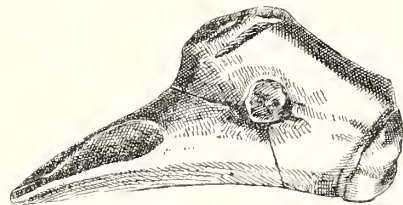
21.

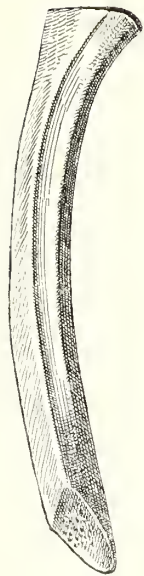
18.

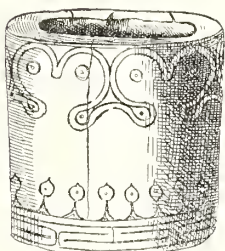
25.

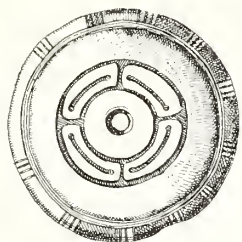
28.

22.

23.

24.

20.

az élesen kiálló has felett 2 párhuzamos egyenes, ezek felett kettős spirálisokból álló sor, azután ismét két párhuzamos egyenes, ezután kettős körszelvényekből alkotott sor s végre ismét 2 párhuzamos egyenes vonulnak az edény köré. A 0'003 m. magas perem 0'007 m. széles felső lapján egymás mellé rakott tompaszögben megtört vonások láthatók. A felső rész le van simítva és feketés színt mutat. A füffel ellátva a római agyagmécsekre emlékeztet; csak a bélnek való nyílás hiányzik.

Az edényt tisztítatván, az edény alján, a talp helyén, két egymás mellett elhelyezett 0'025 m. átmérőjű törési lapot láttam, melyek azt bizonyítják, hogy ezen edénynek két tömör lába volt, miáltal a hosszúkás üres edény, madártestre emlékeztet, ha a fület madárfejjel díszítve gondoljuk. És meglepő is a hasonlatosság a madártesttel, ha azt a Hampel J.: A bronzkor, I. köt., LXVII. tábláján, 3. *a. b.* alatt bemutatott madáridomú bronzedénynyel, mely Csicseren, Ungvármegyében találtatott, és az ugyanott LXVIII. t., 5. *a. b.* alatt közölt, Magyarországon közelebről meg nem határozott helyen, talált hattyú (?) alakú üres bronzedénynyel összehasonlítjuk. Agyagedényünknel csak egy hiányzik s ez a felső nyílásnál, elül és hátul előfordulni szokott apró fülek vagy lyukak, melyeknek segítségével azt felfüggeszteni lehetett.

Madáralakú edények Észak Európában nem épen ritkák. Undset: Erstes Auftreten des Eisens, IX. tábla, 13. ábra és XIX. t., 13. ábra, alatt mutat be ilyeneket, melyeknek czélját, ill. használhatóságát megmagyarázni nem tudja. Soknak a felső szájnyílásán kívül még elül is egy kis lyuka van, melyen keresztül a felső nyíláson beleöntött folyadék cseppenként kifolyhatott. Lámpáknak tartották azokat, de Undset szerint ilyenekül nem szolgálhattak (Undset, i. h., 68.). Találtak pedig ilyeneket madárfejjel Sziléziában (u. o., 68), Posenben (u. o., 83, 85 és 110), Lausitzban (u. o., 185) és Mecklenburgban (u. o., 256, 3); valamint ökörfejjel Posenben (u. o., 81.).

Ezen alkalommal Manzinnál az 1897 nyarán talált fémdolgot (Arch. Ért., U. F., XIX, 166.) és még más régiséget láttam. A fémdolog karimás véső éle felé kihajló oldalszélekkel. Hossza: 0'10 m., éles foka, mely az egyik oldalán csorbás, 0'02 és körszelvényt alkotó éle 0'05 m. széles. Vastag, nehéz példány; szárnyai a közepén 0'018 m. szélesek. Nagyjában hasonlít Pulszky F.: A rézkor, 6. ábra, 11. *a. b.* számához. A zöldes patina egy helyt lepatantván, a vörös réz barna színe látható; tehát réztárgy. — A másik darab az ugyanekkor talált kis serpentin balta (u. o.). Ez 0'08 m. hosszú. Nyéllyuka 0'015 és 0'016 m. átmérőjű. Körszelvény alakú éle 0'018 és élt képező foka 0'016 m. magas. Szépen ki van csiszolva. — Egy harmadik tárgy, mely a napokban egy leszakadt földdarabból került ki, egy 0'05 m. magas, ép, vörösre égetett talpcsöves edényke. Tála félgömbalakú, szájszéle négyszögű; három szög alatt apró csücskök, egy alatt pedig apró fülecske. Végre 3 agyaggúla.

Most hallottam, hogy a községtől nyugatra elterülő közlegelőnek, Manzin birtoka melletti részében, egy kerek domb van, melynek neve «Királyicza», és mely alatt a népmonda szerint királyleányok volnának eltemetve.

Augusztus vége felé kezdte meg Bogics Vazul az általa bérelt Naschitz-féle részen, tehát a gödör keleti felében, a homoknyerést. Aug. 23—26-án a gödör északi oldalán leszakadt földtömeget távolították el és ezen munka közben a következő dolgok jöttek napfényre, melyeket a munkások aug. 27-én behoztak a városba: Kőből volt egy megközelítőleg koczkaalakú morzsolókő. Oldalhossza 0'04. Anyaga gránit. — A többi tárgy agyagból való. Volt 5 kis edény: Egy füles csésze, mely a főzésnél szerepelhetett, mivel egyszerű és durva készítményű. Magassága 0'10 m., szájátmérője 0'10 és fenekéé 0'06 m. Szájszéle ujjbenyomás által díszes és egy helyt csorbás. Két kétfülű bögre az urnamelléletek első fajtájából; mindkettő töredékes. Két kétfülű bögre az urnasírmelléletek másik fajtájából; az egyik ép és 0'11 m. magas, a másik kisebb és töredékes. Egy lángborító fele; külön tagolt nyakkal a felső, 0'03 m. átmérőjű nyílásnál; alsó nyílása 0'07—0'08 m. átmérőjű volt. Egy füles agyagkanál; hossza 0'08 m., miből a kerekded fejre 0'05 m. esik; ép. 10 cserép, többnyire nagyobb edények csőalakú füllel ellátott oldal-darabjai vonaldíszszel. Köztük egy ikeredény töredéke is és egy nagyobb tál maradványa, melynek belsejében a fenék fölött egy fölfelé álló lapos korongban végződő fogantyú van. (III. tábla, 29. ábra). A fenék átmérője 0'09 m., a fogantyú hossza 0'04 m. Ez az első eset, hogy fül helyett (Arch. Ért., U. F., XIX, Vattina, VI. tábla, 47. és 48. ábra) fogantyú van alkalmazva. Továbbá egy 0'045 m. átmérőjű 0'004 m. vastag átlukasztott korong; és végre egy táblának sarktöredéke.

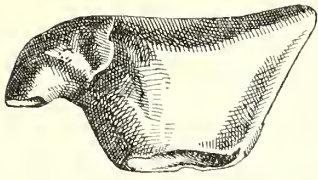
Bogics felbontván a bérletet, Naschitz maga vette kezébe a homoknyerést s szeptember 4-én az északi oldalon egy 4 m. széles sávot kezdett meg, mely u. a. hó 7-én már 10 m. hosszú volt. Az utóbbi napon künn lévén, konstatáltam, hogy a humusréteg itt 2 m. vastag, benne kevesebb a kulturmaradvány és a föld olyan száraz volt, hogy csak kevés töredék került elő. Az említett területen különben csak egy tűzhely volt egy agyaggúlával, mely utóbbi azonban összezúzatott.

Szeptember 7-én kirándulván, a helyszínen 7 kő-, 2 csont-, 8 agancs- és 32 agyagdolgot gyűjtöttem. A kődolgok közt volt 6 kvarcból készült golyó és egy serpentin szerszám fúrólyukának készítésénél keletkezett és kihullott peczek. Ez utóbbi 0'03 m. hosszú; az egyik oldalon 0'012 és a másikon 0'008 m. átmérőjű, tehát csonka kúpalakú. — A két csonttárgy két, hosszában lecsiszolt lábközepcsont. — A nyolcz agancsdolog között pedig van egy 0'11 m. hosszú kalapács, fűrt kereknyélllyukkal; a többi 9 darab vagy vég vagy rúdrészlet a megmunkáltatás nyomaival. — Az agyagdolgok közül megemlítendő 10 urnaoldaltöredék gazdag bekarczolt ékítéssel; 6 ugyanolyan táltöredék; 3 töredékes edény, melyek urnamellékletül szolgáltak; 1 lángborító 4 ötödrésze; egy másiknak kis darabja; a födeles csészék képviselve vannak egy fődővel, egy hasoldalrészlettel és egy talppal; egy lapos tálalakú füles szűrőedény fele; egy nyeles kanál töredéke; egy táblának sarktöredéke; két talpesőves edény maradványa; egy tálnak fenéke fölött elhelyezett volt keresztben álló kettős füle; egy edénytalp, melynek kívül, az alapoldalon, ráragasztott pálczatagok által képezett domború keresztalakú éki-

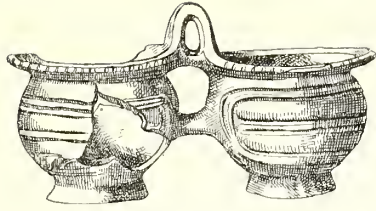
tése van; (III. tábla, 34. ábra) s végre egy 0'10 m. hosszú, égetett agyagsúlyzó a durvább fajtából, minő már egy előfordult.

Szeptember 7-től ugyanazon hó 10-ig még 3 m. hosszú területről hordták le a földet; az eredményt, valamint még néhány az előbbi napokból a munkások kezei közt maradt tárgyat 10-én hozták be nekünk. Most kaptunk 17 kő-, 1 agyar-, 7 agancs- és 48 agyagtárgyat. A kőtárgyak közt volt 6 golyó kvarcból; 5 hosszsnégyszögű hasáb; 1 hosszúkás gránit és 1 hosszúkás chloritpaladarab; 1 tábla darab; 1 sárgás kvarcból készült, 0'07 m. átmérőjű és 0'02 m. vastag lencsealakú kő; egy 0'06 m. hosszú palásvésőnek éle felőli darabja, s végre egy barnás serpentinből készült kis síkálrókó. — A disznóagyar azáltal válik érdekessé, hogy meg van munkálva, illetve valami szerszámmá van átalakítva. Hossza 0'13 m. Hegye felőli nagyobb fele keskenyebbre van csiszolva és a belső oldalon egyenetlen, majdnem fogas; alsóbb, szélesebb kisebb fele kétszer keresztül van fúrva (I. tábla, 11. ábra). Hogy mire szolgálhatott, nem tudom. — Az agancsdolgok közt volt 3 egész és 2 félig kész nyéllyukas szerszám, ú. m. egy balta négyszögű nyéllyukkal, 0'15 m. hosszú; egy ugyanolyan kerek nyéllyukkal, 0'14 m. hosszú; egy ugyanolyan kerek nyéllyukkal, 0'09 m. hosszú; egy balta, éle és nyéllyuka meg van kezdve, 0'26 m. hosszú; egy kalapács, 0'11 m. hosszú, külseje le van simítva, a lyuk még nincsen kifúrva. Van továbbá 7 lenyesett vég és 2 levágott rúddarab. — Az agyagdolgok közt első helyen említendő egy kis, durva kivitelű, fekete színű madáralakú edény. Apró csirkét ábrázolhat. (III. tábla, 32. ábra). Hossza 0'065 m., magassága a közepén 0'03 m. Kerek szájnnyílása, mely 0'017 m. átmérőjű, lenn van, a fenekén. Tömör csőre letörött; különben ép. Diszítetlen. Ezen üres madártest alig szolgálhatott edényül. — A sokféle nagyobb edénytöredéken kívül felsorolandó: Az urnamellékletek első fajtájából 5 töredékes példány, a másik fajtából is 6 töredékes példány (egy csak 0'046 m. magas) és a harmadik fajtából, melynek csak egy füle van, egy darab; ennek magassága 0'08 m. a szájszél fölé 0'01 m.-nyire emelkedő füllel. Egy szűrőedény, melynek magassága 0'06 és szájtátmérője 0'11 m.; füle 0'01 m.-nyire emelkedik a szájszél fölé. Szájszéléből egy darab hiányzik. Három lángborító maradványa. Két lapos födeles csészének maradványa. Egy talpcsöves edény cifrázott lábtöredéke, és egy másiknak ugyanolyan csészéje. Ez utóbbi 0'065 m. magas és 0'18 m. szájtátmérőjű. Három hasonrendeltetésű edény, mely azonban csészetalakú; egy vonaldíszes; kettő durva munka. Egy csolnakalakú edény orra felőli töredéke. Egy ép kanál, a szájszél fölé emelkedő füllel, 0'08 m. átmérőjű kerek fejjel. Egy másik kisebb, de csorbás példány. Egy 0'06 m. átmérőjű kerek edényfödő, fekete színű, a felső lapján vonaldíszszel és a közepén háromszögű füllel. (III. tábla, 35. ábra). Egy tábla sarktöredéke. Egy kis gyöngy. Egy fekete színű, 0'05 m. átmérőjű és 0'006 m. vastag korongocska lyukkal a közepén. Egy 0'10 m. átmérőjű és átlag 0'01 m. vastag, fekete színű, lyukas korong; a lyuk körül karimával.

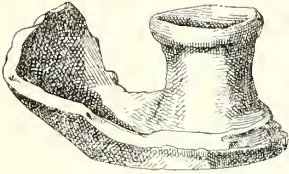
A szeptember 10—18-ika közti hétben a munkások a többi 21 m. hosszú területet egészen a gödör keleti széleig befejezték. Míg a nyugati oldalon megkezdett résznél a homok feletti humusréteg 1'80 m. vastag volt,

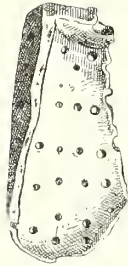
32.

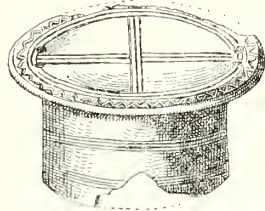
33.

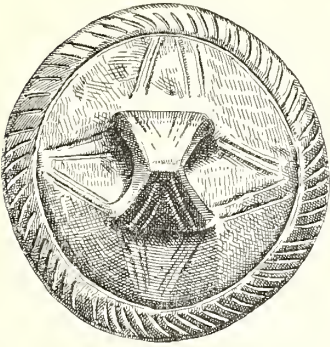
29.

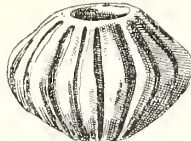
31.

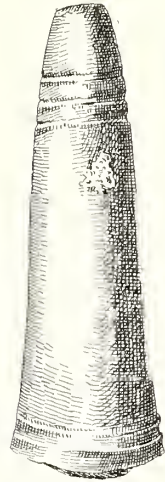
36.

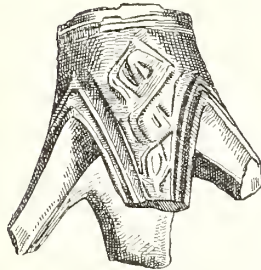
35.

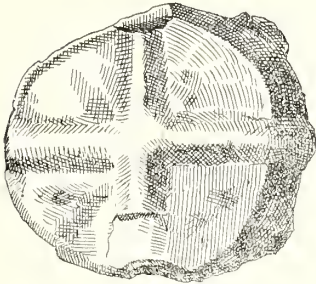
30.

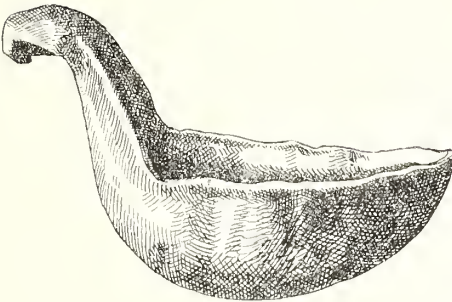
38.

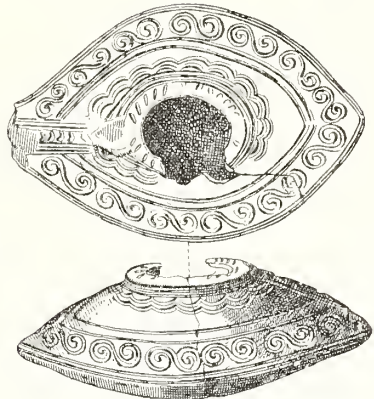
37.

34.

39.

40 a) b)

addig a keleti oldalon annak vastagsága csak 0,58 m. volt, szépen bizonyítván a domborulat mesterséges voltát. A tűzhelyek száma csak 4 volt, tehát aránylag kevés. A közökben urnasírok voltak. A tárgyakbani eredmény is csekélyebb volt, a miben azon körülmény is közreműködött, hogy a nagy szárazság következtében minden összetörve került elő. Érdekes, hogy egy alkalommal lehetséges volt egy gabonatartó agyagedény méreteit megállapítani. Ez 0,70 m. magas s a legnagyobb kihasasodásnál 0,50 m. átmérőjű volt. Egyenes periméjű szájszéllal; külön tagolt nyaka nem volt. Szájnyílásának átmérője nagyobb volt, mint talpáé. Falvastagsága 0,013 m.

Szeptember 18-án hozták be a fenti terület eredményét: 1 csont-, 3 agancs-, 9 kő- és 26 agyagdolgót. A csonttárgy egy lábközépcsont, mely feketére égetve és hosszában lecsiszolva van. — Az agancsdolgokat 2 egész és 1 befejezetlen balta képezik. Az előbbiek 0,18 és 0,14 m. hosszúak; az utóbbi, melynek még nincsen nyéllyuka, 0,22 m. hosszú. — Kőből 4 golyó, 3 hasábalakú tárgy és 2 baltatöredék volt. Az utóbbiak közül az egyik gránitból készült, foka felőli darab. Magassága 0,03, szélessége a nyéllyuknál 0,05 m. Foka körszelvényalakú élt képez. Az utóbbi zöld serpentinből való. Magassága 0,03, szélessége a nyéllyuknál 0,055 m. Foka hasonló az előbbiéhez. Az egyik hasáb hosszában vájatot mutat fel, a mi azt igazolja, hogy köszörűkő volt. — Az agyagdolgok közt volt egy kis gömbalakú sírurna; töredékes, mert nyaka és szájszéle hiányzik. Magassága a nyakig 0,18 m. Nyak- és fenékátmérője 0,09 m., hasáé 0,20 m. Diszitetlen; a nyak alján 2 csőalakú szalagfűl. — Egyszerű fazék. Magassága 0,14 m. Fenekének átmérője 0,10, szájáé 0,16 m. Egyenesen felálló pereme alatt egymásnak átellenében két csőalakú szalagfűl; a többi két oldalon ráragasztott, ujjal sorban benyomott lécztag. Égetése közepszerű; konyhaedény. — A töredékes edények közt volt az urnasírok melléklete első fajtájából 2 példány, köztük egy egyfűlű, kerek szájjal; magassága 0,08, a füllel együtt 0,105 m. — Fűles csésze; fűle letörött és szájszéléből is egy darab. Magassága 0,10 m.; diszitetlen. — Kanál, kerek fejfel; fűle letörött. — Talpcsövesedénynek 0,11 m. magas üres, párhuzamos egyenesekkel és félkörökkel diszített lába. — Egy lángboritonak két töredéke. Ennek alakja és technikája eltér a két vattinai lángborítófajtától. (III. tábla, 31. ábra). Magassága 0,10; alsó nyílása 0,11 és felső szélessége 0,07 m. Anyaga iszapolatlan agyag, vörösre égetve. Köpenyegén kevesebb, de nagyobb, függőleges sorokban elhelyezett lyuk van. Felső, vízszintes lapos tetejében szabálytalan 0,020—0,025 m. átmérőjű kerek lyuk van. — Gyöngy, lapos gömbalakú. (III. tábla, 30. ábra). Magassága 0,025, átmérője 0,040 m. Függőleges hornyolatokkal (Andagójiája Sacken: Hallstatt, XVII. tábla, 24. ábra.). Ilyeneket egyenként is használtak ékszerűl (u. o. 78. l.).

Szeptember 17—24-ig nem dolgoztak. — Szeptember 21-én megvizsgáltam a lelethelyet, 4 lenyesett agancsvéget, 2 töredékes edényt és 8 cserepet hozván laza. Az egyik edény az urnamellékletek második fajtájából való. A másik egy közép nagyságú talpcsöves edény tálezája. Ennek magassága 0,045, szájátmérője 0,115 m.; egész magassága 0,10—0,11 m. lehetett. A tálcza külsején félkörökből álló dísz. A cserepek közt egy urnaszájszél darabján kettős spiráldísz látható.

Október 4-én ismét kirándultam. Még mindig szünetelt a munka, miért is csak egy 0'103 m. árként használt csontszilánkot, 2 golyóalakú törökövet, 1 kis csonka füles bögrét és 11 cserepet gyűjthettem a gödörnek keleti, Naschitz-féle részében. Felhasználtam azonban az időt, hogy a «Krályicza» nevű halmot megnézzem. Ez a Manzin-féle pusztától, illetve a Nagy-Margitára vezető kocsúttól északra a közlegelőn, a Manzin-féle birtok határához közel van. Magassága 2'5 m. Átmérője az alapjában mintegy 2'5 m. Tetején két multszázadi kőkereszt látható és egy 0'5—0'8 m. mély gödör, mely valószínűleg kincskeresőktől ered. Ez utóbbinak környékén találtam egy gránitból készült válualakú őskori malomalfjélét, minők a nagy homokgödörből oly gyakran kerülnek elő. Ez, valamint azon körülmény, hogy a halomtól nem messze északra egy keletre folydogáló víz-ér van, a halom őskori eredete mellett szól.

November 1-én utólszor rándultam ki s gyűjtöttem a gödörben 11 cserepet és 1 szarvasagancstárgyat. Ez utóbbi a gödör nyugati oldalfalából kandikált ki s már vagy egy év óta az időjárásnak volt kitéve, minck következőben nagyon meg van viselve. Ez egy kis czifrázott szerszám-nyél. (II. tábla, 26. ábra). Hengeralakú, 0'031 m. hosszú és 0'016 m. átmérőjű; tehát végből készült. Belét csak az egyik végén hagyták benne. Külseje le van simítva. A két végén koncentrikus körök és háromszögök futnak körül, melyek a tárgy hosszában futó hornyolatok által vannak összekötve. Egy darabka kitörött és hiányzik.

A faluban a templomtól északra eső utcában a 71. sz. a. háztelken Bogics homokbányát nyitott. Ezen telck közelében, a 69. sz. a. volt Oszuszkynak bányája, a honnan a rézvésőt birjuk (Arch. Ért., U. F., XVIII, 414, 415.). A Bogics-féle bánya eddig semmit sem szolgáltatott; csak most került elő egy 0'125 m. hosszú csontár, mely 3'5 m.-nyi mélységben találtatott.

A vasút melletti gödörben nov. 6-tól 18-ig Naschitz földbirtokos, a magas részén homokot bányászott. A gödör közepén levő, vastagsága miatt meghagyott, földtömegtől kezdve keletfelé egy 28 m. hosszú és 6 m. széles területről lehoradták a humust és az ott talált dolgokat nov. 23-án hozták be a munkások. Volt köztük 2 lenyesett agancsvég és egy őz szarva, melynek két vége levágva van, az elágazás alatt pedig két oldalról fúrású kísérletek nyoma látható. — Az agyagdolgok közt van a sírnamellékletek első fajtájából 6, másik fajtájából 7 darab. Volt azután egy törcdékes, diszitetlen füles bögre, egy töredékes vonaldiszes csésze és egy tálcza, minők már ismerünk (Arch. Ért., U. F., XIX, Vattina, V. tábla, 36. ábra), egy lapos csészének kis durván kidolgozott földője. Végre egy lapos karika, melynek átmérője 0'04 és vastagsága 0'009 m. — Legérdekesebb tárgya ezen szállítmánynak egy nyeles bronz-ár, (I. tábla, 9. ábra). A nyél szarvasagancsból készült, hengeralakú, 0'07 m. hosszú, 0'007 m. átmérőjű és simára van csiszolva. Az egyik végén 0'007 m.-nyi hosszában vastagabb, t. i. 0'009 m. átmérőjű, és ezen darab hosszában át van fúrva, miáltal a tárgyat felfűzve hordani lehetett. Másik vége 0'015 m. mély lyukat mutat fel, melybe a bronzból készült tű beillesztve van. Ez utóbbinak egész hossza 0'04 m., teste a közepén négyszögű, az egyik, külső végén

hegyes, a másikán vésszalakúvá van lapítva, minek folytán a nyél lyukában jobban tartott. A tú kalapácsolás útján nyerte alakját, a mint ezt a nyomok mutatják.

A vattinai leletek teljessége okáért még két leletről kell megemlékez-nem, melyek 1899-ben előfordultak. 1899 első hónapjaiban a nagy gödör nyugati szélén a partból egy darab leszakadt. A törmelékből Oszuszký négy edényt szedett ki, melyeket a nyáron átadott. Az edények a következők: Urna. Magassága: 0'24 m. Talpátmérője 0'10, hasáé 0'20 és szájáé 0'14 m. Majdnem vízszintesen kihajló szájszéle 0'03 m. széles. Hasa nagyon magasan, 0'04 m.-nyire a nyak alatt van elhelyezve. A nyakon és a has felső részén bekarcozott egyenesek és hullámvonalak futnak körül. Anyaga rozsul iszapolt, égetése is roz. A második és harmadik edény mindenben hasonló az elsőre, csak a nagyságban nem. A másodiknak magassága 0'12, talpátmérője 0'07, hasáé 0'12 és szájáé 0'08 m. A harmadik 0'11 m. magas. Talpátmérője 0'05 m., hasáé 0'08 és szájáé 0'06 m. A negyedik edény elüt az előbbiektől. Ez füles korsó. Magassága 0'19, talpának átmérője 0'06, hasáé 0'12 és szájáé 0'075 m. Czífrázata nincsen, szájszélét vastagodás képezi. Technikája, anyaga és égetése jó. Színe kékesszürke. Valamennyi edény sérült. Míg az utolsó edény, a korsó, a II. és III. században divott római-barbár keramika készítmé-nyeivel rokon, addig az első három edény kora-középkori készítmény. Az edényekben állítólag csak föld volt. Az edények elhelyezési módjáról felvilá-gosítást nem nyerhettem; lehetséges, hogy népvándorlási urnatemetkezéssel van dolgunk, s nincsen kizárva, hogy egy később, az említett helyen talált Constantín-féle rézéremnek vonatkozása van a lelethez. Különben ez utóbbi nem az első, mely ott a föld felső rétegében előfordult.

A másik leletre a faluban bukkantak. Ugyanis április közepe táján Szemián János telkén, mely a főutczában a községházától nyugatra terül el, a tiszta homokban két edényt találtak, melyek Manzin birtokába jutottak, hol azokat láthattam. Az egyik nagy medence. Magassága 0'20, talpának átmérője 0'11 és szájáé 0'42 m. Szájszéle, mely hengeralakúlag vastagodik, ötszöget képez. Minden szögletes kicsücsosodás alatt kettős csücsök van elhe-lyezve. Felülete különben sima és díszítetlen. Színe vöröses. Égetése meg-lehető jó. Állapota is aránylag jó, mivel csak egy repedése van. A másik edény is hasonló alakú. Magassága 0'11, talpátmérője 0'09 m. és szájáé 0'18 m. Szájszélének alakja négyszögű. Minden szög alatt kettős csücsök. A találáskor az edényekben homok volt. Előfordulásuk szerint emlékeztetnek azon mozsáralakú edényre, mely a nagy gödörben egy tűzhely alatt volt elhe-lyezve. S így feltehető, hogy ezen hatalmas medence és kisebbik párja valami áldozattal állanak összeköttetésben.

A verseczi városi múzeum 1899-ben Vattináról 15 szállítmányban 430 dbbal gyarapodott, melyek közül I bronz-, II csont-, 47 agancs-, 61 kő- és 310 agyagból voltak. Új alakok gyanánt bronzból az agancsnyeles ár, agancs-ból a nyílhegy, továbbá megmunkált agyarak és egy átfürt fog, kőből síkárló-és köszőrűkövek és agyagból madáralakú edények, egy meglehető fentartású ikeredény, valamint golyók szerepelnek az ezen év lelettárgyai közt.

Az 1900. évi leletek. 1900-ban korán állt be a tavasz. Miért is már ebr. 27-én mehettem ki. Ezen kirándulás daczára annak, hogy a gödörben nem dolgoztak, mégis eredményezett néhány dolgot, melyeket Koske, vasúti őr útján kaptam. Ezek részint még a múlt évi utolsó munka által kerültek napfényre, részint a tél folyamán a gödör magas partjain történt földesuszamlások folytán jöttek napfényre. A hazahozott szállítmányban volt: 2 kőgolyó; egy 0'20 m. hosszú, félig kész agancsbalta, a mennyiben a lyuk furásának csak a kezdete látható; 5 megmunkált agancsdarab; 1 hosszában csiszolást mutató lábközépesont; 11 db. nagyobb edénytöredék, különféle cizfrázati motivumokkal; 4 ikeredénynek közös füle; 2 hastöredék kerek lyukkal; egy lapos csésze fődőjének csücsötöredéke; 1 töredékes, belül keresztbe álló szalagfüllel bíró medencze, fenékmérete 0'09 m.; 3 agyagkarika; 1 kis, csak 0'034 m. átmérőjű, lyuk nélküli korong, oldalán kis fogantyúval; egy tábla sarktöredéke és végre 1 tapaszdarab. Összesen 36 darab. Megemlítendő, hogy 4—5 agyaggúla elkallódott.

Ugyanazon időben Csapó Géza, verseczi főszolgabíró, azon fokosok öntésére szolgáló mintát engedte át a verseczi múzeumnak, melyet az Arch. Közlemények XX. kötetében leírtam és melynek rajzát az Arch. Ért., U. F., XIX, 153. lapján lévő ábrák 5. a. és b. száma alatt közöltem. Ugyanakkor láttam Csapónál több Vattináról származott tárgyat, melyeket 1898- és 1899-ben kapott. Névleg láttam: 1 példányt az urnamellékletek első fajtájából, mely a szokottnál valamivel kisebb, de kerek szájjal és csak egy füllel bír és sárgás színű, valamint szépen lesimitva, nemes alakja által előnyösen válik ki; 1 esonakalakú edényt, ép s szintén valamivel kisebb a szokottnál, sárgás színű, egy füllel a hosszúsági oldalon; egy ép kanalat, durva, kerek fejjel; 1 apró, fül nélküli, majdnem golyóalakú, lesimitott felületű, különben diszitetlen, feketés színű edénykét, mely játékszer lehetett.

Haslingernek veje, Kóry Miklós, hogy Oszuszký halála után követelését, mely még a Haslinger-féle föld eladásából megmaradt, behajthassa, a Haslinger-Oszuszký-féle részen, homokot bányászott és értékesített. Ezen célból április 9-én egy a gödör északi, patak-felőli, oldalán lévő 4'5 m. széles területről az 1'2 m. vastag földréteget lehordatni kezdte. Április 11-én este az első 25 méter hosszú részletről már le volt hordatva a humusréteg. Ezen területen 5 tűzhely és több urnasír vegyest konstatáltatott. Magam láttam, a hogy egy sírurnát leltek. Ez gömbalakú, de diszitetlen volt. Darabokra törve került elő. Melléklete sem volt. A lelettárgyakat részint április 11-én kirándulás alkalmával kaptuk, részint 12-én, midőn a munkások azokat behozták.

A 11-én behozott szállítmányban volt: 6 kőgolyó; 1 hasábalakú kis fenőkőnek 0'062 m. hosszú töredéke, szélessége 0'017, vastagsága 0'004 m., a végén felfüggeszthetésre bevájattal (I. tábla, 12. ábra); 1 lenyesett agancsdarab; egy 0'08 m. hosszú, átfúrt baltaalakú játékszer (?) agancsból; 2 agyar nyesési nyomokkal; 1 töredékes agyagedény; 2 füles agyagkanál, az egyik 0'09 és 0'065 m. átmérőjű fejjel, füle hiányzik, a másik 0'08—0'08 m. átmérőjű fejjel, kettőtörve; egy 0'105 m. átmérőjű, közepén lyukkal bíró korong; 2 talpesöves edény darabja; egy 0'10 m. átmérőjű, közepén átlukasztott edényfenék; 1 táb-

lának sarktüredéke ; 3 ikeredénynek közösfüle ; 12 edénytüredék. Összesen 42 db. Égetett agyaggúla vagy 10 fordult elő, valamennyien a tetején kerek benyomással ; de épet nem lehetett szerezni.

A 12-én behozott tárgyak közt volt : 1 díszített, agancsból készült korong. Ez 0·045 m. átmérőjű, közepén kerek lyukkal s az egyik lesimitott oldalán körzöfélé szerszámmal bekarcsolt vonaldíszszel bír. (II. tábla, 24. ábra). Alighanem övboglár volt. 3 átfürt agyar. Az egyik 0·105 m. hosszú, meg van munkálva és a hegye felé kerek lyukkal ellátva. (I. tábla, 13. ábra). A másik 0·067 m. hosszú, töve felöli végén négy szimmetrikailag elhelyezett kis kerek átfürással. (I. tábla, 16. ábra). A harmadik darab egy a másodikhoz hasonló példánynak 0·04 m. hosszú, 6, két sorban elhelyezett kis lyukkal bíró türedéke. (I. tábla, 15. ábra). Egy 0·13 m. hosszú csontár. És végre 3, nyelési nyomokat mutató agancsdarab. 6 kis türedékes edény : 1 füles esése az egyszerű díszítetlen fajtából, az urnasírmellékletek első neméből és ugyanazoknak második fajtájából 1 példány ; ezen négy darab egy urna mellett állottak. Egy az urnamellékletek második neméből és végre 1 égetett agyaggúla, mely 0·18 m. magas s tetején kis kerek ujjbenyomással bír. Összesen 17 darab.

Április 17-én és 18-án a munkát folytatván, újabb 16 m. hosszú részletről hordták le a földet. 18-án künn lévén, 47 darabot gyűjtöttem a helyszínen. Volt az eredményben : 1 bronz gombostű. (I. tábla, 2. ábra). Hossza, a fent lelapított gömböt képező gombbal együtt 0·09 m. A szár vastagsága 0·002—0·003 m. A gomb 0·006 m. magas és 0·01 m. széles. A gomb körülfutó bekarcsolt kígyóvonallal van díszítve. Ép. Tiszta földben találtatott, 0·7—0·8 m.-nyi mélységben. Hasonló alakú és nagyságú gombostűk előfordultak Palánkon a «Karaula» nevű dombtól nyugatra, volt urnatemetőben az urnákban (Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, I, 85, 86.). — Négy átfürt csiszolt kőszerszám. Az első ép balta. Hossza 0·115 m., szélessége 0·05 m. Fokát gyengén kihajló élt képez és 0·014 m. magas. Éle hasonlóan gyengén kihajlik és 0·028 m. átmérőjű. Nyéllyukának átmérője 0·017—0·018 m. Anyaga serpentin. A másik egy 0·036 m. vastag baltának foka felöli 0·04 m. hosszú türedéke. A harmadik egy 0·04 m. vastag baltának 0·053 m. hosszú hasonló darabja. A negyedik végre egy türedékes nyéllyukas buzogányfő syenitből. Magassági átmérője 0·045 és szélességi átmérője 0·08 m. — Egy 0·085 m. hosszú, az egyik végén vastagabb, a másik végén vékonyabb, négyoldalú hasábalakú kis fenőkő, vörös homokkőből, melynek vékonyabb végén hordhatás czéljából két harántos bevájt vonal van. (I. tábla, 10. ábra). Ép. — Egy 0·09 m. hosszú serpentin-darab, melynek egyik oldala egyenletesen simára van csiszolva, fenőkőhöz hasonlítván. — Három csontszerszám : Egy 0·087 m. hosszú kerekszárú ár. Egy 0·11 m. hosszú, bordából készített, félkört képező végű simító csont. (II. tábla, 22. ábra). Egy 0·34 m. hosszú, 0·06 m. hosszú türalakú kerek szárú hegygyel bíró szerszám. (II. tábla, 17. ábra). — Öt kögolyó. Egy égetett agyaggúla, 0·14 m. magas, tetején egyenes kereszttel. — 10 cserépdolog. Van köztük csonkakúp alakú gyöngy, 0·046 m. átmérővel és 0·022 m. magassággal. Van csolnakalakú edénytüredéke, talpesöves és szűrőedény maradványa, van közönséges edénytüredő darabja, 2 ikeredénynek közös füle, edénytüredék kerek

lyukkal; 2 töredékes csésze és végre egy lapos csészének földője, melynek kupolája 0'045 m. magas és lenn 0'11 m. szájátmérőjű. — 16 db. agancstárgy, köztük egy baltatöredék, a többi lenyesett vég vagy rúddarab.

Április 19-én hoztak be a munkások az utóbbi területről 24 dbot. Ezek közt volt: 1 balta syenitből. Hossza 0'16 m. Egyenletes vastagsága 0'042 m. Foka gyengén kihajló élt képez. Élének legnagyobb része kitörött. Nyéllyukának átmérője 0'022—0'021 m. Tűzben volt és ezért össze-vissza repedezett. — Öt kisebb-nagyobb golyóalakú kő. Egy üres agancshenger köpenyegén vonaldíszszel. (II. tábla, 23. ábra). Magassága 0'044, vastagsága 0'04 m., tehát vastag rúdból való darab. Bele egészen ki van vájva, külseje pedig szépen lesimitva. A két végén bekarcolt csipkeszél alakú díszítés fut körül a henger négyötöd-részén. A felső végén először olyan meandeszerű dísz van, minő az ezen esztendőben lelt korongon fut a központ köré. Alatta kisebb fél- és egész körökből álló dísz. Az alsó végén nagyobb kettős fél- és egész körökből alkotott bordure-ékítmény. A fél- és egész körök, a mint azt a pontok a közepükön igazolják, valami körző-féle szerszámmal karcoltattak be. — Egy lábközépcsont, hosszában lecsiszolva. Négy agancsdolog. Az első egy nyéllyukas baltának foka felőli töredéke, a második egy lenyesett vég harántosan átfürva, a harmadik és negyedik végre levágott végek. — Agyagból volt: Egy agyagkorong közepén lyukkal, mely mindkét oldalán karimával van körülvéve. A korong átmérője 0'075 és vastagsága 0'008 m. A karimás középrész vastagsága 0'035 m. Tizenkét töredékes edény. Még pedig 6 db az urnamellékletek első fajtájából. Ezek közt van egy nagyobb példány, mely a füllel együtt 0'16 m. magas, szép spiráldíszes és az ansa lunata közepén apró csücsökkel. 3 db az urnamellékletek második neméből és 2 kis füles csésze. Végre egy a tűztől nagyon megviselt fazékalakú füles edény, mely 0'16 m. magas. Egy az ismeretes csinos lapos csészéken volt, belül kúpalakú s kívül négyszögű karimával bíró, érdekes földő. — Ezen területrészen 3 tűzhely volt.

Április 21-én és 23-án a földet kiegyenlítették, mely munka közben ismét néhány dolgot leltek. Április 25-én kirándulván, hazahoztam 4 kő-, 3 csont-, 4 agancs- és 7 agyagdolgot, összesen 18 darabot. A kődolgozók közt volt 3 golyó és egy 0'13 m. hosszú, 0'033—0'036 m. széles és 0'018 m. vastag fenőkő. A csontdolgozók közt volt: 2 lábközépcsont, melyek az alsó részen lecsiszolvák és egy 0'115 m. hosszú ár. Agancsból volt: 2 lenyesett hegy, egy 0'11 m. hosszú ár és egy 0'12 hosszú durván kidolgozott, késpengealakú szerszám. (II. tábla, 23. ábra). Az agyagdolgozók közt számláltatott: egy 0'055 m. magas füles csésze, melynek füle azonban hiányzik (igen durva munka), 1 ikeredény töredéke, 1 medenczének feneke fölötti fül-maradványa, 2 hastöredék kerek lyukkal, 1 csinos nagyobb edény ansa lunata füle és egy kanálnak fejtöredéke.

Május 25-én ismét kirándultam. Most ugyan nem dolgoztak, hanem mint mindig, megint szereztem néhány dolgot a gödörből. Névleg kaptam Koskétől egy csiszolt baltát és a gödörben leltem egy agyaggulát és egy edénytöredéket. A balta 0'11 m. hosszú és a nyéllyuknál 0'055 m. széles. Foka élt alkot és 0'03 m. magas és éle erősen kihajló és 0'045 m. magas.

Nyéllyukának átmérője 0,021—0,023 m. Három darabra törve, de teljes darab. Az agyaggüla 0,20 m. magas, tetején ujbbenomással. A cserép egy nagyméretű urna száj-, nyak- és hastöredéke, shraffirozott vonaldíszszel a has felső részén.

Ezen napot főleg helyrajzi kutatásokra használtam fel és újabb lelőhelyek felkeresésére. A keletről nyugatra húzódó domborulat, melyen a falu is emelkedik, ennek északi utcájában éri el legnagyobb magasságát; itt a nyugati, a temető előtti oldalon, magára az utcára lép ki a gerince. E tájékról a házból már nyertünk leleteket. Most is kaptam a 73. számú házban egy egyszerű füles bögrét, mely valószínűleg az utca árkanak mélyítése alkalmával került elő. Ez 0,16 m. magas; szájának átmérője 0,10 és fenekéé 0,06. A szájszél alatt 3 csücsök, a negyedik helyén van a szalagfül, mely nem emelkedik a szájszél fölé; de most, letörve, hiányzik. Az utca nyugati végét elzárja a szerb temető. Ennek régi, most használaton kívül helyezett része, egy mintegy 3 m. magas dombon van. Itt, persze, a kutatás ki van zárva. Tovább nyugatra haladva, a közlegelőn egy nagy hosszúkás gödör mutatja, hogy itt is homokra aknáztak. Ez 1890 és 1891-ben történt, midőn a verseczmargitai vasutat építették és ezen kbl. 4 holdnyi területről a hozzá szükséges homokot hordták. Hogy ott is leletek előfordultak, bizonyítja az, hogy a gödörben több helyt a többi vattinai leletekhez hasonló cserepeket találtam.

Naschitztól értesülvén, hogy a Vattinától északra lévő keletről nyugatra húzódó plateau szélén elterülő szőlőkben is cserepeket találni, ezt a vidéket kutattam át. A temetőtől északra fekvő ponton kezdvén egészen a Manzin-féle majortól észak-északnyugatra fekvő részig bejárván a földeket és szőlőket, több helyt vastag prehistoricus cserepekre akadtam. A lejtő már egészen le van mosva és itt a humus alatti sárga agyag látható. A cserepeket most csak a plateau szélén találhattam, a hol egy széles, mészkőből készült vésőnek darabját, egy csiszolt balta vagy kalapács töredékét is találtam; ezen utóbbinak anyaga paláskó. Megemlítendő, hogy ott vöröses és kékes szürke, korongon készített edények cserepeit is leltem.

Junius 22-én és 23-án ásattam a nagy gödörben, a Haslinger, most Kóry Miklós-féle résznek északi oldalán, hol a humus vastagsága miatt egy nagy darab érintetlenül meghagyatott. E mellett egy 15 m. hosszú és 5 m. területről lehordattam egy 1,10—1,30 m. vastag humusréteget. Az ásatásnak a célja főleg az volt, hogy meggyőződést szerezzek, hol az egyik vagy másik tárgy előfordulni szokott. És e tekintetben siker is koronázta a munkát, ha mindjárt a napfényre hozott tárgyak épsége és szépsége a várakozásnak egészen meg nem feleltek, többnyire csak töredéket nyervén. A nyert tárgyak közt volt 20 kőből, 21 csont- és agancsból és 68 agyagból.

Tűzhelyet kettőt konstataáltam. Az egyik 1,70 m. átmérőjű és a közepe mélyebb lévén, medenczeszerű alakkal birt. A közepe 0,18—0,20 m. mély volt. A medence alja vörösre égetett agyagréteg volt, mely vastag cserepekkel és állatesontokkal vegyítve volt. Felette volt egy sárgásszürke réteg és az egészet egy vízszintes, vörösre égetett, vesszőfonatok nyomát mutató, agyagrögökből képezett réteg fedte. A másik tűzhely és így nézett ki; csakhogy

felette 0·30 m.-nyire még egy másik, újabb tűzhely volt látható. A tűzhelyek szélein voltak az agyagkúpok, de csak töredékekben. Egy egyszerű példány, mely a találskor összetört, kbl. 0·28 m. magas volt; tehát ritka nagyságú példány. Ez a hegygel kelet felé dőlve feküdt. A tűzhelyeknél azon lapos, födeles csészék maradványait is konstatáltam. A tűzhelyek állapota azt a benyomást tették, mintha elhagyták volna azokat úgy, hogy minden hasznavehető holmit magukkal vitték volna.

Sír összesen 4 volt; valamennyi urnasír, gömbalakú egyszerű hamvvedrekkel, minők Versecz-Ludoson gyakran találtattak. A sírok edényei a föld súlyától össze voltak zúzva. Egy sír állott egy egyszerű gömbalakú urnából, mely tállal volt leborítva. Mellette állott egy kétfülű edényke azon fajtából való, melyek az urnasírok első fajtájú mellékleteit alkotják. Az urna felső részében egy összetört szép talpcsöves edény maradványai voltak elhelyezve. Ezen eset is mutatja, hogy ezen talpcsöves edények a hulla elégetésénél szerepelhettek és azután az urnákba a csontmaradványokra helyeztetek. Egy másik sírban volt egy hasonló urna és egy edényke az első fajta mellékletekből. Végre tettem egy érdekes felfedezést. Már többször kaptunk gömbös urnaalakú edények hastöredékeit, melyekben mintegy 0·02 m. átmérőjű kerek lyukak voltak. Most is találtam egy nagy edénytöredéket, melynek kihasasodásán 2 ilyen, egymás mellett vízszintesen elhelyezett lyuk van és itt konstatáltam, hogy az edényben elégetési maradványok voltak, tehát a lyukas nagy edény, hamvveder volt.

A kőtárgyak a következők: 1 kisebb malomnak válualakú alja, 4 kőgolyó, 1 serpentin baltának fele, mely 0·10 m. hosszú, 3 nyéllyukas szerszám töredéke, 2 csiszolt szerszám maradványa, 1 vékony háromszögű kőlapocska ismeretlen rendeltetéssel, 1 kis simító kő stb.

A csonttárgyak közt van egy nagyobb (0·25 m. hosszú) és egy kisebb (0·12 m. hosszú), az egyik végén félköralakúlag lesimított végű, oldalborda, melyek talán mint simító csontok szerepeltek. 2 töredékes csontár.

Szarvasagancsból készült 1 nyéllyukas balta (0·16 m. hosszú) és 1 ugyanolyan kapa (0·16 m. hosszú; ez utóbbi össze lett törve); 2 agancsvég; 4 lenyesett agancsrészlet; 1 csiszolt külsejű henger, mely 0·105 m. hosszú és 0·017 m. átmérőjű; az egyik vége ki van hegyezve, a másik végén a bél ki van vájva és a véghez közel kis lyuk van, úgy, hogy az egész füttyülőhöz hasonlít. (II. tábla, 19. ábra). Egy 0·02 m. átmérőjű agancsrészlet, melynek külsejéről a gyöngyözet már le van vájva; ez 0·08 m. hosszú. 2 hegyezett tű töredéke. Egy szarvbél nyelési nyommal. Agyar kerek lyukkal felfűzésre. Egy 0·075 és egy 0·03 m. hosszú agancstáblácskatöredék, mely 0·02 m. széles.

Az agyagdolgok között a töredékek dominálnak. Van urna- és gabonartartótöredék. Egy lapos hasú csésze, egy ép fődő és 5 töredék. Egy fültöredék nagy tál belsejéből. Egy 0·20 m. magas talpcsöves edény maradványai; a tál üres; harangalakú, 4 hosszúkás oldalnyílással és 0·12 m. magas; a tál 0·08 m. magas és négyzetű volt. 4 töredékes csésze. 2 töredékes karika. 2 ikeredénynek közös füle. 3 táblasarktöredék stb.

Az ásátás 2. napján a helységben közel a temetőhöz a felső utczában

98 sz. a., hol a versecz-járásí útbiztosság homokot bányászott, földlehordás közben egy urnasírra akadtak, melynek azonban mellékletei nem voltak. Az urna csekély átmérőjű fenékkal, mélyen elhelyezett hassal és nagy, csonka kúpalakú nyakkal bírt. Apró fülek és csücskök, valamint egymás mellett párhuzamosan lefelé vonuló, ujjal csinált hornyolatok képezték kihasasodásának díszét. Apró darabokra tört össze, midőn megszáradt.

Szeptember 14-én kirándultam újra, hogy lássam, hogy van-e kilátás új munkára és új leletekre. Ekkor Bogics Vazul a faluban három házban homokot ásott, de egy helyt sem fordultak elő leletek. A vasúti megállóhely melletti nagy gödörben pedig nem dolgoztak. Itt a törmelékben összegyűjtöttem néhány darabot és Koske vasúti őrtől is szereztem néhány dolgot, melyek partszakadás folytán kerültek napfényre.

Ezen szerzeményben volt névleg: Egy medvefog, melynek gyökere át van fúrva, hordhatás céljából. Egy szarvasagancs rózsás része vágási nyomokkal. Egy nyéllyukánál kettétörött syenit-baltának éle felőli töredéke, mely 0'08 m. hosszú és 0'027 m. magas; szélessége a nyéllyuknál 0'055 m. Agyagból volt: 2 töredékes példány az urnák első fajtájú mellékleteiből és 1—1 példány azok második és harmadik fajtájából. Egy kis durva talpcsöves edénynek 0'045 m. magas átlukasztott lába. Egy 0'04 m. magas durva csésze füllel, mely a talpcsöves edény szerepét játszhatja. Két ikeredénynek közös füle. Egy szűrőedénynek fenéktöredéke. Néhány fül-, szájszél- és oldaltöredék; egy 0'035 m. átmérőjű, egy nagyobb edény oldalfalából előállított korong, s végre egy 0'14 m. hosszú, 0'07 m. széles és megközelítőleg 0'045 m. vastag tömör agyagtárgy, mely az egyik oldalon ujjbenyomás által előállított vonalakkal és ponttal díszítve, alighanem architectonicus részlet.

November másodikán a Naschitz-féle földön 33 m. hosszú és 6 m. széles területről, mely a Moravicza-patak felé terül el, kezdték lehordani a földet. Épen jelen lévén, konstatálhattam a tűzhelyeket, 3 urnasírt, 2 gabonartartót, több ikeredényt és malmot. Hazahoztam 2 golyóalakú morzsolókövet, egy hosszában lecsiszolt lábközépcsontot, egy csiszolt csontot, egy vadkan-agyart és egy 0'11 m. hosszú csontárt. Az urnamellékleteknek első fajtájából egy töredékes darabot, urnaoldaltöredékeket kerek lyukkal, egy füles szűrőedény darabját és egy 0'11 m. magas lángborító töredékét, egy 0'05 m. átmérőjű korongot, mely egy nagyobb edény oldalából készült és néhány edénytöredékét.

Ezen alkalommal átkutattam a Moravicza-patak jobb partján, a vasúti hidtól nyugatra elterülő téglavermet is, a hol egy talpcsöves edény 0'10 m. magas tömör vörösszínű lábát leltem.

November 4-én hoztak be a nagy gödörből 2 kőgolyót, 1 agancsdarabot a megmunkáltatás nyomaival, 1 csontár hegyét, az urnasírmellékletek második fajtájából egy töredékes példányt és 9 edénytöredékét, melyek közül egy érdekes földszítéssel bírt.

November 11-én hoztak be 8 kő- és 10 agyagdolgot. November 10-ikén 23 m. hosszában lehordták volt a földet. Találkozott 5 tűzhely, néhány összezúzott urna, majdnem valamennyien mellékletek nélkül és néhány gabona-

tartó. Egy tűzhelynél nagyon sok eserép volt és egy kbl. 0'45 hosszú, 0'40 m. széles és 0'03 m. vastag megközelítőleg négyszögű kőlap, közepén mintegy 0'06 m. átmérőjű kerek lyukkal. Különben a tűzhelyeknél is kevesebb volt a lelettárgy, talán azért, mert ezen lakások már a telep szélén feküdvén, szegényebb lakosokéi voltak. A kőtárgyak között első sorban egy igen szép, syenitből készült, ép buzogányfő. Lapos gömbalakú, magassága 0'66 és szélességi átmérője 0'07 m. A nyéllukban benne van még az elszenesedett fanyélnek a maradványa. — Balta, mely a tűzben feküdvén, darabokra repedezett. Hossza 0'16 m., miből 0'05 a széles fokra és 0'10 m. a pengére esik. A nyélluk átmérője 0'02—0'02 m. A fok magassága 0'03 és az éléé 0'02 m. A szerszám szélessége a nyélluknál 0'065 m. — Baltatöredék, magassága a nyélluknál 0'042 m. — Baltának éle felőli töredéke, mely 0'07 m. hosszú és 0'043 m. magas. — Töredékes balta, mely eredetileg 0'09 m. hosszú, 0'026 m. magas és a nyélluknál 0'038 m. széles volt. Nyéllukának átmérője 0'018—0'018 m. Az agyagdolgok közül megemlítendőek: egy két, az alappal egymásra helyezett csonka kúp által képezett agyaggyöngy, melynek magassága 0'025 és szélessége 0'03 m. és egy füles bögre, mely 0'06 m. magas, durva munka és füle hiányzik. A többi díszített eserép.

A verseczi múzeum 1900-ban is sokat szerzett Vattináról, habár már észrevehető, hogy ezen gazdag forrás is lassan apadni kezd. Ezen esztendőben vettünk ugyanis Vattináról 13 szállítmányban 390 tárgyat és pedig 1 bronz-, 85 esont- és aganes-, 67 kő- és 237 agyagdolgot, miből a jun. 22. és 23-án rendezett ásatásra 21 esont- és aganes-, 20 kő- és 58 agyagtárgy, összesen 109 db. esik. Ehhez jön még 1 már publikált vettinai leletű öntőminta bronzfokosok előállítására, melyet becsértünk.

Az 1901. évi leletek. Őszig, a meddig ezen feljegyzések terjednek, nagyon keveset tudunk Vattináról szerezni. Oka ennek pedig az, hogy a nagy gödörben nem dolgoztak. Bogics Vazul ugyan folytatta a homoknyerést a faluban, de ott nem igen találtak prehistoricus dolgokat.

Márczius 21-én hozták be a vasúti őr emberei a tél folyamában a gödörben összegyűjtött dolgokat. Volt ezek közt 3 aganes-, öt kő- és nyolcz agyagtárgy. Az agancstárgyak szár- és hegyrészletek vágási nyomokkal. Kőből volt egy nyéllukas kalapács serpentinből használati nyomokkal. Hossza 0'09, szélessége 0'07 és vastagsága 0'04 m. Nyéllukának átmérője 0'021—0'022 m. Egy baltának éle felőli töredéke, melynek hossza 0'07 m.; éle csekélyen kihajló. Egy kalapács- vagy baltának foka felőli darabja. És végre egy ugyanilyenek oldaltöredéke a nyélluknak egy részével. Az ötödik kőtárgy egy kis hosszúkás, kétoldalulag lecsiszolt simítókö (?). Az agyagdolgok közt van 6 töredékes edényke az urnasírok első és második melléklet-fajtából; továbbá egy 0'045 m. átmérőjű lapos, fönn hegyes füllel ellátott és bevéselt vonalakkal díszített, lapos edényfödő; s végre egy kbl. 0'028 m. magas és 0'045 m. átmérőjű, két, az alappal egymásra helyezett kúpból alkotott, díszetlen agyaggyöngy.

A Haslinger-féle része a nagy gödörnek perben lévén, Naschitz földjén pedig a kereslet hiánya miatt homokot nem bányásztak, ezen tavasszal ott nem dolgoztak. Midőn tehát máj. 16-án kirándultam, csak a falak leszakadása

folytán napfényre került néhány töredéket gyűjthettem. Ezen alkalommal összeszedtem 3, fehér kvarcból készült golyóalakú morzsolókövet, 1 töredékes edénykét az urna-mellékletek első fajtájából, 2 ikeredénynek közös fülét, 3 nagyobb edény fülét és még 5 czifrázott edény-faltöredéket; összesen 10 agyagdolgot.

Június 29-én ismét künn lévén, a nagy gödröt átkutatván, hol partszakadás és esőmosás következtében ismét néhány dolog előkerült. Összeszedtem 2 fehér kvarcból való morzsolókövet és 37 agyagtöredéket. Ezen utóbbiak közül volt 2 ikeredény közös füle, egy szűrőedény oldalfalából való darab; a többi fül-, oldal- és szájszél-töredék volt. Végre találtam egy égetett agyagdolgot, mely valószínűleg építészeti maradvány. — Bogicstól pedig kaptam, egy a faluban talált agancsvéget, mely 0'20 m. hosszú és vastagabb végén vágási nyomokat mutat fel és át van fúrva, hordhatás céljából.

Juliusban nyitott Radulovics Riszta 74. számú házában kisebbszerű bányát. Ezen ház telkétől már ismerünk leleteket. Most is fordult elő néhány urnasír, a melyben az urna mellett kis tál állott és ezen utóbbiban egy füles bögre volt elhelyezve. Szeptember 9-én ottlévén, megszereztem 1 urnát, 2 tálat és 2 bögrét az itteni lelettárgyak közül. Az urna csonka, mert a szájszél hiányzik. Eredeti magassága 0'36 lehetett; mostani 0'32 m., miből 0'13 a talptól a hasig, 0'08 innen a nyakig és a többi a nyakig terjedő részre esik. Tehát hallstattkori alak mélyen elhelyezett hassal. Talpátmérője 0'095, hasátmérője 0'26 m. Nyakáé lenn 0'22 és fenn 0'15 m. A kihasodáson 4 csőalakú fül és a nyak tövén négy fölfelé álló hegyes csücsök. Vörhenyes színű. Az egyik tál ép, 0'075 m. magas. Talpátmérője 0'065, szájjáé 0'175 m. Két kis füle van, az ellenkező oldalakon 2 kis csücsök; a fülek mellett jobbról-balról egy-egy csücsök. Fülek és csücsökök a szájszélen vannak alkalmazva. Barnás színű. A másik csonka, 0'07 m. magas. Talpának átmérője 0'07; szájnnyílásáé 0'17 m. lehetett. 2 fül és 2 csücsök a szájszél alatt. Az egyik füles bögre ép, a másik sérült. Mindegyik 0'075 m. magas, a kihasodáson symmetrikailag elhelyezve 3 csücsök; a negyedik helyén a fül van. Versecz-Ludosan volt ilyen bögre, a tálak analogiája pedig Tolvádián fordult elő.

Ugyanakkor gyűjtöttem 2 agancsdarabot nyelési nyomokkal, 15 cserepet és 1 égetett agyaggolyó töredékeit a nagy gödörben.

1901 őszig tehát Vattináról a verseczi muzeumba csak 4 szállítmányban 87 db jött; a többi évekhez meglehetősen kevés. A mit már tavaly észrevettem, az idén egészen láthatóvá lett. Vattinán a régiségek végére jutunk, mert a keletről nyugatra vonuló és a sok tárgyat magában rejlő domborulat már meglehetősen ki van aknázva és így már csak keveset remélhetünk ezen Dél-Magyarországon eddig páratlanul gazdag lelethelyről.

Versecz, 1901 szeptember 10-én.

Milleker Bódog.

LEVELEZÉS.

I. KEMÉNY LAJOS: ADATOK AZ ÖTVÖSSÉG TÖRTÉNETÉHEZ. Mihalik József alapvető művében, «Kassa város ötvösségének története»- s az «Archæologiai Értesítő» számos helyén ötvösségünk multját felderítette.

Kassa város ötvöseinek hosszú sorát gyarapítjuk a következőkkel, illetve járulunk hozzá a már ismert ötvösök életrajzának kiegészítéséhez.

János ötvös 1454-ben a városi tanács tagja.¹ *Mihály* ötvös 1467-ben mint néhai említettik.² Valószínűen ugyanegy személy Mihály pénzverővel. Az 1457-ben említett *Márk* löcsei származású ötvösmester volt.³

Gergely kassai ötvös 1526-ban Krakóban a lengyel királynál jár követésben.⁴ Gergelynél vetik zálogba (1529.) a Keewyből menekülő ráczok ékszereiket.⁵

András ötvösmester 1530-ban a tokaji kapitánynek két arany gyűrűt készített.⁶

Kristóf ötvöst 1535-ben Homonnay Drugeth György azzal vádolja, hogy a neki művelésre adott ezüstöt rézzel vegyítette.⁷

Zsigmond ötvös 1536-ban Tarnovszky Jánosnak dolgozik.⁸

Rolwagen Gergely 1556-ban az Ötvös Lázár legénye.⁹

Miklós kassai ötvös 1568-ban Csiszár László tarczali lakosnak készít csészére *fogantót*.¹⁰

Ötvös Mátét 1573-ban a városi tanács kiutasította a városból s a mester Tarczalon húzódott meg. (1574.).¹¹

Kölozsvári Ferencz 1574-ben meghalt.¹²

Zilahy István ötvösmesterről 1580-ban mint élőről van emlékezet. Pecséjtjében monogram.¹³

1580—1586-ban Szabó Tamásné fia, *Jónás* ötvös említettik.¹⁴

Britzsinger Dánielnek (1590.) háza a piacon van¹⁵ Első nejétől, Kár Katalintól Anna nevű-, a másodiktól, a Lőcséről való Zsófiától, Katalin nevű leánya volt.¹⁶

Krakai Tamás kezén 1594-ben lopott jószág, egy *csészeszabású kupa* fordult meg.¹⁷

Radácsi Mátyást 1595-ben a kassai tanács kérelmére Keskeny János,

1 Kassa városi levéltár 1809i. szám. — 2 U. O. 789. sz. — 3 U. o. 298. sz. — 4 U. o. 1142. sz. — 5 U. o. 1379. — 6 U. o. 1498/4. — 7 U. o. 1612.8. — 8 U. o. 1621/13. — 9 U. o. 1792. — 10 U. o. 2866. — 11 U. o. 3219/101. — 12 U. n. 3219/100. — 13 U. o. 3558. — 14 U. o. 3570. 3918. — 15 U. o. 4149. — 16 U. o. 4294, 4331/47 — 17 U. o. 4467/9.

Ungvármegye jegyzője a jobbágyság alól felszabadítja. Radácsi Simonnak volt fia. 1597-ben Radácsi Emrisko Jánosnének 8 arannyal és 12 forinttal adója.¹

Néhai *Ötvös Mihály* háza, melyben 1602-ben *Bonczhiday István* lakik, a piacon a napnyugat felől való szeren áll.²

Ötvös Mihálynak 1608-ban boltja volt a lőcsei ház alatt, melyért évi egy forint bért fizetett.³

A Párisba került *Kürmessenger Péter* nagyatyja, János 1555-ben kassai polgár; Péter apja Gergely 1570-ben tűnik fel s 1571-ben neje, Katalin gyermeket szül: vagy a később a messze Franciaországba került ötvösünket, vagy testvérét, Jánost, a ki 1596-ban Morvaországból keresi meg a tanácsot anyai öröksége iránt. K. Péter 1609-ben «datum Paris, den 5. August» arra kéri a várost, hogy atyai örökségét a bécsi Henckel Lázár utján küldje meg.⁴

Beckereki Ötvös Ferenczet egy 1610-ben kelt levél *agilisnak* mondja, tehát anyja nemesi származású volt.⁵

Szűcsenyi Ötvös Boldizsár unokatestvére, *Péter*, a Nyirő Jakab fia szintén ötvös volt.⁶

Ötvös János 1616-ban az alsó kapunál lakott.⁷

Ötvös Gergely zománczos, pecsétnyomó aranygyűrűje, mely harmadfél aranyat nyomott, 1618-ban Erhart Jakabnál zálogban van.⁸

Dendely Mihály 1800-ban a Kassa város patronátusa alatt levő Kisfalusi egyház részére monstrantiát készített.⁹

Az idősebb vagy ifjabb? *Vandet* a város megrendelésére karmesteri pálczát készített, melylyel az akkor Kassán állomásozó gyalogezredet ajándékozta meg a város. Az ezred néhány év előtt azzal a kéréssel fordult Kassához, hogy derítse ki, miért jutott az ezred az ajándékhoz, azonban a kutatás eredménytelen maradt.

Czéh mesterek: 1621-ben Ö. Ambrus és Boncziday Imre; 1623-ban Ö. Mihály és Beckereky Ferencz; 1625-ben Egri Ö. Mátyás és Ö. Balázs; 1632-ben Egri Ö. Mátyás és Halassy György; 1633-ban Halassy György és Bánay Ö. István.

Rokoni összeköttetéseikről a következőkben számolunk be. Ez nem volt közömbös az élő nemzedék előtt, mert a czéh igazságához olcsóbban juthatott, a ki czéhbéli családba házasodott belé.

Máté ötvös leánya Borbála (1593.) a Nagy Győri Csiszár Balázs neje.¹⁰

Sorg Kálmán özvegye, a lőcsei Kliener Kristóf leánya 1595-ben meghalt.¹¹

Ötvös Mihály nejének neve Katalin (1598.),¹² valamint Nonner Pálé is. (1661.). Ez utóbbi adatot, valamint a következőket az egyházi anyakönyvből irtuk ki. 1601-ben Ötvös Ambrus nőül vette Ötvös Menyhért özvegyét, Juditot; Ö. Mihály a Csiszár Lőrincz özvegyét, Katát; Ö. Ferencz az Ö. Mátyás özvegyét, Zsófiát, Ö. Ferencz a Paizsgyártó Sebestyén leányát Katát.

1615-ben Petschi Ö. Demeter nőül veszi Csiszár Sámuel özvegyét, Katát;

1 Kassa városi levéltár 4545/56, 4679. — 2 Titkos levéltár. U. Nagy. 10. szám. — 3 U. o. 5246. — 4 1643, 1735/3, 2173, 2925/5, 2993, 3066, 3428, 4636/37, 5323/17. — 5 U. o. 5364. — 6 * U. o. 5517. — 7 U. o. 5703/33, — 8 U. o. 5794. — 9 U. o. 1800 évi 2651. sz. — 10 U. o. 4345. — 11 U. o. 4545/73 — 12 U. o. 4813.

1616-ban Becskerekí Ö. Ferencz néhai Ö. István özvegyét, Zsuzsannát; 1629-ben Szakmári Ö. Gáspár az Ö. Mátyás leányát, Borbálát; 1630-ban Hunyady Ö. János a Boncziday leányát, Dorottyt; 1633-ban Zongó István Ötvös Baláznét, Katát. 1635-ben Szentkirályi Ö. Márton megnősül; 1639-ben Kállai Ö. Mihály nőül vette Zongó István özvegyét, Weres Juditot; 1642-ben Gönczi Ö. István a Pogoriczky Mihály leányát, Annát; 1650-ben Pais Eötves Mihály megnősült.

Ötvös mestereinket úgy a város, mint idegenek foglalkoztatták. 1571-ben az egri káptalan megkeresi a városi tanácsot, hogy részükre egy 20—25 frt értékű kupát vegyenek.¹ 1577-ben Kassa menyasszonyi ajándékol Darholcz Katalinnak három ezüst kanalat adott.²

Fazekas Szaniszló 1579-ben kelt végrendeletében meghagyja: «Vagyon esmét, nyolcz forint ára agyag, hagyom azt a czének, de úgy, hogy az testamentomosok eladják és egy pohárt csináltassanak, kin az én nevem legyen és adják a czének, hogy emlékezzenek rólam».³

Nagy Imre 1602-ben kelt végrendeletében mondja: «Vagyon ifju Eötvös Ambrusnál is 2¹/₂ gira ezüst, melyből az asszonyom botot akart csináltatni. Ötvös Andrásnál is vagyon egy pártáöv».⁴

Ez évben a város⁵ Gonzaga Ferdinánd főkapitánynak egy száz forintot érő, aranyozott ezüst s türkizekkel kirakott buzogányt, olasz titkárának «eine silberne, überguldtte salczir» ajándékozott. «Munera enim Italos mire capiunt» jegyzi meg Boccatius jegyző.

1604. február hó 30-án Kassa «dem Hauptmann allhier» kelyhet ad ajándékba s az ötvösnek, hogy a város czímerét reámetszette, 50 denárt fizet.⁶ Ugyanez évben Eperjes megkeresi Kassát, hogy Thurzónak és menyasszonyának — Erdődy leány — közösen egy-egy kelyhet ajándékozzanak.⁷

Almássy István, a város volt főbírája 1635 június hó 20-án kelt végrendeletében meghagyja: «Item mégis hagyok emlékezetre az becsületes nemes tanácsházra, az ki mindenkor ott fenn az fizető urak kezénél álljon és maradjon és az mikor kívántatik, vétessék elől az ő kegyelmek multságának idején, nr. 12 öszvejáró ezüst pohárokat, az kiken az *magunk czímere* is vagyon, úgy reménlem, hogy 15 avagy 16 girát nyomnak, de ezektől nem igen hibálnak, az szélek mindeniknek aranyos».⁸

Kékedy János 1639-ben kelt végrendeletében több ötvösmű készítését meghagyja: «Vagyon Erdődi Gábornál nr. 70 tallér — adja az sebesi barátoknak — hadd csináltassanak egy kelyhet belőle sat. Item vagyon nr. 60 ezüstgomb aranyos, az ki az mentén volt; csináltasson bátyámuram az kékedí kápolnához egy keresztet belőle».⁹

Linck György kassai lakos a grossglogaui evang. luth. egyházra egy aranyozott ezüst kelyhet hagyott.¹⁰

A *mayczos* ékszerek divatos voltáról szól, hogy 1526-ban «unum cingu-

¹ Kassa városi levéltár 3077. sz. — ² U. o. 3411/90. — ³ U. o. 3485. — ⁴ Titkos levéltár U. Nagy. 19. sz. — ⁵ Városi jegyzőkönyv. — ⁶ Városi számadókönyv. — ⁷ U. o. 5099/20. — ⁸ Titkos levéltár U. Almássy 34. sz. — ⁹ Kassa városi levéltár 6724. — ¹⁰ U. o. 8686.

lum vulgo maycz auro intextum»,¹ az 1556-ban leégett város kihamvadt üszkei közt talált «sex porciunculas maycz auro contextas» említetik.²

A sz. Erzsébet egyház kincstárát bizonyára kassai mesterek műveivel gyarapították a hivek; így 1480-ban néhai Sartor János özvegye, Krisztina egy aranyozott kehelyvel s egy szintén aranyos ezüst Agnusdeivel; ugyanekkor egy vörös csemelyet (camlot) casulát is ad. Férje ugyanis misealapítványt tett s özvegye a szertartás végrehajtására ajánlotta fel e tárgyakat.³

Vajjon sikerülni fog-e az egyház megmaradt középkori ötvöstárgyainak mestereit felkutatni, annál kétségesebb, mert a hitelesítő jel használata — úgy látszik — csak II. Lajos király alatt jött divatba, a mint egy akkorbéli limitációból kitünik.⁴ «Magistri vero ceharum omnes laboratæ probare teneantur.»⁵

A sz. Erzsébet egyház kincstára a mohácsi vészig érintetlen maradt. Királyi rendeletre ugyan Bachkay Miklós egri prépost és Baynai Both István az ékszereket összeírják, de azok pénzzé nem verettek, a mint a két megbízott elismervényéből, mely közvetlen a mohácsi vész előtt «dominico die ante festum beati Stephani regis» kelt, kitünik; ugyanis a kassai tanácstól 25 forintot vesznek fel utiköltségül, igérvén, hogy ez összeget megtérítik — ex argenterii ecclesiasticis ad rationem regiam per nos in eorum sacristia sepositis, tunc cum summa maiestati argenteria illa dispensari placuerit.»⁵ 1556-ban azonban a kincsek egy részét eladják Bergstätter Györgynek, a ki előbb Kassán tanácstag, majd eperjesi lakos volt.⁶

1545-ben a domonkosok kincstárából is egy arany kehely a város kezén van.⁷

Az egyházi kincsek 1611-ben ismét megfogyhattak. Thurzó György nádor ugyanis elrendelte, hogy «az reliquiákat, mind az kereszttel» küldjék hozzá s ő majd a királynak átadja.⁸

Lőcse. Márk ötvösmester (1457.)⁹ Lázár (1559.)¹⁰

Lőcse városa (1623.) tudatja Kassával, hogy az ajándéknak szánt két kehelyt Lőcsén elkészíttette; ezüst, aranyozott; súlyuk 6 márka és 11 uncia; márkája 30 frt, tehát az ára 200 frt 55 denár.¹¹

Nagybánya. Konrád ötvösmester 1477-ben ezüst lopással vádolja legényét, Jánost, de kiderült, hogy ártatlanul.¹² Imre (1570.)¹³ András mester 1574-ben kéri kihallgatni Bányay János kassai ötvöst «nodorum argenteorum chyerchyer vocatorum» ügyében.¹⁴

Kézmárk. Aurifaber Gergely (1528.)¹⁵ Domokos tanácstag, Miksa kézmárki ötvösmesterek. (1552.);¹⁶ Benedek (1576.).¹⁷

Eperjes. Gergely (1552.);¹⁸ János (1562—1570.);¹⁹ Jakab (1590.);²⁰ Sigismundi Jakab (1594.);²¹ (talán ugyanegy személy). 1626-ban néhai Ötvös Mátyás eperjesi lakos özvegye említetik.²²

1 Kassa városi leléltár 1119. — 2 U. o. 1792 — 3 Városi jegyzőkönyv. — 4 Történelmi Tár. 1889. évf. — 5 Kassa városi leléltár 1121. sz. — 6 U. o. 2528/112. — 7 U. o. 1646. — 8 U. o. 5422. — 9 U. o. 298. — 10 U. o. 2150/63. — 11 U. o. 6038/29. — 12 U. o. 448. — 13 U. o. 3036/15. — 14 U. o. 3219/93. — 15 U. o. 1365/11. — 16 U. o. 1688/15. — 17 U. o. 3318. — 18 U. o. 1688/11. — 19 U. o. 2392/122; 3024 — 20 U. o. 4226/75. — 21 U. o. 4423. — 22 U. o. 6151.

Nagyvárad. György (1562.);¹ Dömjén Ötvös nagyváradai bíró (1584-től 1591-ig.)²

Eger. Gergely aurifusor (1573.)³

Somos. Innét származott Ötvös Benedek, a kinek bátyja, Ötvös Miklós «Lythwa országba Wylán lakozik.» (1573.)⁴

Gönczön (Abauj várm.) Ötvös Benedek ügyében 1573. tanukihallgatás folyik.⁵ «Második (t. i. tanú) Jánosi Menyhért vallása ez, hogy: Én láttam Ötvös Benedeknél egy darab kristálykövecskét és egy farkasfogot, mely farkasfogot egy kassai bodnár hagyott ezüstbe foglalni; egy aranyat is láttam, kit, mond, az gönczi bíró, hogy adott neki. Egy kis kövecskét is láttam, kit mond, hogy mátkája adta gyűrűbe csinálni.

Harmad vallása hiti szerint Benedök ötvösnek, hogy ő semmit, sem aranyat, sem ezüstöt nem vett, mert nem volt min venni. Hanem két kapczot, ki nem enyém, csináltatni hoztak hozzám két gombostövel és az farkasfogval egyetemben.»

Ötvös Boldizsár gönczi lakos (1588.)⁶

Pozsony. Lukács (1573.)⁷ Liphart Tóbiás pozsonyi ötvöslegény bátyja L. Máté pozsonyi ötvösmester nevében nyugtát állít ki (1624.)⁸ A pecsétben kehely.

1597-ben Wentzel György pozsonyi polgár Kassa megbízásából ajándékba kelyhet küld Pettauba, melynek ára 29 frt 29 denár; írja, hogy Pozsony városa hasonlót küldött Istvánffynak.⁹ A két kehely tehát valószínűen pozsonyi mű volt.

Miskolcz. Péter (1574.);¹⁰ János (1581.)¹¹

Sárospatak. A városi tanács (1574.) átír Kassa városához, hogy a kassai ötvösök ismerjék el egyenrangúaknak a pataki ötvösöket.¹²

Debreczen. Ötvös Lőrincz debreczeni substituus bíró (1575.);¹³ Gábor (1575.)¹⁴

Szepesváralja. Néhai Ferber Farkas ötvösmester fia, János 1579. szepesváraljai lakos.¹⁵

Rozsnyó. István (1578.)¹⁶

Nagyszében. János ötvösmester 1580. 25 frttal Kammer Márton kassai lakosnak.¹⁷

Vízoly. (Abauj várm.) Visoli ötves András (1583.) «uram Ö Nagyságának» ötvöse.¹⁸

Besztercebánya. Sturm Dániel (1584.) az elhunyt Gallen János kassai könyvkereskedő és könyvkötő sógora.¹⁹ Ugyanez évben Schwab György ötvös becsületsértés miatt panaszolja Britzsinger Dániel kassai ötvöst.²⁰

Brassó. Kattner Keresztély ötvös fiát, Bertalant Horvátországban a török rabul ejtette, de az lovon török ruhában megszökött s Kassára került.²¹

1 Kassa városi levéltár 2392/19. — 2 U. o. 3801, 3948/76, 4070/26, 4268/29. — 3 U. o. 3139. — 4 U. o. 3175/72. — 5 U. o. 3175/51. — 6 U. o. 4070/104. — 7 U. o. 3175/47. 8 U. o. 6053. — 9 U. o. 4718/61. — 10 U. o. 3219/77. — 11 U. o. 3605. — 12 U. o. 3219/26. — 13 U. o. 3242. — 14 U. o. 3243. — 15 U. o. 3411/89, 3526/39, 3526/107. — 16 U. o. 3473/66. — 17 U. o. 3546. — 18 U. o. 3772/61. — 19 U. o. 3772/1, 3786. — 20 U. o. 3837/22. — 21 U. o. 4380/71.

Soprony. Lackhner Ádám (1593.).¹

Rimaszombat. Menyhért (1593.);² Benedek, rimaszombati bíró 1597.³

Kolozsvár. Cassay István 1598.⁴ Néhai debreczeni ötvös Zsigmondról 1618-ban úgy emlékeznek meg, mint a ki «mindeneket az mi városunk törvénye azaz házassága által» szerzett. Boncziday Imre kassai ötvösnek rokona volt.⁵ Eötvös Jakabnál (1622.) tíz ezüst poharat és kilencz arany gyűrűt 500 frtra becsülnek.⁶ Lutsch Mihály (1644.).⁷

Szeben. (*Kis v. Nagy?*) Beigler János ötvös mestert (1617.) legénye, Kis Báthori János, a ki «közel esztendeig» szolgálta mesterét, azt meglopta mintegy 60 frt értékig «egyéb ezüst marhákkal együtt, melyeket csináltatásnak okáért egy is, más is hozott volt».⁸

Szántó. (*Abauj várm.*) Békessy ötvös János (1624.).⁹

Lifland. Gerendorf Gottfríd Kassára származott fegyverderékgyártó testvére, Herman liflandi ötvös. (1579.).¹⁰

Nürnberg. Stöckl Jakab (1608.) Nürnbergben lakó hugára Brigittára, Roszmanthordin ötvösnére egy kis ezüst kelyhet hagy, mely atyai örökség volt.¹¹

Kassán 1901 szeptember hó 26-án.

Kemény Lajos.

II. HALAVÁTSGYULA: MIKOR EPÜLT A DÉVAI EVANGELIKUS REFORMATUS TEMPLOM? *Szöts Sándor*, a dévai evangélikus reformatus egyház érdemes papja «A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat kilenczedik évkönyve 67. és következő lapjain *A dévai ref. templom és régiségei* cím alatt ismerteti ezt a figyelemre méltó régi építményt. Közleményében a többi között (a 70. lapon) ezt írja: «... keletkezési kora pontosan meg nem állapítható, de hozzáértő szaktudósok, mint dr. Czobor Béla, Möller István, dr. Romer Floris, dr. Pulszky Károly s az 1879-ben nálunk járt Gordon Sándor angol unitarius lelkész, a templom építését az 1370—1444-ik évek közé teszik, bizonyosnak tartván, hogy az építés költségeit a Hunyadi-család viselte...¹² tovább pedig (a 71. lapon) «... a szentély csücsíves mennyezetén látható, faragott kőből készített családi címerek, nevezetesen az Anjou-királyi ház, a Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet egyesített címerei, továbbá az I. Ulászló király címere;...» Szöts úr ez a cikke fölköltötte bennem e templom iránt az érdeklődést s 1899. évi szeptember 20-án, megállapodván egy napra Déván, megnéztem a templomot, s az akkor tapasztaltak következtében a templom építési korát illetőleg azonban nem lehetek vele egy véleményen. Sajnos! akkor már le volt rombolva a templom hajója és tornya, s így erről saját tapasztalataim alapján nem szólhatók. De állt, a mint hogy még ma is áll a templom szentélye, boltozatán a három címeres zárókő, melyekből én, építési korát illetőleg, jóval későbbi datumot olvastam le. A meghagyott rész a templom szentélye, mely a diadalívvél kezdődik s a nyolczszög öt oldalával záródik.

¹ Kassa városi levéltár 4389/80. — ² U. o. 4389/89. — ³ U. o. 4718/47. — ⁴ U. o. 4791/70. — ⁵ U. o. 6538/42. — ⁶ U. o. 5953. — ⁷ U. o. 7145/57. — ⁸ U. o. 5763. ⁹ Kassa városi titkos levéltár U. Nagy. 29. sz. — ¹⁰ U. o. 3526/59. — ¹¹ U. o. 5241.

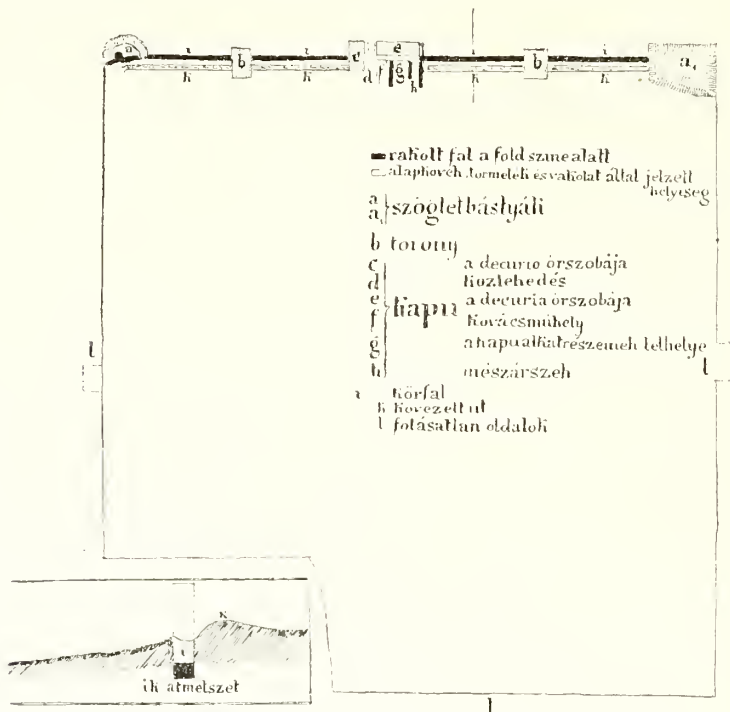
¹² *Téglás G.* is azt állítja, hogy «... a Hunyadiak korában és segítségével épült . . .» (Osztr-magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország VII. k. 472.¹).

és keletelve van. Déli oldalán két-, a keletin három díszes, hegyes csücsivű ablak van rajta. A belső falon, a földszinétől tekintélyesebb magasságban három pár faltő látható, melyek gyámkő nélkül a falazat síkjába mennek át és melyeknek felső része több felé elágazódva a boltozat hálójának gócpontjai, s a boltozat hálózatát négy mezőre osztják. E négy mező középpontjaiban négy címeres zárókő volt. Volt csak! — mert az egyik hiányzik, s máma csak három látható már. Nyugatról kelet felé haladva: az első zárókő címerpajzsán emberi kar látható, mely markában három buzakalászt (?) tart. Nem ismerem e címert, s így elfogadom azok állítását, kik ezt Déva városa címerének mondják azért, mert azt olvasom ki ebből, hogy «épült itt helyben». — Hasonlít e címer a hivatkozott évkönyv 109. lapján rajzban közölt Déva városa pecsétjén lévő címerhez, melyen az emberkar markában csillag és félhold között lévő stilizált liliumot tart. De különbözik az 1001. évben épült város-háza homlokzatán lévő címertől, melyen a kar gerezdes buzogányt markol. — Ezt a címert mondja Szóts úr «az Anjou királyi ház» címerének. De hogy nem az, arról bárki meggyőződhetik — hogy ne küldjem Aachenbe, hanem közeli példát hozzak föl — a ki a szászsebesi szász templom szentélye boltozatának zárókövein lévő címereket megnézi, hol az egyikben hosszában kétfelé osztott pajzs látható jobbról a magyar polyák, balról az Anjou-liliumokkal; a másikon pedig koronából kiemelkedő strucz-fej csőrében patkó. A dévai szentély boltozata második mezejének címere hiányzik, csak helye van meg. — A harmadik mezőn négyfelé osztott pajzs van, 1. és 4. részben balra néző, ágaskodó egyszarvú ló, a 2. és 3. részben koronából kiemelkedő farkas csillag és félhold között. Ez a Zápolyai család címere, s jól megegyezik a milleniumi kiállításon a csütörtökhelyi kápolnában eredetben kiállítva volt s «A magyar nemzet története» IV. k. 463. lapján rajzban közölt Zápolyai János és György emlékczímeren látható címerrel; valamint azzal, mely a gyulafehérvári székesegyház Lázi kanonok építtette renesszánsz-stilusú előcsarnoka északnyugati sarkán látható, egyéb címerpajzsok társaságában. Erről a címerről állítja Szóts úr, hogy «a Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet egyesített címerei». — A Hunyadi-család címere a balra fordult gyűrűs holló, a Szilágyi-családé pedig az ágaskodó zerge, mely két címer a vajda-hunyadi vár lovagtermében külön-külön meg van, de egyesítve egyszer sem, pedig ha valahol úgy itt lehetne várni a két címer motívumjainak egyesítését egy címerbe, csak hogy ez nem szokásos. A negyedik mező zárókövén lévő címerpajzs is négyfelé van osztva. 1. és 4. részén a magyar polyák, a 2. és 3. részén a cseh oroszlán, a szív-pajzsos pedig a lengyel sas látható. Az a címer ez, melyet a Jagello-házból származott magyar királyok használtak. Ezt a címert jól értelmezi Szóts úr, csak hogy nem I. Ulászló király címere. — Ha már most e három címer korjelző értelmét szavakba akarom foglalni, ezt ekkép fejezem ki: a dévai ev. ref. templom, illetőleg le nem rombolt szentélye «épült itt helyben» akkor, a midőn Magyarország trónján egy a Jagello-házból származott király ült s a mikor a Zápolyai-család egyik tagja valamelyes előkelő állást foglalt el Erdélyben. — Tudva pedig azt, hogy Zápolyai János (a későbbi magyar király) 1511-től 1526-ig erdélyi vajda volt: meg van határozva a dévai ev.

ref. templom, illetőleg a szentély építési kora. E templom tehát nem a Hunyadiak korában, hanem II. Ulászló vagy II. Lajos uralkodása idejében épült.

Halaváts Gyula.

III. ORNSTEIN JÓZSEF ÁSATÁSÁRÓL A SZAMOSUJVÁR MELLETTI RÓMAI CASTELLUMBAN. A szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat megbízásából felásattam mult évi szeptember 19-étől november 16-áig a Szamosujvár déli kijáratától nyugatra egy km.-nyi távolságban a kis Szamos és a malomárka közt fekvő castellum* 150 méter hosszú keleti oldalát.

Szilárd falmaradványokat már csak a föld alatt találtunk ; mert a könnyen használható építőanyag kiásatása a településre alkalmas völgyben különböző időszakokban és pedig már a XIII. századtól fogva (l. e folyóirat 1896. 2. füz.) a mult század elejéig (az institutum Karácsonyiánum építéséhez) majdnem szakadatlanul folytatódott.

A legfontosabb az 1'14—1'25 m. vastag külső fal (az alaprajz i betűje) termésköböl, mely az egész oldal mentén, csak itt-ott épületek által félbeszakítva, 1'5 m. legnagyobb mélységben találtatott. Befelé kisérte a körfalat egy m. távolságban népiesen ú. n. békasóval kirakott, felül egy m. széles út (k.); úgy, hogy a védők arról közvetlenül a körfal mellett fölállítható fapadozatra léphettek. E szerint az ember magasságát 1'80 m.-rel számítva: a körfal magassága az építő sík felett legalább három m. volt.

* A részletes térkép Z. 17 Col. XXX. lapján 257 ◊-vel jelzi a castellum helyét.

A castellumot kívül körülfutó kövezett út csak helyenként volt megállapítható.

Épületek nyomait kötörmelék, cserépdarabok és vakolat jelezték. Biztosan felismerhetők voltak: a kapu és az északi végén a bástya, kevésbé biztosan két közbetolt torony. Egy bástya az oldal déli végén is volt (a1), ezt azonban valószínűleg a közel hozzáfolyó száz évvel ezelőtt létesült malomárka martjának erősítésére oly mélyen ásták ki, hogy itt minden további kutatás kárba veszett volna. Az említett két épület azonban eléggé érdekes volt.

Mindenekelőtt említeni kell a 3,5 m. széles kijáratot, mely csak egy kétkerekű szekérnek és gyalogosok számára a 2 m.-nyi széles járdának adott helyet. Ezt bizonyítják azon kőlapok, melyeket a majdnem 200 éves koptatás nyomai láthatók. Kétfelől a kijáratnál voltak az őrszobák és pedig jobbra 48 m²-ben egy decuria részére, balra egy kisebb talán a kapuparancsnok számára. A föld bérlőjének engedélye nélkül egyelőre még megközelíthetetlen castellum belseje felé találtunk harántfalak által jelzett helyiségeket és pedig 15 kgr.-ot nyomó feldolgozatlan vasdarabokból és faszénből következtetve a kovács műhelyt. Ezen és a második fal között a kapunak fentnevezett részeit és azonkívül annak borítását képezett 13—15 cm. hosszú és széles, 8—11 mm. vastag vaslemezeket szöglyukakkal vagy a nélkül összesen 25 kgr. súlylyal, tömördek sok szeget, két vas sarkát (cardo), a fogantyút (ansa), végül a minden kapunak második zárát képező védőrács (cataracta) hornyolt küszöb-köve. Mindezek a kijáratból valószínűleg árvíz folytán ide sodortattak. A 2. és 3. harántosfal között lehetett a mészárszék; ott ugyanis egy halomban 68 kgr. marhacsontot találtunk, míg a többi állatok, különösen ló, disznó, juh csontjai az egész vonalon szétszórtan találtak.

A kaputól az északkeleti bástya irányában számos felírást követ leltünk, nagyjából sárgakövet, vagy az ilyenekhez tartozó domborműveket, azonban mind a kőzet (dacittufa) silánysága miatt többé-kevésbé megrongálva.

Az északkeleti bástya végül Vitruvius szerint volt megállapítható, mint félkör 5,65 m.-nyi félátmérővel és hatalmas faragott kövei által tünt ki (azok között ismét egy cataracta-küszöb), melyeknek nagyjából része azonban úgymint a kapunál valószínűleg árvíz folytán mintegy 7 m.-nyi és kisebb távolságban oldalt találtak. A vezérvonal mellett levő falazott kiugrás és egy közel hozzá talált 47 cm. magas és 45 cm. átméretű oszloptöredék az azon helyen volt pillérre engednek következtetni.

Általában úgy látszik, hogy a megszállvatartás valamely későbbi időszakában ezen oldal déli fele mesterembereknek és alsórendű népnek szolgált lakóhelyül, mert még a kőfaragó műhely is a körfalon kívül két faragott, sohasem használt 80 cm. hosszú 70—82 cm. széles és 44—49 cm. vastag kő-koczká ú. m. ugyanazon szelvény aljában levő nagy kiterjedésű oltott mész-tábla által jeleztetett, míg a kaputól északra polgári rendű egyének sírjai voltak.

Fegyverekből csak lándzsahegyek kerültek elé; ékszerekből egy ép fibula és egyebeknek töredékei; házi eszközökből egy csupor, egy hővezető cső, villa, kés, kapa, az ajtózárnak egy neme (patibulum), örlő kő stb. Pénznemekből keveset találtak, mind a Hadrianustól Philippus Arabsig terjedő

időszakból valók ; azonban sok volt az AIP bélyegű téglá. Rendszeres ásatás e helyütt még sohasem történt, mert a leletek a legkülönbözőbb szintájakon találtattak. A leletek, eltekintve a kövek egy részétől, a fentnevezett társulat múzeumába kerültek.

Szamosújvárt, 1902 januárius hóban.

OrNSTEIN Főzsef,
őrnagy.

IV. Dr. MAHLER EDE : FŐLIRATOS AGYAGTÁBLA BABYLONBÓL.

Az iparművészeti múzeumban, fémkerettől körülvéve egy babyloni égetett agyaglap töredékei őriztetnek, archaikus babyloni ékirású fölirattal ellátva. Örömmre szolgál, hogy e folyóirat olvasóinak figyelmét erre a darabra fölhívhatom, hiszen az egyetlen babyloni emlék, a mely ez idő szerint hazánkban található. Előbb a nemzeti múzeum őrizte, de helyszüke miatt sok más ókori emlékekkel együtt néhány évvel ezelőtt az iparművészeti múzeumba került.

A fölirat szövege a következő :

1. *Nabū-ku-dur-ri-u-šu-ur*
2. *šar Ba-bi-i-lu (ki)*
3. *Za-ni-in Í-sag-ila*
4. *u Í-zi-da*
5. *abil a-ša-ri-du*
6. *ša-Nabū-abil-u-šu-ur*
7. *šar Ba-bi-i-lu (ki).*

Magyarul :

«Nebukadneczar,
Babylon királya,
építője Ísagila
és Ízida-nak,
legidősb fia.
Nabopolassarnak,
Babylon királyának.»

A szóban forgó emlék tehát II. Nebukadneczar (Kr. e. 604—561) uralkodásának idejéből való. Ísagila és Ízida Babyloniának két ősrégi főtemploma volt. II. Nebukadneczar idejében már pusztulásnak indultak és a király állította őket helyre. De kivülről, a többi király is dicsőségnek tartotta, ha hozzájárulhatott e

két szentély helyreállításához és a *Zanin Ísagila u Ízida*, vagyis «Ísagila és Ízida építője» nevét vette föl. Már Hammurabi (20. évszázad Kr. e.) azzal dicsekszik fölrataiban, hogy e templomokat újjáépítette.

A mi a templomok helyét illeti, arról a kutatások a legújabb idők különböző nézeteket vallottak. C. P. Tiele mélyreható tanulmányai* végre kiderítették, hogy Ísagila *Babylon* város keleti részében, tehát az Euphrates bal partján, Ízida pedig *Borsippa* főtemploma volt.

Mindkét templom több kisebb-nagyobb épületből állott, a melyeket fal vett körül. Az Ísagila templomhoz tartozott: 1. a *Zikúrat*, vagyis a hét emeletes lépcsőzetes alkotmány az épületesoport közepén; 2. az *Ikua* templom, a melynek aranynyal, kristálylyal és alabastrommal díszített szentélyében *Marduk* isten trónolt; 3. *Zarpanitu*-nak, Marduk isten nejének kápolnája; 4. fiának kápolnája és 5. a szentek szentje, a *parakku*, a hol az év elején a *Zagmuku* ünnepén az istenek összegyülekeznek. Hasonló volt a borsippai Ízida templom is.

A két templom összetartozott és istentisztelet tekintetében szoros kapcsolatban állott egymással. A nagy Zagmuku ünnepen *Nébo* istent a borsippai Ízida templomból a *Gan-UI* csatornán át, hajón, ünnepélyes körmenettel *Babylon*ba szállították, Marduk pedig, Ísagila védő istene, a nagy körmeneti úton elébe ment.

Nebukadneczartól igen tekintélyes számú szöveg maradt reánk. A legfontosabbak egyike a londoni East-India-Office-ban őrzött nagy föliratot kölap, a mely részletes tudósítást tartalmaz a mi föliratot táblánkon említett két templom újjáépítéséről.

Budapest, 1901 december 17.

Dr. Mahler Ede.

V. TÉGLÁS ISTVÁN. A MIKESI RÓMAI ROMOK SZÉTDULÁSA ÉS A KÖZELEBRŐL TORDÁN TALÁLT RÓMAI FÖLIRATOKRÓL. A Tordától északnyugotra mintegy 18 kilométernyi távolban fekvő Mikes község Monasteria nevű határában a falutól északnyugotra emelkedő Dealu Spanului nevű hegy délnyugoti lábánál a mikesi patak fölé egy elég szabályos kereksgű kis domb emelkedik, melyen pár évvel ezelőtt egy februári napon magam is láttam a római épület maradványait. Nagy mennyiségű téglá- és kőtörmelék között többé-kevésbé szabályosra faragott s nagy részben jó minőségű épületkövek borították a dombtetőt, sőt néhány darab alá is gurult a domb oldalain. A sok téglá- és cseréptörmelék után a nép La-Caramida, azaz a tégláknál nevet adta a máskülönbén a Monasteria nevet viselő erdő és kaszáló ezen részének. A romok között itt-ott a kincskeresők turkálásai mélyedtek s tárták fel az épület alapfalait. A feltárt részekből ítélve, az épület hosszúkás négyszögletű volt s bejárata a hegyfelőli részen, azaz kelet felől állott. A szanaszét ott heverő faragott kövek jellegzetesebbjeit — és pedig mintegy 15 darabot — felmértem és le is rajzoltam. Nagyobbrészt 25—30 cm. vastagok s 50—60 cm. hosszúak voltak, de találtam 70—76 cm. hosszú darabokat is. Egy

* K. Akademie der Wissenschaften in Amsterdam, philolog.-histor. Classe 1887. — Zeitschrift für Assyriologie, II. köt., 179. köv. 1.

45 cm. magas s 36 cm. széles faragott kő felerészén egy kezdetleges dombormű részletének kevés töredékei maradtak meg. Egy félhenger idomú oszlopnak 18 cm. hosszú s 12 cm. vastag darabja közelében egy félköríves oszlopfő 25 cm. széles és 10 cm. vastag töredéke is ott hanyódott. A szanaszét heverő téglák alakja és finom kidolgozása azonnal elárulta a római munkások dolgos kezét, de hosszasan kelle a romok között kutatnom, míg végre az ötödik macedoniai legió bélyegével LVM ellátott tégladarab okmányként is beigazolta, hogy egy római épület maradványai között állok.

Az alkalommal a februáriusi hideg idő, a rövid nap és a talaj fagyos volta további kutatásokra nem volt elég kedvező, de akkor a kaszáló tulajdonosával sem találkozhattam és a részletesebb kutatást későbbre kellett halasztanom. Az enyhébb napok beálltával megkísérlettem a telek felől a tulajdonossal az alkudozást, de a telektulajdonos a kutatásra csak oly különös felcsigázott követelések árán volt hajlandó engedélyt adni, mely feltételeket el nem fogadhattam. A mint később a következmények megmutatták, nem is volt szándékában, hogy azt a dombot haszonbérbe átengedje, mert ő is hitt azon mesében, hogy ott nagy kincs — épen a Dárius kincse — van elásva. A folyó év tavaszán, a midőn hivatalos teendőim ismét Mikesre szőlítottak, nagy sajnálattal értesültem, hogy az említett domb tulajdonosa, több kincskeresővel egyesülve, az egész területet felásta és az épületromokat teljesen szétdulta.

A romokból több szekér kő és téglá került ki, melynek nagyobb részét az egyik kincskutató — névszerint Hetya Abel — házépítés céljából megvásárolta és a községbe behordatta. A nagy halom építési anyag között egy simára csiszolt fehér márványlapnak 12 cm. hosszú, 10 cm. széles és 3 cm. vastag töredéke is találtatott. A téglák között finomul kidolgozott s ujj benyomásokkal, különféle irányú egyenes vonalakkal és sorba helyezett pontokkal ékesített nagyobb négyszögű téglák is heverték, melyek fehérre voltak mázolva s úgy hosszúság, mint szélességük 40 cm., vastagságuk pedig 6 cm. volt; közülök néhány a LVM bélyeggel is el volt látva. A romok közül a faragott köveket a község lakói haza hordták s nagyrésztben házaik elébe ülhelyül alkalmazták. A Ruzs Ilia háza előtt egy csinos oszlopfő, egy hengeralakú oszloptörzs és egy pálczaműves faragott kő töredéke hever. Az említett Hetya Ilyést vallattam ki az általuk felásott romok felől. Az ő állítása szerint is az épület téglányalakú volt. Hossza mintegy 12 m. s szélessége mintegy 7 m. lehetett. Az épület belsejében egy földdel és törmelékkel már rég megtelt kerekded üreg állott, mely téglával volt kifalazva és annak falából került elő az általa megvásárolt építési anyag nagy része. Az épület egyik szegletében agyaggal kitöltött üregben egy vasszegekkel összeállított, de már teljesen elkorhadt faláda törmelékait és a vasszegek közül az agyagba benyomultakat teljesen épen, a többieket pedig egészen rozsdává változva találták. A vasszegekből egész marokralvót gyűjtöttek egybe, melyek nagy részét azonban házi szükségleteikre már felhasználták s nekem csak 4 darabot sikerült találnom. A szegek hosszúsága 7 és 9 cm. között, vastagságuk pedig 5 és 7 milliméter között váltakozik. Az épület közelében talált római pénzek közül egy bronz pénz került az én tulajdonomba.

Az épülettől nem nagyon távol, alant a patak közelében, óriás terjedelmű cserépedények vastag töredékeit s közelükben fagerendák teljesen elporladt maradványait ásták ki.

Mikes község ezen már megsemmisült római épületén kívül más régiségeket is szolgáltatott. Az említett Hetya Abel a falu közelében lévő hegy egyik árkában egy szépen csiszolt kőkalapács felerészét találta. Ez a töredék 6 cm. hosszú, 4 cm. széles és a nyéllyuknál 3 cm. vastag. A falu melletti omlásos hegy Parcu fagului nevű vízmosása közelében 1861-ben az ott játszó gyermekek egy dekaliternyi apró ezüstpénzt találtak. A lelet a letelt 30 év alatt úgy eltűnt, hogy azon pénzből egyetlen egy darabot sem sikerült látnom, de a lelkész leírásából következtetve, azok valószínűen római családi érmek lehettek. Krisán Petru a község Intre paren nevű határrészében egy teljesen ép bronz fejszét talált, mely az élénél 5 cm., a büttyjénél 55 mm. széles s egész hossza 15 cm. A 3 cm. átmérőjű nyéllyuknál alól is és fölül is két-két kidomborodó zsinórdísz ékesíti. Ugyanezen Krisán Péter a községtől kelet felé emelkedő Dealu turdi nevű hegyen ezelőtt 12 évvel egy hegycsuszamlás alkalmával több urnát talált. Azon hitben, hogy azok a nagy fazekak nemcsak földet, de kincset is tartalmaznak, Krisán gyorsan széttörte, de a szintén ott dolgozó felesége kérésére egynek még is megkegyelmezett. Krisánné azt az urnát kiürítette, kimosta és később megdrótoztatta s így több éven át káposztás fazékul használta. Ezt az edényt tőle egy új fazék árával cseréltem ki. A sötét színű és elég csinosan kidolgozott öblös nagy edény 30 cm. magas, alól 15, fölül 28 cm. átmérőjű. Kihasasodó részén 111 cm. kerületű. Díszítése csakis a szája közelében és a kihasasodó részen körbe futó pár vonalból áll, melynek mélyedése hajdan gypszszel volt kitöltve. Fogantyúja vagy füle nincsen és nem is volt; űrtartalma 13 liter.

Az Arch. Ért. 1899. évi június havi füzetében a potaissai kőfaragó műhelyéről, — az 1901 évi február havi füzetben pedig a tordai castrum környéken talált régiségekről tettem említést. Azóta sok római tárgy vándorolt el Tordáról. Még szerencse, hogy azok közül néhányat s nevezetesen a I.O.M.C.APIT. kezdetű felirattal ellátott áldozati oltárt is a kolozsvári múzeum szerezte meg. A hazai régészetre kipótólhatatlan veszteség azonban, hogy a római bronz tárgyakban és érmekben kiválóan gazdag Botár-féle gyűjtemény a gráci és klagenfurti régiségkereskedők útján potom árért külföldre került. Az innen elvitt tárgyak pótlására az utóbbi időben nagyon kevés találtatott. Jelenleg a város a főtéren a hajdani fejedelmi palota udvarán egy nagyobb szabású bérházat épített. A fejedelmi palota udvarán állott régi apró épületek lebontása, valamint az új épület pinczéinek ásása alkalmával a fejedelmi korból származó faragott köveken kívül néhány római korbéli is előkerült. A római kövek, nevezetesen a terjedelmes quaderek oda a potaissai castrum kőfalaiból a régi épületek alapfalainak építésekor jutottak, mert Tordán jelenleg is szokásban van a házak alapfalaiba, valamint pinczefalaiba a castrum köveit beépíteni. Ez a szokás meg volt a fejedelmi korban is! A fejedelmi palota előtt állott oszlopok is római eredetű jóniai oszlopok voltak. Azok közül is egy meglehetősen épen, egy pedig összetöredezve megtaláltatott s közbenjárásom folytán sike-

rült úgy az oszlopokat, mint a hajdani fejedelmi kapú oldalainak megtalált részleteit az elkallódástól megmenteni.

A római kövek is épen úgy, mint a lebontás következtében nyert építési anyag a város által elárvereztetett. Az elárverezett kövek halmazában egy feliratos kő is a Stieber nevű polgár tulajdonába került, de utánjárásom következtében azt a város tőle ismét visszaszerezte. A kő 75 cm. magas, alul 47 és fölül 44 cm. széles s vastagsága átlag 33 cm.; felső részéből egy 19 cm. hosszú s 7 cm. széles darab hiányzik; alsó része, a mint az az oltároknál szokás, kissé kiszélesedik. A kő anyaga azon durva kavicsos homokkő, mely csaknem conglomerát és a melyet a rómaiak a szindi határon lévő kőbányáikból inkább csak a castrum körfalainak építése céljából bányásztak. A kő durva anyaga nagyon megnehezítette a felirat alkalmazását és épen azért a betűk egyenetlenek s szabálytalanok. A felirat megmaradott része a következő **LEGVMAC | MRIR MIN | ISCAILLISI | LERAVXO**. A felirat három első sora a kő már említett csorbulása miatt a negyedik sornál kissé bennebb kezdődik. A harmadik sor utolsó két betűje oly hiányos állapotban van meg, hogy az **S** és **I** csak gyanítható. A negyedik sor végén az **O** betű után a kő annyira kicsorbult, hogy ott csak egy nagy mélyedés következik.

Ugyanott a hajdani fejedelmi palota udvarán, a hol eddig a tordai híres pecsenyesütők sátrai állottak, egy márványtábla 30 cm. hosszú, 17 cm. széles töredékét találtuk. Miután a töredék meglehetősen füstös és zsíros, igen valószínű hogy azt a szép lapos követ az egyik pecsenyesütő az áruasztalán álló kis szénkemence alatt az asztalnak a tűztől megóvása céljára használta. Azér részesült ez a márvány darab oly bőven a zsírból és füstből. A márvány, azt hiszem, bukovai, azaz hunyadmegyei eredetű. Egyik oldalon szép simára van kidolgozva és a 3 cm. magas betűk is szépen vannak kivésve, csak elhelyezésükben észlelhető azon szabálytalanság, hogy a sor végén a betűk sűrűbben állanak, mint a sor közepén. A töredéken a következő betűk láthatók:

M
IANVS · VIX · ANN
PAN IANVS ·
EI

A felirat harmadik sorában az a pár betű oly hiányosan maradt meg, hogy az **E** és **I** csak is sejthető. A fejedelmi palota udvarán számos részben töredezett, részten ép római téglá is találtatott. Azok közül néhány a **LVM** bélyeggel van ellátva.

A folyó év tavaszán a Székely Dénes tordai birtokos régi udvarházának lebontása alkalmával az alapfalakban szintén több római faragott kő és azok között egy feliratos áldozati oltár is találtatott, melyet a tulajdonos gyűjteményem számára nekem ajándékozott. Ez az oltár is az említett szindi kőbányából került ki s miután a kő anyaga szerfölött durva, a betűk egyenetlenek, sőt részben alig is olvashatók. A felirat a következő: **I. O. M | DO TI | TIVBELEG | VSLM**. Az oltár 79 cm. magas és a párkányoknál 36 cm., a feliratnál pedig 30 cm. széles; karesőbb részén 22 cm. vastag.

Megemlítem, hogy a szőlő-utcza sarkán évek óta áll egy római mértföld-mutató oszlop, melynek az a része, a hol hajdan a felirat létezett oly annyira meg van rongálva, hogy a feliratról csakis egy V betűt tudtam megtalálni. Ugyancsak a szőlő-utczában az Apáczai Antal háza előtt levő római oltárkő töredékén egy M betű látható. A barompiacz-utcza 17-ik számú házában a pince lejáratához befalazott római feliratos kőn ma már csak a III szám látható. Ugyanezen ház előtt egy szőlőindával és szőlőgerezd domború faragásával ékesített 130 m. hosszú 33 cm. széles és 21 cm. vastag kő ülőpadul szolgál. A domborítás elég jó, de a kőfaragó a szőlő mellé nem annyira szőlőlevelet, mint inkább borostyánlevelet faragott.

A három feliratról a lepacskolást is küldöm.

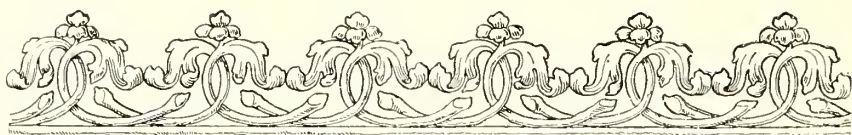
Torda 1901. augusztus 30.

Téglás István.

VI. OROSZ ENDRE. SZAMOS-ÚJVÁR-PETRISI ŐSLELETEK. Az Arch. Ért. 1901. évfolyam 427. oldalán ábrázolt tárgyak nem Gomboson, de a szamosújvári «Petris» őstelepen találtattak, cserépedényekből származó 8 db. töredéket ábrázolnak, melyek közül 4 db. szabálytalan maeander-, párhuzamos újjbenyomat-, háromszögű ponczolt benyomást és láncc-diszítést mutat. Egyik cserép bütök-fogantyú, más lapos tálcztöredék, egy felálló peremforma, végül egy olvasztó edény fenéktöredék. A leletek közt látunk egy 3 cm. magas és 7.5 cm. peremátmerőjű kis, gyermekjátékul szolgált tálcskát, — a minők a præhistorikus telepeken gyakori készítmények, — továbbá egy zeg-zúgvonalas kétsorú diszítéssel cifrázott lapos fonó-orsó töredéket és egy 8 cm. átm., 15 mm. vastag égetett agyagkorongot, mely mint a széle közelében lévő átfúrás mutatja, hálónéhezékül szolgált. A legérdekesebb őstárgyak azonban a táblán szemlélhető között azok a likaes szövetű olvadt vasércdarabok, (3.) a melyek, mint őskori vaskohászatra mutató érdekes nyomok a különben is igen tanulságos telep korának és művelődésének meghatározásában jelentékeny adatul szolgálnak. A telepről ugyanazon 1901-ik évfolyam három cikkében részletesen értekeztem.

Apahida, 1902 januárius.

Orosz Endre.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT nov. hó 26-án, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését.

Jelen voltak: Forster Gyula elnökle alatt: Fraknoi Vilmos püspök, dr. Kammerer Ernő, Vásárhelyi Géza, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, dr. Réthy László, Huszka József, Halaváts Gyula ig. vál. tagok, továbbá dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Finály Gábor, Sztéhló Ottó, dr. Láng Nándor, ifj. Losonczy István, Lipesev József pénztárnok, a titkár és öt más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, *dr. Hampel József* Pannoniai emlékekről értekezett, számos tárgyat mutatva be, utána *dr. Pap Károly* egy xvii. századbéli löcsei ravatalterítőt mutatott be, mely az ottani fuvaros ezéhé volt és melyre costümtanilag is fontos alakok vannak festve.

Ezzel kapcsolatban *dr. Szendrei János* a szerencsi templomból származó egy ravatalterítőt mutat be szintén a xvii. századból.

Végül ugyancsak *Szendrei* tett jelentést a monoki «Taktaföldvár» őskori nagyszabású földéről és bronzkori telep megásatásáról. A hivatalos jelentések folyamán *dr. Pap Károly* tanár a társulat rendes tagjával megválasztatott s a pénztárnok fölolvastott havi kimutatása és jelentése tudomásul vétetett. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Huszka József és Halaváts Gyula ig. vál. tagokat kérte föl.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT utolsó ülését deczember hó 30-án, d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg.

Jelen voltak Forster Gyula elnökle alatt: dr. Czobor Béla, Kunvári Fülöp, Vásárhelyi Géza, Szumrák Pál, dr. Gerecze Péter, Huszka József ig. vál. tagok, dr. Finály Gábor és 20 más hallgató. Elnök megnyitván az ülést, *dr. Éber László* a pécskai gazdag bronzleletet mutatta be, ösmertetve annak érdekesebb darabjait. *Dr. Czobor Béla* a leletben levő bronzöv használatához szólott hozzá. Ezután *dr. Szendrei János* ösmertette Vásárhelyi Géza gazdag régiség-gyűjteményét, mintegy száz darabot mutatva be az őskortól kezdve a xviii. századig terjedő időkből. A társulat elnöke meleg köszönetét és elismerését nyilvánítja Vásárhelyi Gézának buzgó gyűjtéseért és gyűjteményének a jelen alkalomra való átengedéseért. Végül *Halaváts Gyula* a dévai templom építésének koráról értekezett, *dr. Czobor Béla* színtén hozzá szólott e kérdés-

hez. Az idő előhaladottsága folytán a hivatalos jelentések a jövő ülésre halasztattak. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Gerecze Péter és Huszka József ig. vál. tagokat kérte föl.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A MAGYAR NEMZETI MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1901. év második felében. A szécsényi (Nógrád m.) kerekdomb keleti oldalán kiásott cserépkancsót ajándékol küldött Pintér Sándor. Ugyanott lelt agyagcsészét és három cseréptöredéket ajándékozott dr. Velics Antal.

Bánhida környékéről (Komárom m.) való két őskori esiszolt kőbalta, egy kőbuzogány, egy kerek bronzpityke, cserépedeny; két római fibula, egy római bronzlándsacsúcs és egy római cserépbögre; vétel.

Őskori rézesákány, találták Szent-Jobon (Bihar m.); vétel.

Őskori rézfokos, lelőhelye Magyarország; vétel.

Pécskáról (Arad m.) származó négy darab őskori sodronytekercs; vétel.

Békésmegyéből való őskori ujjgyűrű aranyból és 13 db egybekapcsolt aranykarika; vétel.

Bronzkard, lelték Dolnja-Miolácson (Szlavonia); vétel.

Két lándsacsúcs bronzból Bánhida vidékéről (Komárom m.); vétel.

Őskori bronzlelet, egészben 45 dbot találtak Szárazdon (Tolna m.); vétel.

Más alkalommal ugyane leletből tíz darab; vétel.

Allítólag Győr vidékéről való régiségek egészben 14 db, melyek közt van őskori réz- és bronztárgy és hat antik bronzrégiség; vétel.

Ugráról (Bihar m.) való bronzrégiségeket, öt csonka tűt, egy csonka tekerest, egy csonka karikát és egy lemeztöredéket ajándékol adott egy ismeretlen.

Pécskáról (Arad m.) származik egy igen jelentékeny bronzlelet; vétel; egészben 121 dbból áll.

A dolyáni Majorhegyről való (Nógrád m.) bronzleletet ajándékozott Pintér Sándor. A leletben van egy karperecz, 12 nagyobb és egy kisebb tekereses sodronygyűrű bronzból, három pápaszem fibula, 7 db hengerded sodronytekercs és három töredék.

A muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének megbízásából 1899-ben Temes-Kubin tájékán rendezett ásátások eredményeiből a n. muzeumnak jutott mintegy 200 db régiség. Volt a leletek közt sok csiszolt kőtárgy, esont-régiség, cserépedény, agyagból formált bálvány, és voltak tárgyak a római és régibb középkorból. Az ásátás vezetői voltak br. Miske Kálmán és Bella Lajos urak.

Állítólag Titelről (Bács m.) származó hallstättizlésű csonka bronzsisak; vétel.

Regölyről (Fejér m.) származó hallstättizlésű bronzkarika és három bronz-töredék; vétel.

Gömböcsös bronzkarperecz két darabban, lelték Szurdokon Vác mellett; vétel.

Regölyön (Fejér m.) talált négy aranypléhes gyöngy; vétel.

Ezüst fibula, találták Mitroviczán; vétel.

La Tène ízlésű sírleletből való vaskard, lándsá és sarló, lelték Nagy-Abony határában az ú. n. piócás parton, ajándékozta özv. Marton Ferenczné.

Állítólag Hátszeg vidékéről (Hunyad m.) való bronznyakperecz, bronz-

fogantyus kés, egy antik agyagedényke, szekrénykéről való bronzpánt és egy vaskés a régibb középkorból; vétel.

La Tène ízlésű csonka karperecz üvegből, állítólag Bihar vármegyéből; vétel.

Ámort ábrázoló római kőszobor alsó töredéke, találták Balaton-Henyén (Zala m.) Hegyi Lajos ajándéka.

Római aranygyűrű, találták Abarán (Zemplén m.); vétel.

Állítólag Szombathelyen előkerült öt római üvegpalczk; vétel.

Két római ezüstcsésze, egyik feliratos; találták Esztergomban. Ábrájukat és leírásukat lásd Arch. Ért. 1901. 323. l.; vétel.

Sárisápról való (Esztergom m.) római feliratos sírkő; vétel.

Antik bronzserpenyő, byzanci féskereszt, öntőminta, két római vámoló ólom s egy bronzhorog Mitroviczáról; vétel.

Sírniumi leletek: három darab ólom, egy fölirattal, két ólomgömb, két csonka fibula (egy zománczos), két kezet díszítő lemezke; vétel. Más alkalommal ugyancsak Mitroviczáról 11 db. régiség a római s a korai középkorból; vétel.

Duna-Penteléről származó három római sírkő, ajándékul adta Orgon Sándor, a föliratok közzététettek a C. I. L. III. 10312 és 10324 sz. alatt. Ugyancsak Duna-Penteléről való római oltárkő (C. I. L. III. K. 10309.) egy feliratos sírkő (C. I. L. III. K. 3335.) és egy sírkő csonka teteje; özv. Dubecz Péterné ajándéka.

Csobánkáról (Zala m.) származó római föliratos kőemlék (C. I. L. III. K. 10571 sz.) vétel. Császári sírleletek (Komárom m.) vsd. ö. 24—47. l.

A régi Bregetióból való három római bronzfibula és két római bronzdíszítmény; vétel.

Tabajdról (Fejér m.) való négy római síremlék és két oroszlánnaal díszített síremlékrészlet; Mészöly Pál ajándéka. A síremlékek föliratai közzététettek a C. I. L.-ban III. K. 3372=10353., 3373=10354., 3374 cf. 10341. és 3375 cf. 10342. számok alatt.

Jutasról (Veszprém m.) származó római bélyeg téglá, dr. Kuzsinszky Bálint ajándéka.

Fordított gúla idomát példázó aranyfülbevaló pár és egy aranytű, találták Tisza-Tarjánban (Borsód m.).

Ezüst fülbevaló, lelték Mitroviczán; vétel.

A n. muzeum költségén Nagy-Abonyban (Pest m.) folytatott ásatásból került a régiségtárba 118 sír tartalma; az ásatást vezette dr. Éber László, a leletek egy részét ajándékozták Neppel Ferencz, Antos János és Márton Lajos.

Dunakesz határából az alagi pusztáról való egy bronzkarperecz és egy ujjgyűrű bronzból; Tóth Kázmér ajándéka.

Fönlakról (Torontál m.) származik öt bronzkarperecz és három töredék, két bronzgyűrű és két vaskengyel; vétel.

Kovaszinczről (Arad m.) való két bronzkarperecz, két bronzgyűrű és egy bronzkapocs; vétel.

A nagy szécsényi ú. n. Pánpást pusztáról (Nógrád m.) való honfoglalás-kori leletet ajándékozott Pintér Sándor. Van a leletben egy bronzkarperecz, egy bronzcsat, egy ezüstkarika, egy bronzgyűrű, egy bronzboglár, két darab kőgyöngy és egy ezüst érem.

Péczelről (Pest m.) származó árpádkori lelet: három ezüst karperecz, két ezüst pálzacska, két ezüst sodronytöredék, ezüstgyűrű feje, egy csiszolt hegyi kristály; vétel.

Árpádkori ezüstgyűrű és két bronzoglár, állítólag Székesfehérvárról, és négy darab vaskulcs ezüstgyűrűn, állítólag Szombathelyről; vétel.

Aranygyűrű a xvi. század végéről. tájképet ábrázoló intaglioval és egy aranygyűrű Báthory-czímerrel; vétel.

Sírleletek a xvi. század második felétől, lelték Hadadon (Szilágy m.). Hajtűk, gyűrűk, csüngők s egyéb ékességek; vétel.

Óvról való xvii. századi nagyobb és kisebb zománczos ékszer; vétel.

Magyarország címereit föltüntető ólom-pecsétlő; Pejér József ajándéka.

A tiszántúli districtualis tábla ezüst-pecsétnyomó lapja; vétel.

Pecsétek lenyomatai ólomból; vétel.

Sárgaréz pecsétlő OPP: A · K. fölirattal; vétel.

1671-ből való aranyozott rézkehely; vétel.

1622-ből való halottas lepel képekkel; vétel Lőcséről.

Ostyasütő-vas 1503-ból; vétel. Más ostyasütő-vas, a keresztre feszített Christus képével; vétel.

Ostyasütővas 1743-ból; vétel.

xvi. századi ezüstpohár és egy királyföldi bogláros díszöv; vétel. xvi. századi födeles s a xv—xviii. századokból való öt miseruha, két miseköpeny; vétel.

Orthodox egyházi medaillon aranyozott rézből.

Ezüst fogvájó; az ajándékozó Jagicza György 1847-ben Dunaföldváron lelte.

Régi csizmadia szerszám sárgarézből Jagicza György ajándéka; a szerszám a bőr kisimítására szolgált és neve masta.

Képekkel díszített csontból való burnótszelence a xviii. századból; vétel.

A xix. század elejéről való ingás álló óra a mutatólapon Francz Mëyron Comorn fölirat; vétel.

Régi napóra és feliratos kerek szelence; vétel.

Besztercebányát ábrázoló vésett ezüstkép 1810-ből; vétel.

1848. évi nemzetőri karszalag Vörös Benő révkomáromi ügyvédé volt, ajándékozta Kéry Pál.

Szabadkai rendőrpálcza 1848-ból; a bács-bodroghelyi rég. társulat ajándéka Bibó Bige György közvetítésével.

Hpl.

A SZEGEDVÁROSI MÚZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGOSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA. Az éremtár 1900. évi július 1-től 1901. évi június 30-ig 43 darabbal szaporodott. Ezek között 17 darab adomány, közöttük egy ezüst barbár érem (homorult, erdélyi típus, lelőhelye Szeged-Felsőtanya) és 26 darab beszerzés. És pedig 3 darab római császárkori arany, 9 római ezüst és 2 római bronzérem, továbbá 2 darab ezüst erdélyi, 5 darab ezüst magyar emlékérem s végül 4 darab magyar bronzérem, valamennyi érezhető hiányokat pótol.

A régiségtár gyarapodását a múlt év augusztus havában Rábén történt ásatások kedvező eredményének köszönhetni. A már részben ismert őstelepen most nem sírokban, hanem az egykori telepések földbe vajt lakóhelyein számos

háztartási eszköz fordult elő, melyek az őskor s a népvándorlás időszakának ott szállásolt népei életmódjára, táplálkozási viszonyaira, stb. élénk világot vetnek. A csonteszközök közt kifaragott és simított állapotban levő tör-, kés- és tű-alaku nyolcz darab és a szarvasagancsból átlukasztott és fűrészelt kalapács és más eszköz ugyancsak nyolcz darab fordult elő. Bronztárgy, egy tű-töredéken kívül nem volt, de valószínű, hogy a most már kipusztult szőlőtelep első ültetése s illetőleg a földforgatás alkalmával ilyenek is bőséggel lehettek, amnyival is inkább, mert a mélyebben fekvő rétegben egy öntőminta egyik felét megtaláltuk. A 9 cm. hosszú és 7 cm. széles kőlemezben egy vékonyabb és egy vastagabb fejes tűnek, vagy inkább szegnek kiöntésére szolgáló kivésés látható, felül az öntőcsatornával. Kőből való golyó (hálósúly és parittyakő) is több fordult elő s az égetett agyagból való hálósúlyok is gyakoriak voltak, a melyek közül 6 jellegzetes darab egészíti ki a gazdag korábbi sorozatokat. A kisebb és nagyobb égetett agyagedények, melyek két méter mélyen voltak s a melyek az 1891. évi ásatások alkalmával előfordult típusokkal egyezők, többnyire sérült állapotúak; összesen 19 darab volt. Általában korongon és a nélkül szabadkézi alkotásúak s többnyire csücsös bütyök-, vagy körkörös vonaldíszítésűek, de vannak rovátkások is. Oroszlámoson, hol 1898-ban lovassírból való leletek fordultak elő, a magyar államvasút az elmúlt évben nagymérvű földhordást hajtott végre. A múzeum megbízottja a munkálatokat figyelemmel kísérte. Több sírra akadtak ugyan ezuttal is, de mellékletek híján. Mégis bekérült egy durva művű, 7 hegyes bütyökkel díszített kis agyagesésze, egy zablatöredék vasból, egy ép és egy fél halántékgyűrű bronzból és egy levélalaku bronzcsüngő, dűdörös díszítéssel. Egybehasonlítva ezeket az 1898-iki leletekkel, kítűnt, hogy a mostan előkerült töredékek amannak részei és kiegészítői.

Egyházaskérről Erdélyi Mihály birtokos és építész úr egy régibb középkori lelettel gazdagította a gyűjteményt. A griffes csattok és szíjvégek s általában az egész lelet csaknem mása a domaszéki leletnek. A lelőhelyen az ásatást folytatta a múz. igazgató, de csak a beszolgált tárgyak kiegészítő részeit és töredégeit sikerült feltalálnia. A sírhely egész környékén több temetkezés nem történt és e tekintetben is a domaszéki tapasztalat ismétlődése forog fenn. A sír különben két méter mélységű volt.

A bács megyei Martonyosról Mészárosné Koós Hona úrnő adományából 2 darab bronzkarpereczet kapott a múzeum, melyet a szalatórnycsúcsok pusztán egy csontvázon találtak.

Török-Kanizsáról egy kézi őrlőkövet, más alkalommal pedig egy kisebb vaspengét és az Árpádkorra valló 3 nyilcsücs érkezett, melyek közül az egyiknek kettős csücsa van. Mindkét adományt Tallián Béla úr gondoskodásának köszönhető.

Horgos határából s illetőleg Kamarásról Leib Henrik úr adományából származik egy 82 cm. magas és 24 cm. átmérőjű szájüreggel bíró gabona vagy élelmiszerek tartására szolgáló agyagedény, mely csak a peremén van kissé megsérülve. Egy kisebb kézi őrlőkővel volt befedve és 2 méter mélységben találtak.

Percsóráról Novák József úr adományából való egy kisebb agyagedény, továbbá egy érclemezből való fazék-részlet, melynek belseje ezementszerű anyaggal van kitapasztva. Ez utóbbi lelőhelye a mindszei rév azon tájéka, hol évekkel ezelőtt egy malomkövel földtől harangot is találtak.

Végül a szeged-alsótanyai bilisitsi erdőből származik egy serpentin-kőből való véső-töredék, melyet Kiss Ferencz m. kir. főerdész úr küldött be. (Reizner János múz. igazgató úr hiv. jelentéséből.)

A MISKOLCZI MÚZEUMRÓL. A borsod-miskolczi közművelődési és múzeum-egyesület kiadta 1900. évi évkönyvét. E szerint az egyesületnek volt 51 alapító tagja, a ki egészben 6693 K és 86 fillérsnyi alapítványt fizetett be, azonkívül 335 pártoló tag évi járulékával gyámolította az egyesület céljait. Jövedelmeiből a társulat 1900-ban 2500 koronát szánt múzeumára. A társulat archaeologiai szakosztályának 1900. évi működéséről Gálffy Ignác tollából kapunk érdekes és kimerítő jelentést. Bár a múzeum csak 1900 második felében kezdte meg működését, már az első félévben helyiségei annyira megteltek régiségekkel és természeti tárgyakkal, hogy a hely szűknek bizonyult. A régiség-tárnak a gr. Szirmay-féle őskori régiségekkel vetették meg az alapját; Mocsolyásról őskori bronzleleteket kapott a múzeum, a két Besenyő közti Berekben őskori telepet ástak, a vattai tethalomban is tettek sikeres próbaásatást és igen fontosak a leletek, melyeket a múzeum a magyar állami vasút miskolczi fűtőházának kibővítésénél végzett nagy földmunkálatok alkalmával kapott. Ez ásatások eredményeiről Gálffy Ignác lelkiismeretes részletességgel számol be nevezetesen az ottani mammoth-leletekről, melyeknek szomszédságában emberi koponyatöredéket és agyag- meg kőkészítményeket is találtak. Ilyen módon újból előttünk áll a miskolczi paleolith ember problémája, melynek tisztázása kedvéért első sorban hazai geologusaink figyelmét hívjuk föl Gálffy jelentésére.

A múzeum középkor- és újabbkori csoportjában a legjelentékenyebb gyarapodás az a 29 db fegyver, melyet a vármegye a gr. Szirmay Alfréd gyűjteményéből a múzeum számára megvett. Végül az érem-gyűjteményt a megye a sajó-vamosi éremlelettel gazdagította.

A felügyelő-bizottság jelentéséből kivehető, hogy a múzeum két teremben huszonegy szekrényben van fölállítva. *ab.*

LONDONI MÚZEUMOK. Múlt ősszel hivatalos kiküldetésben néhány napot Londonban tölthettem és ezúttal fölkerestem a főbb londoni múzeumokat. A *British museumban* legelőbb azok a jelentékeny változások tűntek szemembe, melyek 1877 óta következtek be, mikor utoljára itt időztem. Már akkor épült London délnyugoti részében az az épület, mely hivatva volt a természeti tárgyak itt szorongó gyűjteményeit befogadni. Azóta a Brit. mus. nagy épületében csakugyan fölszabadult több, mintegy húsz terem és a főépületben megmaradt osztályok terjeszkedhettek. Együttal a British museum épületét, két oldalán, a nyugotin és a keletin megtoldották hozzáépített új termekkel, a nélkül, hogy a Smirke-féle főhomlokzaton változtattak volna. Smirke a mi Pollákunk kortársa volt, a British múzeum egyidőben és ugyan-

azonos izlésben épült a magyar nemzeti museum palotájával. Az angolok legalább is oly reá tartósak nemzeti kincstárakra, mint mi magyarok, mégis átépítették és kibővítették, mikor a benne székelő intézetek fejlesztése igényelte, nem verték azokat békókba, mint teszszük mi azon tévhit miatt, hogy az épület szépségét megrontanók, hogyha kibővítenők. Sőt köztudomásu, hogy már 1852-ben a British museumnak az udvarát is beépítették, mert a közérdek úgy kívánta és megcsinálták az udvarban a világ egyik legpraktikusabb olvasótermét, a hol ötödfél száz olvasó reggeltől estig egyszerre kényelmesen olvashat és kényelmesen használhat egy 60,000 kötetnyi kézikönyvtárt. Az épületben most nyolcz különböző szakosztály van elhelyezve, melyek közül azonban csak kettőben tartózkodtam tanulmányok végett; egyiknek az őre A. S. Murray; az ő osztályának a czíme «Greek and Roman Antiquities», a másik Ch. H. Read vezetése alatt áll és kissé zavaros titulusa «British and Mediæval Antiquities and Ethnography». Ennek a két osztálynak a dolgait egészben hat tisztviselő látná el, ha győzné.

M. A. S. Murray az ő elődje, a jeles Newton visszavonulása óta nagy munkát végzett a földszinten s az épület emeletén fekvő termekben. Két (mintegy 500 négyzetméterre terjedő) felsővilágításu nagy terem hozzáépítésével méltóbb elhelyezést adhatott a Brit. múz. világhírű görög plasztikus kincseinek, melyeknek a Brit. múz. mai nap is köszöni messze kimagasló fölényét a világ minden egyéb múzeuma fölött. Egyik új termét a Maussoleionból származó szobroknak, domborműveknek és architektonikus részleteknek szentelte. Úgy állította össze a mi összeilleszthető volt és oly distantiákat teremtett a szemléletre, hogy most már a laikus is fogalmat nyerhet a Maussoleion egykori nagyszerűségéről, melyet a régi kor a világ csodái közé sorolt. Hasonlókép a phigaliai templom zophorosa és egyéb domborművei is nyertek egy új teremben megfelelő helyet. Az «Elgin-marbles» megmaradtak, a hol voltak. Az ephesosi emlékek most tág helyen állanak és most már az ephesosi templom óriási méreteiről is nyerünk hozzávető fogalmat, mert az oszloptörzs és az alatta állott tömböket összeépítették.

Külön kisebb termet kapott a Nereidák emléke, a miért szintén hálásak lehetünk. A többi öt földszintes teremben vannak együtt az archaikus művek és vegyesen állanak ott különböző más korszakbeli görög szobrok; a római mellképek pedig, meg a britanniai síremlékek egy sorozata a bejáró folyosón maradtak, mert számukra más alkalmas helyiség még nem akadt. Ezen termek közül csak az archaikus szoba mutat lényegesebb változást. Megfelelőbb az egyes emlékek fölállítása és az eredetiek közé helyezett gipszmásolatok közt van néhány a legutóbb Delphiben lelt szobrok közül és mint az egész terem fölött uralkodó alak Paionios Nikéje lebeg most már az ő háromszögű magas basisán.

Egyéb gipszmásolatok is vegyülnek az eredetiek közé. Szivesen türjük meg a Lord Elgintől származó gipszmásolatokat a Parthenon eredeti szobrai és domborművei között. Vannak köztük olyanok, p. o. a Selinusi két archaikus metope és a Lysikrates-emlék domborműveinek másolatai, a melyeket más gipszgyűjteményekben nem igen látunk.

Az eredetiek közepette is jól betöltik hivatásukat a másolatok, mert

egyed hiányokat pótolnak, a minők ebben a nagyszerű múzeumban is vannak. Egyébként biztosra vehető, hogy úgy, miként a világ leggazdagabb szobrászati múzeumai mellett Rómában és Párisban szükségét érezték gipszmásolati gyűjtemények fölállításának, a mint németországi nagy múzeumok mellett Berlinben, Münchenben és Drezdában régen léteznek jeles gipszmásolati gyűjtemények, Londonban is napirendre fog kerülni egy nagy gipszgyűjtemény tervszerű megalkotása ; mert sem a Sydenhami palotában, sem a Southkensingtonban létező gyűjtemények nem kielégítők többé a mai archæologiai tudomány magaslatán. Csak oly másolati gyűjtemény felel meg mai igényeinknek, hol műtörténeti sorozatokban és iskolák meg lehetőleg művészek szerinti csoportosításban bírjuk az antik korból fönmaradt jelesebb műveket.

A British museum földszintjén a műtörténeti egymásután nem érvényesülhetett egész következetességgel, a helyiségek sorozata teljesen kielégítő csoportosítást nem töltek. Az emeleten oly négy teremben gyönyörködhetünk, melyek a világ egyik legtanulságosabb vázagyűjteményét tárják szemünk elé.

A Louvre és a müncheni vázagyűjtemény talán ép oly gazdagok, egyes korszakokra nézve az athenei, nápolyi, a vatikáni és a firenzei museo egiziotrusco antik edénysorozatai is versenyeznek a British museum ezen négy termével, de egyik sem mutatja a görög edényfestésnek mintegy ezeréves történetének minden phasisát és minden iskoláját oly tanulságos csoportokban, mint ez a remekül fölállított collectio. Különösen gazdag a mykenei kor, a mióta éjszakegyiptomi ásatások, valamint Cyprus és Rhodos szigetén folytatott kutatások termékei is ide gyűltek. Nem kevésbbé gazdag az edényfestés virágzó kora. Több mint negyven antik edényfestőtől vannak hitelesen jelzett művek és az athenei szép rajzú lekythosok száma jóval meghaladja a két tucatot.

Mily tetemes a gyarapodás ebben az emlékesoportban az utóbbi negyed század óta, abból a szembeszökő tényből is kitűnik, hogy míg 1877-ben elég volt két kisebb terem, most négy teremben is alig férnek el az összes edények és e mellett az etruszk agyagművek, valamint a görög és a római terracották külön-külön nagy termeket igényeltek. Az antik bronzok termében is különösen az újabb gyarapodás érdekelt. Caria, Rhodos és Cyprus szigete ugymint boeotiai sírok igen tanulságos bronzleletekkel járultak e sorozatokhoz.

Az ékszerek és drágaságok gyűjteményében ugyancsak meglepett néhány becses újabb szerzemény. Miss Turner költségén Enkomiban Cyprus szigetén, a régi Salamis mellett ásatott föl A. S. Murray néhány sírt és azokban nagy mennyiségű aranyékszereket talált, melyek mind a mykenei korból valók. A Franks-féle gyűjteménnyel kapta a múzeum azt az arany- és ezüstkincset, mely a hetvenes évek végén az Oxus környékén került elé. Ez a mesopotamiai és skytha izlés csodálatos keveréke, analogiákat hozzá jóformán csak Szibériából ismertünk az Eremitageban. Londonban a «bactria-persepolisi» művészet Kr. e. iv. századi phasisából származtatják a kincset. Ugyancsak a legjelentékenyebb kincsek közé sorolható az az ezüst asztalkészlet, mely 1883-ban Chaurseban (Franciaország Aisne megye) tűnt elé. Nem kevesebb, mint harminczhat ezüstedény került innen egyszerre a British museumba ; vele járó

érmek után a kincset a Kr. utáni III. századból származtatják. Izlés dolgában túl tesz ezeken egy figurális ezüstrészlet, mely római fejedelemasszony, talán Antónia mellképét ábrázolja; ez a Bosco Reale mellett 1895-ben lelt híres ezüstkincsből való, mely a párisi Rothschild nagylelkűségéből a Louvre fő-ékességei közé tartozik. Végül láttam az újabb szerzemények között egy egész példányt s egy töredéket az ismeretes krasznai aranyrudakból; a hiv. lajstromban mint «kronstadti» lelet szerepel. Hasonlókép hamis címen t. i. mint magyarországi lelet fekszik ott a mihaloveczi aranyeletnek egy gyöngyfűzére; ószönyi leletnek mondják, nyilván a Kárász gyűjtemény aranytárgyaiból szerezték, melyek 1891-ben Londonban elérvezetettek.

Az antik-ékszerterem és a mellette lévő folyosó az a hely, a hol Murray és Read még közösségben vannak és azért minden pompa és fény daczára és bár az egyes tárgyakat kitűnően állították, mégis azt a benyomást kapjuk, a mikor az első káprázaton túl vagyunk, hogy itt különféle culturák maradványai vegyesen, tehát zavarosan együvé szorultak. Úgy tudom, hogy már legközelebb megszűnik a két osztály közössége és az aranyékszerek és drágaságok is az ő stylusaiknak megfelelő helyekre a sorrendben és emlékszoportokban kerülnek. Read osztályából csak egyes termek érdekeltek különösebben. Az ő osztálya messze túlnőtt eredeti keretén, a mikor még jóformán a britt és középkori emlékekre szorítkozott. Nemcsak a britanniai régiségek és a középkor emlékei vannak együtt, de az egész világ őskora, középkora és újkora van benne képviselve, sőt a mintegy tuczatra menő termeknek több mint fele a néprajznak szentelvék. Csodálattal láttam az osztálynak ezt a tetemes terjeszkedését. Mikor utoljára ott jártam, a néprajzi tár egy szobában fért el, egy más teremben őrizték a prähistorikus sorozatokat, egy szoba szolgált a középkori régiségek számára, a többi teremben állatokat és növényeket őriztek. Mióta a természetiek kitétettek, ide hozták a híres Christy gyűjteményt, melyet előbb a néprajzi tárgyak zömével együtt ideiglenesen egy mérfölddel odább, a Victoria-Streeten tartottak. Hozzájárultak a legutóbbi években Franks nagyszerű gyűjteményei, bekövetkezett a Rothschild-féle nagy ajándékozás és bekebeleztek néhány jelentékeny néprajzi és őskori emléksorozatot. Ez a tömérdek gyarapodás és a nagymennyiségű tárgyaknak a különböző termekben való rendszeres elosztása és fölállítása óriási munkát rótt az osztály tisztviselőire, melyet eddig még nem bírtak teljesen elvégezni.

Innen van, hogy a fölállítás ebben az osztályban minden lépten-nyomon a befejezetlenség látszatát kelti.

A prähistorikus teremben csak emeletes galleriák segítségével bírják a gazdag Christy-collection tömérdek anyagát elhelyezni. A W. Franks becses keramikus gyűjteményei még várják a végleges fölállítást. Rothschild fényes ajándéka kiszorította a római gyűjteményt korábbi szobájából s ez most a prähistorikus terem mellett szintén várja a végső elhelyezést. Az aranykincsek összetömörített különféleségükben csak ideiglenesen maradhatnak együtt. Rothschild nagy ajándéka oly föltétellel fogadtatván el, hogy együtt marad és külön termet kap, mostani elhelyezésében bár azt egészben megfelelőnek, sőt részben pompásnak mondhatjuk, mégis csak ideiglenesen maradhat meg; majd

építenek számára külön toldalékot — meg is érdemli. A «Waddesdon bequest», miként az ajándékot az angol Rothschildok székhelyéről nevezik, csak másfél éve került a nyilvánosság elé, tehát most még az ujdonság ingerével hat a látogató közönségre. A kíváncsi nézőket alighanem az a hír is odacsábítja, hogy a kincset 300,000 angol fontra becsülték, pedig csak 265 tárgyból áll.

A jóízlésű gyűjtőnek nyilván oly fajta műtárgyakra volt kedve, melyek az egész világon drágák; leginkább a XVI. és XVII. század érdekelték. Nem kevesebbet mint 50 darab XVI—XVII. századi aranyzománczú függőékszert számoltam; előkelő limogesi mesterek műveiből van 33 festett zománczos tál vagy edény, az aranyból, ezüstből készült és féldrágakövekből való díszedények száma túlhaladja a nyolczvanat és köztük vannak igen jeles mesterektől mint p. o. Hans Petzolt-tól egyes művek. Fegyver és egyéb dömöczkölt vastárgy ugyan csak 14 darab van, de köztük ismét első rangú darab képviseli a mantuai Ghisi mestert, kinek egy remek kardját birjuk a n. múzeumban.

Van 14 darab ékszerszekerényke és hasonló diszes kis butor. Mestereik közt ismét akadunk egyre, Wallbaumra, kinek jeles kis oltárját őrizzük a n. múzeumban b. Révay Ferencz ajándéktárgyai között.

Nem szólok részletesebben a majolika és üvegsorozatról s az étkezőszerek válogatott darabjairól, de meg kell dicsérni néhány igen szép antik bronzművet és egy faszobrot a XVII. század elejéről.

Hogy ennyi fény és művészet mellett szakember szemét *semmi* árny s *semmi* hiba ne bántsa, szintén képzelhetetlen. Többször kellemetlenül hatott reám, hogy a 265 darab minden fogyatkozása helyre van hozva. Néha nem is háromszázéves emlék előtt képzelheti magát a néző, de azt hiszi, hogy régi izlésben készült modern tárgyra tekint; sőt ámbár zárt üvegszekerényben őrzött tárgyakról van szó, melyeket kézbe nem lehetett venni, s így végleges ítélet ki van zárva, mégis kockáztatom azt a véleményt, hogy egyik-másik tárgy nem bírná el a szigorú kritikát. Pasticcia benyomását tette reám egy födeles arany billikom (66. sz.), melynek fölületét kívül drágagyöngyök és násfák borítják. A násfák szépek, a gyöngyök s egyéb ékítmények között is lehet régi, a billikom aljába foglalt II. Rudolf-féle emlékéremben sincs okom kételkedni, (nem is láttam) de az egész tárgy mégis a mi korunkban keletkezett összetétel benyomását keltette bennem. Nemcsak magángyűjteményben, de nyilvános múzeumokban is lehetnek kétes származású «emlékek» és drágaságok, de akár magán, akár közbirtokban vannak, a kritika hozzájuk fér. Csak a mikor hazafias lelkesedés folytán egy magánember kincstárát köztulajdonba bocsátja, némítja el a kegyelet a bírálatot és evvel számolnunk kell, a mikor a remek gyűjteménynek a lajstromát használjuk.

A «Waddesdon bequest» szomszédságában mint «angol-szász» gyűjteményt a britt szigeteken lelt régibb középkori emlékeket állították föl. A gyarapodás itt nem igen jelentékeny, a hogy az a szerep sem mondható kiválónak, melyet az angol írók e korszak kikutatásában a legutóbbi évtizedek alatt vittek. A tárgyak zöme néhány régibb buzgó szakkedvelőtől ered és ők gondos eljárásukért teljes elismerésünket érdemlik. Legbecsesebb a Gibbs collection, mely a favershami temetőből (Kent) került ki. Az angolok korai középkori

ötvösségében Kentnek különös fontossága van, ott találják a legszebb ékszereket, az arany s ezüstkorongú fibulákat, drágakövekkel és filigrán művel díszítve és nemzeti büszkeségüket bántaná, a ki kétségbe merné vonni, hogy a «Kentish brooches» britanniai ötvösök remekművei; pedig alighanem Itáliából származnak, miként a legújabb délolasz leletek tanúsítják, melyekben hasonló izlésű fibulák kerültek elő.

Az angol nép ez évben ülte meg Nagy Alfréd angolszász király uralmának (871—901) ezeréves emlékét, a British museum ez évfordulót úgy ülte meg, hogy az Alfréd uralma korából származó codexek s egyéb iratokon kívül egybegyűjtöttek becses ékszereket, melyek az ő személyére vagy legalább is az ő korára vonatkoznak. Egyebek közt négy byzanci rekeszes zománczú ékszer is volt a sorozatban.

Az arany-szobához vezető előcsarnokban A. W. Franks gyűrüinek és ékszereinek a gyűjteményét látjuk; ez Read osztályának igen jelentékeny növedéke. Képviselve van benne minden korszak az ősidőktől a XVII—XVIII. századig hiteles aranygyűrűk által és számos köztük olyan, mely vagy történeti jelentőségénél vagy műtörténeti becsénél fogva kiváló. A prahistorikus gyűjteményben is sűrűn tapasztalni a felejthetlen Franks nagylelkűségének a nyomait, nem is említve, hogy elsőrangú keleti porcellán gyűjteményét is a British museumnak hagyta.

Albert and Victoria Museum. — Wallace-collection. A South Kensington múzeumban, melynek hivatalos neve ez idő szerint Albert and Victoria Museum, csupán másfél napot tölthettem, a mi arra sem volt elég, hogy egy negyed század előtt itt nyert benyomásaimat ismét teljes erővel fölfrissítssem, még kevésbbé arra, hogy kellő figyelemmel végig nézzem az összes gyűjteményeket, melyekkel az utóbbi évtizedekben nagylelkű adakozók adományából vagy előkelő gyűjtők bizalmából gyarapodott. Egyik látogatásomat esti világitásná tettem meg. Ezt őszintén sajnáltam, mert ámbár az óriási terjedelmű épület megvilágitására igen tetemes összegeket fordítanak, a legtöbb teremben félhomályba borulnak a tárgyak és csak tetemes terjedelmű építészeti tárgyak, nagyobb szobrok, gobelinek és gipszmásolatok élvezhetők; de ezer meg ezer kisebb dolgot, különösen a finomabb színezésű és gyöngédebb körvonalu emlékeket megfeszített figyeléssel sem lehetett elég jól megsejmelni. Ennek a tökéletlen állapotnak a következménye, hogy alig egy pár tucat ember lézengett az óriási termekben és folyosókon. Szerencsémre volt egy teljesen tiszta napom is, a mi késő ősszel Londonban ritka és örvendetes véletlen. Ezuttal kedvezőbb benyomásokat nyerhettem, mert a derült idő megengedte, hogy némely apróbb csoportokat és egyes emlékeket behatóbban is megtekinthessek.

Köztudomású, hogy a South Kensington múzeum már évtizedek óta újra épül és még el fog tartani néhány évig, míg végleg el bírják rendezni; a mostani föllállítás némely termekben inkább sűrű raktározásnak, mint muzealis dispositionának mondható. Talán legbántóbb a térszűke s a zsufoltság az u. n. Architectural Courtban. Itt a Trajanus oszlopáról, a San Jago di Compostellai templom óriási kapujáról és számos angol, német, francia és skandináv építé-

szeti és szobrászati remekről vett gipszmásolatok rend és kellő távolság nélkül tömörülnek össze, úgy, hogy ez az udvar tartalma laikust zavarba ejt, a szakértőket pedig kellemetlenül érinti. Ezt az állapotot annál inkább lehet sajnálni, mert ez a nagy terem alighanem az egyedüli hely a világon, a hol az összegyűjtött fölötté becses anyagnál fogva a közép- és újkori építészet és szobrászatról universalis benyomást lehetne szerezni, hogyha legalább háromszor akkora helyen és történeti meg stylistikus sorrendben állnának az emlékek. Az architektonikus másolatok értékéről némi fogalmat nyújt egy adat: csupán a san jagoi templom kapujáért mintegy harmincz évvel ezelőtt 2400 angol fontot költöttek. Az antik szobrászatot képviselő gipszgyűjtemény fölállítására a déli folyosón kedvezőbb, mert van bizonyos távolság az egyes szobrok közt, de még sincsenek egymástól eléggé elszigetelve és a végnélkülinek látszó hosszú bejáró folyosó összhatására vetett gond egyes remekeknek külön nyugodt szemléletét hátráltatja.

Legtökéletesebb a fölállítás a renaissancenak szentelt éjszaki udvarban, a hol mindenki a legnagyobb élvezettel szemlélheti e múzeum legremekebb birtokát, az olasz újjászületés kiváló alkotásait. Evvel a remek sorozattal csak a firenzei Bargello vagy a berlini Renaissance múzeum vetélkedik. Itt megpihennek kisebb emlékek emészthetlen tömege által kifárasztott idegeink és minden egyes remekmű szemlélete lelkünknek egy-egy kedves jótékony nyugopont. Végnélküli a nyugoti és keleti majolika és porcellángyűjtemény, melyet M. George Salting állított ki a déli udvarban. Az első emeleten Mr. John Johns fejedelmi ajándékát helyezték el, díszesebbnél díszesebb xviii. századi francia butorokat, melyeket a híres szabómester az angol nemzetnek ajándékozott; értékük mintegy 250,000 fontra rög. Hogyha nem tévedtem, itt láttam viszont azt a Mária Antoinette-féle remek állványos szekrénykét, melyet utóljára a nyolczvanas években Fejérmegyében egy főúri család salonjában bámultam, mielőtt azt Mr. Joseph, a londoni régiségkereskedő M. Jones számára 15,000 forintért megvette és magával vitte. Kedves meglepetés volt reám három olasz majolika tál a xv. század második feléből, I. Mátyás király és Beatrix címérével. Nem ismertem műkedvelő Mátyás királyunk ezen érdekes emlékeit; mert kettő belőle csak a nyolczvanas évek óta van az Albert and Victoria Museum tulajdonában. Elég csodálatos, hogy eddig a Mátyás királyról szóló irodalom nem méltatta eléggé. A harmadik csak nem régiben tűnt föl, a múlt évben, a párisi kiállítás magyar pavillonjában volt kiállítva, azután Mannheimertől Pierpont Morgan gyűjteményébe került és most e gazdag gyűjtő egyéb tárgyaival együtt kölesön van adva a múzeumnak.

A három címeres tál nem tartozik ugyan az elsőrangú remekek közé, de igen érdekes rejtély gyanánt állanak az olasz majolikákkal foglalkozó szakértők előtt. Néhány jeles szakértővel voltam együtt, mikor szemem e tényérokon megakadt, de nem volt, a ki meg bírta volna állapítani, hogy hol készültek. Falke, a kölni múzeum igazgatója azt hiszi, hogy abból a korai firenzei műhelyből valók, melyet Caffagioli néven ismerünk, de ő is kénytelen bevallani, hogy mégis eltérnek e csoporthoz tartozó egyéb jól ismert készítményektől és szembetűnő, hogy külön megrendelésre készültek.

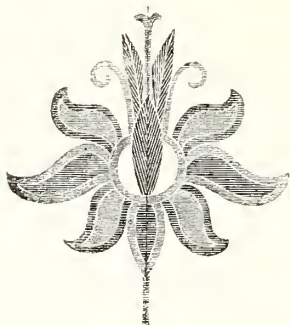
A *Wallace gyűjteménynek* a Hertford palotában csak néhány délutáni órát szentelhettem. Ennyi idő még arra sem elég, hogy a palota 23 helyiségében valamennyire tájékozódjak az ember, tanulmányozásról vagy élvezetről a sok tolakodó embertől alig lehetett szó.

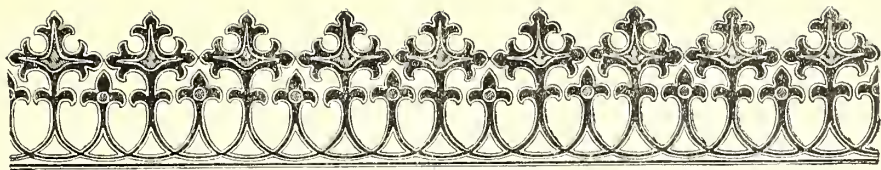
A hogy a Hertford palotába belépünk, mindjárt azt a benyomást nyerjük, hogy ezt a gyűjteményt jó ízlésű és igen gazdag urak létesítették. Hertford grófok alapították és Sir Richard Wallace fejezte be a gyűjtést. Sir Richard özvegye pedig († 1897) örökül hagyta az angol nemzetnek. Az örökösöktől a Hertford palotát is megvették és 1900. évi június óta az új múzeum megnyílt a nagy közönség számára. Most még nagyon tolong oda a tömeg, a hogy a Waddesdon bequestet is körülrajozza. Annál inkább bámulják a Wallace gyűjteményt, a mennyivel nagyobb a becslése; hivatalosan 4 millió fontra becsülték a gyűjteményt.

Talán három nagy csoportot lehet különösen kiemelni: főbecse a képtárban van, igen szép a régi francia és angol butorzat a termekben, melyek lehetőleg úgy maradtak, a hogy legutóbbi birtokosai használták, és a földszint hat termében őriznek egy fegyvergyűjteményt, mely nem annyira terjedelme, mint művészi becse miatt igen figyelemre méltó. Ezt is Sir Richard fölállításában hagyták. A fegyverek legnagyobb száma trophæumokban vagy sorozatokban a falon lógnak, csak a helyiségeket bővítették ki és a jobb darabokat üvegszekrényekbe tették, mert féltették a londoni levegő nedvességétől és erős sötartalmától. Leking, a fegyvertár őre, közzétett egy leirő lajstromot (1901. 2. kiadás), mely 1363 darabról ad pontos leírásokat.

A lajstromban ugyan nincsenek ábrák, de a jelesebb tárgyak majdnem többnyire a Meyrick és a Spitzer-féle gyűjteményből származván, mivel ezekről igen jó képes kiadványok léteznek, a szerző ezekre utalhatta olvasóit. Még sem hallgathatom el azt a hiányt, hogy nem közölte minden fegyvernél a fegyverkovács jelző bélyegét, a miért a lajstrom értéke szenved, azonban a szerző mentsége, hogy a vaskos kötetet alig két év alatt kellett elkészítenie.

Hpl.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

APAFFI GYÖRGY SÍREMLÉKE.

Erdélynek történeti és művészeti szempontból egyaránt rendkívül fontos egyik szobrászati emléke került legutóbb a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába. Erdély bércei között, nem messze Segesvártól, Erzsébetváros közelében van Almakerék, a kihalt Apaffi nemzetség ősi birtoka. A községben régi kápolna áll és benne állott Apaffi György síremléke, a mely Erdélynek annyi különböző korból származó művészeti emlékei között is előkelő helyet foglal el. Történeti szempontból is érdekes, minthogy annak a családnak a tagjai nyugodtak alatta, a melyből Erdély utolsó nemzeti fejedelme származott, de még inkább művészettörténeti szempontból, mert, bár a síremlékek általában teljes hűséggel tükröztetik vissza koruk művészi fölfogását, ízlését, divatját, alig van olyan, a mely inkább magán viselné keletkezési idejének a bélyegét, mint az Apaffi síremlék.

Erdélynek ez a nevezetessége, a melyről valóságos legendák keletkeztek, csak rövid idő előtt vált tágabb körben is ismeretessé. Fő részeinek gypsöntvényeit az ezredéves országos kiállításon láthattuk. Az 1900. évi párisi világkiállításon már az egész emléknek gypsöntvénye szerepelt, onnan a Magyar Nemzeti Múzeumba került, hogy most az eredeti emléknek engedje át helyét. Ha irodalmunkban nem is találjuk ez emlék szabatos leírását, vagy éppen szakszerű méltatását, mégis aránylag gyakran esett róla szó és néhány használható adatot is köszönhetünk a régibb ismertetéseknek. Bod Péter 1764-ben «Hungarus Tymbaules» című síratgyűjteményében közli a síremlék föliratait, verseit. Gróf Teleki Domokos erdélyi utazása alkalmából megnézi az almakeréki emléket is, leírja azt, sőt kritikái észrevételeket is tesz.* A «Nemzeti Társalkodó»-nak egy névtelen levelezője** lángoló lelkesedéssel bőven, bár nem éppen helyesen tárgyalja és közöl a síremlék készítőjére vonat-

* G. T. D., Egynehány hazai utazások leírása. Bécs, 1796. 65. kövv. II.

** 1832. II. 106., kövv. 121. kövv. II. A cikk írója annak végén így ismerteti magát: «Közlí, a közvéleményt és figyelmet magára vontt Nemes B. Szolnok Vármegyéből egy hajdon évi magyar gyalog hadi tisztt, most hazájához és Fejedelméhez egyaránt buzgó eskütt Tag.»

kozó érdekes hagyományt is. Nemcsak a régibb ismertetéseket múlja fölül, de néhány tévedést leszámítva, általában eléggé részletes, pontos és megbízható a Neuhauser Ferencz terjedelmes leírása,¹ főleg a mi a föliratokat illeti. Mártonffy Ignác² regényesen írja le Almakerékre tett utazását, de az emlékekkel szemben főleg határtalan csudálata kifejezésére szorítkozik. A «Reform» egy tárczaczikke³ a rövid leíráson kívül közöl a síremlék mesteréről fönmaradt hagyományt. Kővári Lászlótól főleg azt tudjuk meg, honnan erednek a síremlék különben nem épen lényeges sérülései.⁴

A síremlék első sorban Apaffi György tiszteletére készült, melléje van temetve felesége és négy gyermeke. Apa-nagyfalvi Apaffi György, Miklós és Orbai Margit fia, I. Apaffi Mihály fejedelem atyja, Bethlen Gábor szolgálatában állott, Konstantinápolyban is járt kiküldetésben, majd Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi György fejedelem belső titkos tanácsosa, Küküllő vármegye főispánja és a fejedelmi ítélőszék birája volt. Meghalt 1638 február 18-án 47 éves korában.⁵ Feleségén, Petki Borbálán kívül, a ki 1660-ban húnyt el, 62 éves korában, négy gyermeke nyugszik a családi sírboltban: Gergely, a ki I. Rákóczi Györgynek volt kamarása és életének 19. évében, 1637 július 18-án halt meg, továbbá korán elhunyt kis fiai, Ferencz, Miklós és egy csecsemő korában elhalt gyermeke. A családi síremléket már Apaffi Györgyné kezdette meg, de mai alakjában csak jóval később, legkorábban 1661-ben fejezték be I. Apaffi Mihály megbízásából, szülei és testvérei iránt táplált szeretete jeléül.

A síremlék az ú. n. *tumbák* sorába tartozik. Alaprajza szabadon álló hosszú négyszög, oldalai függélyesek, a fedőlapon az elhunyt képmása nyugszik. 27 cm. magas, tagozott talapzaton emelkedik. A tumba magassága 1.04 méter, a fedőlap hossza 2.44 méter, szélessége 1.35 méter. Anyaga finom szemcséjű, szürkés erdélyi márvány,⁶ melyet az évszázadok szép, sárgás patinával vontak be.

A fedőlapon a család fejének, Apaffi Györgynek az életnagyságot meghaladó alakja ravatalon fekszik (1 kép). Hosszúkás keretben derékalj van alatta, a melynek két alsó szöglete egy-egy bojtban végződik. Feje alatt sarkain bojtokkal diszített brocatpárna. A párna mustrája stilizált

¹ Apafi Györgynek Almakereken lévő halotti emlékéllványa. Csarnok: Literariai, politikai és közhasznú ismerteteket terjesztő lapok. I. Pest, 1840. 90. kövv., 95. kövv. II.

² Regélő-Pesti Divatlap, 1844, 52. sz. 822. kövv. hasáb.

³ 1874, 312. sz. *Téglás Gábor*, Az Apafy-síremlék Almakeréken.

⁴ Erdély építészeti emlékei, Kolozsvár, 1866. 65. l.: «Az emlék meglehetősen épségben jött le korunkra. Azonban 1848. őszén azon szerencsétlenség érte, hogy a felkelt oláhok a kápolna feletti harangot magukévá akarván tenni, az emléket műteteikkel, de főleg azzal, hogy a harangot reá ejték, igen megrongálák.»

⁵ V. ö. *Gróf Lázár Miklós*, Erdély főispánjai. Budapest, 1889. 82. l.

⁶ A Nemzeti Társalkodó i. h. szerint a márvány a fogarasi havasokból való.

1. kép: APAFFI GYÖRGY SÍREMLÉKÉNEK FEDŐLAPJA.

leveles, bimbós, virágos rózsaaágakból áll, a halott feje mögött a családi czímer van beléje szöve — mindez még jó renaissance ízlésben, alighanem a család birtokában őrzött valamely becses, régi darab után van kifaragva. A párnán, a halott feje fölött a szentlélek, dicsfénytől övezett, kiterjesztett szárnyú galamb áll.

A halott kissé féloldalt, jobbra fordulva fekszik, alvó helyzetben. Fejét jobb kezébe hajtja, bal kezével szablyájának markolatját fogja, bal lábát jobb lába fölé fekteti. Sajátságosan hosszú, erős, csontos arcán hosszú körszakállt, vastag bajuszt visel. Sűrű haja török módra kopaszra van nyírva, csak a fejtetőn meghagyott üstöke lóg le homlokába. Az a körülmény, hogy orra megcsontult, nagyon árt ez épen nem vonzó, de rendkívül egyéni arcz hatásának. Az egyéni benyomás, a szinte kérlelhetlen természetűség arra vall, hogy az arczkép halotti álarcz után készült; ezt megerősíti a mély szemgödörök, a zárt szemek kivitele is. Az egész fej föltűnően hasonlít I. Apaffi Mihály fejedelemnek érmein látható képmásához.

A fekvő alak testét rendkívül gazdag, díszes ruha, fegyverzet fűdi; a művész a legnagyobb pontossággal faragta ki a legapróbb részleteket is. Jogosult lehet az a föltevésünk, hogy a mint a halott ábrázolása, annak hosszú, csontos termete, sarkos arcza természetű, úgy a fegyverzet egyes részei is az Apaffi tulajdonát képező fölszerelést ábrázolják szigorú szabatossággal, nem valami tetszésszerinti fegyverzetet. Különösen pompás darab, a fegyverművesség valóságos remeke a középén gyöngö gerinczcel ellátott domború mellvért. Széles gallérjának alsó szegélyén művészi kivitelű, renaissance ízlésű indadisztiményes szalag fut körül, olyan motívum, a milyeneket a XVI. és XVII. század fegyverkovácsai szoktak beleedzeni díszes kivitelű készítményeikbe. Hasonló disztimény szegélyezi a hónalj alatti kivágást, míg a mellet középén csúcsával lefelé irányuló, nagyobb motívumos edzett disztítés borítja, és a mellvért alsó, kihajló szélén, illetőleg a kardkötő öv fölött két díszes sáv fut körül, szögekkel hozzáerősítve a vérthez: indadisztítést vitézkötésekkel egyesítve viselnek magukon. A halott fölső karját rákfarkas lemezek borítják, a melyek a szabadon álló bal vállon oroszlánfej formára vannak kovácsolva, úgyhogy a kar látszólag az oroszlán szájából nyúlik ki. Az alsó kart két síma vaslemez védi; ezek egyik oldalukon hosszant apró lyukakkal vannak ellátva és összefűzve, a másik oldalon két-két szíjjal összecsatolva. Ez egyes részletek alól, illetőleg közöttük itt-ott kilátszik a pánczéling, a melynek texturáját épen olyan ügyesen ábrázolja a művész, mint a fémrészek síma fölületét.

A czombokat szintén rákfarkas vaslemezek takarják, a melyek között fölül középén a sodronying, lejjebb pedig a bőr- vagy posztónadrág tűnik elő. A térdvas alatti, gyönyörű, vésett, barokk disztítésű

lemez vezet át a síma vasszárókhöz, a melyek lemezes vasczipőben végződnek.

A szablya, mely két szíjjal van a kardkötőhöz erősítve, körülbelül felénél eltörött és alsó része hiányzik. A szintén csonka keresztvas alatt a hüvelyt gazdag díszítés borítja, a mely drágakövek alkalmazását tünteti föl. A fegyverzet minden egyes része, a vaslemezek épen úgy, mint a szögecsék, szíjak, csatok, díszítmények, a lehető legszabatosabb kivitelűek.

A nyugvó alak feje mellett balra, a párnát részben eltakarva az Apaffiak címere látható: díszes barokk pajzson fatörzsön nyugvó koronás csörsisak, jobbról-balra egyenes karddal átszúrva. A koronából két szőlőinda nő ki, levelekkel s fürtökkel és egymást keresztezve húzódik alá. A címerpajzs fölött (rongált) rostélysisak van koronával, a melyből két strucztooll áll ki és ismét két szőlőinda indul ki, a mely jobbra-balra húzódva körülfut az egész fedőlapon és egyesülve azzal a két, szintén fürtökkel és levelekkel gazdagon megrakott indával, a mely a halott lábai alatt levő kettős szőlőtökéből indul ki, a fedőlap keskeny, tagozott szegélyén belül, annak fő kerete gyanánt szolgál. A díszes címertakaró fölött levő két szőlőlevélre bevéssett G és A betűk a halott nevének kezdőbetűi. A fejtől jobbra van a Petki-család címere: barokk alakítású pajzson, díszítményes alapon korona fölött fészkelő pelikán, mely három fiókját táplálja (feje letört). A pajzs fölött (rongált) rostélysisak koronával, fölötte ismét pelikán fiókjaival. A gazdag címertakaró fölött egy-egy szőlőlevélen a B és P betűk olvashatók, Petki Borbála nevének kezdőbetűi.

Mindegyik címert egy-egy angyal tartja, a baloldali magasra emelt bal, a másik jobb kezével. Karcsú alakok ezek, a testhez símuló hosszú alsó ruhával, a mely az egyik lábszár hosszában nyílt és rövid ujjassal, derékon fölül átkötve, nagy, fölemelt szárnyakkal. Erősen megvannak rongálva. Mindkettőnek mindkét alsó karja, a jobboldalinak azonfölül feje is hiányzik, a címert tartó kezek megmaradt. Neuhauser leírásából tudjuk, hogy a két angyal hiányzó kezében egy-egy kialudt fáklyát tartott, a halál jelvényét.* Különös jelenség, hogy, bár az angyalok vízszintes helyzetben vannak, talapzat van lábok alatt. A művész szobroknak gondolta őket, de így funkciójuk bántó módon ellentétbe jutott helyzetökkel. Igazi barokkori vonás ez, a legnagyobb technikai tudás mellett a művészi lelkiismeret elhomályosulása, párhuzamos jelenség ahhoz, a mikor egykorú síremlékeken a halott alakja félig állva, félig fekve jelenik meg, tulajdonképen függélyes helyzetben, de párnával feje alatt.

* Literáriai Csarnok, i. h. 91. l.: «kívül felöl való kezeikkel kialudt szövetneket tartanak.»

A baloldali angyal alatt van a halott sisakja, orrvédővel, tollas forgóval, vele szemben a másik oldalon két vaskeztyűje.

A fedőlap alsó részén a szőlőtőn kívül olyan ábrázolások vannak, a melyek a halálra, mulandóságra vonatkoznak. Jobbra a renaissance korának egy kedvencz allegóriája, koponya fölött ülő gyermek.* A hosszú ingecskébe bujtatott gyermekalaknak különösen feje igazán csinos, életteljes kivitelű. Kezei letörtek. Vele szemben a jobb sarokban, a szőlőinda alól, illetőleg a virágokkal, füvekkel ékes földből bujik ki a Halál csontvázalakja derékig. Ez a borzalmas motivum, Bernini korszakalkotó találmánya, a melylyel a funeralis szobrászatot gazdagította, számlálhatatlanszor fordul elő a XVII. század síremlékein. Mint rendszeren, úgy itt is homokórát és kaszát, intő és fenyegető jeleket, tart kezeiben. A bámulatos ügyességgel kifaragott csontváz nagyon meg van rongálva. Jobb karja majdnem teljesen hiányzik, úgyszintén alsó állkapcsa is, bordái pedig csonkák és a kasza pengéjének legnagyobb része letört. A gyermek és a csontváz alakja fölött egy-egy csinos kivitelű kancsó emelkedik — vízszintesen elhelyezve! — a melyből gyöngyvirág- és rózsacsokrok nyúlnak ki.

A fedőlap alsó felének keretében, a szőlőindán, az alakokon és a nyugágy szélén látható német renaissance ízlésű fölhajlásokon át domború írásos szalagok futnak keresztül-kasúl. Ezek egy része elpusztult, úgy hogy csak Bod és Neuhauser leírásai révén közölhetjük a föliratokat teljesen. Valamennyi a halálra, mulandóságra vonatkozó idézet, verses mondás. A gyermekalak körül: Hiob. 14. Homo natus de muliere brevi vivens tempore repletur multis miseriis, qui quasi flos ægreditur, et conteritur, et fugit velut umbra. A csontváz körül: Quod tu es, ego fui. Quid ego sum, tu eris. — Omnis enim caro sicut fœnum veterasc: Perpetuum hoc fœdus est quod morier. Syr: 1. Ezekhez járul a halott lábai alatt levő szőlőtő fölirata: Hodie mihi, cras tibi.

A fedőlap oldalai kettős tagozású kiugró párkánynyal mennek át a hosszú és keskeny oldalakba. A halott fej felőli keskeny oldalán domború betűkkel e fölirat áll: D(eo) O(ptimo) M(aximo) S(upremo). Alatta, a kettős párkány bal sarkában kezdődik az Apaffi Györgyre vonatkozó és a tumba négy oldalán végigvonuló domború betűs két soros fölirat:

Magnificus Dominus, Dominus Georgius Apaffi | De Apánagyfalva, Celsissimo Transylvaniae Principi Ab Intimis Consiliis, Idemque Comes | Comitatus De Kükölld Meritissimus, Et Assess | Or Tabulae Iudiciariae Laudatissimus: Postquam Invicta Christiani Pectoris Patientia |

* Hasonló ábrázolás például Boldú velencei medaillieur érmén és utána a paviai Certosa homlokzatán (két gyermekalakkal). Koponyára támaszkodó, fekvő gyermekalak van Wajda János tartományi polgármester sírtábláján Nagy-Szebenben.

Pertinacem Capitis Dolorem Tolerasset ; Animam | Suam Pie Juxta Et Hilariter Deo Creatori Ac Redemptori Suo Reddidit, Anno Christi MDCXXXV. | Aetatis Suae XLVII. A. D. Februarii XVIII. | Inter Tertiam Et Quartam Horam Matutinam: Mortalitate Sua Non Longe Post Hic Deposita.

A fej fölül való keskeny oldal szélein rézsútosan hajlik befelé, úgy hogy két oldalt és fölül ferde sík keletkezik, rajta a következő kétsoros domború majusculás fölirattal: Ezechiel XXXVII. v. 12. Ecce ego aperiam tumulos vestros, et educam vos de sepulchris vestris popule meus, et inducam vos in terram Israel: v. 13. et scietis, quia ego | dominus cum aperuero sepulchra vestra, et duxero vos de tumulis vestris popule meus, et dederó spiritum meum in vobis, et vixeritis, et requiescere vos faciam super humum vestram. A középső, négyszögű mezőbe vésett sírvers:

Commendare solent alios quæ singula, Apaffi ;
 In te certatim cuncta videre licet.
 Stirps antiqua tibi, generoso pectus honesto
 Excoctum, conjux turturis instar amans :
 Natorum series, et avita bonorum,
 Legati gravitas, consilii integritas :
 Ingenuus vultus, mores gravitate nitentes,
 Inque Deum pietas, inque homines probitas :
 Hæc tibi dum vixti, divino munere vidit
 Zoilus ipse, data: hic vidit et hocce datum,
 Corde quod infracto superasti prælia morbi,
 Et contempsisti spicula mortis ovans.
 O felix animi ! Tribuit miseratio Jovæ
 Vivere cui sancte, cui placideque mori.

A baloldali hosszú oldal Apaffi György 19 éves korában elhunyt fiának, Gergelynek van szentelve (2. kép). A fedőlap kettős párkánya alatt, rézsút bevágódó, kétsoros fölirattal ellátott kereten belül díszes keretbe foglalt parallelogramm idomú írásos táblát látunk. A középső helyet elfoglaló tábla fölött ismétlődik az Apaffiak czímere: koronás, karddal átszúrt sisak. A koronából itt is jobbra-balra szőlőinda indul ki, a mely fölül a keretet és két oldalt a sarkophagnak az írásos tábla melletti mezőit teljesen befutja. A tulajdonképeni keretet fölül, az indák hajlása alatt két oldalt egy-egy szárnyas angyalfő és egy-egy rosettás gomb díszíti; az angyalfők ismétlődnek a keskeny oldalokon is. A keret baloldali fölső sarkán égő hasábokon ülő phoenix van kifaragva (rongált), a jobb sarkon kiterjesztett szárnyú madár, nyilván sas, a melynek feje letört. — A két rosettás gomb alul is ismétlődik a kereten, a mely gazdag díszítő tagozásával, különösen fölhajló és volutaszerűen sodrott

motivumaival teljesen a késő német renaissance ízlésére vall. Jellemző e tekintetben az egyes fölhajló, tulajdonképen növényi elemeknek, leveleknek torzképes álarcszerű alakítása. Rendkívül gazdag, a fedőlappazar ornamentikájára emlékeztet a két oldalsó mező díszítése. Balra az indák hajlásai, a szőlőlevelek és fürtök között két keresztbe tett, szíjjal ellátott szablya, mögötte mellvért és egy pár vaskegtyü, fölötte a fedőlapon levőhöz teljesen hasonló sisak tűnik elő. E harcias jelvényeknek a jobb oldalon alul mezei ágyú modellje, két lovasdob, keresztbe tett és a keresztveződesnél összekötött két zászló, fölötte pedig tollas, hasított süveg felel meg. A külső rézsútos kereten, illetőleg a sarkophagon, a melybe a tábla be van illesztve, kétsoros domború betűs fölírat húzódik:

Generosus Dominus Gregorius Apaffi De Apanagyfalva, Illustrissimi Transylvaniae Principis Cubicularius - - - - Cerae, Placidissime | Obiit Albae Juliae Anno Christiano MDCXXXVII, Aetatis XIX. A. D. Julii XVIII. Corpore Huc Ad Optimi Parentis Cineres honorificutissime Translato. Fölötte a C(um) S(uis) betűk.

Az írásos táblába bevésett sírvers:

Defunctus loquitur.

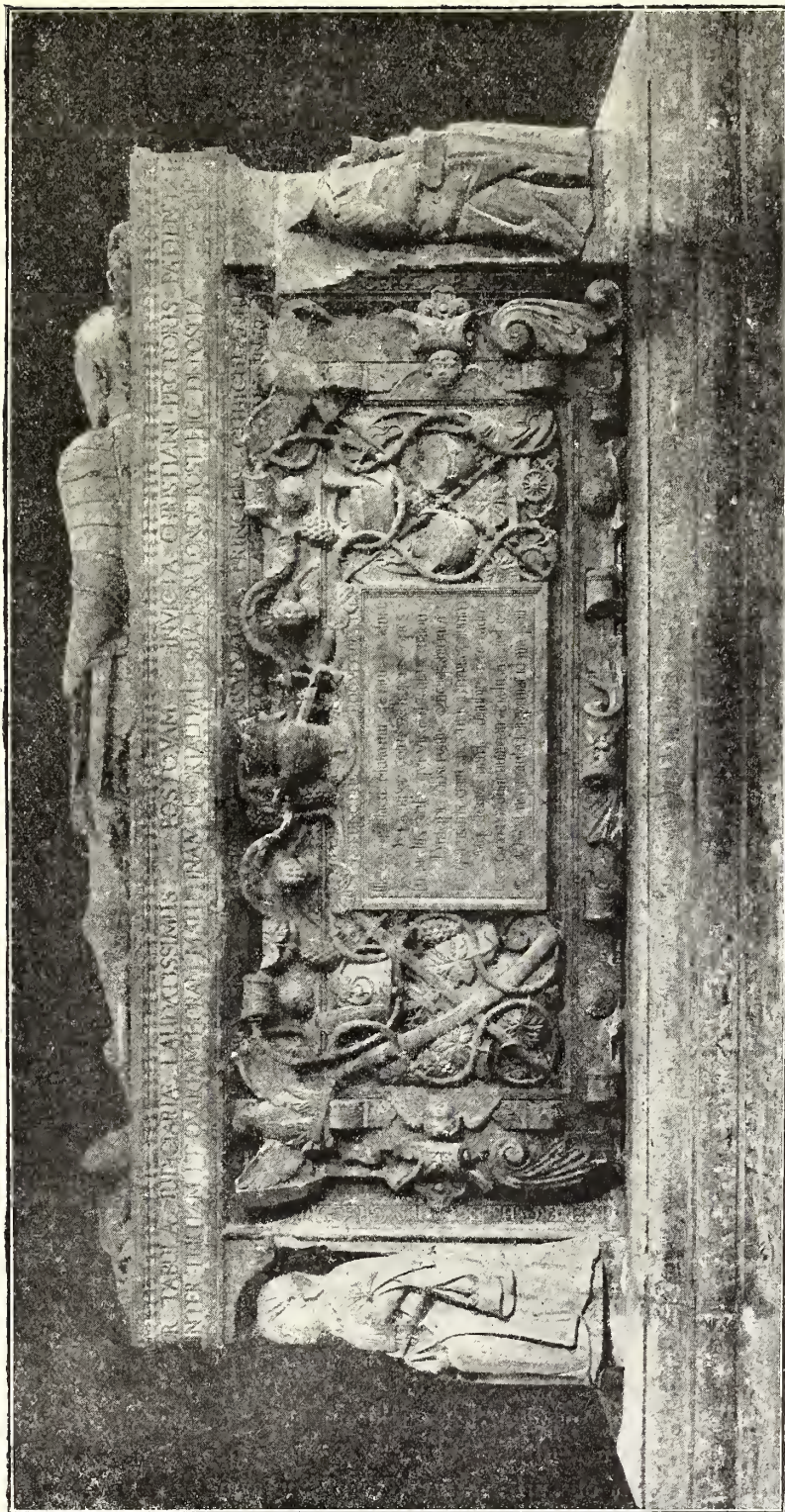
Ille ego qui sacris Musarum operatus, et almæ
 Qui semper colui religionis opus:
 In mediis aulae qui vixi fluctibus insons,
 Principis observans, officiique memor:
 Et qui matris eram spes unica, firma columna
 Atque domus patriæ: desubito ecce cado.
 Ecce cado nondum numerans tria lustra: sed ecce
 Quod negat aula soli, pensat id ara poli.

Az átelleni hosszú oldal Petki Borbálának, a szerető hitvesnek és anyának emlékét örökíti meg. A sírtábla hasonló elrendezésű és keretű, mint a másik, de egyszerűbb, a mennyiben a szőlőindák hiányzanak róla és belsejét egészen írás foglalja el. Az előbbivel teljesen azonos keret felső bal sarkán a Petki címer állatja, a pelikán koronán fészkel és három fiókját táplálja. Jobbra madár, (erősen megrongálva), nyilván galamb, röpköd fölfele, fölül közepén két nyíllal átlőtt szív van kifaragva.

A tábla körül húzódó kétsoros fölírat:

Generosa Dān Barbara Petki, Magniŕi Dñi D: Johannis Petki Consiliarii Cancellarii Ac Sedis Siculicalis Udvarheli Capitanei, Nec Non Comiti Cōtat. Dobocensis Quondam Transilvaniae Consultissimi Filia | Marito Elieu Desideratissimo, Filioque Svarissimo Superstes; Hoc Monumentū Honoris, Et Amoris Ergo Fieri Fecit; Affectū Sūn Conjugalem Et Maternum Serio Testata Hoc Disticho:

Fölötte a Q(uod) F(elix) F(austum) Q(ue) S(it) betűk.

2. kép: APAFI GYÖRGY SÍREMLÉKÉNEK HOSSZÚ OLDALA.

A táblán a külső kereten belül még egy belső, antikizáló leveles keretben két hasámban két sírvers olvasható:

Ecce corona mei capitis iacet una maritus,
 Signaclum mortis filius ecce iacet
 His ego mœsta quidem, fidei sed plena, dicavi
 Hunc tumulum ; condatque simul ossa mea :
 Si quando visum fuerit tibi, jova redemptor,
 Ut te parte fruar nobiliori mei.
 Sic erit ut tumulo nos tres claudamur eodem ;
 Sic erit ut thalamus nos teneatque poli.
 Interea viduæ mihi sis Plus alme, maritus,
 Interea natis sis pater ipse meis.

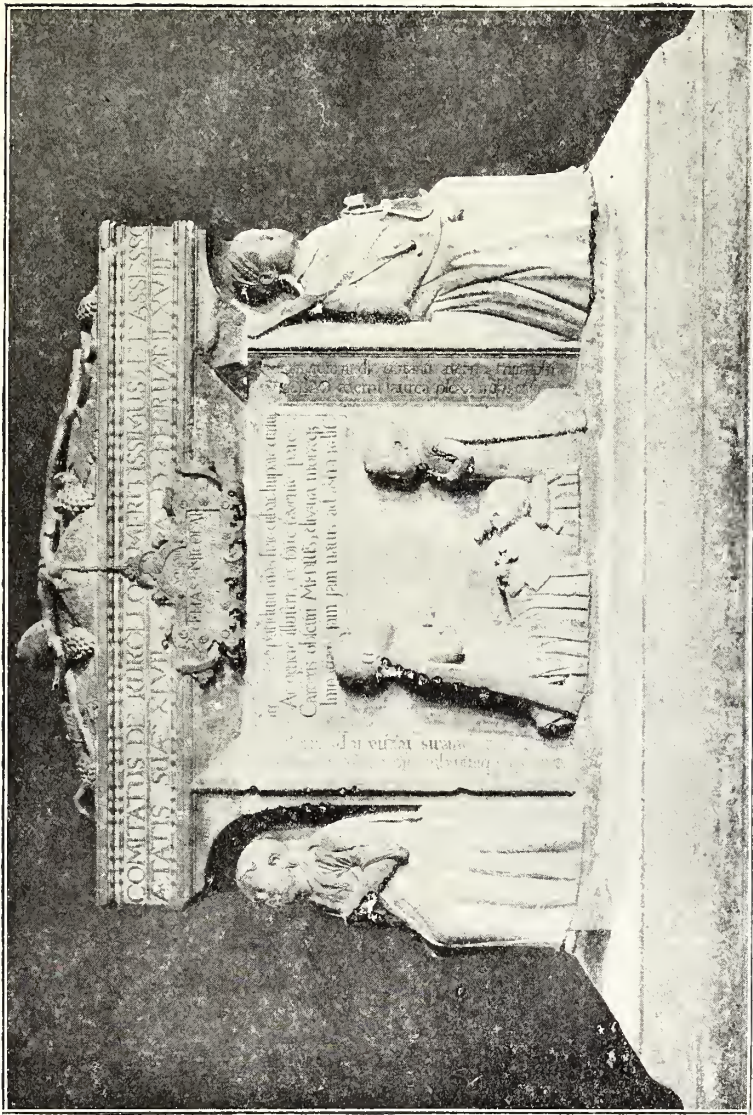
Conjux Apafii modico sub marmore Georgi
 Clara soloque polo Barbara Petki iacet.
 Vis vitam? pietas: casum? sub Principe clades
 Rakocio natos tres simul hostis habet.
 Maximus emoritur, medio alter tempore liber.
 Principis at minimo Dacia sceptrum parat.
 Nati absunt gemebunda migrat, fiducia ; nato
 Designat media in morte futura bona,
 Princeps Apafius Michael Celsissimus Heros
 Apposuit Matri, quam pius ipse piæ.

Alul apró betűkkel: Denata Anno Dni 1660 ætatis suæ 62.

A láb felőli keskeny oldalon Apaffi György kis korában elhunyt három gyermekének a képe van kifaragva: az egész emléknek talán legvonzóbb része (3. kép). Kis ravatalon fekszik a csecsemő korában meghalt gyermek. Feje alatt bojtos párna van, testének alsó részét paplan takarja el, mellét hajtásokba szedett ingecske fűdi. Jobb kezében virágcsokrot tart. Ágya mellett imára kulcsolt kézzel térdel a két nagyobbik, fejénél az ifjabb, lábánál az idősb. A kor kedves ruhája, ujjnélküli vállba vágott mente van rajtok, elől gombokkal és zsinórzattal ellátva: fejök, úgy mint atyjoké, a homlokba lógó üstökön kívül kopaszra van nyírva. Keresetlen, természetes, kissé száraz módon állítja elénk ezt a genreszerű jelenetet a művész. Nem fejez ki valami mély érzéseket: a gyermekek gömbölyü, egészséges arcza merev, legfőljebb a fekvő gyermek arczán ismerhetjük föl a halál vagy álom nyugalmát. Itt sem kapunk többet, mint egyebütt: a legkisebb részletig hű, pontos ábrázolást, minden művészi lendület nélkül.

Három sírvers tartozik a kis fiúk csoportjához.

Fölül: Innocua Apafidum trias heic cubat. Impare cursu,
 At genere illustri, et sorte favente pares.
 Carceris obscuri *Medius*, divina! moræque
 Impatiens jam jam natus ad astra redit.

3. kép : APAFI GYÖRGY SÍREMLÉKÉNEK KESKENY OLDALA.

Balra, alúlról fölfelé :

Semestris bimusque citó, *Franciscus* avitæ
Libertatis amans regna suprema peto.

Jobbra, fölülről lefelé :

Annum cum medio certanti æterna triumph
Nicolao æterni laurea plexa mihi est.

A keskeny oldal közepének felső részére a fedőlapról látszólag kettős zsinegen díszes, késő német renaissance ízlésű keretben tábla lóg le, a melyen a síremlék mesterének nevét olvashatjuk :

Sculpsit
ELIAS NICOLAI
Cibinium manens.

A síremlék négy sarkát művészi szempontból sikerült módon fejezi be és annak egyúttal magasabb jelentőséget, némikép eszmei tartalmat ad négy női alak, a három fő erény, a Hit, Remény, Szeretet és az egyik sarkalatos erény, az Igazság személyesítői, olyan alakok, a melyeket különben is gyakran találunk mind középkori, mind újabbkori síremlékeken.*

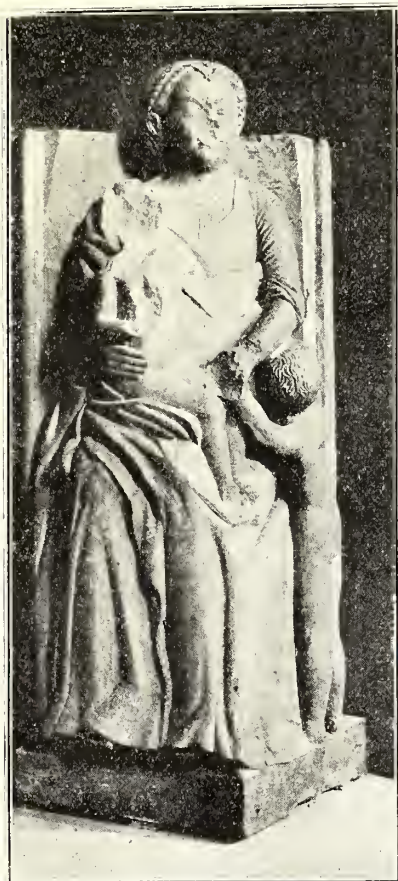
A sarkophag négy sarka félig be van metszve, úgy hogy fölül íves hajlású, fülkeszerű mélyedések keletkeznek, míg lejjebb, a sarok épen hagyott része ülőhelyül szolgál a négy alaknak, a melynek így, ülő helyzetben is tekintélyes a magassága (75—77 cm.). Ütökben testök felső része a kiugró fedőlap árnyékában van, míg alsó részök valamivel előre nyúlik. Itt, a sarkokon, nagyon ki voltak téve a véletlen vagy erőszakos csonkításnak és azért egyikök sem maradt fenn teljesen ép állapotban. A legjobban megrongálódott a Hit alakja, a melynek feje hiányzik.** Egyenesen, mereven ülő női alak, ölében vízszintesen nagy, kapcsos könyvet tart. Erre támasztja jobb kezét, a melylyel a jobb vállának támasztott (csonka) kereszt alsó, hosszú szárát fogja. Bal kezével a könyven álló kehely szárát fogja körül. Figyelemre méltó a kehely alakítása, csúcsíves jellegű, gerinczes talpával, drágakövekkel ékített nodusával, nyilván valami régi, becses darab másolata. Fölötte szent ostya látszik. A Hit bal vállára köpeny van vetve, onnan jobb karja alatt lehúzódik, a test alsó részét és a lábszárakat eltakarja, csak a mezítelen lábujjak látszanak ki alóla. Törzsét könyökig erő, föltürt ujjú ruha takarja, a mely a deréknál át van kötve. Jobb karban van a Remény. Lényegét az imára összetett (hiányzó) kezek és a fölfelé tekintő

* Domborművű képeikkel ékes Sükösd György, a nagy-teremi református templomban álló sarkophagjának egyik hosszú oldala is, a melyet a fölírat szerint a kolozsvári Diószegi Péter készített 1632-ben, tehát csak néhány évvel az Apaffiak síremléke előtt.

** «Ezen statuának a' feje, és a' széknek, melyben ül, felsőrésze le van törve, elveszett. Az a' hír róla, hogy egy kurutz lőtte volna le.» Nemzeti Társalkodó, i. h. 109. l.

szemek fejezik ki. Hosszú köpeny van vállára vetve, a bal hónalj alatt húzódik, míg a jobb, mezitelen kar hajtásaiból bújik elő. Elöl nagy, egyszerű, meglepően szép hajtásokat mutat. Az alak hosszú, kibontott haja hátát takarja, jobbra-balra pedig két-két dús fürt hull vállaira. Erőteltjes, matronai megjelenésű a harmadik alak, a Szeretet (4. kép). A schematicus köpeny daczára sem épen eszményi alak a többi; sokkal dur-

4. kép: CHARITAS.

5. kép: JUSTITIA.

Apaffi György síremlékén.

vábbak, egészségesebbek semhogy azok lehetnének. Itt meg épenséggel a kor viseletének egyes részleteit alkalmazza a művész. A nő haja koszorúba van rakva feje körül, szalagon csillagos ékszer lóg le a homlokába. Mellét ingváll fűdi, fölötte kilátszik a csinos hajtású ing. Egész megjelenése keresetlen, talán kissé póriás. Mezitelen gyermeket tart ölében, egy másik, már nagyocska fiúnak, a ki jobbra áll tőle és föl-felé tekint, kezét fogja. — A Charitasénál még gömbölyűbb, egészségesebb az Igazság arca, szintén modern hajviselettel és a homlokába

lógó ékszerrel (5. kép). Lehajtott gallérú ujjast visel, a mely derékon alul át van kötve. Jelvényei, a hatalmas kard és a mérleg nélkül alig gondolnánk arra, hogy elvont fogalom személyesítőjével állunk szemben.

A fölíratból ismerjük már a síremlék alkotójának a nevét: Elias Nicolai, nagyszebeni művész. Művészete, a hogy az e síremléken jelentkezik, igen egyszerű, könnyen magyarázható. Főadata az volt, hogy a tumba hagyományos formájában, jó anyagból lehetőleg díszes, fedelemhez méltó művet alkosson. Technikai tudása bőven meg volt hozzá, ismerte a márvány megmunkálásának minden fortélyát, ügyessége ez irányban csakugyan rendkívüli, sőt mai izlésünk szerint, ez ügyesség sokszor már túlságos virtuozitásba megy át. A diszító formák alkalmazásában nagyrészt még a német renaissance álláspontján van: annak motívumait alkalmazza bőségesen, néha igen gazdag kivitelben, de csak itt-ott van jele annak, hogy a barokk kor egyes vonásait is ismeri már. Diszítési módja száraz, kissé nyárspolgáriás, nincsen meg benne a barokk művészet lendülete, azért inkább szereti az egyes, apró részek halmozását, cifrázását, mint a nagy, kifejező formákat. Ilyen ábrázolási művészete is. A fedőlapon nyugvó halott alakja számtalan apró, szinte tudományos pontossággal lemásolt részlet összetétele. Azért merev az alak, merevebb mintsem azt a pánczéllal borított tagok és a halál nyugalma tökéletesen igazolnák. A mi mesterünkben is van valami a minden korabeli német művészek aprólékosságából, pepecselő hajlamából. Szemmel láthatólag öröme telik benne, ha a szülő indájának hajlásait, a fűtöket, leveleket kifaraghatja. A csontváz kivitele valóságos technikai mestermű. A tektonikai részek, a virágcsokros kancsók, a Fides kelyhének ábrázolása épen olyan szabatos, mint Apaffi György fegyverzetének minden darabjái.

Nem nagy egyéniség a nagyszebeni szobrász, de mégis egyéniség. Művének vannak egyes részei, a melyek meglepő megfigyelésről, a valóságosság iránti erős érzékéről tesznek tanúságot. Ilyen első sorban a koponyán ülő gyermek alakja és a három gyermek csoportja. Az erények szobrainak is ebben van fő értékök, nem a motívum eredetiségében, szépségében, vagy a kifejezés mélységében. Ezt nem várhatjuk művészünkől, a ki megmarad józan, polgári légkörében akkor is, ha egy főnemes család nagyszerű síremlékének ideális alakjairól van szó.

A mi a síremléket mindenütt borító számtalan fölíratot, sírverset illeti, a melyek néhol zavarják a hatást, azt nem a művésznek, hanem a kor izlésének kell betudnunk, a mely a művészi hatást még be akarta tetézni e többé-kevésbé sikerült költői termékekkel. Párhuzamos jelenség ez a diszitmények sokaságával, a mit a XVII. század szintén annyira szeretett.*

* Gróf Teleki Domokos, i. h. 65. l. így ír erről: «Kár hogy ez a Monumentum felette sok szükségtelen Irásokkal van megterhelve, melyek mind ezért, mind pedig azért, hogy többnyire —

Nicolai személyéről igen keveset tudunk. A síron levő fölírat szerint Nagy-Szebenben élt. Erre nézve van néhány más adatunk is.¹ A nagy-szebeni ágost. hitv. evang. egyházközség házassági anyakönyvének 5. oldalán 1649 június 13-ról ez áll: «Elias Nicolai bildt und steinhawer viduus» nőül veszi Annát «Andrae Hegyesch der gewesen rathgeschworne vnd honnen der königlichen Stadt Cronen hinterlassene eheleibliche tochter.»

U. o., 37. old., 1655 február 7.: «Elias Nicolai Bildt und Steinhawer viduus» nőül veszi «Margaretha rev. domini Georgii Ehrmann pastoris olim Dalyensis relictam viduam.»

Ez a harmadik felesége 1660-ban már meghalt, mert 1660 július 21-én a nagy-szebeni városi fölosztási könyvbe fölvéttetik Margaretha Nicolai hagyatéka, melyben két ház is föl van sorolva és a még életben levő öreg Nicolain kívül megemlíttetnek: Elias Nicolai és Katherina Nicolai mint édes gyermekei, továbbá József, az öreg Nicolai mostoha fia.

Nicolai tehát legalább az Apaffi-síremlék készítésének ideje (körülbelül 1635) és legalább 1660 között nagy-szebeni lakos volt. Sajátságos, hogy nemcsak a nép száján mai napig is élő hagyomány, a mely ezen kívül egyéb regényes dolgokat is beszél róla, megvakításáról, megöletéséről, stb., tartja külföldinek, nevezetesen olasznak.² Teutsch³ bécsi németnek tartja, nem tudom, mily alapon.⁴ Teljesen téves W. Wenrich föltevése,⁵ a melylyel Nicolait Nicolaes Elias hollandi festővel véli azonosíthatni, vagy legalább családi összefüggésbe hozhatni. A hollandi név épen ellenkezője a mi művésznökének: Elias fia, Nicolaes. Ezzel szemben lehetséges, hogy magyar származású volt, mint kortársa, Diószegi Péter. Adatunk egyelőre nincsen reá.

Apaffi György síremlékén kívül Nicolainak több műve ismeretes Erdélyben.⁶ Nevével van jelölve Heltner György, segesvári polgárnak a síremléke (megh. 1640-ben) a segesvári hegyi templomban, Theile-

nem az illető helyen vagnak bé metzve, nem tsak fásasztják, és untattyák az olvasó szemet, hanem a *Monumentumot* — is rutityák.

¹ Ezek szíves közléseért Zimmermann Ferencz úrnak, Nagy-Szeben városa levéltárosának tartozom köszönettel.

² «Az a' köz hír, hogy ezen monumentumot azon olasz mesterember 7 esztendőkre végezte bé: az is beszélte mindedig Almakeréken: hogy azon nevezetes mesterember a' fizetésén kívül minden napra hat ejtel bort, és négy nagy kappant kívánt titulo intertentionis, és a' majorsághúson kívül más húst meg sem ett; a' bort rendkívül itta és minél többet ivott, a' metszést annál szebben 's nagyobb pontossággal vitte.» Nemzeti Társalkodó, i. h., 127. l. V. ö. Reform, i. h.

³ Geschichte der Siebenbürger Sachsen I.3 509. l.

⁴ A Wurzbach-féle Biographisches Lexikon csak egy Niclai vagy Nicolai nevű művészt ismer, Andreas festőt a XVIII. századból.

⁵ Künstlernamen aus siebenbürgisch-sächsischer Vergangenheit. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XXII. (1889) 54. l.

⁶ L. W. Wenrich, i. h.

sus György superintendensé (megh. 1646-ban) és Barth Keresztély superintendensé (megh. 1649-ben) a berethalmi templomban. Neki tulajdonítják Man István segesvári polgármester (megh. 1647-ben) a segesvári hegyi templomban, Frank Bálint királybiróét és szász grófét (megh. 1648-ban) a nagyszebeni evangélikus plebániatemplomban és Sift Tóbiás polgármesterét (megh. 1651-ben) ugyanott. Egy nevével és az 1650 év számmal ellátott csekélyebb jelentőségű műve maradt fenn még Nagyszebenben: ház falába illesztett ovális díszítményes emléktábla.*

Valamennyi szerényebb terjedelmű, kevésbé díszes kivitelű, mint az almakeréki emlék, a melynek legalább megkezdésénél később keletkeztek. Anyaguk kevésbé nemes: nem márványból, hanem nagyrészt puha homokkőből készültek. A szabadon álló tumba helyett annak mintegy rövidítései, egyszerű sírtáblák, a melyeken, bár függélyesen illesztették őket a templom falához, az elhunyt nyugvó alakja jelenik meg. Nem főrangú férfiak, hanem érdemes, gazdag polgárok, papok emlékei, a melyek szoros rokonságban állanak egymással és egyformaságukban nem emelkednek fölül a szerény, polgári színvonalon. Egyéb hasonló és körülbelül egykorú emlékekkel együtt, a melyekkel az említett helyeken kívül főleg Brassóban, Disznódon és a szászok lakta terület egyéb városaiban találkozunk, közös az a sajátságuk, hogy be vannak festve, hogy a polychromia segítségére siet a plastikának, hatásosabbá, változatosabbá akarván tenni e műveket.

Elias Nicolai ilyenmű alkotásai, bár nagyjából igen hasonlóak a többihez, előnyösen válnak ki e csoportból. Van bennök valami, a mi ha nem is nagyobb művészi lendületre, de legalább is a művész nagyobb ügyességére, avatottságára vall. Míg a legtöbbje valóságos tuczmunka, a melyen az emberi test részeinek kivitele gyarló, az arc durva, kifejezéstelen és leginkább a korhű viselet ábrázolásával, meg a színeség révén támadó festői hatással kelti föl érdeklődésünket, Nicolai az ő részletes, gondos modorával többet ad. Igazán szobrászi motívumokat az alakok kényelmetlen, félszeg helyzeténél fogva nem kereshetünk bennök, de a fejek kivitele többnyire érdekes, határozottan egyéni. A legapróbb részletig híven kidolgozott képmás a Theilesius superintendensé, a segesvári Mané, főleg azonban Valentin Franké. Az utóbbi különben talán a legtökéletesebb Nicolai ilyenmű művei között, hacsak részben azért is, mert nem adja az egész alakot, hanem csak öven fölül ábrázolja és ilyképen a lábak félig álló, félig fekvő, félig lógó helye-

* A Nagy körút 5. számú házának udvarán. Fölrirta culturtörténeti értékű:

Christiani Hirschere defecit mascula proles,

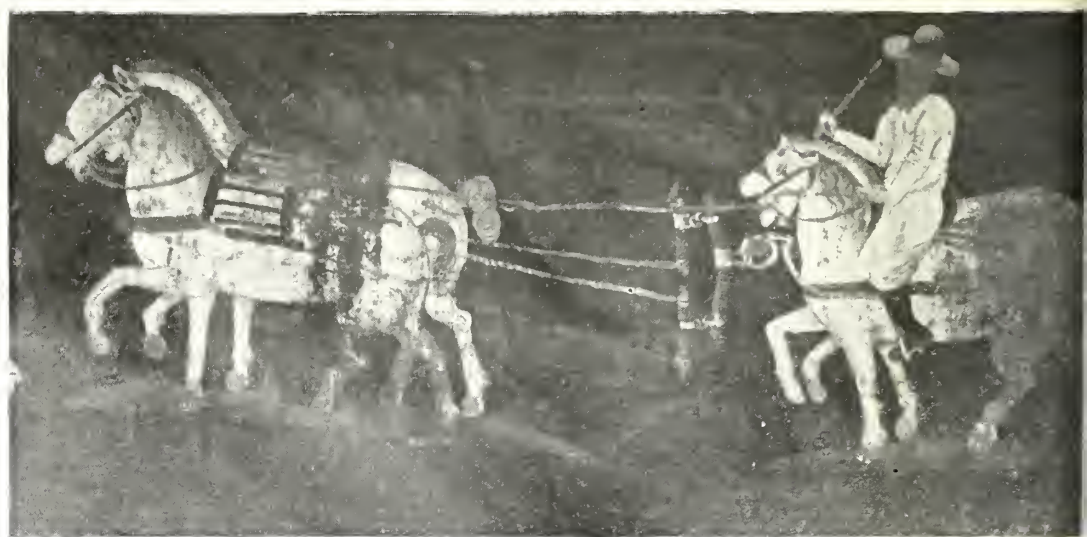
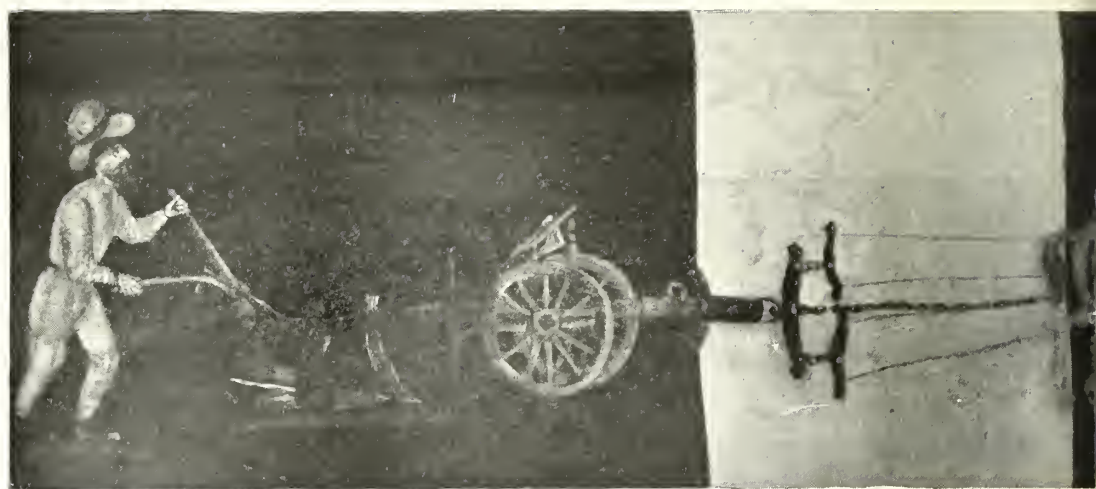
Michaelis Weiss mox quoque deficiet.

Illius ergo domus fuero, cui iure perenni

Me deus et Weissi stirps generose dabit.

(Zimmermann Ferencz szíves közlése)

KÉPEK EGY XVII. SZÁZADI

RAVATALTERÍTŐRŐL.

tének kellemetlen hatása ezúttal elmarad. Teljes biztonsággal neki tulajdoníthatjuk e sírtáblát. A két angyal, a ki a halott címerét tartja, egészen az Apaffi síremlék mesterének kezére vall. Karcosuk, finomak, mint amott a fedőlap megfelelő alakjai, arcstípusuk is teljesen azonos, sőt még ruházatuk szabása, elrendezése is. A sírvers szép, gömbölyű betűi is egészen olyanok, mint az almakeréki sarkophagon. Csinos, ízléses a két szárnyas angyalfő alkalmazása is a tábla két felső sarkán. Pompás kivitelű a Frank feje épen úgy, mint a hosszúszakállú Theilesiusé, a hatalmas bajuszú Mané. Theilesius síremlékén különben fölül egy igazi barokk vonás jelentkezik: felhők ábrázolása, ha kezdetleges, naiv kivitelben is.

A derék szobrásznak az almakeréki síremlék a remeke, a melyhez hasonló föladat többé hazája polgárai körében nem kínálkozott számára.

Dr. Éber László.

EGY XVII. SZÁZADBELI RAVATALTERÍTŐ.*

A Nemzeti Múzeum archæologiai osztályának ez új szerzeménye: egy lőcsei XVII. századbéli ravatalterítő. Már magának e tárgynak a régisége, de másfelől a cél, a melyre szolgált, a mulandóság gondolatán át egész seregét kelti bennünk a mult idők emlékének. . .

Míg a XVI. és XVII. századbéli magyarság politikai és vallási vivódásaiban pártokra szakadva, két ellenség közt küszködött és vérzett, fönt, idegen eredetű szepesi városaink zárt falaik mögött, királyi kiváltságaikkal csöndesebb, munkásabb, mindenesetre boldogabb napokat láttak. Török nem csapkod föl odáig, a császári hadak meg nyelvi és fajbéli rokonságuknál fogva, ha be-bevonúlnak is hozzájuk, többnyire békés szándékkal jöve, békés fogadtatásra találnak. — Municipális életük díszes középpontjain, a «Rathshaus»-okban székel a komoly magistratus, mely a polgárok köz és magán élete, joga és kötelessége fölött föltétlen hatalommal őrökdi. A lakosság pedig, mely csaknem kizárólag iparosokból áll, kasztrendszeren belül czéhekbe verődve, e szigorú, de boldogító fegyelem alatt nyugton éldegél. Mondhatni, hogy nemcsak nyilvános, de házi életüknek is szinte minden fontosabb mozzanata e szabályok keretében folyt le. E szabályok között, néha tanuk ellenőrzése mellett: a születés, az iskolázás, a pályaválasztás, a czéhbéli működés, házasság, multságok, ünnepek, az öltözködés, divat, sőt bizonyára maga a temetés is. Tárgyunk révén itt, az élet ez utolsó nagy mozzanata érdekel bennünket leginkább. Sajnos azon-

* Bemutatta a cikk írója az Archæologiai Társaság 1901 november 26-án tartott ülésén.

ban, hogy míg a szepesi városok történelmi múltjának annyi más jelentősége kellő világításban áll előttünk, erről eddigelé semminemű kimerítőbb akár magán, akár hivatalos följegyzésünk nincs. Így hát csak az elvétve talált forráshelyekre, meg a sokban rokon világú németországi városok hasonló intézkedéseire vagyunk utalva, s belőlük kell megrajzolni nagyjában a képét azoknak az alakiságoknak, melyek a különböző rangú s rendű polgárok temetésénél divatoztak.

Mikor a beteg halálát közelegni érzi, magához hívatta benső embereit s jelenlétükben megtette végrendeletét. Majd az egyház kegyelmi szereit vette magához, mialatt az ágya köré gyült rokonság hangos sírással borult rája vagy elvonulva csöndben imádkozott. A XV. és XVI. századbéli németországi festő-iskolák termékein* mint a kor visszaverődő képét, számtalanszor látjuk e szertartást a Boldogság Szűz halálát ábrázoló jeleneteken. A tanítványok körében átszellemült arczzal, ölébe hullott kezekkel ül vagy már halálos ágyán fekszik az Istenanya, jobbján fényes ornatibusban térdel Péter, s megilletődve tartja felé a bibliát. Más helyt: a mint a Madonna ép a gyertya után nyúl, mialatt az apostolok egy része összefogózza énekel, más része a szentelt vízzel, vagy a füstölő szításával foglalkozik, egy harmadik lázas arczzal emeli a keresztet vagy egy nagy könyvbe hajolva imádkozik. Utolsó kívánságul, némely hely szokása szerint — a beteg még arra kéri környezetét, hogy búcsúzóra adjanak neki «Szent János nevében inni.»** Mire oda nyújtják a boros pohárt, iszik belőle, aztán fogja a feszületet, forrón magához szorítja s mély áhitattal könyörög az Úrhoz: «Vegye kegyelmébe — —» vagy hogy első nyelvelünkünk egyszerű, de megható hangján folytassuk, hogy «jorgossun ű neki és kegyidjen es bulcsássa mend ű bűnét.»

Mihelyt lehunyta szemét a haldokló, gyászjelentők jártak házról-házra, tudtul adni a szomorú eseményt s temetésre hívni a rokonokat és barátokat. É szokás, mely a rég mult századokban országszerte di-

* Hogy néhány e tárgyú képet említsünk, s a mi Szepességünkre tett más irányú, közvetlen hatások miatt — ép a felső német (kölni, sváb, frank stb.) iskolák műveiből: ott például a müncheni Pinakothekában az ulmi Schaffneré. Fő munkáján, a wettenhauseni orgonaszárnyakúl festett Mária-cziklusban ép a Szűz halálát ábrázoló a legkiválóbb. A mester, ki e festményekben lép át gothikus hagyományaiából a renaissanceba, gazdag ecsetének szinte minden színet megragyogtatja, jellemző és komponáló erejének minden tudását elárasztja e fényes architektúra alá helyezett drámai mozzanatokon. Méltó hozzá az idősb Holbein (vele egy teremben levő) kissé lrái áradozással festett képe s rajtuk kívül még egy kölni: a «Mária halála mesterétől».

A nürnbergi Germanisches Museumban egy kölni és frank névtelenén kívül magának az öreg Wohlgemuthnak, Martin Schwarzknak s a nürnbergi Hans Leonhard Schaeufeleinnak is van hasonló tárgyú képe. Az augsburgi Galériában: egy (1480 körüli) sváb és tiroli s megint egy az idősb Holbeintől. Felfogás sőt kivétel dolgában a jobbak közül való a mi Országos Képtárunk hasonló tárgyú kettős képe, melyet Schülein és Zeitbloméknak gyanít a katalógus.

** Lásd Alwin Schulz: Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert. Grosse Ausgabe. I. 2. Leipzig. 618. o.

vatban volt, szepesi városainkban, a gyászjelentést nem küldő szegényebb sorsúaknál ma is megmaradt. E ravatal körüli általánosságokon kívül, mely alsó-felső rangúnál egyforma lehetett, nagy különbség van már a temetkezés módját, de legfőként annak helyét meg a harangozást illetően. Az előkelők, papok, a hit és egyház kiváló pártfogói a templom bástyafalain belül levő térre, vagy a templom alatt levő sírboltba temetkeztek. Gyászmenetüknél a város különös tisztelete jeléül a nagy, vészharangot húzatta, melyet különben csak sátoros ünnep, ellenséges támadás vagy tűzvész idején kondítottak meg. A harangozás átlag egy óráig tartott, s ez időn belül az elhunyt társadalmi rangja szerint kisebbedett. A halottat a háztól templomba vitték, mellette a pap vagy a papok, utána a gyászoló közönség. A koporsót az új beszentelésig, magasrangúaknál a sírboltba való helyezésig az oltár elé tették. Így a halottas czeremóniák jórésze, a mely manapság átlag a háznál szokott végbe menni, a hitbuzgóság ama nagy korában, csaknem kizárólag a templomban folyt le. Mert ez volt akkor a vallásos élet igazi középpontja, hová az örökös politikai, társadalmi és hitbeli válságok között — miknek siráma, próféta fenyegése vagy polemikákba tördelt átkozódása szakadatlanul hallatszik az irodalomban is —: a vezeklő vagy megtört lélek egyedül menekülhetett. A mint földi bujdosásában ide sietett hát a hívő, a fényes oltárok csodatévő szentjei és Madonnái elé, az enyhülés és megnyugvás e boldog világába: úgy itt állott meg utolsó útján is szinte törvényszerűen.

Az alatt, a míg a koporsót ide hozták, újlag beszentelték vagy megáldották, volt leterítve a ravatal — ha az elhunyt iparos osztálybeli — a czéh hivatalos terítőjével, melynek egy példányát bemutatni czikkünk feladata. A «terítők» ekként nem hivalkodó dísz, hanem első sorban a czéhbeliség jegyei voltak, külsőleg is mutatva, hogy kiké volt az elhunyt életében, kiké marad most halálában. Valóban, ha egy mester, annak valamelyik családtagja vagy alárendeltje meghalt, minden társa kikísérte az örök nyugalom helyére, részt vett az érette tartott gyászmisén, s a kesergő családot együtt kísérte vissza a lakásába. E rendi összetartás a múlt századok társadalmának egyik legszebb, legjellemzőbb vonása, melynek melegénél az alsóbb néposztály sem érezte elhagyottságát annyira, mint napjainkban. — A valaha egyszerűen az oltár elé tett koporsó idővel valami állványra kerül, majd hova-tovább fából, később vasból készült oszlopos baldachin alá. E mozgatható építmény dúsan el volt látva fáklya- és gyertyatartókkal, alant köröskörül finom veretű rácsozattal, míg a remekműű oszlopokat s a tetőt a halott család címerai díszítették. E pompaszeretnek már csak folytatása, részben kiegészítője, hogy a templomba temetkezett előkelők falba vagy padozatba illesztett sírköveiket is állandó, magas rácsozattal veszik

körül. Ilyen volt többek közt ép a löcsei főtemplomban, a főhajó közepén a Thurzó-családé, mely egyszerű, de nemes stíljével máig remeke a korabeli műlakatosságnak.¹

A halottért mármost egyes vidékeken a heti, másutt a havi megévbeli fordulókon is requiemet szoktak tartani. Természetes azonban, hogy a fényűző hajlam, mely e rideg századok fiait szintén meglepte koronként, idő múltán kísérteni kezd nemcsak a háznál, hanem a halottas menet rendezésén, sőt a templomi czeremóniák körül is. Miben állhatott ez? Adatok híján különös helyi példákkal nem szolgálhatunk, de a szepesi és más külföldi városok e nemű tilalmaiból legalább a körét sejthetjük, hogy a gyász milyen mozzanatain nyilvánulhatott. Effélék lehettek: hogy például hét éven alóli gyermekeket szabad-e énekszóval, tanuló társaitól kísérve vinni a templomba? Aztán, hogy égő vagy nem égő gyertyát tarthatnak-e a koporsója körül? Felnőtteknél: hogy hány gyertyát gyújthatnak, hogy selyem-e, bársony-e vagy egyáltalán milyen anyagból lehet a ravatalterítő? Ismét, hogy a háznál, a templomban, temetéskor vagy a requiemek alatt hány gyertya éghet? Később, mikor ezek számát a nagyságukkal és súlyukkal akarták kijátszani a gyászolók, törvényesen megszabva: hogy az áldozati világitásnál hány font viaszknál nem szabad többet használni. Mennyi lehet a fungáló papok száma, külön az utolsó-kenet föladásakor, külön a temetésnél, mekkora legyen a díjazásuk, milyen az ornatusuk? stb. stb. Ám a közönség fényűző hajlamának ép ilyen téren, hol az élők leggyöngédebb érzései közé kellett bele nyulni, úgy látszik nem állhattak ellen sokáig a magistratusok. Ép Lőcse városa levéltárában van egy, 1674 jan. 20-án, tehát a mi ravatalterítőnk századában kelt okirat, melyben maga a képviselőtestület kéri a tanácsot, hogy ne ragaszkodjék mereven az eddigi szabályokhoz, a temetés rendezését ne bízza hivatalos emberekre, hanem engedje a megszorodottaknak, hogy elhunyt kedveseiknek tetszésük szerint adhassák meg a végső tisztességet.² Hogy a tanács válasza mi volt, nem tudjuk, de annyi valószínű, hogy azután enyhébben járt el s talán csak a család rangját s vagyoni erejét meghaladó pompa ellen tiltakozott, de a czeremóniális diszt s a gyászkiiséretet korlátozni nem kívánta.³

*

¹ E rácsozatot — a kölapokkal együtt — mint az ájtatoskodók útjában levő emléket, Csáky Miklós esztergomi érsek szedette szét 1752-ben. Aztán soká hányódott-vetődött az oltárok háta megett, míg végre 1861-ben a templom nyugoti oldalán levő két újabb: a «Keresztelő» és «Szent Sír» kápolna elzárására használták föl. De nemes stílje nem maradt hatástalanul: az 1893—95-ben restaurált városháza (nyugati) fölépcsőjének korlátja s fönt, a csillagboltozatos folyósóba nyíló tanácsterem külső, vasajtaja erre a mintára verettek.

² Lásd Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII. században. Budapest. 189c. 186. o

³ A zárkózottabb és maradi erdélyi százság máig sokat megőrzött a régi halottas szertartásokból. Így például a rokonság náluk ma is egybe gyülekezik a nagy beteg házánál,

A kor és temetési szokások e rövid rajza után térjünk át feladatunk tulajdonképeni tárgyára, a ravatalterítő ismertetésére.

A majdnem két méter hosszú, egy méter s nyolczvan cm. széles terítő rendkívül masszív, sűrű szövésű barna vászon. Szinte elnyúhatetlen erős anyag, kiváló bizonyága a régi híres szepességi vászoniparnak. Külső képe nagyon egyszerű: a gyász komorságához illőn — valami olajos szerrel — sötét, tompa színűre van festve, melynek tónusából élénken válik ki a közepére varrt széles, fehér kereszt. Az alakját ennek jól kihasználta a készítője, mert míg egymást metsző száraival az egyház örök szimbolumát ábrázolja, másfelől arra szolgál, hogy a hosszában két darabból álló terítőrészeket összetartsa. Ez oldalakat díszíti már most az a két egyszerű olajkép, melynek egyike a földműves, másika a fuvaros életből van véve, mivel a két czéh közös ravatalterítője volt. Nézzük először a jobb oldali, szántást mutató jelenetet. Egy vaskos, fataligától vezetett ekébe, szokatlan hosszú hámon négy ló páronkint van egymás elé fogva. Köröttük két férfi foglalatoskodik; az egyik hátul az ekeszarvát nyomja, a másik az utolsó pár ló egyikén nagy figyelemmel rántja a gyepelőt hol jobbra, hol balra. — Ruhájuk közönséges vászon-alsóruha: egy szál hosszú ing s szűkszarú lábravaló; fejükön széles karimájú magas kalap, lábukon durva, fatalpú bakkancs. Az ing, hogy jobban szemügyre vegyük — nagyjában testre szabott, s míg úgy kötéstájt a gatyába van húzva, mély hasítású elejét a mellen, nyakon zsinór köti össze. Ujjai, ellentétben a magyar viselettel, kéz felé fokozatosan szűkülő, úgy nevezett «síp ujjak»;* könyökön még bugygyot vet, de alúl már annyira összeszorúl, hogy szinte rátapad a kézcsuklóra. Ép ilyen alakúak a lábravaló-szarak, a mennyiben térden alúl mindjobban szűkülnek. Szabásuk egyébként rendes, mintegy közé-pütt áll a kényelmes vászon- alsó s a mintára varrt, felső szövetruháké közt. Bár lehet, hogy ez csak alkalmoszerű munkásöltözet volt náluk főként nyáron; szakadatlan használatukat mutatja is az ekeszarvát tartó gúnyája, mely a térden erősen kivásott. A magas, kerektetejű, de széles és konyult karimájú kalap, a mennyire a festményből anyagára

a kit, hogy haláltusája kevéssé legyen fájdalmas, a baloldalára fektetnek. A halottat aztán hosszas czerimóniák közt öltöztetik föl; ha házas férfi volt, legtöbbször azt a ruhát adják rá, a melyekben megesküdött. A ravatalt lábbal fordítják az ajtó felé, ép így az udvaron végzett szertartás a kapu felé. A rokonok, ismerősök gyertyát visznek magukkal, melyet a koporsó körül egy kis időre meggyújtva, ott hagynak ajándékba. Divatban van a virrasztás, sőt néhol sirató asszonyokat is fogadnak. A temetés után pedig, melyen a «Szomszédság» (Nachbarschaft), ifjagnál a «Testvértársulatok» (Bruder und Schwesterschaft) is részt vesznek, következik a tor stb. L. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből című vállalatban Magyarország. VII. köt. 467. o.

* A magyar inget általán nem szabták hosszúra; az újjuk meg inkább kurta, de bő száju volt. L. az ép xvii. sz.-beli Kemény János önéletírása 53. o. — A könyökig bő «attul fogva az kezüig sipos, ránczos, szoros újjat» ellenkezőleg, a nők viseltek nálunk. L. Apor P. Metamorphosis Transylvaniæ 341., 342. o.

következtetni lehet: szőrből készült, átkötve egy posztószalaggal, melyet elől 8—10 fehér petty tarkáz; a baloldalon meg, majdnem hátúl 4—5 szál kakastoll díszít. A lábbeli szintén egyszerű, száratlan, bakkancsféle; a hegyi lakók szokásaként durva, kemény bőrből készült s köves úthoz való vastag, szeges talppal.*

Érdekes e néhány felsőmagyarországi német szakál- és bajuszviselete is. A két képen összesen négy alakkal találkozunk, s mind a négynél más-más frizurával. A jobb oldal eketartója erőteljes, javakorbeli férfi, markans profillal, villanó barna szemmel s energikus, hajlott orral. Dús szakálát hegyesre vágta, míg hosszú bajsza lanyhán csordul kétfelé. A tagba szakadt lovas — ugyane képen — jóval igénytelenebb arcz, de egyéni vonásokkal; tömött bajusza hirtelen hegybe szökik, szakála rövid, de sűrű és kerekre nyírott. Mint említők, az utolsó lópár egyikén ül, még pedig oldalt, kifelé fordulva, akár a nőlovasok; baljában a kantár, jobbájában a hosszú ostor. Lovai magas, testes állatok, mint az ú. n. meklenburgi lovak: rövid, vaskos nyakkal, széles, rengő szügygyel s nagy, bozontos patájú lábakkal, a minőket a mult századokban csatalovakul is előszeretettel használtak, itt meg ily terhes munkák körül különösen. Feltűnő még, hogy mindkét oldal valamennyi lova fehér, legfeljebb egy-kettő halvány pejszínű. Ez az egyszínűség, jobban mondva színtelenség aligha valami helyi vagy fajbéli különösség hangsúlyozása, csupán elemi piktorfogás, hogy a fekete alap így annál inkább kiemelje őket. Kantározásuk, hámjuk a maival sokban rokon, bár egyszerűbb és praktikusabb. A húzást például a korunkbeli német és tót szokástól eltérőleg az állatnak nem a nyakaköréire, hanem helyesebben a szügye tájára terelik. Viszont, a hámon alól hiányzik a szerszámot a ló testén leszorító ú. n. «hasaló szíj», de megvan, a mivel hasonló eredményt érnek el: a hát felületén nyeregalakban, több szíjra osztott tagolása. Az istrángkötelek, a vidék girbe-gurba lejtői miatt, meg hogy az állatok könnyebben mozogjanak: a rendesnél kétszerte hosszabbak. Ép ezért, na meg a szántás természete miatt, a rúdat is

* Mindkét ruhadarab jellemzően németes. Mert bár igaz, hogy a régi magyarság kalap divata közt (süveg, kalapos-süveg, kalpag, bretra stb.) előfordul a magas tetejű, karimás főveg is, de az effélék átlag mind csúcsosak s csak részben vagy mérsékelt módon voltak karimásak. Lásd Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a xvi. és xvii. században. Budapest. 1880. I. k. 145. o. — Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a xv—xvii. században. Budapest. 1890. 262. o.

*

A bakkancsszerű lábbelik, a mint annak különbözőféle metszésű szára, alakja, színe, díszítése stb. mutatja, germán eredetűek, a csizmánál kényelmesebb voltak azonban Európa szerte korán divatosá tette őket. Radvánszky a xvi—xvii. századból (Fönti műve 86—88. o.) nálunk is több ilyen viseletet említ férfiaknál, nőknél egyaránt, de hogy idegenszerűnek tartották még a xviii. század elején is őket, bizonyítja Apor Péter uram, a ki szemére veti «a főasszonyoknak, hogy sokan nem csizmát viselének, hanem amaz ránczos, veres sarut szász módon.» — Lásd Müller-Mothes: Illustriertes Archäologisches Wörterbuch der Kunst des Germanischen Alterthums etc. I. k. 435—36. o. Apor: Metamorphosis Transylvaniae 342. o.

egy hosszú láncz pótolja, melynek végén, a taligára szegzett istrángfához hasonló szerkezeten húz az első pár ló. Még egy pillantást a szántó-eszközökre, mik kulturtörténeti szempontból szintén fontosak. Nyomban felötlök esetlen, durva voltuk: a taliga talpa széles, küllői, agya vaskosak, rúdja, miként az eke ágya szinte gerendaszerű stb., a mi mind, úgy elűt az Alföld csinnal faragott eszközeitől, akár gazdáik ruhája a délcegebb magyarság nyalka, lobogós viseletéről. Ám e karakterüket, mely a Szepesség szántó-vető szerszámát ma is jellemzi — a talajviszonyok magyarázzák: elnagyolt faragásuk a dombos, sziklás talajjal szemben tartósságra czéloz, míg faanyaguk, mert a csoroszlyát és hanthányót kivéve, rajtuk minden az, a vaskos voltukkal járó súlyos-ságot csökkenti. Az ekeszarvak strukturája se a magyar ekék rendes, egyenszerű alakját mutatja. Lent, a hanthányónál megerősítve csak egyetlen, hosszú ág szökik ki belőle, a másik, kisebb ennek az oldalához van szögezve. Míg aztán amott a szántó, két kezét felülről fektetve a szarvakra: irányításra, nyomásra egyaránt használja mindakettőt, emitt a munka megoszlik. A tompa szög alatt fölnyúló nagy szár a ráeső balkéz *oldal-as fogásával* főként a nyomásra, a mellékszár pedig, mit a *fölülről fogó* jobb kéz tart, főként irányításra szolgál. A taligán, ekén ott látjuk még a szántóvető két segédeszközét: a széles lapú, rövid nyelvű faragót meg az ösztökét. Ez utóbbi pálczaszerű eszköz, fölül derékszöges fogantyúval, lent a végén hüvelyk nagyságú, trapéz alakú pengével. A csoroszlya, hanthányó stb. tisztogatására szolgál.

A második, baloldali részen szintén két pár ló húz egy rendkívül erős, hosszú társzekeret, melynek derékköze a rogyásig meg van rakva kérével. A fuvarosok egyike itt is lovon ül, de kényelmesen, kengyelbe vetett lábbakkal: ez a gazda, míg a szekér után ballagó fiatalabb, alighanem szolgálgeény. Ruhájuk a szántókéval nagyjában egyezik, bár néhol egy kis eltérés látható. Így mindjárt a lovas férfi: hosszú ingét, mely térdig ér, kint hagyta szabadon, míg bő szabású lábravalóját magas szárú csizmába húzta be, melyen a kor divata szerint szíjjal rákötött csillagtarajos sarkantyú van. Az arc is új frizurát mutat, a mennyiben két oldalra simított, hosszú vörös szakáll fedi, tömött, kissé torzonborz bajusza pedig egyenesen áll kétfelé; különben az egész fej jobban kidörzsölődött, semhogy valamelyes karaktert olvashatnánk ki belőle, de így silhouetében is határozott férfi benyomását teszi ránk. Figyelemre méltóbb a szolgálgeény! Alakjának fejlettségéből, derekának, végtagjainak a mozdulatából világosan látszik, hogy meglelt ember áll előttünk s mégis — a többitől elütőleg — kerek arczán, mely szembe néz, bajusznak, szakálnak senimi nyoma. Már maga ez a körülmény, az arcz típusa, vállra omló nagy hajával, fölthajtott karimájú fekete kalapja, a derekát — átfogó túsző: szemünkben új, idegen alakot sejtet

s tekintve a fölvidék másik nemzetiségét: egyenesen *tótot*. Föltevésünket ez ethnographiai vonásokon kívül kulturhistóriai adatok is támogatják, a mennyiben, mint tudjuk, ép e század (XVII.) elején kezdődik a tótság beözönlése magára a Szepességre.* Természetesen az uralkodó elem továbbra is a régi, művelt németiség marad, de a cselédség, miként ma, jobbra ez alsórendű népségből kerülhetett. Ez a tót szolgál, hát, a ki ott hátul hol a kévére vigyáz, hol tolni segít, most is nagy munkában van: két kézzel taszítja a löcsöt s a dombra kapaszkodó szekeret «fékezi». A «fékezés», mihez hasonlót a korabeli képeken gyakran látunk, akkor egyszerűbb módon úgy történt, hogy a fölfelé menő szekér hátsó kerekei alá lépésről-lépésre egy háromszögalakú fadarabot toltak, a mellett majd a löcsnek, majd a saroglyának feküdvé neki, maguk is tolni segítettek.

A lovak alakja, színe, kantározása az előbbiekével egyenlő, csupán a szekér szokatlan méretei meg a megrakása hat reánk ismét idegenül. Hogy mentől több férjen rá, háztetőformán rakták tele, sőt még az oldalakat is körülaggatták kévékkel. Ez se hasonlít a magyar Alföld könnyű, vaspántos «kocsi»-jához, melyre a vendégoldalak segítségével három-négysoros terhet is dobálhat a gazda, de itt újból a helyi viszonyok magyarázzák a szekér durvább szerkezetét, viszont a szállítás nehézkesebb, szinte pakolásszerű jellegét.

*

Magáról a képekről, mint ilyenekről, nincs sok mondani valónk. Bennünket főként a tárgyuk érdekelt, de némi művészi készséget a rajz és kifejező erő dolgában se tagadhatunk el mesterüktől, mert bár igaz hogy néhány lova oly esetlen, mintha egy istállóból került volna ki az Altdorfer, Feselen vagy Paolo Uccello faparpáival: tárgya komolyabb részletein, az emberi cselekvés ábrázolásában néhol meglepően ügyes. Ez alakok szabásáról, arczuk karakteréről főntebb a frizura tárgyalásakor már szólottunk, de még egy pár szót. Mily sikerült például a szántogató derekának könnyű lendülete, ekeszarván nyugvó kezének mást-mást kifejező mozdulata, lassú tipegő járása, vagy a két lovon ülő nyugodt testtartása, figyelő feje, gyeplő- és ostorfogása stb. Egyáltalán annak a puha vászonruhának ránczvetése, testre hullása is találó. S mind e dolgoknál ne felejtjük a festmény alkalmoszerű jellegét, hogy mesterük durva alapon, hevenyészve, nem művészi, csupán szimbolizáló célból pingálta, bennük mégis annyi lelemény, sőt finomabb pointirozás, hogy mi hajlandók vagyunk e képeket egy jobb mester kezétől vagy műhelyéből származtatni. E föltevessel, azt hiszszük, nem mondtunk sokat. Hogy Lőcse a magasabb, művészi élet (festészet, szobrászat,

* Lásd Demkó Kálmán: A felső magy. városok életéről a xv—xvii században. Budapest 1890. 19 o.

ötvösség) dolgában ép a XVI–XVIII. századok folyamán egész kis emporiummá nőtte ki magát: jól tudjuk. Okirati bizonyságokon s szétszórt műemlékein kívül legszózatossabb tanúsága az az ékes templom, mely a maga nemében szinte páratlanul áll hazai műtörténetünkben. Szárnyas oltárai, oltárképei, faragott szobrai s más e nemű díszé híres halottaival meg sírköveikkel valóságos Pantheonná emelik. És e tárgyak, mikre három művészeti stíl (gót, renaissance, barokk) veti fényét, túlnyomó számmal lőcsei műhelyekből kerültek ki. A rang és milieu kérdése se bántson. Akkor a művészek nem felsőbb kaszt, hanem czéhekben egyesült iparososztály, kik a többiek élte sorát éltek inaskodás, vándorlás, munka stb. tekintetében. Nem sejtelmes világítású, pazar atelierekben dolgoztak, hanem egyszerű műhelyekben, iparosként, kialkudott bérre. Így kiválóbb mesternek se vált szegyenére efféle dolog készítése, mikor tudjuk, hogy ép a szepesi városoktól annyit utánzott fölső Németország egyik legnagyobb művésze, az ifj. Holbein, még baseli időzésekor is vállalt föl holmi czégtábla festéseket.* De e föltevésre konkrétabb dolog is sarkalt bennünket, a terítőn, t. i. a fuvaros szekér első kerekei alatt, ott áll a festő neve, a festés ideje ily formán: Gemold Johannes Z... 1622. Sajnos, hogy az idő a fontosabbat irigyelte meg belőle, mert míg az előre tett keresztnév nyugodt, kerek betűi világosak, a vezeték-név, mely már a fekete vászon alapra esik, tűrődés, kopás vagy más véletlen folytán olvashatatlan. Lupéval, hosszas vizsgálás után valami Zabler (Zahler?) név rémlik előttünk, de csakis rémlik s bár Demkó «Lőcse története» című monographiájában** (1600—1667 között) említ ilyen nevet, ha maga az eredeti sem bizonyos, hipotézist hipotézishez fűznünk nem lehet. Még kevésbbé itt, ily kisszerű dolog körül, mikor a még a főtemplomi remek mester nevinél — az anyag, tárgy, stíl, technika stb. útmutatása mellett is csak tapogatózunk.

Ennyit a terítő koráról, anyagáról és értékéről. Végül még egy szót, ha lehet mondanunk: a történetéről, mely voltaképp az egykori tulajdonostól közölt családi hagyomány. E szerint a terítő mintegy 150 éven át a lőcsei Spornig-család birtokában volt, melynek legidősb tagja, apáról fiura, hosszú időn át viselte az ottani földműves-fuvaros czéh atyamesteri tisztét. Az az utolsó temetés, melynél ez a ravatal-terítő még szerepelt: 1811-ben volt. Attól fogva félre tették s helyette egy fekete tafotás s ezüst brokáttal áttört lepelt használtak, mely azonban a czéh irományaival, serlegeivel együtt az 1885-iki nagy tűzvészkor elhamvadt. E terítővel, a hagyomány szerint csak a czéh tekintélyesebb

* Woltmann: Holbein und seine Zeit. Leipzig, 1866 Erster Theil. 201., 202. o. A képeket is közli Knackfuss: «Holbein der Jüngere» cz. füzete. 12—15. o.

** Demkó Kálmán: Lőcse története (I. Jog- és művelődéstörténeti rész.) Lőcse 1897. 292. oldal.

tagjaít szokták temetni, a miből az következnék, hogy a hasonló célra szolgáltak között ez volt a legdíszesebb. Közvetlen, az említett család egyik utódjától került a Nemzeti Múzeum birtokába, mely 240 koronáért vette meg, mint felső-magyarországi városaink kulturális multjának egyik becses emlékét.

Pap Károly.

NÁDASDY FERENCZ GRÓF SÁRVÁRI KINCSTÁRA.¹

Ismeretes dolog, hogy a Wesselényi-féle szövetség vezetőknek elfogatása után, azok javait is lefoglalták. E hivatalos lefoglalás előtt azonban élelmes urak, főleg katonatisztek az elfogott rebellisek javait alaposan megdézsmálták. Milyen arányban loptak és fosztogattak ez urak, arra nézve bőséges adataink vannak. Hogy többet ne említsünk, a sichelbergi főkapitány, Paradeiser János Ernő gróf egymaga 150 ezer ft értékű tárgyakat rabolt el Zrinyi Péter bucharii és portoréi tárházaiból!² Erdődy Miklós gróf és emberei feltörték Zrinyi zágrábi házát és tárházait, s mindent elvittek, még aranyozott, díszes ágját és báni zászlóját sem hagyták ott.³ A dúsgazdag, művelt és finom ízlésű Nádasdy Ferencz gróf kincsei részben szintén ily sorsban részesültek. Feltörték pottendorfi kastélyát, meglopták sárvári kincstárát, s a mit hamarosan megtaláltak, bántatlanul elragadták. Mikor aztán a hivatalos összeírásra került a sor, a kiküldött biztosok arra az eredményre jutottak, hogy Magyarország leggazdagabb főúranak kincstárában egy fillérmnyi készpénz sem található!⁴

Tudjuk, hogy Nádasdy gróf nemcsak kitünő gazda, de szenvedélyes gyűjtő is volt, s mint ilyen kincstárában az ötvös művészet és a műipar remekeit halmozta össze. Ezenkívül festményekre is sokat költött. Reánk nézve tehát minden egyes elrablott tárgy pótolhatlan veszteség számba megy. E veszteség annál nagyobb, mivel a hivatalos jelentések szerint, hogy gyanut ne keltsenek, az ellopott arany és ezüst tárgyakat összezüzták, s mint pagamentet adták el a kereskedőknek vagy a pénzverő hivataloknak.

A Nádasdy-féle hivatalosan összeírt kincsekről több jegyzék maradt ránk.

¹ A bécsi Alterthumsverein folyóiratának 1899. évfolyamában Sitte Alfréd Nádasdy Ferencz pottendorfi és sárvári kincseiről egy német jegyzéket közölt néhány sorból álló bevezetés kíséretében. Úgy látszik Sitte nem igen járatos a magyar történetben, mert ama néhány sornyi bevezetésben is oly dolgokat mond, hogy méltán nevethetünk rajta. Így a többi közt azt írja, hogy *a pottendorfi kastélyban a császár személye ellen tervezett véres merénylet szerencsére meghiúsult!* Nádasdyt és társait kivégezték s ezen a réven jutottak a bécsiek ama rengeteg kincshez. Erre aztán minden megjegyzés nélkül közli azt a jegyzéket, melyet a Nádasdy-féle kincsek becsléséről irtak össze. Ez a jegyzék azonban nem azonos a sárvári és a pottendorfi kincstár külön-külön latin nyelven készült és hitelesített leltárával. Mivel ezek a leltárak nálunk még ismeretlenek, érdemesnek tartjuk ezek bemutatását. Ezúttal csak a sárvári kincstár összeírásáról szólunk az erre vonatkozó hiteles okiratok alapján. T. S.

² Közös pénzügyi levéltár, Hungarica 14580 Fasc. Verzeichnuss was für allerhandt Waaren auf den Zrinyischen Guetern zu Bukari befunden haben.

³ Ugyanott: »Ex officina mercatoria Zrinyiana comes Nicolaus Erdődy abstulit res omnes» A zágrábi palotából ugyancsak Erdődy gróf által elvitt értéktárgyakról külön leltár maradt ránk.

⁴ Közös pénzügyi levéltár: Inventarium clenodiorum Sárváriens. 1670 szept. 28.

E jegyzékek nem mindenben egyeznek meg; a mi nek természetes oka az, hogy a már összeírt tárgyakból is eltűnt egynehány.* A sárvári kincstár összeírását 1670. szept. 18-án Kádasy György vasvári kanonok, Telekesy István, Görgey Márton, Mednyánszky Pál és Schwarz báró végezték. Mivel közelebbi utasításokat nem kaptak, saját belátásuk szerint írták össze a 31 szekrényben talált kincseket. Az összeírók csak arra fordítottak figyelmet, hogy minden értéktárgyat felvegyenek, s a töméntelen drágakövet pontosan megszámlálják. Az egyes tárgyak részletes leírására annál kevesebb gondot fordítottak. Még a legnagyobb értékű tárgyak leírása is annyira szűkszavú, hogy megközelítőleg sem lehet ítéletet mondanunk művészi értékükről. Ugyanezt mondhatjuk a bécsi becslők munkájáról is. A kamara és az udvar a kincseket rögtön pénzzé akarta tenni, tehát csak a biztos nyersérték meghatározását kívánták. A műérték, a munka, a régiség vagy a tárgyakhoz fűződő személyi vonatkozások tehát szóba sem jöttek. Különben is az volt a terv, hogy a tárgyak legnagyobb részét pénzverésre és katonai fizetésekre fordítják. Így hát az érték meghatározásánál csak a tiszta arany és ezüst súlya volt a döntő, s még így is mindig a minimumot vették áralapul. Ezt tudván, könnyen megérthetjük, miért becsülték *János magyar királynak és nejének* olajfestésű arcképét 3 forintra, egy *Ecce homo*-t 30 krajczárra, egy alabastrom reliefet 30 krajczárra, egy magyar főúr életnagyságú arcképét rámaival együtt egy forintra, a «*Salvator mundi*» című képet meg 40 krajczárra! Báthori István lengyel király címeres, gyémántokkal kirakott arany gyűrűjét sem becsülték többre 21 forintnál. *Bethlen Gábornak* száz gyémánttal kirakott, színarany markolatú kardját 250 frtra, *Báthory István király* aranyveretes remek kardját meg 150 frtra becsülték. Nádasdy Ferencz gróf bizonyára nem ily áron jutott e történeti emlékekhez!

Tudván, hogy a becslésnél csak a nyers anyag értékének minimumát vették alapul, elgondolhatjuk mily értékű kincsci voltak Nádasdynak, mikor még ilyen érték meghatározás mellett is némelyik tárgy értéke több ezer forintra rúgott. Hogy többet ne említsünk, Nádasdyné egyik mentéjét 1500 frtra, egyik melldíszét 2700 frtra, egyik övét 800 frtra, 10 rózsáját (boglár) együtt 4300 frtra, nyolcz perzsaszőnyegét 1500 frtra, 48 vont ezüst csészéjét 1939 frtra becsülték; Nádasdynak öt mente gombját 1670 frtra, egyik forgóját 750, tollbokrétáját 1700, egyik *ősrégi* aranylánczát 1700, fészületét 2071, ezüst kosarát 754, 18 gombját 1120, egyik ezüst kupáját 761, németalföldi spalierjeit 1500 frtra becsülték!

Maga a sárvári kincstár leltára már terjedelménél fogva is feltűnő,** még inkább azzá teszi tartalma, mely Nádasdy Ferencz grófnak nem csak mesés gazdagságáról nyújt biztos képet, hanem kegyeletéről a múlt iránt, és kiváló műérzékéről is tanúságot ad. Se szeri se száma itt a becsebbnél becsebb műkincseknek. Már maga a 31 szekrény is nagy értéket képviselhetett, mert hisz kettőről maga a szűkszavú leltár is felemlíti, hogy kiváló munka. *Belgici operis lapidibus Florentinis*. Az egyiket — úgymond — az utolsó ítélet mű-

* Ugyanott: *Specificatio rerum ex ærario Sárváriensi acceptarum et Viennam devectorum*.

** Közös pénzügyi levéltárban két példány van, az egyik 78 oldalra terjed.

vészi festménye, a másikat Nádasdy Tamás, Kanizsai Orsola és gyermekeik képe díszíté. Egyik négy láb magas és három láb széles *elefántcsont szekrényt*, kőoszlopok és mozaikok, valamint Krisztusnak képe díszíték.

A szekrényekben talált értéktárgyak közül elég minden fajtából néhányat felemlítenünk, hogy azok értékéről világos képet alkothassunk. A leltár elején mindjárt felkeltheti figyelmünket az a magas serleg, a mely egykor *I. Mátyás királyunk tulajdona volt*, s «*budai billikom*» név alatt vala ismeretes. (Poculum altum cum cooperculo ex vitro communi depictum divi quondam Mathiæ regis Corvini billicum Budense appellatum). Az ezüst szobrok közül kivált Mária álló szobra, a 2½ rőf magas ezüst feszület, Mária és Szt. János, Szt. Jakab, Katalin szobra, Páduai Szt. Antal ezüst oltára, Mária egy öles és négy láb széles ezüst szobra Nádasdy és Nádasdyné czímereivel, továbbá Szt. István király 3 láb magas és széles ezüst szobra. Az arany tárgyak közül kivált a drágakövekkel kirakott aranszekér, felül egy hordóval, melyet Bachusnak s más négy alaknak elefántcsontból faragott alakja díszített. A tömérdek sok boglár (rosa aurea) között egyiket 118 rubin és 72 gyémánt, egy másikat négy nagy és 66 kisebb gyémánt, egy negyedik, szivalakú, *remekül kidolgozott* ékszer 12 boglárjának mindegyikét 33 smaragd és 30 gyémánt díszíté.* Művészileg kidolgozott s drágakövekkel kirakott arany órák is bőven voltak. Az egyikről azt írja a leltár, hogy ritka alakú (raræ formæ) vala s egyik oldalát egy nagy smaragd, 12 gyémánt és 20 keleti gyöngy ékité. Egy másik arany órát egy nagy, 24 kisebb, s lecsüggő halalakot 34 gyémánt díszíté. Egy harmadik arany óra födelét zománcz és 45 nagy rubin borítá. Volt egy tiszta arany óra is 31 gyémánttal és 22 smaragddal. A függők közül különösen kivált kettő; ezek egyikében 65 rubin és 55 gyémánt, a másikban 64 rubin és 55 gyémánt ragyogott. A mellen függő (pectorale) ékszerek közül az egyiket egy fölötté szép és nagy smaragd, 14 kisebb smaragd és 16 gyémánt díszíté; egy másik ilyen «*pendiculum pectorale*»-t egy ritka nagyságú (raræ magnitudinis) gyöngy, 22 gyémánt és 8 nagyobb gyöngy vette körül; egy harmadikon három igen nagy és 49 középnagyságú gyöngy, továbbá 103 gyémánt ragyogott. Az aranylánczok közül egyik 16 boglárból volt összefűzve, a boglárokban 217 gyémánt és 62 igazgyöngy vala; egy másik láncz 40 arany boglárból készült, melyek mindegyikében 62 rubin vala.** A nyakékek között az egyikén 125 smaragd és 65 gyémánt, egy másikon 16 gyöngy és 138 gyémánt, egy negyedikéu 126 rubin, egy ötödiken 19 nagy gyémánt 54 közepes és 228 kis gyémánt ragyogott.

A különféle női hajékek közül felemlíthetjük a pompás arany tollakat, melyek közül az egyiket például 30 gyöngy és 33 gyémánt, egy másikat 122 rubin, egy harmadikat három nagy gyöngy, 14 nagy safír és 170 gyémánt, egy negyediket 5 nagy és 54 közepes gyémánt díszített. Hajdíszül arany boglárokból készült ékszereket is használtak. Ilyent is többet sorol fel a leltár. Az egyik ilyen hajék három boglárból állott, mindegyik boglárban egy nagy, 12

* Két igen nagy arany rózsát 4 nagy, 8 középnagyságú és 192 kisebb rubint díszített. Voltak olyan arany rózsák is, miket a karpereczekre függesztettek. Tíz egyforma nagy arany rózsával együtt 50 nagy, 160 középnagy és 750 kisebb gyémánt volt.

** Egyik arany lánczban 13 nagy safír, 14 nagy gyöngy és 100 gyémánt vala.

közepes és 32 kisebb rubin vala. A reszkető tüket (acus tremula, vulgo Zitternadel) is ily számban boríták a gyémántok és rubinok. Az arany párták közül az egyikét 75 rubin és 75 gyémánt díszíté, egy másikon 11 nagy szafir, 12 gyémánt és 12 gyöngy ragyogott. A karpereczek között volt két teljesen egyforma, a kettőben együtt 120 rubin és 78 gyémánt vala. Egyik női aranykeresztet 69 gyémánt vett körül. Egyik szívalakú ékszer is fel kell említenünk, melyen kék mezőben Mária neve ragyogott, s a név fölött 84 gyémánt koronát képezett. A gyűrűk között vala a már említettekén kívül Báthory Gábor fejedelemnek, nevével és címerével ellátott pecsétgyűrűje. Érdekes volt a Nádasdy-család (a Báthory-házból) rubinnal és gyémánttal díszített kettős (geminus) jeggyűrűje. Ezekon kívül még tizennégy gyémántos gyűrűt sorol fel a leltár. Kortörténeti szempontból megemlítjük, hogy e tizennégy között volt két színarany *fekete* gyűrű, melyet özvegy asszonyok szoktak volt viselni.

Arany *nodus*-t 32-öt sorol fel a leltár. Hat ezek közül 6 nagy smaragddal, 102 gyémánttal és 264 kisebb smaragddal volt díszítve. Ismét másik hat «nodus» 12 arany rózsával hat nagy rubint, 264 közepeset és 1368 kisebb rubint foglalt magában.

A lefoglalt tárgyak közt találjuk a grófné legyezőjét, fekete darutollakból, fogantyúja jaszpiszból készült és 68 gyémánt díszíté. Két szenteltvíztartót is említ a leltár; az egyik falra függeszthető aranytábla vala Mária színes képével; a víznek való edény drága kövekkel volt kirakva; a másik szenteltvíztartó is ilyen aranytábla volt, csak hogy az alul lévő víztartó átlátszó kőből készült s szintén drágakövekkel volt kirakva.

Különösen nagy volt a választék az arany és ezüst edényekben. A kancsóknak, kupáknak, serlegeknek, tálaknak se szeri se száma. Az egyik fölötté művészi izléssel készült tál (valde artificiose smaltata) Páris itéletét ábrázolta, a tálhoz való infusorium pedig Venus diadalát. Egyik nagy, aranyozott ezüst tál azt a jelenetet ábrázolta, a mint Sámson szétveri a filiszteusokat. E tálhoz kagyló alakú fusorium is tartozott, melyet Herkules tartott a vállán (supreme habens figuram effusam prudentiæ). Egy másik ezüst tál Dávid és Abigal találkozását adta elő, a hozzávaló infusorium pedig Neptun győzelmét. Egy harmadik tálon szarvasvadászat volt látható. Egy még nagyobb tálat vésett rózsák vette körül, s belül királyok képei díszítettek; az ehhez való fusoriumon felül Lerna, alól pedig griffmadár állott.

Serleg annyi volt, hogy csupán az egyik szekrényben 31-et jegyeztek föl. Az egyik hatalmas serlegről azt írja a leltár, hogy művészileg volt kidolgozva, s színezüstről öntött katona állott rajta karddal és dárdával. Találtak egy topázból készült és aranynyal díszített nagy serleget is. Egy másíkról ezt írja a leltár: «ingens poculum ex argento exceptis duabus effigiebus totaliter deauratum!» Hat aranyozott ezüst serleget a Nádasdyak címere ékesített, egyik serleg lóalakú (in formam equi), egy másik articsóka alakú, kettő pedig farkas-alakú volt. Egy aranyozott ezüst serlegen juhászbojtár alakja volt látható.

Szép számmal találtak tornyos gyertyatartókat is (candellaber). Ezek közül kiváltak a Homonnai Drugeth család régi candellaberjei, s a Venust és Bachust ábrázoló candellaberek. Kisebb-nagyobb sötartó is volt bőven; az egyiket

nagyobb ebédeknél szokták volt használni; ezt candellaberek, továbbá Sámsonnak s másoknak szobrai díszítették. Valószínűleg csak dísztárgy volt Bachus diadalmenete egy elég nagy hajó és két sárkány fölött. Ugyanígyennek mondhatjuk III. Ferdinánd aranyozott ezüst lovas szobrát, továbbá azt a hármasserleget, mely fölött Neptun, egy hattyú és a grófi család címerét tartó gyermek állott. Egyik aranyozott ezüst korsót egy harczoló nőnek képe díszíté, egy másikat a magyar ember szobra. Találtak két aranyozott ezüst gálát is.

A remek fegyverek közül a már említettekén kívül kímeli a leltár a hírneves *Deli Vidnek* ezüstös kardját, a ki mint tudjuk Szigetvár ostromakor halt meg. Az egyik pallósról azt írja, hogy hétszáz (700) rubin díszíté. Az egyik ezüst buzogányról meg azt jegyzi meg, hogy szép tollbokréta díszíté. A pompás lószerszámok külön szekrényt foglaltak el. Az egyik lótakaróról azt mondja a leltár, hogy az egész lovat befödi, arany és ezüst fonállal volt kihímezve (auro et argento scofia acupictum vulgo Baucsika nuncupatum.¹

A ruhák között különösen kímeli a grófné egyik szoknyáját, melyet több ezer gyöngy, gyémánt és színarany boglárók művészi módon díszítettek. Több, drágakövekkel díszített magyar női mentét, s különféle női ruhát jegyzett fel a leltár, mik igen nagy értéket képviseltek, mivel még a gombházak is telve voltak drágakövekkel.² Művészileg hímzett asztal- és ágyterítő (formosissime acupictæ), remek oltárterítő (formosissime confectæ) is valának. Az egyik antipendiumról a leltár megjegyzi, hogy teljesen arany fonálból volt szöve és hímezve, közepét Máriának háromarasnyi, gyöngyökkel körülvett képe födi. A drágakövekkel borított s remekül hímzett *effipiumok* külön szekrényben állottak; voltak török, magyar és tatár (vulgo Karman) effipiumok. A szőnyeg közt volt nyolcz, arannyal és ezüsttel áttört remek perzsa szőnyeg.

Az egyházi ruhák között csupán casulát tizenegyet találunk; majdnem mindannyi arany fonállal volt hímezve. Az egyik vont arany casulát (ex materia aurea vulgo Goldstuck) egészen gyöngyök boríták. Voltak kelyhek, monstrantiák, ciboriumok, ampulák, püspöki süvegek s más egyházi szerek is. Az ereklyetartók egyike sötét jászpiszból készült, s rubinokkal volt díszítve, rajta Krisztusnak és Máriának képe gyémántok között; a másik ereklyetartó aranyozott színezüst vala, rajta Máriának harmadfél arasznyi képe. Mint ritkaságot megemlíthetjük, hogy igen szép matematikai és geometriai műszereket is találtak a kiküldött biztosok, de már ezeket felsorolni sem tartották érdemesnek. Két óriási mammoth agyar is volt a sárvári kincstárban; az egyik három és fél rőf hosszú vala.³

Ezek természetesen csak szemelvények a leltárból, de ezek alapján is fogalmat alkothatunk magunknak Nádasdy Ferencz gazdagságáról és finom

¹ A lószerszámok között csupán drága takaró (seu czafrag) 18 darab volt. Szébbnél szebb kantárt husznál többet sorol fel a leltár. Az egyikről megjegyzi, hogy fehér anyagból készült s arany fonalakkal volt átszöve, arany rózsákkal, rubinokkal és smaragdokkal díszítve.

² Aranyból készült és drágakövekkel kirakott csokrok (vulgo maschen), továbbá pompás aranyhímzésű kövekkel kirakott övek is bőven voltak.

³ Három olyan órát is említ a leltár, miket nagy ebédeknél az asztalokra volt szokás tenni. Mindannyi aranyozott vala; az egyik magas toronyalakú volt.

izléséről. Pedig Sárvárrott kincseinek csak egy részét tartotta. A pottendorfi leltár azt mutatja, hogy az ottani kincstára sem volt szegényebb ennél; pedig hát azt is alaposan megdézsmálták a leltár fölvétele előtt. A sárvári kincseket, melyeknek leltára hetvennyolcz ívalakú oldalra terjed, Bécsbe szállították, s itt 1671. febr. 12-én Rascher János, Lueger Vilmos és Görgey Márton vették át. Hazánkba csak azok az értéktárgyak kerültek vissza, a mikkel a Batthyány és Eszterházy család katonai követeléseit fizették meg.

Kétségtelen dolog, hogy a sárvári kastélyban igen sok és becses képnek is kellett lennie; mert hisz Nádasdy festményekre is sokat költött. Ám a fentebbi leltár ezekről mit sem szól. Lehetséges különben, hogy a képeket átvitték a pottendorfi kastélyba. Nádasdy pottendorfi kastélyában ugyanis mintegy kétszáz képet találtak, melyek között több mint hetven magyar tárgyú volt. Mivel egy összeírás csak mintegy 100 képről ad rövid leírást, valószínűnek látszik, hogy a többit Sárvárról vitték oda. Mellőzvéen ezúttal az idegen tárgyú festményeket, csak a hazaiakról szólunk. A teljes alakú arcképek között ezeket találjuk: «De Otto Turkoische Stammenbaum», Báthory Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, Rákóczy György, két moldvai fejedelem és két fejedelmő arcképe, Draskovics János nádor, Pálffy Pál nádor, Illésházy István nádor, Zrínyi György gróf, Zrínyi Pál gróf, Batthyányi Ádám, Forgách Ádám, Forgách László, Eszterházy László, Eszterházy Dániel, Kéry János, Lippay Gáspár, Barkóczy László, Erdődy György, Széchy István, Széchy László, Mikulics Tamás, Széchy Dénes, Révay László, Törös János, Osztrócs Mátyás, Szünyogh Gáspár, Frangepan György, Zrínyi Péter, Nádasdy Tamás, Zrínyi Miklós, Draskovits grófné arcképét. Hat férfiarcképen nem volt név. Ezekon kívül volt még 30 főúrnak és asszonynak mellképe, de ezek neveit sem sorolja fel a leltár, kivéven Nádasdy Ferenc grófnak, nejének, négy leányának és két fiának mellképét. E hetvenegy magyar képet Bécsbe vitték, s 1675. szept. 9-én vette át az udvari kamara. Később az Eszterházy család többet magához váltott azok közül.

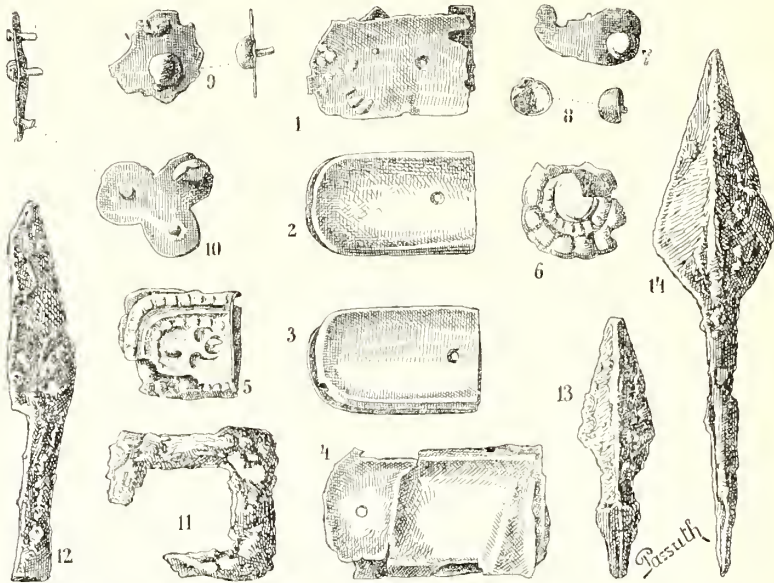
A kamara kezébe került Nádasdy gróf nagybecsű könyvtára is, melyet javarészt pinczékben helyeztek el. A kivégzett grófnak László nevű fia, mikor már a Pálos-rend tagja vala, megtudván, hogy édes atyja könyvtárát a nedveség és az egerek erősen pusztítják, arra kérte Lipót császárt, adná neki vissza e reá nézve nagybecsű könyvtárát. Lipót meghallgatván az ifjú gróf kérését, elrendelte, hogy a jezsuiták nézzék át a könyveket, s ha veszedelmes tanokat nem tartalmaznak, adják át a folyamadónak, — de csak a kötetlen példányokat.

Takáts Sándor.

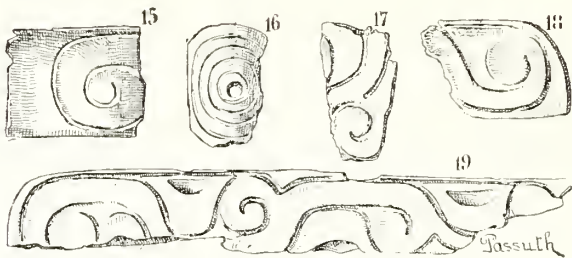
GYŐRI TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

Második befejező közlemény.*

A 106. sírban két tetem: egyik rendesen hanyatt, koponyája hiányzott, a megmaradt állkapocsból azonban eléggé kitűnik, hogy későbbi ásatás közben porlott szét; a másik tőle elfordulva oldalt feküdt, fejjel kelet felé nézve (ábrák).

106. sír a) 2/3 n.

106. sír b) 2/3 n.

Az előbbi mellett egy-egy nyílesűcs (13., 14.) volt a kezekben, más semmi; a másik elég gazdag volt; volt benne a lábszárakon s részben a lábfejeken is, kívül-belül egy-egy, csúcsa felé ivesen meghajlott csontlemez (20.), mely hajlott részével a lábfejre, egyenes oldalával a lábszárra simult. Egy sírban a kézszáron találtam hasonló csontlemezeket, de mindegyiken csak egyet. Ezen csont-

* Lásd Arch. Ert. 1902. évf. 1. füzet 12. lap.

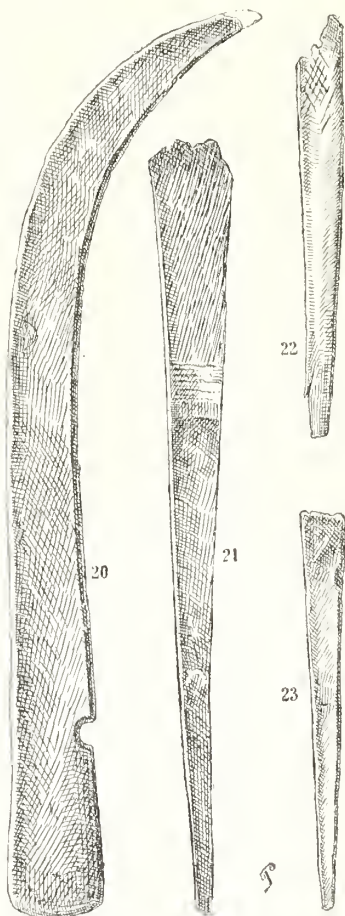

lemezek oldalán, tompa végükhöz közel, félkörös bevágódás látható, még pedig majd a belső, majd a külső oldalon. Rendeltetésük felől nem vagyunk tisztában, s jellemző, hogy azon sírokban, melyekben ilyen csontlemezek előfordultak, mindig volt egy vagy több, hosszú, keskeny, egyik végén valamivel szélesebb csontlemez a tetem mellső felén, a mell és gyomor táján, fölülről lefelé állva (21., 22., 23.), még pedig az ágyéköv alatt, mint azt a rajtok látható nyomok bizonyítják. Ezen elhelyezésükből eléggé kitűnik, hogy a csontlemezek nem voltak nyeregrészek, mint régebben gyanították, hitték, keshüvelyek sem, miként újabban állítják, hanem a testet, illetőleg a lábakat borító lábbelinek, és törzset takaró ruhának képezték alkotó részeit. Keshüvelyek azért nem lehettek, mert akkor a megfelelő alakú késeknek is meg kellene lenniök; már pedig, mint ezen sírban is, a hasonló alakú kések teljesen hiányzanak. Itt csak egy sajátos alakú kis kés (12.) fordult elő, melynek háta a nyélből derékszögben kiugrik, éle kezdetben egyenes, s aztán gyengén hajlik. A tetem ágyékán: ezüst szíjvégek, 7 darab (1—5.), közülök egyen (1.) elszórtan gömböcsök, egy másikon hármaskeretben növénydísz (5.); rozetta (6.) ezüstlemezéből; pitykék (7—10.); négyszögkeretű vascsat (11.); leveles indával vagy körös barázdákkal díszített csontlemezek (15—19.). A tetem mellett tűzkő. Avarkoriak.

107. sír. Tartalma (ábrák): a tetem láb-szárain két-két görbe csontlemez (1—5.), hasán két darab faragott csontlemez (6., 7.), jobb kezefejénél háromtarjú nyilcsúcs (8.) s törött edény.

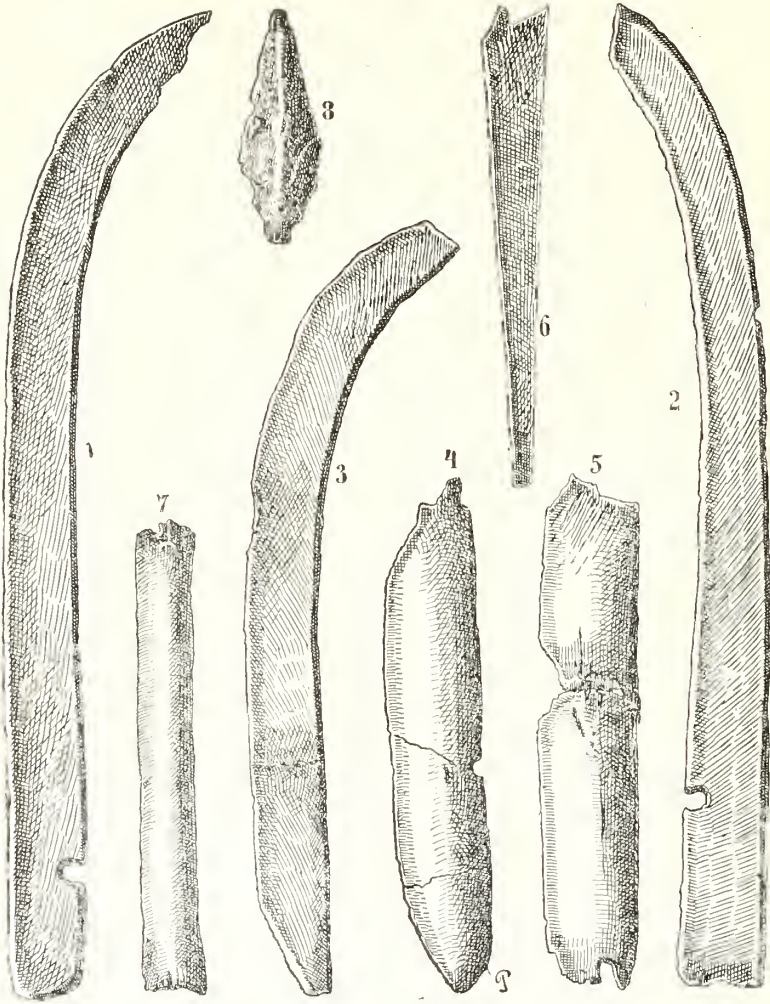
A 108. sírban bal kezeujján sima karikagyűrű bronzból, ágyékán négyszögkeretű bronzcsat. 109. sír. A női tetem ölében kisdudgyermek. 110. sír. A tetem lábai előtt négyszögcsájú pohár, durva mű. A 112. sírban karikagyűrű bronzból, háromtarjú nyilcsúcs. 113—114. gyermeksírok üresek. A 115. sírban a jobb kezefejénél nyilcsúcs. A 116. sír földült. A 117. sír tartalma: a tetem ágyékán négyszögkeretű vascsat, nagyobb vaskarika és két darab karinás s félgömbidomú bronzpityke, halántékán sima karikalakú fülönfüggő bronzhuzalból, törött. 118. sír. Gyöngyös fülönfüggők sima hengeres bronzhuzalból; szürkésárga üveggyöngyök, korong- vagy tojásdadalakúak; ágyékán négyszögű vascsat, mellette törött kés.

119. sír (ábrák) 150 cm. mély, a sír töltött földjében $\frac{1}{2}$ méter mélyen koponya, egyéb semmi. A rendes helyzetben fekvő tetem mellett a következő

106. sír c) $\frac{1}{2}$ n.

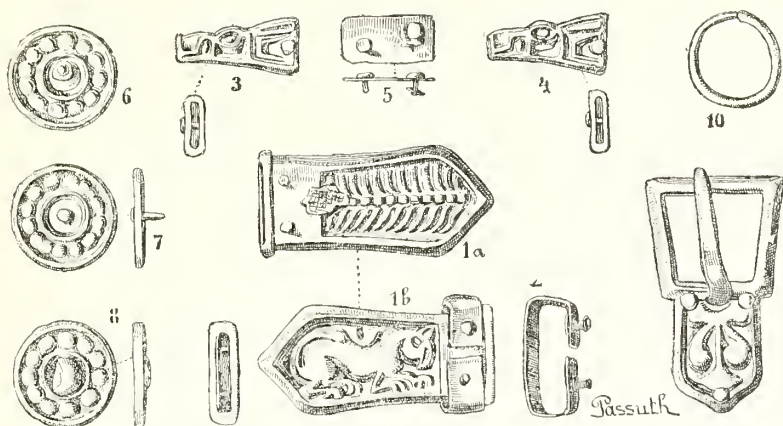
érdekes mustrajú bronztárgyak voltak : nagy szíjvég, ötszögalakú, középben behajló oldalakkal, külső szabad végén hegyes csúcscsal, hüvelytartójának széle egyenes, rajta két szeg és hüvelypánt (2.), végein szintén egy-egy szeg ; a sima szegélykerettel határolt mélyített mezőt (1a., 1b.), egyik oldalon, jobbra álló, négy, karmos lábára lapuló szárnyas griff (a griffnek jobbra állása igen nagy

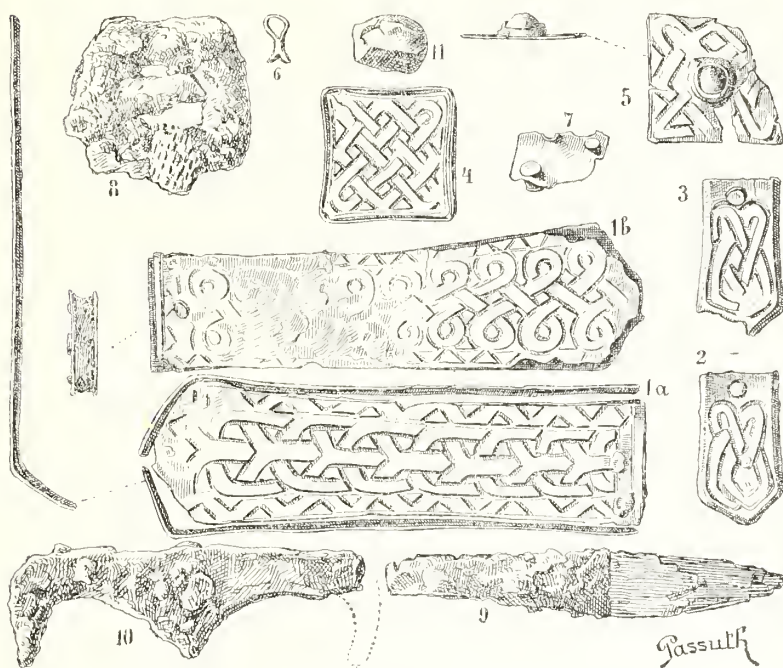
107. sír 1/2 n.

ritkaság), a másik felén a mélyített mező közepén, végig vonuló gyöngysor s belőle kiinduló, gyengén hajló bordázatok díszítik ; rajta vászonlenyomat. 3., 4. sz. Kisebb szíjvégek, egyik oldalán vadkanfej-dísz, hasonlók a nemesvölgyi (Moson m.) sírmezőn fordultak elő (Hampel, CXXXXII. 8. és 10. sz.). Hosszú-kás négyszögű lemez (pityke) (5.) bronzból, rajta két szeg. 6—7. sz. Boglárak bronzból, a félgömbidomú középlemezt körös gyöngysor és sima szegélykeret határolja ; alján kiálló szeg. A sírban négy darab fordult elő. 9. sz. Négyszög-

keretű csat ezüstözött bronzból, rajta ugyanazon anyagból készült tuskével, a csat testén, mely a kerettel egy darabból áll, négylevelű növénydisz emelkedik ki a mélyített mezőből; alul három szeg van rajta. 10. sz. Sima körös fülönfüggő bronzhuzalból.

119. sír 2/3 n.

120. sír 2/3 n.

120. sír (ábrák), 140 cm. mély, benne a csontok nem feküdtek teljesen rendben, mind a mellett a tetem ágyéka tájékán nagyon érdekes ezüsttárgyakat találtam néhány vastárggyal együtt, melyek egy másik hasonló leletünkben talált római rézpénzek tanúsága szerint Nagy Theodosius császár korából, tehát

a iv. század végéről származnak. 1. sz. Nagy szíjvég két egyenes ezüstlemezből, keskeny oldalpánttal, mely a két lemezt összeforrasztotta; hosszúkás oldalai közepén gyengén behajlanak, s míg hüvelyktokjának széle egyenes, addig szabad vége csúcsba megy át. Hüvelyén szeg. Diszítése, mint a rajz (1a., 1b.) mutatja, vésett czik-czakos szalagú keretben, részint **I**' és **//** alakú szalagoknak egymással váltakozó fonadékából, részint ferdén álló **8**-as alakoknak ismétléséből áll; rajta finom vászonlenyomat. 2., 3. Kisebb szíjvégek, aláhajló karimás és egyenes lemezből, rajtuk a hüvely szélén szeg és egymást ferdén keresztező kettős szíjfonadék-dísz. 4—5. Négyzetidomú, közepén behajló szélű övdíszek rossz ezüstlemezből, keskeny oldalpántokkal ellátva, melyek a hiányzó karimát pótolták. A négyszögű barázdás keretben két kerülékalakú szalag a sarkokat, egy négyzetidomú pedig az oldalél közepét köti össze úgy, hogy egymással a mezőn fonadékot képeznek. Egyik példányunk mezejét kiálló körös fémkeretbe foglalt kék üveggyöngy díszíti közepén. Ezen övdíszek alul hurokban végződő huzallal voltak fölszerelve, ilyen példányt tüntet föl a 6. számú ábra, s ezzel voltak az övre erősítve. Négy darab volt a sírban. 7. Törött pityke ezüst lemezből, rajta két szeg. 8. Négyszögletű vascsat durva ruhalenyomattal. 9. Törött fanyelű kés. 10. Aczél, melylyel tüzet csaltak ki a tűzkőből, törött. 11. Tűzkő, a tetem mellett három darab volt. Fordult elő még a sírban szíjszorító vaspánt, rajta ruhalenyomattal, mely finomságára nézve középhelyet foglal el a másik kettő között; ebből kitünik, hogy a halotton háromféle ruha volt, mint azt a ruhalenyomatok bizonyítják: legfinomabb a szíjvégen, középfínomságú a pánton s legdurvább a csaton. Az ezüstitárgyak díszítéseiről meg kell jegyezniem, hogy mind vésett munkák, s velők majdnem teljesen azonosak a czikói (Tolna m.) sírmező 373. sírjában fordultak elő roncsolt állapotban (Hampel, CCXXV.).

121. sír, 124 cm. mély. A női tetem lábai előtt korongon készült, széles talpas füles korsó, térde mellett függélyes sávokkal díszített bögre, ágyékán kerülékkeretű bronzcsat vastüskével és vörös lapos orsó volt. A következő sírok mind szegények voltak s a sorban, a sírmező nyugati felén fordultak elő s érdekes tárgyat, mint egyebütt is, nem tartalmaztak. Így a 122. sírban kés, négyszögű vascsat és háromtaréjú nyílcúcs volt; a 123-ban vascsat, a 124—125-ben semmi, a 126-ban nyílcúcs, a 129-ben vascsat és törött kés, a 130-ban a fej fölött bögre, hasán körös barázdadíszszel, pereméje belső íves oldalán görbe vonalas díszítés, a 131. sírban körös fülönfüggő, alsó szára végén, vele ellentétes oldalon gyűrűpánt, lába mellett két darab vaskarika egymás fölött; lába előtt bögre körös és hullámos díszszel. A 135. sír tartalma: törött vaskarika, veder vasfogantyúja és vaspánt. A 136. sír már érdekes volt, ebben fordultak elő eddig legnagyobb fülönfüggőink. Ezek kissé lapított körös bronzhuzalból állanak tompa végekkel, alsó száruk végén még gyűrűpánt, átmérőjük 4 cm. Két gyűrűs vastagodás közé foglalt pálczikán lóg le a másfél cm.-nél hosszabb csüngő, melyen fölül bronztok, díszítve mindkét végén rovátkos karikákkal, a bronztok alatt kék üveggyöngy, hasonlóan rovátkos karikákkal ellátva s ezek alatt félgömbalakú bronzlemez foglal helyet; ez utóbbi fölött szintén van rovátkos karika. Egyéb tárgyak: gömbölyű és tojásdad, sima és sárga

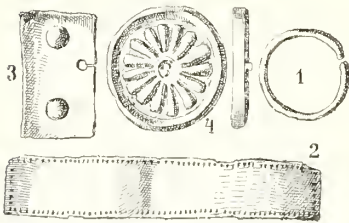
anyaggal czik-czakosan sávozott vagy sárga alapszínben zöldesen foltzott opák üveggyöngyök; akadt köztük borostyánkő-gyöngy is, egy darab, a többi izzépporrá vált s ilyen eddig Perjámosról, Szécsényből és Bezenyéről került germán mellékletekkel elő, nem valószínűtlen, hogy sírmellékletünk is germán eredetű. Erre utal a zöldesen foltos üveggyöngy is, mely már ismeretes a római sírok-ból is, tehát olyan néptől ered, mely a rómaival régebben is közelebbi összeköttetésben állott. Ez pedig a germán volt s a borostyánkövet ősidóktól fogva bányászta s fényűzési czélokra fölhasználta.

139. sír földült, a sírban a három koponya a lábak előtt hevert. A mellékletekből találtam dinnyemagidomú zöld, barna és fekete opák üveggyöngyöket; akadt köztük gyönyörű kék színben ragyogó hengeres millefiori üveggyöngy és szép piros, átlátszó koczkaalakú, sarkain lecsiszolt gránátszem is; mindkét utóbbi darab szintén germán eredetre mutat; találtam aranyozott törött fülönfüggőket körös bronzhuzalból, alsó száruk vége, ellentétes oldala, a csüngőn levő s ezüstlemezekből álló fémbogyónak felső és alsó vége, jobbra rovátkás karikák közé foglalt fémgöngyökkel díszítve; a gyöngyök, kisebbek, kiterjednek a fölálló és lelógó csüngőket összekötő szár oldalára is. Egyszerű fülönfüggő is fordult elő körös bronzhuzalból, melynek szára végén s ellentétes oldalán gyűrűpánt van.

140. sír. Tartalma: két sima fülönfüggő bronzhuzalból; négyszögkeretű vascsat; formás vasnyelű kés, pengéje fahüvelyben; tűzkő és ezüstszióvég egyenes és aláhajló párkányos lemezből, egyenes oldalakkal és félkörös véggel, dísz nincs rajta; tojásdadidomú fehér sima vagy gerezdelt opálizáló és barna üveggyöngyök, utóbbi sárga bütyökkel díszítve; érdekes kulacs. Ezen kiválóan magyar ipari terméknek tartott edénynek népvándorláskori sírban való előfordulása általános föltűnést keltett s megérdemli, hogy vele részletesebben foglalkozunk; ez már a győri ősmagyar telepen is előfordult, mint azt legszebb ősmagyar keramikai tárgyunk bizonyítja. A kulacs anyaga elég finom iszapolt, szürkés, némely részen szürkésbarna agyagból áll, külseje szép simára simított, olyan, mintha korongon készült volna. Minta után készült munka. Alakja körded, mint a mai csutoráé; lábacskaí azonban nincsenek, azért fölállítani nem, csak fektetni lehet szélesebb oldalára; ez utóbbi egyik felén majdnem egyenes, igen kis mértékben homorodik befelé, hogy a hordozó embernek hátára simulhasson, másik oldala ellenben nagyon czélszerűleg, hogy elég sok ital férhessen bele, nagyon kidomborodik s ezen része aztán a központi kissé bemélyedett sima körös mező körül négyes körben barázdálkkal váltakozó, mozgó folyadékot utánzó csinos hullámos vonaléki tményen van díszítve; fönt a tetőn vékony karcsú nyak és kerek kis száj, a nyak két oldalán egy-egy fülecske egészíti ki az edényt. A fülek s ezek között a kulacs keskeny oldalán körülhuzódó széles barázda arra szolgált, hogy a tárgyat köröskörül szijra fűzhessék s magukkal az emberek könnyen tova vihessék. Anyaga nagyon jól van megégetve, ma is elég erős s oly kemény, hogy még a hozzá érő ásó hegye sem zúzta be, hanem csak megkarczolta, ellentétben a többi edénnyel, még a korongon készütekkel is, melyek csak hosszabb szárogatás után nyertek némi szilárdságot. Edényünk a tetem lábai előtt feküdt, domború oldalával a homokba fektetve.

Magassága 25 cm.. űrtartalma 3·5 liter. Hasonló kulacs Horgason (Csongrád m.) fordult eddig elő.

145. sír. Lábai előtt durva művű pohár; jobb kezefejénél terra sigillata edény sima falazatából készített orsó; bal kezeujján sima karikagyűrű bronzból; ágyékán kerülékkeretű csat bronzból, lantalakú lemezén egy haránt és két hosszában álló félkörvégű négyszöges áttörés látható; hasonló a keszthelyi sírmezőn fordult elő (Hampel, CXI., 3.), mégis azon különbséggel, hogy a mi példányunkon a nyak hátsó részét határoló léczkeret végein s a lemez hátsó hajlásán álló peczken barázdadísz, két griffkarom látható, a mi avarkori eredetére nem csekély világosságot vet, mellette részben az is, hogy a keret és a lemez egy darabból van öntve. Nyakán olyan opáлизáló gyöngyök fordultak elő, mint a 140. sírban, a melyben a kulacs volt, keverve négyhasábú és koczkaalakú, sarkain lecsiszolt gyöngyökkel. A 146. sírban gyöngyös fülönfüggő körös sima bronzhuzalból, fölálló és lelógó csüngővel, a csüngőn bronztok és

148. sír 2/3 n.

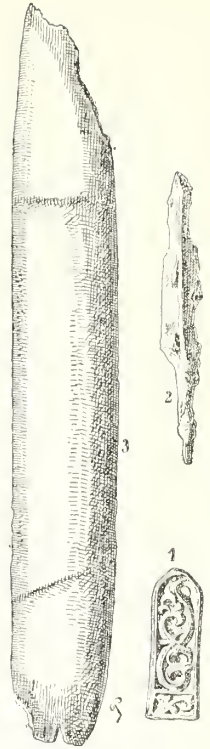
barna üvegyöngy; a 148-ban (ábrák) sima fülönfüggő (1.) bronzhuzalból, ágyékán hosszúknégyzetű bronzlemez (2.), apró bemélyedésekből álló kerettel; kés és ptyke (3.), hosszoldalán félkörös bevágódás, rajta két szeg; rozetta (4.) zinkből (?); pohár hullámos és körös barázdadíszszel. A 150. sírban dinnyemagidomú fekete üvegyöngyök, egy 2 cm. hosszú, kissé hajlott gyöngy átlászó zöldes üvegből és egy fémgöngy; kezefejénél lapos orsó. A 151-

ben a tetem hasa táján két vaskarika, mellette nyílcsúcs, karcú háromtaréjű és 17·5 cm. hosszú vaskés, pengéje egyenes; a 152-ben 20 cm. hosszú, kissé hajlott kés és lapos orsó, mindkettő a jobb kézben; a 153-ban az ágyékon három darab vaskarika, jobb kézben kés, balról mellette pohár. A 154. gyermeksír üres volt.

A 155. sír 90 cm. mély, s 171 cm. hosszú tetemnek mellékletei azokat a mustrákat tüntetik föl, melyek a szarmata sírokban olyan gyakran s majdnem mindig ugyanazon formában és ékítésben fordulnak elő az országban mindenfelé. Nekünk fönséges Klotild főhercegnőnek kegyes ajándékából, Alcsúthról van gazdag leletünk a szarmata korból s a belőle származó nagy, ötszögalakú, közepén behajló oldalú szíjvégek ékítései teljesen megegyeznek a mi győri leletünkével; egyik felükön mindegyiken négyszer ívben hajló indadísz, rajtok széles körben hajló levelek és inda, hónaljukban bimbóékítmény, a szíjvég tokján két szeg és S alakú inda; a másik felükön állatküzdelem: két griff özt (?) teper le, a hüvelyen eltorzult állat; egyik alcsúthi példányon ismét S alakú inda. A győri példány hossza 10 cm., az alcsúthiaké 11·4 cm. és 10·2 cm. Csata, négyszögkeretű bronzból, nyelve vasból; ötszögalakú részben áttört testén, mely a kerettel egy darabot képez, deltoidalakú sima léczkeretben növénydísz van két levéllel ellátva; fölötte, két oldalt, egy-egy szegfej s alul is egy. Téglalapídomú áttört övdíszek (három darab, kettő csuklós) griffel ékítve, szárnyuk két sugarú, az első körben végződik; a csuklólemez indadíszes. Mindezek

az ágyékövet díszítették; a koponyán négyzetidomú bronzlemez fordult elő a homlok oldalán s két szeggel van ellátva (pityke).

156. sír (ábrák), 145 cm. mély, benne a tetem ülő helyzetben. Mellékletei: A koponya fölött 64 cm. mélységben pohár, egyszerű; a medencze mellett hegyes csúcsú, egyenes hosszoldalú bronzszióvég (1.), hüvelytokján fölül kétlevelű inda és szeg, a lemezen szintén inda, mely, miként az oldalág, virágban végződik; alján a hüvelytokjához négyszögű bronzlemez (pityke) van szeggel hozzáerősítve. Áttört mű. Itt feküdt még a hosszú, karcsú háromtarjú nyilcsúcs (törött) (2.), lábai mellett faragott csontlemezek (3.). A mellékletek avarkoriak.

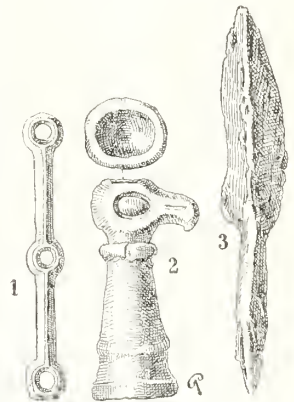
156. sír 1/2 n.

A 157. sír (ábrák) 154 cm. mély, a kezek a fej alá voltak téve. Tartalma nem volt gazdag, de érdekes, új alak fordult elő benne. A tetem ágyékán hevert jobbról egy, három kereknyílású övpánt bronzból (1.); hossz tengelye irányában végig lyukas s sasfejen végződő ólomtárgy, új tárgy, rajta a fej alatt kiálló gyűrűdíz, vége felé széles barázda; a lábak mellett nagyobb edény (törött), nyilcsúcs (3.) és kés (törött).

A 158. sír tartalma: kék, zöld és barna színű, négyhasábú és dinnyemagalakú nyakgyöngyök és piros drágakövel ékített fejes gyűrű, lemezes karikáján középen barázda. A 160. sírban kisebb karikákból összetett láncz vasból, egyéb semmi.

160. sír (ábrák), 200 cm. mély, a tetem körül fatörmelek, fakoporsónak maradványai. Tartalma elég változatos volt. Volt benne horogalakú kapocs vasból (1.) és négyszöges keretű vascsat (3.), a tetem ágyékánál jobbról, balról szintén hasonló vascsat és ismeretlen rendeltetésű vasdarab;

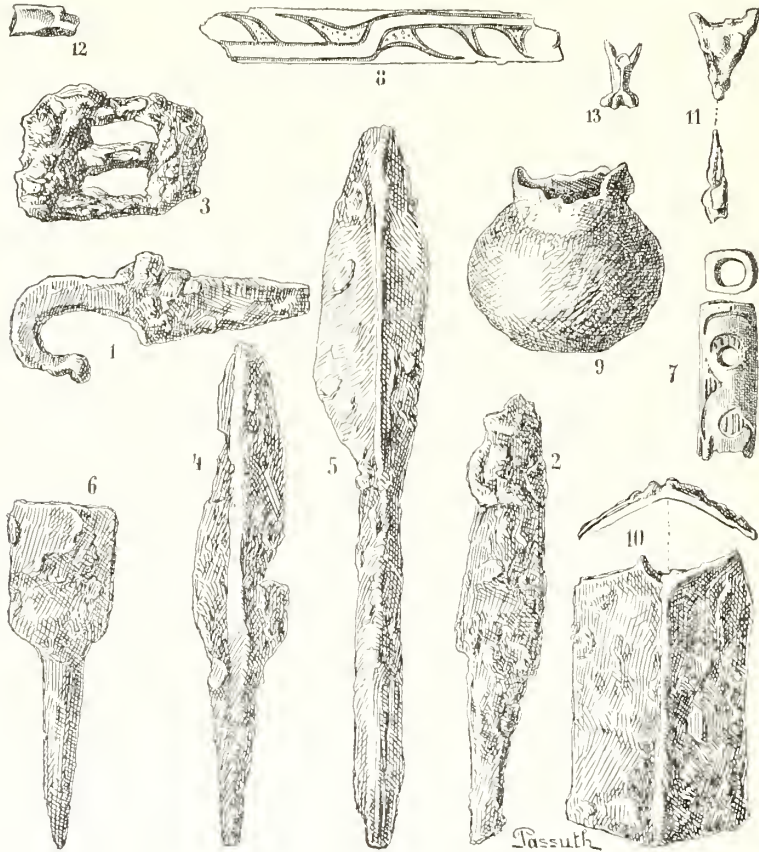
mellette törött kés (2.) és nyilcsúcs (4.), bal kézfejnél másik háromtarjú nyilcsúcs (5.) és vésőalakú, egyenes élű, tuskészárú vastárgy (6.); mindenik készsár alatt egy-egy meggörbült végű faragott csontlemez, a melynek más sírokban a tetem lábszáraín szoktak előfordulni s egy lyukas csont (9); mindegyik váll mellett egy-egy nyilcsúcs ismét, egyik négy lapú; a vállon faragott, keskeny, hosszúkas négyszögű csontlemez leveles indával, a közök apró mélyedésekkel díszítve (8.); itt hevert a közében szögbehajló s hátán csekély kiálló taréjjal ellátott vaslemez (10.), mely valószínűleg a koporsó deszkáit kapcsolta össze. A tetem mellett feküdt az oldalt és hosszában is átlukasztott csonttárgy (7.), mely 8-asra emlékeztető szalaggal van díszítve, a közök barázdákkal;

157. sír 2/3 n.

a tetem mellén állatcsontok (13.) és háromszögalakú, törött és valamivel épebb vaslemezek (11., 12.), egyik oldalán aláhajló párkánnyal s ezek, mint afféle vas-pikkelyek alighanem a testet takarák, vértették a harczost, a ki a sírba helyezett nyilcsúcsok után következtetve vitéz ember volt az avar uralom idejében.

Ilyen kiváló harcoshoz földi maradványa pihent a 163. sírban is (ábrák), a föld ölében 190 cm. mélyen. Halántékán sima körös fülönfüggők bronzhuzalból (1., 2.); koponyáján hosszúkás négyszögletű, aláhajló párkányzattal ellátott ezüstlemez volt fölületén préselt domború czik-czakos vonalakkal és durva vászonlenyomattal, alján végei felé kétszer derékszög alatt megtört bronzhuzallal ellátva; kapocs (3.) volt. Nyaka mögött egy csomóban öt darab (11—16.) különböző alakú és nagyságú, általában hatalmas nyílcsücs hevert. Ágyé-

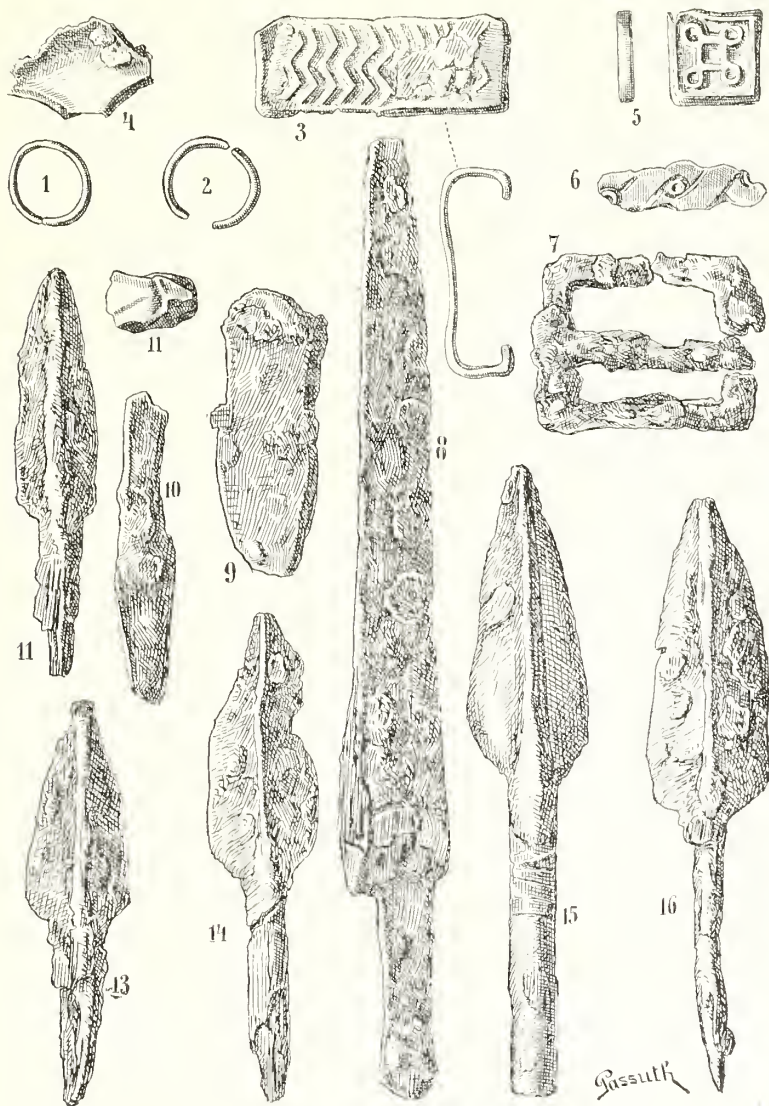
160. sír 2/3 n.

kán: három darab övdísz ezüstlemezekből, egy közülük rhombidomú (4.), a másik kettő négyzet alakú (5.), utóbbin préselt vonaldísznégyzetet, sarkain hurkokat alkot; hosszúkás, törött, közepén lyukas csontlemez szalagfonadékkal díszítve; két darab négyszögkeretű vascsat (7.), egyik törött; bal czombja mellett voltak a 19 cm. hosszú késfegyver fahüvelyben és szíjvég (?) vasból (9.); a két czombcsont között a csak 6 cm. hosszú kis kés (10.) és tűzkő (11.). A tetem sírgödrében 60 cm. mélységben ép koponya; ez az eset előfordult más sírokban is, s nem lehetetlen, hogy a halott eltemetése alkalmával leölt rabszolgájának fejét temették bele, a többit máshová, mint azt a fej nélkül

talált mellékletekben nagyon szegény sírok bizonyítják. Avarkori. A 164. sír földült.

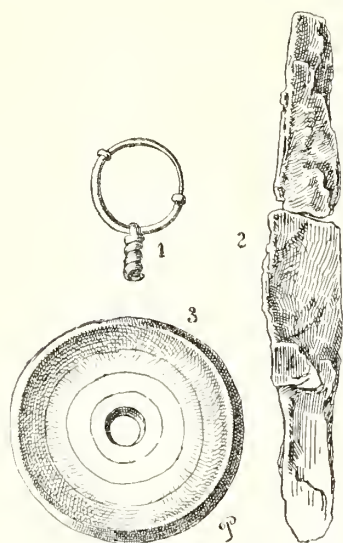
A 165. sír tartalma: jobb kézfejnél 11,5 cm. hosszú kés, 2 cm. széles egyenes pengével; ágyékán horogalakú kapocs, szára végén kerek lyukkal,

163. sír 2/3 n

vasból; csat vasból, törött; egyenes hosszoldalú és hegyes végű bronzsijvég három virággal díszített indával; hátsó lapja és hüvelytokjának külső fele sima, utóbbin egy szeg a bőrszij végének beerősítésére. Öntött munka. A tárgyak az avar uralom idejéből származnak. A 167. sírban két sima körös fülönfüggő bronzhuzalból, kés és lapos orsó volt az összes melléklet; a 168-ban kés; a

169-ben vaskarika és kettős csonka kúpidomú orsó, mindkettő a mellen hevert, bal vállán négyszögkeretű vascsat, halántékán nagyobb gyöngyös fülönfüggő körös, szögletes bronzhuzalból; a barna gömbölyű üveggyöngy alatt egy, fölötté öt rovátkos bronzkarika. Ismét szegény sírok a temető nyugati oldalán. A 176. sírban (ábrák) a halántékon körös fülönfüggő bronzhuzalból, szára alsó

176. sír 2/3 n.

végén s vele ellentétes oldalon gyűrűpánt, legalsó hajlására erősített peczken csavarosan menő bronzhuzal (1.); bal kézben kés (2.), a jobban lapos, központi körös barázdákkal díszített orsó. Szláv sírokban szokott hasonló fülönfüggő előfordulni, s nem lehetetlen, hogy mellékletünk is szláv alattvalótól származik, mert történeti tény, hogy az avar uralom idejében sok szláv lakta területünket, mint alattvalók szolgálták uraikat, az avarokat.

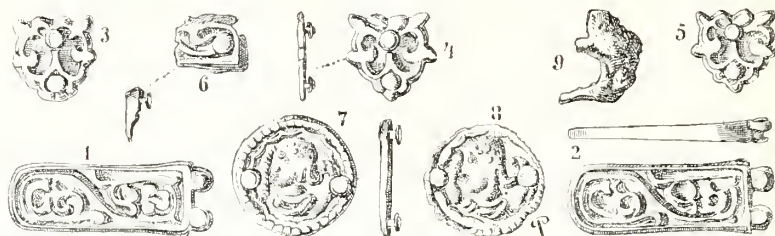
A 179. sírban ismét szláv jellegű fülönfüggők fordultak elő csavaros fölületű körös bronzhuzalból; a tetem mellett az ágyék oldalán kés és lapos orsó volt.

181. sír 80 cm. mély, a tetem 183 cm. hosszú férfi tetem. Volt benne jobb térde mellett három darab rövid, háromtaréjú nyilcsúcs, medenczéje mellett balról kés, bal vállán négy-

szögkeretű vascsat (törött), feje alatt négyszögű ezüstlemezke, két darab, töröttek, dísz nélkül. A 182. sírban egyik kéz a tetem mellett, a másik a fej alá hajtva; benne bal czombja mellett kés, a 183. sírban pohár, durva művű.

A 184. sírban volt fanyelű törött kés, nyelén bronzpánttal, rajta három sorban domború szemcsés sor, bal vállán négyszögkeretű vascsat és tojásdadidomú orsó (törött), körös barázdákkal díszítve.

186. sír 162 cm. mély, a tetem benne félig ülő helyzetben. Volt benne ágyékánál négyszögkeretű vascsat, rajta ruhalemezke, vaspánt; vállán két darab hosszukás négyszögű bronzlemez, rajta három sorban apró bemélyedések. A tetem feje hiányzott.

188. sír 2/3 n.

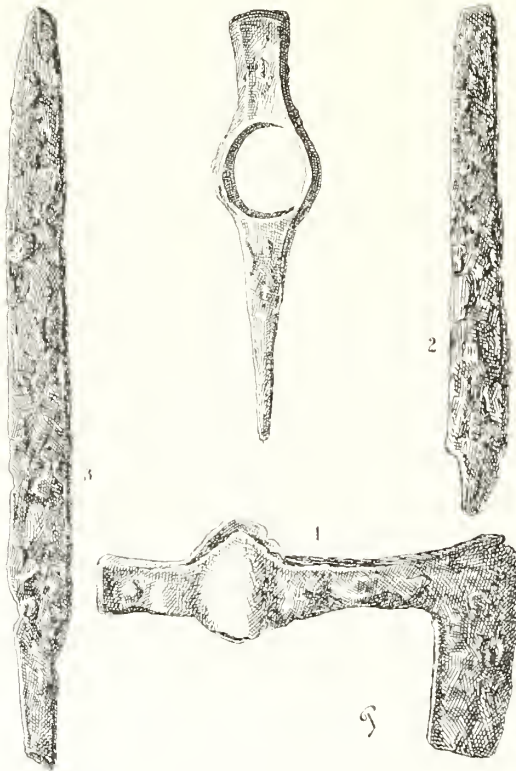
Érdekes és új változatokat tartalmazott a 188. sír (ábrák), mely 154 cm. mélyen 172 cm. hosszú tetemet foglalt magában. Következő mellékletei vol-

tak: szíjvég (1., 2.) bronzból, hosszoldalai egyenesek, egymással párhuzamosan futnak, külső szabad vége félkörösen levágott; hüvelye két-két, egymás fölött kiálló peczekből van, melyek a lemez szélén foglalnak helyet. Ilyen szerkezetű szíjvég még eddig nem fordult sírmezőnkön elő. Mustrázatuk egyéb avarkori leleteinkből már ismeretes előttünk, rajtuk sincs más, mint a csontlemezekkel talált bronzszíjvégeken a 156. és 165. sírokból, azon megjegyzéssel, hogy ezeken az inda más alakot ölt s a virág gondosabban vésett minta után készült; a leveles inda ugyanis S alakú s mindkét vége egy-egy csinos virágban végződik. A sírban három darab egyenlő nagyságú s rajzú szíjvég fordult elő; mind öntött s aranyozott munka. Bronzpitykék (3., 4., 5.) háromszögalakúak, aláhajló párkánnyal és csipkés szegélyzettel, rajtuk elágazó leveles indadísz és két szeg. Négy darab fordult elő és szintén aranyozottak. Volt hosszúkás négyszögű pityke (6.) is a sírban, szintén indával díszítve. Övboglárok (7., 8.), rovátkos domború karimával s a mélyített mezőn domborúan kiemelkedő mellképpel; a fejen nyakig érő s végén visszakunkorodó hajzat, rajta gyöngydísz elszórtan; a mellen redős köpeny, előtte és mögötte meg nem határozható tárgyak és két szeg. Ezek is bronzlemezről valók, préseltek és szintén aranyozottak. Törött vascsat (9.), négyszögkeretű és törött kés.

A 189. sírban kés, a 190-ben pohár és lapos orsó, a 193-ban pánttal átkötött vaskarika, négyszögkeretű vascsat és orsó volt az összes melléklet. Az üres és mellékletekben szegény sírok után ismét gazdag, 25 darab melléklettel felszerelt tetemre bukkantunk; a tárgyaknak legnagyobb része az ágyékövet díszítette, még pedig a mai női divatnak megfelelően elől és hátul is; az utóbbiak épen azért vannak erősen megrozsdásodva, míg a fölsők egészen szépek, ezüstözöttek.

A különféle tárgyak következőleg feküdtek a 194. sírban (ábrák) a tetemen vagy mellette. A 175 cm. hosszú testnek jobb lábászára mellett, a boka táján, feküdt a fokos, közvetlen fölötte egymásra téve két egyenes kés, a penge fahüvelyben volt; jobb czombja mellett vascsat, fölső végénél három nyilással ellátott bronzpálcza (övpánt); ágyéka körül öt darab négyzetalakú övboglár, közülük négy darab csuklós, hat darab lemezes pityke és fejekben végződő övpánt; valamivel alább két darab szíjvég és ponczoló, a mellen volt a kettős, három küllővel összekapcsolt karika és füles bronzdísz; bal vállán nagy bronzcsat, jobb vállán szíjszorító pánt bronzlemezről, jobb kezeujján karikagyűrű bronzhuzalból, a sírban törött pohár. Mindezek a népvándorlásnak egy bizonyos időszakából, annak első szakaszából származnak, a melyet szarmata kornak neveznek. Közöttük mindjárt föltűnik a fokos (1.), sírmezőnknek második ilyenmű darabja több tekintetben eltér a 74. sírban talált példánytól: így a pengéje nagyon keskeny, éle is meglehetősen egyenes, nyilásának külső oldalfalai alul-fölül nem félkörösen hajolnak ki, hanem elég hegyes csúcsba futnak ki; foka négyszögalakú és gyengén kidomborodik. 2., 3. Vaskések, egyenesek, fahüvelyben voltak; egyik példánynak nyele letörött. 4. Négyszögkeretű csat vasból, törött. 5. Bronzpálcza, rajta három nyilás; a négyszögletű szárnak mind a négy oldala s a kerek nyilásoknak négyszögalakú kerülete gyöngysorral van díszítve. 6., 7. Ezüstözött szíjvégek bronzlemezről griffel díszítve. A sírban csak két kisebb pél-

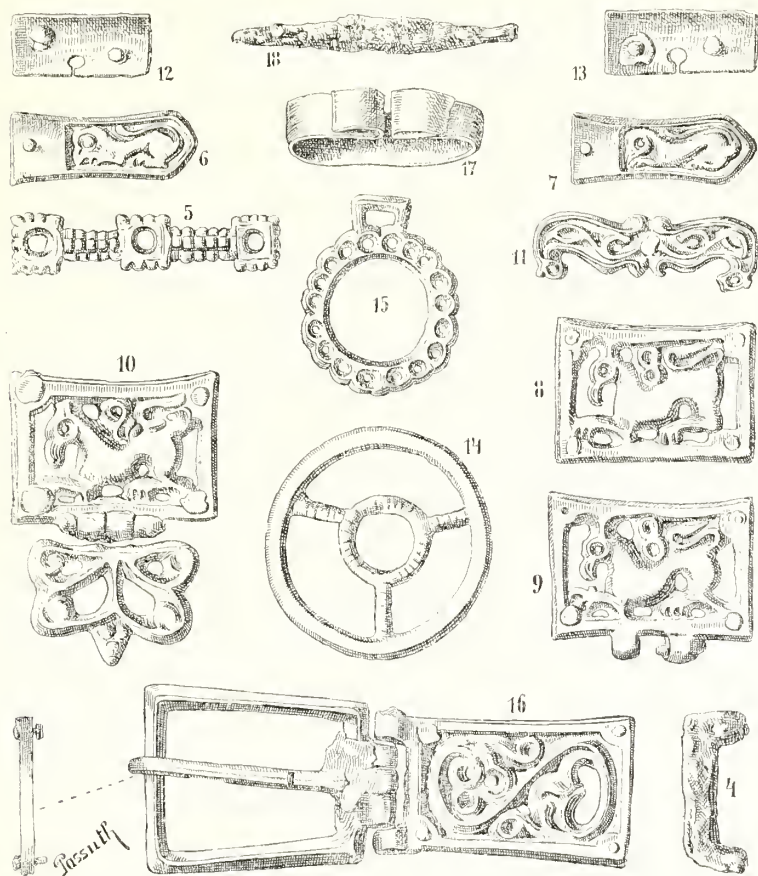
dány fordult elő. 8., 9., 10. Téglalapídomú övdíszek griffel ékítve, ezeknek szárnyai kétféle alakban fordulnak elő; az egyikben a szárny 8-as alakká idomult, a másik formában a 8-as idomnak nem teljes alsó köröcskéjéből két sugár ágazik ki hátrafelé s így még némileg emlékeztet a szárnyalakra; a sírban öt darab fordult elő, köztük négy csuklós s ezeken elágazó inda- és fürtös fémgöngydisz. Mindegyik övdísz sarkain egy-egy szeg; a tárgyak fölül ezüstözöttek. 11. Övpánt bronzból, rajta közepen szeg, két végén egy-egy állatfej, köztük elágazó indadisz; szintén ezüstözött. 12., 13. Hosszúkás négyszögű pitykék bronzlemez-
ből, rajtuk két szeg és egyik oldalukon körös bevágódás. A sírban hat darab

194. sír a) 1/2 n.

fordult elő, három nagyobb és három kisebb. 14. Három küllővel összekapcsolt kettős bronzkarika; a külső karika sima, mert bőrszíjvégek voltak ráerősítve, a többi rovátkásan ékített, mivel szabadon állottak, láthatók voltak. 15. Füles bronzkarika, széle csipkézett, a körös lemezen sok apró kerek nyílás. 16. Nagy bronzcsat, különálló nyelvtartója négyszögalakú és vaspálczával volt a szépen diszített s áttört négyszögű testhez erősítve; a testen S alakú inda, melynek széthasadozott két vége különböző görbületek képzése után rendszeren körös levélben végződik. Ezüstözött. 17. Szíjszorító pánt bronzlemez-
ből, visszahajló végekkel. 18. Poncsoló eszköz vasból; mindkét hosszoldala tompa, vége véső-
ídomú, nyele, mint a farostok bizonyítják, fába volt illesztve.

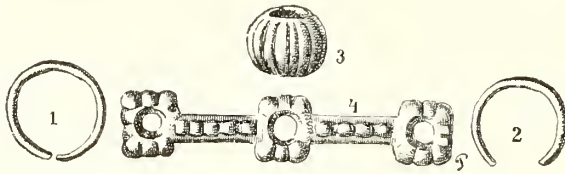
195. sír 150 cm. mély. Tartalma : lapos orsó szürke agyagból és egy pár körös fülönfüggő sok szögletű bronzhuzalból, szára alsó végén gyűrúpánt, legalsó hajlásán a lelógó huzalon hengeres bronzlemez, rajta körben hét gömbszerű hólyagos kiemelkedés s alul-fölül rovátkos karika ; alatta foglal helyet a barna üvegyöngy, melyet félgömbalakú féMLEMEZ vesz alul körül ; a csüngő lemezei aranyozottak.

194. sír b) 2/3 n.

A 197. sírban: a fej mellett lapos orsó, halántékán gyöngyös fülönfüggő körös bronzhuzalból, bal kezészára alatt két darab vaskarika, jobb kezében kés ; a 199. sírban: bal halántékán két gyöngyös fülönfüggő egymás fölött feküdt szíjlemezzel borítva. 200. sír földült. A 201. sír tartalma: sima fülönfüggő, az ágyékon nagyobb bronz- és vaskarika ; mellette két darab nyilcsúcs és kés. 202. sír, benne különböző mélységben két tetem ; a felső sírban edény, alatta levő tetem kezészára in egy-egy hengeres bronzhuzalból készült karperecz, vége in barázdált gyűrúpánttal ; ágyéka mellett tojásdad orsó és kés, törött. A 203. sírban a tetem kezészára in vaskarperecz volt, egyéb semmi.

204. sír (ábrák) 174 cm. mély. Kettes sír: anya és gyermeke közvetlenül egymás mellett feküdtek. Tartalma: Gyöngysorral ékített s három nyílással ellátott bronzpálca (övpánt) (4.), kés, két kör alakú fülönfüggő sima bronzhuzalból (1., 2.), gerezdelt opák üvegyöngy (3.), a milyen a római sírokban is gyakran fordult elő.

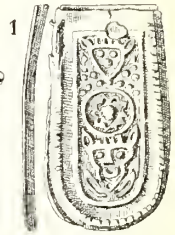
204. sír 2/3 n.

A 205. sírban két tetem egymás fölött; az alsóban a fej fölött durva művű pohár, dísz nélkül; a 207-ben fülönfüggők.

A 208. sír (ábrák) tartalma: ágyékán vaskarika és négyszögkeretű vascsat, mellette szalagfonadékkal díszített csont hüvely (1.); nyakán tojásdadidomú és hasábalakú, sárga, barna, zöld és korállvörös opák üvegyöngyök, mellette vaskés; halántékán körös fülönfüggők sima bronzhuzalból. A rajzban föltüntetett függő a 207. sír mellékletéhez tartozik; a gyöngyök róla letöredtek, a szár felső vége szintén törött; a többi része ép, rajta alsó szára végén s vele ellentétes oldalon három-három gyűrűpánt, ilyen egy vagy két, részben rovátkos gyűrűpánt van a csüngőn is, a gyöngyök felső és alsó részén. Bronzból való.

208. sír 2/3 n.

209. sír 2/3 n.

209. sír (ábrák) 150 cm. mély gyermeksír. A tetem ágyékán: kisebb-nagyobb szíjvég rossz ezüstlemezekből, vaskarika és tűzkő; a fej fölött pohár, törött; a lábak közelében faragott csontlemez fordult elő. Közülök mustrájuknál fogva nagyon érdekesek a szíjvégek (1., 2.), melyek egy egyenes és lehajló párkányos lemezből állanak; hüvelytokjuknak széle egyenes, hosszúkás oldalaik szintén egyenesek, de már külső szabad végük különböző alakú: a kisebb szíjvégé hegyes csúcsú, a másiké félkörösen levágott. A mezőn előforduló mustra mindegyiken más alakú; a kisebb szíjvégen, a gyöngyös kerettől határolt mezőn: szélén görbe, gömböcsöt félig körülzáró félkörös és egyenes megtört pálcikákat találunk, melyek fonadékot látszanak utánozni; középen apró gyöngyosoros keretben kupidomú pálca domborodik ki. Préselt munka. A szíjvég keretén előforduló gyöngyosorokat a rajz csak alul a hüvely táján tünteti föl,

a többi oldalon nem ; ki kell tehát emelnem, hogy a többi részen is vannak ilyenek. A nagy szíjvégnek szegélyzete több helyen szintén gyöngyosoros, némely helyen elmosódott ; hüvelylapja sima ; a széles barázdával és sima léczkerettel határolt mélyített mezőn három figurának körvonalai láthatók : középen gömbszelvényű dudor körül sokágú csillag és kívül domború körös vonal, fölötte és alatta állati fejek, még pedig valószínűleg oroslánfejek, mint azt a hegyes fülek s a sörényt jelző vonalkák bizonyítani látszanak. A mezőnek fönmaradt nagyobb szabad terei domború szemcséktől érdesek. Préselt mű. 3. Vaskarika.

A 210. sírban négyélű bronzkarperczek, négyszögkeretű vascsat és kés fordultak elő. A tetem fakoporsóban feküdt, mint azt az ácskapcsok, a maihoz egészen hasonlók, bizonyítják.

211. sír 180 cm. mély. Tartalma ismét érdekes volt. Volt benne egy nagy ezüstsíjvég egészen olyan szerkezettel és mustrázattal, a milyent a 120. sírban 1a., 1b. alatt láttunk ; még nagyságban is teljesen megegyeznek egymással ; két darab kisebb síjvég egy egyenes és aláhajló párkányos ezüstlemezekből, rajtok dísz nincs ; négyzetidomú ezüst övdísz közepén behajló oldalakkal és aláhajló párkányzattal, dísz szintén nincs a fölületén s alul hurokban végződő huzallal volt ellátva, a melylyel az övre erősítették, egy példány került elő ; vaskarika ; kés ; kisebb nyílcsúcs három taréjjal ellátva ; mindezek az ágyék táján vagy mellette fordultak elő. A fejnél találtam vékony hegyes vastút, jobb kezefejénél lyukas csontgömböt, melyet valószínűleg botfejnek használtak ; kívül domború, belül mélyen kivájt görbe vaskeret-darabokat, melyekbe, mint a maradványok bizonyítják, deszkalemez volt szegekkel beleerősítve, talán paizskeret volt ; vékonyabb és vastagabb vaslemezekből álló, a mai kapcsos erszény külső vaspántjaihoz hasonló szerkezetet, a melyhez három darab római rézpénz roszdásodott hozzá. Ez valószínűleg erszény volt, melyben pénzét tartotta s a sírba magával vitte. A pénzek szépek, épek, jól olvashatók s nincsenek átlyukasztva ; némely helyen azonban, a hol a vaspánttal érintkeztek, vastagabb vasrozsdakerget kaptak ; származnak II. Constantiustól, Gratianustól és Nagy Theodosiustól. Utóbbinak köriratai : D N THEODO SIUS P F AUG. A gyöngykoszorus mellkép jobbra néz.)(VIRTUS AVGG, a mezőn balról A, alul TES. A Victoriától kormányzott hajón a császár balra állva, jobb lábával az előtte görnyedve ülő fogoly hátára lép, jobb kezében gömbön álló Victoriát, baljában katonai zászlót tart. Kis bronz. Ezen érem, mint korban legutolsó, legkésőbbi pénzdarab érdekes világot vet sírmellékletünk korának meghatározására, belőle kitűnik, hogy a sírban talált s fősorolt tárgyaink a IV. század végéről vagy az V. század elejéről származnak.

A következő sírok mind szegényesek voltak. Így a 212. sírban csak törött pohár és hosszúkás négyszögű vaslemez volt, a 214-ben 22·5 cm. hosszú, gyengén hajlott görbe hátú kés, a penge 16·5 cm. hosszú ; a 215. gyermeksírban a mellen bronzkarika, sima ; a 219-ben négyszögkeretű vascsat és nagyobb körös fülönfüggők 4 cm. átmérővel, hengeres bronzhuzalból, száruk alsó végén és még közel két más helyen gyűrűpánttal. Közben gyermeksírok üresek. A 226. sír tartalma két darab kisebb ezüstsíjvég volt, egyik törött, dísz nincs rajtuk.

Börzsönyi Arnold.

NESTANUTER KOPORSÓJA A NEMZETI MÚZEUMBAN.

E folyóirat XXI. kötet 1. és köv. lapjain közzétett értekezésemben kiemeltem azt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum régiségosztályában van egy Thébában (Felső-Egyiptomban) lelt, gazdag festett díszítésű fakoporsó, a melyet a benne fekvő gyermekmumiával együtt Csuzy Gizella úrnő 1865-ben ajándékozott az intézetnek. Az a tudományos érdek, melyre ez, a maga nemében ritka darab, méltán igényt tart, érthetővé teszi, hogy külön értekezésben foglalkozunk vele.

A sykomorusból készített koporsó az *új birodalom* idejéből származik, tehát abból a korszakból, a mely Amosis királylyal (1575. Kr. e.), a XVIII. dynastia alapítójával kezdődik. A finom gypsstucco réteggel bevont koporsót és annak födelét gazdag festett díszítések és föliratok — a *halotti könyvből* vett részek — borítják. A koporsó födele a mumia formájára van alakítva (1. ábra). Feje szabadon emelkedik ki és ilyenek lehettek kezei is, a melyek azonban hiányzanak. A koporsó 113.5 cm. hosszú, szélessége a mell táján 35.5 cm., a fejnél 24.5 cm., alsó végénél 23 cm. A fejdísz tanúsága szerint a koporsó királyi herczegnő mumiáját rejtí magában. Neve «*Nestanuter*» volt.

A haj mindkét oldalon a mellig lelóg és díszes szalaggal van díszítve; a parókát gazdag ékítésű szalag (diadéma) tartja össze. Lotosvirágok csokra borítja a fej tetejét, elülső részét és részben a homlokot is. A nyaknak a hajfonatok között kilátszó szabad részén nyakkötő van. A mellre a szokásos amulett van téve, a melynek az a rendeltetése, hogy a halottat az alvilágon átmentében megvédelmezze az alvilág *dæmonjai* ellen. Hogy az ilyesmire mekkora súlyt fektettek, az már a halotti könyv legrégebb formájában is benne foglaltatik. Annak 32. fejezetében a halott azzal riasztja el a pokol krokodiljait, hogy hatalmas talismanjára mutat. A 149. fejezet írja le az egyiptomi alvilág borzalmaait, a melyek elől az elhúnytak nem térhetnek ki. Óriási, mérges kigyók ezek, istenségek, a kiknek nevei halált, pusztulást jelentenek, fenyegető vízárادات és lángoló hőségtől áthatott légkör. Mindezeket át kell haladnia a halottnak, de misem vehet erőt rajta, ha talismanjai vele vannak; ha ezekre rámutat, sértetlenül hatol át az ezernyi veszélyen és baj nélkül közeledhetik az ott uralkodó rettenetes istenekhez.

A mumia pólyái is világosan látszanak. Az egész mellső részt pazar díszítés borítja, a melynek motívumai közül főleg a rosetta és a lotosvirág tűnik föl. Ezután következik az uraeus kigyókkal díszített tarka tollú, szárnyas napkorong, az egyiptomi díszítő művészet legfontosabb symbolumainak egyike, a győzedelmes király jelképe. Sarkophagokon és sirok bejáratainál jelenik meg és arra a győzelemre vo-

1. ábra.

natkozik, a melyet a halott fog kivívni a halál hatalma fölött. Valamint Osiris, az alvilági hatalmasságok királya, győzedelmesen kerül ki az ellenséges elemekkel vívott küzdelméből és évente a tavaszi napban ünnepli föltámadását, úgy az Osiris birodalmába került halott is győzelmet arat az alvilág valamennyi ellenséges szelleme és daemónja fölött és mint Osiris új életre ébred, föltámadását ünnepli.

E szárnyas napkorong színezésének is megvan a maga jelentősége. A mennyire az emlékek adataiból megállapíthatjuk, a «tavaszi napot» *zöldre* festették és «Rä-šr»-nek, «gyermeknap»-nak, «fatal nap»-nak nevezték. A napnak a mi koporsónkon *zöldre* festett szárnyai tehát szándékosan a *legzseugébb gyermekkorban* a mennyei birodalomba való bejutást akarják jelképezni.

A napkorong szárnyai alatt, e mezőnek a közepén, látjuk a scara-baeust, az örökkévalóságnak, a maradandóságnak a jelképét.* A láthatár fölé emelkedik és díszül a háromszoros Thot-koronát hordja magán. Mint Osiris, úgy *Thot* is buzgó pártfogója minden elhunytak, az alvilági törvényszék előtt megjelenőt támogatja és az igazakat védelmezi. Már a gúlák szövegeiben is Thot mint olyan istenség szerepel, a ki szoros kapcsolatban áll a nyugati birodalommal, a halottak orszá-gával és eldönti a sír éjszakája és a föltámadás hajnala közötti küzdelmet. Az *erbt* képviseli az istenek között és útját egyengeti Osirisnak, illetőleg a halottnak. Ez a jelentősége ennek a díszítménynek.

Tőle jobbra és balra a halott ülő képét látjuk; előtte imádkozik a lélek, emberfejű madár alakjában. Közöttük áll az üdítő, friss vízzel telt edény, egy áldozati asztal és a «maät», vagyis «igazság» hieroglyph. De a «maät» szó törvényt is jelent,** és pedig azon csalhatatlan rend alapján, a mely a világegyetem fölött uralkodik. Ez értelemben használva, ennek a szónak itt kiváló jelentősége van. Ha a halottnak mindenkor rendben volt az asztala és el volt látva üdítő itallal, akkor nem gyötörte éhség és szomjúság, meg volt tehát védve a tökéletes elmulástól. Ilyen módon mindenkép intézkedtek, hogy az elhunyt egykor a sír sötét öléből új életre ébredhessen. Ez értelemben a koporsón látható képek symbolikus összefüggése világossá válik. Az által, hogy a

* Talán helyén való, hogy itt idézzük egy kiváló angol tudós szavait. P. Le Page Renouf, a régi egyiptomiak vallásáról tartott egyik előadásában megjegyzi: «Természetes, hogy nem érthetjük át az olyan vallást és annak symbolumait, a melyen kívül állunk és nem hajlunk hozzá. Az ember ritkán van tudatával amaz előítéleteinek, a melyek képtelenné teszik arra, hogy olyan rendszereket, a melyek saját gondolkodása módjának idegenek, pártatlanul és helyesen ítéljen meg, és philosophusok, a kik minden előítéletől mentnek gondolják magukat, mindazonáltal a lélektani jelenségek egész csoportjait nem érthetik meg, a melyek vallási szokásokon alapulnak és a melyeknek megértése az e szokásokhoz közel állóknak semmi nehézséget sem okoz». (Vorlesungen über Ursprung und Entwicklung der Religionen der alten Ägypter, 1882. 6 1)

** P. le Page Renouf i m.

halott előtt volt az áldozati asztal és a hűsítő ital, minden «maät», vagyis csálhatatlan rendben van és a halott reménylheti, hogy miként a scarabaeus képében jelképezett fölkelő nap naponta újból a láthatár fölé emelkedik, úgy ő is egykor új életre fog születni.

Ez ábrázolások alatt ugyanabban a mezőben guggoló nő képét látjuk kinyújtott karokkal és hosszan kitért szárnyakkal. Isis istennő ez, a ki szárnyait védőleg terjeszti a halott fölé. Feje mellett mindkét oldalon egy-egy sakál nyugszik. Ezek Anubisnak jelképei, az alvilági istené, a ki a halottak birodalmába belépő halottat oltalmába veszi. Még világosabbá válik ez a jelentőség a kép mellé írt hieroglyphikus jegyek révén, a melyek értelme: Anepu, neb deser amentí = «Anubis, az alvilág hatalmas ura».

Az eddig leírt képcsoportoktól jobbra és balra a felső mezőben a sakálfejű Anubis ül trónusán. Jobbjában jogart tart, baljában ostort, tehát Osiris jelvényeit. Virágokkal megrakott kis áldozati asztal áll előtte. E mellett guggol a holt leány, kettős szárnyú istennő képében, előtte a «maät» jegygyel, azután következik Horus, ostorral kezében és a mögött a kigyó, a mely a birodalom két fele egyikének védő istennőjét jelképezi. A halott szárnyai között néhány nem összefüggő hieroglyphikus jegy van, közöttük a maät, «igaz» és per anch, «az élet háza» jegyek, az utóbbi az alvilág kifejezésének egyik változata.

Lejebb, a sarokban az e mezőt beszegő szalagos diszítványok között, guggoló helyzetben látjuk Sechmet istennőt, Osiris jelvényeivel, a jogarral és ostorral kezeiben. Ismét megjelenik a scarabaeus, de nem mint az örökkévalóság jelképe, hanem — mint azt a mellette levő hieroglyphikekből megtudjuk — mint a *nuter uofer*, tehát a «jó isten» kifejezése, azé az isteni lényé, a melyet olyan gyakran neveznek a halotti könyvnek *cheper cheperui*-nak, «örökké létező és az ősi kezdettől fogva meglevő lény»-nek és így azt fejezik ki, a mi a bibliában (Exodus, III. rész, 14. vers.) *eheje aser eheje*, «én vagyok a létező, a ki mindig leszek» szavakkal van megírva.

Az eddig ismertetett csoportokat vízszintes szalagdízsz fejezi be és választja el a többi, a koporsó talpáig terjedő képtől. Ezek a képek úgy vannak csoportosítva, hogy a koporsó tetejét borító diszítésnek egész alsó mezejét egysoros, felülről lefelé futó hieroglyphikus szöveg két részre osztja, a melyek mindegyikében három különböző képcsoport van elhelyezve. A szöveg a következő:

amañui her Asar, neb heh, hent amentiu, neter nefer, neb Abdu; dasennu hetep; ta, rompyt, aht nebt nefert uabt, haru neb, n Asar nebt per kema n Amon-Ra, suten neteru, Nestaneter.

Magyarul: Tiszteletreméltó Osirisnál, az örökkévalóság Uránál, az Elsőnél az alvilágban, a jó Istennél, Abydos Uránál; adassék

meg áldozati adomány, állván: ételből, virágokból és mindenemű jó és tiszta dolgokból, minden nap, Amon-Ra, az istenek Királya, déli temploma Osirissá vált (vagyis: elhunyt) Urnőjének, *Nestaneter*nek.

E mellett a fölirat mellett, a mely 37 cm. hosszú és 2 cm. széles sávot tölt ki, mindkét oldalon 1 cm. széles szalagdísz látnunk és e mellett valamivel szélesebb (2 cm. széles) sötétzöld sávot. Ehhez csatlakozik három, egymás alatt álló és egymástól csak díszítményekkel elválasztott képcsoport. Mindenek előtt 3 cm. széles, a napkoronggal koronázott uraeus kígyókból képzett szalagot látunk. A következő képen az elhunyt jelenik meg női alak, fején a papi méltóság jelvényével), a mint a trónuson ülő Osirishez imádkozik, a ki fején az uraeus kígyókkal ellátott napkorongot hordja, kezeiben pedig szokásos jelvényeit, a jogart és ostort tartja. Előtte áll a virágokkal megrakott áldozati asztal, fölötte az élet kulcsa és az uraeus kígyó. Ez ábrázolás mindkét oldalán áll a *Ded* oszlop, az örökkévalóság jelképe, a melylyel a *busirisi Osiris* istent jellemzik.

Ez után, félkörökből álló díszítmény alatt következik a második képcsoport, a melyet szintén két *Ded* oszlop szegélyez. Sakálfejű állat, nyilván Anubis, keskeny áldozati asztalhoz támaszkodik. A fejnél levő hieroglyph-csoportnak, a melytől bővebb felvilágosítást várhatnánk, csak *neter nefer*, vagyis «jó isten» az értelme. Az edényben, a melyet itt látunk, valószínűleg üdítő, friss ital van, — új erő és új élet forrása a halott számára. A kígyó, a mely az egyik *Ded* oszlop hosszában húzódik, a vele kapcsolatos hieroglyphek szerint, *was* = «hatalom» és *anh* = «élet», a hatalom jelképe, a melyben a halott az alvilág birodalmában részesül.

Ismét szalagos díszítés következik és ez alatt a tiszteletreméltó halott képe, a melyhez két szellem, tulajdonképen a lélek, emberfejű madár alakjában, imára és áldásra emeli kezeit. Mindegyik szellem fejénél a *neter nefer* = «jó isten» hieroglyphek vannak és közöttük és a tiszteletreméltó halott képe között a *hotep* = «béke» és *maat* = igazság szokat olvassuk, mintegy annak jelzéséül, hogy a halott lelkét az isteni törvényszék «igaznak» találta és így az az «örök békének» lehet részese.

A koporsó födelének egész díszítését szalagdísz és egysoros, 57 cm. hosszú fölirat zárja be, a mely a födél hosszában vonul. A baloldali, illetőleg a mumia jobbra felé eső fölirat így szól:

amañui her Asar, neb heh, hent amentiu, neter nefer, neb Abdu; dasennu perhru: haqt, arep, tau, ahü, sañ, senter neter, hebesü, aht nebt nefert uabt, haru nebt im, n asar nebt per kema n Amen-Ra, suten neterü (a név helye üresen maradt.)

Magyarul :

«Tiszteletreméltó Osirisnál, az örökkévalóság Uránál, az Elsőnél az alvilágban, a jó Istennél, Abydos Uránál; adassék meg áldozati adomány, állván: sörből, borból, kenyérből, szarvasmarhákból és libákból, valamint tömjénből, ruhákból és mindennemű egyéb szép és tiszta dologból, minden nap, Amon-Ra, az istenek királya, déli palotája elhunyt Urnőjének.»

A koporsó födelének jobb oldalán, tehát a mumia bal keze felé, a következő fölírat olvasható:

amachui her Ra, Hor taüi, Tum hent On kema, neter nefer ; per m hut, ha m . . . . f, Asar neb heh, hent amentü, neter nefer, neb Abdu ; dasennu hotep : ronpyt, aht nebt nefert uabt, n Asar nebt per kema n Amon (5 cm. hosszú kitöltetlen tér).

Magyarul :

«Tiszteletreméltó Ra-nál, a két ország Horusánál, a déli On (Hermonthis) Tum-ánál, a jó Istennél; fölemelkedik a láthatár fölé és meg van koronázva Atef-koronájával, Osiris, az örökkévalóság Ura, az Első az alvilágban, a jó Isten. Adassék meg az áldozat, állván: virágokból, és mindennemű szép és tiszta dolgokból, Amon déli palotája Osirisszá vált (megboldogult) Urnőjének.»

Sajátságos, hogy mind ezen, mind a másik oldalon elfelejtették a halott nevét kiírni. Ha nem ismernénk azt már a középső hieroglyphes sávból, akkor a koporsóban levő hercegnő neve ismeretlen volna előttünk. A középső sávon *Nestaneter* név fordul elő, olyan név, a mely az új birodalom idejéből való ušebti-ken előforduló *Nestanefert** névre emlékeztet. *Nefer* jelentése: «jó, jóságos, a jóságos» és ez értelemben az istenség jelzője. Azért nem ritkán ez a szó használatos a különben az isten kifejezésére szokásos *neter* helyett. Tökéletesen megfelel e névnek a *Nespaneter* név a 30. számú berlini sarkophagon.

A födélnél nem kevésbé érdekes a koporsó ládája, a melyen sok képcsoport és hieroglyphes szöveg látható. Felső szélén 4 cm. széles díszítmény vonul körül, a mely egymással érintkező piros körökből áll, alattuk uraeus kigyókkal. A piros körök a napkorongot jelentik és az uraeus kigyók fejének koronául szolgálnak. Ezek alatt keskeny szalagdísz van, azután a fejtől, és pedig az ott ábrázolt szárnyas napkorongtól kiinduló és mindkét oldalon a lábíg huzódó hieroglyphes szalag.

A jobbfelé huzódó szalag szövege:

* Zeitschrift für aegypt. Sprache und Alterthumskunde, 1881, 69 l.

Dat n Ra, Hor tauī; seudsēn . . . Tum henti On kema, neter nefer; per em hut, ha m . . . . f, Asar neb heh, henti amentū, neter nefer . . . . Abdu; Ptah-Sokar-Asar, neb keras, suten baāti hak dat, Unnofer anḥ; Anepu, henti hat-neter per-hotep ten; Ast, urt, mut neter, nebt pet, a Ra, pert nefert; Nebthet, neter sent, nebt pet, . . . per anḥt; dasennū ha m . . . , ha m arep, ha m hebest, ha m hotep, asar (név kimaradt) ronp.

Magyarul:

«Ra beszél, a két ország Horusa: világosítsák meg a világegyetemet: Tum, a jó Isten Hermonthisban, a ki fölül-emelkedik a láthatáron és korongjával ékes; Osiris, az örökkévalóság Ura, az Első az alvilágban, a jó Isten, Abydos Ura; Ptah-Sokar-Osiris, a sírbolt Ura, Alsó-Egyiptom Királya, a ki örökké uralkodik mint Unnofer; Anepū, az Első a nyugalom e helyén; Isis, a Nagy, az Istenanya, az ég Urnöje; Nephthis, az isteni Nővér, az ég Urnöje. — Adassék meg az áldozat, állván: ezer bikából, ezer korsó borból, ezer ruhából, ezer békeadományból az Osirisszá vált N. N.-nek.»

A balra huzódó szöveg nagyjából azonos az előbbivel, de némi szövegezési eltéréseket tüntet föl és nevezetesen az áldozati formula valamivel részletesebb mint a másikon:

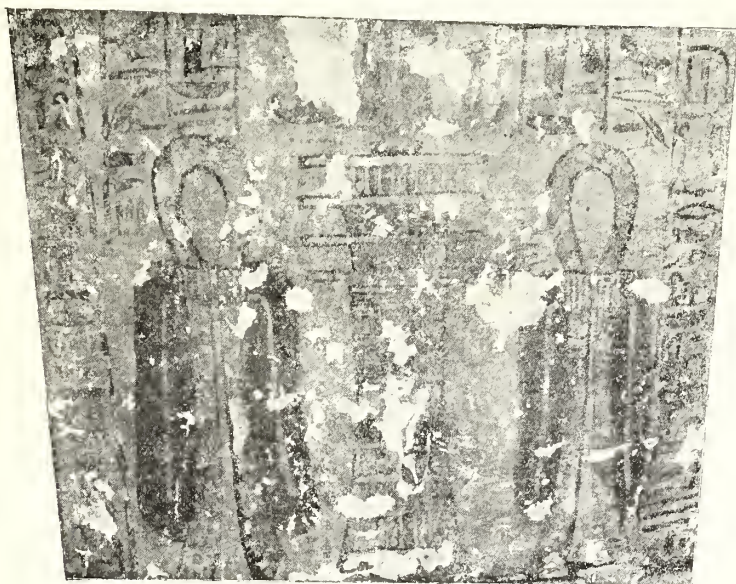
Dat n Ra, Hor tauī; seūdsēn tauī Tum henti On kema, neter nefer; per em hut, ha m . . . f Asar neb heh, henti amen-tet Unnefer . . . anḥ suten bāti hakt dat; Ptah-Sokar-Asar neb kerast; Isis, urt, mut neter nebt pet, pert nefert; Neb-hat sent neter per anḥt; dasen ha m hotep, ha m arep, hebest, senter neter, ha m ahu, ha m . . . , ha m . . . ha m hotep, Asar nebt per kema n Amon-Ra suten neteru [ ] ronp.

Magyarul:

«Ra beszél, a két ország Horusa: világosítsák meg a világegyetemet: Tum, a jó Isten Hermonthisban, a ki fölül-emelkedik a láthatáron és koronájával ékes; Osiris, az örökkévalóság Ura, az alvilág Ura; Unnofer, Egyiptom királya, az örökké Uralkodó; Ptah-Sokar-Osiris, a sírbolt Ura; Isis, a Nagy, az Istenanya, az ég Urnöje; Nephthis, az isteni Nővér. Adassanak meg az ezer békeadomány, ezer korsó bor, ruhák és tömjén ezrei, ezer szarvasmarha, ezer liba és békés adományok ezrei Amon-Ra, az istenek Királya, déli palotája elhunyt Urnöjének.»

Az ezután következő keskeny szalagdísz alatt több csoport látszik. Először is, a fej végénél a *Ded* oszlopot Osiris Busirisban őrzött hátgerinczének jelképét látjuk, Osiris teljes koronajelvényeivel, az Atef-

koronával és az uraeus kígyókkal (2. ábra). Ez oszloptól jobbra-balra övcsathoz hasonló tárgy van festve: Isis istennő csomója, a mely Isis vérét jelképezi. Mint — rendszeren karneolból készült — amulettnek az a rendeltetése, hogy tulajdonosának bűneit lemossa. Hogy e jelek jelentősége iránt semmi kétség se merüljön föl, mindegyik csomó fölött rövid magyarázó szöveg van: *Ast, neb t urt, mut neterü*, magyarul: «Isis a nagy Urnó, az Istenek Anyja». E képcsoport két oldalán háromsoros fölírat olvasható, a mely Osiris, Isis, Ptaḥ-Sokar-Osiris és Anubis istenségekhez való fohászokat tartalmaz, hogy a halottnak, a ki így már szintén Osirisszá vált, örök békességet adjanak.

2. ábra.

A koporsó mindkét oldalán még hét-hét, összesen tehát tizennégy, képcsoport következik, a melyeket két-két hieroglyphes hasáb választ el egymástól. Tartalmuk az Osirishez, Ptaḥ-Sokar-Osirishez vagy Anubishoz intézet áldozati formulának a kezdete.

Nem lehet önkényes vagy véletlen dolog, hogy a koporsó két oldalán *hét-hét*, összesen tehát *tizennégy* képcsoport mutat be az alvilág életéből vett jeleneteket. Plutarchos, Isis és Osirisről írt értekezésének 18. fejezetében szól Osiris testének tizennégy részre való darabolásáról. Egyiptom 42 kerületének (22 Felső-, 20 Alsó-Egyiptomban) mindegyikében volt egy templom, a melyet kizárólag az alvilági istennek szenteltek és a mely a legszorosabb kapcsolatban állott a halottak tiszteletével. A legkiválóbb ilyen templomok Osirisnak Set által szétdarabolt testé-

ből egy-egy tagot őriztek ereklye gyanánt. A hieroglyphes szövegek * megemlítik e tizennégy ereklye neveit és a legpontosabban megerősítik a classicus írók révén reánk maradt Osiris-mondát. Fontos szerepet játszott Abydos, a hol Osiris feje volt eltemetve és Busiris, a hol hátgerinczét őrizték meg. Osiris tisztelete eredetileg csak Abydosra szorítkozott, de csakhamar elárasztotta egész Egyiptomot és egészen idegen istenek is, mint a memphisi Sokar és a dedui oszlop Osirisszá váltak.

A halotti ünnep a Choiak hónap 12. napján (t. i. a Sothis-évben, a mely a szent templomi naptár alapját képezte; a Julius-féle naptár szerint október 29-én) kezdődött és több napon át tartott. Choiak 12. napján Osiris szobrocskáját Set-ruhába burkolták, nyakékkal látták el és kék virágot helyeztek melléje. A Choiak 16. napján (tehát a Julius-féle naptár szerint november 2-án, a mai katolikus egyház halottak napján) a nyilvános körmenet ünnepe volt; a Choiak hónap utolsó napján Busirisban a Ded oszlopot állították föl.

A koporsó egyes képcsoportjainak értelmezése.

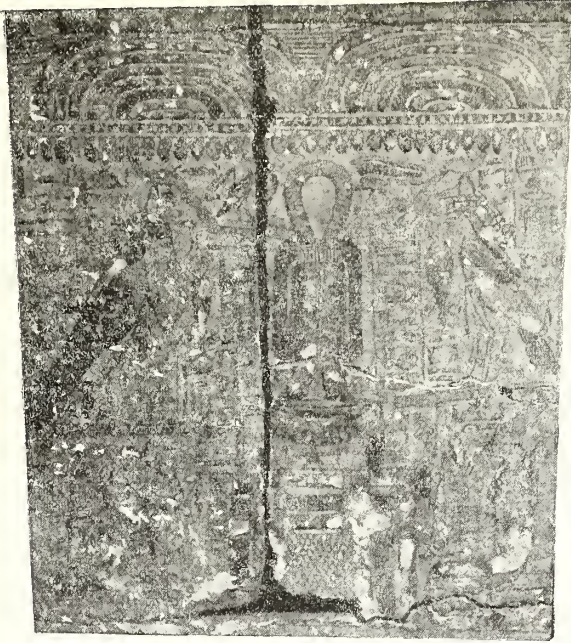
A, A fejtől jobbra :

Az első kép (3. ábra) fölül félköríves vonalakból álló diszitménnyel betetözött csoport. Középen áll *Isis csomója*. Az istennő kiterjesztett, fölfelé nyújtott karjaival az ég boltozatát hordja, a melynek ő az istennője. Feje mellett balra a *keselyüt* látjuk, a *mut*, vagyis «anya» szónak megfelelő hieroglyphikus jegyet, mert Isis a *mut neter*, vagyis az «istenanya.» Isis fejtől jobbra van az *Uda* szem. Emberfejű madarak képében ábrázolt két lélek áll az istennő előtt és — mint azt a mellette álló szöveg magyarázza — az alvilág birodalmában leendő örök békeségért imádkoznak. A *dascu hotep em duat*, vagyis «adassék meg a békeség az alvilági birodalomban» mondatot olvassuk. Nem hiányozhatnak az üdítő, hűsítő itallal telt edények sem és balra, az Isis csomója és az italáldozat edénye között, az ereklyeszekrényt is látjuk. Az alvilág kapuját két alak őrzi; ezek a Set-Typhon isten jelképes ábrázolásai. A kapu fölött a *per duat*, vagyis «alvilág kapuja» szavak állanak.

A második képen (4. ábra) csarnokában trónol Osiris, kezeiben jogart és ostort tart; fejét a nap és az uraeus kígyók ékesítik. A trónterem előtt áll a megdicsőült halott, imára emeli kezeit és átadja a mellett álló, gazdagon megrakott áldozati asztalt. Erre vonatkoznak többször a föliratok. Napkorongokkal koronázott tizenkét uraeus kígyóból álló diszitmény zárja be felül ezt a csoportot.

* Brugsch: Das Osiris-Mysterium von Tentyra (Zeitschrift für ägyptische Sprache, 1881, 78. 1)

3. ábra.

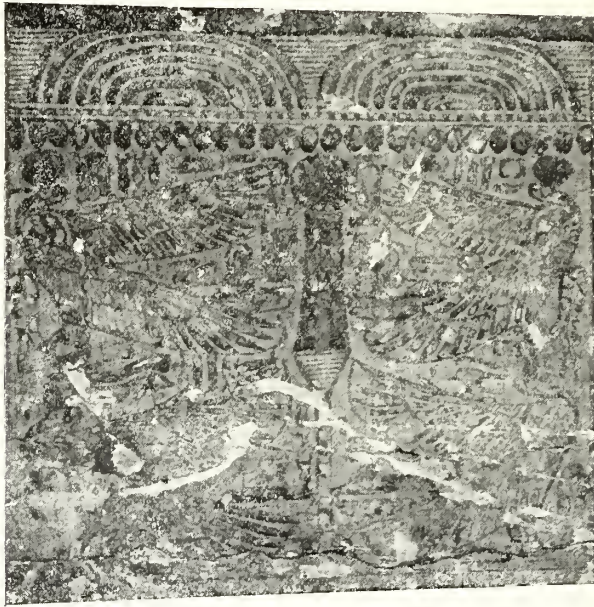

4. ábra.

A harmadik kép teljesen megfelel az előbbinek.

A negyedik képet fölül félköríves vonalaktól álló disztmény tetőzi be (5. ábra). A napkoronggal és az uraeus kigyókkal koronázott oszloptól jobbra-balra két-két szárnyas alak áll: a napkoronggal disztített szárnyas uraeus kigyók, a birodalom két felének védő istennői. Szárnyaik között néhány ábrázolás van, a melyek figyelmünket felköltik. Mindezek előtt a nyugvó sphynx, a királyi méltóság jelképe, továbbá az ereklyés szekrény és az üdítő itallal telt edény. A felső és alsó ábrázolás között az *Uda* szem látható.

Az ötödik képen (6. ábra), a melyet szalag- és vonaldisz tetőz be, balra sakálfejű istent látunk, a ki Osiris jelvényeit tartja kezében. Anubis

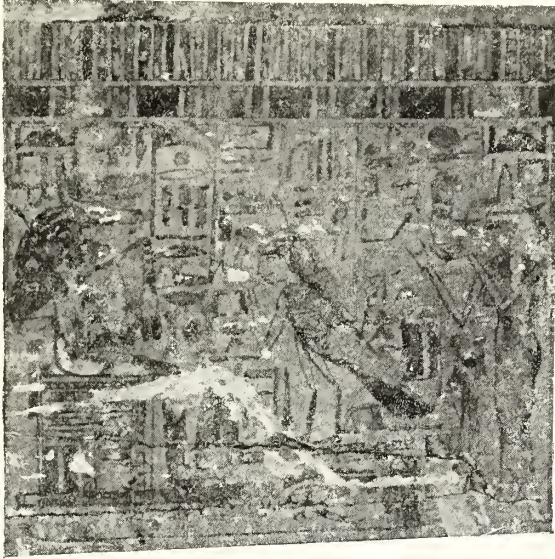
5. ábra.

ez, a feje fölött levő hieroglyphhek szerint *Anepu neb n duat*, «Anubis, az alvilág uralkodója». Emberfejű madár áll előtte, az elhúnyt lelke, a mely imára emeli kezeit és mintegy szószólója a háttérben álló halottnak. Az ima szövege: *Dasen hotep m duat n amachri n Asar neb heli*, «adj békességet az alvilágban annak, a ki tiszteletreméltónak találtatott Osiris, az örökkévalóság ura előtt».

A koporsó jobb oldalának 6., fölül ismét félköríves vonalaktól álló disztménynyel befejezett képe (7. ábra) az alvilágnak egy termét ábrázolja, a melyet a szent Ded oszlop két részre oszt. E teremben jelennek meg az alvilág szellemei mumiák képében. A jobboldali két

alak egyikének karvalyfeje, a másiknak kigyófeje van, a két baloldali sakál- és kigyófejű.

Ez oldal 7., utolsó képén (8. ábra) a megdicsőült halott Osiris tró-

6. ábra.

7. ábra.

nusán ül; fejét a napkorong és az uraeus kigyók díszítik, előre nyujtott kezeiben Osiris jelvényeit, a jogart és ostort tartja. A kép fölött levő hieroglyphok szerint az *amaḥu*, a «tiszteletreméltó», tehát a tiszteletreméltónak ítélt halott ábrázolásával van dolgunk. Előtte áll az áldozati

asztal, rajta áldozati adományok, közöttük a lotos virág. A jobb mezőben majomfejű mumia jelenik meg, *Hapti*, a négy védő szellem egyike. Előtte is virágokkal megrakott áldozati asztal áll. Az egész csoportot fölül szalagos díszítmény fejezi be.

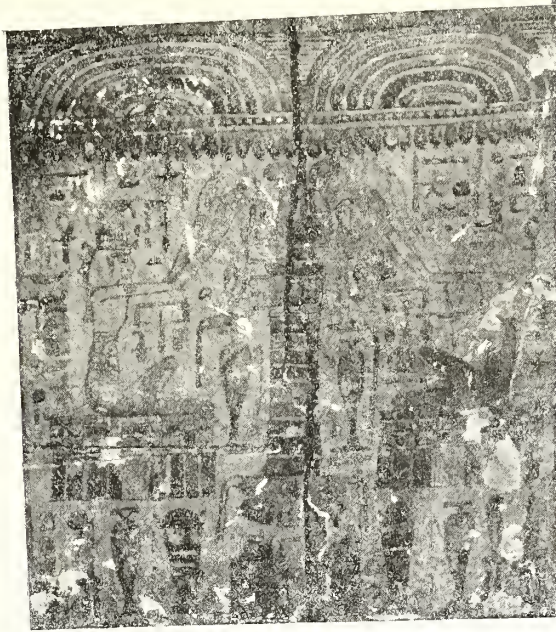
S. ábra.

B. A fejtől balra :

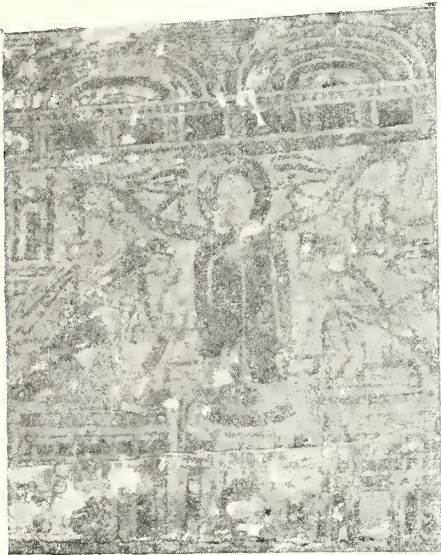
A fejtől balra húzódó ábrázolások elseje (9. ábra) a Ded oszlopot mutatja be, a mely, akár Osiris, tollas koronával, napkoronggal és uraeus kigyókkal van ékesítve. Az oszlop állványon nyugszik, a melyen többféle jegyet látunk. A jegy, *nub*, «arany»-at jelent. Alatta két ereklyés szekrény van, nyilván azokra a szekrényekre vonatkozólag, a melyek Osiris legendája szerint az isten hátgerinczének Busirisben őrzött részeit magukban rejtik. Ezek között a *per neter* = «isten háza, templom» szók a busirisi templomra emlékeztetnek, a melyben Osirist a Ded oszlop jelképében tisztelték. A kép alsó szélén az áldozati asztalon és a hűsítő itallal telt edényen kívül *abtu* = «kelet» és *amentu* = «nyugat» jegyeit látjuk, annak kifejezését, hogy Osiris uralkodik az egész világegyetem fölött. A Ded oszloptól jobbra és balra egy-egy női alak ül és áldásra emeli kezeit. A jobboldali Isis, a baloldali Nephthis istennő. Mindketten, Osiris nővérei, fivéröket magasztalják. Az ő védelmükre bízta magát a halott, a ki már maga is Osirisszá, tehát e két istennő fivérévé vált. Jó a sorsa, mert nővérei imádkoznak érte és áldozatokat, üdítő italt nyújtanak neki. Ilyképen meg van óva a második haláltól, a melynek az örök elmúlás volna a következménye. Fölül félköríves vonalakból álló díszítmény zárja be a képet.

A 2. és 3. képen ugyanazokat az ábrázolásokat látjuk, mint a korszó jobb oldalának megfelelő számú képein.

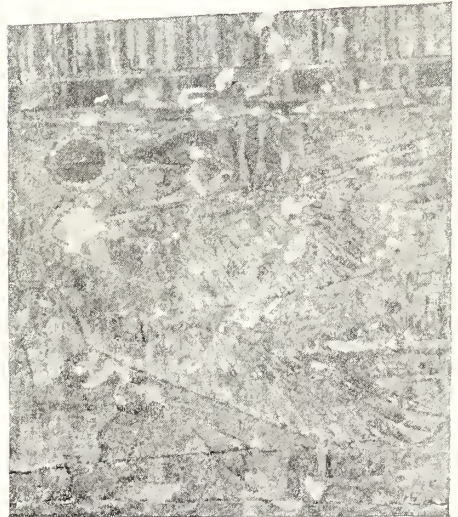
A 4. képen (10. ábra) Isis csomójától jobbra és balra a lélek áll emberfejú madár képében. Az ábrázolás hasonlít a jobb oldal 1. képén levőhöz,

9. ábra.

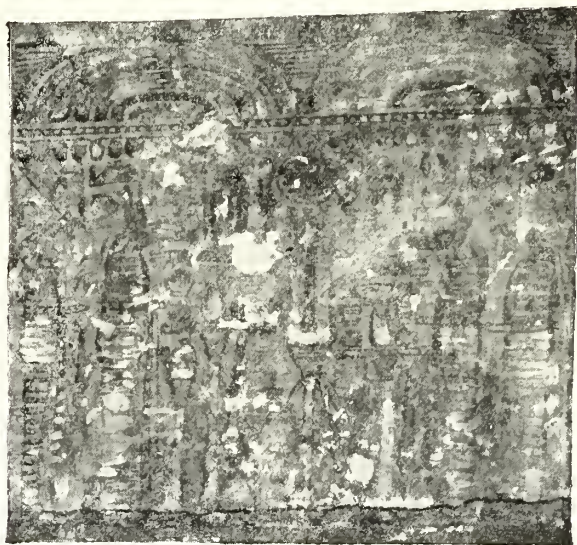
10. ábra.

11. ábra.

csak a mellékes részletekben vannak eltérések. Isis itt életet oszt; mindkét kezéről az élet kulcsa lóg le. Mint az élet osztóját, a hogy itt

látjuk, a szövegek gyakran dicsőítik Isist. Ennek megfelelően nincs itt a Set-Typhon őrizete alatt álló alvilág, a melyre az aranyos ég borul, hanem a láthatár fölé emelkedő *Cheper*, az ujonan fölkelő nap, tehát az új életre ébredő természet symboluma. Nem a halál ábrázolása van előttünk, hanem az életé, a melyet a boldogságot ígérő Isis gazdag mértékben osztogat és a mely a halottnak a *másik* országban új életre való ébredést jósol. A két ajtó képe, a mely jobbra és balra az alsó szegélyen látható, nem is az alvilágba vezet, hanem az élet és az örök béke birodalmába. Nem *per dual*, vagyis «bejárat az alvilágba» áll itt az ajtó fölött, hanem *per hotep*, «a béke és az örök élet háza». Itt is félköríves vonalakból alkotott diszítés zárja be fölül a csoportot.

12. ábra.

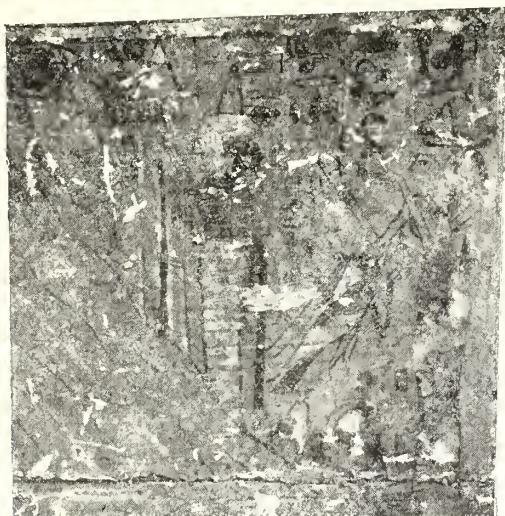
Az 5. kép (11. ábra) a szárnyas kigyót, a birodalom két fele egyikének a védő istennőjét ábrázolja. Hatalmas szárnyai között van a nyugvó sphynx, a melynek fejét a napkorong és az uraeus kigyók diszítik; azon kívül ereklyés szekrényt látunk a szárnyak között. A felső szárny fölött van az Uda szem és a másik szárny alatt pap térdel, a ki előtt Neheb istennő ostoros keselyű alakjában jelenik meg. Neheb Egyiptom másik védő istennője.

A 6. kép terét (12. ábra) napkoronggal koronázott oszlop két részre osztja. Minden félen különböző adományokkal ellátott áldozati asztal áll és az asztal előtt két mumia, az egyik sakálfejű, a másik kigyófejű.

A 7., utolsó képen (13. ábra) az elhunyt mumiája föl van állítva a sírkamra bejárata előtt. Előtte áll a *Ka*, a lélek, a mely átveszi a halott

hozzátartozóinak áldozati adományait. A hozzátartozókat női alak jelképezi, fején a királyi hatalom jelvényével. Míg a többi képen olyan jeleneteket látunk, a melyek a halott életére és másvilági nyugalmára vonatkoznak, addig itt a temetési szertartás utolsó mozzanatával ismerkedünk meg.

Az egyiptomi birodalom minden idejében különös pompával ülték meg azt a napot, a melyen a halott sírjába bevonult. Az egyiptomiak Abydost, azt a várost, a hol Osiris feje el volt temetve, tartották az isten tulajdonképeni sírjának és minthogy Osiris volt az, a kinek például kellett szolgálni minden halott számára, mindeniknek temetése előtt el kellett jutnia e szent helyre, ha nem is temettethette magát oda. Azért a mumiát, hozzátartozói kíséretében, hajón Abydosba vitték.

13. ábra.

A mint onnan visszatértek, megkezdődött a tulajdonképeni temetkezési szertartás. Mindenek előtt a holttestet átszállították a Niluson, mert minden időben, ha csak egész különös körülmények meg nem akadályozták, a sírokat a nyugati sivatag szélén készítették el. Ha a sír sziklába volt vésvé, akkor a bejárat természetesen a hegy oldalában volt. Gazdagon díszített csónakon szállították át a virágokkal ékített koporsót a Niluson. Elkísérték a halott hozzátartozói és a halotti szertartást végző pap, a ki áldozatot mutatott be a mumia előtt. A nyugati parton a koporsót a csónakkal együtt szánhoz hasonló szerkezetre tették, a melyet ökrök vontak a sírhoz. A sír bejárata előtt a mumiát fölállították, hogy a még hátralevő szertartásokat – a száj symbolikus kinyitását, a víz bemutatását, a tömjénezést, áldozatokat és imákat — elvégezzék.

A temetkezésnek ez utolsó mozzanatát mutatja be a mi képünk. Látjuk a sziklát és a sír bejáratát, természetesen egyiptomi modorú ábrázolásban; látjuk a mumiát és az elébe tett áldozati adományokat, tehát az utolsó szertartást, a melylyel a hozzátartozók halottjokat útnak bocsátották.

De látjuk a nyugoti birodalomban lemenő napot is, és minthogy vele mintegy a halált akarták jelképezni, azért úgy van ábrázolva, a mint kiterjesztett karjaival fölfogja a láthatár fölé emelkedő scarabaeussal symbolizált örökkévalóságot és leviszi magával az alvilági birodalomba, hogy ott maradjon az új nap hajnaláig.

Budapest, 1901 decz. 12-kén.

Mahler Ede.

AZ ÉJTSZAKI BRONZKOR RÉGIBB SZAKASZÁNAK CHRONOLOGÁJA.

Lassan-lassan oszlik a prähistorikus idők ködös homálya. Évről-évre mindjobban szaporodik a szövétneknek száma, melyeknek pislogó fénye rezgő világot vet az ösvényekre, melyek e sötét világ rejtélyes tartományaiba vezetnek. Kelet és Nyugat művelt országai kezét fogtak, hogy vállvetett munkával összehordják az anyagot, melyből az emberiség őstörténelme épül föl. Óriási a haladás, melyet a prähistoria az utolsó két évtizedben tett, mindazonáltal messze vagyunk még attól az időtől, a melyben azt mondhatjuk, hogy befejezett egészszel állunk szemben. Sok még a esalóka fény, mely egyes kieneses leletekből fölcillan és útvesztőre csábítja a fölhevült kutatót. Mégis örömmel kell üdvözölnünk minden alkotást, mely ideig-óráig kápráztatni tudja a homály fürkészésében elgyöngült szemünket, mert tévedéseivel is határozottan mutatja az irányt, melyet kerülnünk kell, hogy elvégre az igazság kútfejéhez érjünk.

Ilyen kápráztató alkotás csillog felénk Montelius Oszkár legújabb művében, északi Németország és Skandinávia legrégebb bronzkora kronoloigájában.* Ki ne ismerné Monteliust, korunk e legszorgalmasabb kutatóját és legtermékenyebb íróját a prähistoria terén. Lesve lessük a bőséges tapasztalatainak kieneses bányájából kikerülő gyöngyöket, melyek nemesak gyönyörűségünkre, hanem sorrendi összefűzésükben okulásunkra is szolgálnak. Ilyen gyöngyosor számába megyen szóban forgó alkotása is, mely 239 negyedréti lapon, 541 ábrával elénk tárja a bronzkor időszakait.

Kiindulásának alapja, melyet hosszú évek gondos tanulmánya nyomán vetett meg, az, hogy bizonyos jellegzetes típusok csak bizonyos időszakokban fordulnak együttesen elő. Könnyebb megértés céljából a fibulák és belföldi

* Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien, von Oskar Montelius. Mit 541 in den Text eingedruckten Abbildungen. Braunschweig, Druck und Verlag von Friedrich Vieweg & Sohn, 1900.

bronzedények két fontos sorozatára hivatkozik olyképen, hogy az *A*, *B*, *C* stb.-vel jelölt típusok az időrendi egymásutánt oly módon jelölik, hogy az alfabetikus rendben előljáró betű mindig a régibbet jelzi.

Ilyetén azt találta, hogy: a *C* és *D* típus fibulái egykorúak az *A* típusú edényekkel, az *E* és *F* típus fibulái egykorúak a *B* típusú edényekkel, továbbá hogy a *G* típus fibuláit sokszor a *C* és *D* típusú edényekkel, valamint a *H* típus fibuláit sokszor az *E* és *F* típusú edényekkel találták együtt, de *sohasem* lelték egymás mellett: az *A—F* fibulákat a *C—F* típusú edényekkel, a *G* típus fibuláit az *A*, *B*, *E* vagy *F* típusú edényekkel, vagy a *H* típus fibuláit az *A*, *B*, *C* vagy *D* típusú edényekkel.

Ezt a megegyezést számtalan esetben állapította meg, de nemcsak a felhozott két tárgy, hanem a kardok, fejszék, nyakékek és karpereczek típusaira nézve is.

Természetes, hogy ehhez a megkülönböztetéséhez semmi közül az egyszerű alakú tárgyaknak, melyek változatlanul több időszakon keresztül is előfordúlnak, milyenek pl. az egyszerű tűk, síma karikák, árák stb.

Megemlítendő, hogy Montelius már 1885-ben kimutatta, hogy északi Európa bronzkorában több egymásra következő időszakot meg lehet különböztetni.* Tíz évvel későbbben a Párisban megjelent «Les Temps Préhistoriques en Suède» című művében hat alkorszakot különböztet meg, úgymint:

- I. alkorszak Kr. e. 1700—1450-ig.
- II. alkorszak Kr. e. 1450—1250-ig.
- III. alkorszak Kr. e. 1250—1050-ig.
- IV. alkorszak Kr. e. 1050—850-ig.
- V. alkorszak Kr. e. 850—650-ig.
- VI. alkorszak Kr. e. 650—500-ig.

Szóban forgó művében vonatkozással az idézett beosztásra azt mondja (3 l.), e kronológiai rendszer megítélésénél tekintetbe kell venni azt, hogy ezt későbbi idő kutatója állította föl azon szándékkal, hogy kulturtörténetünk fontos idejét megvilágítsa; hogy e beosztás nélkül lehetetlen e koron belül a fejlődés menetének megfigyelése, hogy a bronzkor egyes szakai közt lehetetlen az olyan határvonalak éles megvonása, melyen a kő- és bronzkor, vagy a bronz- és vaskor, vagy a középkor- és a renaissancekor között lehetséges.

Fentartván tehát eddigi beosztását, tüzetesen foglalkozik az első időszak tanulmányozásával. Ezen korszak rendkívül sokáig tartott, jóval tovább, mint bármelyike a későbbi időszakoknak. A második időszak oly fejlődött technikát, oly finom ízlést mutat, hogy a régibb bronzkor virágkorszakának nevezték. Minthogy ennek típusai mind belföldiek, azért itt *É-on kellett kifejlődniök*, a mi igen hosszú időbe került. A fejlődés ezen ideje a bronzkor első időszaka. Ez igen sokáig tartott, még ha a rézkort sem számítjuk ide. Czélszerűnek találja, ha a rézkort, vagyis a fémkorok kezdetét a legrégebb bronzkorról kapcsolatosan tárgyaljuk. Igen találóan jegyzi meg, hogy valamint a bronzkorról nem, úgy a rézkorról sem szabad azt állítanunk, hogy e kor mindenütt léte-

* Vsd. ö. Hampel József: A bronzkor emlékei Magyarhonban 1896. III. köt. 241—242. l.

zett volna. Pulszky és Much nyomán kimutatja, hogy keleten, kivált Cyprus szigetén, Magyarországon, Svájcban, az appenini meg pyrenäi félszigeten s egyéb országokban a rézkor voltát megállapították.

Ezután 12 lapon át (8—20) a lelőhelyek pontos idézésével és sok ábra közlésével bebizonyítja, hogy északi Németország, Dánia és déli Svédországban szintén volt rézkor, vagyis egy idő kő- meg rézszerszámokkal, mely a bronzot nem ismerte.

Sok új adattal egészíti ki Muchnak kimutatását. Különösen gyakoriak a lapos rézvésők nyéllyük nélkül, melyek alakra nézve tökéletesen egybevágnak a kővésőkkel. A nyéllyukas fejszék közt különösen érdekes a Posen tartományban Kwiciszewonál talált magyar típusú fejsze (12. l., 18. és 19. ábra).

A 22. szám alatt közölt Schonenben talált nyéllyukas rézbaltá gombalakú fokával szintén igen élénken emlékeztet hazai típusainkra. Az egy síkban fekvő kettős élű rézbalták csekély átmérőjű nyéllyukoknál fogva sem fegyverül, sem szerszámul nem szolgálhattak; némely kutató szerint fémrudak voltak, melyekből kisebb réztárgyakat készítettek; az illetők figyelmeztetnek arra, hogy a görög a 10 uncia súlyt vagy értéket a *πελεζυς* (kettős balta) szóval jelölte. Mások fogadalmi baltákat látnak bennök, mert a kettős balta igen régi időktől fogva a napisten symboluma. A 18. l. 50. ábrája alatt bemutatja e végből a mi Jupiter Dolichenusunk képét, a mint jobbjával forgatja e kettős élű baltát.

Azt azonban nem mondják sem Montelius, sem a többiek, hogy e csekély nyéllyuk előlékelés is lehetett, melyet a vevő tetszése szerint tágíthatott, a mint ezt napjainkban is pántoknál és egyebeknél tapasztalhatjuk.

A kettős élű rézbaltákkal egyidejűleg jártak ilyenek kőből is. Montelius be is mutat egy-egyét Francia-, Angol- és Svédországból. Hazánkban ilyen kétélű kőbalta van a szombathelyi múzeumban. Természetes, hogy e kőbalták a fémből valóknak utánzatai és nem megfordítva. Határozott jelei annak, hogy a kőszerművesek hiúsága nem akarta, hogy mögötte maradjanak a rézkovácsnak.

Bizonyos, hogy rendkívüli ügyességet fejtettek ki a kő feldolgozása körül. Valóságos remeke az aeneolithikus korszaknak a Nemzeti Múzeum sokat csudált fokos csákánya sötét serpentinből, mely alakjának elegáns voltával túlesz még a fémfokosokon is.

A rézkor után áttér a bronzkor legrégebbi időszakának az ismertetésére. Az ezen időből való tárgyak önban szegény bronzból valóak. A fő jellege az, hogy ezen időszakban már nem tiszta, hanem kevés ónnal, arzénnel és antimonnal ötvényezett rézből készülnek különböző tárgyak. A típusok egyik legfontosabb sorozatát a nyéllyuk nélkül való balták (vésők) képezik, melyek a kőből valóak mintájára készültek. Csakhamar észrevették, hogy a véső felső részét keskenyebbre is foghatják anélkül, hogy ez által az él hossza rövideget szenvedett volna. A felső rész ezen keskenyedését lassanként túl is hajtották oly annyira, hogy némely példányoknál valóságos szárnak tekinthető (56. ábra 21. l.) Az oldalakat gyöngén befelé homorították, minélfogva a nyélbe könnyebben erősíthették. Később az oldalakat gyöngé, majd erősebb peremmel látták el, hogy a véső munkaközben való elfordulását megakadályozzák. A véső-

nek a nyélbe való felcsuszásának megnehezítésére a véső lapos oldalai közepe táján keresztbe vonuló kiduzzadó sarkot vagy talpat csináltak, mely olykor igen magasra emelkedik ki az oldal széles lapjából (47. l. 127. ábra.) E pontnál fölhivom a figyelmet a 139. l. 346. ábrájára, mely a Kis-Ázsia délkeleti részében fekvő Kara-Enyuk prähistorikus romjaiból való bronzvésőt mutatja be. Ennél a felcsuzamlást oly módon akadályozták meg, hogy a vésőnek a nyélbe szolgáló felső részét jóval a véső hosszának közepén fölül keskenyebbre fogták, minélfogva az alsó vágó rész kijebb ért a nyél nyílásánál. Még szembe-tünőbb ez a 191. l. 473. és 474. szám alatt ábrázolt bronzvésőknél, melyek délkeleti Itáliából valók.

De a legtökéletesebb alakot Spanyolországban érte el e típus, hol a vágórész vállszerű kiugrása még fölfelé is kunkorodik (221. l. 541. ábra), miáltal a fölcuszamlás merőben lehetetlenné vált.

Az első vésőről szólván, azt mondja Montelius: a tipologikus fejlődés Keleten nem ment annyira, mint Európában, ott sem kiemelkedő oldalperemek, sem sarok (talp) alkalmazásához nem jutottak el. E nevezetes nyilatkozatra későbbben még visszatérek.

Minek utána 26 vésőnek vegyelemzését közli, a kevesebb óntartalom alapján is arra a meggyőződésre jut, hogy a lapos és a majdnem egyenes szélességű vésők a legrégibbek, a lapos, de szélesebb élű, valamint a csak igen alacsony oldalperemű vésők újabbak, míg az alacsony peremű ívelt élű vésők a talpnak nyomával a legfiatalabbak a szóban forgó típus sorozatában. Mindezek nyomán különösen kiemeli, hogy itt Északon, Európában, valamint Délen is először vegyítetlen rezet, későbbben ónban szegény és csak sokkal későbbben ónban gazdag bronzot alkalmaztak a bronzkor első időszakának tartamán belül.

Főlemlítvén azt, hogy az átfúrt kőbaltákat is utánozták a fémbe, áttér a török és kardok ismertetésére.

A töröknek az első időszakban nem volt markolatnyújtványuk. A cyprusi alak (mely hazánkban is előfordul), Északon az első időszakban ismeretlen. A pengék laposak meg szélesek és alapjukon bevágásokkal vagy lyukakkal bírnak, hogy a markolatba beleerősíthessék.

Eleintén a pengék igen kicsinyek, később mind nagyobbak, szélesebbek és vastagabbak lesznek. Az Olaszországból importált alakot vajmi hamar utánozzák, díszítésök szakasztott olyan, mint az olaszoké, t. i. hosszú háromszög a penge lapján, melynek alapja a penge és markolat közötti határvonal. A markolatot már az első időszak első felében fémből öntik, elvértve akadnak darabok, melyeknél a pengét és markolatot is egy darabban öntötték. A markolat és penge közti határvonal közepe táját majdnem kizárólag ívalakra hajlított.

Kardot még nem ismertek az első időszakban, e helyett használták a «*törbaltát*» (azt tartom, ez jellemzőbb kifejezés, mint a német «*Schwertstab*»). A tör pengéjét véső (balta) módjára erősítették bele a fanyélbe, csakhogy e célra aklákat használtak; későbbben a pengét az ezt befogadó hüvelylyel egy darabba öntötték; még későbbben a nyelet is öntötték, még pedig hüvely módjára üresen, ilyenkor a törbaltát és nyelét faczövek segítségével szorították egymásba. «Az öntés ezen módja az ötvös nagy ügyességéről tanuskodik.» (30. l.)

A török pengéjét későbbben oly hosszúra öntötték, hogy kurta kardoknak is tekinthetjük. «Igen hosszú bronzkardok az első időszak vége előtt igen ritkák.» (31. l.)

Köpű nélküli dárdacsücsokat a kőkori kő- és csontdárdák mintájára rézből és bronzból Európa déli vidékein készítettek. Későbbben föltalálták a köpűs dárdacsücsokat. Északon az első időszak vége előtt lépnek fel, de ennek első felében bizonyára még nem ismerték azokat. Egyéül kések rézből vagy bronzból, milyenek Magyarországon gyakoriak, Északon az első időszakban igen gyéren találkoznak.

A mi az első időszak ékszereit illeti, a karikaalakúak a leggyakoribbak. Legtöbbje rézből, vagy bronzból való, néhány arany. Ezüst ekkor Északon még rendkívül gyér volt; Spirális gyűrűket aranyból, rézből, vagy ónszükölködő bronzból itt is, ott is találtak; egyszerű, vagy kettős huzalból készült karspirálisok már korán találkoznak. A sűrű tekervényekből összeálló karpereczeket öntésben is utánozták.

A karpereczekhez hasonló nyakgyűrűket rézben és bronzban is megkapjuk. Végeik eleintén egyenesek, későbbben átgörbítik és föl is kunkoritják. Ezekét is öntésben utánozták. Ez a típus fentartotta magát a harmadik időszakig.

Ezek után közli a gyűjtéletes leleteket. Összesen 100-ról számol be; ezek közt bemutatja a Schonen keleti partján fekvő *Kivik* melletti sírkamara egyik képes kölemezét (69. l. 180. ábra), továbbá ugyanilyent a szintén Schonenben levő «Willfarahögen» melletti sírkamarákból (ennek két lóval vontatott két-kerekese igen emlékeztet, rajzát illetőleg a Sopron melletti Purgstall figurális edényeinek hasonló képére); végre a Södermanlandban *Tuna* mellett talált kölemez szánkók vagy hajók képeivel (69. l. 189., 190. és 191. ábra).

A bronz legrégebbi időszakának aránylag magas kulturáját az északi fiatalabb kőkor nagy fejlődéséből magyarázza, mely utóbbi az alakok szépségére és eleganciájára nézve mindent fölülmúl, a mit egyebütt Európában találtak.

Az ezen időszakban használt fémek Északon a réz, az ón, a bronz és az arany. Ezüst rendkívüli ritka. Vas teljesen ismeretlen. Gyakori a borostyánkő vagy «succinit», a mint a geologusok a balti borostyánkő főtömegét hijják.

Az első időszak belföldi réz- és bronzműveit öntéssel állították elő. A finomabb tárgyakat «à cire perdue» módon öntötték. Öntés után sok bronzot punczolt ékítményekkel díszítettek (73. l. ábrái). A spirális minta, mely a 2. időszakban oly gyakori, az elsőben Északon nem fordul elő.

Ismeretes, hogy az æneolith-kor edényeit gyakran fehér anyaggal kitöltött ékítményekkel díszítették, ugyanezt tették a rézkor és régebbi bronzidő egyes tárgyainál is, csak hogy a kitöltő anyag nem fehér, hanem sötétbarna és gyantából való. Ilyennel díszített pl. a wretaklosteri bronzkard (74. l. 198. ábra).

A temetés ezen időszakban elfödelésből áll. Fekvő guggolókat, milyenek nálunk és Csehországban is gyakoriak, még nem talált Északon. A csontvázak kinyújtottak. Sírokl kőkamarák és kőrekesztékek szolgálnak; gyakoriak a fatörzs koporsók. A sírok fölé rendszeren halmokat emeltek.

Az első időszak Európa északnyugati részében való földrajzi kiterjedésének ismertetése után a következő kérdésekkel foglalkozik.

Honnan kerültek az első fémek Északra? Miként ismerkedtek meg az első fémekkel Északon? Az első kérdést illetőleg rendkívüli bő adatok nyomán arra a következtetésre jut, hogy az első fémek két úton kerültek Északra. Az első, a «nyugati» út Afrika északi partjai mentén Spanyolországig és innen Franciaországon keresztül a brit szigetekig és az Északi-tenger német meg skandináv partjáiig vezetett. A másik, a «déli» út vagy a Balkán félszigeten át, vagy az Adria mentén az osztrák-magyar monarchiába vezetett, hogy innen különösen a Moldva és Elbe (talán Morva és Odera?) mentében a Balti- meg Északi-tenger partjáiig folytatódjék. Az első a régibb út. Ezen az úton a síroknak két alakja elsőben a dolmen, utóbb a kőfolyosós sír került Keletről Északra. E két vidék érintkezésére mutatnak a harangalakú agyagpoharak is. Ezek mindannyian a kőkor végső és a bronzkor legelső időszakához tartoznak. Az érintkezés mellett bizonyítanak még a díszítő minták is, melyek a későbbi kőkor agyagedényein előfordulnak. Némely bronz- és aranyelet bizonyítja, hogy Skandinávia miként a kőkorban, úgy a régibb bronzkorszakban is Nyugat-Európa országaival, különösen pedig a brit szigetekkel állott összeköttetésben. A réz meg ónérczeket a brit szigetekben, az ottani rézbányákban lelt kőkalapácsok után ítélve, ősidőktől fogva bányászták. Irland pedig azon időkben egyike vala Európának leggazdagabb tartományainak. De hát a mostani osztrák-magyar monarchiában is sok a réz meg ónércz. Erdély pedig aranyban való gazdagságánál fogva ősidőktől híres ország. Ebbeli gazdagságát legjobban bizonyítja a *czófalvi* kilencz tömör aranybalta lelete, melyeknek alakja jellemző a bronzkorra nézve. Tehát innen is kerültek Északra ez érczek. E mellett szól az északi réz- meg bronztárgyak gazdag nikeltartalma, mely a brit szigeti rézben ritkábban és soha oly nagy mennyiségben nem fordul elő. Egyes dunamenti alakok Északon való előfordulása is ezt bizonyítja. A fémek részint rudak, részint kikészített árúk alakjában jutottak Északra. Sokat, talán legtöbbször itt átalakították, némelyike azonban változatlan maradt és ennél fogva élénk tanúbizonyságot teszen eredetéről. Most 17 analógiát hoz föl a Duna mentén otthonos és Északon szórványosabban előforduló réz- meg bronztárgyak közül, melyek nyugati Európában majdnem kivétel nélkül ismeretlenek, de a Földközi-tenger keleti vidékein mind előfordulnak. A skandináv népek tehát a fémeket mindkét úton nyerték és bizonyos, hogy a déli út rájuk nézve a legrégebbi bronzkorban sokkal fontosabb vala a nyugatinál, a mit a típusok és különösen a nagy nikeltartalom tanúsítanak.

A nyugati régibb út, mely a kőkorban volt a fontosabb, a bronzkor elején nagyban vesztette jelentőségét a skandináv országokra nézve, mert akkor megnyílt volt már a kontinensen keresztül vezető rövidebb út. Mindazonáltal a brit szigetekre nézve a nyugati út még birt jelentőséggel, mert ezen kereste a Kelet-Britannia ónját és Irland aranyát. A réz és bronz ismerete nyilván előbb került ide, semmint Skandináviába. Tehát mindkét úton jutott a fémek ismerete Északra.

Hogy az osztrák-magyar monarchia országai élénk összeköttetésben állottak a Földközi-tenger vidékeivel, erre nézve újból 15 analógiát hoz föl. Ezek közül főlemlitem a majdnem parallelogram alakú lapos rézvésőket, a

hüvelyes nyéll yukas rézfejszékét, melyek az assyr bronzfejszékre emlékeztetnek; az egy síkban fekvő és a keresztezett kettős élű rézbaltákat, a cyprusi réztőröket, a spirális aranygyűrűket, a spirális ékítményeket, melyek nálunk még a kőkor vége előtt fordulnak elő az agyagedényeken akár kotort, akár főstött alakban és végre a talpcsöves gombaalakú edényeket. Mindezek sűrűn találhatók nálunk Magyarországon.

Északi Németország és Skandináviára nézve a bronzkor első időszakában a délkeleti befolyáson kívül itáliai is megállapítható; ez különösen a peremes vésőkben (felső végükön egy kis homorú bevágással) és a széles, háromszög alakú törpengékben nyilvánul.

A második kérdésre hogyan ismerkedtek meg Északon az első fémekkel, azzal felel, hogy ez alkalmasint úgy történt, mint manapság a találmányokkal, melyek egyik néptől a másikhoz az érintkezés folytán jutnak el. Tehát a Keletet véve kiinduló pontul, innen a fémek ismerete a Földközi-tengerhez jutott, honnan a fenti két úton felhatolt egészen Skandináviáig, sem az etruszok, sem a phönikiék nem vitték Északra a bronzkulturát, mert most már tudjuk, hogy az északi bronzkor eleje összeesik Itália bronzidejének oly szakaszával, mely jóval megelőzi az etruszok föllépését. De népvándorlás folytán sem jutott Északra a fém, ennek ellene van a kőkor-végi és bronzkor elejéről való sírok egyformasága.

Az ismertetett két kérdés tárgyalása után hozzáfog annak a megfejtéséhez: mikor kerültek Északra az első fémek? Ezt két irányban igyekeznek megoldani; először mennyivel korábban vagy később jutott a fémek ismerete Északra, mint Európa egyéb országaiba (relatív chronologia)? és másodsor: lehet-e a fémek itteni első felléptét Kr. e. századokkal kifejezni (absolut chronologia)?

Az első kérdést illetőleg igen éles logikával bizonyítja, hogy a fémek föllépése Északon majdnem egykorú a fémek déli alkalmazásával; mert nem tehető föl, az országok közlekedési viszonyait szem előtt tartva, hogy Északon még kizárólag a réz járta volna, mikor Közép-Európában már benne voltak a bronzban és viszont, hogy Északon még az ónban szegény bronz járta, mikor amott már ónban gazdag bronzot ötvényeztek. Ezen tételét számos, különösen Itáliából fölhozott analógiákkal bizonyítja. Ebből szigorú következetességgel folyik az, hogy a tiszta kőkor Északon sem tartott tovább, mint Európa egyéb vidékein. E fejezet végén fölemlíti még azt, hogy az északi kőkor utolsó időszakának bámulatos szép kőművei szintén a Kelettel való érintkezés mellett szólnak, hol Egyiptomban és nyugati Ázsiában hasonló gyönyörű technikát találunk a kőből való munkák körül.

Belemenve az absolut chronológiába, mindenekelőtt a réz és bronz Keleten való első megjelenését tárgyalja. Az indiai rézkor (Gungeria) absolut idejét nem lehet meghatározni, annyi kiviláglik a leletekből, különösen a baltákból (vésők), hogy itt semmi dolgunk valami primitív fémkulturával. Fegyverek és szerszámok már kifejldött technikáról tanuskodnak. Valószínű, hogy a khaldeai kulturrégióban a bronzot önállóan találták föl, még pedig előbb, mint Indiában; de megelőzőleg ott is hosszú időn át tiszta réz járta, míg a bronzot feltalálták.

A déli Babyloniában Tellonál (vagy ⁴Tell—Loh) felfedezett legrégebb emlékek tiszta rézből valók és a Kr. e. *negyedik* évezredbe nyúlnak vissza. Igen sok réz (vagy bronz) tárgyat talált Loftus Senkerehben, Khaldea régi Larsa nevű városában. Az arabok e helyet «Tell Sifr»-nek (rézhalomnak) nevezik. Az itteni leletekből közölt ábrák (136. l. 331—337. ábra) nézetem szerint szintén igen fejlődött fémtechnika mellett bizonyítanak; kiválóan érdekesek a nyilköpűs fejszék, melyeknek analogiáit hazánkban is találjuk.

A Mugheirnél (a régi Ur) és Varkánál (a régi Erech) talált nagyszámú sírok, melyek a Kr. e. harmadik évezred második feléből valók, kő- és rézből meg bronzból való fegyvereket meg szerszámokat tartalmaztak. Egy ékirásos kard (338. ábra), mely egy a Kr. e. XIV. században élő assyr királyé volt, bronzból való. A Kr. e. körülbelül 1300-ban épült Nimrud (Kalah) városban szintén bronzfegyvereket találtak.

Perzsia, Turkesztán, Armenia és a Kaukázusban sok lelet került elő, de leginkább a bronz legkésebbi idejéből. Syriából is ismerünk réz- meg bronzleleteket. A betlehemi véső és beiruti (Phönike) tör valószínűleg rézből való, mindkettő cyprusi alakú.

Egyptomba alkalmasint szintén Ázsiából jött a fémek ismerete, ámbar itt már a Kr. e. ötödik évezredben ismerték a rezet. Montelius reményli, hogy nemsokára ázsiai kulturországokban ezeknél régebb leletekre fognak bukkani. Az egyptomiak már a III. dynastia idején aknázták a rezet a Sinai-félszigeten. Cufu királytól kezdve II. Pepy királyig szakadatlanul itt dolgoztattak a királyok.

Hosszú szünet után a XII. dynastia uralkodói megint újból folytatják a réz aknázását. Egyiptom újkorában III. Ramses az utolsó király, ki itt még dolgoztatott.

A legújabb ásások azt bizonyítják, hogy az egyptomiak már az első dynastia idején, vagy még korábban ismerték a rezet. Igaz, hogy ez a fém akkor még ritka; a fegyverek és szerszámok legtöbbje még kőből készül, még pedig bámulatos szép technikával, mindazonáltal kiviláglik ebből az, hogy Egyiptom legalább a Kr. e. ötödik évezredben ismerkedett meg a rézzel.

Mikor ismerkedtek meg itt a bronzsal, arra nézve igen tanulságosak *Flinders Petrie* Kahun melletti ásásai, hol egy város romjaiban sok kőszközön kívül szerszámokat talált, melyek ónban szegény bronzból valók. A kahuni romok a XII. dynastia idejéből valók, mely körülbelül a Kr. e. 2500. évben érte végét. E szerint tehát a bronz feltalálása Egyiptomban a Kr. e. harmadik évezred első felére esnék.

Szemmel tartandó, hogy régebb időkből való rézfejszékben ónt nem, de igenis arsent és antimon-, vas- vagy kénnyomokat találtak. Az ónban gazdag bronz alkalmasint a XVIII. dynastia idejében kerekedik fölül.

Cyprus szigetén korán került a réz használatba. Egy rézkori sírban egy ékirásos hengert találtak, mely valószínűleg I. Sargon idejéből származik. Ez a király körülbelül a Kr. e. 3800. évben élt, tehát a rezet Cyprus szigetén a Kr. e. negyedik évezred kezdete előtt már ismerték. Mikor ismerkedtek meg itt a bronzsal, nem tudjuk, de egyes tűk, melyek a XVIII. vagy XIX. egyip-

tomí dynastíá bronztüível megegyeznek, útbaígázítóul szolgálnak. A bronzkor sokáíg tartott Cyprus szígetén.

Kis-Ázsiáról némi fölvilágítással Schliemann ásatásái szolgálnak. Az első városban, melynek korát Dörpfeld a Kr. e. harmadik évezred elejére teszi, gyakoriak a köeszközök, de a réz, sőt még az ezüst is előfordul, mikor kezdődött itt a rézkor, nem tudjuk. A második városban a kő mellett a bronz fordul elő; e város alapítása Dörpfeld szerint 2500-ra esik Kr. e. Itt tehát a harmadik évezred vége előtt ismerték már az ón-bronzot.

Cyprus után a görög szígeteket és szárazföldet ejti sorba. A prámykénei leletekből azon következtetésre jut, hogy az itteni lakók valószínűleg már a XII. egyptomi dynastíá előtt ismerték a rezet; a bronzot minden kétségen kívül a Kr. e. harmadik évezred vége előtt ismerték.

Hazánkról szólva a lengyeli sáncz rézkori leletei alapján arra a következtetésre jut, hogy a réz nálunk nem jöhetett előbb alkalmazásba a Kr. e. harmadik évezred első felénél. Méltatván a *lucskai* és *vladházi* leleteket, sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy hazánk legtöbb rézkori leleteiről a lelő viszonyok ismeretlenek.

Az osztrák telepek közül különösen a Mondsee czölöpépítményeiből kikerült agyagedényeknek tulajdonít nagy fontosságot, melyek díszítésöknél fogva a Troással való összeköttetés mellett szólnak, miért is a Mondsee telepérről azt tartja, hogy a Kr. e. harmadik évezred közepe tájáról valók. Semmi kétség, hogy az osztrák rézbányákat már a réz korban művelték.

A keleti kulturának Nyugatra való előnyomulását követve, Szicília szígetét éri, hol a sírkamarákban, a festett edényekben, különösen a harangalakú poharakban, az agyagfigurákban és csontművekben fölismeri a Kelet befolyását és ennek alapján kimondja azt, hogy Szicília legrégebb bronzkora szintén a Kr. e. harmadik évezred második felére esik.

Magából Itáliából különösen nagyérdekű a remedellói rézkori temető Brescia közelében; itt tisztán követhető a rézvésők tipologikus fejlődése; olyiknak alakja tökéletesen megegyezik a kövésökkal, másoknak éle ívelt, oldaluk széle pedig emelkedett, sőt vannak valóságos peremes, fönt kivágással bíró vésők is. A csontvázak guggoló fekvése szintén a rézkorra vall. Itáliában a rezet a Kr. e. harmadik évezredben ismerték. Az ónos bronz még északi Itáliában is legkésőbbben a Kr. e. 2000. év körül lépett föl.

A pyrenäi félszígeten, Franciaországban meg Svájcban a réz a Kr. e. harmadik évezred első felében került használatba, legalább a harangalakú régi formájú agyagpoharak e mellett szólnak.

Angliában és Skóciában a harangalakú poharak nem ritkák, de karsúbbak és valamivel fiatalabbak a délieknél, nyilvánvaló azonban, hogy a régiebbek a Németországban és Dániában találtaknál semmiesetre sem fiatalabbak. Valószínűleg a Kr. e. harmadik évezred végéről valók. Némelyikét bronzművekkel együtt találták.

Dél-Német- meg Csehországban a rézzel Kr. e. 2500, a bronzsal 2000 körül ismerkedtek meg, ugyanez áll Észak-Németországról meg Dániáról is, hol az Itáliából importált trianguláris török bronzmarkolata a mellett bizonyí-

tanak, hogy itt Északon az ónos bronzal már a Kr. e. második évezred legelső századaiban éltek.

Az első időszak sokáig tartott itt Északon. Több alkorszakot lehet megkülönböztetni benne. Végét éri a Kr. e. második évezred közepe táján. A spirális diszítés a második időszakra tartozik és megelőzi a fibulákat, melyek Északon aligha régiebbek a Kr. e. 1400 évnél.

Ezen tagadhatatlan nagy következetességgel megírt fejezetek után Montelius azon kérdéssel foglalkozik, hol keresendő a bronzkultura bölcsője.

Legelőször is azon eredményre jut, hogy a rézércszel először is Babylonia ősrégi kulturnépei körében ismerkedtek meg.

Igen is megjegyzendő ama közbevetett megjegyzése, hogy mióta jelen értekezésének első részét közzétette, mindinkább hajlandó olyan időszak föltevésére, melyben a rezes szántszándékosan arsennel vagy antimonnal keményítették; végre megismerték azt, hogy e célra legjobb az ón (198 l.) kezdetben hozzátétele csekély volt, későbbben mind nagyobb lett, míg végre a 10%-ot elérte. Honnan vették az ónt? Erre azzal felel, hogy valószínűleg *Nyugatról*. Sokáig azt tartották, hogy az ón görög neve *Κασσιτερος* Kastira ind szóból eredne; de egy a Kr. e. harmadik században élő görög író tanúsága szerint India Alexandriából kapta az ónt. *Reinach* S. azon nézetnek ad kifejezést, hogy a görög elnevezés Nyugatról jutott a görögökhöz és alkalmasint kelta eredetű. Az altáji ón csak az ural-altáji országokra nézve volt jelentőséggel. Strabó beszéli, hogy az ónt Drángiánában, Afganistán nyugati határán találták. Ón Perzsia egyéb részeiben is fordul elő (Asterabad: Tebris); talán a midianiták földjén is előfordult; a Mózes ejtette zsákmányban ezt a fémeket is felsorolják.

Újabban e vidéken régi bányászás nyomaira bukkantak.

Kis-Ázsiában Kastanumi-nál is találnak ónérczet; de a Kaukázusban nem fordul elő.

Mindezek alapján jogosult az a következtetés, hogy délnyugati Ázsia népei fölfedezték a rezes és fölaltalták a ónbronzt. Az útakat, melyeken Európába jutottak, már ismertettük. Ezekon egyéb keleti kulturelemek jutottak hozzánk. Kiválnak ezek közül különösen a sírok, melyek feltűnően ütnek el az Európában szokásos síroktól (kamarák 202 l.). Egyéb ilyen keleti befolyást tanúsító jelenségek a tűzkőkarperczek, a türkiszből való gyöngyök és a sziklarajzok.

A keleti réz- és bronzkultura elterjedése Európában a kereskedelmi összeköttetéseknek tulajdonítandó. Kelet népei földrészünk különböző vidékein keresték a fémeket (réz, ón, ezüst, arany) és más értékes anyagokat (borostyánkő, só). Most felsorolja az országokat, a hol ezek találhatóak. Hazánk valószínűleg a Fekete-tenger felől nyerte réz- és bronzkulturáját. Az orosz-szibériai befolyásról szóló tant fordítva lehet alkalmazni, t. i. a dunai országokból került oda (köpűs vésők).

A magyar fejszék és sarlók, melyeknek számos analogiáját Oroszországból és Szibériából birjuk, khaldeus-assyr jellegűek és ez utóbbi kulturkörből kerülhettek Északra meg Észak-Nyugatra. A lándzsacsúcsok kettős kivágással is

nem orosz-szibériai, hanem pránykenéi eredetűek. Inkább európai befolyásról lehet szólni, semmint orosz-szibériairól.

Mindezekből kiviláglik, hogy a réz felfedezése és a bronz feltalálása csak *egyszer* esett meg Ázsiában.

*

A közlött ismertetésből tisztán kiviláglik Montelius ama komoly törekvése, hogy a fém használatának első időszakai iránt fölvethető kérdések egész sokaságára lehető alapossággal megfeleljen. Ámde e kérdések némelyike olyan természetű, hogy megoldásuk ma még lehetetlen; sőt van köztük olyan is, hogy megfejtése sikerültével sem vinnők előbbre a tudományt.

Avagy nyernénk-e valamit ama kérdés megoldásával, hol találták föl először a fém használatát? Azt tartom, hogy semmitsem. Mert a mint bizonyos az, hogy nefrit vésőket és obszidián pengéket mindenütt ott alkalmaztak először, hol az illető kőzetek előfordulnak, úgy bizonyos az is, hogy a fémek csak ott akadtak először az ember kezébe, a hol napvilágon hevernek.

Látjuk ezt a vasra nézve Afrika különböző törzseinél, kik minden átmenet nélkül a kőkorból a vasra tértek át; míg a rézre nézve Európa, Ázsia, különösen pedig Amerika elég támpontot nyújt annak bebizonyítására, hogy mindenütt, a hol ez a fém napvilágon hever, szűkebb körre szorította a kőnek, mint szerszámanagnak az alkalmazását. A dolgok természetes sorrendje azt hozza magával, hogy a bányászatot magasabb fejlődési foknak tartjuk, melyre az ember akkor vergődött föl, mikor a keze ügyébe eső érczek a föld színén már elfogytak. A hol tehát a bányászat nyomaival találkozunk, ott már fejlettebb alakokra akadunk, melyek az ősalakok földerítésére, kivált pedig annak a kérdésnek a megoldására, vajjon az illető helyen önállóan jöttek-e rá a fémnek használatára, úgyszólván semmi adatot sem nyújtanak. Csattanós példa erre maga Skandinávia, melynek gazdag réztelepeit az ősidők embere nem ismerte; mikor ezeket itt először kikezdtették, a prähistorikus idők fölött már régen megkondult volt a lélekharang. Az ilyen terület, milyen Skandinávia is, tehát csak azon kérdés szempontjából érdekes, hogy honnan vették őslakói az első érczeket, jobban mondva, az első fémet. Ezen kérdést illetőleg semmi kétség sem fér Montelius ama állításához, hogy Skandinávia a rezet elsőben a brit szigetekről, utóbb pedig monarchiánkból kapta.

De már azt kereken tagadom, hogy hozzánk a fém ismerete valahonnan Kelet felől érkezett volna. Hazánk fölszínének annyi pontján lelhetne az ősidők embere a rezet, hogy önkéntelenül is kezébe akadt. Itt csak az a kérdés kerülhet számba, vajjon mikor ismerte meg a rézben ennek fém voltát. Kétségtelenül akkor, a mikor megtanulta kovácsolását, melylyel vele járt az öntés mesterségének a kitalálása is. Ez pedig nem került valami nagy fejtörésbe. A tűznek pattintó hatását a kőre régen ismerte az ember. Midőn észrevette, hogy a figyelmét színénél és súlyánál fogva felköltő réz, nem hasad kőkalapácsa ütése alatt, megpróbálta szerencséjét a tűzzel és egyszeriben rézkovácsná lett. Innen az öntéshez csak egy lépés kellett. Ez nézetem szerint a dolog természetes fejlődése.

Nem kell tehát azért Babylonia földjére vándorolnunk, hogy a réz alkal-

mazásának első kísérletével találkozunk. Ennélfogva semmiképpen sem járulhatok hozzá Montelius ama felfogásához: «valószínű, hogy a réz felfedezése és a bronz feltalálása csak *egyszer* esett meg Ázsiában.» (215. l.)

Bizonyára nem egyszer és nem egy helyen történt ez, hanem többször és többfelé is. Valóban különösnek tetszik, hogy Montelius, kinek ritka érzéke van az ilyen dolgok iránt és ki az amerikai réz- meg bronzkultúrára vonatkozólag valószínűnek tartja azt, hogy e népek önállóan találták föl a bronz készítését, oly szívésen ragaszkodik az ó-világot illetőleg a bronznak egy helyen és csak egyszer való föltalálásához.

Mind Mexikó, mind Peru népei benne voltak a bronzkultura javában, mikor az európaiak felfedezték e két országot. Azt tudjuk, hogy e két kulturállam népei a felfedezés idejében egymás létéről mitsem tudtak, így tehát föl kell tennünk azt, hogy mindegyik önállóan találta ki a bronz készítésének módját. Ha tehát e népek önmagukból jöttek rá a bronznak előállítására, miért nem lehetne ugyanezt föltenni az ó-világ egymástól távol eső vidékeinek lakóiról? Talán ezek kisebb feltaláló képességgel bírtak, mint az amerikai őslakók? Igazán szánakoznunk kellene az ó-világ lakói fölött, hogy évezredek át lesniök kellett a valamely ismeretlen kulturcentrumból kilövedző fénysugarakra, hogy ezután nagy ügyvel-bajjal jussanak bele a bronzkultúrába.

A minden áron kulturcentrumoskodó törekvések annyira vitték már a dolgot, hogy bakanyelven szólva, az ember örül, ha sajbát talál. A régészet majkóját annyira kihányták már pittykével, fórisal és sallanggal, hogy alig látszik már a kelméje, a melyből készült. Vissza kell térnünk az eredményeket összesítő áttekintés egyszerű módszeréhez. A pra- és post-mykénei, amorgoszi s Isten tudja hányféle és fajta kulturkörök csak óriási zavart idéznek elő. Elvégre odáig jutunk, hogy annyi alkorszakot különböztessünk meg, valahány gyár csak létezett a bronzkorban. Itália bronzkorával ez már meg is esett Monteliuson. (La Civilisation Primitive en Italie.)

Van egy sarkalatos törvényünk, melyet szem elől téveszteni soha sem szabad és ez az, *hogy a cél meg az anyag mindig megszabja a szerszámok alakját*. Innen az a feltűnő megegyezés a primitív eszközök körül.

A véső, a fejsze, kés, tör és kard; a gyűrű, kar- és lábpercz, az agyagedények nagy sokfélesége mind fölveszi idő folytán a céljának leginkább megfelelő alakot. Ha pedig ezt egyszer elérte, akkor hű is marad hozzá évezredek keresztül. Az egyéni izlés játszi eltérései csak ideig-óráig tartanak, ezeknek korszakot jelző képességet nem tulajdoníthatunk. Furcsán járna a jövőendő régésze, ha pl. hazánk egyik-másik vegyes lakosságú vidékét föltárva, a magyar, német, horvát, tót, oláh stb. telepek szerint ugyanannyi alkorszakokat különböztetne meg a mi időnkre nézve. Félre tehát a nagyon is subtilis megkülönböztetésekkel. A sok fától előbb-utóbb meg sem látjuk az erdőt.

A fenti sarkalatos törvény, nemkülönbén az egyéni izlés változandóságának szemmeltartása megtanítanak arra, hogy adott egyenlő viszonyok között egyenlően fejlődik az ember, ki azonban mindig rajta is van, hogy különleges egyéni sajátosságát is érvényre juttassa. Azért az analog esetekből nem következtethetünk közös származási forrásra. Ha van közös forrás, úgy ez nem más,

mint az ember értelme, mely a primitív szükségletek kielégítésénél, nemkülönben a primitív szerszámok és eszközök előállításánál, valamint ezeknek díszítésénél is feltűnően megegyező vonásokban nyilatkozik. A halászó horog alapalakja mindenütt egyenlő, azért senki sem fog arra gondolni, hogy ez a Nilus mentéről terjedt el a világon. Ugyanez áll a legtöbb szerszám és fegyver alapalakjára nézve is. Azért nagyon is óvatosnak kell lennünk az ilyen analógiákkal szemben, nehogy nagyon is merész következtetésekre vergődjünk.

Mert a mi pl. a Földközi-tenger szigeti lakosságának befolyását a mi kontinensünkre illeti, erre vonatkozólag azt tartom, hogy a dolog épen megfordítva áll, különösen a műveltség *kezdő* fokaira nézve. A szárazföldek tagjainak lakossága a kontinensek belsejéből vándorolt ki és nem megfordítva. Későbbben, a görög historiai idő hajnalán érezhetővé válik a kedvezőbb földrajzi és égalji viszonyok közt élő szigetlakosság befolyása a mi kontinensünk belsejére, de nem a prähistorikus időkben. Kiválóan áll ez hazánkra nézve. Annyi kincscsel áldotta meg országunkat a teremtő, hogy mindig jutott kivitelre belőle. Itt az obszidián, az arany, antimon, réz és különösen a só. Erdély sója és aranya évezredekkel ezelőtt volt ismeretes. Ugyanez áll belföldi obszidiánunkról is. Olyan cikkek valának ezek, melyekért messze földről zarándokoltak ide; de a melyek birtokjogának megtartása és megvédéseért mindig résen kellett állaniok az idevalóknak. Sokkal több ok kényszeríté tehát hazánk őslakosságát arra, hogy fegyverei számát szaporítsa és alakjukat tökélyesbítse, mint a szigetek népeit. Innen a nagy változatosság minden ez időbeli eszközeink körül. Oly nagy a gazdagság ezekben, kivált a Kr. e. második évezredben, másrészt oly csekély a déli és délkeleti alakok száma, hogy már maga ez a körülmény is majdnem tökéletesen kizárja az említett vidékek átalakító befolyását. Máskép áll a dolog a Kr. e. első évezred első felében; akkor a Délnek kulturája gyorsan oly magas fokra emelkedett, kiható ereje olyannyira megnövekedett, hogy csakhamar érezhetővé válik a Közép-Duna mentén. De ennek már édeskevés köze a bronzkorhoz, mert ezzel beköszönt a vas uralma nálunk is.

Mindezekkel azt akarom mondani, hogy hazánk őslakossága önállóan fedezte föl a rezet és sűrűen is használta az eleintén kőszerszámok alakjára készült eszközeinek a gyártásánál. A ki látta a szombathelyi múzeumba Fenékről odakerült rézvésőt, egy pillanatilag sem fogja többé tagadni, hogy az nem a kővésők mintájára készült. De a fém alakíthatósága vajmi hamar új formákat teremt, melyeket a kőszerszámműves tőle telhetőleg utánozni igyekszik; még a kétélű baltákat is utánozzák a kőben. Speciális szerszáma a rézkornak a galyhó keresztbeálló élével. Sehol sem találják oly sűrűen és oly óriási példányokban, mint nálunk. Egyike a legnagyobbaknak, a mik csak léteznek, a bécsi udvari múzeumba került Árva megyéből. Hazánkon kívül ezen különleges alakú csákányokkal a balkáni félszigeten és a görög szigeteken találkozunk még sűrűen. Ezen alak átment a bronzba is. De fentartotta magát a vaskoron át mind mai napig, mint ezt a gyökérvágó csákányoknál láthatjuk.

Igen is feltűnő továbbá a bronzkultura egy helyen való föltalálására nézve azon körülmény, hogy föltételezett szülőföldén a bronz aránylag igen kevés eredeti alakot hajtott, míg Európában ezek száma, még pedig fölötte

gyakorlati szerszámokra nézve, jóval nagyobb. Itt van pl. a köpüs vésők végtelen nagy sorozata. Ez az alak határozottan európai találmány, melynek fokozatos kifejlődését a lapos vésőből szakadatlan láncolatban tudjuk kimutatni. Még nyomósabbá válik ezen körülmény akkor, a midőn szemmel tartjuk azt, hogy a babyloni kulturkör állítólag jó egy évezreddel előzte meg Európát a bronz ismeretében.

A köpű föltalálása tehát európai vívmány, de nemcsak a vésőre, hanem a lándzsára nézve is. Ennél a köpű alkalmazása már másodlagos vagyis átvett, még pedig a köpüs vésőktől átvett. Ehhez semmi kétség sem fér; mert a köpüs lándzsánál hiába keressük azt a fokozatos fejlődést, melyet a vésők köpűjének kialakulásánál találunk. Akadnak ugyan lándzsák, melyeknek nyéltakaró szárnyaik vannak, de ezeknek ez az alakja szintén a vésőknél alkalmazottnak az utánezata. Igen sok szó férne tehát ahhoz, ha a lándzsáknál ki akarnók erőszakolni a délkeletről jövő befolyást.

A töröknél mutatkozó megegyezések sem szolgáltatnak föltétlen csalhatatlan bizonyítékot a déli befolyásra nézve. Itt van pl. az ú. n. cyprusi alak, melylyel igen nagyra vannak Monteliusék. Hát az ezernyi sok tör közt akadhat egy-két megegyezés itt is, ott is. A tör alakját megszabja rendeltetése, ma épen úgy, mint évezredekkel ezelőtt. A mester egyéni izlése itt is, ott is változtathat rajta némileg, de az alak szűkre szabott körében igen nagy eltérés nem lehetséges, sokkal előbb fordulhat elő a véletlen találkozás. Abban, hogy a markolatnyújtványnak a burkolaton túl érő részét áthajlítják, semmi cyprusi vonás nincsen, mert ez szükségképeni.

Nagyon feltűnő, hogy Montelius alig vet ügyet a sarlókra. Ezen fölülte szükséges szerszámot ismerjük L. Siret nyomán Spanyolországból, tűzkőből meg rézből. Hazánkban is hármat ismerek (2 N. M., 1 Nagy-Enyeden), mind a három rézből való. A miket felhoz, azokat a bronzkor későbbi szakaiiba sorolja. Azt már csak nem fogadhatjuk el, hogy a bronzkor első szakai ne ismerték volna e nagyon is praktikus szerszámot, a mikor az aeneolith és réz-kor már előállította és használta is ezeket. Vagy talán nem találtak még bronzból valókat? Dehogyan nem, csak hogy ezeket mind fiatalabb időre helyezik, mint pl. dr. Reineke Pál is a magyar bronzsarlókat. Ilyetén módon könnyű chronológiai beosztást csinálni.

Kiváló fontosságot tulajdonítok Montelius ama közbevetett megjegyzésének (198 l.), hogy hajlandó olyan időszak föltevésére, *melyben a rézet szándékkal arzénnel vagy antimonnal keményítették, míg nem megismerték azt, hogy e célra legjobban az ón.* Nézetem szerint ez a helyes nyom, mely a bronz feltalálásának kérdését majdan megoldja.* E nézet helyességét megerősíti Montelius ama további állítása is, *hogy a keleti népek Nyugatról kapták az ónt.*

Ha ezt a két állítást szem elől nem tévesztjük, bizonyára a bronz kér-

* Vsd. ö. Hampel József: Ujabb tanulmányok a rézkorról 1895. 46. l.: «Hogyha az ezután folytatandó vegyi kutatások kétségen kívül fogják helyezni, hogy az antinoniumot következetesen és szándékosan használták a réz keményítésére, akkor talán ki fog tűnni, hogy már az ónkeverék (bronz) ismerete előtt értettek a rézkori fémművesek egy oly rézkeverék előállításához, melyet a tökéletesebb bronzkeverék előhírnőkének lehetne tekinteni.»

dése megoldása körül más eredményre fogunk jutni, mint eddig. Meggyőződésem, hogy hazánkra nézve nemsokára sikerül annak a bebizonyítása, hogy az itteni őslakók önállóan találták föl az antimonbronzot. Itt vannak Erdély, itt különösen Velem bronzai. Utóbbi helyen mai napig majdnem annyi öntőmintát találtak, mint az egész országban összesen. Az itteni telep szakszerű felkutatása több világot fog vetni a hazai bronzkultúrára, mint az eddigi egyéb leletek összevéve. Az intéző körök halhatatlan érdemeket szereznek maguknak, ha teljes erővel rávetik magukat e kiváló telepre.

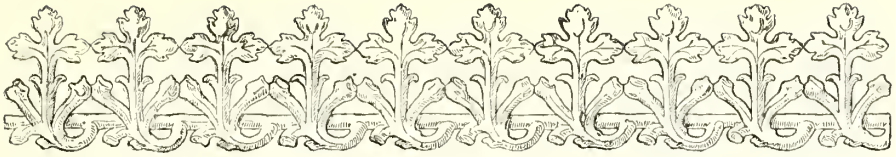
Magától értetődöt mondom, mikor Montelius legújabb művét minden szakembernek a legmelegebben ajánlom.

Sopron, 1902 februárius hóban,

Bella Lajos.

CZIMEREKET ÁBRÁZOLÓ FESTETT ÜVEGABLAK I. FERDINÁND KORÁBOL
A ZÜRICHI MÚZEUMBAN.

IRODALOM.

ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE MONOGRAFIÁJA. II. kötet. I. rész.
Alsófehér vármegye őskora. Irta *Herepey Károly* nagyenyedi Bethlen-főiskolai nyug. tanár. Nagy-Enyed. 1901.

A vármegye monografiájának egyik legnehezebb feladata mindenkor a történelem előtti rész megírása és pedig nemcsak annál fogva, hogy az írott emlékek teljes nélkülözésével küzdő prähistorikus régész csupán csak a leleteknek typologiai alapon való kormeghatározására van utalva, hanem azért is, mivel a politikai határok közé zárt vármegye területén a physiografiai viszonyok váltakozása szerint a különböző kori őskulturák számos oly jelenségével találkozunk, a melyeknek chronologiai rendezéséhez néha igen-igen hosszú idejű megfigyelések és tanulmányok szükségesek. Ezen legnehezebb feladatot a szóban forgó vármegye monografiájának összeállításában *Herepey Károly* tanár végezte. 101 oldalra terjedő értekezése egy élettartamot igénylő, a legközvetlenebb módon végzett lelkiismeretes kutatások tapasztalatait tartalmazza. Megbecsülhetetlen tárháza ez a még nagyon fiatal Prähistoria tudományának kivált egy oly országrészben, a hol — a mint *Virchov* is jelzé — a történelem előtti régiségek tanulmányozása még kezdetleges állapotban van. *Herepey* tanárnak értekezésében a történelem előtti művelődésnek általános időtani rendszerét találjuk kifejtve, a melynek alapos ismertetésében az egyes kultorszakok leírását mindenütt hazai adatok s a lehetőség szerint éppen Alsófehér vármegyei prähistorikus leletek ismertetései egészítik ki. Az egész anyag négy külön részre van osztva, a melyeknek terjedelme a következő: Paläolith 9 oldal, neolith 24, a fémek korszaka 43 és az Alsófehér vármegye terepén előfordult leletek kimutatása 25 oldal. Lássuk ezek tartalmát egyenként sorrendben.

A paläolith æra fejezetében — bár e kulturának emlékei és leletei még eddigelé nem tűntek föl Alsófehér vármegye területén, de hogy tárgyai minő geologiai és physiografiai viszonyok között fordulhatnak elő — részletesen foglalkozik szerző a jégkorszak idejével, a paläolithkori ősembernek a jégkorszakhoz való viszonyával és a nevezetesebb paläolith leletekkel Európában: a Schaffhausen közelében fekvő thayngeni odorral, a Thüringiában levő Schussenquellnél feltárt jégkorszaki maradványokkal, a svájci Wesikonban felszínre került lelettel, Taubachnál az Ilm vízének diluviális üledékeivel s a tertiær embernek létezése körül fölmerült viták és magyarázatok lényegével. Mindezen — a legilletékesebb európai szaktudósok — vizsgálataiból kifolyólag szerzőnk arra kérdésre, vajjon az erdélyi medence s főleg Alsófehér vármegye területén előjöhetnek-e a paläolith ember maradványai: igennel felel, mert:

1. A. F. vm. nem esett a jégárak területébe, 2. mert a diluviális üledékekből a nagyenyedi Bethlen-főiskola múzeumába került őslények csontmaradványai mind a mellett bizonyítanak, hogy velök együtt a palæolith ősember is megélhetett.

A neolith korszak czíme alatt a palæolith kulturának a neolith művelődéssel való kapcsolatba hozatala végett röviden ismétli a præglacial és interglacial időszaknak, a mammoth és rénszarvas korának rövid meghatározását, körvonalozza ezután a dolmenek, kromles-ek, mænhir-ek és tumulus-ok jelentését s kiemeli, hogy mindezen — u. n. megalith építményekből Magyarországon csakis tumulusok találhatók. Az őstörténelmi népek agyag- és ércművességének a formatypusát, technikáját és ornamentikáját tárgyaló előzmények után ismerteti a vládházi, gyertyánosi és bedelői tumulusokból feltárt neolithkori leleteket, mint a melyek Alsófehér vármegye területén a neolith kornak legrégebb maradványai. A torozkói medence gyertyánosi és bedelői határrészében fekvő tumulusok leírását az ethnografia kárára oly korán elhunyt Fenichel Sámuel újguineai kutatónk által eszközölt feljegyzések nyomán közli s ezeknek kapcsán Új-Guineából keltezett három érdekes levelét is közre adja. Præhistorikus kutatóknak igen tanulságosak e levelek ama vonatkozásai, a melyek híven tükrözik vissza a történelem előtti időszak embereinek primitív műveltségét. Végül a neolith kultura chronologiai meghatározásában Schliemann, Wosinszky és Helbig ez irányu tanulmányainak a saját kutatásai alapján arra az eredményre jut, hogy a kérdéses művelődés elterjedése Európában s így hazánkban is Kr. e. a II. évezred utolsó és első negyede közé esik.

A neolithos kulturát követő fémek korszakában természetesen a réz használatának időszakával nyitja meg Erdélynek új művelődését és itten, mint a monografia általa megírt más helyein is nagy segítségére van a geologiai, mineralogiai és petrografiai ismereteknek az a bő és alapos tudása, a mely Herepeyt az archæologiai szakavatottsága mellett a tanársága előtti hivatásából kifolyólag jellemzi. Erdélynek őskori vörösréz eszközeit behozatali (import) productumoknak minősíti és ezeknek használatát a leletekből levonható következtetés szerint részint a neolith-, részint a bronzkori telepéseknek tulajdonítja.

A bronzkor tárgyalása a bronzötvény minőségével, technikájával, feltalálásának, eredetének és felfedezőinek kérdéseivel veszi kezdetét, mely részletek igen tartalmas ismereteket nyújtanak az érdeklődőknek és egyben igen élénk képet adnak arról is, hogy mily számos és bonyodalmas-szövevényes művelődéstörténelmi jelenségre kell a præhistorikusnak figyelmét kiterjesztenie. Az ispánlaki mintegy 14 mázsányi nagy bronztömeg leírását 42 oly község felsorolása követi, a melyek Alsófehér megyében a bronz s a rákövetkező időszakok kulturtárgyainak lelőhelyeit jelzik, s a præhistorikus archæologiai buvárlatoknak gazdag színhelyeiül kínálkoznak. És ha e lelőhelyek alapján gazdagnak nyilváníthatjuk az ismertetett vármegyét fémkori ősrégiségekben, fájdalommal tudatja szerző, hogy Erdélyben ősbronzkori sírmezőknek még csak nyomaival sem találkoztunk. Vidékünk bronzkorát a Kr. e. 2000-ik évtől az 1000-ig számítja, de a leletek chronológiájának részletesebb meghatározását bronzleleteink elégtelenségénél fogva ez idő szerint nem lehet még megkísértenünk.

A művelődés harmadik szaka a vaskor volt és ennek első időszakát Közép-Európában a hallstatti kultúra képviseli. Ennek jellemzése után rátér szerzőnk a skytha kultúra tanulmányozásának kérdéseire s itten a mainzi tudós archæologus dr. Reinecke Pál híve, a ki Kr. e. a VII. századtól kezdődőleg hazánk keleti részének s így Erdélynek is lakóival a turáni fajta skythákat vallja és a hallstatti kultúrát itten a skytha kultúrával helyettesíti. Alsófehér vármegye a Nagy- és Kis-Küküllő völgyei után a skytha emlékek leggazdagabb lelethelye Erdélyben; nem csoda tehát, ha Herepey 14 oldalon oly nagy lelkesedéssel foglalkozik a skythákkal, nevezetesen azok fegyvereivel (kard, vasbalta, nyílcsűcs), ékszereivel, a skytha művelődési kör elterjedésével, hazai lelhelyeivel, Magyarország skythakori ethnikumával s a hazai nevezetesebb leletekkel. Az erdélyiekből feljegyezve találjuk az erked-musna-bevei, a kiskemezői, a pókafalvi, nádpataki, zsidvei, a nagy-enyedi, oláh-zsákovádi, fehérdi, gernyeszegi és nyárad-szentbenedeki leleteket. Kiváló érdekűek a nagy-enyedi Czinege-féle telek, a kakasdombi és a gerepeni szőlőben feltárt skytha sírleletek.

A vaskor második időszaka a La Tène kultúra kora. A svájci La Tène lelhely leírása, leleteinek tömör jellemzése, e kultúrának elterjedése és időtani meghatározása előzi meg az alsófehérmegyei La Tène leleteket, a melyek Nagy-Enyeden az ú. n. Levélszinten, a királypataki határban és a csáklyai őstelepen kerültek napvilágra. Az előzőkben elmondottakkal letárgyaltuk a tört. el. művelődés egyes szakaszait, megvilágítva az Alsófehér vármegye területén felszínre jutott őskori leletekkel; hátra van még az Alsófehér vármegye terepén előfordult őseleteknek typologiai alapon és chronologiai rendben megkísérlett kimutatásáról is szólnunk. E fejezet alatt szerző 21 alsófehérmegyei helységről 30 lelhelyet mutat föl s ezeken kívül a sorozatban még Szent-Gerlicze és Nyárad-Szt. Benedek Maros-Tordából, Árapatak és Kovászna Háromszékből s Péterfalva Szebenmegyéből is helyet foglalnak. Ellenben hiányoznak Berve, Buzd, Gyulafehérvár, Kis-Cserged, Kutyalva, Maros-Portus, Nagy-Cserged, Vingárd, Vizakna és Zalathna Alsófehér vármegyei lelhelyek, a melyek pedig már az ősrégészeti irodalomban ismeretesek voltak. A most megnevezetteken kívül, — a melyeket dr. Cserni tud. munkájából vettem át — még több alsófehérmegyei őskori lelhelyről van tudomásom, mint: Alvincz-csórai határ, Alvincz-La Csirez, Alvincz-kavicsbánya, Magyar-Lapád, Maros-Csűcs, Maros-Szt. Király, pókafalvi őstelep stb. többé-kevésbé jelentékeny lelhelyek, a melyeknek a monografiából, mint teljes műből nem lett volna szabad hiányozni. De mindezeknél nagyobb hiánya az őskori monografiának az alsófehérmegyei őskori lelőhelyek Repertoriumának teljes mellőzése, ú. m. a lelőhelyek holfekvésének, helyrajzának, feltalálási körülményeinek és rajtok előfordult őseleteknek rendszeres rövid összeírása, a mi pedig annál is inkább szükséges lett volna, mivel a monografiában tárgyalt őskori lelőhelyekről eddig nagyrészt senki vagy csak kevés szakember értekezett. Nem is értekezhetett, mert hiszen az, a ki a nagy-enyedi Bethlen-főiskola archæologiai múzeumát hangya szorgalommal és felülmúlhatatlan önzetlen lelkesedéssel megteremtette, az maga a monografus Herepey. S ha már maga a monografia

szerzője egyszersmind a gyűjteménynek is létrehozója, méltán lehet csodálkoznunk azon, miért is foszthatta meg a monografiát ama lényeges részétől, a mely a præhistorikusnak ugyanazt a szolgálatot tette volna, a mit egy okmánytár a historikusnak. Alig hiszem, hogy más mentséget kellene keresnünk, mint az embernevelés magasztos munkájában és az ősrégészeti fáradságos kutatásokban jól kiérdemesült szerzőnk tisztességes aggkorát. A kötet végén 23 szakszerűen megválogatott képes tábla járúl a szöveg értelmezéséhez s a laikusra és szakemberre egyaránt igen tanulságos leletcsoportosításokból hét tábla a neolith-, kettő a réz-, hat a bronz-, négy a skytha- és négy a La Tène kulturát illusztrálja. A mi végül pedig ezen nagyobbzsabású ősrégészeti tanulmány tudományos értékét és az érdemleges kritikát illeti, annak ezen szerény ismertetésem keretében ez alkalommal nem lehet helye; nem pedig azért, mivel egy ily 2—3 évtizeden át nagy buzgósággal véghezvitt kutatások, megfigyelések és tanulmányok összegét csak hosszabb időn keresztül folytatott hasonló irányú észleletek eredményeivel kell összehasonlitanunk és méltányosan elbírálnunk. De meg annál is inkább óvakodnunk kell a hirtelen ítélettől, mivel ilyen irányú gondosabb tudományos munkálatokban — az erdélyi medence őstörténelmét illetőleg — szerfölött szűkölködünk. Már pedig az erdélyi palaeolitikori ősember létkérdését, a neolith-kulturának a réz ærához való viszonyát, a bronzkor művelődési fokozatait és bronzleleteinknek ezen fokozatok szerint való meghatározását, a hallstatti kulturkörnek erdélyi positiv vagy negativ voltát, a skytha kulturának — a Reinecke-Herepey-féle tan szerint — a hallstatti művelődéssel való párhuzamos fejlődését, valamint a La Tène-kor homályba burkolt ethnikai viszonyait stb. stb. önkényesen, elegendő régészeti adatok támogatása nélkül — pro vagy contra — eldönteni lehetetlen. Addig is, míg Herepey művének érdemlegesebb méltatása a szaktudomány részéről elérkeznék, minden túlbecslési czélzatosság nélkül őszintén el lehet ismerni, hogy Alsófehér vármegye ősrégészeti monografiája alapos szaktudással, a régészet iránt minduntalan megnyilvánuló szeretettel, évtizedeken át szerzett tapasztalatok kritikájával, kimerítően és jó magyar nyelvezettel van megírva. Szegényes præhistorikus irodalmunkban kincset tevő becses értekezés ez, mely præhistoriai működésünket világító toronyként fogja irányítani s a melyért a legszerényebb ősz tudósunk a magyar régészeti tudomány háláját és őszinte elismerését méltán megérdemli.

Orosz Endre.

Dr. CSERNI BÉLA: *Alsófehér vármegye története a római korban.* Külön lenyomat Alsófehér vármegye Monografiájából, Nagy-Enyed, Nagyenyedi könyvnyomda és papírárúgyár részvénytársaság, 1901. 4-r. 457 lap és 5 tábla. Nemcsak a nagyenyedi, hanem bármelyik fővárosi nyomdának is tisztességére válnék a czímben jelzett kötet kiállítása, s ha már megszoktuk, hogy a vidéken nyomtatott könyvek ismertetése rendszeren a nyomda gáncsolásával végződik, illendő, hogy örvendetes kivételképen említsük fel, hogy e tekintélyes kötet kiállja az összehasonlítást a fővárosi nagy nyomdák termékeivel s biztat azzal a reménnyel, hogy az eddigi egyáltalában nem czélszerű és dicséretes állapot meg fog változni. Bocsásson meg az érdeemes szerző, hogy mielőtt az ő mun-

kájáról szólok, a nyomdát dicsérem, de hiszen bizonyosan ő is elismeri, hogy jobb a jó, ha szép is.

A szerző bevezetésben és zárószóban jelzi módszerét és álláspontját s a zárószóban méltán mondja művéről: «mindent összegyűjtöttem, [a] mi csak vonatkozással bír Alsófehér vármegyének a rómaiak alatti történetére, s mindent közöltem, [a] mit csak kikutathattam». Azoknak a monografiáknak, a melyek eddig Daciáról, illetőleg Daciának egyes részeiről magyarul megjelentek, közös hibája volt az, hogy túlságosan nagyok voltak, kevés adatukat hosszú lére eresztve adták elé és monografia helyett római művelődéstörténetet adtak, távoleső analogiákból összeszerkesztve sokszor megírt dolgokat. Cserni könyve mindig ragaszkodik Alsófehér vármegye földjéhez, s a hol néha el kell is hagynia, Dacia határain túl nem kóborol.

A vármegye római kori története előtt 16 lapon szól a római kort megelőző időkről s a 22. laptól a 161-ikig foglalkozik tulajdonképeni tárgyával, a vármegye római kori történetével. A kötet többi részében foglalkozik a vármegye római lelcteinak összeállításával (162—236. lap), s a kötet legnagyobb részében, a 237. laptól a 433. lapig a római feliratokkal, végül statisztikát ad a vármegye leleteiről, előbb a római korból (434—448. lap), utána a római hódítás előtti korból (449—454. lap). Befejezi a kötetet a zárószó után tartalom és sajtóhibák és helyreigazítások jegyzéke.

A munka értékének mérlegelésénél első sorban a szerző szempontját kell ismernünk, hogy helyes képet alkothassunk magunknak a könyvről. A zárószóban a következőt olvassuk: «munkámat a szaktudós és a laikus egyaránt olvashatja, használhatja», és ismét: «munkám szaktudósok számára is íratott». E két kijelentésből kiindulva, keresnünk kell, mennyire felel meg a könyv kettős céljának.

Nézzük külön a történelmi részt. A római hódítás, utak, coloniák, municipiumok telepítése után áttér Apulum táborának alapítására; itt a helytartókról is beszélvén, a legio XIII. Gemina történetét adja elé, mint a mely Apulumban táborozott s életének emlékét számtalan feliratban örökítette meg. Erre Apulum város keletkezését írja le, majd a vármegye területén volt római helységek pusztulását, illetőleg a Kr. u. 170 táján történt barbár betörés körülményeit és eseményeit mondja el. Külön fejezetet szentel az e háború pusztításai után bekövetkezett fellendülésnek, s a procuratorok felsorolása után ismereteli a városok és községek szervezetét, mindenütt hivatkozva alsófehérvármegyei római feliratokra; ugyanilyen módon tárgyalja a köz- és magánélet és vallás viszonyait. Ismét külön fejezetben tárgyalja a bányászatot, a melynek középpontja Daciában Alsófehér vármegyének nyugati része volt. A következő fejezetben Dacia, illetőleg Apulum pénzveréséről szól és felsorolja Dacia római érmeit. A 20. fejezet a hármás Dacia tartománygyűléséről s a 21-ik, utolsó, a római uralom bukásáról szól.

A jól folyó szöveget nem szakítják meg tudós kitérések, a forrásra való hivatkozások a lap alján külön állanak, úgy hogy tényleg e részt úgy laikus olvasmánynak, mint tudós szakmunkának vehetjük egyaránt. Az eredetiség háj-hászása nélkül állítja össze fejezeteit szerzőnk, s ott, a hol egyes szakmunkát

használ fel, lelkiismeretesen utána is néz annak, hogy mi az, a mit mástól átvesz. Különösen sikerült átvételek azok a névsorok, a melyeket Jung szorgalmasan megírt könyvéből (*Fasten der Provinz Dacien*) vesz át. Jung száraz tudós idézethalmazaiból az egyes legatusok, procuratorok stb. rövid jellemzéseit állítja össze, elhagyva Jung nagy tudományos apparatusát, sőt ki is egészíti egy helyen (141. lap) egy Jungnál fel nem említett procurator aurariarum nevével, Neptunalisszal, a kinek ebbeli minősége azonban kétesnek látszik az idézett feliratból.

Itt említem fel, hogy Cserni könyve sem mentes a rómaiakkal foglalkozó magyar könyvek egyik hibájától, a helyesírás ingadozásától. Trajan (49. l.), Horaz és Ovid (14. l.), Vergil (12. l.), thrak és thrák (8. l.), agathyrrok (4. l.) és agathyrsek (11. l.), denar (83. l.), Aesculap (120. l.) váltakoznak a helyes latin nominativus alakban irt nevekkal. A műszók használatában is van következetlenség (így egy lapon *ordonanz* és *küldöncz*, 79. l.), vagy felesleges német nyelvű pótlás (trombitásnagy, talán *főtrombitás*, *Stabstrompeter*, 79. l. és kopja [*Spiess, pilum*], 82. l.). *Stilusa* (Cs.-nél *stylje*, 8. l.) néhol nehézkes, pl. «8 m. vastag fallal bíró tornyok erősítik a nem vékonyabb tábor falát» (55. l.) és «feliratos kő... három találatott, [a] melyek közül Vibius Lesbos szigetén halt meg» (80. l.).

Félreértésen alapúlhat, hogy a 14. lapon Bizantinust idézi Stephanus Byzantinus helyett és hogy Malagbel stb. isteneket dák istenségeknek mondja, valamint az is, hogy a 132. lapon így ír: «*Mitræ Invictonak*», »*Soli Invictonak*», «*Apol[1]ini Pythionak*». Véletlen feleldség lehet az is, hogy a 38. lapon levő jegyzetben a *limes Dacicus* irodalmából kihagyja Torma K.-nak a limesre vonatkozó értekezését.

Ha e megjegyzéseket azonban azzal zárom, hogy minden jelentékeny tévedést felemlítettem, abból is kitűnik, hogy e történeti rész gondos munka.

A római maradványok és leletek összefoglaló leírása talán még jobban sikerült része Cs. művének, hiszen ő a hely színén leginkább hivatott arra, hogy ily gyűjtést végezzen. E leírásoknak becses kiegészítése az a 45. jobbára saját fényképe után készült ábra, a melylyel a legnevezetesebb tárgyak és feliratok leírását világosítja fel. A 37. ábrán az apulumi császárszobor aláírása: «*Antoninus Pius szobra*». A 224—5. lapon foglalkozik e szobor meghatározásával Cs., s a Baumeister I. k. 86. lapján levő *Antoninus Pius szoborra* hivatkozva állapítja meg a császár nevét, figyelembe nem véve, hogy úgy hajzata, mint szakálla másféle viseletet mutat, de a mi legfőbb, szemének állása, kifejezése egészen más. Nyugodjunk meg benne, hogy a Szilágyi Sándor-féle történetben a «szerző» (t. i. Kuzsinszky Bálint) meghatározása (*Pescennius Niger* vagy *Clodius Albinus*, v. ö. Imhoof-Blumer, *Portraitköpfe*, II. t. 49. és 50. sz.) nem hibás.

A 41. és 42. ábrán látható fej, az ábráról ítélve, aligha lesz Janusfej, a fej hátsó részén látható dudorodás inkább a szobor megerősítésére szolgálhattott, falhoz vagy fülkébe.

A kötetnek most következő része (237—433. lap) a legterjedelmesebb és leginkább való volna szaktudós használatára. 557 folyó szám alatt közöl kö-feliratokat, külön 25 viasztábla szövegét, 129 f. szám alatt téglabélyegeket, és

20 f. szám alatt másféle bélyegeket és feliratokat. Legtöbb a köfelirat, vizsgáljuk meg azoknak a sorozatát a szakember szempontjából. Forrásul a feliratok alatt a CIL és Ackner-Müller (Die römischen Inschriften in Dacien) számaint idézi, de úgy vettem ki, hogy inkább A.-M. közléseihez ragaszkodik, s a hol eltérést talál két fő forrása között, rendszerint hajlandóbb A.-M.-t követni. Pedig Mommsen már 1873-ban megírta könyvükről: «Quæ sylloge diligentius quidem facta est et doctius elaborata quam Neugebauriana, sed cum editores nec data opera Daciam peragrarint nec in deperditis titulis redierint ad veros auctores, qui latent fere manu scripti in bibliothecis longinquis, rem magis incoharunt quam absolverunt.» (CIL III p. 160). Igaz, hogy A.-M. a feliratok szövege után olvasásukat is közli, de ez nem lehet ok felhasználásukra, hiszen e rendszert Cs. csak kezdi követni, de nem viszi végig következetesen, már a 48—50., 54—56. sz. ftok olvasása nincs meg nála, és a sorozat vége felé mind inkább ritkúl a feliratok alatt az olvasás közlése. Igaz, hogy szakembernek nincs is szüksége rá, de viszont laikusnak a ft. olvasásánál is szükségesebb lett volna a szöveg fordítását vagy legalább értelmét közölni. Így a laikus aligha okúlhat belőle.

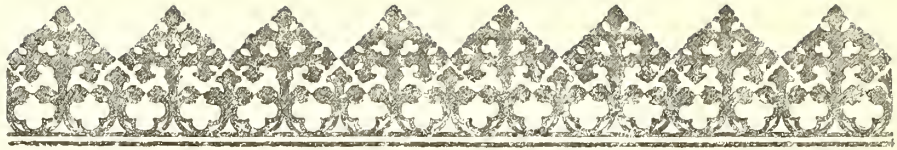
Szakember szempontjából a gyűjtemény teljességét és hibátlanságát kell megvizsgálnunk. A teljességet csak a CIL alapján van módomban némileg ellenőrizni; az ott felsorolt feliratok közül Cs.-nél nem találtam az 1107., 1257., 1290., 1301., 1301*a*), 7768., 7769., 7770., 7771., 7772., 7773., 7774., 7775., 7797., 7834., 7835. sz. feliratokat. Ezek közül a 7775., 7797., 7835. megvannak, de nem a Supplementumból, hanem sorban az 1154., 6264., 1301*b*) sz. alól idézve Cs. 161., 494*a*), 351. sz. a. Viszont sok felirat van, a melyet Cs. nem idéz a CIL-ből, sőt némelyiknél felemlíti, hogy ott nincsen meg. Ezek közül több pedig meg van a CIL-ban, és pedig (az első szám Cs. száma, az = jel után a CIL III. kötet f. száma): 58=1433, 67=1160, 69=55*(!), 110=1426, 148=1422, 171=1425, 239=4315, 246=1485, 247=1321, 261=1537, 321=1153, 328=1373, 330=1164, 331=1500, 408=1600, 412=1615, 419=1436, 458=62* és 63*(!), 461=2866, 462=1211, 463=1528, 464=1610, 468=1149 (Cs. hibásan 1306), 496=1513, 503=1162. Ismétlésekre is akadtam Cs. sorozatában, azokon kívül is, a melyeket ő maga is észrevett (11-et láttam), ilyenek 41=488, 65=368 (egyforma hibákkal), 371=409, 373=400, 462=545(-nek két sorával). De el kell ismernünk, hogy számos oly feliratot sorozott be, a mely itt van először közölve [98, 99, 220, 221*b*), 289, 341*b*), 474*d*)*e*)*f*)*g*)*h*)*i*)*j*), 494*b*), 506, 507, 518 (kétes), 521-től 533*f*)-ig] és sok oly feliratot közöl, a melynek első ismertetője ő volt [23, 113, 178, 218, 290], s ezek közül egynehánynál hivatkozik a CIL III. kötetének még meg sem jelent negyedik Supplementumára, a melynek ő maga küldött be számos feliratot [120=12,557., 145=12,558., 219=12,559., 200=12,560., 400=12,563]. A 351. sz. feliratnál is a CIL III. Supp. 13,016. számot idézi, de ez csak sajtóhiba CIL III. 1301*b*) helyett. A számok idézésénél másutt is fordul elő hiba, így a Peterdi 10. sz. (91. l.) 543. helyett áll, a Peterdi 11. és 14. (98. l.) 544. és 547. helyett; a 94. lapon 104, 99 helyett és 529, 526 helyett, a 119. lapon 121, 116 helyett, a 120. lapon 92, 87*b*) helyett, a 141. lapon 575, 375 helyett, a 261. lapon 82, 77 helyett.

A feliratok közlésében Cs. úgy jár el, hogy elől adja a feliratot magát, rendszeren a hiányzó betűk pótlása nélkül (de pótol azért ötletszerűen: 61, 64, 73, 75, 144, 193, 198, 214, 268, 275, 284—7, 348—9, 356—9, 373—5, 393—6, 405, 459—60, 480—1, 483, 546—7 számúakban), utána a felirat olvasását adja (az előbb említett sűrű kihagyásokkal). Az összevont betűket ily módon jelzi pl. $\overline{ET}$, de ezt sem teszi következetesen (nincs vagy hibásan van jelezve, pl. 37, 42, 44, 141 stb. ftokban). Az egyes feliratokat tekintve, egynehány feltűnőbb hibát a következőkben sorolok fel. — 17. Ackner-Müller közlése nem hibás. — 28. olvasásában Restituto és solverunt a helyes, Restuto és solvunt helyett. — 34. a feliratot a CIL-ből, olvasását A.-M.-ből veszi. — 40. az interpunctió hibás, mint még 64, 74, 113, 141, 147 stb. sz. alatt is. — 50. kimaradt a felirat negyedik sora: MILITES FACTI, azért hibásan teszi keltét 102—3-ra Kr. u., 25 évvel későbbre kellett volna tennie. — 59. egy feliratot közöl kettő helyett; 60. egyet három helyett, v. ö. CIL III 1098. és 988. — 65. egy felirat kettő helyett; Ariostus olvasásában SATVRNINVS áll SATVRNINS helyett, Seifert-ében ANTONINVS, ANTONIVS helyett, Kölesériében 5 sort ad 4 helyett. A négyféle szöveg közül csak egynek olvasása van itt. — 66. olvasásában triforrii áll triformi helyett. — 79. első sorából kettőt csinált. — 85. második sorában nincsen ET. — 103. hiányzik a ft. 9-ik sora: COLLAPSVM. — 107. és 138. Genitalist ír A.-M. után, a helyes Genialis helyett. — 110. olvasásában Ulpius Domitianus Hermesnek írja a dedikáló nevét; Domitianus nem gentile, Domitius a helyes. — 111. olvasásában hiányzó szót jelöl, pedig a felirat teljes; ebben is Cellerinus gentilét ír, Celerinius helyett. — 114. 4-ik sorában A. TAPETI helyes olvasása Auli Tapeti, nem Augusti Titi Tapeti. — 121. olv. colonix Sarmisæ-t ír, Sarmizegethusæ helyett. — 126. a ft. utolsó sorából kimaradt E, az utolsó betű pedig nem D, hanem P; olvasásában optio præfecti-t ír optio prætorii helyett; a ft. vége pedig nem dedicavit, hanem libens posuit. — 127. utolsó sorában COM·POS-t ír, COMPOS helyett. — 128. 4-ik sorban HVISQ áll HVIVSQ helyett. — 142. 7-ik és 8-ik sorát így adja: TABLV·LARVS | PROVINC·DACLÆ, holott helyesen TABVLARVS | PROVINCCLÆ kell. — 144-hez megjegyzi: «CIL III 982. A 983. számú hasonlít ehhez» (nála 10. sz. a.). T. i. ugyanaz a Fuscus állítja a 983. sz. követ is. — 149. Pætinus gentile, Pætinus helyett. — 153. utolsó sora EX | V·L·S·SOL·M, olvasását így adja: ex voto libenter (suscepto?) solvit merito. Mire való a kérdőjel és zárjel? — 156. olv. solvit áll, solvi helyett. — 159. olv. Quinctius és meritur áll, Quinctius és merito helyett. — 161. 3—5. sorában ez áll: M·AVR·COMAT | SVPER·DECANTIS | TES·, ezt így olvassa: M. Aurelius Comatus Super Decantistes, holott a felirat többi részeiből is világos, hogy Comatius Superianus decurio antistes a helyes. — 175.-nél megjegyzi, hogy a CIL betűi nem helyesek, holott csak egy betű hibás. — 178. olv. ex votum! — 185. olvasásába belecsúszott a CIL zárjelbe foglalt exegesise (pater Superi, opinor), de ily alakban: (pater superi, apinor)! — 191. 5. sorban MACILIVS-t ad, holott a 78. lapon ő maga is MAGNVS-nak írja. — 199. 1. és 7. sorban LIL. áll FIL. helyett. — 224. olv.-ban dendrophorum után zárjelben (centonariorum?) áll; ez így érthetetlen, ha a ft. szövegében DEND áll, s nem tudjuk, hogy a

CIL e helyett CENT-et ad. — 231. olv. Manubis áll, Manibus helyett. — 234. hibás szövegét és rossz olvasását A.-M. után adja, idézi pedig a CIL megfelelő számát is, a hol Mommsen megjegyzése e szóval kezdődik: «Descripti», a szöveg pedig egészen más, mint A.-M.-nél. — 240. A.-M. hibás szövege, holott 268. sz. alatt Cs. is a CIL helyes szövegét adja. — 262. a feliratban görög betűkről csak A.-M. tud, latin betűk azok végig. — 306. a MYTHIR | AII és CHR | IISTION szavakban az e betű II formáját ii-vel írja át, Chrestion helyett épen CHR | ILSTION-t ad és Chrilstiont olvas, pedig idézi a CIL Chrestion olvasását is. — 314. Cs.-nél így: (qui pro sua sol) | VTEM·ET·VIT | (et vot) O PoSVIT; helyesen (q. p. s. sal) VTE M'EVIT | (ex stb. — 343. a hibásan pontozott ft. 7-ik sorában a CIL szerint PII áll, az olvasásban A.-M. után (a kik ott PM-et adnak) pontificis maximi, csillag alatt pedig ott áll a CIL pii olvasása. — 377. Közli a CIL helyes szövege után A.-M. rossz szövegét, de csak A.-M. rossz szövegének olvasását, a CIL helyes szövegét nem. — 381. E fthoz megjegyzi, hogy Trajanus idejéből való, holott M. Aurelius Antoninus miles sírköve. — 405. a CIL szerint egy kő két különböző lapján levő csaknem azonos két felirat másodikat csak varians lecciónak veszi. — 410. EABII és AQVI | LEINENSIS áll FABII és AQVI | LEIENSIS helyett. — 449. a CIL szövege után A.-M. olvasása áll, holott maga Cs. mondja, hogy «A. és M.-nél hibás». A 3-ik sorban APOLONI áll, APOLLINI, a 9-ikben PS·PS·, PS·SP· helyett. — 514. Benndorf olvasásából kimaradt a negyedik (kipontozott) sor. — 543. a CIL szövege után elől közli A.-M. rossz olvasását, utána a CIL-ét, a melyből az «instante» szó kimaradt. — 548—557. a CIL számai mellől a * elmaradt. — Végére hagytam a görög nyelvű feliratokat; hatot közöl, a melyek közül csak egynek szövege hibátlan (326. sz.), de ennek olvasását nem adja, valamint az 554. sz.-ét sem, a melyben a görög Θ helyett ⊙ áll. A többi négy feliratnak (112, 325, 327, 491) olvasását is adja, latin betűkkel. Bizonyára helyesebben cselekszik vala, ha nem teszi, oly képtelen szövegeket ad. Még nagyobb hiba volt a 327. sz. ft. MH | TROC = μητρος, latinul matris szavához e megjegyzést fűzni: «Metros talán Mitros = Mithras. Különben ismeretlen istenség.» — Különben a 401. lapon közölt I. sz. viasztábla hét sornyi görög szövegében 14 sajtóhiba van.

Feltétlen elismeréssel adózva annak a nagy szorgalomnak, a melylyel Cs. úr e monografiát megírta, és újólág hangsúlyozva, a mit a történelmi részről mondtam, hogy az a rész t. i. igen jól olvasható módon és felesleges kitérések nélkül készült, valamint kiemelve, mint laikustól és szakembertől egyaránt használható becses fejezeteket, az alsófehérvármegyei római maradványok és leletek leírását és statisztikáját, a felirattani rész részletes és lelkiismeretes áttanulmányozása után azt hiszem, szabad azt mondanom, hogy Cs. könyvének e részét laikus alig, szakember pedig egyáltalában nem használhatja.

Findly Gábor.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT január hó 28-án, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben *első* rendes havi ülését.

Jelen voltak Forster Gyula elnökle alatt dr. Hampel József, dr. Kammerer Ernő, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Vásárhelyi Géza, Szmorák Pál, Kunváry Fülöp és Huszka József ig. választmányi tagok, továbbá Sztehló Ottó, dr. Békeffy Remig, dr. Finály Gábor, Passuth Ödön, Lipcsey József pénztárnok és húsz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, dr. *Czobor Béla* értekezett a pannonhalmi apátság 1518-iki egyházi szerelvényeiről, majd *Börzsönyi Arnold* mutatta be a győri kóráközpéri sírmező leleteit. Az értekezések folyóiratunkban fognak napvilágot látni.

Titkár hivatalos jelentései folyamán a társulat rendes tagjául megválasztottak: *Leszli Andor* Miskolczi, *a nagybányai muzeum-egylet*, *Bibó Bige György* Szabadkáról és *Gubitz Kálmán* Bodrog-Monostor-Szegegről.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Szumrák Pál és Kunvári Fülöp ig. vál. tagokat kérté föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT február hó 25-én, d. u. 5 órakor, a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi közgyűlését.

Jelen voltak: báró Nyáry Jenő elnökle alatt, Forster Gyula másodelnök, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza, dr. Czobor Béla, dr. Gerecze Péter, dr. Eber László, Halaváts Gyula, Huszka József, Nagy Géza és Kunváry Fülöp ig. vál. tagok, továbbá dr. Finály Gábor, dr. Pap Károly, Lipcsey József pénztárnok és 30 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, dr. *Mahler Ede* értekezett a Magyarországon levő egyiptomi emlékekről, számos egyiptomi régiséget mutatva be múzeumaink és magánosok gyűjteményeiből.

Ezután dr. Eber László ismertette Apafi György xvii. századbéli sír-emléket, mint a hazai azonkori szobrászat egyik elsőrangú remekét.

Mindkét értekezés folyóiratunkban fog megjelenni.

Majd a titkár olvasta föl jelentését a társulat mult évi működéséről.

Társulatunk úgymond a folyó évben fennállásának 24-ik évébe lép.

Alapszabályszerűleg kitűzött célját, a hazai régészettan művelését, kifejtését s a hazai közönség körében való megkedveltetését, rendszeres ásatá-

sok eszközlése, nyilvános gyűlések tartása, szakdolgozatok felolvasása, azoknak kiadása, a hazai gyűjtők és szakkedvelők egyesítése által, mint évek hosszú során át, úgy a lefolyt mult évben is szerény anyagi viszonyaihoz mérten igyekezett megvalósítani.

Törekvésünk volt, hogy szakunkat az európai szaktudomány magaslatán művelve, a hazai régészeti események minden kiválóbb mozzanatával foglalkozzunk. E célzt üléseink és szakfolyóiratunk útján igyekeztünk elérni.

Üléseinken *dr. Hampel József* pannoniai ó-kori emlékeket mutatott be, *dr. Eber László* a tiszatarjáni ó-korú arany kincset, a pécskai bronzleletet s csak ienmt Apafi György síremlékét ösmertette, *dr. Finály Gábor* az apahidai római leletről értekezett, *Nagy Géza* a némedi népvándorlaskori leletről és a dunakeszi novatemetőről, *Récsey Viktor* egy érdekes régiséggyűjteményről a Bakonyban, *Sztehló Ottó* néhány hazai középkori nevezetes szentség-házról, *Mahler Ede* a császári római leletről s ma a Magyarországon levő egyiptomi emlékekről, *Gróh István* gömörmegeyi régi falképekről, *Darnay Kálmán* népvándorlaskori aranyékszerekről, *Halaváts Gyula* a dévai templomról, *dr. Papp Károly* egy xvii. századbéli löcsei ravatalterítőről, *Börzsönyi Arnold* a győri középkori sírmező leleteiről, *dr. Czobor Béla* az okolicsnói régi templomról, a pannonhalmi apátság egyházi szerelvényeiről s végül a titkár az ál Zrinyi-emlékekről, a takta-földvári ásatásokról és Vásárhelyi Géza régiséggyűjteményeiről, *Gohl Ödön* pedig bizancezi régi súlymértékekrök értekeztek.

Mindezen értekezéseink nyomán kilencz ülésünkben több száz régiséget mutattunk be tanulmányozás végett szaktársainknak.

De mint eddigelé általában, úgy a lefolyt évben és leghathatósabb támasza volt társulatunknak és tudományunknak az Archæologiai Értesítő szakfolyóiratunk, melynek szerkesztőjének, *dr. Hampel József* úrnak tudomány-szakunk hazafias műveléseért társulatunk ezuttal is bizonyára a legmlegebb elismeréssel adózik.

Anyagi viszonyainkat illetőleg jelenthetjük, hogy a mult évben bevételünk volt 5745 K 92 fillér s a kiadás 4402 K 71 fillér; úgy hogy az eredményként mutatkozó készpénzmaradvány s a hazai első takarékpénztárnál elhelyezett értékpapirjaink, mint alapítványi tőkével együtt társulatunk vagyona a lefolyt év végével 21193 K 21 fillért tett ki.

Tagjaink számát illetőleg jelenthetjük, hogy a kilépett és meghált hét tag helyett hét új tag lépven be, azoknak száma nem fogyott.

Szélekörű működésünket illetőleg jelenthetjük, hogy az országból és a külföldről régészeti kérdésekben a mult évben is számosan fordultak társulatunkhoz s hogy a titkári hivatal 1100 ügyszámot intézett el.

A lefolyt évben nagynevű, régészünk Rómer Flóris szobrának ügye is annyira haladt, hogy annak elkészülte most már a legrövidebb idő alatt várható s a leleplezés Pozsonyban még ez év nyarán megtörténik.

A közgyűlés úgy ezen, valamint a pénztárvizsgáló bizottság jelentését is tudomásul vette s a jövő évi költségelőirányzatot 3536 K 21 fillér bevétellel és 3310 K kiadással elfogadta.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Czobor Béla és Vásárhelyi Géza* vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 24-én délután a M. Tud. Akadémiában tartotta ez évben *harmadik* ülését.

Jelen voltak: báró Nyáry Jenő elnöklete alatt, Forster Gyula másod-elnök, Thaly Kálmán, Vásárhelyi Géza, dr. Boncz Ödön, dr. Czobor Béla, Huszka József, Halaváts Gyula, dr. Éber László, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál, Nagy Géza, Gohl Ödön ig. választmányi tagok, Zsilinszky Mihály államtitkár, Sztehló Ottó, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok és 31 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *dr. báró Nyáry Albert* tartotta meg értekezését az általa fölasátott pilinyi árpádkori temetőről, az érdekes leletek bemutatásával. Az értekezést folyóiratunk fogja közölni.

Dr. Hampel József meleg hangon mond köszönetet a társulat nevében a fölolvasónak a becses emlékek gondos felásatásáért s hogy e tekintetben épen atyjának, a társulat nagyérdemű elnökének nyomába lép, a ki ugyancsak piliny gazdag őskori temetőit kutatta fel annak idejében.

Ezután *dr. Czobor Béla* mutatta be a hajdu-böszörményi magyar vezérek korabeli lovas sírleletet, melyben kengyel, zabla, bronz-boglárok, ezúttal borított bronzkorongok, szíjvégek s bronzhuzatra fűzött négy igazgyöngy volt.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Éber László és Nagy Géza* vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A M. NEMZETI MŰZEUM ÉREMTÁRÁNAK 1901. évi gyarapodása. I. Az éremtári *A*-csoport gyarapodása. (Ókori és bizanci érmek, az összes emlékérmek, kegyérmek stb. és az osztrák tartományok pénzei.)

Leletek: Feldolgozás alá került a maga egészében a kerülősi barbár éremlelet (427 db) és a következő leletek osztrák része: bodrog-monostorszegi (16 db), bodrog-zsadányi (106 db), csizi (18 db), döröcskei (9 db), galamboki (146 db), geletneki (20 db), névtelen (495 db), másik névtelen (7 db), pozsonyi (514 db) és somogy (sámod?) községi lelet (7 db).

Ezen leletekből a gyűjtemény számára megtartottunk: a kerülősi leletből 26 rossz ezüst barbár pénzt, a csizi leletből I. Ferdinand, II. Miksa és II. Rudolf 11 tallérját és 5 ezüst garasát és a galamboki leletből János Ernő salzburgi érsek 1694. évi tallérját. A lágymányosi eraviscus és a péczeli frisachi éremleletekről a vételek rovatában lesz szó.

Ajándékok: *Ambrus Jánostól* Constantius Gallus rézpénze Coh. 38., (Visegrádon lelték), *Baranya Páltól* M. Aurelius nagy bronz pénze, egy iv. századbéli róm. rézpénz, 1 osztrák réz- és 1 stájer ezüst pénz (bölcskei leletek), *Bartos Józseftől* egy antikot utánzó nagy bronz érem, *Bély Mihálytól* a budapesti 1901-iki tanuló-tornaverseny 3 jelvénye, a *budapesti korcsolyázó egylettől* Busbak Péter bronz érme és a nemzetközi korcsolyaverseny bronz jutalom-csegelye, *Busbak Adámtól* (hagyaték) az osztrák tartományok 45 ezüst, 57 réz pénze, 3 zsetón, 2 kegyeleti érem és Bécs hódolatának 1790. évi ezüst emlék-

érme. Összesen 108 db. *Butyka Gyulától* 2 régi bronz zsetón, *Csonka Jánostól* a budapesti 1901-iki anyagvizsgáló kongresszus jelvénye, *Éber Antalnéától* budapesti 1901-iki Morzsányi-párti választói jelvény, *Elischer Gyula* dr.-tól a Korányi-emlékérem bizottság nevében két bronz Korányi-emlékérem és a hozzá való aczél verőtövek (bélyegvasak), *F. X.-tól* II. Agapetus, Celestin, X. Kelemen, XI. Leo, XII. Incze pápák bronz érmei, Bakacs Tamás ón érme, Horatius Fuscus 1589. évi bronz érme, I. Sándor orosz czár kerek vas plakettje, a soproni kath. legényegylet 1866-iki ón jutalom-érme, 1 ón talizmán, III. György angol kir. trónraléptére (1760) vert bronz érem, zsidó feliratu ezüst Krisztus-érem, Viktor Manó olasz kir. gúny-érme pápai tiarával, ezüst csegely 1555-ből Krisztus feltámadásával, Rudnai S. primás 1820-iki ón érme, az esztergomi bazilika 2 kis fém érme, fém érem Ő felsége Magyarhonban való tartózkodása emlékére 1889-ben, Henrik Gyula halberstadti püspök 1597-iki ezüst érme, Zsigmond tiroli ezüst denára, egy athéni tetradrachmon, 2 eraviscus denár és Pertinax denárának ólom utánzata, *Gocsál Kálmántól* Constans kis réz pénze és egy ón érem a kölni dóm felépítése emlékére, *Gohl Ödöntől* thasosi tetradrachmon és Nagy Sándor-féle drachma barbár utánzatai, két stobii antik réz pénz, 6 ezüst és 27 bronz stb. emlékérem, 14 zsetón és 1 aranysúly, *Halavács Gyulától* a pécsi szénbányák 1896. évi szinezett vas emlékérmé, *Hampel Gábortól* két millenniumi érem, *Homicskó Athanázstól* Antoninus Pius nagy bronz pénze és egy francia zsetón, *Horváth Géza* dr.-tól egy első századbéli római császári bronz pénz, *Isoz...-tól* a bécsi 1901-iki anti-alkoholista kongresszus jelvénye, *Jeszenszky Alajostól* egy Üzbégen (Nyitra megye) lelt barbár arany pénz, *Karo Imrétől* I. Napoleon Sz.-ilonai kíséretének bronz emlék-jelvénye, *Kemény Istvántól* egy angol játszópénz, *Király Dezsőtől* két emlékpénz az 1901. évi pécsi hadgyakorlatokra, *E. Kiss Margittól* 1900. évi borsodmegyei ebbárca, *Klobusiczky János* orsz. képviselőtől egy Burgstaller-Klobusiczky-féle házassági érem és egy Kelcz-Klobusiczky-féle ezüst házassági érem, *Kunéry József Kálmántól* 6 osztrák rézpénz, *Mahler Frigától* 1 vágbesztercei ebbárca, *M. F.-tól* esztergomi ezüst érem a magyar kereszténység 900 éves jubileumára és XIII. Leo bronz érme u. a. alkalomra, *Kémeri Mikó Gyulától* M. Aurelius denára (Coh. 287.), *Miske Kálmán* bárótól négy kelta ezüst pénz (velem-sz.-vidi lelet), *Nagy Józseftől* Sever. Alexander nagy bronz pénze (nyerges-ujfalusi lelet), *Nyáry Jenő* bárótól két nógrádmegyei kelta ezüst pénz, *Papp Ernőtől* Erdélyben lelt barbár denár (róm. köztárs. mintára) T COCLOS felirattal, *Passuth Ödöntől* 1 budapesti pléh zsetón, *Ráth-Róth Gyulától* 2 amerikai réz token, *Réthy Viktortól* 1 öntött vas Jókai-plakett (kerek), *R. L.-tól* 2 sárgaréz Sz. György-érem, *Schneider Imrétől* 1 sárgaréz aranysúly, *Schönberger Sámson-tól* 1 róm. köztárs. denár (Mallia; Bab. 2.), *Singer Miksától* II. Constantius réz-pénze (Coh. 226.), *Szaffka Annától* 1 anyagvizsgáló kongresszusi jelvény, *Szalay Imre* n. múz. igazgató úrtól a budapesti 1901-iki statisztikai kongresszus jelvénye, *Szirmay Tonytól* Lukács Béla és Náray Alajos kerek arcképes plakettjei, *Tóth Kázmértől* Domitianus és Sev. Alexander 1—1 denára, *V. Török Gézától* 1 new-yorki zsetón és az 1895-iki III. orsz. gazdakongresszus jelvénye, *Ujj Györgytől* 38 db II—IV. századi róm. csász. réz pénz Ó-Szőnyről, *Zimmer*

Adántól a budapesti 1901-iki kath. nagygyűlés tagsági jelvénye (sárgaréz), *Zimmermann Lajostól* 1 ezüst gúny-érem (pápa és ördög, stb.).

Vétel. Antik érmek: Macedoniai Fülöp tetradrachmonja (tövisi lelet), Nagy Sándor kis ezüst pénze, Apollonia vagy Dyrrhachium «incusus» ezüst pénze, Apollonia ad Rhynd. 2 ezüst pénze, Maronea, Thessalonica 1—1 réz pénze, 2 görög réz pénz, Perinthus: Gordianus III. sárga réz pénze, Cæsarea Capp. 2 ezüst pénze, Antiochia ad Oront. 2 ezüst pénze (Nero és Philippus), Syria: Antiochus VII. ezüst pénze, kelta ezüst pénzek: Tövisről, Lapujtőről, Uj-Dombovárról (2), Ungvárról (6), ismeretlen lelhelyről (5 ezüst és 2 bronz), egy barbármívü cserép éremöntő minta (Ó-Szöny v. Komárom tájáról) 307 db eraviscus, 83 db róm. köztársasági és 12 db Augustus-féle császári ezüst pénz a Budapest-lágmányosi leletből, 1 Cipia-féle róm. köztárs. denár, Livia bronz pénze (Coh. 4.), Drusus bronz pénzének Titus-féle restitutiója, Traianus, Hadrianus és Antoninus P. 1—1 bronz pénze, Faustina sen. denára, M. Aurelius Coh. " 176. állítólag pannoniai veretű bronz pénze, Anastasius arany triense (Sab. 5.), Heraclius Constantinus arany solidusa, Leo és Constantinus ezüst pénze (Millaresion?), II. Isac. Angel. ezüst pénze (Sab. 2.), Manuel Comnen 4 réz pénze és egy bizanci ezüst pénz barbármívü utánzata.

Osztrák tartományok pénzei: 333 frisachi ezüst pénz a péczeli leletből, I. Lipót tiroli tallérai 1668 és 1694, VI. Károly tiroli talléra 1719, I. Ferencz osztrák császár 6 apró ezüst pénze.

Emlékérmek, kegyérmek, zsetónok stb.: II. Rudolf ezüst érme a török háboruk emlékére (Tu ne cede malis), I. Lipót érme Buda visszavételére (kézrel vésett ezüst érem), Frigyes Vilmos a nagy választófejedelem nagy ezüst érme Hamburg megvédelmzése és Buda visszavétele emlékére 1686-ban, I. József m. kir. koronázási érmei: 1. LOWARBIIF (= Wohlrab fecit) siglával (bronz), — 2. R.: Decrescente radicator (ezüst), VI. Károly érmei: 1. Fortitudine et constantia (ezüst), — 2. neje koronáztatására 2 mellképpel (3 bronz), — az innerbergi hámor 100 éves jubileumára (ezüst), — 4. Szavójai Jenő herceg diadalaira (bronz), Mária Terézia érmei: 1. m. kir. koronáztatására Vestnertől (ezüst), — 2. az ő, és férje mellképével (bronz), — 3. a Mária Terézia-rend alapítására MDf siglával (bronz), II. József születésére Vestnertől (bronz), II. Lipót 1791-iki bronz érme (Mantua), Péter Lipót főherceg jelmondatos ezüst érme 1790—2., II. Ferencz vitézségi érme (ezüst), Mária Ludovika m. kir. koronázási ön érme 1808, Károly főherceg ezüst érme az asperni csatára 1809, I. Napoleon érmei: 1. Bécs és Pozsony elfoglalására (2 ezüst), — 2. a schönbrunni békére: Pannonia Subacta (bronz), *I. Ferencz József* érmei: m. kir. koronáztatására (2 ön és 1 réz), — 2. Magyarországon tartózkodására 1889-ben (bronz), — 3. u. arra 1892-ben (öntvény), — 4. vitézségi ezüst érem, — 5. ezüstlakodalma (ezüst), — 6. a hármasszövetség emlékére (ön), — 7. mezőgazdasági jutalom-érem (bronz), — 8. a hátapon Mária Terézia mellképével (magyar föliratu, ezüst), Budapest: az 1865-iki országgyűlésre (réz), u. arra (compositio), az 1867. évi honvéd-egyletekre (réz), a budapesti nemz. zenede 1890. évi fém jelvénye, az 1899. évi budapesti művészestély réz érme, a budapesti 1890. évi amateur-photographiai-kiállítás (ezüstözött réz), a budapesti agancs-kiállítás

(bronz) érme, mil ennumi érmek (1 réz és 1 bronz); Becs: a Num. Gesellschaft 1888-iki érme Mária Terézia mellképével (fehér fém), Kőszeg: 1893-iki hadgyakorlatok (bronz), Lovasberény: 1883. évi tűzoltó-jubileum (sárgaréz), Münster: 1661 (ezüst), Orsova: sz. korona föltalálása 1853 (sárgaréz), Páris: az 1900. évi világkiállítás kormánybiztosainak bucsüestélye (ezüst), Székesfehérvár: 1879. évi kiállítás (ón), temesmegyei gazdasági egyesület (bronz), Töplitz: 1 lapu ón, Vacs: templomszentelés (bronz), Vajdahunyad: 1895. évi bányászgyűlés (nikel), Zágráb: gazdasági jutalom-érem 1891. (ezüst). — *Személyi* érmek: Baross Gábor (bronz), Kamper Ferencz és neje: Fiorapass v. Parr 1576 (ezüst), Kelcz Gyula és Klobusiczky Livia házassági érme 1893. (réz), Kossuth Lajos amerikai érmei (ón, bronz, sárgaréz,) 9 darab, Kossuth Lajos (ón), halálára (ezüst), Kovács József dr. arany érme (kiadatott a m. orv. és term. vizsg. 1901. évi bártfai vándorgyűlésén), Medici Cosmus (ólom), Széchenyi István halálára (ezüst), Telegdi János kalocsai érsek és nyitrai püspök (1643) arany érme (unicum), Tisza Kálmán bronz érme. — *Vallásos tárgyú* érmek: Krisztus születése, (Wurschbauer műve; ezüst), keresztelő tallér I. B. jegygyel (ezüst). — *Szabadkőműves*-érmek és jelvények: Budapest: Grossmuth (ezüst), Eötvös 1877 (fehér fém), Sz. István (zománczos bronz), Haladás 1871 (ezüst), Pozsony: Treue 1888 (sárgaréz), Szamosujvár: Phœnix 1872 (sárgaréz), Szeged: Sz. János (ezüst). Végül egy bronz talizmán-érem és 19 ón lecsapat.

Hivatalos küldemény: Ő felsége nagy bronz plakettje Marschalltól.

Hivatalos vétel: Arany emlékérmek a körmöcbányai pénzverdéből (24 darab), u. m. 1. a földmivelési miniszter által kiadott öt-féle díj-érem. — 2. Ő felsége által 1896-ban a kolozsvári tud. egyetem rektorának és négy karának adományozott érmek (5 db). — 3. A képzőművészeti nagy érem (1545 gr.) — 4. A képzőművészeti kis érem (62 gr.) — 5. A budapesti tud. egyetem 100 éves jubileumára vert nagy érem (2467 gr.) — 6. A millenniumi kiállítás érme kiváló érdemek jutalmául. — 7. A m. tud. akadémia Wahrmann Mór-féle jutalom-érme (361 gr.) — 8. Széchenyi István gróf halálára. — 9. A vas megyei gazd. egyesület érme. — 10. A békésmegyei gazd. egyesület érme. — 11. A magyar tanulók kassai (1894), dévai (1897) és aradi (1898) tornaversenyeinek díj-érmei. — 12. A szatmárnémeti tornaegyesület díja. — 13. Kecskemét város díja a szegedi (1899) kiállításon. — 14. A budapesti korcsolyázó-egyesület nemzetközi versenydíja. — A bécsi pénzverde 1900. évi veretei, u. m. egy-egy db 4 #, 1 #, 20 kor. #, 5 korona, 1 korona, 2 fillér és 1 fillér.

Csere: 1. Nagy Sándor ezüst pénze, három kelta ezüst pénz, Traianus: Cæsarea Capp. (ezüst), Gordianus III.: Antiochia ad Orontem, egy róm. köztársasági «incusus» denár, Treb. Gallus nagy bronz pénze, egy antik ólom tessera, réz zsetón 1489. évszámmal és I. Mátyás czímerével, nyolczszögletes ezüst csegely II. Lajos házasságára, réz zsetón F 1636 jelzéssel (magyar pénzekért). 2. Egy bizanci stíllű, barbár mívű aranytriens (Árpád-kori denárokért). 3. Eggenbergi 1/2 frtos 1658-ból, Albert görzi gróf denára, trieszti denárok: Arlongus (1 db), Volricus (2 db), Aquileiai denár: Gregorius, továbbá 1861., 1862., 1864., 1865. és 1869. évi osztrák 1/4 frtosok, végül Gordianus III. tarsosi bronz medaillonja (osztrák és frisachi pénzekért).

Néhány év óta inaugurált szokásomhoz képest ez évben is hozzá csatolom az éremtári *A*-csoport gyarapodásáról nyújtott kimutatásomhoz az érdekesebb szerzemények megbeszélését.

I. *Antik érmék*: Antik éremgyűjteményünk keretén belül ez évben a legnevezetesebb és legörvendetesebb gyarapodás ismét kelta érmeink csoportját érte. A 805 grammos nyítramegyei üzbégi barbár arany ezuttal biztos adatot szolgáltatott ezen ritkább, de már ismert hazai éremtípus lelőhelyeit illetőleg. Már évek előtt említettem, hogy e típust (l. A. É. 1900. 229. l.) a pallasfejes típus elkorcsosodásából származtatom, melynek előfordulási vonala hazánk legnyugatibb részeire és nyugati szomszédaink területére esik. A Velem-Szent-Viden (Vas megye) szórványosan talált kelta pénzek közt egy kis ezüst pénznek több példánya fordult elő, melynek előlapja a kagyló-típusu aranyokra emlékeztet, míg hátlapján ló látható. (De la Tour: Atlas, v. ö. nro. 9472) Muret Chabouillet szerint Franciaországban Bretonne táján is előfordul e pénznem és verete egy eltorzított emberi arc lenne (profilban). Minthogy e pénznem Velem-Szent-Viden egy kis bój arany pénzzel (Num. Zeitschr. XXVII. 3. tábla 11. sz., de felirat nélkül) együtt fordult elő, meglehet, hogy szintén a bójok pénze volt, kik az osztrák-magyar monarchia területén legfőbb képviselői voltak a kagyló-típusos arany valutapénzt használó középeurópai kelta népcsoportnak, sőt azt hiszem, e típus épen tőlük s az ő révükön terjedt szét az Atlanti tengerig és a Rajna torkolatáig, meg Nagy-Bisztereczig és Brassóig, részint kereskedelem vagy zsákmányolás, részint utánzás és típus-átvétel révén. Ily módon meg lehetne magyarázni a velem-szent-vidi kis ezüst pénznem előfordulását Franciaországban is. — A macedón ezüst Philippeusoknak barbár utánzatait úgy Tövisről, mint Ungvárról, leletből vettük; éjszakkéleti megyéinkben úgy látszik a határozott helyi jelleget nélkülöző Philippeus-utánzatok fordulnak elő leginkább, a mennyire észleleteim terjednek. — Erdélyből egy barbár mivű róm. köztársasági denár-féle ezüstpénzt kaptunk, T COCLOS felirattal. Vajjon van-e ezen éremnek esetleg valami köze a Babelon által kutatott autentikus Horatius Cocles-féle pénzekhez vagy szabad-e legalább ujjmutatásnak vennünk arra nézve, hogy mégis léteztek e fajta eredeti példányok!? 1901-iki szerzeményeink egyik fénypontja a lágymányosi, tehát eraviscus területen talált nagy eraviscus denárlelet, melyből az 1901-ben szerzett 402 dbon kívül azóta még a többit is nagyobbára megszereztük. Ezen lelet egyedül áll a maga nemében, minthogy a többiekről alig vannak kimerítő és biztos adataink és első sorban is arra van hivatva, hogy a Num. Zeitschr. és az Arch. Ért.-ben pár évtized előtt elhamarkodva felállított «quád» teoriát halomra döntse. Legközelebb fontosságához mérten fogom tárgyalni e leletet az Arch. Ért. lapjain.

A Szőny vagy Komárom táján lelt cserép éremöntő minta (Arch. Ért. 1901. 353. l. 7. sz.), melyhez i. h. 357. l. soroltam fel ismert analógiákat — (azonkívül említendő, hogy Damerynél is (Marne) Franciaországban a Kr. u. 193—267. évekbeli róm. pénzekhez való vagy 300 cserép öntőmintát találtak). — úgy látszik, korábbi vagy csak korábbi mintát utánoz (Antoninus-féle nagy bronzot?) a többinél. A megfelelő barbár érem még ismeretlen előttem.

II. *Emlékérmeink* sorozatában az 1899-ben szerzett Telegdi-féle ezüstérem

méltó párja gyanánt dicsekedhetünk el most egy arany Telegdi-éremmel, mely egyelőre egyetlen ismert példány, míg az ezüst Telegdinek a Festetich és Andrassy L.-féle példányokon kívül a Delhæs-félében is merült föl társa, még pedig, hogy ὄστρερον-πρότερον szóljak, immár magában a nemz. múzeumban. Így tehát mindkét bélyegváltozatát birjuk ezen éremnek. Készítőjének is nyomán vagyok. — Kiváló darab továbbá Frigyes Vilmos brand. választófejedelem nagy ezüstérme (63 mm., 72·5 gr.), mely Hamburgnak megvédését és Budának u. a. évben (1686) való visszavívását ünnepli. Előlapján mindkét város képe és neve látható «Hanc capimus, defendimus illam» felirattal. Körül: «Sine Hectore Troia defendi haud poterat, nec sine Achille capi». Mesterjegye: J. R. Schultz sc. Hátlapján 20 soros latin felirat.

Kamper Ferencz és neje Fiorapass v. Parr 1576-iki czímeres ezüst érme szintén egyike nevezetesebb szerzeményeinknek. Kamper II. Miksa alatt fővámszedő v. harminczados (obris-dreisiger) volt Pozsonyban. Kossuth Lajosnak az amerikai Egyesült-Államokban vert érmeit és zsetónjait sem hagyhatom említés nélkül. Érdekesen illusztrálják nagy hazánkfia ottani kultuszát és óriási népszerűségét. A körmőczi pénzverde 24 arany éremből álló szállítmánya tömegével imponál. Ez érme nemelyike különben, így a kolozsvári egyetem érmei elsőrangú ritkaságok fognak maradni, minthogy nem verettek ki fölős számú példányokban. Végül a magyarországi szabadkőmíves-érme és jelvények csoportját sem szabad hallgatással mellőznünk; gyűjteményünk e csoportja legujabban mindinkább gazdagodik, melynek főforrása, úgy mint régebben a millenniumi érmekekre nézve is, néhai Majláth Béla gyűjteménye volt.

Gohl Ödön.

A VERSECI VÁROSI MÚZEUM gyarapodása 1901-ben, fennállásának 8. évében is tekintélyesnek mondható. Az érme 132 drbbal, a régiségek 816 drbbal, a képek, tervek, régi iratok stb. 348 drbbal, a nyomtatványok pedig 173 drbbal, tehát az összes gyűjtemények nem kevesebb mint 1469 drbbal gyarapodtak. A gyűjtemények állománya 1901 végén 15.311 drbra rúgott, melyek közül 5464 érem, 6840 régiségtárgy, 830 régi irat s 2377 nyomtatvány volt. Sok tárgy ajándékozás útján került a muzeumba. A városi segélyből fordítottunk múzeumi kiadásokra 741 K 50 fillért, az állami szubvenzióból pedig 648 K 71 fillért régiségek szerzésére. 1901-ben maradt még rendelkezésre a városi segélyből 559 K 43 f. és az állami szubvenzióból 1181 K 71 f.

1901-ben az ör 23-szor volt kiküldve és pedig ötször a város határában és 18-szor a vidékre. Ásatás két helyt, Varadián és Oresácson rendeztetett. Verseczen a földalatti cserépcsőves vízvezeték volt a kutatás tárgya, eredménye öt vonal felvétele. A kirándulások nemcsak Versecz környékére, hanem a Duna és a Kárás alsó völgyébe is irányultak. A varadiai ásatás végre az ottani Arcidava nevű római castellum északi kapujának, valamint az ezt védő tornyok alapfalainak feltárását eredményezte.

A múlt évi szerzeményből felemlítendő: az I. osztályban az érmeknél, egy makedoni Fülöp-féle ezüst tetradrachmának barbár utánzata Gályáról; egy bizánczi arany érem a x. századból Verseczről és hét darab xvi. századbéli kis ezüst érem egy Gájtászollon előfordult gyűjtélésből. A régiségek

II. osztályában, melyeknek gyűjtésére a fősúlyt fektettük, szereztük a legtöbb tárgyat. Præhistorikus tárgyat kaptunk a város határából: egy serpentínbaltát a «Papok völgyé»-ből, aj. Ditsch Péter; egy kvarcból készült morzsolókövet a Cservenkahegyről; egy bronz tokosvésőt füllel a «Majdan» dülőről, aj. Zinser Antal és egy már 1899-ben talált, nádlevelű bronz kardpengének csücsafelöli töredékét, aj. Márkovics Manó. Dubovácáról az ottani dunaparti úrnatemetőből adott Kálmán Ferencz, közs. jegyző két úrnát, három bögrét és több cseréptöredéket, melyek közül sok a mészbetétes. Fehértemplomi leletű bronz tokosvésőt füllel ajándékozott Adler Miksa. Varadiáról szereztünk egy bronz füzőtűt és czifrázatos cserepeket. Német-Sztanoráról egy agyaggyöngyöt és egy bronz ujjgyűrűt vásároltunk. Dettáról hozott haza az ör úrnamaradványokat, melyekhez a vattinai edények közt voltak hasonlóak. Temes-Váraljáról pedig szereztük egy úrnasír maradványait, melyek egy kétszer öblösített hamvveder és egy füles bögréből állottak. Mindkét edény gazdagon van díszítve mészbetétes rajzzal. Az urna alakja felette ritka s eddig csak Temes-Kubinban és Gályán konstatáltatott, a honnan egy példány a m. n. múzeumban, egy másik pedig dr. Almássy György birtokában van Borostyánkőn, Vasvármegyében (Arch. Értesítő, U. F., XVIII. 109. l., 16. és 17. ábra). A legtöbb tárgyat azonban, mint minden évben, ismét Vattina szolgáltatta. Itt már a leletek apadása mutatkozott, azonban november közepe óta annyit kaptunk, hogy az évi szerzemény 74 kő-, 7 csont-, 48 szarvasagancs és 352 agyagdologra, vagyis összesen 481 tárgyra emelkedett. Vaskori edénytöredékeket hoztunk haza Dubovácáról, Dettáról, Ulmárról és Jászenováról, az utóbbi helyről négy agyagkúpot is. Végre adott Nikolics Józsa egy kelta urnát, mely Temes-Kubinban találtatott. Antik amphorát és sírurnát szereztünk Izbistyéről. Varadián pedig, a hol jul. 6. és 7-én, valamint aug. 26. és 27-én ásattunk, több téglá- és edénytöredéket találtunk, voltak vasszögek, egy alakatlan ólomlemez és egy agyagméces darabjai, melynek alján a LITOGENES bélyeg kibetűzhető. Kubinból kaptunk egy római vas-nyilvéget és végre vásároltunk egy carneolgemmat Mercurius alakjával. Hullámdíszes cserepeket a régibb középkorból Dettáról hoztunk be. Táská-alakú arany fülbevalókat, a VI—IX. századból, Vattinán vétel útján szereztünk. A XV—XVII. századokból való három agyadedény Vattináról, egy hasonló Temes-Kubinból és egy rézüst Varadiáról szereztetett. A verseczi Kápolnahegy északi lejtőjén létezett Podversán maradványaiból adott Zoffmann János egy kapura való nagy függő vaslakatot. A verseczi vízvezetékéből több cserép-csőtágot és téglát szereztünk. Végre vásároltunk egy 83 drbból álló verseczvidéki délszláv ezüstékszer gyűjteményt, melynek darabjai (mentekőtök, dísztűk, csattok, ujjgyűrűk, gombok és főleg fülbevalók) első sorban ugyan az ethnographia szempontjából érdekesekek, de van köztük több olyan is, melyeknek analógiája vidékünk XVI. és XVII. századbeli filigrán ezüst művei közt található.

A múzeumnak két osztálya, a régiségtár és a város millenniumi tárgyai, 1901-ben felváltva 37-szer volt nyitva szabad belépés mellett a közönség számára; a látogatók száma 961 volt.

Versecz, 1902 jan. 6-án.

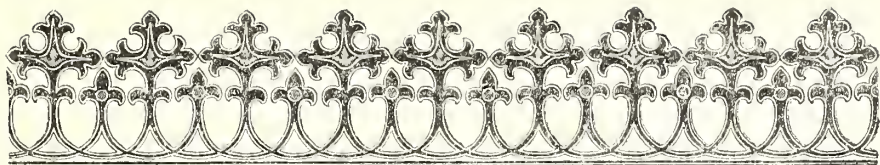
Milleker Bódog.

SZENT DOROTTYA HERMÁJA BOROSZLÓBAN. — A festményt készítette Pfauth Margit.
Az edzést végezte Meissenbach Riffart és társa. — A színes nyomást végezte Lilienfeld S. Boroszlóban.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZENT DOROTTYA HERMÁJA A BOROSZLÓI IPAR- MŰVÉSZETI MÚZEUMBAN.*

(Egy színes képmelléklettel.)

Szent Dorottya fejereklyetartójáról, a mely már 1869 óta a boroszlói iparművészeti múzeumnak, az egykori sziléziai régiségmúzeumnak, egyik fő ékessége, mindeddig nincsen kimerítő, szakszerű ismertetésünk, bár a szakirodalom többször foglalkozott vele. Az ötvösmű történetére vonatkozó rövidebb megjegyzések jelentek csak meg róla és különösen az ereklyetartó koronája keltette föl a kutatók figyelmét.**

Művészi ereklyetartók csak a XIII. századtól kezdve lépnek föl nagyobb számmal és közöttük előkelő helyet foglalnak el a fejereklyetartók vagy hermák. A képrombolók, a vallási háborúk és a francia forradalom sokat pusztítottak el közülök, de mégis aránylag nagy számmal maradtak reánk. Legnagyobb részök az egyházak kincstárainak féltve őrzött kincse és a boroszlói múzeum egyike annak a néhány nyilvános gyűjteménynek, a melyek ilyen ötvösművekkel dicsekedhetnek. Szent Dorottya fejereklyetartója különösen koronájánál fogva érdekes, a melyet magyar sodronyzománcz díszít. Ilyképen azok közé a ritka ötvösművek közé tartozik, a melyek Magyarországon kívül jó fogalmat adnak a nevezetes sodronyzománcz-technika lényegéről.

A fejereklyetartó egészben 44,5 centiméter magas és teljesen trébelt ezüstmunka. A haj, a ruházat részei, a korona, valamint a talapat tűzben vannak megaranyozva, míg a testrészek megtartották ezüsfőületöket, a mely idők folytán feketés patinát nyert. A fejnek 32 centiméter a magassága, tehát körülbelül az életnagyság három negyedének

* A jelen értekezés egyidejűleg jelenik meg itt és a boroszlói múzeum II. évkönyvében, a fordítást dr. Éber Lászlónak köszönjük. A szerk.

** Lásd *Archaeologiai Értesítő*, 1880—81., XIV. köt., 17. l.; u. o., 1887, U. F. VII. köt., 419. l.; Hampel József, *Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből*, Arch. Ért. 1887, U. F. VII. köt., 119, 123., 129. l.; u. a. *A középkori sodronyos zománcz hazánkban*, Művészi Ipar II., 133. l.; J. Hampel, *Das mittelalterliche Drahtemail*, (Budapest, 1888) 14. l.; E. Radisics v. Kutas, *Das ungarische Drahtemail. Kunstgewerbeblatt* 1880, VI. évf., 125. lap. — Színes képe megjelent a *Fahrbuch des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer* I. kötetében (Boroszló, 1900), a honnan a jelen mellékletet átvettük.

felel meg. A fejtetőre kristályüvegből készült lencse van alkalmazva, a mely mögött a szent koponyájának és állkapcsának egy darabja látható. Az üveget vagy «pápaszemet», a hogy egy városházi, az 1445. évből kelt számadás nevezi, rovátkos sodronykarika veszi körül. Az ilyen üvegfödél, a mely sok fejereklyetartónak van a tetején vagy mel-lén, alapjában véve kissé művészietlen, de szükségszerű következménye volt az 1215-diki laterani decretumnak, a mely a szentek testrészeinek föltárását megtiltja. De a keresztények csak úgy hittek a szent test csudatévő erejében, ha saját szemökkel látták azt és sokkal nagyobb volt vágyuk, hogy az ereklyéket lássák, semhogy azt el lehessen nyomni. Az átlátszó üveg alkalmazása kibúvó volt tehát, a melynek révén a zárt ereklyetartó daczára is látható volt az ereklye.

A szent mellét kerek, csipkés szélű násfa ékíti, a melynek köze-pébe gúla formára köszörült, víztiszta üvegkő van beléfoglalva. Az ékszert sodrony erősíti a mellhez, a mely e czélból apró nyílásokkal van ellátva. A herma fölfelé keskenyedő, elliptikus alaprajzú talapzaton nyugszik és két csuklóval van hozzá erősítve. A síma fölületű talapzatot, a melynek alsó átmérői 34, illetőleg 17 cm. hosszúak, mellső oldalán négy kerek kis ablak töri át. Ezek mögött tűnek elő Bálint, Mártha, Tamás, Scholastica, Lőrincz és Lázár szentek ereklyéinek részecskéi, továbbá II. Pius pápa *Agnus Dei*-je. A nyílásokat párhuzamosan rovát-kolt aransodronyból készül karikák szegik be, épen úgy, mint a fejtetőn levő üveglencsét. Ékesség gyanánt és részben azért, hogy a mellszobor és talapzat nem szerves összefüggésének hatását enyhítse, e két rész érintkezésének vonalán keskeny, fogazatos szegély fölött gazdag díszítésű öv fut körül. Az öv fölülete úgy van tagozva, hogy tizennégy finom kivitelű növényi inda tizennégy, különböző alakú, nyílt foglalattal váltakozik, a melyek ékkövek utánzataival vannak kitöltve. A baloldali hajláson levő követ kivéve, a mely talán magyar félopál, csak kék, zöld vagy színtelen üvegek pótolják a drágakövek helyét. Figyelemre méltó négy bordeauxpiros üvegpasta fémnyomokkal. Any-nyira sajátságosak, hogy hozzájárulhatnak az egész ereklyetartó kelet-kezése helyének és idejének pontosabb meghatározásához, ha ismeretes provenientiaájú műveken hasonló, eredeti üveganyagot fedezhetünk föl. Az áttört művű akanthuslevelek tovavonuló inda révén függnek össze, a mely a mellszobor hátán indul ki az ág végéből és az egész lánczot jobbról balra haladva átfogja. A leveleket és foglalatokat két rovátkos sodrony szegélyezi, azonkívül egy harmadik, alattuk elfödve végigvonuló sodrony tartja össze őket. A széles övet hátul három fül és egy szög zárja be; a szög végét oroszlánfejes rosetta díszíti és ugyancsak kis oroszlánfej köti össze a násfát a lánczczal. Szent Dorottya fejét nyílt korona (*corona aperta*) díszíti, megerősítés nélkül reáhelyezve. «A késő

gotikus művészet legnemesebb formáját föltüntető heraldikus rajz mintaképe». Magassága 9 centiméter. A korona abroncsa zománczos szalag, melyet alul és fölül vastag, párhuzamosan rovátkolt csavart sodrony szeg be. A szalagon három kis oroslánfej erősíti meg a forrasztás helyeit, azonkívül a homlok fölött két síma aranyrekeszbe kék üvegek vannak beléfoglalva. Mögöttük két vékony sodronyrosetta van, zománczos golyócskákkal, a melyeknek azonban csak csekély nyomai maradtak fönn. Az abroncs felső széléből nyolcz nagy és nyolcz kisebb, rendkívül gazdag gotikus akanthuslevél nő ki. A nagy leveleket belül erős sodrony köti össze. A levelek tizenhat tövét egy-egy rekesz diszíti. A homlok fölötti középső rekeszből világos, gúla alakú üveg emelkedik ki, két oldalt jobbra négy, balra öt amethyst van beléjük foglalva. Rajzuk a magyar, selmeczi amethysteknek jellemző rajza, az ibolyaszínek hol világosabb, hol sötétebb színével, a melyeknek váltakozása valami várra emlékeztető képet ad. E kövekhez balra egy, jobbra két félopál csatlakozik, a melyeknek magyarországi eredete alig lehet kétséges. A többi rekeszben ismét csak színes üvegek vannak.

Dr. Seger mindazokat a történeti hagyományokat összegyűjtötte, a melyek szent Dorottya ereklyetartójára vonatkoznak.* Az első adat az 1445. évből való; korábbi, sajnos, nem ismerünk. Ennek következtében az ereklyetartó keletkezése helyének és idejének megállapítása céljából arra vagyunk utalva, hogy egyéb ötvösművekkel hasonlítsuk össze.

Szerencsés véletlen, hogy a herma koronájának az abroncsán olyan diszítés látható, a melynek mind helybeli, mind időbeli előfordulása meglehetősen pontossággal határozható meg. A sajtószertű magyar sodronyzománczczal van dolgunk, a melyet 1445 előtt ilyen módon csak Magyarországon állítottak elő.**

Zománczos virágfüzér fut a 453 mm. hosszú és 15 mm. széles abroncs körül. A zománcz tarka színeinek az összetétele a fő eszköze a hatásnak. Az alap áttetsző kékes ibolyaszín. Maga a diszítvány nemes hajlású hullámvonalból áll, a melyből indák gyanánt ügyesen elrendezett virágok, szőlőfürtök, levelek és melléksarjak nőnek ki. Hat, áttetsző fehér, erősen kiemelkedő zománczú kis karikából álló virágok váltakoznak másokkal, a melyek egy vagy három nagyobb, mély zöld transzluclide zománczú rosettából vannak összeállítva. Szőlőfürt alakú idomok következnek ezután, a melyek zöld vagy rubinpiros zománczczal borí-

* *Jahrbuch des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer*, I. köt., 2., 3. ll.

** A sodronyzománcz eredetileg Friuliból és Velenczéből származik, de az oda való művek stílusuk jellegénél fogva itt nem jönnek tekintetbe. Radisics Jenő a friulii és velencei emlékek egész során, a mely a xiv. század végéről származik, a Sesto ötvöscsalád névjelzéseit találta. V. ö. *Arch. Ért. U. F. XI.*, 432., kövv. ll.; Nagy Géza, *Harczias Fridrik első szász választó fejedelem magyar kardja*. *Arch. Ért. U. F. XIV.*, 315 köv. ll.; *U. F. XIV.*, 324. köv. l. — J. Hampel, *Das Kurschwert Friedrichs des Streitbaren von Sachsen*. *Zeitschr. f. hist. Waffenkunde*, I. k., 84. l.

tott tizenhárom kidomborodó ezüstgolyócskából vannak összetéve. Kis ujjas levelek, szétálló mellékhajtások és finom hajlású indák, mindannyian síma ezüsből, töltik ki a tért, a fő inda egyes hajlásai, a virágok és szőlőfürtök között. Az egész diszitmény rajzolatját sodrott filigrán-sodrony képezi és egyszersmind befogadja a zománcz anyagát.

Hampel József találta meg a középkori sodronyzománczról irt tanulmányában azt az utat, melynek révén az ilyen sodronyzománczos munkák helyét és idejét meg lehet határozni. A rendelkezésére álló anyag alapján az időrendi tájékozás tekintetében a következő elméletet állíthatta föl. Lényegileg két csoportot lehet megkülönböztetni. A XV. századból való régibb munkákat az jellemzi, hogy valamennyi piros zománczot tüntet föl. Különös kedveltségnek örvendett a piros, fehér és zöld színek együttes alkalmazása. A XVI. századból való csoportból ellenben hiányzik a piros szín és a hideg színek előfordulása a jellemző vonása e csoportnak. (Hampel, *Das mittelalterliche Drahtemail*, 37. s. köv. lap.) A boroszlói fejereklyetartó koronájának abroncsa a régibb színösszetételt mutatja: kék alapon fehér és zöld virágok tűnnek elő rubinpiros szőlőfürtök mellett.

A helyi meghatározásra nézve Hampel a stilistikai sajátságok elemzését használja föl. Arra az eredményre jut, hogy formai szempontból három nagyobb iskolát különböztethetünk meg: Magyarország nyugati részét, Erdélyt és a Szepességet. Ha a boroszlói korona abroncsát e három fő központ stilsaival összevetjük, csak Magyarország nyugati része jöhet tekintetbe, a hol a külföld hatása alatt a legízlésesebb, legfinomabb, legművészibb ornamentális compositiók készültek. E csoportnak jellemző vonása, hogy virágok, levelek és indák hosszúkás térben forognak egy hullámvonal körül. Ilyképen rendkívül csinos hatások keletkeznek, ha a lendületes vonalak finom alakítású virágokban, indákban és levelekben végződnek. (Hampel, *Drahtemail*, 26—36. ll.) Az indadiszítésnek ez a módja a fő motívuma a boroszlói korona zománczos diszítésének. Arra az eredményre jutunk, hogy a korona Nyugat-Magyarországból való és a XV. században, 1445 előtt keletkezett.

A szóban forgó művészi központból eredő egy másik munka azonban megadja annak a lehetőségét is, hogy a boroszlói mű eredetét még közelebbről meghatározhassuk. Azt találtuk, hogy stilsa általában megfelel a nyugat-magyarországi csoporténak, a mellett azonban különös rokonságot fedezhetünk föl a boroszlói korona és a drezdai történelmi múzeumban levő szász választófejedelmi kard között.*

* *Photographien nach Gegenständen aus dem königl. historischen Museum in Dresden*, II. köt., 86. l. (München, 1871): M. v. Ehrenthal, *Führer durch das königl. historische Museum zu Dresden*, 10. l., 34. sz.; *Arch. Értesítő*, F. F. XIV., 315. köv. l.; J. Hampel, *Das Kurschwert Friedrichs des Streitbaren von Sachsen*; i. h., 81—84. ll.

E két mű összehasonlításából menten kitűnik díszítményük stílusának nagy hasonlósága, a mely arra a föltevésre utal, hogy a korona a drezdai karddal egy vidéken és körülbelül egy időben keletkezhetett. A kardhüvely eredetének helyét és idejét meglehetősen biztonssággal állapíthatjuk meg. Az 1425. év augusztus elsején nyerte Frigyes szász herceg, meissenai örgróf, a választófejedelmi méltóságot. Fölvatása Budán, a császár székhelyén, ment végbe. Valószínű, hogy a díszkard ott keletkezett, a hol először került használatba (Hampel, *Kurschwert von Sachsen*, 81. l.), tehát 1425 körül Buda környékén. A drezdai kardhüvely és a boroszlói ereklyetartó zománczos füzéreinek föltűnő hasonlóságánál fogva a kardra vonatkozó adatokat emerre is átvihetjük. Föltételezhetjük, hogy a korona a XV. század húszas vagy harminczas éveiben valahol Buda környékén készülhetett. Ily módon szent Dorottya ereklyetartóját hely és idő tekintetében meglehetősen pontossággal meghatároztuk.

Fölmerülhet az az ellenvetés, hogy a korona talán későbbi időben került a mellszoborra és hogy ennek helybeli és chronologiai meghatározására nézve mit sem bizonyít. Véleményem szerint a következő ellenérvek megdöntik e nehézséget. Kappadociai Dorottya vértanúhalált szenvedett. A középkor keresztény ikonographiája értelmében minden vértanút, a ki Krisztusért áldozta föl életét, diadémával vagy győzelmi koronával kellett ábrázolni. Ennélfogva a boroszlói hermának is kezdetől fogva koronát vagy legalább diadémát kellett viselnie. Az a lehetőség, hogy az eredeti korona egyszerűbb volt és csak utólag pótolták a mostani díszes darabbal, ki van zárva. Az ereklyetartónak mindig nagy fejdísz kellett viselnie, hiszen az ötvös jelentékenyen egyszerűsítette a hajzat ábrázolását, a mennyiben azt a korona elrejtette a hívek szemei elől. A haj látható részei az ezüsből ki vannak trébelve, a fejtetőn ellenben a haj structuráját csak gyöngén jelzik a bevésett vonalak. Csak úgy volt ez lehetséges, ha a korona tekintélyes nagyságú volt. Tehát a későbbi pótlás esetén is csak valami egyenértékű tehetek volna az eredeti korona helyébe. A haj kezelésének különbözősége finom művészi megfigyelésben gyökeredzik. Ha az ötvös a fejtetőt trébelt kivitelű hajjal takarta volna, akkor a korona díszítésének kellemetlenül nyugtalan, mozgalmas lett volna a háttére. A trébelt haj erős bemélyedései és kidomborodó élei művészietlen, zavaros szomszédságban lettek volna a korona magasan fölnyúló, gazdag kiképzésű díszítményeivel. Az egyszerű hullámvonalak bevésése által ellenben alkalmas, harmonikus, nyugodt háttér állott elő, a mely előtt a korona ágainak díszes volta zavartalanul jut érvényre. A korona abroncsa továbbá szorosán hozzáillik a fejhez. Az a föladata, hogy azt a vonalat elfödje, a hol a leemelhető fejtető a fej másik részével érintkezik. Ha tehát a korona csak később keletkezett volna, akkor készítője csak boroszlói

ötvös lehetett volna, a ki munkájánál szorosán az ereklyetartóhoz tartotta magát. De miképen magyarázhatnók meg akkor a zománczos fűzérnek a drezdai választófejedelmi kardhoz való tagadhatatlan hasonlóságát? Miért választotta volna a boroszlói mester a selmeczi amethysteket és magyar félopálokat ékkövekül? A magyar ötvösnél ez igen közel fekvő dolog. Figyelemre méltó azonkívül, hogy a gúla alakban köszörült üveg, a mely elől, a korona közepét diszíti, hasonló nagyságban és foglalatlanban fordul elő a násfán is. A korona szalagjának kis oroslánfejei is megtalálhatók a lánczon.

A talapzat jobb széle mellett levő nyílás mögött viaszostyát látnunk, II. Pius pápa (1458—1464) *Agnus Dei*-jét és ennél fogva fölmerülhet az a kérdés, nem változtatták-e meg 1458 és 1464 között az ereklyetartót? De nyilvánvaló, hogy az ostyát egyszerűen egy másik ereklye helyébe tették, a mely eddigi üregéből egy másikba került, hiszen még ma is több ereklye van egyesítve a két középső üveg mögött. Az *Agnus Dei* tehát nem adhat okot semmiféle kétségre az ereklyetartó állapotára vonatkozólag. Meg vagyok róla győződve, hogy a korona kezdetől fogva rajta volt az ereklyetartó fején és hogy sodrony-zománczos diszítését az egész mű meghatározására fölhasználhatjuk. A korona ágainak finomsága és tetszetős vonalai az akkori magyar kelyhek és serlegek diszítmenyeire emlékeztetnek. Az 1884-diki budapesti ötvösműkiállítás remekeiről kiadott nagy díszmunkában¹ a serlegeknek egész sorával találkozunk, a melyeknek aranydiszítmenye mintegy kisebbített mása a boroszlói koronának. A besztercebányai székesegyház kelyhének² cuppáján látható gotikus levélsor csak kevésé eltérő kicsinyben való reproductiója. A boroszlói székesegyház kincstárában levő XV. századbéli magyar kehelynek, mely a Gellhorn-család czimerét viseli, olyan ormos szalagdísze van, a mely nagyon hasonlít szent Dorottya koronájához.³

A korona révén mindeddig csak az ereklyetartó provenientiáját határozhattuk meg. Még annak a fontos kérdésnek az eldöntése van hátra, vajjon a herma stilusa a XV. század elejére és magyar származásra vall-e. A fejnek finom, hosszúkás, ovális formája van. Homloka magasan domborodik. A szemcsontok ívei fölfelé húzódnak, a szemöldökök nincsenek megjelölve. Az éles metszésű szemhéjaknak hegyes ovális alakjuk van. Orra keskeny és hegyes, szája, a melynek finom, kettéosztott felső ajka van, kicsiny. Föltünően kicsiny az áll is, a mely-

¹ Pulszky-Radisics, *Az ötvösség remekei Magyarországon*, I. köt., 5., 7., 71., 93., 101., 105. ll.

² *Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon*, XXXI. tábla.

³ A székesegyház kincstárának kiadatlan lajstroma, 11. szám; Lutsch, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, (1886), 173. l., 2. sz.; *Arch. Értesítő*, U F. VII., 419., 422. l.; Hampel, *Das mittelalterliche Drahtemal*, 14., 31. l.

nek gödröcskéje van a közepén. A stilizált haj magasan ki van fésülve a homlokból és a fülkagylókat elrejtve gotikus jellegű hullámvonalakban húzódik két oldalt hátra a nyakszirt felé, hol ismét szabadabban terjed szét. Nyaka vékony, melle csudálatosan valóságosan: úgy szólván nem egyéb, mint a nyaknak lefelé való vastagodása. Az aranyozott ruha keresetlen, egyszerű és csak ponczolt szegélyekkel van díszítve. A finom, gyöngéd fejecske egy serdülő hajdon bájos vonásait tünteti föl, a melyekből nőies szendeség sugárzik ki.

A mellszobor formái azt a stílust árulják el, a mely 1350 és 1450 között a német földet áthatotta. Annak a nagy szellemi és egyházi mozgalomnak a kifejezése, a melyet a mystikusok föllépése jellemez. Ez a stilus vette át a közvetítő szerepét a középkor általános típusai és a renaissance szabadon megnyilatkozó individualismusa között. Nem lép föl mindenütt egy időben. A legmagasabb fejlettség székhelyein kezdődik és csak nyomról-nyomra vonul be a cultura újabb területeibe is. Virágzása az 1370. és 1430. évek közé esik. A kiindulás fő pontjai Köln és Prága városok. Magyarország, a mely cultura tekintetében mögötte állott Kölnnek és Prágának, körülbelül 1425 és 1450 között veszi át a mysticismus művészi stílusát. Ilyképen a korona és a mellszobor keletkezésének az ideje csakugyan megfelel egymásnak. A boroszlói gyűjtemény 1891-diki lajstroma (5393. szám alatt) bizonyos képmásszerűségről szól, a melyre szent Dorottya mellszobrának készítője törekedett, ha nem is érte el azt teljesen. De vajjon kinek a képére készült volna a mellszobor? Alig van benne egyéni hasonlóságról szó, hanem az, a mi ennek a hatását kelti föl bennünk, nem egyéb, mint az egyéni alakítás törekvésének a következménye és kifejezése a középkornak eddigi tipikus formái helyett.

Nehezebb annak a kérdésnek az eldöntése, vajjon az ereklyetartó stílusa magyar elemeket tüntet-e föl? E nehézséget még növeli az a körülmény, hogy a mellszobor keletkezésének idejében az egyéni nemzeti művészetre való törekvés még csak bölcsejében leledzik. Célunkat leginkább úgy közelítjük meg, ha szent Dorottya mellszobrát egyéb magyar fejereklyetartókkal hasonlítván össze, esetleges közös, magyar vonásokat keresünk bennök. Mindeneddig azonban nem ismerünk egyetlen magyar eredetű női fejereklyetartót sem. Csakis szent László győri hermájára és a Magyar Nemzeti Múzeumban levő, férfit ábrázoló mellszoborra lehetünk tekintettel, de mindenesetre kényes dolog, ha a boroszlói női fejek ezekkel akarjuk összehasonlítani, mikor a stilus olyan finom árnyalatainak a meghatározásáról van szó. Azonkívül a két férfi-fej nem tüntet föl magyar sajátságokat. Általában nem tagadható a szent László és Dorottya mellszobrának a stílusa között fönnálló rokonság. A fej formája, a szemek és orr alakítása, a haj ábrázolása alapján

véve hasonló a kettőnél. De a hasonlóságok épenséggel nem magyaros elemek, hanem csak olyan jelenségek, a melyeket annak a kornak a stilusa általában föltüntet. Annak sem volna célja, ha egyéb anyagokból készült művészi alkotások, festmények, fa- vagy elefántcsontfaragványok vizsgálatához folyamodnánk, mert ezekből is csak olyan ismérveket nyernénk, a melyek nem sajátos nemzeti vonásokra, hanem csak a kor általános stilusára vallanak. Magyarországnak nem volt jellemző honi művészete a XV. század elején. A művészek és kézművesek nem belföldiek, hanem Német- és Olaszországból vándoroltak be. Még ha valósággal magyar születésűek is, akkor is az idegenektől tanulnak és átveszik azok modorát. Annak a kornak magyar művészete lényegében nem egyéb, mint olasz és német elemekből kialakult vegyes stilus.

Két különböző stilusnak az egyesítését tünteti föl szent Dorottya fejereklyetartója is. Az arcnak és testnek formái a német mysticismus művészi stilusának felelnek meg. Sajátságos, hogy mennyi vonás emlékeztet olyan kölni, vestfáliai és frank képek sajátosságaira, a melyek 1380 és 1430 között keletkeztek. A mellszobor németes jellege könnyen megmagyarázható. Abban az időben sok német kézműves járt Magyarországon, jogosult föltevés tehát, hogy a herma mestere Magyarországon letelepedett német, rajnavidéki vagy délnémet ötvös volt. De a mellett idegen vonások is föltűnők. Velenczének is volt benne része. A festészetből ismerjük azokat a kettős lényű alakokat, a melyeknek a benyomása félig ó-velencei-muranói, félig kölni-mystikus, Antonio da Murano és Johannes de Allemagna műveit, a melyekben a kölni képek zsenge bája a byzanci-velencei pompával egyesül. A boroszlói herma is ezt a kettős stilust tünteti föl. A kölni Madonnák szüziességét keleti díszelgéssel egyesíti. Sajátságos ellentétben van a pompás láncz, a násfa, a gazdag kiképzésű korona a szemérmes leány képével. Azelőtt, míg az ezüst még nem feketedett meg, a németes vonás még érezhetőbb lehetett, a mennyiben a fém enyhe, fehér csillogása az arcz finom kedveségét még fokozta. A mai sötét patina következtében a byzanci jellegű részeké a fő szerep, a mennyiben a fénylő arany és a sugárzó ékköveknek a sötét testszínnel való egyesítése révén olyan különös színhatás áll elő, a mely az athosi, moszkvai vagy czenstochowai fekete Madonnákra emlékeztet. Abban az időben velencei és német művészek gyűltek össze Magyarország nyugati részében, különös nagy számmal Budán, Zsigmond király székhelyén. Észak és Dél művészete egyesült. Német szellemre vall a mellszobor alakítása, a muranói-byzanci ízlést ültették át a velencei ötvösök a násfába, a lánczba és a korona tarka zománczú virágfüzérébe és gazdag ágaiiba.

Szent Dorottya fejereklyetartójának formai és technikai mivolta arra vall, hogy 1430 körül keletkezett Nyugat-Magyarországon, talán

Budán. Az a kérdés, milyen módon és kinek a révén került Boroszlóba. Oklevelek és krónikák mindeddig nem adtak e kérdésre választ. Vajjon kereskedés útján jutott az ereklyetartó Magyarországból Sziléziába vagy mint Zsigmond ajándéka? Mind a két föltevés lehetséges. Boroszló élénk kereskedelmi összeköttetésbe lépett Magyarországgal, miután a császár 1420 márczius 21-én megerősítette a város szabadalmát, a mely Magyarországgal való szabad kereskedelmére vonatkozott.¹ A magyar ötvösség virágzása és nagy hírneve a XV. század második negyedében könnyen indíthatott egy boroszlói donatort arra, hogy Magyarországon készíttesse el ezt a művészi hermát a szent fejereklyéi számára. Valószínűbbnek tartom azonban azt, hogy Zsigmond ajándékozta. 1420 óta a császár a legjobb viszonyban volt Boroszló városának tanácsosaival és a várost szinte elhalmozta kiváltságokkal, szabadalmakkal és kitüntetésekkel. Kedves Boroszlóját nevezte Csehország második fővárosának, a törvényes hűség kiapadhatlan forrásának, a mely innen szerteárad; nélküle a többi város mintegy fő nélkül való volna, polgárai a jó erkölcsök és helyes életmód mintái és tükrei, olyan város, a mely ragyogón kimagaslik minden egyéb város közül.²

Bollandus az «Acta Sanctorum»-ban³ ezt írja: «Pragae olim, vel Carelsteinij, in Bohemia asseruatum ferunt S. Dorotheæ caput, a Carolo IV. Imp. ut reor, isthuc allatum.» E szerint IV. Károlynak (1347—1378) birtokában volt szent Dorottyának egy fejereklyéje és nincsen kizárva, hogy Zsigmond, mint az ereklye örököse, azt a boroszlóiaknak ajándékozta a remekművű ereklyetartóval együtt. Úgy látszik, hogy a császár különben is nagyon kedvelte a fémből készített hermákat. Aschbach,⁴ Zsigmond regestái között 1431 február 27-diki kelettel megemlíti, hogy a császár Nürnbergben 1000 rajnai forintnyi tartozásáért huszonkét aranyozott ezüstfejlet ad zálogba Ebehard Elibernek. Hogy milyen neműek voltak ezek a fejek, arról nincsen említés.

Hintze Ervin.

¹ Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigismunds*, III. köt., 432. l.

² Klose, *Dokumentierte Geschichte von Breslau*, II. köt., 349. l.

³ Febr. T. I. Antwerpen, 1658, 773. l.

⁴ I. m. III. köt. 480. l.

ABSTEMIUS (BORNEMISSZA) PÁL PÜSPÖK VÉGRENDELETE.

A XVI. század régi műkincseink s műemlékeink pusztulásának a kora. Nem mondhatjuk ugyan, hogy e században a szép s a művészi iránt való érzés és az ízlés kiveszett hazánkban, hanem igenis viszonyaink voltak olyanok, hogy meglevő emlékeinket s műkincseinket sem tudták megtartani, megvédeni, annál kevésbbé bírtak újat szerezni. A folyton megújuló háborúk dulsái, s az ezek nyomában járó mérhetlen elszegényedés átok gyanánt nehezdedtek hazánkra. Elpusztultak régi váraink, püspökségeink, egyházaink, s velük együtt műkincseink java. Rohamosan terjedt a szegénység. A pénzhány oly nagy volt, hogy I. Ferdinánd a mohácsi veszedelem után megmentett régi királyi kincseket is kénytelen volt beolvasztatni.* A mi egyházi kincs a kezébe került, ugyanerre a sorsra jutott. Baj volt az is, hogy a protestáns vallásra áttért uraink túlbuzgóságból új vallásuk iránt, a kezeik közt levő katolikus egyházi ruhákat és kincseket vagy pénzzé tették, vagy beolvasztatták. A multak emlékeit megőrizni, a műkincseket az utókor számára megőrizni, alig jutott valakinek eszébe. Példa erre *Báthory István*, Rudolf királynak országbirája. Ez a hatalmas protestáns főúr, kinek birtokában igen sok egyházi ruha és könyv vala, végrendeletében így intézkedik azokról: «vagy pénzen adják el, vagy ha el nem adhatják, gyöngyét és islógját fejtessék le, a kik gyöngyösök benne; a kik pedig nem gyöngyösök, sem islogosok, sem ezüstösök, hanem csak valami közmarhák, azokat is mind eladják; az kik ezüstösök, azt rólok levegyék és az kik közülök olyak, kiből az ötvösök ezüstöt égethetnek, ezüstöt égessenek, de pápistáknak se zsidóknak ne adják, hanem egyebeknek akármi rendbélieknek adják el pínzen mind gyöngyöstül. *Az öreg könyveket metéljék ki és azok táblája iskolában való gyermekeknek könyveit kötni jó lesz!*» Ha pedig — írja Báthory, — valami váratlan akadály miatt eme kívánságát nem teljesíthetnék, s attól kéne tartani, hogy ismét pápista kézre kerülnek, «*rakassanak egy nagy tüzet, s mind megégessék őket, s tegyék porrá, senkinek egy pínz árát se adjanak benne, széllal futtassák fel az porát; nem akarom, hogy többé bálványozásra keljen az ti lelketek terhe alatt!*»**

Ugyanilyen rendeleteket tesz Báthory az egyházi edényekről is. Így Nádasy Ferencznének remek arany kelyhet hagy, de hozzá teszi: «az Istenre kényszerítem, soha pápista kezére ne fordítsa.»

Fogytak műkincseink a katolikus papság révén is. A XVI. században akárhányszor olvashatjuk, hogy az elszegényedett, nyomorban sínlődő zárdák, régi (sokszor megbecsülhetetlen értékű) egyházi edényeiket, kelyheiket, szent-

* Közös pénzügyi levéltár, a «Königin Maria» című fasciculusban vannak e kincsek leltárai.

** Károlyi-nemzetiség levéltárában másolatban van a 87 nagy ívrétű oldalra terjedő s magyar nyelven írt végrendelet.

ségtartóikat *összetörték*, s mind aranyat vagy ezüstöt eladták.* Az is gyakran megesett, hogy az eféle edényeket zálogba vetették, de kiváltani többé nem bírták. Még magukat a püspököket is hasonló váddal illelhetjük. A míg II. Ferdinánd meg nem adta nekik a szabad végrendelezési jogot, hogy az udvart végrendeletük jóváhagyására bírják, a legértékesebb s legművészibb tárgyaikat rendszeren az uralkodónak s a főhercegeknek hagyták. E tárgyak aztán sohse kerültek többé vissza Magyarországra! Ugyanez a sors várt a tömérdék «rebellis» ingatlanaira is. Így állván a dolog, minden írott emlékek, összeírásoknak, végrendeleteknek s leltáraknak ránk nézve kétszeres értékük van; mert sok időn át és sok korra vonatkozólag úgyszólván egyedül ezekből meríthetjük műtörténeti adatainkat.

Tapasztalásból tudjuk, hogy régi leltáraink s összeírásaink fölötté szűkszavúak. E körülményt főleg műtörténeti szempontból sajnálhatjuk, mivel abból a pár szóból, melylyel egy-egy tárgyat leírnak, néha alig lehet valamire következtetnünk. Ép ezért becsesebbek ránk nézve a végrendeletek; mert ezek gyakran bővebben foglalkoznak egy-egy tárgygyal, sőt olykor történeti vonatkozásokkal és egyéb becses megjegyzésekkel is szolgálnak. Vegyük például *Báthory István* országbírónak fentebb említett végrendeletét. Ő a sok műtárgyon kívül még *saját ötvöséről* is megemlékezik végrendeletében, írván illetéknépen: «Csonka ötvössömmel csináltattam vala egy *bécsi pohár módra* való öreg pohárt, *publikány van az tetején*, mely ötvösnek bokában az jobb kezét elvágván, csonka vala, igen részeges is vala, keztüüből csináltatott keze fejet és minden *czifráit* az keztüüs kézzel verte ki. Igen nagy bajuszos vala. Ám képét is ő maga felmetszette.» Ezt az öreg pohárt — írja — «Somlyai Báthory Gábornak hagyom; emlegessen meg róla, igyék belőle, de józan, jámbor, keresztény erkölcsessel.» Egy másik emléktárgyáról ezeket írja Báthory: «vagyon tárházamban az régi jó *Báthory István uram pecsétes gyűrűje*, ki az törököket Isten segítségével megverte volt az *Keuyér Mezein*, az ő urának és hazájának szolgálván; *mely gyűrűt az jó hírű uevű István lengyel király, kit az Úristen szegény nemzetünkből támasztott vala, ujság csudájára küldött vala még Varauón laktomban Sibrik Györgytől*; én soha nem viseltem, nem is viselem, mert méltónak magam reá nem itélem!» Volt a tárházában két kürtje is, «egyikről — úgymond — semmi memoriát nem tudok írni kié volt; az ecsedi tárházban találtam; az második Báthory István lengyel király ő felsége kürtje volt!»

Eféle főúri végrendeletek sok művelődési és műtörténeti adattal szolgálnak, érdekes világot vetnek saját korukra, de művelődési és műtörténeti szempontból mégis figyelemre méltóbbak a főpapok végrendeletei. Egyrészt, mivel a főpapok sokszor a megelőző századok féltve őrzött emlékeiről is szólnak, másrészt meg ők voltak hivatott őrei, terjesztői és védői az egyházi műiparnak, s így legbővebben ők szólhatnak az újabb szerzésekről s a régi kincsek megóvásáról. Mivel azonban a végrendeletekben jobbra csak ama tárgyakról és ingatlanokról emlékeznek meg, melyeket mint saját szerzeményeiket mások-

* Bornemissza Pál több ily esetet említ végrendeletében

nak hagyományozhattak, a főpapi végrendeletek ismertetésénél az egykorú összeírásokat is figyelembe kell vennünk.

Az összeírások ugyanis nemcsak az illető püspök javait sorolják fel, hanem a vezetése alatt állott egyház kincseit is. Egy-egy egyházmegye kincseiről tehát csak úgy alkothatunk magunknak teljes képet, ha a végrendeletek mellett az összeírásokat is figyelembe vesszük. Mennyire fontos körülmény ez, példával igazoljuk. A Történeti Tár 1894. évfolyama közölte Várday Pál esztergomi érsek hagyatékának lajstromát. E lajstromban alig találunk tárgyat, mely figyelmünket megragadná. Az esztergomi székesegyház kincseiről ugyanis egy hangot sem árul el. A közös pénzügyi levéltárban azonban van egy 1549-ben keltezett összeírás, mely Várday Pál érseknek pozsonyi házában feljegyzett ingóságokról szól. Ez a jegyzék már méltó arra, hogy a műtörténetírók bővebben foglalkozzanak vele. Nem közöljük itt egész terjedelmében, — rendkívül sok és drága egyházi ruhát sorol fel, — csak a becsesebb kincsek közül említünk föl egynehányat. Az összeírás szerint az érsek pozsonyi házában találták a következő tárgyakat is: *

«Argenteum, deauratum caput Sancti Georgii cum humeris integrum.

«Tabula argentea Anunciationis Mariæ figuram contineus.

«Evangelii liber cum certis antiquis ornementis et lapidibus rudibus antiquis, in pergameno scriptus.

«Dalix magnus antiquus cum patina totus deauratus.

«Crux aurea insignis, diversis lapidibus, imaginibus et gemmis *miro artificio exornata. Opus regium*, altitudine unius ulnæ longa, cui unus angelus de est, et lapis unus, ex minoribus et aliquot gemmæ.

«Crux aurea mediocris sesqui palmi, cum gemmis et lapidibus præciosus ornata, habens de ligno crucis Salvatoris.

«Baculus pastoris ex argento, totus deauratus, *insignis artificii*.

«Caput argenteum deauratum cum humeris Sancti Blasii.

«Caput argenteum cum humeris Sancti Vincencii miris denaratum.

«Caput argenteum cum humeris deauratum Sanctæ Agnetis.

«*Brachia duo ex argento deaurata Sanctorum Stephani regis et Emirci ducis.*

«Ornamentum altaris auro contextum cum figura depositionis domini.

«Auleum de veluto aurato elevatis floribus cum insignibus quondam Thomæ Archiepiscopi Cardinalis in medio.

«Cupa una argentea deaurata cum altis floribus.

«*Vile pallium, quod dicitur fuisse Sancti Adalberti.*

«Auleum amplum de atlasio aureo *cum insignibus reginæ Beatricis.*

«Tabula una, quæ in medio habet imaginem beatæ Virginis, in reliquo vero diversorum sanctorum reliquias plures.

«Ornamentum altaris cum insignibus argenteis inauratis compluribus eo applicatis gemmis.

«Cappa de atlasio aurato et imaginibus sanctorum.» etc.

Ilyen becses tárgyakat találunk Radetius egri püspök javainak összeírásaiban is. Ez összeírások közül a legbecsesebbet a Történeti Tár közölte. Egy másik összeírás a közös pénzügyi levéltárban van.** Ez utóbbi némileg eltérő

* Közös pénzügyi levéltár: Inventarium super rebus Rev. Dom Pauli de Warda in domo eius Posoniensi repestis 1549.

** K. p. I. Hungarica, 14389. fasc. 1586. Ez az összeírás megemlíti, hogy szent Barnabás aranyozott ezüst feje 20 marka és 4 lat ezüstöt tartalmazott. Említ három oltárterítőt is, melyek roppant becsesek lehettek, mivel árukat 2000 frtra teszi az összeírás.

amattól. A többi között felsorolja a püspök címerével ellátott flandriai szönyegeit; 916 frtra becsült, skofium szövetét; 716-ra becsült, drágakövekkel díszített vontaranyát és a Báthory címerrel ellátott, drágakövekkel díszített pompás kehelyét.

Telegdy Miklós pécsi püspök végrendelete meglehetősen szegénységről tanúskodik. Úgy látszik az ő gazdagsága könyveiben és könyvnyomató műhelyében rejtett. A végrendeletével egykorú összeírás összes könyveit egyenként felsorolja. Jellemző az ő vagyoni állapotára, hogy az esztergomi káptalan tagjainak egy-egy ezüst kanalat hagyott; azoknak a kanonokoknak pedig, kik temetésén résztvesznek egy forintot rendelt. A végrendeletében felsorolt tárgyak közül felemlíthetjük I. Ferdinand nagy arany emlékérmét (nummus aureus satis magnus cum imagine divi Ferdinandi imperatoris), továbbá három más aranyérmét, melyek 28 aranyat nyomtak, két aranyozott ezüstérmét, 17 darab régi ezüst érmét és nagy kárpitját, melybe különféle történetek voltak szöve.¹

Mosóczy Zacharias nyitrai püspök 1587 július 17-én kelt végrendeletében² a legértékesebb kincsét, remek kelyhét Ernő főhercegnek hagyományozta. E kehely színaranyból készült, s gyémántokkal, smaragddal, krisolittal, rubinokkal, szafirokkal és gyöngyökkel volt díszítve. Oly szép műtárgy volt ez, hogy Mosóczy elküldé megtekintésre Radetius püspöknek is. A végrendelet nem sorolja föl a püspök könyveit, pedig a bibliografusokat nagyon érdekelnék, mivel Mosóczy kiváló jogtudós s író volt és sok jeles munkát összevásárolt. Könyvtáráról mindössze ennyit ír végrendeletében: «Bibliothecam nostram universam cum omnibus libris, *tabulis seu mappis chosmographi- cis, sphericis, imaginibus tam prioribus, quam nuper Viennæ emtis, item cum omnibus scriptis et aliis omnibus ad eandem bibliothecam pertinentibus Doctori Andrea Kecskés*³ affini nostro legavimus.»

Heresinczy Péter győri püspök 1590-ben készült végrendeletében szintén kevés említésre méltó dolgot találunk. Könyvei között azonban akadnak figyelemre méltó példányok is. Így ott találjuk a többi között a győri egyház constitutioit két kötetben (Constitutiones Ecclesiæ Jauriensis libr. 2.) A hagyaték-összeírásban pompás szönyeget, török vontarany miseruhát, a püspök címerével ellátott serleget és *himzett magyar kendőket* (Hungerisch Handtuch) is találunk.⁴

Balásffy Tamás pécsi püspöknek 1625-ben összeírt hagyatékában találjuk a *zalavári apátság* híres aranyozott keresztjét és 20 darab nagyértékű képet («Imagines præciosæ maiores et minores partim tabulatæ, partim non».) Könyve is igen sok volt, de ezeket nem tartották érdemesnek összeírni. Be-

¹ K. p. l. Hungr. 14388. 1586 április 20. Telegdy igen érdekes megjegyzést tesz végrendeletében Kutassy Jánosról a későbbi esztergomi érsekről, irván: «concionator certe talis est, ut neminem ei parem esse in Hungarica ausim dicere, licet forte aliqui magna de se prædicent»!

² K. p. l. Hungr. 1587. jul. 7.

³ Ez a Kecskés András dr. külföldön tanult; a 16. század végén majd minden püspök megemlékezik róla, mint kiválóan jeles emberről. Különben Kutassy János esztergomi érseknek titkára volt.

⁴ K. p. l. Hungr. 1590. fasc.

vett szokás volt ez akkor!¹ A leltárak minden hordó bort följegyeztek, de a könyvekről rendszeren csak annyit írtak, hogy itt is, ott is nagy rakásban állanak a könyvek.

Kutassy János esztergomi érseknek 1601-ben összeírt hagyatékában és végrendeletében alig találunk valami említésre méltó dolgot. Ő maga fölemlíti, hogy az érsekség jövedelme fölment a katonatartásra, s neki alig maradt valamije.² Az érsekség pozsonyi házában néhány vontarany szöveten kívül, egy aranyozott réz szenségtartót, három silány kelyhet, Oláh Miklós érsek czímereével díszített kárpitot jegyeztek föl. Az egyetlen, a mi e leltárban figyelmünket megragadja, e néhány sor: «*Pelves testaceæ gypsacæ et manu artificis cæruleis coloribus ornata cum gutturviis!*»³ Az összeírás nem említi, hogy hol készültek ezen taracotta edények.

A xvi. század magyar főpapjai között első helyen kellett volna említenünk a derék *Bornemissza Pált*, de szántszándékkal hagytuk utolsónak, mivel róla bővebben akarunk szólni. Tehetséges, nagymíveltségű férfiú volt; sokat tanult, olvasott és sok nyelvet beszélt. Kora szokása szerint nem használta családi nevét, hanem állandóan *Abstemius*-nak írta magát. Már ifjú korában I. Ferdinand titkára volt. Először fejevári préposttá, majd később erdélyi püspökké lón. Az erdélyi püspökség akkor csak cím levén, hogy megélhessen, a nyitrai püspökséget kapta. Nyitrán azonban, a míg a locumtenens-i hivaltalt viselte, nem igen tartózkodott. Az országos ügyek jobbára Pozsonyhoz és Bécshez kötődtek. Elfoglaltságát mutatja az a tömérdek sok irat és jegyzőkönyv, melyek alatt az ő neve szerepel. De nevét nem csupán ez iratok tartották fönt. A történeti hagyomány az ő nevéhez fűzi a dohánynak Magyarországba hozatalát.

Örömet foglalkozott a tudományokkal, s jelentékeny anyagi áldozatokkal, több magyar ifjút képeztetett a külföldi egyetemeken. Bár végrendeletén kívül nincs mire támaszkodnunk, de e végrendelet is világosan hirdeti, hogy a művészet iránt is kiváló érzéke volt, s a mit régi műkincseinkből ama zavaros időkben megmenthetett, azt jelentékeny áldozat révén is megszerezte. Mikor nyitrai püspökké lett, e gazdag és régi egyházat teljesen kifosztva találta. Catzianer hadvezér ugyanis 1530-ban elfoglalván Nyitra várát, *a székesegyház drága kincseit és egyházi ruháit szekereken Bécsbe küldötte*, a honnét többé egyet sem kaptak vissza. Egy részével I. Ferdinand híveit jutalmazta; így főudvarmesterének Roggendorf Vilmosnak egy kővel és gyöngyökkel kirakott püspök süveget ajándékozott!⁴ A nyitrai egyházból el vitt *színezüst koporsót* még 1531-ben Thurzó Eleknek kinálták 10,000 frtnyi követelése fejében.⁵ Mivel pedig Thurzó a szepesi uradalmat, s nem a koporsót kívánta,

¹ K. g. l. Hungr. 1625.

² 42,000 frton felül fizetett az érsek évenként az ujbáti katonaságnak. Ezenkívül saját tisztjeit is fizetnie kellett, s mivel az érsekség jövedelmei a pontos összeírások szerint mintegy 45,000 frtra rugtak, gondolhatjuk, hogy nem sok maradt neki.

³ K. p. l. Hungr. 1601. Inventarium Domus Archiepiscopalis Poson existent is.» Itt van a végrendelet is.

⁴ K. p. l. Österr. Deakbuch 1531.

⁵ K. p. l. N. Österr. 1531. f.

Ferdinand e ritka műkincset a nyitrai egyház többi arany és ezüst tárgyaival együtt beolvasztatta. Mivel ép akkor engedélyt kapott az örökös tartományok egyházi kincsei egyharmadának beolvasztására, ezekkel együtt a nyitrai püspökségnek századokon át őrzött kincseit is egy sorsra juttatta.

A mikor tehát Abstemius-Bornemissza a nyitrai püspökséget elfoglalta, a kincstárt és a székesegyházat teljesen kifosztva találta. Újból kellett tehát mindent megszereznie. Az akkori idő igen alkalmas volt erre a célra, mivel a kifosztott egyházak régi kincseit úton-útfélén árulgatták. Bornemissza püspök rendkívüli buzgósággal és kedvvel vásárolgatta s gyűjtögette az eféle műkincseket. Nagy műveltsége s finom ízlése megóvta attól, hogy értéktelen tárgyakat vásároljon. Az egész életén át összegyűjtött kincsek közül aztán minden egyháznak visszaadta a magáét. Nyitra részére csak azokat tartá meg, a miket ujonnan készítettett, vagy a miknek nem akadt gazdája. Mindezekről bőven elszámol 1577 szeptember 2-án kelt végrendeletében.* Ez a 35 ívalakú oldalra terjedő végrendelet úgy kultur- mint műtörténeti szempontból kiváló figyelmet érdemel. A szokásos bevezetés után, ama század divatja szerint, először is az uralkodó családról emlékezik meg. *Az óbudai egyház fakeresztjéről* — írja Abstemius — a gonosztevő szentségtörők lefejtették az *aranylemezeket*; ő ezeket összevásárolván, beolvasztatta, s új arany keresztet készítettett, gyöngyökkel ékesítetté azt és saját nevét belevésette. Ezen arany keresztet Rudolf királynak hagyja. Ernő főherczegnek egy belül és kívül *aranynyal és képekkel díszített régi könyvet hagy*. Ugyancsak Ernő főherczegnek egy darab termés aranyat («massam auri, sponte natam quam vulgo Goldstein vocant») is hagy. Radetius egri püspöknek hét márka sulyú *ezüst tintatartóját* hagyja. Fejérkövy István veszprémi püspöknek és Mossóczy Zachariásnak egy-egy nagy ezüst serleget rendel. Wárday Mihálynak két teljesen egyforma aranyozott ezüst serleget és egy kétágú gyertyatartót, Vizucsányi Abstemius Sándornak (kedves komornyikjának) 13 márka sulyú ezüst csészéket és egy *ezüst korsót*, melyet különféle állatoknak művészileg készített képei díszítettek (imaginibus animalium arte ornatam) végül pedig könyveket hagyott.**

Nagybecsű könyvtáráról e sorokkal intézkedik: «Bibliothecam magnam librorum veterum et grovissimorum authorum, maiori exparte Viennæ per me a *Georgio Syller bibliopala* emptam Ecclesiæ Cath. Nitriensi in perpetuum haereditatem lego.» Erre aztán megemlékezik nemes Pozsgay Zsigmondról, a kit gyermekkorában magához vett, először Bécsben, aztán Rómában, végül Bolognában taníttatott, elköltvén rá kétezer magyar forintot. Miután befejezte tanulmányait, Abstemius nyitrai kanonokká tevè őt. De ugyancsak megjárta vele, mert Pozsgay ott hagyta a kanonokságot, s Franciaországba szökött. Ugyanígy járt egy másik ifjúval is, a kit szintén gyermekségétől fogva taníttatott, azon reményben, hogy öreg napjaira hű támasza leszen. Detkovich Miklósnak hitták ez ifjút. Agg korában a püspök reá bízta Nyitra várát, a mit

* K. p. I. Hungr. 1577. Testament des Paul Abstemius Bischofs in Siebenbürgen.

** Erről a Vizucsányiról mondja végrendeletében: «cubicularius meus, quem a prima ætate sua penes ment filium educavi, ac præter alias suas virtutes, quod *abstemius* fuerit dilexi»

Detkovich úgy hálált meg, hogy a püspök betegsége alatt, *arany és ezüst tárgyaitak és okiratainak legnagyobb részét ellopta és megszökött!* E két ifjú hálátlansága, — írja a püspök — keserítette meg öreg napjaimat, gyalázatot hozván reám!

E rövid kitérés után folytatja a hagyományok felsorolását. Egész sereg jótékony intézetre, templomok építésére, iskolákra hagy kisebb-nagyobb összeget.

Boglárokkal, függönyökkel ellátott és művészileg festett (*arte depicta*) új ágyát és kathedráját a püspökségben utódainak hagyja. Összes szőnyegeit a nyitrai székesegyház díszítésére rendeli. Mivel — úgymond — Catzianer teljesen kirabolta a nyitrai székesegyházat, ő pótolta a hiányokat, s a mennyire tehetsége engedte, újra feldíszítette. András és Benedek vértanuk ezüst koporsóját is elvivén Catzianer, a nevezett szentek földi maradványa számára, nem kis költséggel és munkával új kő mausoleum-ot emelt.

A nyitrai egyházon kívül megemlékezett azon székesegyházakról is, melyeket régi egyházi kincseiktől megfosztottak. A veszprémi egyháznak két igen drága *mitra*-t hagyott; mindkettő vontaranyból készült, s egész felületüket drága gyöngyök borították. Aranyozott ezüst lánczokkal és boglárokkal díszített pontificale-ját és missale-ját, valamint a veszprémi püspökség címerével díszített arany gyűrűjét szintén ez egyháznak hagyja. Saját költségén díszes szenteltvíztartót készíttetett ezüstből 1550-ben, továbbá ezüst csengetyűt és viaticnmot (*seu altare portatile novum, opere tesseratum ex ossibus factum*), mindezeket a veszprémi egyháznak hagyja.*

Arany lemezekkel s gyöngyökkel borított pásztorbotját (*cum limio ornameto illi alligato*), melyet saját költségén csináltatott, továbbá címeres nagy arany gyűrűjét a gyulafehérvári egyháznak hagyja. Ha azonban e templom nem kerülne vissza a katolikusok kezére, akkor ezen tárgyak is a nyitrai egyházat illetik.

A gyulafehérvári egyház régi kincsei közül — írja Abstemijs — egy-két megmentett tárgy ma is kezeim közt van. Ilyen a többi között az az aranyozott ezüst kehely, — *melynek alsó és felső részét a régi nemzeti uralkodóknak tizenhat aranyérme borítja.* Tovább egy gyönyörű (*saphyro perfectissimo et magno*) szafirköves nagy arany gyűrű; aztán egy aranyozott ezüsttel borított missale (*ad cursum Ecclesie Cathedralis Zagrabiensis*), végül a gyulafehérvári Szt. Anna oltár két egyforma ezüst kandellaber-e (*insignia rubea, cum lupinis dentibus*). Ezeken kívül ugyanazon egyháznak hagy egy kiválóan szép, aranynyal áttört *corporale*-t, melyet valamelyik magyar *cardinalis* címere díszít és egy maga csináltatta *altare portatile*-t (*opere mosaico facto*), melynek közepét egy nagy négyszögű jászpisz díszíti; végül nagy, velencei vörös tafotából készült, Szt. Mihály festett képével díszített aranyozott zászlaját. (*Banderium magnum sive vexillum*).

Az *óbudai egyházzól* így emlékezik meg: egykoron nagy gonddal és nagy költséggel megszereztem az óbudai egyház elrabolt kincseiből a nagy és díszes

* Abstemijs egyideig veszprémi püspök is volt.

monstratio-t, aztán egy aranyozott kelyhet, egy régi, *pergamene írt evangéliomos könyvet* («*imagines Christi crucifixi, Beatæ Mariæ virginis et S. Joannis sub cruce Christi stantis, foris in tabula voluminis prioris continens, reliquiis sanctorum intus refertus, omnia ex argento deaurato*»!) Ugyancsak megszereztem két egyformájú kristály és kalcedon kőből készült kandellabert. Ezeket én megújítottam és az óbudai egyház ezüstjével feldiszítottam. Megvettem egy vörösbársony oltárterítőt, egy atlasz casula-t hátul arany kereszttel, színarany lemezeket. Az óbudai egyház eme kincseit sok egyéb dologgal együtt a budai káptalan a mohácsi ütközet alkalmával Zonda várába vitte; de Warkucs Tamás egri kapitány és társai: Kowassy László s Thorma Pál katonáikkal ama várat elfoglalták és mindent elraboltak. Nagy fáradsággal és hosszú utánjárással a fentebbi tárgyakat megszereztem Warkucs Tamástól, s átadtam Kövesdi András veszprémi püspöknek, a ki most egyúttal óbudai prépost is. Az aranylemezekből, miket vettem, lánczot és kövekkel kirakott keresztet csináltattam, a mit szintén az óbudai egyház kincseihez adtam. Eme becses tárgyak megszerzésében nagy segítségemre volt régi jó barátom, Istenben boldogult nemes *Feledy Euszták*,* a ki a fentebbi tárgyakat maga hozta hozzám Pozsonyba.

Erdélyben, 1561-ben a ferenczrendiek főnökétől (Fratre Emerico de Thwys) egy *nagy arany kelyhet vettem*, melyet a rend végső nyomorában közös elhatározással világiaknak akart eladni, s engem kért fel, hogy az eladásnál és becslésnél segítségükre legyek. Én, *nehogy e hatalmas arany mű (tam ingens sacrum aureum opus) örökre elveszen az egyház részére, sőt hogy a régi magyar főurak örök emlékezetére továbbra is a magyar egyház dicsőségére szolgáljon, megbecsültetvén* (absque laboris precio) *megvettem*. Magának az aranynak súlya hat bécsi márkát nyomott. Ezt a kelyhet a gyulafejérvári egyháznak ajánlom föl!

A következő (1562.) évben ugyanazon De Thwys Imre kérve kért, hogy egy másik arany kehelynek két részét szintén vegyem meg. A harmadik részét vagyis a nodus-t már másnak adta el. E kehely árát a barátok a török fogóságban sínlódó hat társuk kiváltására szánták. *Figyelmesen megvizsgáltam a felajánlott kehely-részeket, s bámulva láttam, hogy igen szép, régi és becses munka, s hogy három régi magyar család czímere díszíti.** Bár nem igen volt pénzem, nem tudtam megválni e remekműtől, s így ezt is megvettem; miután előbb ügyes mesterekkel megbecsültettem* (absque tamen laboris precio). A hiányzó csomót (nodus) nagy gonddal megcsináltattam s gyöngyökkel kirakattam. Öt márkát és hét latot nyomó arany patena-t is készíttettem hozzá. E kelyhet örök emlékül a nyitrai egyháznak hagyom. Ugyanennek hagyom Tamás bibornok (de Erdőd) és esztergomi érsek (czímerével ellátott) skarlát kárpitját, melyet szintén magam szereztem. Vettem egy kelyhet színes patena-val (vulgo zománczos), továbbá aranyozott ezüst ampula-kat, melyeket szintén a nyitrai egyháznak hagyok.

* Feledy kassai kapitány volt; az egykoruak igen dicsérik őt.

** Quas duas partes calicis cum vidissem, diligenterque opus elegans antiquum et rarum, cum tribus insigniis trium veterum Hungariæ magnatum perspexissem, admiratusque fuisssem.» etc.

A nyitrai egyháznak hagyom továbbá ezeket a tárgyakat: fehér damaszk, arannyal és vörös-zöld selyemmel áttört nagy oltárterítőt, a hozzátartozókkal együtt; egy másik fehér, de aranyozott damaszk terítőt, pluviale-t, casula-t és két dalmatica-t, melyeket nyolcz négyszögben arannyal és selyemmel szőtt képek díszítenek, s melyeket Batthyányi Kristóf adott ajándékba; Balassa Zsigmondné Fanchy Borbálya ajándékozta kelyhet és ampula-kat; végül Koloni Mihály nyitra plébános ajándékozta pacificale-t (rotundum pacificale argenteum cum catenulo argentea reliquiis sanctorum refertum, foris agnum Dei continens et imaginem Sancti Johannis ab una, ab alia vero Christi domini crucifixi».)

Az egyházi könyvei között, a már említetteken kívül volt még öt breviariumja és egy missaleja; mindannyi drága kötésű, arannyal és ezüsttel díszített könyv vala, ezeket egynek kivételével szintén a nyitrai székesegyháznak hagyta.*

Takáts Sándor.

TEMETŐ KIRÁLYSÁGUNK ELSŐ SZÁZADÁBÓL.

Archæologiai szempontból hazánk egyik legérdekesebb és legnevezetesebb pontja a nógrádmegyei Piliny. Halmainak termékeny rögei alatt a történelemnek nagyon sok és nagybecsű emléke nyugodott századokon, ezredekken keresztül.

A történelem minden phazisán keresztül Piliny tanya volt mindig az út alakulásoknak. Kő és csont eszközei a várhegyen, urna temetője a Borsóson, bronztárgyai szertesztét, vas fegyverei, kelta pénzei, s az öt leshegyi magyar honfoglaláskori sír tanuskodnak róla, hogy földje lakott volt mindig.

B. Nyáry Jenő 1871-ben ásatta fel a honfoglaló ősök sírjait, s ez időtől kezdve régiségkutató ásója nem hasogatta fel a nagy lelhely hantjait. Honfoglalástól kezdve a török időkig üres maradt Piliny történetének lapja. Legalább leletek az íráson és a hagyományon kívül nem derítettek arra fényt. Ha csak ide nem számítjuk közbeeső láncszemnek a Csele gyűrűjét, melyet határában a felfalusi oldalon találtak. De még ez is, Árpádtól Róbert-árolyig bizony-bizony elég nagy idő.

Mult 1901. évi okt. végén kezdtem hozzá a «Sirmány»-hegy felásásához. Sz. Istvántól sz. Lászlóig lezárt 78 sír göröngyeit emeltem le a porladozó csontokról. A Sirmány-hegy a Ménes-patak széles völgyében — mely az Ipoly felé tágul — emelkedik. Már évtizedek előtt kerültek embercsontok a föld felszínére, a mélyebben szántó eke nyomán. Okulva e tapasztalaton, a biztos siker reményében mentem embereimmel én is a pilinyi «Sirmány»-ra, s bár első napon nem találtam is meg a temetőt, már a második nap reggelén két ásó-

* Absternius Bornemissza Pálnak kiváló szolgálatai fejében úgy I. Ferdinand, mint Miksa írásbeli engedélyt adott a szabad végrendelkezésre. De a mint behunyta szemét, az udvari kamara megakadályozta a végrendelet végrehajtását. Egész nyaláb iratot kiállítottak, míg végre hosszú idő után az uralkodó kimondá az utolsó szót ez ügyben.

nyomásnyira előtűntek az első csontok. Szándékosan kevés emberrel dolgoztam, hogy jobban felügyelhessek rájuk, s a sírbontást egészen magam végezhessem, mégis volt nap, mikor hat emberem 13 sírt nyitott fel sűrűn egymás mellett, úgy, hogy csak szakadatlan munkával tudtam mindenik sírt kellő figyelemmel átkutatni. Ásatásom annyiban is fontos, mert oly terjedelmű rendszeres temetőt kutattam át, milyen ezen korból a legritkébbak közé tartozik.

A temető a domb déli részén terül el, s a tetőn kezdődve a lejtőnek mintegy feléig húzódik. A dombnak pedig talán a szokáson kívül azért keresték ki ezen részét, mert itt a föld homokkal kevert agyag, s könnyen ásható. Mihelyt az ásó a nehezebb, sikeres fekete földhöz ér, bátran abba hagyható a kutatás, sírásásnál megkimélték magukat eleink. De mivel az agyag sűrűn van a homokszemek közé keverve, csak lassan szivároog át a nedvesség rajta,

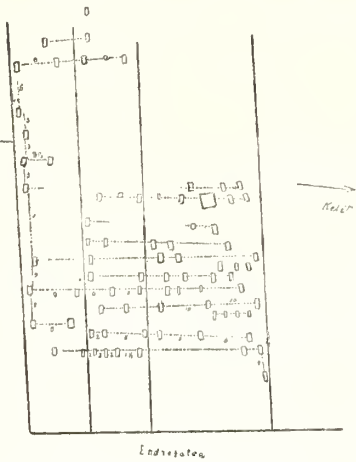
A Sirmány távlati képe.

s a halottak földi maradványai elég elernyedtt állapotban kerültek, annyi pihe-
nés után pár percre ismét a napvilágra. A koponyák legnagyobb része ezért
nem állotta ki a felette levő vastag földréteg súlyát, a legnagyobb vigyázat
mellett is csak hatot sikerült eléggé ép állapotban kiemelhetnem. A többi
már bent a sírban összerogyott.

A sírok sajtószzerűen fekszenek. Nem egy irányban, nem is összevissza
hányva, hanem koncentrikusan a domb legmagasabb csúcsához, úgy, hogy az
egyes hullák fekvési vonalai meghosszabbítva, egy képzeleti pontban a tető
magaslatán jönnének össze. A sorok párhuzamosan futnak körbe e pont körül,
de egymástóli távolságuk nem egyenlő, s néhol egy-egy sor megszakad, hogy
helyette kettő folytatódjék, egyik az előbbi sortól kissé magasabban, a másik
mélyebben. Leggyakrabban a sorok egymásközi távolsága öt lépés. A sírok
között nem állapíthattam meg átlagos távolságot. Voltak sírok egymástól $2\frac{1}{2}$
lépésnyire, míg volt sor, melyben 12-öt kellett lépnem, míg egyik halottól a
másikhoz értem. De ez a rendszertelenség lehet, hogy csak látszólagos, s a te-
metkezéskor nem volt így, mert feltehető, hogy azokon a helyeken, hol vázak

most nem voltak találhatóak, valamikor szintén voltak sírok, de mivel nem elég mélyen tették földbe, eke forgatta fel s szántóvetők dobálták szét a csontokat. Általában a holtak nem egyenlő mélységben feküdtek a földben. Volt sír, melyben az ásó az első nyomásra csontot érintett már, míg egyes gondosabban eltemetettnek csak a negyedik ásónyomás találta meg földi maradványát. Ugyanezen jelenségeket észlelték a gerendási ásatások alkalmával is.*

A temetkezés úgy történt, hogy sorban egymás mellé tették a holtakat, nem nézve, hogy úr vagy szolga volt-e az elhunyt, gyermek-e vagy elaggott. Szegény szolga, a kinek még csak egy bronzgyűrűcske sem volt az ujján, közvetlen szomszédságában aludta hosszú álmát a gyöngygyel, ezüsttel bőven megrakott úrnőnek, s a harcos, a kinek foglalkozását a szívére tett nyíl mutatta, együtt pihent a talán csak pár napot élt csecsemővel, a kinek minden ujja befért egy karikagyűrűbe s csontjai olyan aprók voltak, hogy az ásó emberek kis állatka maradványainak nézték. Még a sír mélysége sem mutatta, hogy akaratlan tennének különbséget köztük. Némelyik váz egészen tarka volt az ezüst föld patinás foltjaitól s alig takarta egy arasznyi föld el, míg a másik, mikor hosszas munka után két méter mélységből előkerült, még egy bronzkarikával sem fizette meg a fáradozást. Az üregek, melyekbe a holtakat tették, meglehetősen keskenyek voltak s csak egy esetben látszott, mintha a sírgödör fekete földdel lett volna kitöltve.

A sirmányi temető térképe.

Hogy koporsóban történt-e a halottak nyugalombatétele, nem tudnék határozott választ adni. Inkább valószínűnek tartom, hogy csak egy falpra fektették az elhunytat és a tetemre közvetlenül húzták rá a hantokat. Még ilyen koporsólapnak használatát is csak három esetben tudtam bizonyossággal megállapítani. Koporsó már csak azért is aligha lehetett szokás, mert ez esetben nemcsak a fa maradványait kellett volna megtalálnom a halott mellén is, hanem szögeket is, melyek összetartották legyen valamikor a falapokat.

Megtaláljuk azonban a mai gondos temetkezés más két kellékét a koporsó helyett, a halotti párnát és a szemfedőt. Két, bizonyára nagyon megsiratott halottnál a fej alsó része barnás, lazán összeálló anyagon nyugodott, melyet az alsó falappal nagy részben összeolvastott az elrepült sok század mindent átváltoztató ereje. A tölgyfalappal együtt határozottan turfa kinézése volt a fej aljának. A hajgyűrűk bele voltak tapadva, s különösen ily helyeken, hol a bronz conserválta a rostos anyagot, egész nagy csomókat lehetett kiemelni a sírokból. Turfa azonban nem lehetett a mit felhasználtak a temetkezésnél, nem azért, mert a lelhely vidékén sehol nem fordul elő a mocsár ezen terméke.

* Arch. Ért. XII. 158. Zsilinszky: Gerendási ásatásokról.

Hanem turfához hasonlóvá változtatta a hosszú idő, a nedvesség és a föld anyagának összetételei, a hajdan oly ruganyos, puha állapotban a fej alá tett erdei mohát. Ebből csináltak a holtak lágy párnát. Somogy vidékén ma is szokásos fejaljat tenni a holtak mohából vagy turfából.

A halotti párna mellett a szemfedővel is találkozunk ugyanezen sírokban. Az a gyolcs, a mi Teremián is található a halott mellett, alig volt más, mint lepedő, melybe a holtat betakargatták. A karpereczeknek külső oldalán található meg ugyanaz a vetésű fehér vászon, vagy rostokban, vagy csak lenyomódva a patinában, bizonyosságul, hogy a testnek, a karnak külső oldala érintkezett e lepelletel, mely körülfogta a hullát.

A pogánykor szokásai közé tartozott, hogy halottjaikat néha tűzi számmal látták el. Egy sírban apró késpengét is találtunk.

Feltűnő, hogy míg a környékbeli hasonló sírok rendes melléklete a jellemző kis fazék, Pilinyben nem találunk egyetlen edényt a halott lábainál, melybe eledelt tett volna az elők gondoskodása. Három halottnál egy-egy összelapult tojást találtam.

Egy esetben erősebb tűz nyomát találtam (a 70-dik számú sírban), hol a különben nagy gonddal eltemetett nő csontváza mindenütt borítva volt pernyeféle maradványokkal, mely belepte még az orr üregeit is, maga a csont azonban nem érintkezett a tűzzel. A többi sírnál, hol nyoma volt a tűznek, annyira rövid és csekély volt a tüzelés, hogy még a hullákat borító gyolcsot sem kapta meg a láng, mert teljes fehérségében maradt meg, odatapadva a bronzhoz. A palócz, ha halottja van, összegyűjti a halóágy szalmáját, csóvát dob bele a temető árkába s gondosan elégeti azt.* Nem ez az utolsó maradványa-e talán őseink halottégetésének? s a sírok könnyű kiégetése nem egy phazis-e a halotteltakarítás történetében?

Halotti tor szokásos ma is, halotti tort tartani szokásban volt eleinknél is. Az általam felásott sírmező északnyugati részén egy körülbelül 10—10 lépésnyi terület szolgálhatott a halotti torok tartására. Földje 1½ méter mélységig sűrűn van keverve állatcsontokkal és durva edénytöredékekkel. Az élénk vörösre égett földben nagy sütőkövek hevernek s egy szarvasnak ötágú agancsát is rejtették a rögök annyi századon keresztül. Hogy az állat húsrészei lakomán fogytak el, bizonyítja az, hogy a megmaradt szarv is erős tűz által lett megpörkölt. A hús sülésekor érték a lángnyelvek. Konyhahulladék tárgyakat azonban, melyek az őskor ily célra használt helyein oly gyakoriak, szerszámokat, evőeszközöket, egész edényeket nem bírtam találni. Pedig ép e részben volna szükség a honfoglalók korát megvilágítani.

A csontvázak fekvése kevés kivétellel teljesen egyforma. A földben leginkább hátukon fekszenek, csak a fej van oldalra fordítva. Csak két csontvázat találtam, mely oldalára volt fordítva, egyik a jobb, a másik a bal oldalán feküdt. Egy esetben volt a fej mélyen a mellre esve, arcczal előre, egy erősen vízfejtű koponyánál. Általános temetési szokásnak a hanyatfekvést, keletre fordított fejjel, kell tartanunk. A kezek elhelyezésénél már nem követtek ilyen szigorú

* Pintér: A palóczokról.

szabályt. Azok leginkább szorosan a testhez voltak szorítva, de találtam vázat, melynél csak a bal kar van lenyújtva, míg a jobb keresztül feküdt a mellén s a kézfej a vállon nyugszik; majd egy másiknak karjai meg épen keresztbe voltak fektetve. Némelyeknél a hason érnek össze a kezek, úgy hogy az ujjak a test szétmállása után a medenczecsontba kerültek, másokat pedig kezük fejére fektettek rá.

Két esetben nem találtam meg az egész hullát. Egy női fej, melyre egy torques és gyöngysor volt akasztva, csak magányosan a törzs nélkül volt álló helyzetben betéve a földbe, testének egyéb darabját, bár egész környékét feláztam, sehol sem lehetett találni. Egy másik fej nem volt egészen ennyire magára hagyva. Ez alatt hosszan elnyúlva jobb keze feküdt. Ékszerekkel pedig épen úgy volt feldiszlítve, mint a másik, még fürtjei is hajkarikákkal voltak beaggatva.

A sírkert enyészetnek indult lakói közül — a vizsgálat nem volt egészen pontos — 40 nőre 20 férfi esik. Kívülök van még vagy 15 gyermeksír. A kevés számú férfitalott között alig kettő az elaggott, fog nélkül való. Harczos nép temetője volt ez, férfiai csaták mezején maradoztak időnként el. Csak nők, gyermekek hunyhatták le békés otthonban szemüket. A ki fegyverviselő szabadharczos volt, az magával vitte a sírba is jelvényeit, nyilakkal, lovával temették el őket. Ily harczos csak három volt annyi halott között, a többi férfisírokban szegény szolganép feküdt. A férficsontvázak magassága a 148 és 195 cm. között ingadozott s a legalacsonyabb és legmagasabb egyaránt nem hőshöz méltóan kimult harczos volt. Amannak foglalkozását a mellére tett nyil mutatta, s rendkívül erős, fejlett csontszervezete mellett bizonyára jól is kezelhette azt; ez az óriás pedig harci paripájával együtt tért nyugovóra. Egy másik elaggott harczos még mindig 185 cm. magas dalia volt. Magas kora csak fogain látszott meg. A nők legkisebbike 149 cm., a legmagasabb pedig 175 cm. A csontok általában erősen fejlettek és arányosak.

A ruházat nyom nélkül tűnt el, hogy sejtetni is alig enged valamicskét egykori alakjából. Köntösből vagy lábbeliből mi sem maradt fenn, csupán csak a szemfedőnek lehet maradványa az a finom vetésű gyoics, a mely a karkötő patinájában megmaradt. A sírokból kikerült kis füles gombok mindig a két váll táján voltak, tehát valami divatos szabású, egyforma ruhát gomboltak. Még annál az ezüstpitykéekkel dúsan diszlített ruhánál is ott volt két oldalon az egyszerű két gomboska.

Pulszky véleménye szerint a vezérkori ruházat bőrből készült s leginkább a reá aggatott pitykék adják meg jellegét, mely eltér a német és bizanci szokástól.* Gurdezi ellenben azt írja a magyarokról, hogy ruhájuk selyem, fegyverzetük ezüstös.** Ez a két adat teljesen ellenkezik egymással, s ha szabad véleményt kockáztatnom, úgy inkább hinném, hogy a selyemszövetek azok, a melyek a sírokban nyom nélkül elpusztultak mint a bőrok, melyek szijjzatnál, tarsolybéléseknél, sőt a vékony emberbőr az ujjakon, összeaszva gyakorta

* Pulszky F.: Néhány magyarországi és ősmagyar leletről 78.

** Magyar Honfoglalás Kútfői 172.

megmaradtak. Miért hogy épen a ruházat bőre pusztult volna el egészen? A pitykéket, melyek anyaga a Gurdezi által említett magyar kedvelte nemes ércz az ezüst, azokon a kis tűknek való lyukakon keresztül csak könnyű anyagú ruhára lehetett felerősíteni. Ezek a vastag bőrökön nem lehettek.* A hunok ruházata is inkább készült selyemből, mint bőrből. Vásznat az oroszok, bőrt a szlávok, selymet a magyarok hordtak. Tehát ezen a könnyű szövetű ruhákon a pitykék szorosán egymás mellett a mellen két sorban voltak felvarrva, dísznek csupán, mert hisz hasonló alkatú és anyagú ezüst lemezt egy másik öltönynél csak magában találtam, jobb oldalra varrva. Övnek azonban használhattak bőrt, mert a halottak némelyike erősebb vascsattot viselt deréktájon, másik vastag vaskarikát, melyek bizonyára bőrovet tartottak hajdan össze.

A sírmellékletek tehát csak az öltönyök külső díszítéséül szolgáltak. Mint a királyokkori magyar sírok általában, ez sem gazdag, nincsenek kincsei mint a barbár és a népvándorláskori síroknak. Arany csak mint vékony futtatás jelentkezik, az ezüst is, mely a leleteknek fő része, erősen van rézzel keverve. Csak kevés tárgy oxydálódik szürkés-barnán, legnagyobb részt földpatina váltotta fel a hajdani fényes fehér villogást. Vannak azonkívül egészen bronzból készült dísz tárgyak, ólom ékszerek, melyek azonban a földben leginkább teljesen elélenyültek s csak a kékes erek mutatják formájukat, a mint vékony karpereczek voltak hajdan. Csupán egy darab félholdalakú nyakdísz sikerült legalább összetört állapotban kiemelnem. Az amethyst, karneol, üveg mint gyöngy a nyakon, bőven volt található. Vasból csak egy nyitott széles karpereczet temettek el, ónból pedig két vastag hajgyűrűnek darabjai feküdtek egy halottnak nyakán.

Mint hazánkban legtöbb e korból való sírmezőben, a talált tárgyak zömét Pilinyben is a hajgyűrűk teszik. Ez ékszerdarabok használatmódjáról és keletkezési helyéről egyaránt sok volt a vita, s sok részben nincs eldöntve ma sem. Formájuk nagyban megfelelt a fülbevaló alakjának, sokáig annak is tartották e bronzból, ezüsből, aranyból egyaránt nagy mennyiségben készült ékszertárgyakat. Rendesen a koponyának fültövi részén találták s innen terjedt el az a vélemény, hogy bizonyára a fül díszítésére szolgálhatott. Tüzetesebb vizsgálatok azonban csakhamar megdöntötték e nézetet, leginkább az szolgálván bizonyítékul, hogy mint Lissauer is megjegyzi, míg a karika egyik vége összelapított és a díszítést képezi «a sodrony másik része is legtöbbször tompa, néha csúcsba fut, de ritkán oly hegyes, hogy a fül átyukasztására alkalmas volna.»** Meg aztán párosával csak igen ritkán fordulnak elő, akkor sem ugyanazon alakban és nagyságban, hanem mint a pilinyi temetkezéseknél is egymás mellett több ilyen karika van, s magából egy sírból 14 darab került elő. Még férfisírokban is található, mint Nemes-Ócsán aranyból készítve; s a pilinyi lovas sírban is volt egy bronz hajgyűrű a fejnek hátsó részén. Hogy a fej melyik részének díszítésére használhatták e karikákat, egész határozottan nem

* Bálinth G.: Honfoglalás revisiója 40.

** Dr. Lissauer: Szláv halántékgyűrűk idomairól. Arch. Ért. XI 353.

lehet megállapítani, ha homlokon hordták, úgy lecsúsztatott a test bomlásakor a halántékokra, sőt talán a nyak felé is, de egészen hátra a tarkóra, hol egy csomóban összetapadva valami nyolcz darabot találtam, aligha juthatott volna el Valószínűleg eredetileg is ez volt a helye, hol a hajfürtjeit díszíteniök kellett. Úgy találjuk azonban, hogy más célra is szolgálnak e karikák. Posenben a csipők táján két oldalt hevernek, bizonyosan a ruha díszéül alkalmazva. Pilinyben három tömör ezüst ilyen karikát találtam cypreák és üvegyöngyök között symmetrikus távolságban a füzérbe illesztve a nyakon, oly módon, mint az alpári sírban találtatott. Több halottnál pedig egyes darabokat a térdek táján leltem meg. Az általam felásott sírmezőben ezüst- és bronzkarikák egymással összekeverve voltak a hajba illesztve, alakjukban is sokféleképp eltérve. Az általam találtak között a hajgyűrűknek minden alakját feltalálhatni, kezdve az alpári egyszerű vékony karikába hajlított sodronytól kezdve az ócsaihoz hasonló gonddal csinált tömör ezüstkarikáig.

Dr. Biefel germán eredetűnek tartja e karikákat, s Schläfenringeknek nevezi el, míg Sophus Müller a szláv nemzeti viselet egyik sajátosságának mondja s igyekszik kimutatni, hogy mindazokon a helyeken található, hol tanyáztak a szlávok. Éjszak-Németországban, Pomerániában, Sziléziában, Morvaországban, Ausztriában mindennaposak, nálunk pedig Nógrád, Turócz, Békés, Csongrád megyében fordulnak elő a leletek között. Müller épen a lelhelyekre való tekintetből a szláv halántékgyűrű nevet adta nekik. Ez elnevezés nagyon is szűk korlátot von elterjedtségének, mert hisz jölehet még szórványosan, de mégis már a bronzkorban rátalálunk ugyanezen alakokra az urnatemetőkben. Lissauer ezt tekintetbe sem véve mondja róluk: «A leletek tanúsága szerint tehát a halántékgyűrűk használatának szokása Ausztria-Magyarországban keletkezik és az onnan minden irányban előnyomuló szlávok viszik magukkal és terjesztik, a merre eljutnak; tovább a szokás nem terjed.» Ha lefoglalnók tehát a hajgyűrűt a szlávok találmányának és tulajdonának, bizonyára nagyon hízegző volna a szláv ábrándozóknak, a kik igen szívesen kitolnák képzelt határaikat, a meddig e hajkarikák a lelhelyek jellegét megadják. Lehet, hogy a honfoglalók először csakugyan a velük érintkezett szlávoknál látták az első darabokat, mert hisz Nagy Géza is úgy tartja, hogy Európában az avarok aggattak karikákat hosszú tincseikbe s az avarok elpusztulásával a szlávok lettek utánuk az urak s a hajgyűrűket is ők kezdték használni. De lehet, hogy hosszú vándorlásuk közben más népeknél már, azt nem akarom állítani, hogy nemzeti ékszer volt, s magukkal hozták, de elterjedtségének határait bizonyára messzire kitolták az új népvándorlók oly vidékekre is, hol a szlávok nem terjeszthették volna el. Őseinknek volt alkalmuk az általuk megszállott földeken láthatni a hajékségeket s örömmel fogadták el annak viselését különben is bő fürtjeik díszítésére. S náluk gyorsabban terjedhetett el a divat mint manapság, mert hisz egy tömegben jöttek, s ha megjelenésük alkalmával megegyezett izlésükkel valamely ékszer, aránylag igen rövid idő alatt szétvihették új hazájuk legtávolabbi részeibe is annak használatát. S a mily gyorsan terjedt el a divat, ép oly sokáig maradt is használatban. Hampel erre nézve azt jegyzi meg, hogy népvándorláskori idomnak hiszszük, de kétségtelen

fenmaradt a középkorig, és XIV. századbeli pénzekkel is együtt van még, aranyból készítve.¹

Valamint a hajgyűrű rövid idő alatt nemzeti viseletté válhatott őseinknél, ép úgy használták gyakorta a római eredetű torqueseket is, melyekből három darab került ki a pilinyi sírokból. Hampel figyelmeztet arra a jelenségre, hogy hazánkban a sodrott bronzkarika csak az Árpádházi királyok korabeli soros temetőikben találhatóak mind nagyobb számmal, míg a közvetlenül megelőző időszak csak kevés és egyszerűbb ilyen fajta karikát hagyott emlékül reánk.² Magyarázatul megint az előbbi véleményemet próbálom adni. Útközben ismerkedtek meg a torquessel őseink s új hazájukban ők tették általános divattá. A pilinyi darabokból kettő bronz, egy pedig az e kort jellemző rossz ezüsből készült. Ez utóbbi vastag, négy ágból van fonva, a bronztorqueseket pedig három huzalból sodorták össze, s az egyikén különös díszítésül három vastag, különféle alakra készült nyitott gyűrű függ alá. Kiegészítői voltak e torqueseknek még egy-egy sor gyöngy, melyek külön fonalon felfűzve díszítették velök együtt a nyakat. A nyakpereczek tágak s mindenik ugyanazon minta szerint készült. «Kapcsolója igen egyszerűen a sodrony egyik végének hurkosra, a másik végének megfelelően kacsosra való meghajtása által képezetett», mint az a nemesócsai leletnél is leírva van, s épen ilyenek fordulnak elő a demkóhegyi, gerendási, csornacsatári, alpári és a többi e korbeli sírhelyeken. Csak egy van, a melyik eltér e formától. Ez egyszerű vékony bronzsodrony, melynek két vége úgy van karikába formálva, mint most pl. a szemüvegeinknél találjuk, valószínűleg arra számítva, hogy e végekbe zsinór legyen akasztva, melyek által hátul a nyakon kötődött össze.

Nagyobb a változatosság a karpereczekben. Anyagára nézve legtöbbször a bronz, hét darab, ezüsből van öt, ólomból készült egy, vasból pedig szintén egyet emeltem ki a sírból. Még sárgaréz karkötő is volt egy kiaszott karszáron. Rendesen párosával találtam a pereczeket, ezüstöt bronzsal vegyest, mindkét karon, de négy esetben csak az egyik kéz csuklója volt felékesítve karkötővel. A 13 perecz közül csupán kettő zárt, a többi részben ruganyos nyitott lemez vagy torquesszerű sodratból áll, részben pedig merev, kerek vagy szögletes nyitott ovalis alakú karikát mutat. Legérdekesebb a karpereczek között két, ugyanegy halott kezén talált páros zárt karperecz, melyek Pulszky szerint az Árpádkori tipikus magyar ékszerek.³ Dülten rovátkos karikatestből két halfej (?) nő ki, erősen kidülledő szemekkel, s nyitott szájaikkal egy lapos pálczát kapnak be, mely zárttá teszi a karikát. A magyar Arch. nagymestere írja, hogy: «ily karpereczek már több ízben kerültek a N. Múzeumba, s Jóna András volt az első, a ki a meghatározott korú kárászai sírmezőben lelvén fel ez alakot, most dr. Jóna tapasztalásából tanuljuk, hogy ezeket Árpádkori magyar ékszereknek ismerhetjük fel.» Ennek a feltevésnek valószínűsége mellett most a pilinyi ásatás is döntő bizonyíték. Legújabbban az aradföldvári lelet adott hasonló ékszert, de nem annyira tipikus és szép formában, a bácskereszt-

¹ Arch. Ért. II. 148.

² Magyar Honfoglalás Kútfői 790.

³ Pulszky F.: Magyarország Archæológiája. II. 170.

uriban pedig már az eredeti eszme agyon van stilizálva. Van továbbá két karkötő erős bronzhuzalból, egy pedig finom ezüstsodronyból torques-alakra formálva, azzal a különbséggel, hogy végeik nem kapcsolhatók össze, hanem ügyesen kiszélesedő karikaalakba vannak hajlítva. Érdekesek különösen azért, mert végeik nem zárhatók torquesszerűen s épen ezért ritkább typust képviselnek. A részint tompán, részint hegyesen végződő karikáknál érdekesebbek a bronzlemezek, melyek némelyikén nagyon változatos és szépen kivitt beütött indás díszítések ékeskednek. Akár egész modern, sőt secessióssá mintának lehetne mondani. Végeik mind kifelé hajolva tekercsbe vannak hajlítva. A vaskarpercezen díszítés nem látszik, végei pedig laposan félkörbe vannak verve. Hasonló hozzá a bodrogvécsi lelet két ezüstpléh karkötője* és a neszmélyi sír síma lemezű perceze. Az ólom kardísz jelenlétét csak megállapítanom sikerült a kar alsó szára körül, mert a különben is vékonynak látszó karikából csak a teljesen oxidálódott darabocskákat szedhettem ki.

48 darab gyűrűt vittek magukkal sírjaikba az eltemetettek. Anyagjuk leginkább a bronz és ezüst, arany egyik ujjon sem volt. Alakjukra nézve legtöbb a karika, mely igen sokszor nyitott. Fejesgyűrű nem kedvelt forma e korban, annyi között csak kettő volt található ilyen, kőnek pedig egyik sem képezi foglatját. Külső formájuk sem választékos nagy részben ez ékszereknek s kivitelük is meglehetősen kezdetleges. Annál jobban kiválik közülök egy jó ezüsből készült három sodronyból font darab, melynek néhány mása már került elő ez idő temetőiből. Rómer ezt írja egy hasonló darabról: A Nemzeti Múzeum gyűjteményében még egy hasonló ezüstgyűrű fordul elő, mely csak két huzalból van fonva. Ilyenek gyakrabban előjönnek, azonban ebből senki se gondolja magát feljogosítottnak arra, hogy ezen ékességet azonnal hazai műnek és hunok hagyatékának állítsa, mert ilyen gyűrűk másutt is fordulnak elő és pedig aranyból.** A tudósnak nagy valószínűség szerint igaza lehet s e gyűrű sem őseink műhelyében készülhetett, hanem vagy rablás vagy kereskedés útján jutott birtokukba. Az említett többi magyar készítmények nagyon is elűtnek, tekintve az izlést és kivitelt, ettől. Mintegy utánzatát találjuk más három ezüst karikagyűrűnél, melyeknél a fonatokat mély rézsutos rovátkolás akarja helyettesíteni. Aradföldváron különben szintén megtalálták mind a két formát, csak hogy itten anyagjuk a bronz. Más két karikánál már csak az utánzásra való törckvés látszik meg, bevágásai annyira durvák és kezdetlegesek. A kisdednek mind az öt újját beszorítják egy tágas karikába, annak pedig, a kinek újjára nagyon is nagy volt a feláldozandó gyűrű, úgy segítettek, hogy felső perczét is betörték a karikába s úgy húzták rá az ékességet. Egy csinos fejes gyűrűt golyos szálakkal tekertek körül az egyik oldalán, hogy hozzá símuljon az öt viselő ujjhoz. A szegényebb nép ma is így csinál a nagy gyűrűjével. A kéznek gyűrűs ujjá volt ékszerekkel díszítve s legtöbbször jobb és bal kézfejen egy-egy gyűrű volt található. Egymás fölé fűzve több gyűrű, mint Alpáron, egy sírban sem volt.

* Hampel: Honf. Eml. 542.

** Arch. Ért. II. 315.

Igen érdekes volt öt teljes füzér. Az egyik halottat hat szem nagy, szögletesre csiszolt amethist-gyöngy ékítette, a közben levő kis gyöngyök valószínűleg elporladoztak egészen. Az amethist volt e kor kedvelt ékköve. Egy másiknak halotti pompáját négy cyprea képezte apró sárgásszínű paszta és kék üvegyöngyöcskék közé füzve. Egy füzér nagy üvegyöngyökből állott, kék és sárga színüekből, melyeket itt-ott átlátszó fehérek tarkítottak. Csak kevés az egyes szem, legtöbbször egy darab ugyan, de két vagy három gyöngyöt jelez az által, hogy közepén mélyen be van vágva. Valamikor szép lehetett az a vékony gyöngysorocska is, mely már alig fűzhető fonalra, annyira élegülve vannak a kis borostyánszemek. Teljesen a mai kor technikáját bámulhatjuk annál a füzérnél, a mely arany, ezüst és bronz üvegyöngyökből áll, közben néhány cypreával, mely a legrégebb kortól kedvelt nyakékesség és kék gyöngyöcskékkel. Az ilyen arany- vagy ezüstgyöngyöket béleleteknek nevezik, mert felhasználták náluk a rendkívül ügyes technikával előállított ezüsfüstöt. A füst a nemes fémnek szerfölött vékonyra kalapált alakja s ezzel borították be az üvegyöngyöt, melyet aztán megint fehér-, világos- vagy sötétsárga forró, folyékony üveganyagba mártottak be, hogy vékony hártát képezzen, a szerint választva ki a színt, a mint ezüst-, arany-, vagy bronzgyöngyöket akartak felfűzni belőlük. Wartha Vincze, az üvegipar jeles ismerője, a gyöngyök különféle csillogó színében egyszerűen a kivált és az üveg felületére lerakodott vasdioxidot látta, a minthogy az opalizálódott üvegtárgyaknak csakugyan a sírok gyöngyeihez teljesen hasonló csillogó ezüst és arany színeket adott a művész véletlen, az anyagnak egyszerű felbomlása által. Vannak gyöngyeim között tényleg ilyen szemek is, melyeknek felületéről lekaparható a csillogó ezüstös réteg, de az igazi ép példányoknál csak a külső meg nem támadott üvegréteg lehántása után lehet a vékony ezüsthártát lefejtetni, mely műveletet magam több ízben ugyanazon eredménnyel végeztem. Azt a nézetet azonban készségesen fogadom el, hogy a gyöngysorok kereskedés útján, talán Olaszországból vagy Egyiptomból, hol nagy üvegyárák állottak fenn, jöttek őseink birtokába. Wartha szerint talán Bizanczból, míg Hampel a Magyarországon találtaknak is Egyiptomban vagy Szíriában keresi szülőhelyét.* Őseink csak azoknak lehetnek talán mesterei, melyek lágy alakban rátapasztva a vassodronyra, szabálytalan nagyságban és formában késsel lettek lemetszegetve az egészből. Az említett ezüst gyöngyszemekhez hasonló sorokat hord ma is a palóc nép, s a «garalis» legkedveltebb ékszere szépeinek.

Egyes gyöngyszemeket leginkább kisdud nyakára téve többet találtam, valószínűleg azt jelezték, hogy a kis halott a női nemhez tartozott. Ezek az üvegszemek érdekesek nagyságuk és alakjuknál fogva. Vannak lapos karikák, egy másik pedig a mostani négyágú here formáját mutatja. Egy halott nyakán pedig hatszögűre csiszolt amethist feküdt. Nemkülönben jellemző az is, hogy a füzérek nem csupán azonos, vagy legalább is hasonló szemekből állanak, hanem az értéktelen apró üvegyöngyöcske mellett ott van a 8—10-szer akkora nagy művésziesen csinált paszta gyöngyszem is, az akkor bizonyára értékes

* Arch. Ért. II. 315.

cyprea szomszédságában, s a nagy üvegkarika mellé kerek almantin-szem volt fűzve, tarkítva tömör ezüst hajgyűrűkkel. Azonos anyagból készült, rendezett fűzér nem is volt talán e korban, mert mint azt már De Closmadem is helyesen magyarázza, a nyakékek ivadékról-ivadékra szállanak át s az utódok közt megosztódnak újra és újra. Így aztán az értékes sorokból csak egyes szemek jutnak az utódokra, melyeket aztán az általuk szerzett értéktelenekkel fűznek föl. Az általam talált gyöngyszemek több százat tesznek ki.

Az ékszerek legérdekesebbjeit azonban bizonyára az ezüst pitykelemezek képezik. Két halott ruházata volt díszítve ilyenekkel, az egyikén csak négy darab volt, míg a bizonyára gazdag másiknak ruháját 24 darab borította. Ez utóbbi nő volt. Egy magányos lemezkét, véletlenül kerülhetett oda, egy halottnak csipő táján leltem. A pitykék jó ezüstdből készültek, vékony vert ezüstlemez, mélyedéseiben aranynyal futtatva. Ruhára való erősítésükre a peremekre ütött három kis lyukacska szolgál, melynél fogva felvarrták őket, egyöntetűség okából még azokat is ily módon erősítve fel, a melyeken belső oldalukon három zárt fülecske van ráforrasztva. Alakjuk kerek, csak egy van a melyik négyszögű, s rajzukat tekintve négy fajtát különböztethetünk meg közöttük. A dúsan pitykézett öltönyön két féle volt alkalmazva, különböző nagyságban és ornamentikával. Középen voltak egy sorban a nagy pitykék, két oldalt pedig vonultak a kisebbek. Azok közül, a kik szegényen fekszenek a temetőben, bizonyára sokan szolgáltak ennek az egynek, kinek ruhája oly dúsan van megrakva ezüsttel.

Két igen csinos darab képviseli csak az igazi fülbevalók csoportját. Bronzból vannak, alapjuk egy végeikkel összeérő huzal, melynek előoldalára öt hajfűrt alakban tágan megtekert rézsút futó sodrony a díszítés. A fej körül előforduló egyetlen ékszerre sem mondható rá határozottan, hogy fülbevaló lett volna, csupán ez egy párra.

A vácihoz teljesen hasonló, ugyancsak ólmos ezüstdből készült függő nyakdísz szintén találtam egyet. Egy vastag félholdalakú ékszer ez, hozzá forrasztott s díszítés által összehúzózott hosszú csőalakú füllel, melyen keresztül a nyakra volt függesztve. Alatta pedig két erős felforrasztott füllel volt a ruházathoz erősítve egy ezüst, csakis egy árok által díszített vízceppalakú függő pittkeféle dísz.

Ezüstdből készült, hosszas nyakú kis gombocskák, melyeknek teteje gombalakúra szélesedik, hatot találtam a vállak táján. A mériek sírjaiban is vannak hasonló idomú gombocskák. Hampel pusztán díszeknek tartja, ruhán vagy bőrön csüngőnek akasztva. Ezt elfogadhatónak hiszem a ketté vágott példányokról, a melyek különben sem nagyon egyeznek meg alakra nézve sem a tömördarabokkal. Ez utóbbiakat, tekintve, hogy mindig ugyanazon helyén a testnek találtam, hol díszítés nem igen történt, mégis inkább igazi használatra való füles gomboknak tartom. Az akkor ismeretlen ruhakapcsot pótolhatta.

Egy kis halottnak a nyakán bronzcsörgőcske volt, alúl négy oldalra felhasítva, melyen keresztül látni lehet az ide-oda guruló bronzcseppet a csörgő öblében. Díszítése egyszerű vonalas, de hangja rendkívül kellemes s a bronz ügyes vegyítésére vall. A Demkőhegyen is találtak hozzá hasonlót s valószínűleg római divat utánzása, hol a gyermekek sírjaiban gyakran találhatók.

«A fibulát a csat használata után csak a népvándorlások idejében szorítja ki a divatból» — mondja a szeged-öthalmi ásatás vezetője. S mivel a pilinyi temető egy századdal későbbi a magyarok bejövetelénél, csak természetes, hogy a fibula alig van képviselve a leletben. Csakis egy vékony bronzhuzal van fibula formára összehajtogatva, a mi egyszerű biztonsági tűnk mintájára. De ez is talán inkább fülönfüggő volt mint fibula.

Ha megemlítem még az ólomból készült félholdat, mely a nyakról függött alá s azt a másik ugyancsak nyakdísz, mely kis szögecsei után itélve valószínűleg bőrdíszítő pityke lehetett s egyszerűen összehajtván lett felfűzve, akkor végeztem a pilinyi temető ékszertárgyaival.

A mindennapi szükséglet tárgyai közül egy vékony bronztücskén kívül a két vaspengét említtem fel, melyek közül a nagyobbik egy mostani tollkés pengéje alakjának és nagyságának felel meg, az erősebb fajták közül. Kissé hajlott gerinczű és éles hegyben végződik. A fibula helyét elfoglalta ugyan a csat, de ezek közül is csak egyet vitt magával ura, vasból valót, a derékon, mely hihetőleg szíj összekötésére szolgált. Ugyancsak arról lóghatott alá egy egyszerű vaskarika, melyre, hogy mi lehetett akasztva valamikor, semmi sem mutatja.

A legérdekesebb sír az volt, melyben a keresztény korban elhunyt úr ritu pagano lovát is eltemettette magával. Mintegy egy méter mélységben találtak rá a munkások a szokatlan nagyságú csontokra, melyek épen alakjuknál fogva annyira felköltötték kíváncsiságukat, hogy felhasználva távolléteket, bolygatni kezdték, minek következtése lőn, hogy a lónak fejét annyira szétpiszkálták, hogy egészben kivennem többé nem sikerült. Jókor érkeztem meg azonban ahhoz, hogy az egész sírt pontosan és tüzetesen vizsgálhassam át. A ló feje északnak fordulva, bal oldalára volt fektetve, szájában zablájával, fejének folytatása pedig három nyakcsigolya volt, törzse pedig hiányzott egészen. Erősen kifejlett ménlő volt a koponya, erős kos-orrú. A pofákon ott voltak a vasdíszítések, melyek erős szögecsei arra mutattak, hogy szijba voltak erősítve. E szerint egy teljesen felkantározott lófejjel van dolgunk, a mely azonban nem tudott többé ellentállani holt lovasa keze húzásának, mert a nyakától megmaradt és csigolyával együtt levágták temetéskor törzséről. Aztán a fejtől olyanforma távolságra, mint lett volna a hát, feküdt a két kengyel, hevedercsat és a nyereg vasrészeinek egyes kis darabjai, vékony lemezek, szegélyt képező huzalok, hosszú, részint egyenes, részint alul szétütött szögecsekkel, melyek azt bizonyítják, hogy a ló szijazata vastag, erős s bizonyára durva lehetett. Egymástól szimmetrikus távolságban hevert a négy láb, levágva felső csuklójában. Finom, nem tulságosan erősek a csontok, gyorslábú kis fajta magyar ló lehetett.

A lóváz alatt keskeny földréteg volt elborítva, mintegy vékony takaró s alatta aludt a lovak, paripájával egyirányú fekvésben. Azt hittem, hogy sírjába értékes dolgokat vitt magával a vitéz, de ebben a reményemben csalódtam. A legszebb csontvázak egyike feküdt sírjában, arányos, erőteljes, 195 cm. hosszú. Keletnek oldalt fordulva pihent, s feje alsó részét két egyszerű bronzhajgyűrű festette élénk zöldre. Ezek voltak egyetlen ékszerei. Még csak egy

gyűrű sem mutatta földi hiúságát. Volt azonban jobb lába fejénél három nyíl, melyek faalkatrészét egészen elemésztette az idő, egy egyenes hátú aczélpenge, egy fába illesztésre való nyíllal ellátott keskeny vésőalakú vasszerszám, szétnyitott lábaszárjai között pedig két, talán fából való, csodásan conservált lemez, egészen fehér színű, szélein és a kigömbölyített végeken vékonyra faragva. Közöttük semmi, folytatásuk alul-felül elenyészve. Tok lehetett, de vajjon minek a tokja? Egy kis kovadarab volt még melléje dobva és egy szépen formált aczél csiholó. Ez utóbbit szügyelő dísznek tartottam volna, ha a kovadarab nem szólana a mellett, hogy szikrapattantás volt feladata inkább.

Ez a sír nem gazdagságával vált értékessé, hanem igen ép szerszámrészeivel, melyek között új és jellemző is akadt. Különösen pedig a temetkezési mód az, a mely leginkább felkelti érdeklődésünket. Meglepett az, hogy azon korban, mely már a kereszténység százada, ily tiszta pogány temetkezésre találunk. Ott a ló, ott a tüzi szerszám. De már nem temetik el a vitézt lóháton ülve, mint a pilinyi honfoglaláskori sírokban találjuk. Már a kedvencz paripának csak egyes testrészeit teszik a halott fölé. Mikor Reizner a szegedi Bojárhalmon lovas sírokra talált, tájékozatlanul tapogatózott a ködben, melyben a honalapítás első százada elenyészik. Ő is megcsontított lócsontvázakat talált s a jelenséget megmagyarázni így kísérti meg: «Ezen hiány értelmét felfogni és megmagyarázni nem vagyunk képesek s azt kell feltételeznünk, hogy valamikor a szél a halom azon részét, hol a ló elásva volt megszagatta s ekkor a lócsontváznak kimeredő részeit, egész hátulját elhordták a nélkül, hogy a csontok többi részét kutatták volna. Később a szél a homokot ismét visszahordta s a halom régi alakját, kerületét ismét visszanyerte».* Végh Adorján, mikor Nemes-Ócsán talált nem egészben elhantolt lovat, másképp igyekezett megfejteni a csontok hiányát. «Minthogy ékszert és fegyverzetet érintetlen állapotban találtam, hihetőbbnek tartom, hogy a sírt nem emberek dúlták föl, hanem ragadozó állatok abban az időben, mikor még itt szájjelítőre találtak.»** Bella Lajos a csorna-csatári hiányos temetkezést úgy magyarázza, hogy a ló húsosabb részeit áldozat- vagy tornál költötték el. Mindezen magyarázatok hiányosak és erőltetettek. Az érdekes jelenségnek megfejtése bizonyára csakis az lehet, hogy még azok is, a kik talán nyíltan vagy titokban a régi Istennek hódolva, őspogány szerint akarta is eltemettetni magát, hogy ellentétbe ne jöjjenek az új hatalmas vallással, mely előtt sorba omlottak le a kőbálványok, megelégedtek a hátrahagyottak a végső akaratnak symbolikus teljesítésével. Legutolsó nyomát a lóval való temetkezés szokásának talán a palóczias ama szokásban találjuk, hogy némely vidéken ha legény ember, dalia hal el, mellére egy patkóvasat tesznek. Ezen szokás megszűntével nem lesz majd a mi az ősi szokásra valljon.

A paripa szájában ott volt rendes állásba téve a zabla. Egyszerű csikó-zabla, aligha lehetett volna gyorslábú mént megfékezni vele. De egy holt ló szájába jelképnek elég. A rozsdá nem emésztette s csuklójánál egészen szaba-

* Arch. Ért. XI. 113.

** Honf. kori hazai eml. 610.

don mozog. A karikák, melybe a szár fűződött, nem egészen egyenlő nagyok s aligha vastag szíj tartotta feszesen. A kengyelek igen szépen formáltak s tekintve csaknem teljesen érintetlen voltukat, az e korból maradtak legszebbjei közé tartoznak. Talpa nem széles, alul bordás és egészen vízszintes állású, összes leleteink között leghasonlóbb hozzá a keszthelyi. Ez a legkritkább forma s részemről fejlettebbnek tartom mint azt a formát, a melyet Nagy Géza jeles művében talán inkább azért tart magyar idomnak, mivel gyakrabban fordul elő. «A magyar kengyel általános idoma kerek, úgy hogy a száruk és a talp között nincs más semmi határvonal, hanem összefolynak.» A pilinyi inkább hasonlít a keszthelyi, ordasi, püspök-szent-erzsébeti változatokhoz, melyeket Nagy Géza szintén megemlít, «melyeknél a kengyel megnyult körivet képez, melynek vége felé kiszélesedő két szárát hasonló szélességű vízszintes talp köti össze egymással».* Azt állítanám, hogy a több vagy kevesebb körívbe hajló kengyeltalp a régibb idom, s a vízszintes az, mely később azt a formát kiszorította. Ennek magyarázatát abban keresem, hogy a kengyeltalpnak lehetőleg simulni kell a beléhelyezett láb formájához. Míg meztelen vagy bőrrel puhán körülcavart lábbal, vagy könnyű talpbőrrel ülték meg lovaikat a vitézek, addig a lábnak jobban megfelelőbb és nyugodalmasabb volt a hajlott forma. Az emberi talp jobban simulhatott a kengyel talpához hozzá. Mikor a lábbeliket kemény talppal látták el, akkor megfelelőbb volt már a lapos kengyel, melyre jobban támaszkodhatott a szintén lapos, kemény csizmatalp. Épen azért hinném, hogy a bejövő magyarok megtelepedésük után változtatták lábbeli viseletüket. A pilinyi kengyelek kerek szárai szintén csúcsíves formában futnak össze s egy kissé széthajló fülben végződnek, melyeknek szűk nyílásába csak keskeny szíjat lehetett csatolni.

Érdekes a kantárzat pofaszíjának díszítése. Mindkét oldali rész meglehetősen épen maradt meg s tetszetős, ügyes formájával lep meg. Négy erős ú. n. nittelő szög tartotta oda a szíjhoz s lapos díszítést képez, mely csak középen megy át kiálló élbe, mely elválasztja azt a két levélformát, mely vége felé keskenyedve még egyszer kiszélesedik csak azért, hogy a dülény-idomon inkább kaphasson helyet a vasszőgecs. Hampel művében lerajzoltat egy ezekhez hasonló csonka példányt, mely a demkóhegyi temetőből került napvilágra, de még nem tudta mit csináljon vele s hogy melyik csoportjába helyezze a szerszámoknak? Tégez vagy puzdráról való szíjtartó pánt töredékének tartja. Feltevése nagyon helyes és észszerű volt, mert egyes darabot hoztak eléje s nem tudta, hogy mily körülmények között lelték. A kérdést azt hiszem megoldja a pilinyi lelet, hol párosan fordult elő az egymáshoz teljesen hasonló vaspánt, a ló mindkét pofájához szorítva. Érdekes, hogy a Nyáry Jenő báró által felásott honfoglaláskori sírban hasonló pofaszíjvasalást talált, melyet ő is valami puzdrapántnak vélt tarthatni. Úgy látszik, hogy őseinknél divat volt a pofaszíjnak vasalása s ugyanegy idom volt a használatos.

Maradt még több vasdarabocská, széles, lapos, alul fűrészfogú, hosszú szöggel átlukasztva, melyeket vékony pálczikák kötöttek össze egymással,

* Arch. Ért. XI. Magyar középkori fegyverzetről 119.

végül egy keskeny egyenes vashuzal, két végén szöggel ellátva. Úgy gondolom, hogy nyereg vasrészei ezek. Legalább lőszerszámba elhelyezni aligha tudnám őket. Tegez részeinek tartja Hampel az ily formájú más sírokban talált darabokat, de én oly helyen leltem őket, hol megfelelőbb volt nyerget keresnem. A vashuzalok nagyon is egyenesek hosszú darabban ahhoz, hogy az aránylag kis puzdra szabásait követni tudta volna. Aztán lelőhelyük nem egyezik meg azzal, a hol a nyilcsücsokat találtam, s ha tegez lett volna a sírban, úgy inkább hiszem, hogy ebbe tették volna a vesszőket, mint pusztá földbe a lábfejhez. Ez csak egyéni vélemény s az ezzel ellenkezőt azért nem merném me-reven elutasítani.

Talán a szerszámzathoz tartozott még egy meglehetősen tág vaskarika, mely a többi tárgyak között volt elkeverve. Megemlítem még azt a ló mellett fekvő hevederesattot, mely vékony s nagyságához mérten gyöngé szögletes vasból készült s melynek nyelve sem tartott volna ki bizonyára egy erősebb szorítást sem s tisztán áll előttünk a magyar lovas harci ménjének egy felszerelése, melylyel sírba követte urát. Ezzel a lőszerszámmal alig harczolt a levente véres csatákon! Ez nem az ő rendesen használt lófelszerelése volt. Ez csak arra az alkalomra készült talán, mikor mindenkitől el tudott válni a harczos, a ki néki kedves volt életében, csak csatalovától nem. Ez csak temetésre való díszszerszám lehetett.

Bölcs Leó azt írja őseinkről, hogy «fegyverök a kard, pánczél, íj és kopja s így a csatában legtöbbje kétféle fegyvert visel, vállán a felfelé álló kopját hordva, az íjat pedig kezében fogva». De nemcsak ők maguk öltének fegyvert, «hanem előkelő emberek lovaikat elől vassal vagy nemezzel vértetik».* Ily előkelő íróra hivatkozva, szinte csodálkozva kérdezzük, hogy van az, hogy a honfoglaláskori és későbbi sírok mért oly szegények fegyverekben, mért van az, hogy a pánczél nem találjuk sehol, sem emberét, sem lőét, mért oly ritkák a kardok, a kopják is? Ha a legkedvesebbet, legbecsesebbet, a mi csak lovas népnek lehet, a paripát leölték, hogy kövesse sírba elhunyt gazdáját, miért nem tették be vele pánczélját is? Talán még sem volt az a turk nép annyira pánczélal fődve, mint Leó császár leírja azt. Az ő pánczéljuk inkább lehetett bőrből készült, melylyel lovaik elejét is befőték. Ez fel-foghatta a csapást, a nyíl suhanását, de elemésztette ha betették, a sír nedvessége. Azért nem találjuk nyomait. A pitykék is, a melyek hosszú szőgeikkel bőrdíszítőknak látszanak, lehet, hogy nem is lőszerszám, farmatring ékességei voltak mindig, hanem a bőrpánczél díszei. Vagy talán a harczosokat fedő könnyű szövet volt oly dúsan megrakva csillogó hímzéssel, fénylő ezüst pitykéekkel, hogy a velük tüzetesebben alig érintkező császár pánczéljának tartá az ékesség ragyogását.

Nagyobb fegyverdarabot nem találtam. Csakis a leggyakoribb és legismertebb fegyvernemnek, a nyilaknak leltem meg három sírban földbe tett példányait. Különben is a legtipikusabb magyar fegyver, melynek kezelésében leginkább csodálták és rettegtek őket. Nagy ígyekezetet és gyakorlatot fordí-

* Bizanci kútfők Marczaly kori 35.

tanak a lóhátról való nyilazásra, mondja róluk Bölcs Leó. Még Luitprand, a cremonai püspök is, a ki szívből gyűlöli a magyarokat, gyorsaságuk mellett önkénytelen magasztalással emlékszik meg a nyilazásban való ügyességükről? Más temetőben alig van sír, a melyben nyílcsúc ne volna; hatósával, négyesével fekszenek a derék táján. A pilinyi eddig felásott temetőrészben összesen öt nyílcsúcsra találtam. Ezek nagyon szép és érdekes példányok. A honfoglaláskori nyílcsúcsok rhombikus, tehát egy csúcsuk, csak a későbbi magyar leletek darabjai a kettősszárnyuak. Pilinyben megtaláltam mindkét formát, valamint van közöttük köpüs is, de az ősi nyúlványos alak a túlnyomó mégis.*

Nagy Géza jellemzőnek tartja, hogy a nyílcsúcsok kicsinyek, én pedig nagy súlyos példányt is találtam. Vállmagasságban a bal oldalon feküdt s alakja ennek, a mint a pusztító rozsdától kivenni lehet, hosszúkás levéldíom, mely sarkat sehol sem mutat. Aránylag igen vékony vesszőbe volt szög alakú nyúlványa dugva s a vesszőből az a rész, a mi megmaradt, ma is csaknem csontkeménységű darab. Dúsan volt aranyozva s finom háncscsal van körülkötözve. A lovas vitéz fegyverei közül hármát választott ki a sírba. Ezeknek csúcsa jobb lába fejenél voltak egy csomóban, száraik bizonyára a test hosszában nyúltak. Mindhárom nyílcsúc más-más typust képvisel. Egyike dülényes díom, de a rhombus két tompább hegye inkább a csúc felé van, mint a közepén, ez által hosszú szárba erősítésre való szöveget kap a nyílcsúc. Másikának megfordítva kiálló könyöksúcsai mindjárt a nyílvesző végénél kezdődnek, karcsúbb az előbbeninél s könnyebben hatolhat be a húsba. A harmadik nyílcsúc szárnyas már s a későbbi kor divatját képviseli. A nyugvó harcos mellének jobb oldalán feküdt az a szárnyas és köpüs nyílcsúc, melynek hosszú szára díszesen sodorva van. Tokjában egészen elporladozva volt vesszője s alig lehet olyan nagy darabocskát kivenni belőle, hogy a faanyagot felismerni lehessen. A szárnyatlan nyílcsúcsok ép példányai gerinczesek és eléggé éles hegyben csúcsosodnak ki. A nagy, megrongálódott példánynál különösnek tartom, hogy a csúc oly módon vált el a vesszőben levő nyúlványtól, mintha levágták volna, valószínűleg nem egy darabban lehetett kovácsolva s a forrasztás helyén a két darab szétesett.

Tizenhárom Árpádházi pénzecske, mindannyija ezüst, került elő a hantok közül, a tizennegyedik bizanczi érmecske a meghatározáskor elkeverődött. Kettő pedig annyira megtámadott állapotban volt a mangántól, hogy az első érintésre mint a hamú hullott széjjel. I. Istvántól (1010—1038) volt két darab, Péter (1038—41 és 1044—46) érmek közül találtam egyet s míg Sámueltól egy sem maradt fenn, I. Endrét (1046—61) öt darab képviseli. Béla vezérkorát (1048—61) egy példány hirdeti s rövid királyságának idejéből (1061—63) szintén egy példány volt a halott mellett. A Salamon uralkodása (1063—74) alatt vert pénzekből kettő temetődött sírba s bezárja végül a sort I. László (1077—95) egy érmecskéje. Az Árpád kori pénzecskék meghatározták korát a temetőnek, minden kétséget kizárólag, de hol keressük bizonyítékát annak, hogy kik azok, kiket a hantok annyi századon keresztül takartak.

* Nyugati kútfők 297.

A nehéz víztartó agyagföldben kora korhadásba indulnak a csontok s a pilinyi temető annyi halottja közül csak hatnak koponyáját sikerült kiemelni a nélkül, hogy széthullott volna. A többiről mihelyt lepergett az összetartó föld, szétestek a meggyöngült csontdarabocskák is. E többé-kevésbé jó állapotban levő koponyákat szakszerű vizsgálat alá vette az anthropologia elsőrendű tekintélye, dr. Török Aurél s döntő véleményezését kimerítően volt kegyes tudomására adni. E helyütt szívesen ismerem el hibámat, hogy egész csontvázak conserválására nem helyeztem súlyt, a mi pedig annyira fontos lett volna a vidék és a század lakóinak testi fejlettsége, mostaniakhoz való aránya, és egyéb sajátágaikra nézve. A tudós tanárral további megállapodásra jutottunk, hogy ásatásaim legközelebbi folytatásakor a csontvázak kivétele az ő személyes jelenléte és felügyelete alatt fog majd megtörténni. A hat koponya közül az út vízontagságait három állotta csak ki, a többi erősen megrongálódott, vagy hogy csak az agyvelő koponyarészek maradtak egyben. A sírokban nem magas néptörzs halottjai feküdtek, s a mint ez irányban elég felületes vizsgálataimnál észleltem, legnagyobbbrészt dolichocephal (hosszúfejű) és mesocephal (középféjű) fejkattal bírtak. A minthogy a véletlenül épségben kiemelt koponyák túlnyomó része is ilyen.*

* Lássuk legelőször azt, a melyeknek eltérő a typusa. «Eme koponya gyermekkori vízfejűség (hydrocephalia) következtében nyerte feltűnő szélességét. Szélessége = 142 mm. Hosszúsága = 170 mm. Magassága = 148 mm. Cephalindex = $\frac{\text{szél.} \times 100}{\text{hossz.}} = \frac{172 \cdot 100}{170} = 101 \cdot 10$, vagyis hyperbrachicephal (túl kurtafejű). Fejmagassági index = $\frac{\text{mag. } 100}{\text{hossz.}} = \frac{148 \cdot 100}{170} = 87 \cdot 05$, vagyis hypsicephal (magas fejű). A mi az arcz typusát illeti (a hozzá ragadt földrészek miatt csak megközelíthetőleg mérve), Kollmann szerinti typus: egész arcz = chamæprosop (széles arcz), felső arcz szintén chamæprosop (felső széles arcz). Orrindex = platyrrhin (széles orrú). Szemgödör index = chamæconch (széles szemgödör). E koponya arcztypusa szerint jobban illik a szláv typusba, mint a magyarba. Nevezetes a termet, a mely a czombcsontok hossza szerint magas volt, legalább 170 cm. Agykoponya kóros, vízfejű.» E csontváz szokatlan magassága és fejének általam is azonnal felismert kóros voltánál fogva ébresztette fel különösen figyelmemet. Lábszár és felső karcsontjait is elhoztam magammal, a melyekből vonta a tudós tanár következtetéseit «A második koponya, a melyhez a felső és alsó végtag hosszú csontjai tartoznak. Cephalindex = $\frac{142 \cdot 100}{187} = 75 \cdot 93$, tehát mesocephal (de a dolichocephaliához közel áll. Magassági index = $\frac{141 \cdot 100}{187} = 75 \cdot 40$, vagyis magas fejű (hypsicephal), de közel a közép a magassághoz (orthocephaliához). Felső arczjelző Kollmann szerint $\frac{63 \cdot 100}{95} = 66 \cdot 31$, vagyis keskeny arczú (leptoprosop). Orrjelző = $\frac{25 \cdot 100}{46} = 54 \cdot 34$, vagyis szélesorrú (platyrrhin), de közepes széles orrú. Szemüregjelző = $\frac{30 \cdot 100}{57} = 81 \cdot 08$, vagyis közép szemüregmagasságú (mesoconch). Szájpadjelző = $\frac{41 \cdot 100}{53} = 77 \cdot 36$, vagyis keskeny (leptostaphylin). E typus beleillik a magyar typusba.» E gyönyörűen épült koponya egy István-korbeli érmeskével feküdt a sírban. A harmadik koponya különösen nevezetes azért, mert a lónak és a lovasnak feje csaknem ugyanazon helyen feküdtek. Fontos tehát, hogy a lovával temetkezett milyen typusú volt, mert feltehető, hogy ő volt a sírkert legelőkelőbb halottja. a) cephalindex = $\frac{1400 \cdot 100}{185} = 76 \cdot 50$ = mesocephal; b) magasságindex = $\frac{135 \cdot 100}{185} = 71 \cdot 89$ = cethocephal; c) egész arcz, Kollmann

A temető magyar voltát illetőleg, minden kétséget kizár a lóval való temetkezés, s a sírokba tett nyilcsúcsok. A szláv nem volt lovas nép. Disznó és juhnyájákat legeltetett, s méhek mézét gyűjtötte a kasokban. Ha pedig fegyverre kellett kelniök, a közeli harc eszközeire, a védelmiekre támaszkodtak. Leó császár megírta róluk, hogy fegyverzetük a lándzsa és gerely volt, s csak elvétve löttek nyílat, fából valót, melyet méreggel kentek be, hogy karczólása is halált hozó legyen. Ibn Rostek pedig azt írja róluk, hogy nincs más fegyverük, mint a hajtó dárda, lándzsa és a pajzs. Halottjaikat elégették, hamvaitkat edénybe töltötték, s a dombon, a hova egy évig eltették az urnát, csak mézből álló lakomát tartottak. A magyarok fő fegyverneme a nyíl, lovakban bővelkedtek, s az előkelők temetése mindig harci paripájával együtt történt; a halotti tor maig is fenmaradt ősi szokásuk. A szlávok nagytestű, a magyarok alacsony termetű népség.

A leletek részletes leírása : I. sír. Gyermek. 15 mm. átmérőjű sárgarézgyűrűvel. A gyűrű nyitott, két vége hegyes csúcsba végződik, s így érintkeznek, míg közepén a legszélesebb részen 5 mm. A gyűrű teste lapos, s az éleken ismét lapozva van reszelés által.

II. sír. Asszony, háton fekvé, feje keletnek fordítva. Test hossza 64 cm. Két keze testéhez van szorítva oldalt. Sírmellékletek : 1. Hat mm. széles, nyitott, lapos bronzgyűrű a balkéz gyűrűs ujján. (II. sír. 3.) 2. Három ezüst huzalból font nyitott gyűrű a jobbkézen. Némileg ruganyos, s tetszés szerint az ujjhoz volt alkalmazható. Most 23 mm. átmérőjű. Közepén legvastagabb, végei keskenyednek s a huzalok egybe vannak forrasztva, s ellapítva. (2. ábra.) 3. Hajgyűrű 23 mm. átmérővel ezüstből. Egyik vége tompára reszelt, a másik szélesre van lapítva s ∞ alakba van hajlítva. (1. ábra.) 4. Hat szem amethist a nyak körül kötve. A szemek hosszúkásak, hatszögletűek. Közéjük van fűzve egy szem kék üvegyöngy, az előbbieknél kisebb, szintén hatszögű. (4. és 5.

szerint = $\frac{60 \cdot 7 \cdot 100}{105} = 10 \cdot 109 = \text{leptoprosop}$; d) felső arcz Kollmann szerint = $\frac{62 \cdot 5 \cdot 100}{105}$

= 59.92 = leptoprosop; e) orrjelző = $\frac{25 \cdot 100}{47} = 53 \cdot 19 = \text{mérsékeltlen széles orr (platyrrhin)}$;

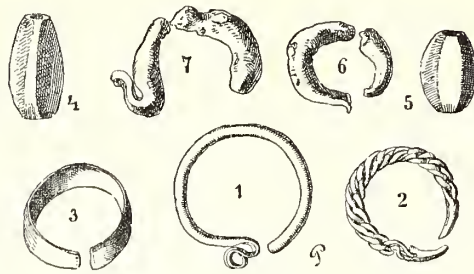
f) szemüregjelző = $\frac{30 \cdot 100}{41} = 73 \cdot 17 = \text{chamaeconch}$; g) szájpadjjelző = $\frac{38 \cdot 100}{50} = 76 \cdot 00 = \text{leptostaphylin}$. Az előbbi és eme koponya egymáshoz hasonló.» «Egy földdel megtelt, a hom-

lokon szétrepedt állkapocs nélküli koponya: a) cephalindex = $\frac{143 \cdot 100}{177} = 80 \cdot 79 = \text{brachicephal}$, de közel a mesocephaliához; b) magasságjelző = $\frac{150 \cdot 100}{177} = 84 \cdot 74 = \text{hypsicephal}$; c) felső

arcz Virchow szerint = $\frac{73 \cdot 100}{81} = 90 \cdot 12 = \text{letorosop}$. Az 5. és 6. számú koponyáknak csak a

teknyőrésze (calotte) vagyis a felső héja van meg. Ezek is a 2–4-ik koponya alakjaihoz hasonlóak.» Dr. Török Aurél nagyérdékű méréseit a következőkép összegezi: «A vizsgálatokból kiderül, hogy itt kétféle típusú koponyák vannak. Az egyiket (1. sz.) csak egy koponya képviseli, a mely egy magas termetű fiatal szláv típusú egyéntől ered. A másik typust az öt koponya képviseli, ezek is fiatalok, de a 2. számú koponyához tartozó végtagsontok után ítélve középtermetű (160–165 cm.) egyénektől erednek. Ezek típusa a régi magyar typust tünteti föl, de azért nincs kizárva, hogy régi palóczok lehettek. Hogy miben hasonlítottak és miben tértek el a régi palóczok a régi magyaroktól, ez még nyílt kérdés.» E nyilatkozatot döntőnek tartom.

ábra.) 5. Két erős, nagy hajkarika formájú dísz. Mellnek nyaknál levő részén. Töredékekben. (6. és 7. ábra).

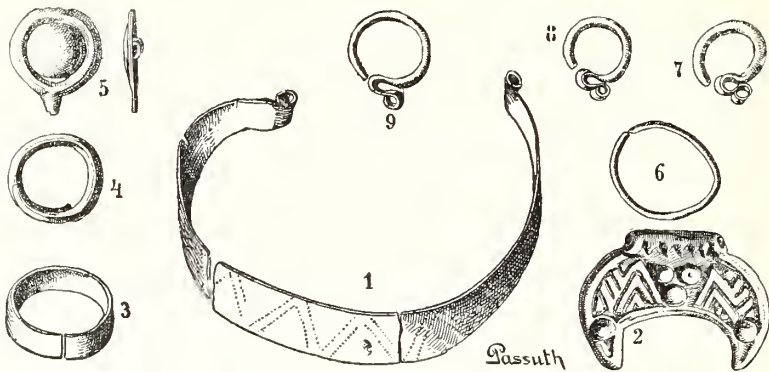

II. sír 2/3 n.

III. sír. Férfi. A test hanyatt feküdt, feje szétnyitott lábai közé téve. Lágyékain két oldalt egy-egy pénz, nagyon elgyengült állapotban.

IV. sír. Férfi. Háton fekvésben, feje keletre fordítva. A test mellett egy pénz.

V. sír. Fiatal leány. Tölgyfa lapra hanyattfektetve, balra, kelet felé néző fejjel. Testhossza 154 cm. Jobb keze a térdhez téve, a bal a szíven nyugszik. Sírmellékletek: 1. 12 db ezüst, két darab bronz kis hajgyűrű a leggyakortabb

V. sír 2/3 n.

formában, beágyazva a fejpárnát alkotó mohacsomók közé. (7., 8., 9-dik ábrák.) 2. Kívül domború, belül megfelelőleg homorú nyitott karikagyűrű, jobb kezén. (4. ábra.) 3. 38 mm. széles félholdalakú ékesség, mely a vele együtt öntött hosszú cső alakú fülön át volt a nyakra akasztva. Anyaga ólmos ezüst. A félhold legszélesebb részén három gömböcske van gulába dobva, két összehajló szarvának hegyes végén szintén egy-egy gömbbel. Közben pontozott vonaldiszítések. Öntése durva, fülén ennek következtében lyuk maradt. Annyira hasonlít a váczvidéki lelet két csüggőjéhez (Hampel, Honf. kor. emlékei CIII. t.), hogy csaknem bizonyosnak látszik, hogy egy és ugyanazon műhelyből kerültek ki. Az egymástól való lelhelyi távolságuk sem nagy különben. (2. ábra.) 4. 17 mm.

széles, 22 mm. hosszú ezüstpityke, erős fallal. Belső oldalán két oldalt egy-egy fül van ráforrasztva, a fölvarrás végett. Alsó része köralakú, de felül éles csúcsba nyúlik a körív, a minek következtében a pityke inkább könyformát vesz fel. Mezőjét egy körben futó árok két részre osztja. (5. ábra.) 5. Hét mm. széles pántkarperecz ezüsből. Nyitott végei tekeresbe vannak csavarva. Rajza: pontokból alkotott háromszögek körülfutó kettős vonaldísz. A patinába a szemfedőnek vászon rostja vannak tapadva. (1. ábra)

VI. sír. Középkorú nő, hanyattfekve, keletre forduló fejjel. Kezei oldalt a testhez szorítva. Sírmellékletek: 1. 11 db bronz- és ezüsthajkarika, szokott, kis formában, egy darab nagyobb gyűrű vékony egyszerűen karikába hajtott bronzhuzalból. 2. Bronz karikagyűrű, jobb kezén. Lapja közepén kiélesedik, s az él két oldalt lapokba olvad át. 3. Rossz ezüst karikagyűrű.

VII. sír. Gyermek, nőni kezdő első fogakkal. Jobb keze öt ujja egy erős karikagyűrűbe húzva.

VIII. sír. Férfi, hanyattfekve, feje keletre. Testhossza 167 cm. Sírmelléklet nélkül.

IX. sír. Férfi, az előbbenihez hasonló fekvésben. Testhossz 165 cm. Sírmelléklet nincs.

X. sír. Férfi, hanyattfekve, s a test rá van fektetve az alája tett két kézfejre. Sírmellékletek: 1. Alla alá téve egy pénz. 2. Bal kezén keskeny karikagyűrű bronzból gyűrűs újjon. 3. Bal kezén középujjon két laposra csiszolt karikagyűrű bronzból.

XI. sír. Férfi, hanyattfekve, keletre néző fej, kezei oldalához téve. Sírmelléklet nincs.

XII. sír. Nő, az előbbihez teljesen hasonló körülmények között.

XIII. sír. Fialat férfi, bölcsességfogai még hiányzanak. Hanyattfekve, keletre fordult fejjel, karjai a mellen keresztbe fonva. Sírmellékletek: 1. Jobb kezén lapos keskeny karikagyűrű. 2. Jobb kezén vékony karikagyűrű.

XIV. sír. Bolygatott sír.

XV. sír. Csecsemő, nyakán egy szem amethistgyöngy. Nagy hosszúkás formában hat oldalúra csiszolva.

XVI. sír. Gyermek, tejfogakkal. Sírmellékletei: 1. Kis gyűrű bronzból. 2. Hajkarika bronzból.

XVII. sír. Fej. függőleges állásban eltemetve. Sírmelléklet: 1. Torques rossz ezüsből. Négy huzalból van fonva, 5 mm. vastag. A négy szálból a végeken egy-egy lesz a kapcsoló. Egyik vége hurkosra van hajlítva, a másik kacsosra. (ábra.) 2. Négy darab cyprea. Sok nagyrészt élenyült sárgaszínű apró üvegpasztá gyöngyszem. 4. Kis ezüst karikácska. Lapos, nyitott végei egymásra hajlítvák. (ábra.) Talán a gyöngysor kapcsolója. (ábra.)

XVIII. sír. Öreg férfi, hanyattfekve, míg feje egészen visszafordulva arccal van lefelé. Testhossz 185 cm. Sírmelléklete: egy pénz a tarkóra téve.

XIX. sír. Kis gyermek, mellén egy kerek vaslapocsa.

XX. sír. Fialat leány, bal oldalára fektetve. Sírmellékletek: Egy gyűrű bronzból, közepén gerezdes. Egy rossz ezüst vékony karika tompa végekkel. Egy bronz karikácska, mindkettő a fülek táján.

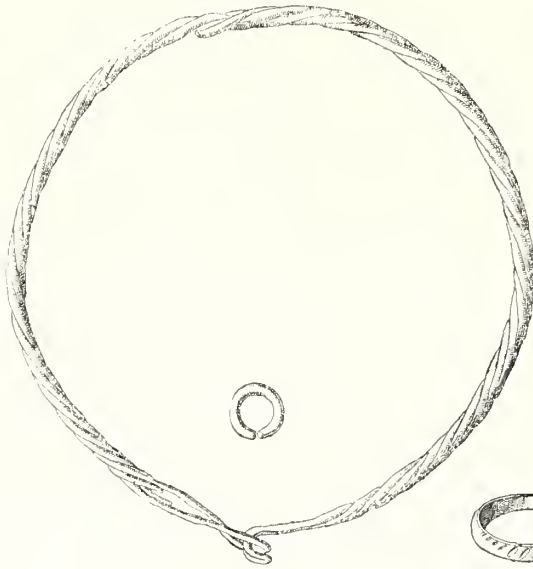
XXI. Egészen széthányt sír.

XXII. Egészen széthányt sír.

XXIII. Egészen széthányt sír. Ásás közben a földből egy gyönyörűen patinásodott vastag bronzgyűrű fordult ki. A legszebb az összes példányok között. Nagyon finoman formált karikagyűrű, nyitott, de végén egészen összeérnek. A közepén legvastagabb s eltompított végei felé vékonyodik. (I. ábra.)

XXIV. Egészen széthányt sír.

XXV. sír. Erős férfi csontváz, hátonfekve, arcza keletnek. Jobb keze a hason nyugszik, ujjai a medenczecsonthban hevernek, bal kezén rajta fekszik.

XVII. sír 1/2 n.

XVII. sír 2/3 n.

XXVI. sír. Férfi, 162 cm. testhosszal. Hanyatt fekszik, arcza keletnek fordulva. Kezei testéhez vannak húzva. Sirmellékletek: Egy ezüst, nyitott, 8 mm széles, belül homorú, nehéz gyűrű, végei felé keskenyednek. Egy bronz egyszerű karikagyűrű. Egy ezüst karikagyűrű 18 cm. átmérővel, vastagsága 3 mm., mély rézsútos bevágásokkal, melyek összesodrást utánoznak.

XXVII. Sirmelléklet nélkül.

XXVIII. sír. Gyermekek, fogait változtatja, csontjai elporladtak.

XXIX. Sirmelléklet nélkül.

XXX. Széthányt sír.

XXXI. Széthányt sír.

XXXVII. sír 2/3 n.

XXXII. Széthányt sír.

XXXIII. sír. Férfi, hanyattfekve, arcza nyugat felé fordítva, jobb kezén rajta fekszik. Sirmelléklet: egy széttört bronzgyűrű.

XXXIV. sír. Férfi, vékony ezüst gyűrűvel, 15 mm. átmérőjű, közepén gerincses.

XXXV. sír. Gyermekek, sírmelléklet nélkül.

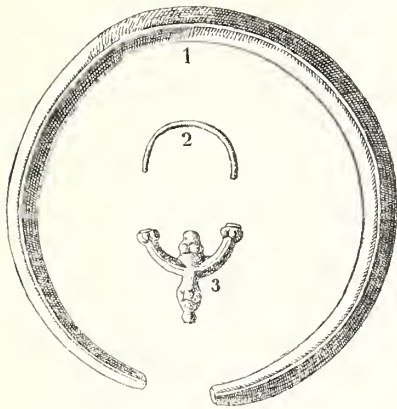
XXXVI. sír. Férfi, sírmelléklet nélkül.

XXXVII. sír. Férfi, hanyattfekve, arca nyugatra fordulva. Mindkét keze hátára téve. Sírmellékletek: Egy ezüstpénz tarkója alsó részén. Egy nyitott rossz ezüst, keskeny lapos gyűrű. (2. ábra.) Egy nyitott ezüstgyűrű 19 mm. átmérővel, szélessége 6 mm. E lapon a szél mellett egy-egy mély bevágás fut körül, mi által két keskeny és egy középső széles szalagra van osztva. (1. ábra.)

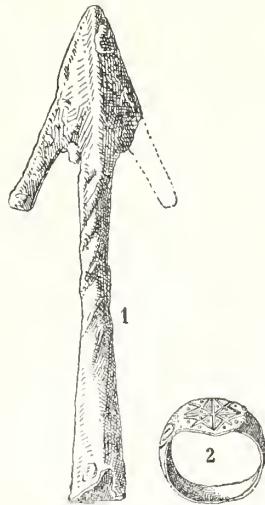
XXXVIII. sír. Férfi. Sírmelléklete: Egy ezüstpénz.

XXXIX. sír. Fiatal leány, jobb sarka alatt egy tojásnak héja simul. Egy bronz hajgyűrű 23 mm. átmérővel. Négy kis hajgyűrű bronzból. Két vékony bronzkarika hajgyűrű. Két vastagabb nagyfejű 11 mm. átmérőjű hajgyűrű.

XL. sír. Férfi, testhossza 176 cm. Tarkóján egy darab ezüstpénz, két darabon pedig rajta feküdt.

XLII. sír 2/3 n.

XLV. sír 2/3 n.

XLI. sír. Férfi, szájában egy pénz ezüsből.

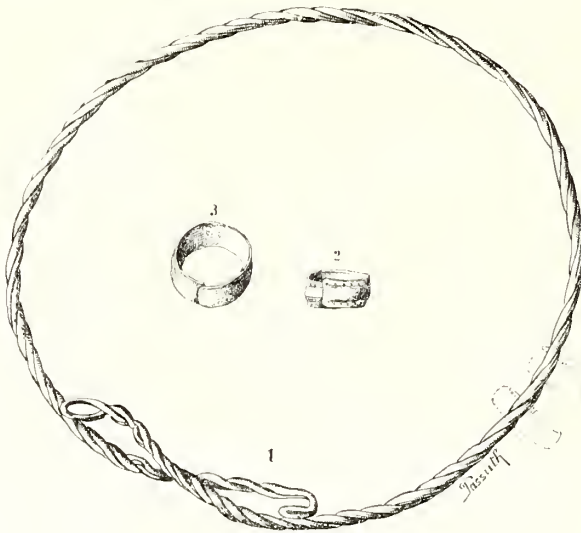
XLII. sír. Nő, meglelt korban. Jobb keze hiányzott. Sírmellékletek: Egy bronz fülönfüggő alsó darabja jobb füle mögött. Alakja egy sarkantyúnak felel meg, csak hogy a két, félkörbe hajló végeit vékony, nyitott huzal köti össze, mely az egyik véggel összeforrasztva van, míg a másikkal nem egészen ér össze. Ilyenformán egy megszakított kör formáját adja, melyből befelé hat szemgyöngyöt ábrázoló dudorodás, kifelé pedig szintén gyöngyszemeket utánozó ki nyulás van, mely egy nagy gyöngyöt ábrázoló dudorban végződik. A két kar szintén gyöngyös karikában végződik. (2. és 3. ábrák.) Egy darab nehéz nyitott bronzkarperecz. Átmérője 60 mm., vastagsága 7 mm. Végei között 9 mm. távolság van. Négy lapura öntve, s az élek lesimítva. Belső oldalán az öntéstől származó lyuk. (1. ábra.)

XLIII. sír. Apró gyermek.

XLIV. sír. Fiatal leány. Fülein egy-egy nyitott bronzkarika 18 mm. átmérővel. Egyik vége hegyes.

XLV. sír. Idős férfi, hátonfekve, arca előre esve. Sírmellékletek: Egy

szárnyas, sodrott testű nyílcsúcs 96 mm. hosszú. Szárnyai végeinek egymástól való szélessége 33 cm., egy-egy szárny hossza 74 mm. Köpüjének nyílása 9 mm. (1. ábra.) Egy fejes gyűrű bronzból. Átmérője 9 mm. Feje egy tagból áll testével, csakhogy a 6 mm. széles, lapos sáv elöl 14 mm.-re van kiszélesedve. Nagyon hasonló a bezdédi lelet gyűrűjéhez. Fejlapja körded, s a kör középpontjából nyolcz egyenes kifutó vonal által a kör nyolcz egyenlő részre van osztva. Ezekbe van berajzolva egy négyágú csillag, mindenik ágban egy-egy ponttal. A csillagon kívül is nyolcz pont van beszúrva, oly mélyen, hogy két helyen a gyűrű lapja is kilyukadt. A fejlap felé szélesedő sávon bevágott virágdíszítés van. (2. ábra.)

XLVIII. sír 1/2 n.

XLVI. sír. Fiatal nő, hanyattfekve, arcza keletnek. Sírmelléklet: Két vékony, tompa végű, összezárt bronzkarika a fülek táján.

XLVII. sír. Fiatal nő, hátonfekve, előre néző arczczal. Sírmellékletek: 70 mm. átmérőjű, két sárgaréz huzalból sodrott karperecz. Vastagsága 3 mm. Ruganyos, és két vége igen ügyesen és csínnal ellapított körhajlásba megy át. Ezüst karikagyűrű, keskeny domború pánt, a széleken húzódó keskeny árkok által három mezőre osztva. Középe erősen kidomborodik s oldalrovátkák által fonást utánoz. (1. ábra.)

XLVIII. sír. Fej, fiatal, teljes fogsorral, alatta hosszan előre nyulva, jobb és bal kar a kézfejekkel. Sírmellékletek: Bronz torques három huzalból, rajta mint a demkóhegyi nyakpereczen két csüggő. Ezek egyike 7 mm. széles, nehéz bronzsáv, nyitott végei egymásra vannak nyomva. Másika egy erősen összenyomott 6 mm. széles bronzsáv, a mely két körbe futó vonal által, melyek pontokból vannak kiszürkálva, három szalagra oszlik. (1., 2., 3. ábrák.)

XLIX. sír. Fiatal férfi, testhossza 150 cm., háton fekszik, arcza keletnek.

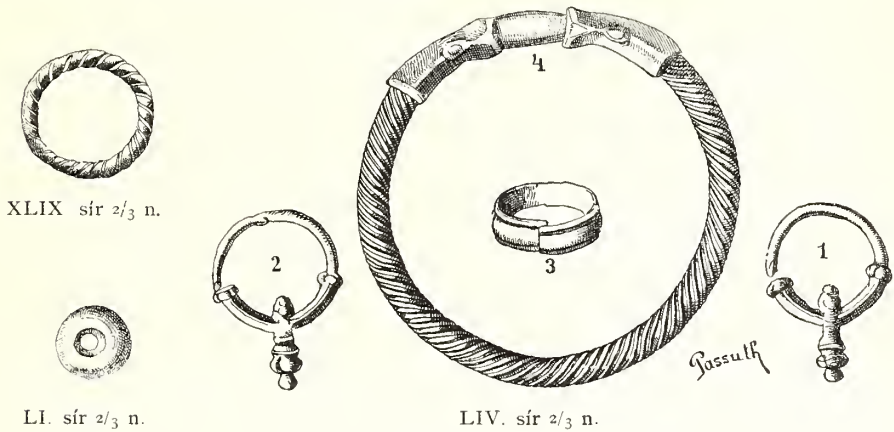
Sírmelléklet: 19 mm. átmérőjű ezüst karikagyűrű, vastagsága 3 mm. Fonást utánozó mély rovátkolással. (1. ábra.)

L. sír. Nő, testhossza 149 cm., hanyattfekvésben, keletnek fordított fejjel. Sírmellékletek: 5 mm. vastag, vagy ezüsből készült hengerded testű karperecz, tompa végekkel. 4 mm. vastag bronzkarperecz, hengerded testű, végei hegyesek, külső oldalán a patinában conservált vászonmaradékkal.

LI. sír. Kis baba, nyakán egy szem vízszinű nagy kerek üveggyöngy. (1. ábra.)

LII. sír. Csontváz, hossza 150 cm.

LIII. sír. Erős férfi csontváz, 148 cm. hosszú. Háton fekvé, fej keletre fordulva. Sírmellékletek: Bronz karika a térdénél. 20 mm. átmérőjű bronzgyűrű, 4 mm. vastag testtel, melynek nyitott végei hegyesek.

XLIX sír 2/3 n.

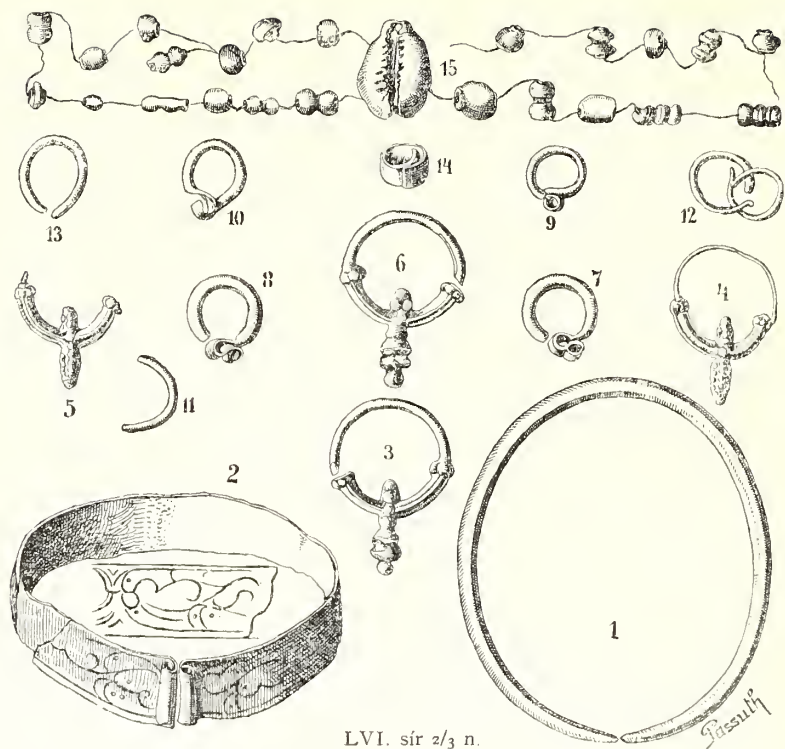
LI. sír 2/3 n.

LIV. sír 2/3 n.

LIV. sír. Nő, ép fogsorral, testhossza 152 cm. Sírmellékletek: 2 db zárt karperecz bronzból, 64 mm. átmérőjű, 5 mm. vastag. Teste rézsút rovátkolt, melyből két kidülledt szemű halfej válik ki szemben egymással, melyek tátott szájaikkal egy közös lapos pálczát nyelnek el. (4. ábra.) Rossz ezüstgyűrű, szélein pontozott vonalakkal. Végeik erősen egymásra vannak nyomva. (3. ábra.) 2 bronz, fülönfüggő (1., 2. ábra.) 1 Béla király pénze.

LV. sír. Férfi.

LVI. sír. Fiatal leány, jobb sarka alatt tojással. Alatta falap. Sírmellékletek: 4 fülönfüggő, köztük kettő vékony, finomabb alakú, sok gyöngyöt utánozó dudorodásokkal, kettő nehezkesebb kivitelű. (3., 4., 5., 6. ábrák.) 14 mm. széles, nyitott pánt karperecz, rossz ezüsből, tekercs módjára behajtott nyitott végekkel. Több helyen szét tört. A pántot igen izléses és változatos indadisztis futja körül. Egyik külső részen a halotti ruhatarakó vászon lenyomata látszik. (2. ábra.) 66 mm. átmérőjű, 3 mm. vastag oválalakra összenyomott tömör bronzkarperecz, melynek végei hegyesek és összeérnek. (1. ábra.) 7 db kis ezüst hajkarika, közülök három egyszerű huzal, karikába hajlítva. (7., 8., 9., 10., 11., 12., 13. ábrák.) Egy sor, sok szemből álló arany, ezüst és bronzszinű üveggyöngy. (15. ábra.) Kis ezüstpénz, ezüst karikácska, egészen egymásra hajtván végei, a gyöngyök összefoglalására. (14. ábra.)

LVI. sír 2/3 n.

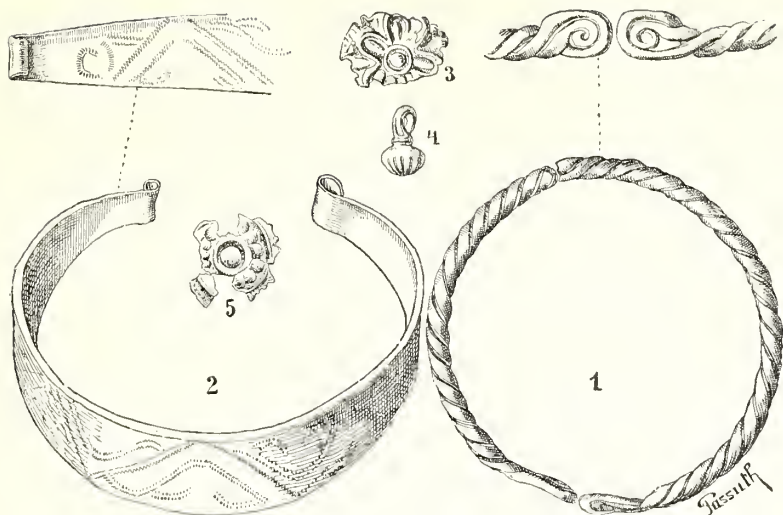
LVII. sír. Kis leány. Sírmellékletek : Ezüstpéncz sz. Istvántól. Bronzcsörgőcske, körteidomú. Füllel egybeöntve, melybe a fonal fűződött a fölkötésre.

LVII. 3 n.

Alul négy levélbe van szabva, melyek rézsütös vonalakkal vannak díszítve. E levelek a bronzszögcske betétele után össze lettek hajtogatva, úgy, hogy most csak olyan keskeny nyílás van köztük, melyen át a csörgő golyócska ki ne tudjon esni. A székesfehérvári leletnek teljesen hasonló darabja van. (1., 2. ábra.)

LVIII. sír. Nő. Testhossza 175 cm. Hanyattfekvésben, keletre néző arccal. Sírmellékletek : 15 mm. széles, 2 mm. vastag nyitott ezüstpántkarperecz. Felületét ponczolt díszítés ékíti, mely háromszögeket ábrázol, melyek körül hullámvonalak futnak. A pánt megkeskenyült végei tekeresbe vannak hajlítva. (2. ábra.) Két sodronyból készült karperecz, lapított és szélesre vert végekkel. Ketté törve. (1. ábra.) 4 db ezüst pityke, mellén két oldalt. Ezek közül az egyik fajta, két darab, 22 mm. átmérőjű. Középen kör alakú hólyag, mely körül árok és ennek partja fut. Ebből indul ki 6 szírom, melyek mindenike belső árok által 2 részre tagozódik. A pityke szélein apró dudoros díszítés. A pityke a belé ütött lyukaecskákon keresztül lett felerősítve a ruhára. (3. ábra.) A másik fajta 19 mm. átmérőjű. Középen nagyobb hólyag, e között partos árok. E körül egymáshoz közel fekvő kisebb dudorodások, melyeket újra partos árok körít. (5. ábra.) Hosszú, vékony nyakkal és füllel öntött gomba alakú gombocska ezüstdől, mely vonal díszítéssel. Jobb vállról 13 mm. hosszú. (4. ábra.)

LVIII. sír 2/3 n.

LIX. sír. Gyermekek. Sírmelléklet: Kis pántgyűrű, végei egymásra hajlítva (1. ábra.), 12 mm. hosszú kis ezüstgömb, hosszú nyakkal a vállon. (2. ábra.)

LX. sír. Gyermekek, jobb lába kifelé hajló, nyomorult. Jobb karja alatt egy éremalakú vékony, lapos bronzlemez.

LXI. sír. Lovas vitéz, 195 cm. hosszú testtel. Vele együtt a lónak feje, három csigolyával és négy lábbal. A ló 8 éves mén volt, kifejtett agyarral, kosorral. A lábak rövidek. Felül feküdt a lófej északra fektetve, bal pofájára, keletnek fordítva. Szájába volt téve a zablya. A csigolyák alatt a két első láb,

LIX. sír 2/3 n.

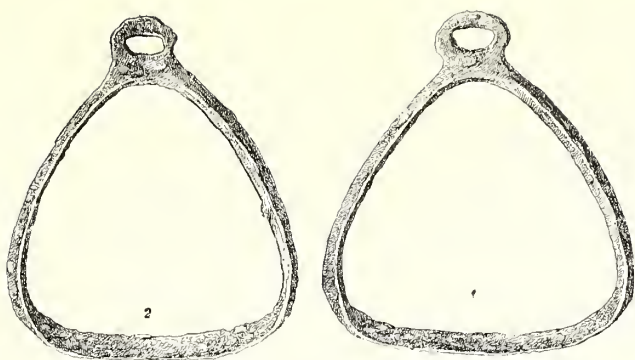
aztán a hiányzó háthelyen valószínűleg a nyereg, ez alatt a két kengyel, felül a hevedercsattal. Aztán hátrább a két hátulsó láb. A löcsontok alatt fekszik bal oldalára fordítva, keletre néző fejjel. Sírmellékletek: A fej alsó részén két ezüst hajgyűrű. 70 mm. hosszú vaspenge, nyil irányban végződve, mely a fába erősítésre szolgált. A penge egészen egyenes hátú, 13 mm. széles, s mivel hegyben végződik, az egésznek hátrahajló formája van. A beszurásra szolgáló nyulvány az élnek van folytatásául csinálva, s a háthoz erős behajlással simul. A test jobb oldalon fekszik, de nem rajta. (11. ábra.) Két darab kikerekített végű lemez, 103 cm. hosszú, puha, faragható anyagból. Egymással érintkező helyzetben találtattak, végeik kissé kihajlók. Valaminek a tokja lehetett bizonyára, s a csontváz szétnyitott két czombcsontja között feküdt. (7., 8. ábra.) Csiszoló vas, 63 mm. hosszú. Alakja szélesre húzott szividom. Két szára a középben erősen benyulik és szétlaposodik, a könnyű megfoghatás céljából, végei pedig megvékonyodva gombformában érintkeznek egymással. Használat nyomai látszanak rajta. Feküdt a csontváz mellett, a jobb oldalon. (2. ábra.) 24 mm. hosszú obsidián szilánkokocskák, feküdt a test mellett. (17. ábra.) Nyílcsúcs kettős szárnyú, 44 mm. hosszú szárnyakkal, melynek alsó végpontjai 33 mm. távolságban vannak egymástól. A vesszőbe való tuskével együtt hossza

72 mm. (15. ábra.) Nyílcsúcs középen gerinczczel. Rhombicus alakú, melynek legszélesebb része 26 mm. a dülény felső részén van. A test fölvtágására szolgáló rész, mely nagyon finoman ívelt, 33 mm., ettől kezdve homorítva a megvékonyult tuskébe megy át, melylyel együtt az egész nyílcsúcs 87 mm. (9. ábra.) Nyílcsúcs, keskeny gerinczczel, inkább a fűzfalevél idomához hasonló, mert legszélesebb része — 21 mm. — a dülény alsó részén van. Kissé domború vágó része 39 mm. hosszú, az egész nyílcsúcs hossza 74 mm. (10. ábra.) Mindhárom nyílcsúcs a csontváz jobb lába fejénél egy csomóba volt téve. 5 mm. széles vasból készült eszköz, melynek hosszú tuskéje arra mutat, hogy fanyélbe volt szúrva. A kis szerszám vastagsága 3 mm. és fölfelé mindig keskenyedve kifent élben végződik. Nem tudom a harci eszközök melyik osztályába sorozni, inkább néz ki egy hosszú, keskeny vésőeskének. Ugyancsak a jobb lábfejnél feküdt a nyílcsúcsokkal együtt. (18. ábra.) Lószerszámok: 146 mm. hosszú, két tagból álló, könnyű csikózáblya, négyoldalú testtel. Jobboldali szíjjazó karikája nagyobb — 35 mm. — belső világosságú, másik 31 mm. A karikák teste lapos. (1. ábra.) Kengyel, gerinczes, 41 mm. széles, 90 mm. hosszú lapos talppal, mely élével kifelé álló háromszögletű vékony szárukba megy át. A kengyel nyilásának függélyes belső magassága 110 mm. A száruk eltompuló ívezetes hajlásban futnak össze, s a kengyel egy könnyű gyenge fülben végződik, melyben 17 mm. keskeny szíjra való nyilás van. (L. LXI. sír. 2-dik tábla. 2. ábra.) Kengyel, előbbenitől kissé hosszabb talppal, mi által a kengyel vázának ívezete megtompult. (LXI. sír. 2-dik tábla. 1. ábra.) Hevedercsat, 80 mm. hosszú, 65 mm. széles. Kerete és nyelve egyaránt nagyon gyenge, vékony. (3. ábra.) Pofaszíjdísz, 150 mm. hosszú, 12 mm. széles vaspánt, mely a közepén, mintha újjal volna összenyomva, keskenyen előre áll, maga alatt nyilást hagyva, melyen keresztül szíjat lehetett húzni. Végei felé keskenyre van levágva, s egy kiszélesedő dülény idomban végződik. Négy erős szögecske van belé verve, kettő a közepén két oldalt az összenyomott részen, kettő pedig a végeken. (6. ábra.) Pofaszíj dísznek a középső része. Hasonló az előbenihez. (5. ábra.) 12 mm. széles, 70 mm. hosszú vaspántdarab, mely egyik vége felé csúcsos irányban keskenyedik. (12. ábra.) 125 cm. hosszú keskeny vashuzal, rhombicusan szétnyomott véggel és szögeccsel. (14. ábra.) 12 mm. széles vaspántdarab, fogasan díszített alsó széllel, 14 mm. hosszú vasszögeccsel. A pántból oldalt függélyesen vékony vashuzal, letörött vége van. (16. ábra.) Hasonló pántdarab, hosszú vashuzalla! oldalában. (19. ábra.) 3 db hasonló vastagságú vaspántdarab. 3 db vékony vashuzal. (13. ábra.) 27 mm. belső világosságú vas-karika. (4. ábra.)

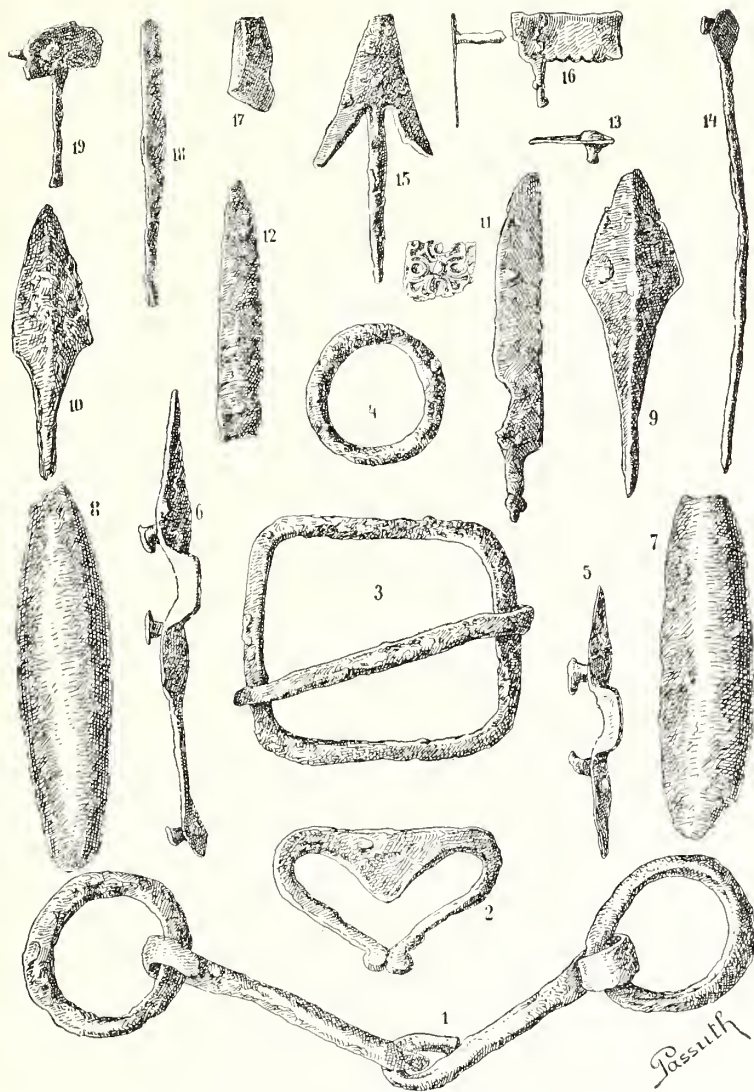
LXII. sír. Férfi, hanyatt fekvé, arczczal keletre, testhossza 172 cm.

LXIII. sír. Férfi, hanyatt fekvé, arca előre néz. Vízfejű. Sírmelléklet: 38 mm. hosszú vascsat, közepén kissé összenyomva, nyelve vékony, keretén jóval tulérő. (1. ábra.)

LXIV. sír. Nő, fogai után itélve 20 év körüli korban. Sírmellékletek: 15 mm. széles vaspántkarpercz, nyitott végei kőralakban kiszélesedők. (1. ábra.) Ezüst huzalból készült nyakdísz, két végén kőralakba szétlapítva környilással, melybe az összekötő zsinég fűződött. (2. ábra.) 3 db cyprea, talán az ezüst-

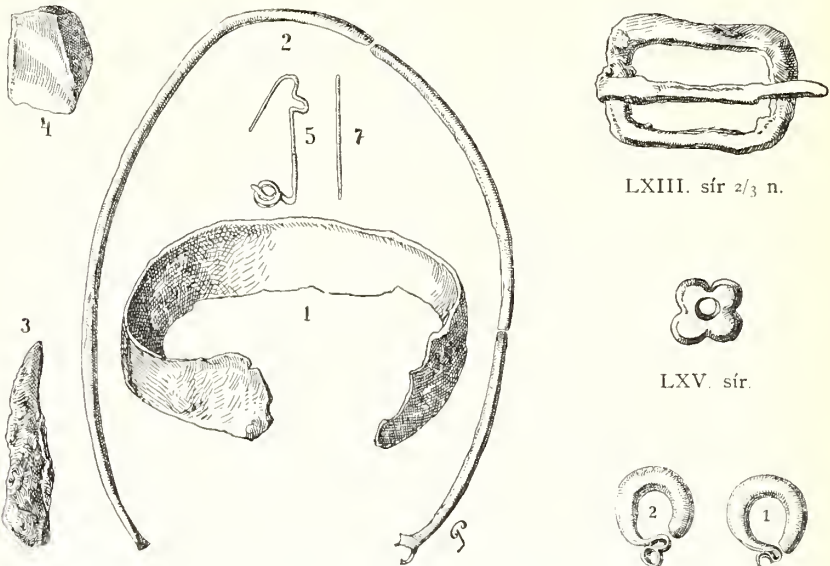
LXI. sír 1. tábla 1/3 n.

Jassuth

LXI. sír 2. tábla 1/2 n.

huzalon függött. 27 mm. hosszú, négyoldalú bronztárgy, két vége élesre fenne. 26 mm. hosszú ezüst fibula, vékony huzalból. Háta kis diszító hajlással, tője rövid, a tűtartó rész letörött. Hogy ruganyosabb legyen, karikába hajlítva. E karika nyílásában egy oldalon fa, a maszkon valami finomszálú gyapjúkelme maradvány. (5. ábra.) 17 mm. széles, négyszögű ezüstpityke tartós aranyozással. Középen kiálló gömbhólyag, azokkal körülveve. Négy kör alakú mélyedés, egyenlő távolságban, körülöttük parttal. Ezek között két oldalra kihajló levelek, végeik között virággal. Az ezüstlemez oldalai lehajlítva, s lyukakkal ellátva a felvarráshoz. (6. ábra.) Késpenge, 50 mm. hosszú, erősen meghajló háttal, mi által ide visszahajló lesz. Éles hegyben végződik. (3. ábra.) Varjú kovaszi-

LXIII. sír 2/3 n.

LXV. sír.

LXIX sír 1 és 2. ábra 2/3 n.

LXIV. sír 2/3 n.

LXIX. sír 3. ábra 2/3 n.

lánk. (4. ábra.) Nyaktól lefelé hosszú oxidálódott ér ónból. Vékony egyenes ezüst tű darabja. (7. ábra.)

LXV. sír. Gyermekek. Sírmellékletek: Átlátszó sárgás üvegből készült nagy üvegyöngy négylevelű lóhere formában, a nyakra téve. (1. LXV. sír. ábra.) 2 db ezüstkarikácska, vékony huzalból a fülek mellett.

LXVI. sír. Gyermekek.

LXVII. sír. Férfi, szájában jobb oldalon 1 pénz. Ujjai patinásak, de a gyűrű a sok ürgelyukban elkallódott.

LXVIII. sír. Férfi, jobb arczsontja külső oldala patinaföld, de nem lehetem mit sem.

LXIX. sír. Nő, 20 és 30 év között, testhossza 152 cm., vállszélesség 36 cm. Nyakán kettős- és hármasszálú gyöngyöt utánzó sárga és két átlátszatlan

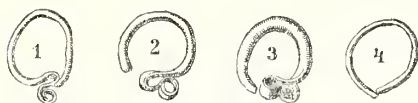
üvegszemek (3. ábra.), köztük 3 db jó ezüsből készült 16 mm. széles, 19 mm. hosszú, sulyos, tömör, az ismert szláv hajgyűrűkhöz hasonló karika. Alakja legjobban megfelel a tokaji kincs aranyfüggőnek. Egyik vége szélesen, tompán van levágva. 4 mm. vastag a teste, a másik lelapítva, s kettősen meghajlított tekercsben végződik. A végek csaknem összeérnek. (1., 2. ábra.)

LXX. sír. Férfi.

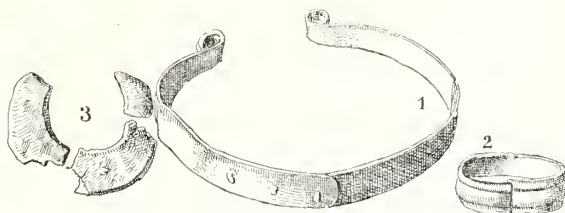
LXXI. sír. Férfi, felső teste nyugatra fordulva, arca keletre néz, jobb keze hátára téve. Sírmelléklet: Nyilcsúcs 74 mm. hosszú, nehéz, erős darab. Alakja rhombicus, s metsző része 44 mm. hosszú. Legszélesebb részen 30 mm. lehetett. Tövíséről teljesen levállott, mely benne van a hosszú darabban, megmaradt, a nehéz nyilcsúcsához arányítva, rendkívül vékony, 7 mm. vastag vesz-

LXXI. sír 2/3 n.

LXXII. sír 2/3 n.

LXXIII. sír 2/3 n.

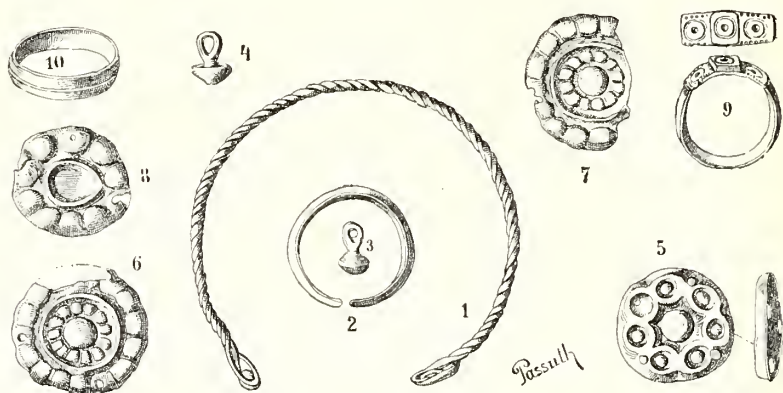
LXXIV. sír 2/3 n.

szőben. A nyilvessző meglevő felső része aranyozva volt, s ötsoros háncskötés erősítette meg, hogy a nyilcsúcs nyúlványa szilárdan álljon benne. A csontváz bal oldalán fekszik a váll magasságában. (ábra.)

LXXII. sír. Nő, hanyat fekvő, arca keletre. Falapon feküdt, s az egész sírban erősebb égetésnek nyomai látszanak. A sok pernye behullotta a testet is. Nyeldeklője épen maradt. Sírmellékletek: Bronz torques, három huzalból fonva. Hurkosra csinált végén a két szabad szál egyenként többször körültekerve a perczen. Horgos végén pedig a két szál csak meg van hajlítva kifelé, a harmadik elvágva. Rajta egy kis conserválódott hamvas darabgyűrű rossz ezüsből, 19 mm. belső világossággal, mely azonban nagyon bő lehetett, mert finom fonállal fonták be egy részét, hogy kisebb újjon is megálljon. A gyűrűsodrást utánozó, rézsütös vonalakkal díszített. Két cyprea; 1 kék, négy-

oldalú, hosszúkás, átlátszó; 1 fekete karika üvegszem a nyakon. 4 db hajgyűrű ezüstmől. (1., 2., 3., 4. ábrák.)

LXXIII. sír. Fiatal leány, falapon fekvő. Feje alatt mohavánkos. Sírmellékletek: 8 ezüst és bronz hajkarika. 2 kis ezüsthuzal összehajlítva, hajba. Ezüst pántgyűrű, közepén két árokkal magasztott gerinczczel. A nyitott végek egymásra vannak hajlítva. (2. ábra.) Vékony dísz nélküli bronz pántkarperecz. Készítője, vagy megigazítója két darabból állította össze, s a pántokat egymásra rakva, két szöggel erősítette egybe. Nyitott végei tekerccsalakban hajlanak vissza. A karperecz oldalán a finom vetésű hamvasnak egész rongydarabja van rátapadva. Vékony szárlú vásznat mutatva. (1. ábra.) Apró pasztagyöngyök, a lapos kék üvegszemek a nyakon. Félholdalakú olomból készült ékesség. Két vége csúcsos és majdnem összeér. Legszélesebb részén 10 mm. (3. ábra.)

LXXV. sír 2/3 n.

LXXIV. sír. Fiatal nő, bölcseségfoga félig kinőve. Sírmellékletek: 2 fülbevaló rossz ezüstmől, 24 mm. hosszú. A fülbevaló alapja egy-egy huzal, melynek két vége összeér, s reá alul-fölül egy-egy vékony huzal van négyszeresen hozzá csavarva, másik része pedig karikákba szedve fut a fülbevaló testén, míg a két huzal össze nem ér. (1., 2. ábra.)

LXXV. sír. Nő, testhossza 144 cm. Falapon jobb oldalra fektetve. Sírmellékletek: Karperecz, három vékony ezüsthuzalból ruganyosra fonva. Két huzal a végeken karikát képez, ebbe szokik bele a harmadik, többszörösen tekerccsbe csavarva. (1. ábra.) Rossz ezüstgyűrű, zárt pánt, melyre elöl szélesebb négyszögű lapok ülnek, s kettő közül a harmadik fejet képezve erősen kiugrik. A nagyszögű lapok közepén lyuk van vájva, e körül egy mélyített kör. Széleken pedig pontdíszítés. (9. ábra.) Bronz karikagyűrű. (10. ábra.) Mindkettő a jobb kézen. Nyitott ezüst karikagyűrű, végei egymáshoz tolvá. Mivel a gyűrű nagyon is nagy volt, bizonyára a halott újjára akként húzták rá, hogy az újj felső perczé vissza volt törve, s így két percz volt a karikában. (2. ábra.) 24 lapos pityke ezüstmől, a mélyedésekben aranyozva. Az egyik fajtának átmérője 27 mm. Közepén nagy hólyag, mely körül 12 kis négyszögű dudorodás szalad partos árokkal körülvéve. Szélein ismét 15 négyszögű tagozat van. Há-

rom átütött lyukon át történt a felvarrás. (6., 7. ábra.) A másik fajta 21 mm. átmérőjű. Középen nagy hólyag, körötte 7 összefutó kör van, közepeikben egy-egy dudorodással, melyeknek körszeletei a középső nagy hólyag körül íves hétszöget képeznek. Eredetileg szögecskékkel hátára lapos fülek voltak ütve, de később felvarratásuk kiütött kis lyukakon át történt. (5. ábra.) Harmadik fajtánál, melyet egy példány képvisel, középen — az összes többbitől eltérően — dudorodás helyett, nagy szívalakú mélyedés van, mely vékony part által van határolva. Az e körül elterülő mezőből 10 halmocska emelkedik ki. (8. ábra.) Két vállán 1—1 hosszúnyakú, gombatetejű gombocska. (3., 4. ábra.)

LXXVI. sír. Kisdud, nyakán egy szem pasztabetétes nagy gyöngy.

LXXVII. sír. Nő, testhossza 154 cm., nyugatra fordulva. Sírmellékletek: 1 vaskarika a derékon. 2 hajkarika.

1. ábra.

2. ábra

LXXVIII. sír 2/3 n.

LXXVIII. sír. Gyernek. Sírmelléklet: Nehéz, tömör kerek bronzpityke, hosszú szögecskékkel, 26 mm. átmérőjű. Talán bőrdiszító volt, de összehajtvá nyakdísz lett belőle. Középen dudorodás van rajta, melyet egy ívezett négyszög vesz körül. (2. ábra.) Egy nagy, mély vonalakkal vagdalt barnásszínű üvegpasztá gyöngyszem üvegbetéttel. Sárgásfehér pasztagyöngy 4 szürke betéttel. Szürke paszta gyöngyszem 4 vörös betéttel. Több kis sárga üvegyöngyszem, melyek fölül megcsúcsosodnak. (1. ábra.) 1 kis ólomdarab.

Dr. Nyáry Albert báró.

ABONYI SÍRLELETEK A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(PEST M.)

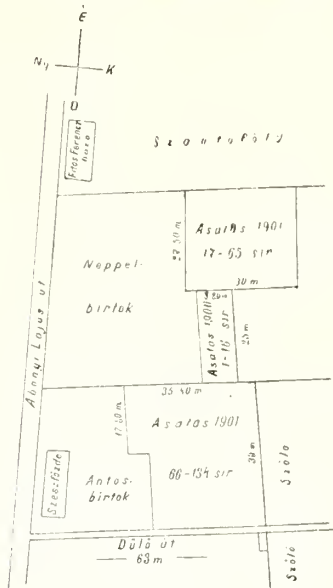
Annak a régibb középkori temetőnek az ismeretét, a melyet a Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályának megbízásából az 1900. év december hónapjában kezdettem rendszeresen fölásatni, jóval előbbre vitték az 1901. év szeptember hónapjában folytatott ásátások. Első alkalommal* csak tizenhat sírről adhattam számot, míg most az abonyi sírmező föltárt sírjainak a száma 117-tel gyarapodott, összesen tehát 139-re megy. Ámbár a termelési viszonyok következtében az ásátás itt-ott akadályokba ütközött, sőt egy rész átkutatását el kellett halasztani, mégis, mint a mellékelt tervrajz mutatja, eddig mintegy harmadfélezer négyzetméternyi terület sírjait ismerjük. Bizonyára tekintélyes része lehetett ez az egész sírmezőnek és ha a szomszédos területeknek szőlő

* Arch. Ért. 1901. U. F. XXI., 289. köv. ll.

alá fordítása következtében sok sír el is pusztult, míg más részek még a föl-
 ásásra várakoznak, már az eddig ismert sírok révén is az abonyi temető a leg-
 tekintélyesebb régibb középkori sírmezők közé tartozik hazánkban.

Ilyen sírmezők csak hosszú idő, több emberöltő alatt keletkezettek.
 Abonyban is, mint egyebütt, legnagyobbrészt női és gyermeksírokkal van dol-
 gunk és csak itt-ott árulja el egy-egy nyílcsűcs vagy nagyobb kés, kivétel nél-
 kül nagyon szegényes fegyver, harczias gazdáját, valamint a férfiak díszét ké-
 pező övek csatjai, boglárái, szíjvégei, szinte elenyésznek a sok női ékszer,

fülönfüggő, karperecz, üveggyöngy mellett. Mind a férfi- mind a női sírok mellékletei tech-
 nika és formák tekintetében rendkívül változo-
 tosak. Ez a jelenség is a sírmező keletkezésé-
 nek aránylag hosszú ideje mellett szól. Nem
 vagyunk még annyira, hogy a régibb középkor
 készítményeiben nyomról-nyomra kimutathas-
 suk a művészi ipar fejlődését és nagyrészt épen
 a sírmezők szigorúan rendszeres, gondos föl-
 tárása, a sírmellékletek beható stílistikai tanul-
 mányozása van arra hivatva, hogy a művészet
 világtörténetének ezt az erősen érezhető hézagát
 kipótolja. A művészet fejlődése csak gyöngén
 tükröződhetik vissza annak a szegény törzsnek
 a sírmellékleteiben, a mely több évtizeden át
 a mai Abony vidékén lakott, de az ízlés vál-
 tozása, egyes divatok föltünése és elenyészése
 bennök is félreismerhetetlen. Különösen jel-
 lemző az a körülmény, hogy az egymáshoz

Az abonyi ásások tervrajza.

közül eső, tehát időben is egymáshoz fűződő sírokból néha analog vagy leg-
 alább is hasonló kivitelű, rokon ízlésű tárgyak kerültek elő.

Riegl Alajos legutóbb kiadott nagy munkájában * fontos alapvető szem-
 pontokat ad a régibb középkor sírmezőiből származó tárgyak kritikai méltatá-
 sára nézve. Könyvének címe is jellemzi annak sarkalatos fölfogását. A *késő*
római korszak szerinte Nagy Constantinus idejétől Nagy Károly uralkodásáig
 tart, tehát mintegy a iv. század elejétől a ix. század kezdetéig, magában fog-
 lalja ilyenképen a *régibb középkor* i. századát, de még azokat a századokat is, a
 melyeket rendszeren a classikai ókorhoz szokás számítani. Riegl már könyvének
 bevezetésében reámutat fejtegetéseinek fő céljára. Többen azok közül, kik e
 korszak művészetével nem foglalkoztak tudományosan, tátongó ürt tétéleztek
 föl a classikai kor művészete és a közvetlen következő századok művészete
 között. A fejlődés tudományos elvének a megmentése céljából a barbárság
 átalakító hatására mutattak reá, mint olyan tényezőre, a mely a két korszak
 közötti óriási különbségeket megmagyarázza. Ezzel ellentétben Riegl azt igyek-
 szik kimutatni, hogy a művészi fölfogásnak, az ízlésnek az az iránya, a mely

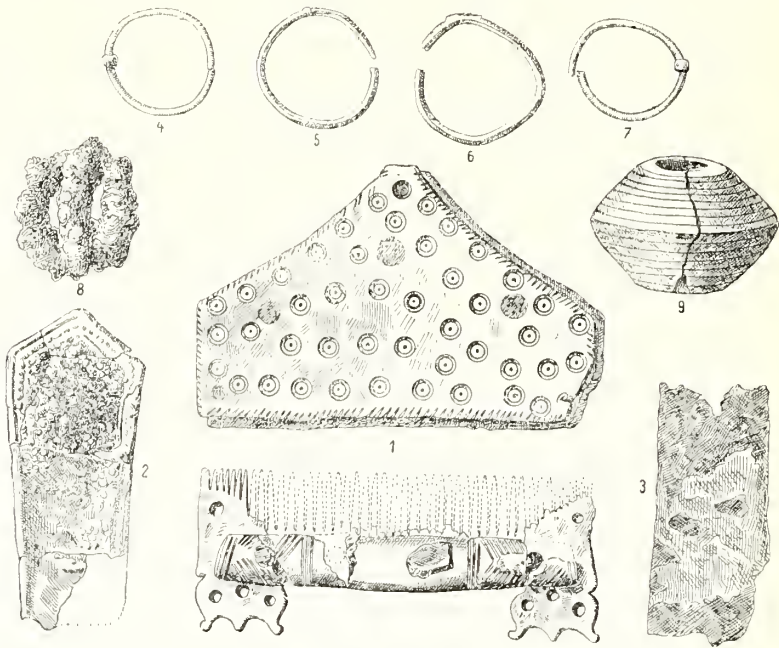
* Die spätrömische Kunst-Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn. I. Bécs, 1901

a szóban forgó századok művészi alkotásaiban, építészetében és szobrászatában, festészetében és művészi iparában egyaránt megnyilatkozik, szerves összefüggésben van a classikai kor rómaiságának a művészetével. A nyomról-nyomra föltűnő új jelenségek csak egy-egy phasisát jelzik annak a fejlődésnek, a mely mélyen benne gyökeredzik az egész ókor művészi fölfogásában, fokozatos átalakulásukban pedig egy-egy fokozatát jelzik annak a törekvésnek, a melynek végre a középkori művészet lett a kifejezése. A népvándorlási kor barbárjainak a föllépése nem jelenti egy új művésztörténeti korszaknak a kezdetét és a velök jött művészi elemeknek inkább episodi fontosságú érvényesülése nem akaszthatta meg az egész római birodalomra kiterjedő, általános, nagy művészettörténeti fejlődésnek az útját.

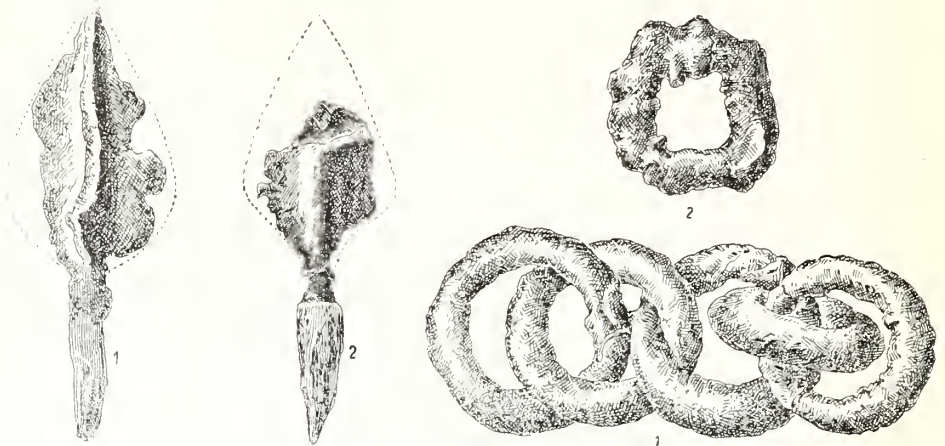
A régibb középkor minden összefüggő, nagyobb emlékcsoportja alkalmas arra, hogy tanúságot tegyen Riegl elméletének igazsága mellett vagy ellene. Ebből a szempontból vizsgálva az abonyi régibb középkori leleteknek is meg van a maguk jelentősége. Az a törzs, a mely Abonyban hagyta hátra sírjait, művészi iparában nagyon csekély önállóságról tesz számot. Az új jelenségek mellett túlnyomó számmal vannak azok az elemek, a melyek csakugyan az antik művészettel vannak összefüggésben, illetőleg híven tükröztetik vissza azt a szerves fejlődést, átalakulást, a melyet a *késő római* szellem ezekben az, eddig még oly sötét századokban fölmutathat. Az abonyi sírok e második sorozatának az ismertetése alkalmat adhat majd arra is, hogy e kérdésre gyakrabban kitérhessünk.

Az új sorozat első, az egész sírmezőnek 17. sírjában a leggyakoribb ékszerek egyike fordult elő: egy pár bronzfülönfüggő. Formájuk a szokásos: nyílt karikák, egyik végükön és ennek megfelelően a karika közepén kettős vastagodással. Alul hengeralakú tokba foglalt és bronzsodronnyal megerősített nagyobb, a nyílással ellenkező oldalon két kisebb, sötétkék üvegyöngy díszíti őket. Nyéllemezrel ellátott vaspengén kívül, a melyhez az egykori fahüvely rostjai hozzá vannak rozsdásodva, vaskarika, vascsat és körülfutó kettős cikczakvonallal díszített agyagorsó képezte e női sír tartalmát. — A 18. sírban bronz- és vastöredékeken kívül csiholásra való kovakő volt, továbbá cserépalaczk és cserépfazék. A palaczkot közleményünk végén ismertetjük, a sírmező nagyszámú keramikai leletei — mindegyik sírban legalább egy edény volt — legkiválóbbjainak a leírásában. — A 19. sírban ismét egypár bronzfülönfüggőt és vascsatot találtam. — A 20. sír érdekesebb darabjai két vasszilencs. Mindkettő a szokásos régibb középkori formát tünteti föl. Az egyik (1) három szárnyas éllel és a vesszőre való erősítés céljából hegyes nyíllal van ellátva, a melyhez a vessző farészei rozsdásodtak hozzá. Hasonló a másik is (2), csak hogy csak két éle van és erősen csonka. — A gazdagabbak közé tartozik a 21. sír. Volt benne négy egyszerű bronzfülönfüggő (4—7), négyzetes vascsat (2) és agyagorsó (9), a melynek fölületét körülfutó vonalak díszítik. Egy bronzszióvégnek csak roncsai maradtak fönn (2, 3), a melyeken csak csekély nyoma látszik az egykori domború díszítésnek. E sírban a benne lelt díszes csontfésű (1) adja meg jelentőségét. Két keskeny, domború, vésett vonalakkal díszített fölületű lemez közé vasszőgekkel van a fogazatokkal ellátott vékony lemez

erősítve, a mely két végén merőlegesen nyúlik ki a két lemez közül, három lyukkal és három szarvalakú tagocskával van ellátva. A fésű fogas oldalával volt beledugva egy ötszögű, 8 cm. széles tokba, a mely két-három vasszöggel összetartott lemezből áll. Alul üres, hogy a fésűt befogadhassa, csúcsánál át

21. sír 2/3 n.

20. sír 2/3 n.

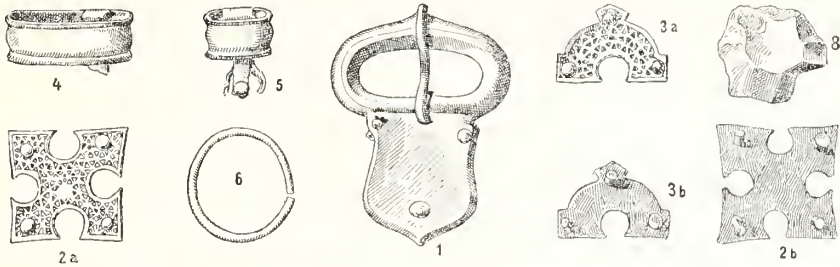
28. sír 2/3 n.

van fúrva és két alsó sarkán is egy-egy lyukkal van ellátva, — nyilván a fésű megerősítése céljából. A tok fölületét központokkal ellátott köröcskék díszítik. — A 28., női sírban a rendes fülönfüggőkön, agyagorsón és vaskésen kívül volt egy vasláncz, öt karikaalakú, átlag 4 cm. átmérőjű szemből összetéve (1),

továbbá egy 3,5 cm. széles, rongált vascsat (2). — A 30., szintén női sírnak is a rendesnél gazdagabb a tartalma. Volt benne egy iv. századi római bronzdenár, a mely át van fúrva és nyilván a nyak ékességeül szolgált a sírban lelt, gömbölyű és dinnyemagalakú, különböző színű és nagyságú üvegyöngyök mellett. Csontból, illetőleg hegyes, hajlott agancsból van faragva egy vetélő, a mely erősen megrongálva maradt fönn. Vastagabb részén belül kivájták, fölül pedig keskeny csatornával látták el. Kívül a vastagabb felén ötélű, hegye felé pedig kerek átmetszetűvé válik. Diszítése bekarcsolt, központokkal ellátott körökből és harántos czik-czakos meg rovátkos vonalokból áll, tehát olyan egyszerű motívumokból, a melyekkel a 21. sír fésűjén is találkoztunk és a melyek általában tyikusak a régibb középkor csonttárgyain. — Az egész sír-

30. sír 2/3 n.

33. sír 2/3 n.

mező leggazdagabb és legérdekesebb sírjai közé tartozik a 33. férfisír. Különösen az öv sajátos diszitményei keltik föl figyelmünket. Egyszerű, de szolid munkájú az övcsat (1), a mely bronzból tömören van öntve. A szíjra való része czímerpajzsalakú, hegyes és három átjáró szögecsel van ellátva, a melyeken alul még megvannak a szorító lemezek nyomai. Vele egy darabból öntött, ovális feje hosszában illeszkedik hozzá és bronznyelvel van ellátva. Hossza 4,7, szélessége 3,5 cm. Az öv két oldalát, a csattól jobbra és balra bronzboglárok diszítették. Ezek kétféle formájúak. Öt boglár (2a, b) vékony bronzlemezből készült, megközelítőleg négyzetalakú, de mindegyik oldala kerek bevágással van ellátva, úgyhogy dőlt keresztidomok képét adja. Fölületüket rovátkolás módjára egymás mellé helyezett apró, háromszögű mélyedések diszítik, kivéve a boglárak közepét, a mely sima. A négy sarok mindegyikét egy-egy átjáró szögecs erősítette az övhöz: alul még megvannak néhol a szo-

rító lemezek nyomai. Nagyságuk körülbelül $2,3 \times 2,3$ cm. Három darab maradt fenn a másforma boglárokból (3a, b). Ezek vékony lemezből kivágott félkorongok, egyenes vonal oldalukon ismét kerek bevágással, úgyhogy megközelítőleg félholdalak keletkezik, a melynek közepén és két végén háromsarkú kiugrások vannak. E kiugrásokon járnak át azok a szögecsék, a melyek e boglárokat az övhöz erősítették. Fölületüket ugyanolyan dísz borítja, mint a keresztformájú öt boglárt. Szélességök $2,2$ cm. Az egyik csonka. Ugyancsak az övről való egy 8 mm. széles, kissé domború bronzpánt (4), keskeny szegélylyel, összehajtvá, úgyhogy végei összeérnek. Belül két keskeny pántocska volt hozzáferrasztva, úgyhogy a nagyobb pánt egyik oldalán azoknak behajtott közepe, másik oldalán két vége látszott ki. Az egésznek hossza, a mi az öv szélességének felelhetett meg, $2,5$ cm. Három másik, kisebb, de hasonló szerkezetű pánt, a melyek egyikében (5) szövetmaradék látható, alighanem az övről lelógó sallangokra volt alkalmazva. Az övhöz tartozó részeken és egy cserépfazékon kívül a sír tartalma: egypár nyílt bronzkarika, összeérő végekkel (6), lapos nyéllemezrel ellátott vaskés (7), csiholásra való kovakődarab (8), egy áttetsző üvegtöredék és több vastöredék.

Az öv boglárai, a melyekhez hasonlókat régibb középkori temetőinkből még nem ismerünk, érdekesen jellemzik azt a dekoratív ízlést, a melynek szolgálatában állottak. Tudjuk, hogy az öv szélessége alig volt nagyobb mint e bogláróké. Ennélfogva a mint e kereszt- és félholdalakú, eredetileg csillogó fölületű lemezek reá voltak erősítve a nyilván sötétszínű övre, annak ez idomok közé eső részei is önállóan érvényesültek. Nem csupán a boglároknak volt díszítő hatásuk, hanem az alapnak is. Olyan formák keletkeznek, a melyek ellentétes mivoltukban optikailag kiegészítik egymást. Ehhez járul a boglárók fölületének sajátságos, a bemélyített háromszögek révén keletkező érdekessége, a mely a fény játékának, a fény és árnyék váltakozásának szinte festői hatását idézi elő. Határozott művészi akarat nyilvánul meg e szerény díszítmények kivitelében és alkalmazásában, ugyanaz, a melynek Riegl* olyan nagy jelentőséget tulajdonít a *késő római* művészet fejlődésében: egyrészt a díszítő forma egybeolvasztása környezetével, az egymást kiegészítő motívumok érvényesülése, másrészt a rovátkolást (Kerbschnitt) utánzó technika révén a fölület colorisztikus kiképzése. Ez utóbbi tüneményt különben gyakran mutatják régibb középkori karpereceink, a milyen az abonyi 35. sírból is előkerült. Nyílt karika ez, négyélű sodronyból, két végén keskeny vastagodással. Fölületének két kifelé eső síkjába két-két sor, rovásos metszéshez hasonló, hegyével egymásnak fordult háromszög van beverve, tehát, épen úgy mint a 33. sírban, a rovátkolás legegyszerűbb motívuma, a melylyel szemben épen hazai leleteink igazán pompás kivitelű példákat is fölmutathatnak.**

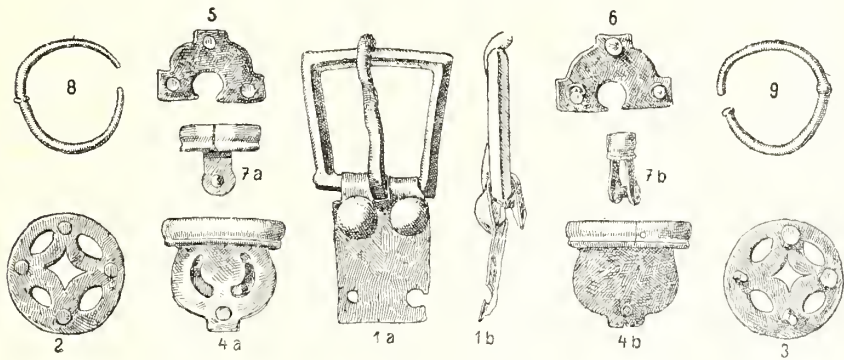
Az áttört formák, az egymást kiegészítő, úgyszólván pozitív és negatív motívumok divatját a 33. sír boglárjainál talán még tanulságosabban tüntetik

* I. h. 140., köv. II., 154. köv. II.

** Lásd például a szamosújvár-németi lelet díszes csatját, *Hampel*, Régibb középkor, CCCXV. tábla.

fől a 36. sír leletei. Ez is férfisír volt, mellékletei között ismét az öv diszítései uralkodnak. Bronzból való az öv csatja (1a, b), trapezalakú, keskeny oldalára erősített hajlott nyelvvel. Ugyanoda parallelogrammalakú lemez illeszkedik, a nyelv csuklója számára kivágással ellátva és a lemez aláhajlása meg két, gömb-szelvényalakú bronzfejjel diszített vasszög segítségével hozzá erősítve. A vékony lemezből készült szíjvégnek (4a, b) hátul a szíj befogadására lapos, tagozott keretű tokja van, a melyhez kettős, széles levéalakú lemez illeszkedik, a kettő között a szíj számára való helylyel. Az alsó lemez sima, a felső két vesealakú, egymásnak fordult áttöréssel van diszítve. A két lemezt elől, szögletes nyúlványban, szögecs köti össze. A tok szélessége, az övnek megfelelően 2,5 cm. Ugyanennyi az öv hat boglárjának (2, 3) az átmérője. Vékony bronzkorongok ezek, körül négy bab alakú, középen négyszögű, hajlott oldalú áttöréssel. Szélükön négy szögecs van, a fölületen látható fejekkel és alul részben kerek

36. sír 2/3 n.

szorító lemezekkel. E kerek boglárókhoz ismét három félholdalakú csatlakozik, hasonlók mint a 33. sírban, de sima fölülettel. A sír egyéb tartalma: két kis tokos bronzpánt (7a, b), ezüstfülönfüggő (8), nyílt karika, két helyen bronzsodrony reáerősítésének nyomaival és hasonló kivitelű bronzfülönfüggő. Míg a félholdalakú boglárók ismét azt az elvet képviselik, mint a 33. sír boglárjai, addig az áttört korongokban annak már új változatát látjuk. Maga az öv fölülete, a világos, fényes fémmel ellentétes sötét, tompa alap a diszitmény keretén belül érvényesül. Decoratív hatású a fémkorong kerülete és a benne levő forma, de a hatást az előtűnő alap kiegészítő formái erősítik meg — és viszont. Épen úgy diszitmény már az alap mint a boglár, sőt emez már szinte keret gyanánt tűnik föl. Az ilyen jelenséggel szemben teljesen megértjük és méltányoljuk, miért fektet reá Riegl olyan nagy súlyt és miért származtatja a művészi akaratnak ilyenén megnyilatkozásaitól a későbbi gránátbetétes és zománcozott kivitelű ékszereket. A színes hatás elve, a coloristikai fölfogás már itt is uralkodik.

A 38. sírban egyebek között egy kés hüvelyéről való, 2 cm. széles csontlemez maradt fönn, erősen megrongálva. Kissé domború fölületét középpontokkal ellátott kettős köröcskék diszítik. — A 39—54. sírokban nem volt semmi,

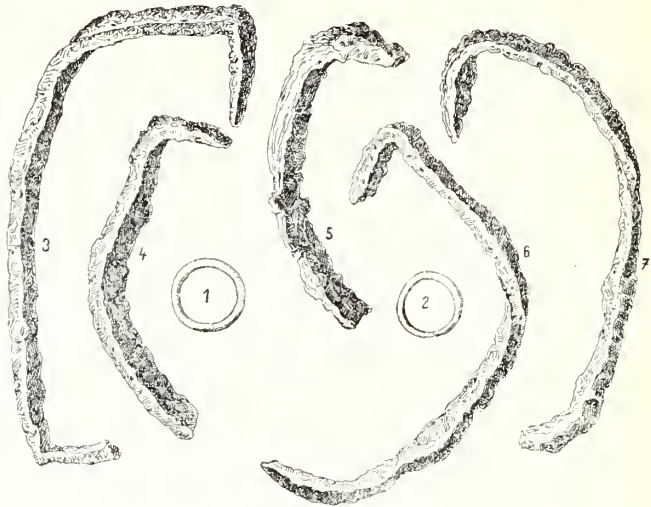
a mi nagyobb figyelemre tarthatna számot. Legföljebb a 41. sírban talált egy pár karperecz méltó az említésre. Vasból készült, ovális hajlású, nyílt karikák, a melyek teljesen az egyszerű bronzpéldányok mintájára készültek. Érdekesebb az 55. sír tartalma. Vékony ezüstsodronyból hajlított fülönfüggőn és bronzból készült párján, egy parallelogramm alakú, e temető leletei között annyiszor ismétlődő vascsaton, 12 apró, sárga gömbölyű üveggyöngyön, nyéllemezzel ellátott vaskésen, gömbölyű agyagorsón és kezdetleges, dísztelen kivitelű cserépfazekon kívül bronzdíszítmény került ki belőle. E díszítmény, a mely a csontváz bal karjához illeszkedett, 3,7 cm. hosszú, 3 cm. széles, szívalakú, lapos, áttört idom. Motivumai: legalul lefelé irányzott lilium, ennek tövétől fölfelé haladó két szár, a melyek fölül csigavonalban görbülnek befelé és középen a díszítmény hosszában haladó gerinczcel vannak összekötve. A formák stilszerű

38. sír 1/2 n.

45. sír 1/2 n.

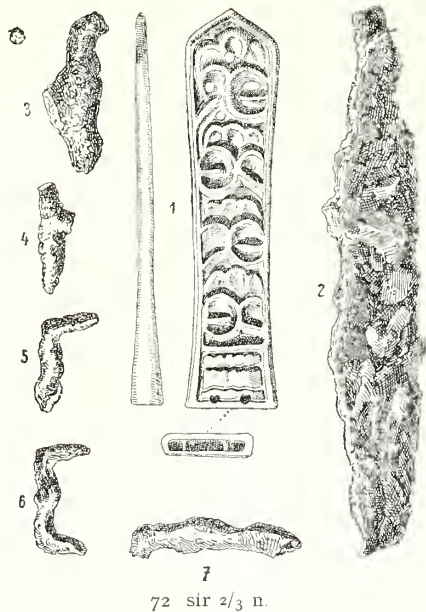

70. sír 1/2 n.

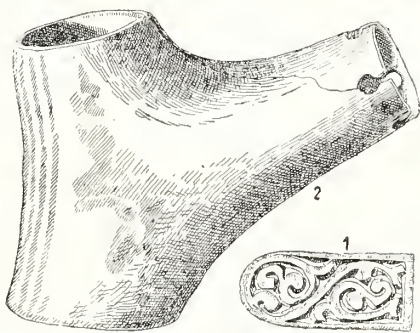
szépsége az antik művészi ipar alkotásaira emlékeztet, viszont az erősen föltűnő áttörés a rómaiság késő idejére utal. Tényleg olyan formával van dolgunk, a melyhez hasonlókat jól ismerünk a IV. század leleteiből. Eredetileg nyilván fibulának volt a teste, egy-két századdal utóbb azonban mint töredék önálló díszül szolgált.* — Fölötte egyszerű, kezdetleges csüngő ékszer volt az 58. sír csontvázának a nyakán: 2 cm. átmérőjű kerek bronzlapocska, szűrő módjára apró lyukakkal ellátva. A fölakasztás céljából kétrét hajlított bronzpántocska van hozzáforrasztva. Diszesebb a 68. sírből előkerült, nagyon megrongált ékszer: kb. 2 cm. átmérőjű, vékony lemezből préselt korong, a melynek díszítménye gyöngyös kereten belül rózsza. — A 70. sírban körülbelül 2 cm. átmérőjű két bronzkarikán (1, 2) kívül öt, lapos vaslemezből kovácsolt, C formában hajlított két végén hegyes kampó volt. Három darab csonka közülök, nagyságuk kissé

* Antik. áttört bronzfibula került elő a závodi sírmező 37. sírjából is (l. Hampel, i. m. CCLVII. tábla.)

eltérő. A legnagyobb 13 cm. hosszú. A csontváz fölött, függélyesen voltak elhelyezve. Rendeltetésük ismeretlen. Hasonló példányok fordultak elő a *nemes-völgyi* és a *mártélyi* temetőben (*Hampel*, Régebbi középkor CXL. és CL. tábla). Fölmerült az a föltevés, hogy deszkák összetartására szolgáltak, de egyrészt «korhadt farészekről az ásatási jelentésben nincs szó», a mint Abonyban sem maradt nyomuk, másrészt nagyon is föltűnő volna, hogy ilyen alkalmazásuk olyan ritkán lép föl, pedig szoros összefüggésben kellett volna állania a temetkezési szokásokkal. — A 72. sír tartalma: nyéllemezrel ellátott csonka vaskecsén (2), vascsatokról való öt töredéken (3—7) és cserépfazékon kívül díszes kivitelű szíjvég (1). Bronzból tömören van öntve, hosszú és keskeny. Egyik végén, a mely trapezalakú fölületű tokkal fejeződik be, vastagabb, másik vége felé vékonyodik. A tok szabad széle fölül-alul két lyukkal és átjáró szögecsekkel van ellátva, fölülete mindkét oldalon sima kereten belül szabálytalan, domború (növényi?) dísz mutat. A szíjvég külső vége felé kiszélesedik, csúcsosan végződik és a sima kereten belül helyenkint áttört, szabálytalan, zavaros, domború indadisztéménnyel van ellátva, a melyen aranyozás nyomai látszanak. Az a tünemény, a mely szíjvégünk díszítmenyét jellemzi, az antik motívum, az indás díszítés fölismerhetlenségig való ismétlése, organikus egységének félreismerése, a mi különben szintén egyik hatalmas előmozdítója a régebbi középkori stílus kifejlődésének, gyakran tapasztalható különösen a szíjvégek díszítmenyein. Ezzel ellentétben az indadiszt még teljes tisztaságában van meg a 78. sírnek csak 3,5 cm. hosszú szíjvégén (1). Ennek egyik vége, a mely tokkal és egy lyukkal van ellátva, egyenesen, másik vége félköríves hajlással fejeződik be. Alsó lapja sima, felső lapján sima kereten belül S hajlású domború indadisztítés látszik, aranyozás nyomaival. Ugyanebben a sírban maradt fönn azonkívül egy másik darab (2), a mely a régebbi középkorból származó, mind eddig ismeretlen rendeltetésű tárgyak számát szaporítja. Agancs szétágazó darabjából van faragva. Fölülete sima, belül üres, úgy hogy háromágú, puskaporttartóra emlékeztető formát ad. Legvastagabb nyílása ovális, 3,5—2,5 cm. átmérőjű, fölötte 6 cm. hosszú cső emelkedik, a melynek felső nyílása kerek,

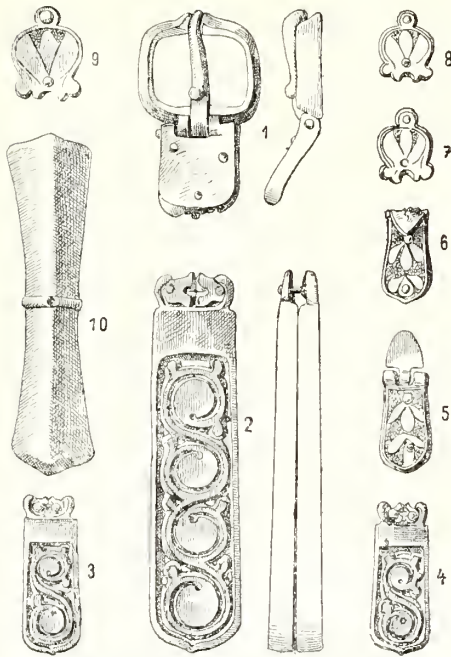

72. sír 2/3 n.

78. sír 2/3 n.

27 cm. átmérőjű. A vékonyabb, ferdén emelkedő oldalág körülbelül 4 cm. hosszú, 2 cm. átmérőjű kerek nyílása alatt pedig köröskörül négy kerek lyukkal van ellátva. A nélkül, hogy e rejtélyes csonttárgy rendeltetéséről véleményt kockáztatnék, megemlítem, hogy a *keszthelyi* sírleletek között van egy teljesen megfelelő ép darab és egy hasonlóan töredéke. — A leggazdagabb sírok közé tartozik a 80. férfisír. Különös nagy, nyilván teljes számmal kerültek belőle elő az öv bronzdiszítései, a melyek nem annyira új formájukkal, mint inkább szabatos, izléses kivitelökkel tűnnek ki. Az öntött csatnak (1) a szíjhoz illeszkedő hátulso része alul hajlott czímerpajzsalakú, oldalai le vannak hajlítva.

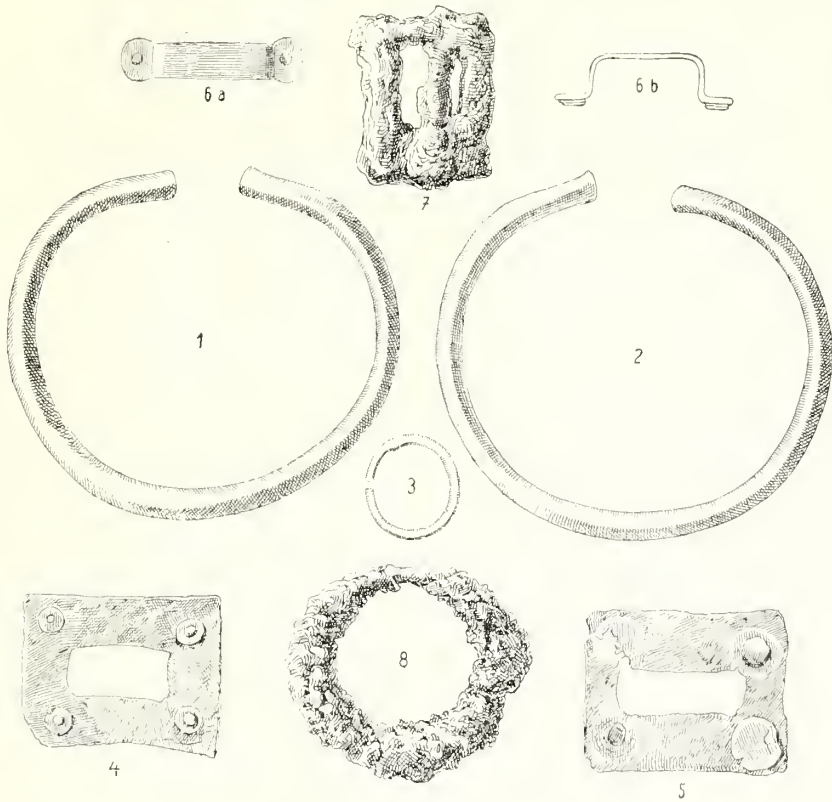

80. SÍR 2/3 n.

A szíjhoz három szögecs erősítette, a melyeknek apró fejei a fölületen háromszög formában vannak elhelyezve. A szögecsék végén alul megvannak a kerek szorító lemezek. E lemezhez kettős csuklóval, a melyen vasszög jár át és a melyhez a gombos bütyökkel ellátott nyelv is hozzá van erősítve, a csat sarkos hajlású feje illeszkedik. A tekintélyes nagyságú, 7·5 cm. hosszú, 1·7 cm. széles szíjvég (2) két egyforma, öntött, alsó és felső, lehajlított szélű lemezből áll. Vastagsága 9 mm. Az övre való hátulso végén alul-fölül két-két stilizált madárfej fordul egymás felé, a melyeknek szemei az átjáró szögecsék fejei. A fölületet szabályos kivitelű, áttört indadisztmény borítja, négyszeres hajlással. A mellékszíjak végei (3, 4) — szám szerint négy — formájukra és kivitelökre nézve azonosak a nagy szíjvéggel, csakhogy jóval kisebbek és a fölületükön levő indadisztés csak kettős, S hajlású idomot mutat. Az övnek a szíjvég felé eső oldalán volt egy kétágú, megközelítőleg, piskótaalakú bronzpánt (10), hosszában végigfutó gerinczcel, középen harántos pálczataggal és ennek közepén lyukkal. Hasonló formák a régibb középkor sírjaiban elég gyakoriak. Kivitelök többé-kevésbé díszesek, de nyilván nemcsak díszítő rendeltetésök volt, hanem az öv megerősítésében is lehetett szerepök. Ezek mellett a tagok mellett, a melyek az öv rendes fölszereléséhez tartoztak, nagyszámmal voltak a tisztán díszítő rendeltetésű darabok: nyolcz bronzpityke (5, 6), hosszúság, lehajtott szélű lemezek, egyik, kissé kiszélesedő végükön köríves befejezéssel, másik végükön csuklóval hozzáerősített szív alakú taggal. Fölületüket bevett köröcskével érdessé tett alapon két vésett rajzolatú hármalevél díszíti. Az övről lecsüngő bőrsallangok díszítésére szolgálhatott 23 apró bronzboglár. Kettő közülök (9) 1·4 cm. széles, a többi (7, 8) 1·2 cm. széles. Ovális alakú, lehajtott szélű lemezek, egyik széles oldalakon félköríves kiugrással, másik szé-

les oldalukon két egymás felé néző, a fölismerhetetlenségig stilizált madárfejjel. Fölületükön érdes háttérrel hármás levél van bevésve. A félköríves kiugráson és a levél tövénél egy-egy szögecs, gombos fejjel és alul kerekasztorító lemezkével ellátva.

Ismét más technikai kivitelűek a 81., női sír bronzdiszitményei. Két parallelogramm alakú bronzlemez (4, 5) volt az övön, középen hasonló idomú nyílással áttörve, voltaképen nem egyebek egyszerű kereteknél. Technikailag az

81. sír 2/3 n.

jellemzi őket, hogy mindegyik sarkukon levő szögecsnek nagy, ólommal hozzáforsasztott feje volt. Romlandóságuknál fogva az ilyen kivitelű tárgyak csak kisebb számmal maradtak reánk. Ólmos forrasztás nyomait mutatja például a

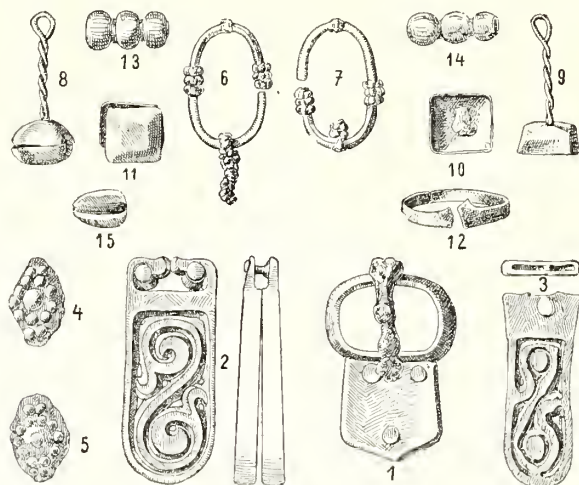
szirákai 27. sír vagy a csúnyi 116. sír (*Hampel*, i. m. CCXLVIII., CCLXXXI. tábla). Az övhöz tartozott még egy két végén meghajlított, ζ alakú bronzpánt (6a, b); a sír egyéb mellékletei: egy pár egyszerű bronzkarperec (1, 2), nyílt bronzkarika (3), parallelogramm alakú vasesat (7) és egy 4,5 cm. átmérőjű vaskarika.

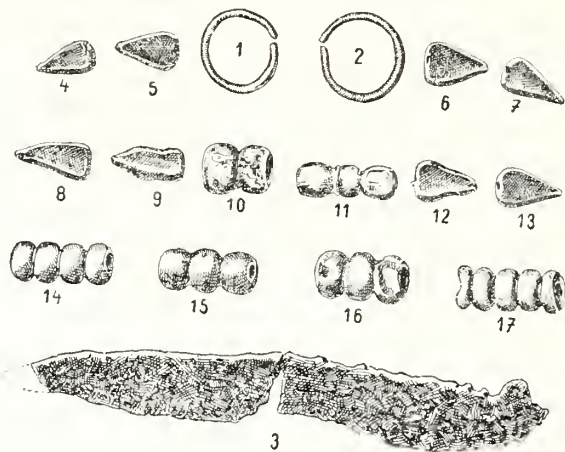
82. sír 2/3 n.

— Az üveggyöngyöknek, a melyek akkora számmal, olyan változatos kivitelben fordulnak elő az abonyi sírokban, kiváló szép példányát mutatja föl a 82. sír. A nagy

gyöngy (1a, b) üvegpasztából készült, megközelítőleg gömbölyű, fehér. Három sorban 5—6—7 kidudorodó kék pöttytel és ezeket körülvevő vörös körökkel van díszítve. Rongált cserépfazékon és egyszerű bronzfülfüggőn (2) kívül e sírban nem volt egyéb.

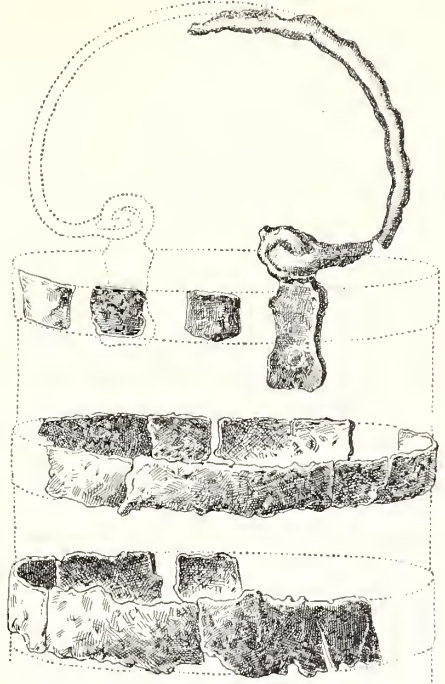
88. sír 2/3 n.

90. sír 2/3 n.

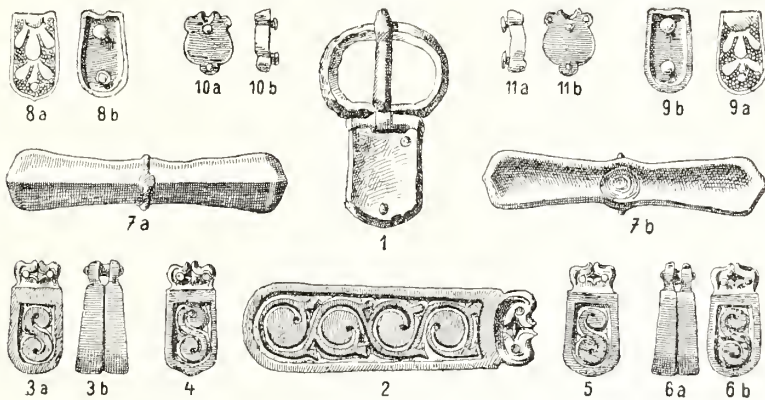
Ugyanazok a tagok, a melyek a férfiak öveit díszítették, előfordulnak a női sírokban is, csak hogy a női viseletnek megfelelően kisebb számmal. A 88. sírban szép, erős kivitelű, vasnyelvű bronzcsaton (1) kívül volt két szíjvég (2, 3), a melyek a jellemző indadisztést tüntetik föl. Ezek mellett a speciális női ékszerek is föllépnek: egy pár bronzfülfüggő (6, 7) ovális hajlású, nyílt karikák gyöngyözött tagozásokkal (az üvegyöngyök hiányzanak rólok), egyszerű bronzgyűrű (12), továbbá három bronzpityke (4, 5), vékony bronzlemezből készült domború rhombus idomok bepréselt dudorokkal, közepén lyukkal el-

látva. A csontváz nyakáról dinnyemag alakú, zöldessárga, áttetsző üvegyöngyön (15) kívül sárgás, gömbölyű üvegyöngyök kerültek elő, a melyekből három-három egy-egy rudacskát képezett (13, 14). Sajátságos, ritka az a két csüngő ékszer, a mely szintén a nyarat díszítette (8—11): 2·2 cm. hosszú, csavart, kettős és fölül hurokkal ellátott bronzsodronyhoz alul két négyszögű, domború lemezből összetett bogó van erősítve. — Az üvegyöngyök nagy száma jellemzi a 90., női sírt. Dinnyemag alakú sötétzöld gyöngyökön (4—7, 8, 9, 12, 13) kívül ismét gömbölyű, sárgás gyöngyök (10, 11, 14—17) fordulnak elő, mint a 88. sírban, itt is kettősével, hármásával, négyesével. Az egyes szemek összefüggésének az oka technikai fölületesség is lehet, de talán az a törekvés is, hogy a gyöngysor ilyképen tömörebb, rendesebb legyen. E sírban volt még egy pár egyszerű bronzfülöngy (1, 2) és rongált vaskés (4). — Nagyon rongált állapotban lehetett csak megmenteni a 92. sír favödrenek

92. sír 1/2 n.

vasrészeit, sok darabra tört három vasabroncsot, a melyek szélessége 1·7 és 2·5 cm. között váltakozott, továbbá a félkörívben hajlított sodronyfogantyú töredékét, a melynek a felső abroncscsal való gyűrűs egyesülése is megmaradt. A vödör kép-

96. sír 2/3 n.

zeleti helyreállításának igazolásául szolgálhatnak a *czikói* 345. sírból és a *horgosi* 3. sírből előkerült hasonló darabok (*Hampel*, i. m. CCXXII., CCCXXIII. tábla). Említésre méltó, hogy e sírban e föltűnő tárgyon kívül csak egy kezdetleges

kivitelű cserépfazék volt még. — A 96. sírban az övről való bronzdiszitmények (1—11) majdnem teljesen azonos kivitelben fordultak elő, mint a 80. sírban, csakhogy még nagyobb számmal, a mennyiben összesen 36 db került ki belőle. Az egyetlen figyelemre méltó különbség, hogy a hosszúkás, két hármalevéllel fűszített pitykékről (8*a*, *b*, 9*a*, *b*) a csuklón forgó szívalakú lemezke hiányzik. Ennek mintegy pótlásául a megfelelő keskeny oldalon, a hármalevél tövében félköríves sima idom van bevésve. A kis boglárók (10*a*, *b*, 11*a*, *b*) fölületéről azonkívül elmaradt a vésett levél.

A 97., gazdag női sír új formával gyarapítja a régibb középkor ékszereiről való ismeretünket (1). Egy pár igen szép kivitelű fülönfüggő volt benne:

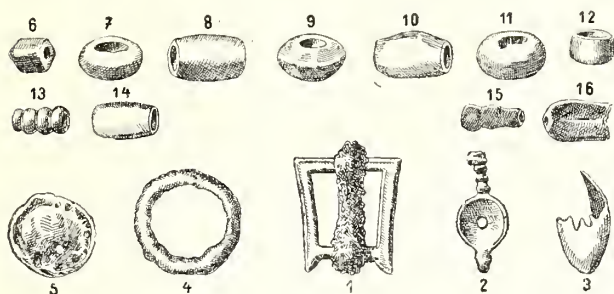
97. sír 2/3 n.

nyílt karikák négyszeres bronzsodronyból láncszerűen fonva. Egyik végükön gombos vastagodással és egy helyen gyűrűtaggal vannak ellátva. Alul kívül nagyobb, belül kisebb, fölül kisebb bronzgyöngy díszíti őket. Föltűnő jelenség, hogy a két fülönfüggőt finom, vékony, ∞ alakú szemekből összetett, körülbelül 20 cm. bronzlánc kötötte össze, a mely meglehetősen épségben maradt fenn. E lánc nem elől, hanem hátul, a csontváz nyaka mögött vonult és e pontosan megállapított körülmény világos képet ad ez ékszer sajtóságos viseletéről, annál is inkább, mert egy másik, a 97. sírhoz közel levő 101. sírban egészen analog forma fordult elő. Egy pár bronzfülönfüggő volt e sírban: ovális hajlású, nyílt karikák négyélű sodronyból egyik végükön és ezzel szemben hármas gyűrűtaggal. Alul bronzsodronnyal hatélú, nagy, világoszöld üveggyöngy van hozzájuk erősítve, míg ezekkel szemben egy-egy kis peczek kisebb gyöngy megerősítésére szolgált. A két fülönfüggőt itt is finom, körülbelül 36 cm. hosszú bronzlánc kötötte össze egymással, a mely itt is a csontváz

nyaka mögött húzódott. Egészen hasonló kivitelű bronzlánczot ismerünk a *regölyi* temető 13. sírjából (*Hampel*, i. m. CCXCIX. tábla), csakhogy megrongálva és «vasrozsa tömeg»-be keveredve. Valószínű, hogy itt is a két, csonkán fönmaradt fülönfüggőre volt reákapcsolva.

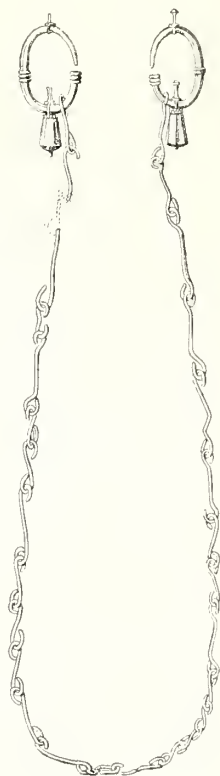
A 97. sírban egy másik érdekes ékszer is volt. A csontváz nyakát 2,4 cm. átmérőjű öntött bronzkorong (2) díszítette, aranyozás nyomaival. Gyöngyös kereten belül áttört, a félreismerhetlenségig átalakított növényi díszítést tüntet föl. Nagyon egyszerű az ujjgyűrű (3): kerek bronzsodronyból készített nyílt karika, egymás fölé hajlított végekkel. A nyakláncz dinnyemag alakú, nagyobb, sötétkéék üvegyöngyökből (6—17) állott, a melyekből húszat sikerült meg-

99. sír 2/3 n.

menteni. A fehér agyagból égetett, gondos kivitelű, kettős csonka kúp alakú agyagorsón (5) kívül, a melyet körülfutó vonalak díszítenek, ebből a sírból is kikerült egy olyan csonthenger (4a, b), a melyet szintén a női tevékenység jellemző eszközének, fonál fölgombolyítására való orsónak tekintek.* Átmérője 1, hossza 5,7 cm. Hosszában át van fúrva, esztergályozott fölületét 4 hármassággyűrűtag tagozza, a melyek között a fölület kissé kidomborodik. Egy helyen lyukkal van ellátva. Nagyságánál és alkatánál fogva az említett czélra különösen alkalmas lehetett.

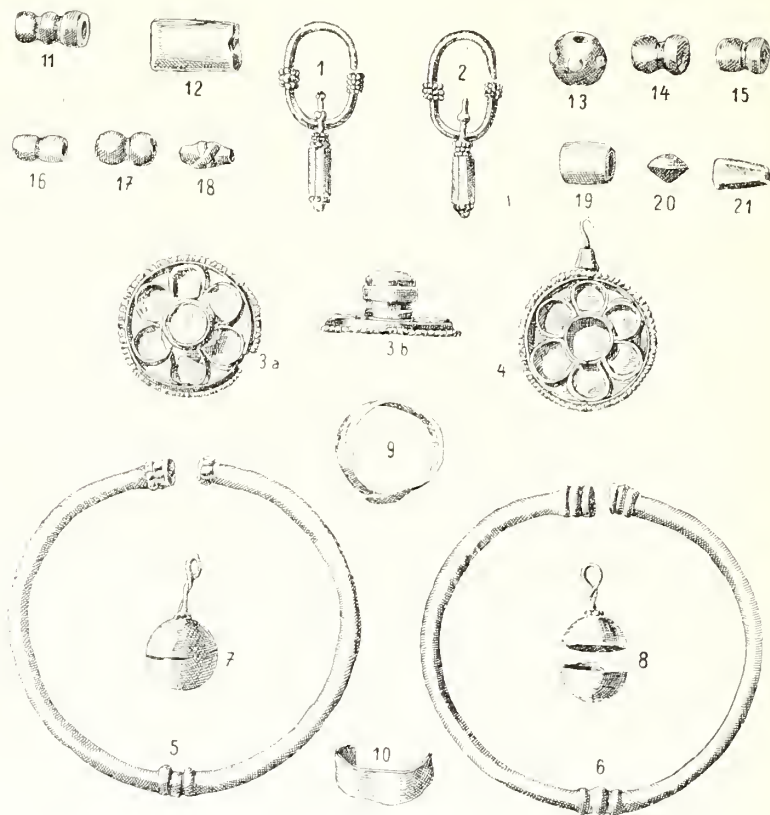
A 99. női sír legföltünőbb darabja a nyakon viselt bronzékszer, illetőleg az a tag, a mely az üvegyöngyökből való nyakfüzér megerősítésére szolgált. Középen átfúrt kis bronzkorongra (2), a melyből egy oldalon rovátkos kar, a másik oldalon horog (csonka) nyúlik ki, középen átfúrt, koptott római denár (5) volt erősítve. Csinosak az üvegyöngyök is (6—16), eltérő nagyságukkal, változatos formájukkal és színökkel. Egy fekete gyöngyszem piros pöttyökkel van díszítve. A sírban volt még: trapez alakú bronzcsat ép vasnyelvel (1), kerek sodronyból való, kb. 2 cm. átmérőjű zárt bronzkarika (4), egy eredetileg bogyoalakú ékszer (3) töredékei vékony bronzpléhből, stb.

101. sír 1/2 n

* V. ö. Arch. Ért. U. F. XXI. 291. köv. II.

A leggazdagabb női sírok közé tartozik a 109. sír. Tartalma: egypár bronzfülönfüggő (1, 2) ovális hajlású nyílt karikák, két helyen gömböcskékből álló hengeralakú taggal gazdagon díszítve. Alul ismét gömböcskék csoportjaival díszített bronzpeczekről egy-egy szép, hatoldalú hasábalakú, világoszöld üveggyöngy lóg le. Igazán csinos, művészi kivitelű a nyakékszer, illetőleg a nyaklánc kapcsa (3a, b, 4). Két, 27 cm. átmérőjű, gyöngyös keretű bronzkorong közepén kerek, magas rekesz emelkedik, a melyet hat-hat laposabb, a korong keretébe beleilleszkedő kerek rekesz vesz körül. Mind a középső, mind

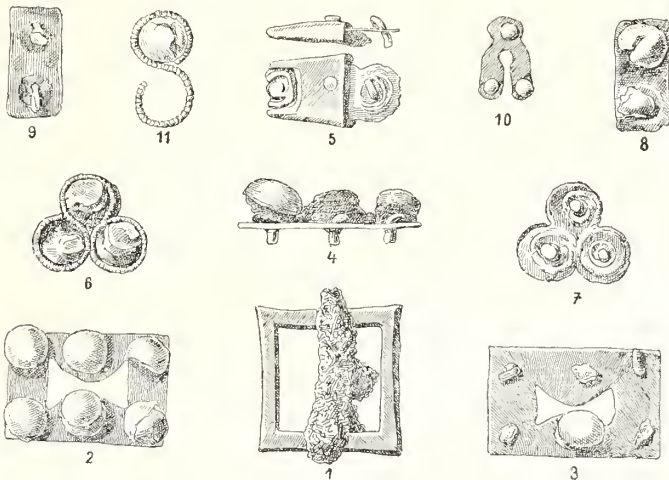

109. sír 2/3 n.

a körülötte levő rekeszekbe lapos, áttetsző, különböző színű üveglapok vannak beleillesztve. Az egyik korong horgos kapocscsal van ellátva, a másik korongnak hozzáilleszkedő része hiányzik. Régibb középkori sírleteink között ez a forma nem épen ritka. Egészen hasonló vagy többé-kevésbé eltérő módon fordult elő a *sziráki* sírmező 12. sírjában (*Hampel*, i. m. CCXLVI. tábla), ugyanazon sírmező 22. sírjában (u. o., CCXLVII. tábla) és 66. sírjában (u. o., CCLIII. tábla), továbbá a *csúnyi* sírmező 11. sírjában (u. o., CCLXVIII. tábla), tehát olyan helyeken, a melyek különben is nem egy analogiát tüntetnek föl az abonyi sírletekkel. A csontváz nyakán levő gyöngysor is változatos formájú, nagyságú és színű szemeket tüntet föl (11—21), közöttük fekete, sárga

pöttyökkel ellátott gyöngyöt (13). A gyöngyök körül lógott le két bronzból való csüngő ékszer (7, 8), csavart sodronyszárról lelógó gömböcske, két félgömbből összeállítva. Kivitelökre és alkalmazásuk módjára nézve a 88. sír két csüngő ékszerével egyeznek meg. A szokottnál valamivel díszesebb a két karperecz (5, 6), a melyeket a nyílt karikák végein és közepén az egyik példányon gyöngyös gyűrűk tagoznak, a két ujjgyűrű (9, 10) viszont egészen egyszerű.

A 112. sírnak cserépfazékon kívül ismét az öv gazdag diszítési képezték egyedüli tartalmát. Nagyon egyszerű szerkezetű a bronzsat (1): megközelítőleg négyzetalakú, kissé behajló oldalakkal, ép vasnyelvvel. A hat boglár (2—4) tulajdonképen egy-egy 3,6 cm. hosszú, 2,4 cm. széles paralelogrammalakú bronzlemez, közepén megközelítőleg X alakban kivágva. Mindegyiknek két sorban alkalmazott hat szögecse van, a szögecseknek ólommal hozzájuk forrasztott, nagy, lapos bronzfejek, a melyek egy része azonban elveszett vagy

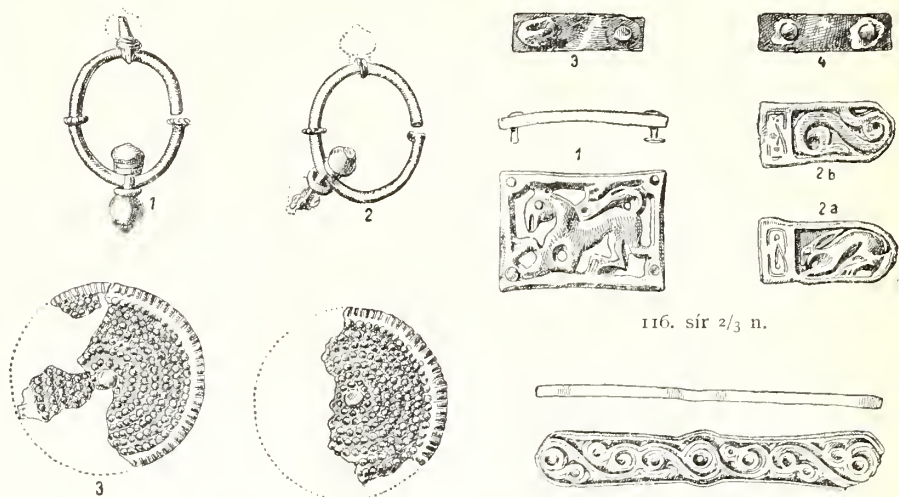

112. sír 2/3 n.

lehullott. A régibb középkor sírjaiban olyan gyakran előforduló forma, hogy az analógiákat alig szükséges idézni. Csonka a bronzsúlyvég (5), a melynek fölületén indadiszítés kezdete látható. Tokkal van ellátva, a melybe szögecsvékony bronzlemez erősít. Sajátságos formájú egy egyetlen példányban lelt pityke (6, 7): háromlevelű lóheréhez hasonló lemez. Mindegyik rész közepén átmenő szögeccsel van ellátva, a melyeknek ismét ólommal hozzáforrasztott nagy, lapos bronzfejek van, körülöttük pedig a lemez formájának megfelelő rovátkos sodrony húzódik. Hasonló egy S alakban hajlított rovátkos bronzsodrony (11) egyik görbületében ólommal megerősített kerek bronzlapocskával. A sírban volt még: megközelítőleg háromszög alakú bronzpántocska (10) három szögeccsel, továbbá három, paralelogramm alakú bronzpánt (8, 9) két-két szögeccsel, a melyek némelyikéhez az e sírt annyira jellemző lapos fejek még hozzá voltak erősítve.

Nagyon kezdetleges kivitelű, szinte prähistorikus jellegű a 113. sírből előkerült, ékszerül szolgáló két bronzékszer (3, 4), vékony lemezből készült,

3'6 cm. átmérőjű korongok, a melyek fölületét kitrébelt apró, kerek dudorodások sűrűn egymás mellé körben elhelyezett sorai díszítik. Csonkák. Széleiken a megerősítés céljából apró lyukakkal vannak ellátva. A két fülönfüggő (1, 2) gyöngyözött gyűrűtagokkal és üveggyöngyökkel van díszítve. — A 116. sír föl volt dülva. A benne lelt néhány darabról ítélve, eredetileg bizonyára gazdag férfisír volt. Egy övboglár (1) hasonló kivitelű mint az abonyi 11. sír boglárjai. Parallelogramm alakú, áttört fölületét négy lábú griff díszíti. A négy sarkában levő lyukakon egy-egy szögecs jár át, a melyek kettején alul még megvannak a kerek szorító lemezek. Hossza 3'5 cm., szélessége 2'3 cm. Két, övről való, szögecses, egyszerű bronzpánton (3, 4) kívül fönmaradt még egy bronzból öntött, csak 2'8 cm. hosszú kis szíjvég (2a, b). A szíj felé eső része köpüvel van ellátva, a melynek mindkét fölületét bevéssett, ∞ alakú indák

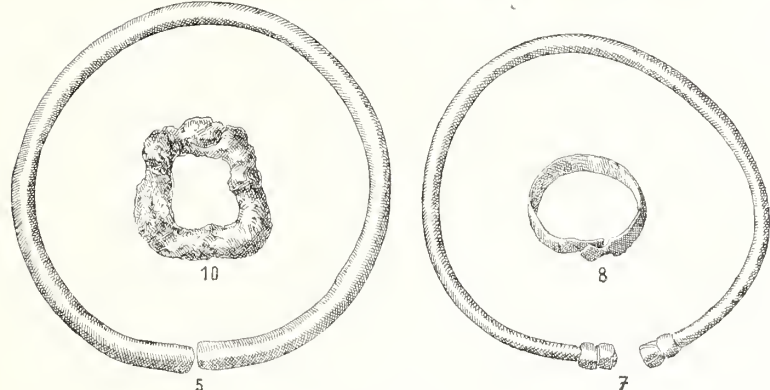
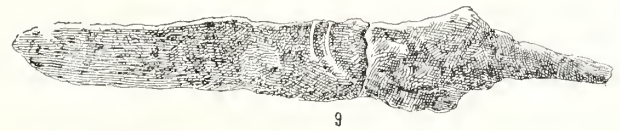
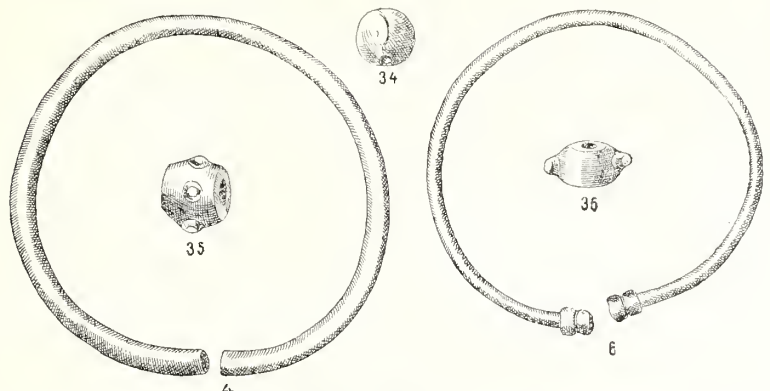
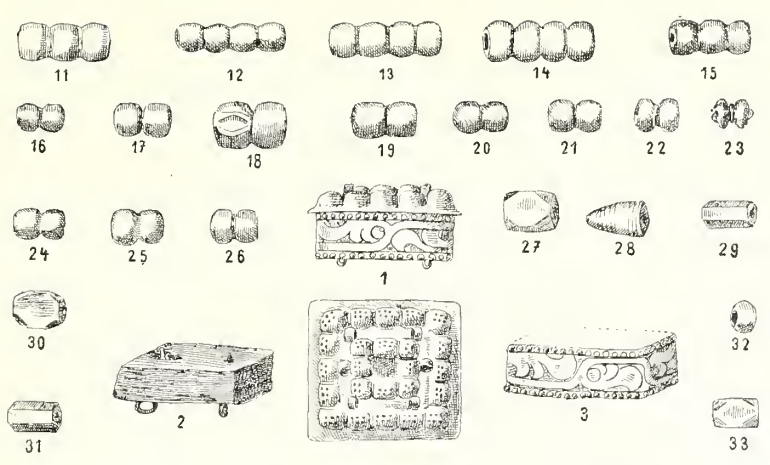
113. sír 2/3 n.

116. sír 2/3 n.

124. sír 2/3 n.

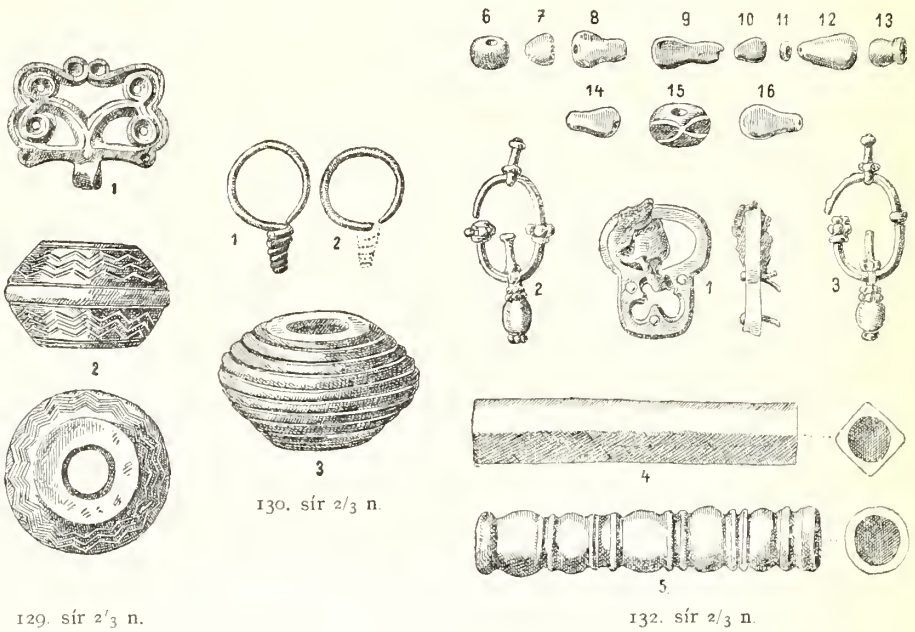
díszítik. A szíjvég másik végződése köríves. Sima kereten belül az egyik oldalon ismét indadíszítéssel, a másik oldalon kuporgó nyúl alakjával van ellátva, a mely ilyen formában inkább nagyobb szíjvégek tokjának fölületén szokott előfordulni. — Úgy látszik, hogy a 124. sírt is kirabolták. Az öv díszítésének csak egy, magában véve teljesen érthetetlen darabja maradt fön: kétágú, piskótalakú bronzlemez, a melynek alsó lapja sima, míg felső lapját rendkívül szabatos kivitelű, végigfutó indadíszítés borítja. Hossza 7 cm. Néhány vastöredeken és egy csiholásra való tűzkövön kívül egyéb nem maradt a sírban.

A leggazdagabb abonyi sírok egyike a 128., női sír. Legföltűnőbb darabja a csontváz nyakán lelt ékszer (1—3). Két tagból áll és nyilván a nyaklánc összekapcsolására szolgált. Mindegyik tag lapos, négyzetalakú fadarab, bronzpléhvel burkolva. A felső lemezen apró, kidomborodó, bevett pontocskákkal díszített négyzetek egy nagyobb és egy ebbe helyezett kisebb négyzetet alkotnak. E két négyzet között hat apró, vékony lemezből készült fülecske van elhelyezve, a mely nyilván a gyöngyök fonalainak a megerősítésére szolgált.

128. sír 2/3 n

A négy oldalon köröskörül gyöngyös keretű és ezen belül vésett és domború indadiszitással ellátott bronzszalag vonul, a melynek 9 mm. a szélessége. Az egyik tag alul a fába bevert két apró bronzfüllel, a másik vékony bronzkampóval van ellátva. Hosszuk-szélességük körülbelül 3 cm. E szokatlan formájú, kivitelű, meglehetősen ép állapotban fönmaradt nyakékszerhez méltó volt a nyaklánc is, sok, változatos formájú, nagyságú és színű üveg- és néhány kőgyöngyből fűzve (11—36). A gazdagságról tanuskodik az a körülmény, hogy a csontváz mindegyik karján két-két karperecz volt, ha ezek bronzból készültek is csak. Az egyik pár (4, 5) egészen sima, nyílt karika; a másik pár (6, 7) két-két vége gyűrűs tagozással van ellátva. A sírban azonkívül volt egy vékony

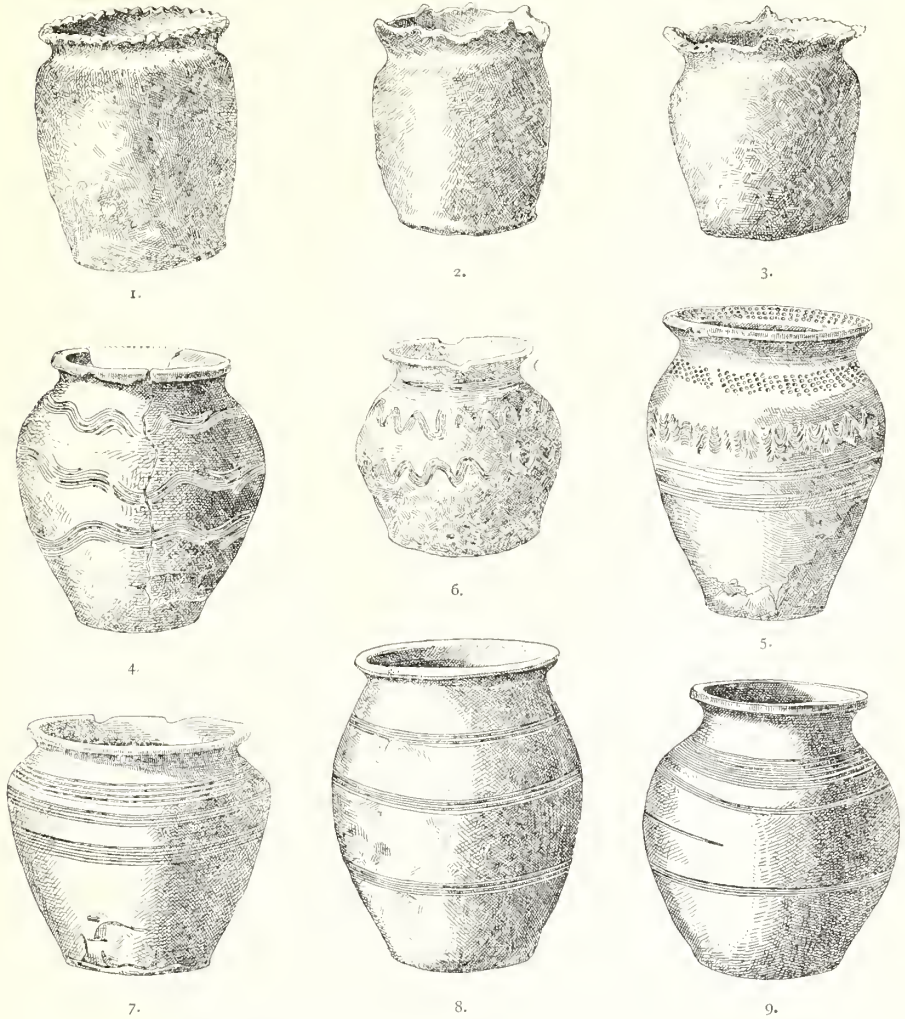

lemezből készült bronzgyűrű (8), egy trapezalakú vasesat (10), a melynek nyelve hiányzik, továbbá egy vaskés, a fahüvelynek a pengéhez hozzározdásodott rostjaival, tompa nyéllemez (a).

Csinos, új formát mutat a 129. sírből előkerült, bronzból tömören öntött nyakék (1). Fölül (rajzunkban meg van fordítva) füle van. Hajlott, csigavonalban végződő pálczákból álló kereten belül áttört, kétágú, két-két spirálisban végződő motívum. Ez a sír jó példáját szolgáltatja az olyan gyakran előforduló agyagorsóknak is (2). Csinos kivitelű, kettőscsonka, kúpalakú, két körülfutó, hármas, czik-czakos vonallal diszitve. Egyszerűbb, vízszintesen körülfutó vonalakból áll, a 130. sír gombalakú agyagorsójának (3) a diszitése, a mint e sírből való fülönfüggők (1, 2) is ez ékszerek diszitésének igen kezdetleges formáját, a nyílt karika egyik végének csavaros hengerkébe való sodrását, tüntetik föl.

Változatos a 132. sírnak a tartalma. Csinos kivitelű a tömören öntött bronzcsat (1). A szijhoz való megerősítésére szolgáló, pajzsalakú és három sző-

geccsel ellátott tagjának a háromkarélyos áttörése hatásosan mutatta ki az alatta levő szíjat. A fülönfüggőket (2, 3) szép kék üvegyöngyök és gazdag tagozású, rovátkos gyűrűtagok díszítik. Az üvegyöngyök (6—16) között legtöbb a dinnyemagalakú. Egy gömbölyű, sötétszürke darabot (15) fehér sávok díszítenek. Ebben a sírban is előfordult egy hasonló, czérna gombolyítására való

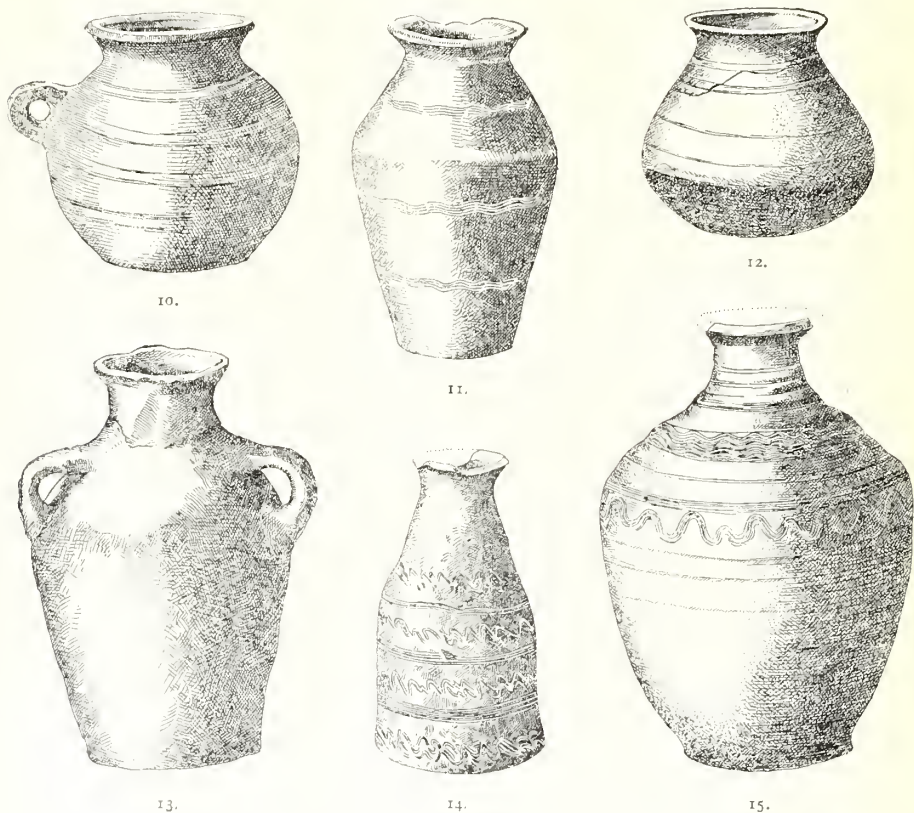

AGYAGEDÉNYEK AZ ABONYI TEMETŐBŐL $\frac{1}{4}$ n.

csonthenger (5), mint a 97. sírban. Teljesen ép és nagyon szabatos kivitelű. Hosszában át van fúrva; fölületét öt kettős gyűrű és ezek között kidomborodó részek tagozzák. Hossza 6·8 cm. Valamivel rövidebb, csak 6·3 cm. hosszú egy négyoldalú csonthasáb (4), a mely bizonyára hasonló célra szolgált. Hosszában ovális lyukkal van ellátva. Oldalai 1·1—0·9 cm. szélesek. Megjegyezzük, hogy e sírból a női síroknak szinte elmaradhatatlan mellélete, az agyagorsó, hiányzott: nyilván ezek a csontból faragott orsók pótolták a helyét.

Az abonyi sírok e második, nagy sorozatából nagy számmal kerültek elő az agyagedények. Úgyszólván mindegyik sírban volt egy-egy darab, némelyikben kettő is. Rendesen a csontváz lábaihoz voltak helyezve, de néhol a koponya mellett is előfordultak. Legnagyobb részök egészen durva, szabálytalan kivitelű, gyarló égetésű, azért itt csak azoknak a képeit mutatjuk be, a melyek forma vagy díszítés tekintetében a kiválóbbak közé tartoznak.

Általában két csoportba oszthatók. Túlnyomó számmal vannak az öblösek, bő szájuak, a fazekak. Ezeken sokszor nagyon is meglátszik, hogy főzésre hasz-

AGYAGEDÉNYEK AZ ABONYI TEMETŐBŐL $\frac{1}{4}$ n.

nálták őket. Égettek, füstösek. Ezekben nyilván ételt helyeztek a halott mellé. A másik, kisebb csoport példányai szűk szájuak, kizárólag folyadék befogadására szolgálhattak. Főzésnek, égetésnek sehol sincsen nyoma rajtuk. Ez utóbbiak soha sem fordulnak elő magukban, hanem mindig csak egy-egy fazékkal együtt. Az étel rendes melléklete volt a síroknak, az ital csak esetleges. Az edények páros előfordulása azonban semmi összefüggésben nem áll a sírok gazdagságával, a mennyiben a fazekakon kívül butykos formájú edények épen a szegényebb sírokból kerültek elő.

Az 1. sz. fazék durva kivitelű, meglehetősen idomtalan. Egyetlen dísze, a kevésbé kihajló perem csipkézése, bizonyos tekintetben az őskori keramikára

emlékeztet. Még inkább mondhatjuk ezt a 2. sz.-ről, a melynek kivitele nem kevésbé kezdetleges, durva és a melynek pereméről valóságos praeistoriai jellegű bütykök állanak ki. A csipkézés és a bütykök egyesítését tünteti föl a 3. szám. Kivitel és forma tekintetében sokkal fejlettebb a 4. sz., a mely a régebbi középkor keramikájában annyira kedvelt hullámos sávokkal van díszítve. Különös, gazdag ornamentika borítja az 5. számot. Beszurkált, csoportonként bekarcsolt és körülfutó vízszintes vonalak váltakoznak egymással és elevenné teszik e csinos formájú edény fölületét. A két utóbbi, korongon készült példánytól erősen elüt a 6. sz. szabálytalan, suta formájú, kezdetleges hullámos díszítése. A 7—9. számúak nemcsak korongon készültek, hanem finom formájukkal, egyszerű, izléses tagozásukkal határozott összefüggésben állanak az antik keramikával.

Az edények másik csoportja, a mely folyadék befogadására szolgált, ismét két részre osztható. A 10—12. számok még a fazekak formáit viselik, csak hogy nyílásuk szűkebbé válik. Kivétel nélkül korongon készített, csinos kivitelű, vízszintes vagy hullámos vonalakkal egyszerűen tagozott példányok. Az egyik darabnak (10. sz.) oldalt kis, meglehetősen ügyetlen formájú füle van, nyilván az antik korszok fülének elfajulása. Classikai formára emlékeztet a palaczk- vagy kancsóalakú edények egyike is (13. sz.). Sajátságos, hogy durva megjelenése daczára sem tagadhatja meg az antik amphorától való leszármazását. Szabad kézből formált a 14. sz. palaczkalakú kis edény, tökéletesebb, szabatos kivitelű, díszítésében is fejlettebb a 15. sz. nagyobb palaczk, a mely az 1. abonyi sírban lelt példány motívumának a kifejlődését tünteti föl.

Dr. Éber László.

SZINES ABLAK A ZÜRICHI MÚZEUMBAN MAGYAR ÉS OSZTRÁK CZÍMERREL.
FŐLIRATA: SANCTA MARIA SANCTA MARGARETA ANNO 1438.

LEVELEZÉS.

I. Dr. MAHLER EDE KŐKORI ZSUGORÍTOTT CSONTVÁZAKRÓL.

Azok az ásatások, a melyeket Flinders Petrie végzett Naqadában, J. E. Quibell pedig Ballasban, Felsőegyptomban, nemcsak Egyptom legrégebb történetére nézve korszakalkotó jelentőségűek, hanem hasznot hajtottak a prähistoriai kutatásnak is. A föltárt sírmezőkön zsugorított csontvázakat is találtak, a melyek mind a lelet körülményei, mind pedig a talált tárgyak tekintetében az Európában (Adlerberg, Flomborn és Wachenheim, Worms mellett; Auvénier a neufchâteli tó mellett; Hinkelstein a Rajnavidéken; Katzenthal Elzászban; Lengyel Magyarországon; Mugem Portugáliában; Wales Angolországban, stb.) fölfedezett zsugorított csontvázakkal hasonlítandók össze. E föladatot dr. Forrer oldotta meg és kutatásainak eredményeit kis terjedelmű, de figyelemre méltó kiadványban közli.* Helyesen hangsúlyozza azt a jelentőséget, a mely az archæologusok és egyptologusok összeműködéséből várható, azután beható vizsgálat alá veti valamennyi előtte ismeretes egyptomi guggoló sírt és azoknak az európai leletekre nézve fontos jelenségeit. *Egyptom és Európa neolithikus guggoló vagy zsugorított csontvázai, valamint azok sírmellekletei között belső összefüggés áll fenn*, a mely kétségbe vonhatlan módon tesz arról tanúságot, hogy itt ugyanabban az időben egyazon kultúra uralkodott és hogy e közvetlen vagy közvetett összeköttetés révén *Egyptom és Közép-Európa már a kőkorból összefüggésben állott egymással.*

Az egyptomi guggoló sírokat első sorban a festékek törésére szolgáló kőlapok előfordulása jellemzi. Alig van olyan sír, a melyből hiányzanának, még a legszegényebben is megtalálhatók. Némely példányon a festék befogadására szolgáló mélyedés van, nagy részük azonkívül fűrt lyukakkal van ellátva, a melyek a kőlap fölakasztására szolgáltak. E kövek némelyikén még *festéknyomok* is láthatók, mellettök pedig kis *bőrtáskákat* találtak *malachitos földdel*, a melyet kétségkívül a test, a szem környékének befestésére használtak. Mindenestre figyelemre méltó körülmény, hogy a test befestésének szokását az európai guggoló síroknál is megállapították. Dr. Koehl a Worms mellett fölfedezett guggoló sírok nagy részében hëmatitot és vasokkert talált; a chamblandes-i (Pully mellett, Svájcban) hasonló sírokból ismételten sárga és vörös okker került elő, és pedig, mint az egyptomi guggoló sírokból, a csontváz arca mellől. Festéknyomokat találtak a mentonei guggoló sírokból is és egyébütt.

* Über Steinzeit-Hockergräber zu Achmim, Naqada etc. in Oberägypten und über europäische Parallelfunde. Strassburg, 1901.

Az egyiptomi gúggoló sírokat továbbá csontból és elefántcsontból készült magas, hosszúfogú *fésűk* jellemzik, a melyeket *Ballasban* és *Naqadában* mindenütt a koponya alatt találtak. Ezeknek a fésűknek is megvannak megfelelő darabjai európai kőkori leleteink között, bár itt csont és elefántcsont helyett többnyire fát használtak föl anyagul.

A naqadai, ballasi és egyéb felső-egyiptomi gúggoló sírokból *csouthajtúk* is kerültek elő, a melyek a svájci czölöpépítményekben talált hajtúkre emlékeztetnek.

Egyiptom neolithikus gúggoló sírjainak tipikus jelensége a *zárt karperecek* előfordulása, a melyek elefántcsontból vagy szarúból, néha kovakőből, szürkészöld palából vagy a Földközi tengerben található kagylók héjából készültek. Sajátságos, hogy a karpereceknek ez a fajtája az európai gúggoló sírokban is visszatér, sőt épen jellemző reájok nézve. Európában belföldi kőből vagy *szintén kagylóból készültek, még pedig ugyanabból a fajtából*, a melyet az egyiptomi gúggoló sírokban találnak.*

Európai leleteinkhez sok párhuzamos jelenséget tüntetnek föl a ballasi és naqadai *agyagkészítmények*. Az ott talált edények mind színökre, mind anyagukra, mind technikájokra, formájukra és díszítésök módjára nézve a lengyeli, butmiri (Bosnia) a spanyol ciempornelosi cserepekre, valamint a közép-német, *rösseni típusú* keramikára emlékeztetnek, nemkülönben újabb kőkorunk egyéb díszítményes formáira is. Neolithikus edényeink *zsinórfülei*, a melyenek különösen magyar- és németországi és belgiumi sírokból ismeretesek, megtalálhatók az achmimi, ballasi és naqadai edényeken is.

Forrer még egyéb hasonlóságokat is talál az egyiptomi és európai gúggoló sírok között. Arra is emlékeztet, hogy a körülbelül 3000 naqadai sír több ezer darabra menő mellékletei között alig van 30 réztárgy és hogy a lengyeli sánczoknak mintegy 150 gúggoló sírjában a kőből, csontból, agyagból, stb. készített szerszámok és ékszerek ezrei mellett alig találtak néhány rézgyöngyöt és sodrott rézbádogból készített csövecskét. A wormsi sírokban, valamint a Mondsee és Attersee gazdag telepeiben a rézleletek ugyanilyen viszonyban állanak az egyéb készítményekhez.

De Forrer nemcsak e párhuzamos jelenségek megállapításával foglalkozik Achmim-tanulmányai első részében, hanem ki akarja fürkészni az *okát* is e hasonlóságoknak, a melyek nemcsak a lelt tárgyakra, hanem a leletek körülményeire és a megrögzött, tipikus népies szokásokra vonatkoznak. Egyiptomban és Európában, vagyis Magyarországon, Ausztriában, Olaszországban, Svájcban, Francia- és Spanyolországban, Portugáliában és Angolországban ugyanabban a korszakban nemcsak a temetkezés azonos módjával (gúggoló vagy zsugorított csontvázak) találkozunk, hanem ugyanazokkal a temetési szertartásokkal is, mint azt a sírmellékleteknek és azok elhelyezésének azonos volta bizonyítja. Forrer ebből azt következteti, *hogy az egyiptomi és európai neolithkori népességnek közös az eredete, hogy valamennyi egy törzshöz tartozik*. Minden esetre figyelemre méltó, hogy a naqadai és ballasi sírok általában a *dolichocephal*

* Lásd a flomborni (Worms mellett), a glisi (Svájcz), lengyeli stb. gúggoló sírokat.

fajhoz tartoznak és hogy *Virchow* a lengyeli gúggoló sírok gazdag koponya-anyagából ugyanazt a fajt állapította meg. Az is föltűnő, hogy a neolithkori gúggoló sírok földrajzi elterjedése éppen az «*indogermánok*» *kiterjeszkedési területével esik össze*, a mely magában foglalja az indiai és iráni, az örmény és európai ágak területeit. Forrernek ennél fogva az a nézete, hogy a gúggoló sírok őshazája a Földközi tengertől nem éppen messze, talán az attól keletre vagy délkeletre eső vidékeken keresendő.

Forrer a gúggoló sírok hozzávetőleges korával is foglalkozik. Amélineau és Morgan ásatásai és fölfedezései nyomán — Petrie nézetével egyező módon — a gúggoló sírok idejét a *Menes előtti két évezredbe teszi*, vagyis körülbelül a 5000—3000. évekre Krisztus előtt. Az egyiptomiak bevándorlásával, tehát körülbelül Menes idejében, mindinkább eltűnt a gúggoló temetkezési mód és az evvel kapcsolatos kultúra és helyét az egyiptomi nyelvnek, művelődésnek és evvel együtt a halottaknak kinyújtva, bebalzsamozott állapotban való eltemetésének engedte át.

Forrer egyelőre nem terjeszkedik ki a gúggoló sírok népének a kérdésére; megelégszik avval, hogy kimutatja azt az összefüggést, a mely az európai és az egyiptomi neolithkori gúggoló sírok között fönnáll és reáutal azok hasonló kultúrájára. Hangsúlyozza egy határozott törzs létezését, a mely egyes ágait Babyloniába, Libyába és Indiába, Egyiptomba és Afrika északi részébe, Magyar-, Olasz- és Spanyolországba, nemkülönben Észak-Európába terjesztette ki.

A szövegbe nyomott számos kép és négy fénynyomatú tábla kíséri Forrer dolgozatát, a mely az archæologia egyik fontos problémáját nem oldja meg ugyan teljesen, de több tekintetben közelebb viszi megoldásához.

Dr. Mahler Ede.

II. Dr. FINÁLY GÁBOR A SARVÁRI FÖLDVÁRRÓL. Sárvár község Szolnok-Doboka vármegyében fekszik a Sajó balpartján, a folyónak Keletről Észak felé hajló kanyarulatánál, mintegy 17 km.-nyire a Sajónak a Nagy-Szamosba való beömlésétől. A falutól Délkeletre, alig 300 m.-nyire a szélső házaktól, közvetlenül az országút mellett meredeken emelkedik az a földvár a mely a községnek nevet adott.

Dr. Karácsonyi János a Katholikus Szemle X. kötetében (1896) a 479. lapon említi; a Sárvár név szerinte annyi, mint Sárjavár, keletkezését Szent Lászlóval hozza kapcsolatba, a ki a Sajó völgyén többször betörő kunok illetve besenyők ellen erősítette meg e kiválóan alkalmas stratégiai pontot.

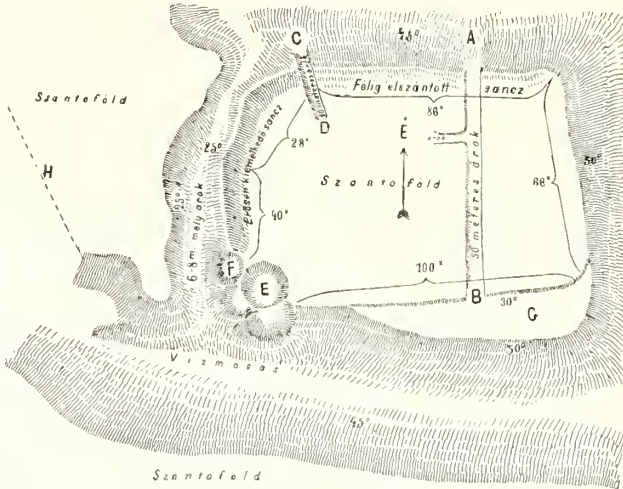
Az itt mintegy három kilométer széles völgyben a Sajó még egészen hegyi patak jellemű, medre nem állandó, hanem szeszélyes kanyarulataival keresztül-kasúl bejárja a völgyet, úgy, hogy fel lehet tennünk, hogy a ma a balparti magaslatoknak itt csaknem egészen tövében levő meder valamikor szélesebb és csinált út nélkül is jól járható sík területet hagyott a betörő csapatoknak. A szomszédos Kerlés község a Kyrie eleysonból származtatott nevével és Cserhalom magaslatával őrzi is annak az emléket, hogy a lovas csapatok ezt a balpartot használták hadjárataikban.

A Szolnok-Doboka vármegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulatnak érthető vágya az, hogy a vármegye deési múzeumának a vármegye területéről árpádkori leleteket szerezzen, s mikor a múzeumi főfelügyelőség megbízásából az egyesülettel egyetértve indultam meg régészeti kutatásokra, a szamosújvári római castrum felásása helyett a múzeumi főfelügyelőség beleegyezésével szívesen vállalkoztam Sárvárnak és környékének bejárására, annyival is inkább, mivel az egyesületnek előreláthatólag módjában volt olcsón hozzájutni (azóta tényleg hozzá is jutott, v. ö. Arch. Ért. 1902, XXII, 76—78. lap) a szamosújvári római castrum felásásához, holott a múlt nyáron csak a castrum területe bérlőinek fizetendő nagy kártérítés fizetése mellett lehetett volna e munkát megkezdeni. Azonkívül az ottani ásatás vezetőjének, Ornstein József nyug. cs. és kir. őrnagy úrnak neve arról is kezeskedik, hogy az ásatás múzeumi eredményei a lehető legmegbízhatóbb és legpontosabb módon jutnak majd a deési múzeumba és a tudományos eredményeknek tőle várt megállapítása is becses adalékul fog szolgálni Dacia megismeréséhez.

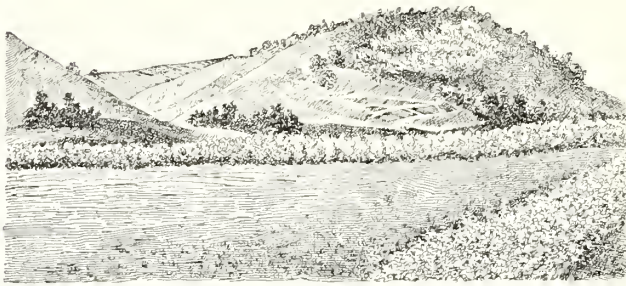
Kéremre Ornstein őrnagy úr augusztus hó 12-én a sárvári földvár fekvésének és stratégiai helyzetének meg szemlélése végett eljött Sárvárra, a hol együtt mentünk fel a földvár magaslatára. A Sajó völgyének baloldalát szegélyező magaslatot itt megszakítja egy mély vízmosás (a katonai részletes térkép 17. zóna, XXX. columna Szamos-Ujvár cz. lapján $47^{\circ} 6'$ északi szélesség, $41^{\circ} 58'$ keleti hosszúság alatt, v. ö. I. ábra), a melynek egy mellékága az I. ábra *H* betűjénél pontozott vonallal jelölt irányban a fensikből egy kereken 300 lépés hosszú és ÉD. irányban 70—80 lépés széles darabot vág el, a melynek magassága a völgy színe felett m. e. 25—30 méter. A földvár e területnek keleti végén egy kb. 70 lépés széles és 100 lépés hosszú szabálytalan ötszöglet foglal el (méreteit I. az I. ábrán), a melynek déli oldalát még egy 5 lépés széles előfok szegélyezi, a fensik párkányánál négy méterrel mélyebben (I. ábra *G*). A földvár déli, keleti és északi oldalának természetes védelmet ad a meredek, 45 — 50° -os lejtő, míg nyugat felől egy mindkét oldalán 25° -os lejtővel ázott, 6—8 m. mély árok akadályozza meg a hozzáférést. Az így elszigetelt területnek északi és nyugati oldalán földsáncz húzódik végig; a keleti oldalon a sáncznak csak nyomai vannak, míg a déli oldalon teljesen hiányzik mindenféle kiemelkedés. Valószínűnek látszik, hogy a keleti oldalon a Sajó mosta el a magaslat egy részét, míg Délről az említett vízmosás rombolta le a magaslat alját s az Északról Délre lejtő plateauuról lefolyó esővíz simította el a sánczolás nyomait.

A vár délnyugati sarkában, az I. ábrán *E* és *F* betűkkel jelöltem meg két kerek gödröt, kincásók működésének helyét. A sárváriak emlékeznek rá, hogy a tagosításkor egy odaváló földműves mindenáron magának kérte a vár területét, meg is kapta, kereste is benne a kincset (a mint mondták, pinczét és benne bort keresett!) de nemcsak hogy kincs nem került elé, hanem még másféle lelet hírét sem lehetett beszédjükből kivenni. Később Floth Adolf anyakönyvi kerületi felügyelő úr Bethlenben mondta el nekem, hogy egy nagy kék üvegpasztagyöngyöt ajándékozott volt Torma Károlynak, a melyet viszont Torma a erdélyi múzeumba adott be; ez az üveggyöngy a sárvári földvárból

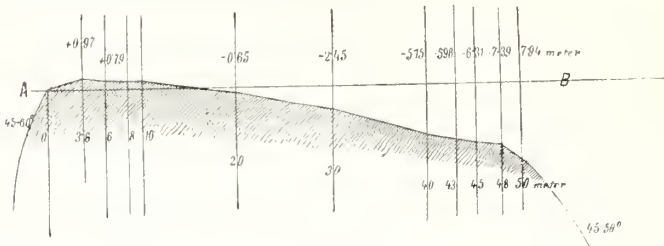
került elé. Ma is az erdélyi múzeum régiségtárában van; 116. szám alatt, mint sajóudvarhelyi lelet volt leltározva, most már a lelőhely megjelölése helyre van igazítva.

i. ábra

2. ábra.

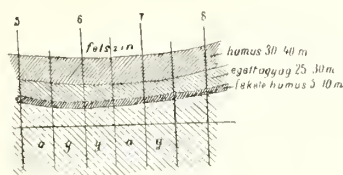

3. ábra.

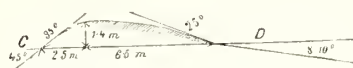
A mi a földvár stratégiai helyzetét illeti, kétségtelen, hogy fekvése e szempontból igen kedvező. A Sajó völgyét nagy darabon lehet belőle megfigyelni, Észak felé Somkeréig (10 km.), Kelet felé Magyarósis (6 km.) szabad a kilátás. A vár közvetlen közelében pedig 1000 lépésnyire bármely irány-

ban nincs nála magasabb pont, sőt 150—200 lépésig teljesen uralkodik. Világos, hogy nyíllal lövő támadó és védő közül a védő itt feltétlen előnyben volt. Azonban Szent László korában itt a gyalogharcz másodrendű jelentőségű; lovas volt a betörő besenyő, lovas a magyar sereg. Lovas csapat lehetett volna a betörést megfigyelő őrség is, s az így kiállított megfigyelő csapat nem annyira ellenállás, mint inkább gyors híradás végett lévén felállítva, inkább könnyen elhagyható, mint jól védhető helyet keresett. Betörő ellenséges csapat pedig a völgy szélén fekvő erődítményt könnyen kikerülhette, s így a védelemre való berendezkedés ismét feleslegesnek tűnik fel.

A földváról két fényképet vettem fel. A csak itt, Budapesten foganatosított kidolgozásnál azonban az derült ki, hogy a Délről, a vízmosás tulsó

4. ábra.

5. ábra.

6. ábra.

partjáról felvett kép teljesen rossz, a másik a vár keleti oldalát ábrázoló fénykép sem alkalmas egyenes reprodukcióra. A fényképről készített rajz talán mégis ad némi fogalmat a vár külső alakulásáról, l. 2. ábra.

A földvár külső helyzetének számbavétele után az 1. ábrán AB -vel jelölt vonalon próbaárkot húztam s egyúttal e vonalnak lejtőviszonyait is megmértem. A mint a 3. ábra mutatja, észak-déli irányú lejtése tetemes. A déli oldal széle csaknem 8,5 méterrel fekszik mélyebben az északi földsáncz tetejénél, s míg itt, az északi oldalon a földsáncz jól kivehető, a déli oldalon a 48-ik méternél látszó egyenetlenség aligha mondható a sáncz maradványának, inkább a kb. 46-ik méternél végződő szántás hozhatta létre. A próbaárkot mindenütt az érintetlennek látszó talajig ásattam le. A sáncznál 120—140 cm. mélységig volt megmunkálás nyoma észrevehető, Dél felé haladva mind kevesebb volt a már megmunkált réteg, sőt a 40 méter tájától a szántással forgatott réteg alatt mindjárt a termés agyag feküdt. Lelet az egész árokban nem volt, azonban az 5—8-ik méter között 30—40 cm.-nyi humus alatt egy 25—30 cm.-es, vörösréteget agyagréteg fekvését állapítottam meg, a mely egy Nyugat felé m. e.

5 méternyire ásott mellékárokban is folyton meg volt található, alatta mindennütt egy 5—10 cm.-es fekete humusréteggel együtt, l. 4. ábra. E tájon sok nagy kavicskő is fordult elő, különösen tömegesen épen e mellékárok mentén, de mivel maga a terméshagyag is tele volt egyes elszórt ily kövekkel, úgy hiszem, nem lehet e dolognak nagyobb fontosságot tulajdonítanom.

Megnyugtatásul még egy helyen átvágattam a földsánczot, az 1. ábrán CD betűkkel jelölt vonalon. A külső felén 35° , belső felén 25° lejtésű földsáncz (l. 5. ábra) 9 m. széles, s külső szélétől 2,5 méternyire 140 cm. magas a vár belső területét jelenleg elfoglaló szántóföld felső szélétől számítva. Lelet itt sem fordult elő.

E szerint a földvár korának meghatározásánál hozzátetésre vagyunk utalva. Valószínű, hogy nem lovasnép készítette s a leletek hiánya arra is mutat, hogy lakói nem tartózkodtak benne huzamosabb ideig. Ha Karácsonyi már idézett adata alapján Szent László korára helyeznők keletkezése idejét, akkor sem mondhatnók megfigyelésre vagy a völgy megvédésére készült erődítésnek, legfeljebb a környékbeli lakók menekülő helyének. Az erdélyi múzeum régiség-tárában őrzött üvegyöngy őskorinak látszik, de arra, hogy a földvárat őskorinak állíthassuk, ez egy bizonyíték nem elég, az ásás pedig semmiféle támogató adatot nem nyújtott. Az általános benyomás alapján mégis inkább mondanám őskorinak a sárvári földvárat, mint árpádkorinak.

Miután így Sárvárott csak negatív eredményt érhettem el, a Sárvártól Keletre fekvő Kentelke község határában akartam felkeresni azt a két halmot, a melyeket Nagyajtai Kovács István említ az Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyvei 1859—61. évi I. kötetének 102. lapján: «Van két pont a kendtelki határon Kerléssel átalellenben a Sajó jobbpartján, melyekről azt tartják, hogy az 1070-ben elhullott kúnok temetvék oda. Egyik pont Kendtelkén alól, másik távol attól a hegyaljában találhatik. Kún sírhalmok-e valósággal, csak ásások által lehetne kideríteni.» Nem tudom, honnan való ez az elég határozatlan adat; Kentelkén nem tudtam felvilágosítást kapni e két halomról, a Sajó partján ily halmok létezéséről senki sem tud, de figyelmeztettek, hogy a Kerléstől DK-re fekvő Szász-Czegő község határában vannak olyan halmok, a melyeket megvizsgálni érdemes volna, illetőleg a melyeket még nem vizsgáltak meg.

Bár a halmok külső képe és az a kor, a melyből származniok kellene, ha a cserhalmi ütközet elesettjei volnának beléjük eltemetve, előre is ismét csak negatív eredményt jeleztek, mégis elmentem a helyszínére, a hol azon a fensíkon, a melynek közepén (az ismét rosszul sikerült fénykép után rajzolt 6. ábrán látható) két halom emelkedik, a szántóföldről egy pár őskori cserépedénytöredéket szedtem össze. Ezért a nagyobbik és épebb, fűvel benőtt halomba próbául beleásattam, de már egy pár ásonyomnyi mélységben szabályos agyag és márga rétegek mutatták, hogy természetes alakulásról van szó. A kisebbik, kevésbé meredek oldalú s ezért egészen felszántott felületű domb is épen ilyen rétegeket mutatott.

Így az árpádkori leletekre irányított kutatás e szempontból teljesen eredménytelen volt. Más irányú eredmény a sárvári földvár felvétele és megállapítása annak, hogy a szász-czegői halmokban régésznek nincs mit keresnie.

Annak az őstelepnek a feltalálását, a honnan a jelzett cseréptöredékeket a víz a szász-czegői halmok tövéhez lemosta, a véletlenre kell bízni. Az ügy érdekében csak az volna kívánatos, hogy a Szolnok-Doboka vármegyei egylet állandó figyelemmel kísértesse az e helységről esetleg előkerülő leleteket. E megfigyelést bizonyára legjobban nt. Muzsnay Károly ottani ev. ref. esperes úr végezhetné, a kinek, valamint Fejérvári Jenő sárvári birtokos úrnak — a szerkesztő úr engedelmével — e helyen is legyen szabad köszönetet mondanom azért a szíves támogatásért, a melyben kutatásaim alatt részesítettek.

Dr. Finály Gábor.

III. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ A PÉCSKAI ŐSTELEPRŐL SZÁRMAZÓ ÖNTÖMINTÁKRÓL. Az elmúlt augusztus hóban a pécskai őshalmon 20 napon át folytatott ásásaim eredménye között, az igen tekintélyes számban előforduló kő- és csonteszközök és sok szép edény között nemcsak gyűjteményünkre nézve becses tárgyak, hanem általában a bronzkorra vonatkozó ismereteinkre nézve is nagyon fontos az ott talált 5 drb öntőminta. Különösen becseseknek tartom azoknak mindegyikét, mivel a bronzkorszak legkorábbi idejéből származnak és másrészt pedig nagy mértékben kárpótoltak a nagyon ritkán előforduló és kevés értékű bronztárgyakért. A már három ízben folytatott ásások alkalmával ugyanis egy torquesen, egy lándzsacsúcson és egy kis üllön kívül alig fordult elő néhány igénytelen töredék, habár a bronz jelenlétének számtalan nyomával találkoztam és igen szép bronzkori cserépedényeket leltem.

Az öt közül az 1. sz. alatt bemutatott minta teljes, a mennyiben mindkét fele megkerült. A két fél összeillesztve ellyptikuson lapos és kiegészített agyag. A két fél közül az egyik 11·8, a másik 12·2 cm hosszú, legnagyobb szélességük 8 cm és a kettő együtt 7·4 cm vastag. A benne öntött eszköz lapos, tömör véső, mely első pillanatra a késő kőkori csiszolt vésőkre emlékeztet. Nagyon kéznél fekvő az a föltevés, hogy az érczolvasztás fölött már valamenynyire uralkodni tudó ember a kezeügyében eső *kőeszközét* kemény *agyagba lenyomta*, az így kapott mintát kiegészítette és folyó érczcel teleöntötte. Kezdetlegessége mellett bizonyít a lemintázott eszköz formájának egyszerűsége mellett az a körülmény is, hogy a kísérletező ember a minta két felének egyezőségét még nem biztosította czövekekkel, mivel azoknak a mintán semmi nyoma sincs. Ily biztosító peczek nyoma a többi mintán sem látható. A munka eredményének tökéletessége tehát a minta egyik vagy másik felének elmozdulásával sok esetlegességnek volt kitéve.

Nagyon valószínűnek látszik, hogy a már készen kapott tárgy negatívjának agyagmintában való lenyomását nemcsak a primitív korban, hanem a virágzás korában is gyakorolták. Immen magyarázható a bronztárgyak általános uniformitása.

Adom a két félnek rajzát külön és összeillesztett állapotban (1., 2., 3.).

A következő mintának anyaga aprószemcséjű sötétszürke homokkő. Alakja hosszúkás, ferde négyszög. Hossza 12·1 cm, legnagyobb szélessége 6·6 és legkisebb 5·3 cm. Vastagsága is különböző. Legvastagabb helyén 3·9 cm és a hol legvékonyabb, 2·3 cm. A darabka kő nagyon gazdaságosan van kihasználva,

a mennyiben mindkét felén 2—2 tárgy negatívja van kivájva. Erre a takarékosságra az öntés gyorsaságán kívül a minták könnyebb mozgósíthatása is kényszerítette a bronzművest.

Az egyik oldalán egy, az előbbinél domborúbb tömör véső és egy tú negatívja van kivájva, a másikon pedig egy karcsúbb és már ívekben hajló domborulatokkal díszített, fél fokosra emlékeztető éké és egy hegyes tojásdad alak keresztmetszetű szűrő eszköze. A két nagyobb tárgy mintája itt is tömöröntésre volt szánva, mivel az öntőnyílás szűk volta itt sem engedhette meg magnak az alkalmazását, tehát ezek is csak fanyél hasítékába való illesztésre, illetve ahhoz való kötözésre voltak szánva. A véső negatívjának alsó részén észlelhető repedésbe egy darabka bronz beletörött és most is benne van.

Mind a négy negatívon tisztán kivehető az öntés előtt bedörzsölt grafitpor, mely az izzó érc hatása alatt a mintával egyesült. (A mintának mindkét oldala a 4. és 5. ábrában.)

A 3. számú minta anyaga aprószemcséjű sárga homokkő. Hossza 9·1, szélessége 7, vastagsága 2 cm. Hiányos volta mellett is teljes képét adja a benne öntött tárgyaknak, mindamellet, hogy az alsó részéből hiányzik egy darab, mivel az egyik oldalon levő, mérsékelten vékonyodó és a vastagabb végén éles gyűrűvel ellátott hengerded pálcza alsó vége hiányzik. Valószínű, hogy a pálcza mintáját az eltörés után nem is használták többé öntésre, hanem a könnyen kezelhető kő másik oldalát egy lapos, ismeretlen rendeltetésű tárgy negatívjának bevésésére használták föl. Hogy ez így történt, mutatja a törési végen levő öntési nyílás fele, és mert ebben az állapotában hosszúságra nézve egyezik a rögtön tárgyalás alá kerülő 4. sz. mintával.

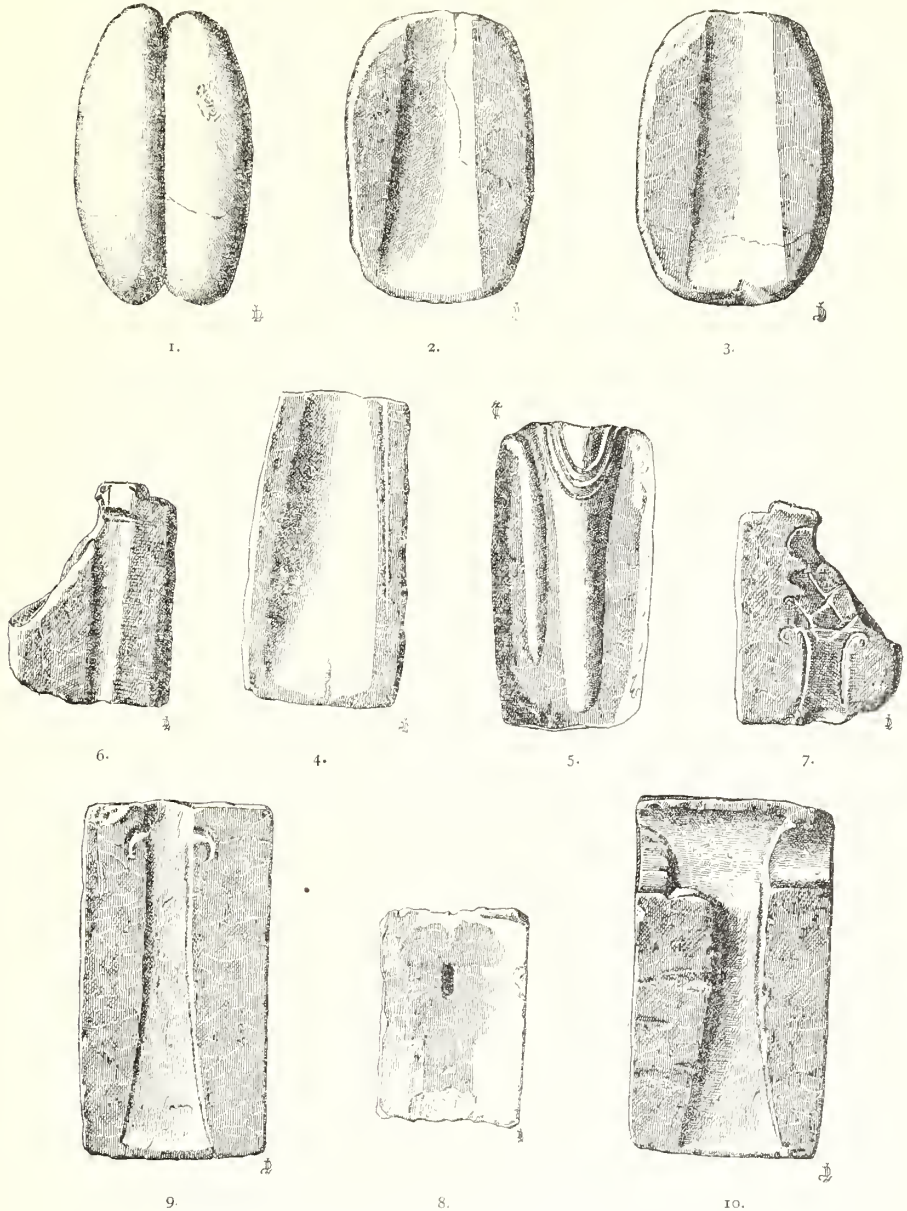
Az ismeretlen rendeltetésű tárgy síma lapot szegélyező, fent szarvalakúan széthajló perem fölött, két csipkepáron emelkedő nagyobb ízekből alkotott karéjt mutat. Hogy e karajnak fent bemetszése volt, az az 5. sz. mintán tisztán kivehető. A csipkéktől és karajaktól bezárt felületen derékszögű, a szarvak között trapézalakú barázdák metszik egymást, melyek, úgy látszik, az egész alkotmány ellenállási képességének fokozására, a vékony öntvényen mint bordák jelentkeztek (6., 7. á.).

A 4. sz. minta az előbbinek kiegészítő része, a mennyiben a grafitpor bepörzsöklődése folytán a síma felületen az előbbeni tárgy képe állott elő. Az előbbeni tárgy rendeltetését még rejtélyesebbé teszi a 0·6 cm széles és 1·3 cm magas és 2·7 cm mély hosszúkás lyuk, mely a vékony öntvénynek hátul aránytalanul vastag csapot volt hivatva adni. A lyuk slatt, attól 2·7 cm-nyire trapézalakú kis horpadás van, melyről azonban nem tudtam eldönteni, hogy szándékos bevésés, vagy pedig későbbi esetlegesség eredménye? (8. á.)

A minták között ez a legformátlanabb. Látszik rajta, hogy egyetlen síma lapja tette méltóvá a használatra. Legjobban lehetne egy hosszában hasított ellipsis alapú csonkakúp negyedrészéhez hasonlítani. Kékesszürke homokkő. Hossza 9 cm. Legnagyobb vastagsága 4—5, a legkisebb 3 cm.

Az 5. sz. minta hosszúkás négyszögalakú. Hossza 14·3 cm, szélessége 7·8 és vastagsága 3·1—4 cm. Anyaga palás trachit. Szintén mind a két oldala fel van használva. Az egyikén az eddig előfordult alakokhoz viszonyítva a forma

és czél harmoniája tekintetében, már határozott haladást mutató véső vagy balta mintája van bevésve kiszélesedő éllel és a tömör eszköznek nyélhez való erősítésében nagy segítséget nyújtó, az él felé görbülő két szarvalakú nyul-

A PÉCSKAI ŐSTELEPRŐL SZÁRMAZÓ ÖNTŐMINTÁK $\frac{1}{3}$ n.

vánnyal. A másik oldalon még fejlettebb formájú, nyélcsoves, valóságos balta egyik felének negatív képe van bevájva. Ez a tárgy a tulsó oldalon levőnél húsosabb, tehát erősebb, a nyél befogadására vastag csővel, melybe a nyélnek

szánt üreg részére már mag is volt alkalmazható. Mindkét negatív fekete és és síma a belepörkölődött graphittól.

Aradon, 1902. márcz. hó.

Dömötör László.

IV. Dr. JÓSA ANDRÁS: A TAKTA-KENÉZI BRONZLELETRŐL.

A Tiszának jobbpartján, az ú. n. Taktaközben, a Szabolcsmegye kötelékéhez tartozó Takta-Kenéz határában 1889. évben bronzleletre akadtak. Mi mindent hoztak szét a leletből, nem tudni. A leletből néhány nap mulva a találás után a 13., 14. számú tokos balta és egy ketté tört lándzsa 15. sz. Szelóczky Géza rakamari gyógyszerésznek birtokába került, a ki azokat nekem ajándékozta. Huszonkét darab gróf Andrassy Géza úrhoz jutott, a ki kegyes volt a tárgyakat a napokban múzeumunknak ajándékozni.

Az I. tábla 13—16. sz. alatt feltüntetett négy lándzsa, melyek a nyélhez erősíthetés végett a köpü és penge határán két átellenes lyukkal vannak ellátva, úgy nagyságra, valamint súlyra és alakra nézve is egymástól eltérők, tehát előkelő bronzöntő iparosnak műhelyéből került, a ki többféle öntő mintával rendelkezett.

A 14. számú lándzsának pengéjén három élesen kiemelkedő lécz fut végig. A köbülső a penge letört hegyétől a penge és köpü határáig a lándzsa pengéjét két egyenlő részre határolva; a két oldalsó a köpürész felé egy kissé kifelé irányul és itten hirtelen kifelé kanyarodik.

A 2., 13. számnak a köpütől a csúcsig üres és keskenyedő bordája hengerded.

A 16. számúnak bordája hasonlít a két előbbiéhez azon különbséggel, hogy ezeknek bordája a pengével párhuzamos síkban el van lapítva úgy, hogy átmetszetük mindkét lapon alakot képez.

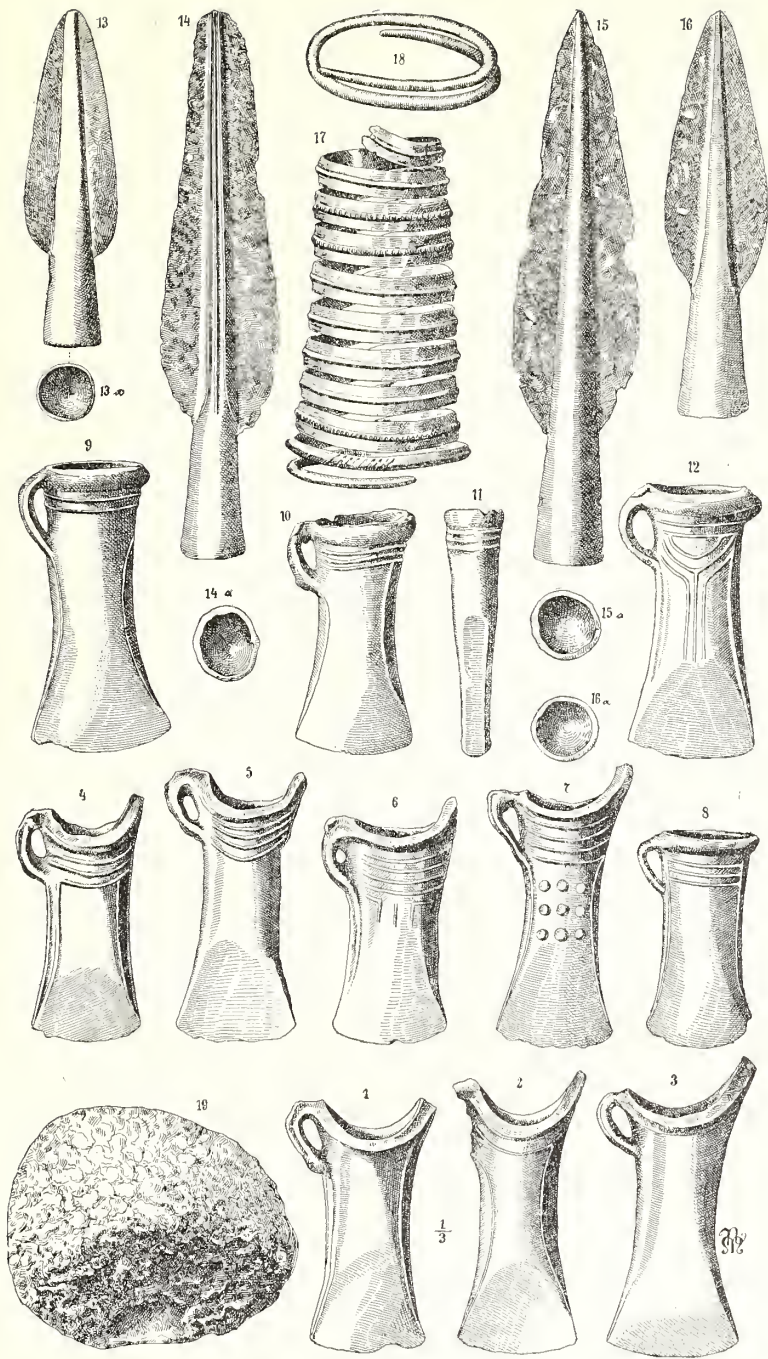
Az 1—10. és 12. számú, fülecskével ellátott köpüs balta is egymástól nem csak annyiban különbözik, hogy hét darab (1—7. ábra) ú. n. magyarországi típus; — a mennyiben peremük félkörben van kivágvva és a fülelkel szemben álló perem csúcsokban nyúlik fel, — hanem abban is, hogy díszítésük és nagyságuk nem egyforma.

Ez is azt igazolja, hogy a bronzműves nagyban űzte mesterségét, mert sokféle öntőmintával rendelkezett.

Hogy ezen bronztárgyak nem máshonnan lettek behozva, hanem itt készültek, bizonyítja a 18. sz. bronzpogácsán kívül azon körülmény is, hogy számos bronzleleteink között alig akad egy-kettő, a melyeknek kiegészítő részét bronzrögök ne képeznék; de még az is, hogy a rakamaz-timári őstelepről unicum számba menő agyagból készült öntökemenczének töredékét és Nyiregyházáról egy graphitos agyagolvasztó csészét őriz múzeumunk, a mely utóbbinak külső oldalához a megolvasztott odatapadt bronz ma is látható.

A baltákra vonatkozólag mellékesen megjegyzem, hogy némelyeknek azon nézete, miszerint a szárnyas balták régibb időből származnának, mint a köpüsek, téves, mert több olyan csoportos leletet őriz múzeumunk, melyben mindkét változat előfordul.

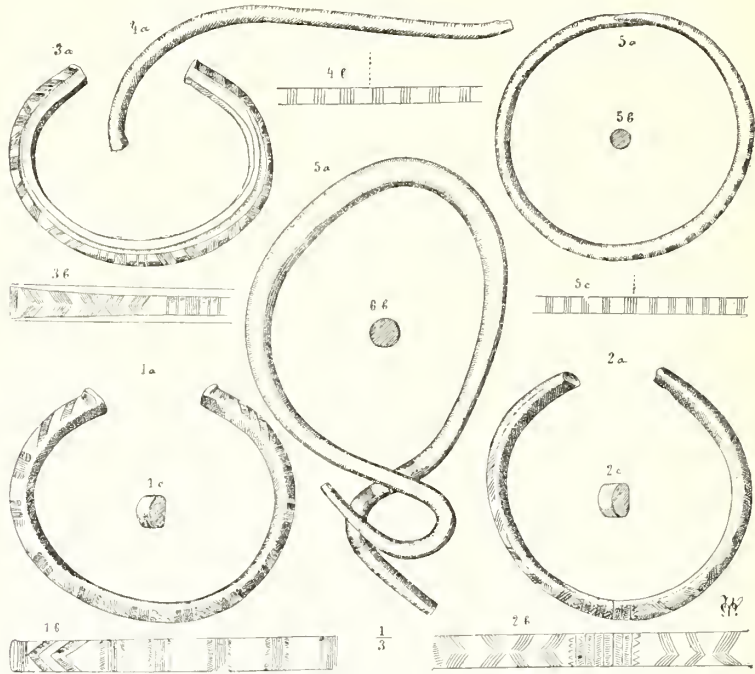
A 11. sz. alatt feltüntetett köpüs véső Szabolcsban ritka. Csak egy került N.-Halasról, mely ehhez némileg hasonlít.

I. TAKTA-KENÉZI BRONZLELET $\frac{1}{3}$ n.

Nem mindennapi a 17. alatti karvédő bronztekerces sem ; mert csak női, vagy gyermekkarra volt alkalmazható, mivel belátmérője alól 7, felül pedig csak 4 cm.

Felső vége úgy látszik, hogy le lett törve. Most a hogy van, 1 cm. széles, 2 mm. vastag tíz szallag-tekeresből áll. Belsőfelülete lapos, külső felületén kissé domború, a közepen pedig egy és fél milliméternyire kiemelkedő élesen határolt lécz fut körül, mely felülről számítva a második tekerestől a negyediknek közepéig és a nyolcadiktól a kilencediken túl mélyen és sűrűn be van rovatolva úgy, hogy az gyöngysoros díszítésnek tűnik fel. A kilen-

II. TAKTA-KENÉZI BRONZLELET $\frac{1}{3}$ II.

cedik és tizedik tekeres a szalagból kihagyásodó hengerded alakúá válik, szigetenkint csoportosult rézsutos rovatokkal díszítve.

A 18. sz. alatt nyitott, végei felé vékonyodó és egymás fölé hajló hengerded átmérőjű huzalból készült, nem díszített karikát látunk.

A II. tábla 1. száma egy hosszában kétfelé hasított hengerhez hasonló bronz-darabból készült nyitott végű karperecz, melynek külső domború felülete különbözőleg csoportosított párhuzamos rovatokkal van díszítve, úgy szintén a 2—4. és 6. számú karperecz-töredékek is, melyeknek díszítése csak kettőnél azonos.

A 24. számú karperecznek külső domború felülete kétfelől rézsut el van lapítva úgy, hogy átmetszete olyan házfedélnek keresztmetszetéséhez hasonlít, melynek gerince hosszában le van vágva.

Az én gyarló szememben az 5. szám régészeti szempontból a legérdekesebbnek látszik ; mert ez *kétségtelen bogrács gúzs*, tehát a takta-kenézi — részben elkallódott — leletnek kiegészítő részét bogrács is képezte.

Meggyökerezett azon nézet, hogy a félgömb alakú, egyben vagy két külön darabban öntött, kereszt-alakú füllel és két gúzszal (nem magyarosan fogantyúval) ellátott bográcsok hallstadti culturára vallanak ; valamint a bronzkondérok (fazekak) is, a milyenek a hallstadti mintegy 2000 sírban kétszáz

III. A SÉNYŐI BRONZEDÉNY $\frac{1}{4}$ n.

körül, — de minden díszítés nélkül — találtattak, de valószínűleg nem díszedények voltak, hanem csak sófőzésre használtattak.

Érdeemes volna, ha szakrégészek, a kiknek nemcsak személyes tapasztalatok, hanem könyvtárak is állanak rendelkezésükre, kritika alá vennék azon általános állítást, hogy az úgynevezett hallstadti cultura csakugyan Etruriából, vagy Illyriából származott-e? Böszörményben — a Nyírnek nyugoti szélén — 1854-ben egy nagy bronzleletre akadtak, a mely egy trébelt díszítésű kondérból, két kettőskereszt-fülű, két gúzszal ellátott bográcsból, (lásd Hampel «Bronzkor emlékei» LXIV, LXV-ik tábla) bronz-sisakból és 20—30 darab bronzkardból állott. Vasnak nyoma sem volt.

Sényön (Szabolcsm.) 1900-ban Molnár József birtokán, szőlőtalaj forgatás

alkalmával, a böszörményi kondérhoz hasonló bronz-edényt találtak III. ábra, a mely a böszörményitől csak abban különbözik, hogy míg a böszörményi a rajz szerint 296 mm. magas, a sényői 317 mm. Patinája fényes sötétzöld, trébelt díszítése csaknem ugyanaz. A lelhelyen 15 méter hosszúság és szélességben ásatásokat eszközöltem, de semmit sem találtam.

Teljesen hasonló díszítésű, de más alakú kondérokot látunk lerajzolva Hörnes «Urgeschichte des Menschen» című munkájának 398. és 399. lapján, melynek egyike Dániában, másika Svédországban találtatott.

A Monarchia műnek Istriára vonatkozó kötetében 127. lapon látható egy kondér, mely hasonlít a sényőihez, de csak négy körülfutó gyöngyosorral díszítve.

Ezen sajtáságos díszítésű gyöngyosoros, trébelt művű, körkörös, — talán napot ábrázoló — korongnak mindkét oldalán szembe néző hattyúfej és nyak szintén gyöngyosorosan trébelve tűnik fel.

Ilyen díszítést látunk azon öt félgömb alakú kettőskereszt-fülű két gúzsos bográcsoknak egyikén, mely a bécsi udvari Naturhistorisches Múzeumba Galicziából Unizról került, valamint azon hét ilyen bográcsnak egyikén, melyről Demetrykievicz Vladimir, a Rudolf trónörökös Monarchia munkájában a Galicziára vonatkozó kötetnek 122. lapján megemlékezik. Ezek Kungsowcéban a Dniester folyó mellett találtattak, a melyeket D. a mai Magyarországból származóknak tart.

Azon körülmény, hogy némely bronzkondéron és kettőskereszt-fülű két gúzsú bográcsokon azonos és jellegzetes különleges díszítéseket találunk, ezeknek egykorúsága mellett tanuskodik.

Az említett díszítést Európa keleti részén találjuk egy uniri, egy kuny-soncei bográcsra, a böszörményi, sényői, laniai, svédországi összesen négy kondéron, mely két utóbbinak alakja a mieinktől eltér. A hallstadi mintegy 200 kondérnak az alakja azonos ugyan a böszörményi és sényőivel, de minden díszítés nélküliek, tehát valószínűleg sófőzésre használták. Ugyanott bográcsot csak egyet vagy kettőt találtak, de az említett jellegzetes díszítés nélkül.

Ugyancsak a bécsi múzeumban van Bardóczról (Udvarhelymegye) két kettőskereszt-fülű bogrács, melyek közül egyik nagyszemű gyöngyosoros trébelt hasonló díszítéssel bír, mint a mi két mária-pócsi bográcsunknak egyike IV. ábra.

Ilyen kettős fülű síma bográcsra ösmertet Makowszky Sándor a Monarchia Morvaországról szóló kötetének 63. lapján a Becziskala-barlangból.

Egy ugyan ilyet a krajnai kötetnek 309. lapján a Sittich melletti Virböl Deschman Károly által közölve.

A Darnay-féle múzeumban is van egy, a mely a veszprémmegyei Somlyóról került.

Egy-egy keresztalakú bográcsfületet láttam Lehóczky gyűjteményében és a felsőmagyarországi múzeumban Kassán.

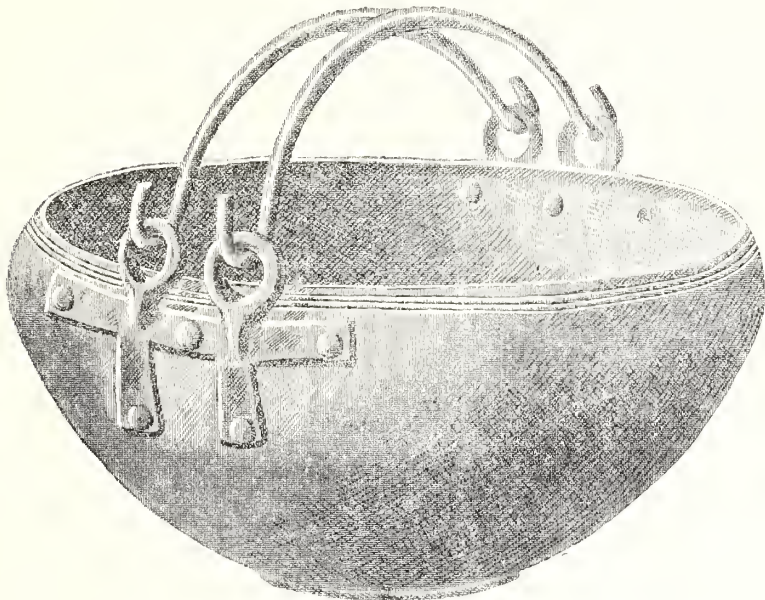
Lehet, hogy másutt is van kettőskereszt-fülű bográcsoknak nyoma, de én csak a felsoroltakról bírok tudomással.

Feltűnő, hogy hazánktól nyugotra a felsoroltak közül csak a két hallstadi, a morvaországi és a krajnai ösmertes, 12 Galicziából való, a hova

IV. ŐSKORI BRONZBOGRÁCS MÁRIA-PÓCSRÓL cca 1/4 n.

V. ŐSKORI BRONZBOGRÁCS MÁRIA-PÓCSRÓL cca 1/4 n.

Demetrykiewicz szerint Magyarországból jutott. Kettő Bösörményből, 2 Bardóc-ról, 2 Mária-Pócsról egy Kántor-Jánosiból V. ábra, egy pedig Somlyóról került.

Egy bográcsgúzs a takta-kenézi leletet egészíti ki. Egy-egy keresztalakú bográcsfület pedig a Lehoczky-féle bereghi gyűjteményben és a felsőmagyarországi múzeumban Kassán láttam.

A kántor-jánosi-i bogrács igen sok bronztárgyat tartalmazott, melyek közül a következő — nagy részben töredék — tárgyak kerültek meg a bográcsra kívül. Öt fülecskével ellátott köpüs balta (magyarországi típus), 2 egyes peremű balta (európai típus), 1 kés, 1 kard, melynek pengéje és markolata egy darabból van öntve és a mely nem korongban, csészében vagy csápban, hanem kis gombban végződik; egy fűrész, egy sarló, 4 db kívül-belől éles zárt karika, 6 db nyitottvégű karperecz, melyeknek egyike kívül szépen van díszítve, 2 bronzrög, 1 bronzlemeztöredék. Vasnak a leletben nyoma sem volt. Nem emlékezem, hogy a hallstadti tárgyak között hasonlókat láttam volna.

A takta-kenézi leletben sem volt vas, hanem csak bronztárgyak bogrács gúzszal. A bösörményi kincs is tiszta bronzlelet. A más vidéki Kondérok és kettőskereszt-fülű bográcsoknak lelet, körülményeit nem ismerem; de az utóbb felemlített három lelet kétségtelenül bizonyítja, hogy az edények jóval a hallstadti cultura előtt a bronzkorszakban használatban voltak.

A mi vidékünk volt a keleti népeknek behatoló útja nem csak a honfoglalás idejében, a mit a honfoglaláskori leleteknek statisztikája minden okoskodásoknak daczára kétségbe vonhatatlanul beigazol, hanem valószínűleg az ős időkben is.

A mennyire tájékozva vagyok bronzokban a Nemzeti Múzeum után a szabolcsi múzeum a leggazdagabb. Nem sokkal áll hátrább a Lehoczky gyűjteménye, mely unghi és bereghi leletekből áll.

Bronzaink nem kereskedelem útján kerültek hozzánk, hanem itt helyben készültek. Tanuskodik e mellett egy cserépből készült öntökemenczének darabja, melynek rajza a szabolcsmegyei múzeumnak őskori tárgyait ismertető füzetkének 36. lapján ábrákban látható; egy graphitos agyagból készült olvasztó csésze, melynek oldalán az oda tapadt bronz ma is látható; valamint tíz csoportos leleteink közt levő számos bronzrög.

Hogy a Kondérok és bográcsok társaságában vasnak nyoma sincs, megczafolja azon nézetet, hogy ezek Hallstadt vidékéről vagy délről származtak volna hozzánk, mert tőlünk délre ilyen edények elő nem fordulnak.

A hallstadti edények díszítés nélküliek, míg a mieink közt gyönyörű díszítések vannak. Az itteni bronzkori népeknek szépművészeti érzékük sokkal magasabban állott, mint a hallstadtiaknak, a kik pedig már a vasnak ismeretéhez jutottak.

Úgy látszik, hogy a mi vidékünk volt azon híd, mely az akkor művelt keletet a barbár Közép-Európával összekötötte.

Végül megemlítem, hogy Nyiregyházán részben a belterületen hat különálló La Tène-kori urna temetőből számos leletet őrzünk.

Nyiregyháza, 1902. február 17-én.

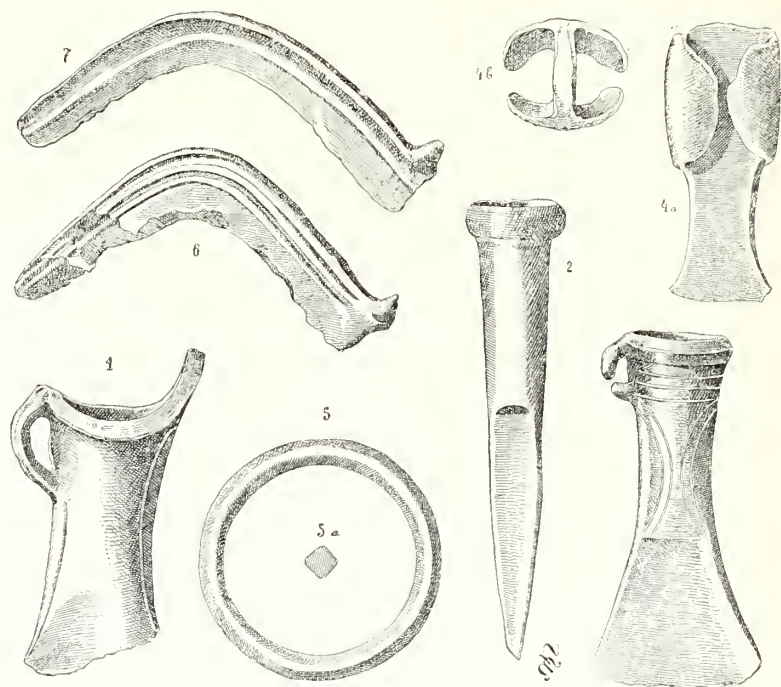
Dr. Fősa András.

V. SENNOVITZ GYULA : GESZTI LELETEKRŐL (Borsod m.) Geszten és környékén apróbb archaéologiai kutatásokat eszközölvén, a szakértők figyelmébe ajánlom ezt a szinte kimeríthetetlen lelőhelyet, mely a neolith-kor ősemlekeiktől kezdve gazdag készletben öleli föl a kelta-, jazyg-, honfoglalás-kori stb. emlékeket. Az 1901-dik év május havában a határszéli vízmosások közt barangolván, az egyik partszakadásnál egy kiálló, erősen korhadt lábszárcsont vonta magára figyelmemet. Óvatosan ásni kezdtem, eltávolítottam az alig két arasznyi humusz-réteget, mire egy zsugorított helyzetben fekvő csontváz tűnt elém, arcczal napkeletnek fordulva. Ha nem csalódom, ugyanilyen helyzetben fekve találta Wosinszky is, a lengyeli őstelep lakóit. Gondosabb ásásra nem lévén elkészülve, a csontokat nem őrizhettem meg a széthullástól, s mire visszamentem egy erős czinlemezzel és tollseprűvel fölszerelve, a csontváz az ott ólalkodó síhederek vandalizmusának lett áldozata. Egy másik, ugyancsak zsugorított helyzetben fekvő csontvázat a Geszt és Mocsolyás pusztá közötti határban, az előbbenitől mintegy 3—400 lépésnyire találtunk közvetlenül a humusz alatt, ez most a borsod-miskolci múzeumban van. Azt hiszem, hogy e zsugorított helyzetben fekvő csontvázakkal összefüggésben lehetnek azok az agyagtömbök, melyek a mocsolyási erdészlak építésekor láttak napvilágot s melyek alighanem az ősember szövőszékének lehettek nehezékei. Az említett agyagtömbök hamuréteg között találtattak, mi véleményem szerint talán az olaszországi terraznárékhoz hasonló czölöpépítmény itteni létezését sejtetné. A «Kerek-hegy» nevű domb alján levő vízmosásból bronzkorbeli tárgyak kerültek ki, melyek közül néhánynak rajzát és leírását nyújtjuk: Tokos véső (3. ábra), a nyél megerősítésére szolgáló szélkarimával és fülecskével. Hossza 11·5 cm.; középmérete 7 cm.; élhossza 5·5 cm. A vésőt díszítő vonalak egyik felén, hol a víz által görgetett homok, kövecsek súrlódásától mentve volt, erősen kidomborodók. A 1. ábra egy primitivebb és talán valamivel régibb tokos vésőt ábrázol. Érdekes a csőrszerű nyúlvány, mely az erős füllel szemben látható. Lapjai egészen simák, az öntésnél származó él lecsiszolva nincs, s az egész ólom- vagy ónszínű patinával van bevonva, mit inkább tartok a víz mésztartalmából lerakódott réteggel, mint bázikus rézkarbonátnak. Hossza 9 cm.; a csőrszerű nyúlvány külön 2 cm.; a törött él hossza 4·2 cm. Szárnyas véső (4. ábra). Ötvénye egészen más; túlnyomó lehet benne a réz. Hossza 9 cm.; a szárnyak hossza 4 cm.; középmérete 5·5 cm. Tokos véső (2. ábra), a nyél megerősítésére szolgáló szélkarimával. Felső része hengerded, az alsó lapos. Fél kaszkóhoz hasonló. Mint a második számú, úgy ez is mintegy milliméter vastag oxidált ólomszínű réteggel van bevonva. Az egész véső hossza 14·5 cm.; melyből a hengerded 6·5 cm., a lapos 8 cm. Élhossza $\frac{3}{4}$ cm, miből az következik, hogy kisebb lyukak kivésésére használták. Bütökös típusu sarló (6. és 7. ábra). A bütök felőli lapján két, egymással párvonalosan haladó domború vonaldíszítmény van; az ellenkező lap sima. A kúpalakú bütököske kétségkívül a szerszámnak nyélre való erősítésére szolgált. Az idő vasfoga nagyon meglátszik rajta. A másik bütökös sarló jobb; a külső széllel párvonalosan csak egy domború vonaldísz fut. Alsó lapja ennek is lapos, úgyszintén a penge foka is. Hossza 17 cm.; a penge szélessége 2 cm.

Ugyanabban a vízmosásban találtatott egy 8 cm. átmérőjű, 90 gr. súlyú bronzkarika, (5. ábra) minőket pénzt nem ismerő népnél pénz gyanánt használhattak.

Rigolozás alkalmával 85 cm. mélységben gömbcsuklós bronzkarperecz találtatott. Ha a gömböket egymástól távolabb toljuk, a karperecz szűkül; ellenkező esetben tágul.

A Kerekhegyben talált urnák száma több ezerre megy, melyek azonban csekély kivétellel a tudatlan munkások vandalizmusának lettek áldozatai. Az edények között nem egy volt 1—1½ vékás ürtartalmú, hasonlólag a terra-

GESZTI BRONZLELET.

maré-korszakbeli gabonatartókhöz. Az edények között sok a kézzel formált, egyenetlen falú; ezek azt hiszem még a kezdetleges korba tartoznak. Vannak szabályosabb, de ugyancsak kézzel formált edények, melyeket hogy korongon készítettek-e vagy sem, árnyékvizsgálattal állapítottam meg. Eljárásom röviden ez: az edényt asztalra helyezem; előtte meggyújtok egy kis lámpát, mögéje felér árkus papirozt teszek. Az edény árnyéka ráesik a tiszta papírra. Az árnyék széleit óvatosan meghúrom; a papírt kicserélem, az edényt kissé fordítom, az árnyék széleit ismét meghúrom, szóval ezt az eljárást ismétlem 5—6-szor. A nyert edényárnyékokat kivágom és egymásra illesztem. Korongkészítménynél a papirlapok többé-kevésbé fedik egymást; de a kézzel formázottaké soha és egyik vagy másik oldalra mindig kihasadó. Ezt az eljárást csak

ott alkalmazom, hol az edény készítésére nézve kétségem támad. A kézzel formázott edények egyébiránt igen durva, szemcsés anyaguak, szénporral keverték, melyek a kiegésző alkalmával apró likacsokat okoznak az edényben.

Vannak igen szép ép példányok is, kidomborodó gyöngysordíszszel, vonalas rajzzal; ezek már a miskolczi múzeumban vannak. Hogy mennyi mindenfélét talál itt a paraszt nép, arról fogalmat alkotni nem lehet. A szőlőfordítók csákánya és ásója alatt elpusztul minden, mert ebben a népben nincs egy szikrája se az ősök, a régi emlékek iránti tiszteletnek, kegyeletnek, s ha egy-egy edényt talál, előbb kikutatja, vajjon nincs-e abban «gyémánt és arany» s ha hamut, egy-két gyöngyszemet vagy tűt lel abban, boszúságában darabokra töri.

Csaknem ez a sors érte azt a 14 darabból álló igen szép *középvaskori* vasleletet is, melynek csuklós pántjai s virágdíszítményei valóban csodálkozásunkat kelti föl. Mult év február havában szőlőtalajfordítás alkalmával találták ezt 82 cm. mélységben. Véletlenül ép ott voltam — s ez a szerencse — mert a mint az egyik munkás ásója kivetette az első darabot, magam kaparásztam ki a többit s ez által megmentettem a végmegsemmisüléstől. 1901 szept. havában 142 cm. mélységben egy fekvő helyzetben levő csontvázat találtam, melynek lábainál egy löfejmaradvány és három lólábszáracsont volt. Azt hiszem, hogy honfoglaláskorabeli magyar sír és pedig abból a korból, mikor a hős sírjába már nem az egész lovat, hanem annak csak fejét és összerakott négy lábcsontját tették.

Kerekhegy mellett van a Potyogó nevű hegyoldal, mely különösen vasleletekben gazdag. Vannak innen sarkantyúim, melyek részben még a XI. századból valók. Száraik gyengén hajlanak; a szárak végén hosszú négyszögű lyuk van a szíjak befűzésére. A sarkantyú tuskéje csaknem derékszögben áll s közepén laposra kovácsolt karimája van. A szárak átlagos hossza 12,5 cm.; a túske hossza 4,5 cm., a szárak egymástóli távolsága 10 cm.

A Geszt fölötti «halom- vagy lányvár» nevű földvár körsánczaiban igen sok XVI—XVII. századra valló harci csákányt, szekerczét találtak — a geszti kincskeresők, melyek ma élesre köszörülve mint favágó és faragó fejszék használatnak.

Az itteni ref. templom karzatába 16—18 darab 1 m. széles, 1½ méter magas deszkafestmény van befoglalva, melyről más alkalommal bővebben fogok értekezni.

Gesztén, 1902 márczius 15.

Sennovitz Gyula.

VI. PAP KÁROLY: SZILASSY JÁNOS ÖTVÖS ÉLETRAJZÁHOZ.

A XVIII. század e kítűnő magyar ötvöseivel máig keveset foglalkozott a műtörténelem. Barokk stílusban remekelt műveiből maradt ránk fölös számmal, nehányat ép e folyóirat mutatott be, de magának a mesternek élete körülményeiről, pályájáról vajmi keveset tudunk. Az alább közölt pár adat, mit a lőcsei «Arany-ezüst-műves czéh» iratai közt találtunk, sok becses új dologról tájékoztat. Jobbára általános érdekűek, de ép azért egyéni vonatkozásaik mellett sokban korjellemzők is. Kronologikus sorral, lehetőleg hű másolatban ime valamennyi.

A) Aő 1729 den 21 Mertz. Hat sich Herr Johannes Szilassy, bey dem Löbl. Mittel gebührender Weise angemeldet, bey damaligen Herrn Eltermann als Herrn Elias Lang, auch das gehörige entrichtet.

E pár sornyi kivonat, mely Szilassy «legénynyé» lételéről szól, főként életrajzi adatai megállapítása körül bír nagy fontossággal. Az 1747-diki löcsei tűzvész ugyanis, melyről alább bővebben szólunk — elhamvasztotta az ötvös-czéh összes irományait is, miáltal a Mester származása, születési helye, vallása, élte más külső körülményei, mint annyi másé, ismeretlenné lett előttünk. A mi keveset még tudunk róla, így czéhmesteri intézkedéseiről, halálzási évről stb., jobbára mind ez iratokból tudjuk. A főntebbi adat azonban — legalább hozzávetőleg — tájékoztat a Mester születési idejéről is. Ha Szilassy 1729-ben szabadult föl legénynyé, tekintve, hogy az inaskodás átlag a 10—12. évben kezdődött s a löcsei (meg kassai) ötvös-czéh szabályai szerint 6 évig eltartott (lásd alant az *E.* pontot): alig tévedünk, ha születése évét visszamenőleg 1710 tájára teszszük. Ez talál a többi ismert adatokkal is. 1747-ben, 37—40 éves korában már lehetett czéhmesterré, s ha 1782-ben, 70-nél idősebb korában hunyt el, bőven rászolgált az «öreg Szilassy» névre, melyen az utókor emlegette. Vallására nézve, mint a löcsei czéhek általában, szintén protestáns lehetett. Születése helyéről, nemesi voltáról közelebbit nem tudunk, egy kétségtelen, hogy tősgyökeres magyar származású.

B) Nachdem wir zu Ende dieses Zeugniszes benante, durch Verhängnisz Gottes den 22 Aug. dieses 1747 Jahres in eine entsetzliche FeuersBrunst gekommen, und allwo durch solches unsere arme Stadt das meiste und vornehmste Theil abgebrannt und verdorben, wie den auch umständlich dass von unserer Löbl. Stadt gegebene Atestat genügend bezeuget; in sonderheit aber hat es uns Goldschmiede betroffen, da es leyder Gott zu erbarmen, unsern gewesenem Älter Mann N. Elias Lang, nebst seiner Frauen in eigenen Hause, in ihren Zimmer jämmerlich verbrand, so das nach gands unter der Asche und Geschütt ihre Gebeine sind gefunden worden; ihre unmündige Kinder aber sind durch Gottes' Bewahrung am Leben geblieben, doch so unglücklich, dass sie nicht nur ihre Hertzgeliebte Eltern, sondern alle ihre Habschaft zu gleich mitverloren, und sie nicht anders, als sie entlauffen, um und an gehabt blosz unter der Sonnen geblieben; dass grosse Mittleyden, ihres grossen Elend jetzigen Zustandes halbes haben wir vor gut befunden, dieses Zeugnisz von uns zu geben an alle Löbl. Zünffte und mitglieder derselben in der Hoffnung dass dieselben aus dem Segen Gottes etwas mittheilen werden; vor zeuger dessen Hr. Cristoph Müller, Burger allhier, welcher bestellet, und zwar das gute Werk freywillig vor die höchst betrubten armen Weisen zu Erbauung des abgebrannten Hauses etwas an Beysteyer zu sammeln auf sich genommen; als werden um die Vergeltung des Liebreichen Gottes auff das demüthigste gebeten seyn, vorzeuger Hr. Cristoph Müller nicht leer von sich zu lassen, der Hoffnung lebende, dass auch die verweisten armen Kinder nicht unterlassen werden. Gott anzurufen um Vergeltung aller ihnen erzeugenden Wohlthaten, wir auch als zeugen, solchen jetzigen Elendes versprechen erzeugende Wohlthat an allen solchen nothleydenden auch zu thun; und bekräftigen dieses nur mit unseren gewöhnlichen Hausz- und Hand-Sigil, weilen unsere Zunft laden, nebst darin befindlichen Instrumenten mit verbrandt; Gott wolle aus Gnaden alle frommen Christen dafür bewahren.

Gegeben Leutschau An 1747 d. 18 7-bris. P. H. Johannes Szilassy derzeit erwelter Eltermann. Elias Bernhardt Kreichel derzeit erster Beisitzer.

C) In Nahmen der Allerheiligsten Dreifaltigkeit. Amen. Nachdem in Aő 1747 d. 22ten Augusti durch Göttliches Verhängnisz und Strafe unsere arme Stadt Leutschau, in eine sehr erschräkliche und unbeschreibliche Feuers-Brunst

gerathen, worinnen nahe bey 300 Häuser, nebst Kirchen, Thürmen, Glocken, Rathshausz etc. verzehret worden, auch unter Andere Hr. Bürger und Einwohner dieser Stadt, unser gewesener Herr Aeltermann der weyland Wohl ehrengedachte und Kunsterfahrene Elias Lang nebst seiner Ehefrau in seinem Hause elendiglich ersticket, und verbrand, in dessen Hause auch unsere Lade, in welcher unsere Privilegien, Schriften und Kleinodien verwahret gewesen, durch dasselbe Feuer verzehret würde. Als haben wir Endes Benahmte zu erhaltung gütter Zucht und Ordnung, auch erhaltung unserer Rechte und Gerechtigkeit vor uns und unsere Nachkommen, abermahl vor einen Allhie-sigen Stadt-Magistratt, diejenigen Artikul welche Gemeiner Stadt Büchern u. Protokoll inseriret gewesen, gegen erlegung einer gewissen Taxa extrahiren und aufrichten wollen untern Lato d Ao. 1748, wobey uns, und unsere Nachkommen der Allerhöchste Gott in Gnaden bewahren auch nach seiner väterlichen Gütte und Barmherzigkeit verhütten wolle, dasz dergleichen Unglück uns und unsere späte Nachkommen nicht betrefen möge.

Und weile uns nicht alles wieszend ist, was in denen Bemeldten verbrandten Büchern und Schriften verzeychnet und enthalten gewesen; als haben wir doch nach möglichsten Fleisz und Nachsinnen, was vor unser, und auch zu unserer Zeit in unseren Löbl. Mittel abgehandelt und geschloszen worden zu einer Direction vor uns, und unsere Nachkommen aufzeichnen und Hinterlassen wollen, wie die nachfolgenden Zeilen dieses unsern Protokolls zeugen werden. Diejenigen Hr. Meister, welche in vorgemeldten Jahre die neuen Artikul von Einem Wohledlen Magistrat impretriret und erworben haben, sind folgende Alls. Herr Johann Szilassy Aeltermann, Herr Elias Bernhard Kreuchl Beysitzer, Herr Paul Löw, Herr Daniel Finck, Herr Michael Eusebius, Hendel. Herr Johann Kaynar. Gott segne all unser Thun und Vornehmen zu seines heil. Namens Ehre uns und unsern Nachkommen zu grossen Ruhm und Aufkommen, dass wir alle unsere zusammen künfte in Liebe, Fried und Einigkeit verrichten mögen.

A (*B.* és *C.* alatti) iratok az 1747-diki tűzvészt beszélik el, első sorban a czéh szempontjából. A csapás, melyről a réműlet hangján szól a Hain-féle krónika is, egyike volt a legnagyobbaknak, melyek a szerencsétlen várost már oly sok ízben meglátogatták. Csodálatos, hogy e pusztító elem a múlt századokban hányszor söpri végig felső vidéki városainkat. Néha valósággal porig égeti őket, a bástya melletti viskóktól a főtéri középületekig, bennük tömérdek műkincset téve semmivé. Pedig igazi okát nem is a tűzoltás szervezetlenségében kell keresnünk, hisz ma is meglep az az aprólékosságig menő gond és szigorúság, melylyel a tanács és a czéhek ez ügyben már eleve intézkedtek, hanem a városok zsfolt építkezési modorában és hitvány építőanyagában. A házaknak rendszerint az eleje készült kőből, míg a hátsó része — tele mindenféle mellékhelyiséggel — jobbára fából. Ha már most kigyult valamelyik, a szűk udvaron, szűk utcán képtelenség volt rögtön úgy elfojtani, hogy néhány szomszédház áldozatul ne essék. E bajt, a polgárság minden buzgalma mellett, kétségtelen, hogy a tűzoltószerek tökéletlensége is növelte. Az 1747-diki tűzvész, az általános katasztrófától eltekintve, talán az ötvös-czéhet sujtotta legkeserűbben. Czéhládájuk a benne lévő okíratokkal, pecsétekkel, kincsekkel stb. együtt elégett, sőt a mi a csapást még tragikusabbá teszi, ott veszett a czéh Atyamestere Lang Éliás uram is. Csak a porait tudták összeszedni, néhány árváját megmenteni.

A jajok és a romlás e nagy zűrzavarában különösen két hang illet meg bennünket, a mit elhallgatnunk lehetetlen. Az egyik: a rég mult idők embereinek az a mély vallásossága, szinte bibliai hite, mely a legnagyobb nyomor

közepett se hagyja el őket, sőt még közelebb emeli az Istenhez. Az Úr büntetésének tartják ezt a tűzvészt is, a mit megérdemeltek, az Ő nevében könyörögnek segílyt az árván maradt mestergyermeknek.

A másik: a rendi összetartásnak erős érzete, a melylyel egymás sorsa iránt viseltetnek s az a féltő gond és lelkes buzgalom, mely a köz megmentése körül a czéh minden tagját áthatja. Szinte látjuk, hogy az első kábultságból fölocsúdva, mint sietnek a «Rathshaus» felé, s küszködnek a régi szabadalmakért, kivonatolják a másodlatokat, állítják vissza emlékezetből egykori jogait és kiváltságait. — Hogy az újra teremtő munkában Szilassynak, mint ez idő tájt megválasztott «Eltermannak» milyen szerep jutott, az iratokból eléggé kiviláglik. Fáradozásuknak lett is eredménye, egy év mulva, 1748-ban kiváltságait megújították.

D) Einnahme. NB. Ao. 1760 haben die damaligen 4 Herrn, Namens Hr. Johann Szilassy, Hr. Elias Bernhard Kreichel, Hr. Paul Löw und Hr. Friedrich Hiob Kreichel, dass bey der Lade entbehrliche Geld mit innbegriff dass vor die Einwerbung. Hr. Paul junior Löws, Hr. Johann Dawid Hendels, und Hr. Johann Daniel Szakmáry's unter sich vertheilet, unter Bestreutung der ferner erforderlichen Ausgaben in Rfl. 22., 44 Xgr. zurück gelassen. Ao 1753 d. 7 Juni. Ist von Hr. Joh: Szilassy auszgelerntes einkommen. Rfl. 6, X 45. Ao 1754. d 10. Jan. Hat Herr Joh. Szilassy einen Jungen auffdingen lassen ist einkommen Rfl. 9. X. 45.

E) Wir Endes Unterschriebene Aelteste derer Gold- und Silber Arbeiter der königl. Freyen Stadt Leutschau, urkunden und bekennen vor jedermanniglich denen hierangelegen, dasz Vorzeiger dieses Hr. Johann Bernhard Liedemann von Georgenberg einer privilegierten XIII Stadt gebürtig bey unserem Aeltermann, den Herrn Johann Szilassy Ao. 1747 d. 3 Augusti ordentlich auffgedungen in die Lehre getreten und nach seinen die gantze Zeit der Lehre hindurch rühmlichen Betregen ordentlicher Weise wiederum den 7ten Juny 1753. freygesprochen worden. So geschehen in oben erwöhnten königl. Freyen Stadt Leutschau d 19. Juny 1760.

A *D*-vel jelzett okiratnál, mely egyszerű pénztári kimutatás, fontosabb a következő *E* alatti. Egy ú. n. «Tanuló-levél» kivonatának látszik, melyet a fölszabadított a löcsei ötvös-czéh szabályai szerint — hat inasi év letelte után kapott. E pont nagy forduló volt a legény életében. Miután «a nyitott czéh-láda előtt ünnepélyesen megesküdütt, hálát kellett adni először az Istennek, hogy kitanulhatott, aztán mesterének a tanításért, a kezeseknek a jótállásért.» (Szádeczky L.: «A czéhek története Magyarországon.» 46. o.) Aztán jött a hivatalos (!) eszemiszomság keresztapa és anya választásával, társphár üritésével az országért, a városért, a czéhért, végül külön-külön az új legénytársakért stb. Ettől fogva inással barátkozni tiltva volt, de viszont részt vehetett a legények gyűléseiben, jogai gyakorlásában, az Atyamester, dekán s a bejárómesterek választásában. A legtöbbször pedig megkezdődött a hosszú három éves vándorlás, vagy a mint a miskolczi csizmadia-czéh mondja: «bujdosás», melyet kevés kivétellel mindenütt föltételül szabtak a czéh-törvények. A fölszabadított legény, kiről itt szó van, bizonyos Liedemann Bernát, a ki magának Szilassynak volt egyik derék tanítványa, később kitünő ötvös, mestere halálakor (F. okirat) egy időre a czéh ügyeinek vezetője.

F) Ao 1782 Nachdeme unter dem 6te May dieses jetzt lauffenden Jahres, es dem Herrn über Leben und Todt gefallen hat. Unserm, seit 1747 gewesenem

würdigen Aeltesten Herrn Johann Szilassy, aus dieser Zeitlichkeit abzufordern ; so ist nach seiner Beerdigung den 10ten gedachten Monatss, die Lade zu dem damahligen Neben Aeltesten Herrn Johann Bernhard Liedemann nebst dem darinnen befindlichen gebracht worden.

Johannes Szilassy
Johann Bernhard Liedemann

1. ábra.

SZILASSY JÁNOS NÉVALÁIRÁSA.

Ez utolsó irat a Mester elhunytát jelenti, pontosan közölve a halál és temetés napját. Utána nyomban a «köz» ügyeire gondolva, a czéh-láda elszállításáról is gondoskodik.

Befejezőül ide csatoljuk még a B. alatti okírat eredetije alól a híres ötvös és egyik tanácsosa 1747-ből való névaláírását (1. ábra) meg a pecsétjét (2. ábra). Érdekes itten, hogy míg a szöveget, mely úgy látszik a Szilassy tollából való, elejétől végig gót betűkkel írta az írója, a nevét már, ugyan idegenes sorral, nagy, erős latin, illetőleg magyar betűkkel kanyarította alá. — Közvetlen a nevek előtt, vörös viaszba nyomva áll a két mester «házi és kézi» pecsétje, mely e helyt az elpusztult czéhbbeliek erejével bír. A Szilassy-czímer paizmezejét egy ágaskodó, fegyvertelen griff tölti ki, szárnya sugárát magasan lebegtetve, miközben két első lábával támadni készül. A paizst körül futó «címertakaró», már a mennyire kivehető, a szokásos díszből sokban elüt. Czírádái ennek is stilizált levelek és virágok, de olyszerű barokk-elemekkel, a minőknek előképeit a mester ötvösművein szoktuk meg. Nem lehetetlen, hogy Szilassy, e különben is új vésetűnek tetsző pecsétjét most, czéhmesterré választásakor (1747) maga készítette s csak a paizs képét hagyva

2. ábra.

SZILASSY JÁNOS
 ÉS KREICHL
 MESTEREK
 PECSÉTJEI.

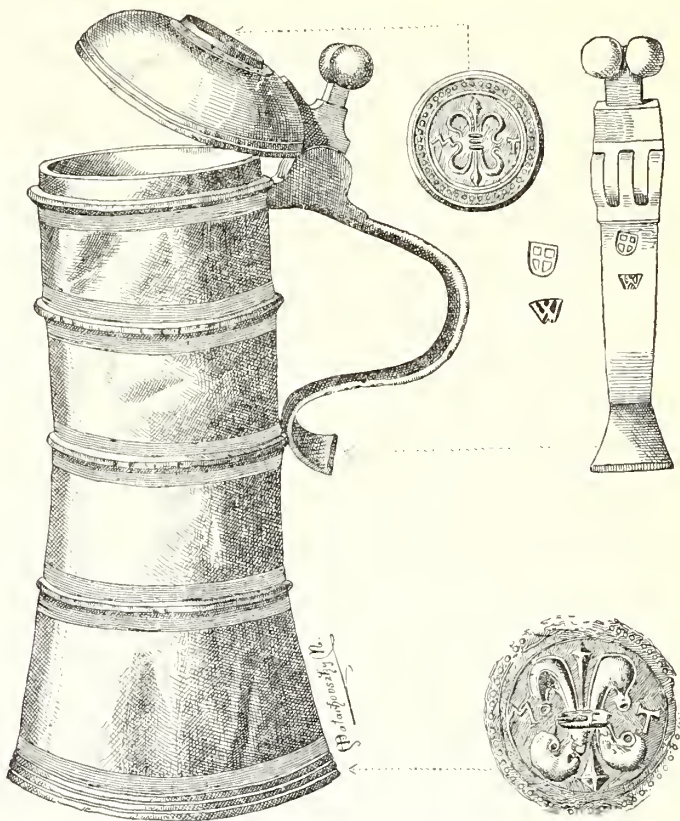
3. ábra.

SZILASSY JÁNOS MESTERJEGYE.

meg hűen, a «takarók» rajzába itt-ott belejavított. A címersisak hiányzik, vagy legalább kivehetetlen, a kúpot egy ötágú, köznemesi korona tetőzi be.

Mesterjegyét (3. ábra), melyszokatlan bőséggel egész életrajzát nyújtja a tárgynak, a kitűnő ötvös egy Kis-Szebenben őrzött, idáig ismeretlen monstranciája aljáról közöljük. A kissé nyomott kőalakban külön, betűnként bele verve állnak a szavak, elől a megrendelő és birtokos egyház neve, aztán a készítés ideje, 1758, végül alant a mester neve, a mű készítési helye. Természetesen a szöveg a század divataként: latin. Mindez együtt, a jegy és kerete a betűk típusáig Szilassy minden művén ép oly jellemző, akár maguk a remekek korukban annyira bámult barokkó-elemei.

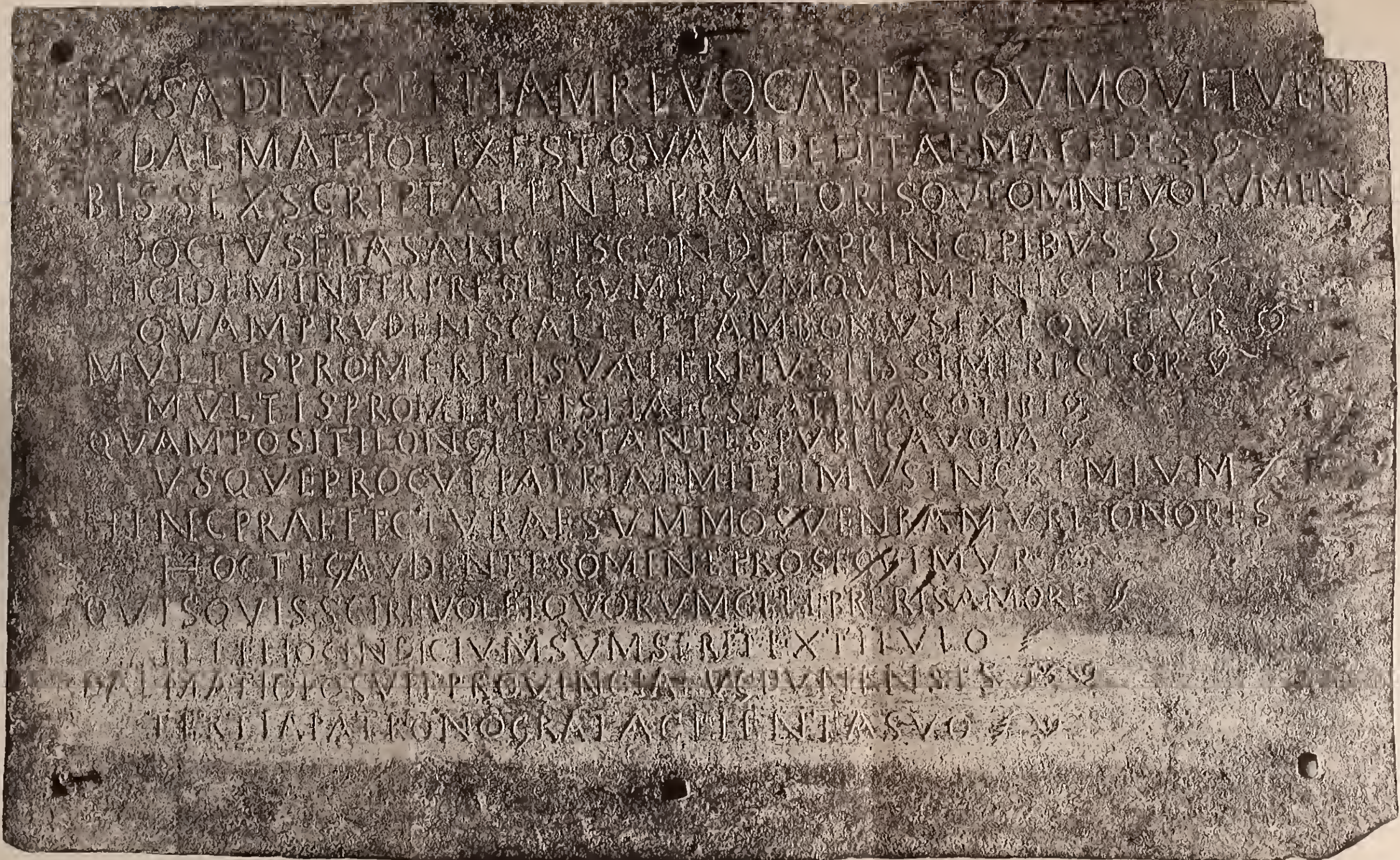
Közli: *Pap Károly.*

ÓNKORSÓ A XVII. SZÁZADBÓL.

Találták a hajdani kapornaki vár (Vas m.) beomlott kútjában; Szily Dezső úr tulajdonában.

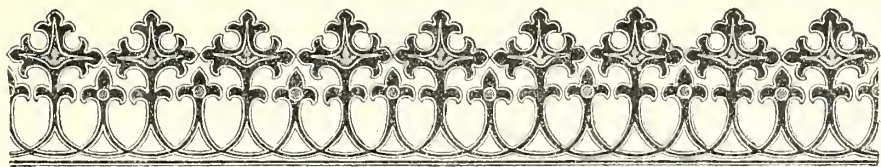

IVSA DIVS ETIAM INVOCARE AEOVMOVITVERI
 DALMATIOLIXESTQVAMDEDITAE MAFEDIS
 BISSEXSCRIPTAINTERRAETORISOVTOMNEVOLVMEN
 DOCTVSELA SAKICISCONDIAPPINCPBVS
 ICIDEMINTERRAELIGVMIGVMQVEMINISTER
 QVAMPYDINISCALLITAMBONVSEXTIQUETVR
 MVLTISPROMERITISVALERIVSISSEMPRECTOR
 MVLTISPROMERITISVALERIVSSTATIMACOTIBI
 QVAMPOSITILONGITESTANTESPVBLICAVOIA
 VSQVEPROCVLPAIRIAMMILITMVSTINCRIMIVM
 HINCPRAELECTVRAESVMMOQVENVAMVRIONORIS
 HOCTECAVDENTESOMINEPROSTOIMVRY
 OVISOVISSCRIVOLETOVORVMGHTIPRETSAMORE
 HILITOCNDICIVMSVMSEMPREXTTEVLO
 DALMATIOLIXESTQVAMDEDITAE MAFEDIS
 TERTIAPATRONOCRATACTIENIASVO

VERSES FÖLIRATU BRONZTÁBLA VALERIUS DALMATIUS TISZTELETERE 3/8 nagys.

Fényképezte a Birodalom nyomdájában Berlinben

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

FÖLIRAT VALERIUS DALMATIUS TISZTELETÉRE.*

(Fénynyomatos táblával.)

A Schaumburg-Lippe hercegi uradalom Idahof nevű majorján 1901. évi novemberben az épületek közelében gazdasági munkálatoknál egy bronztáblát találtak, mely Berlinbe küldetvén a hercegi kamarás dr. Stradonitzi Kekulé István révén az akadémiai föliratos gyűjtemény kiadói tudomására került és az illetékes hely engedelmével az akadémianak bemutatattik.

A súlyos bronztábla 565 mm. széles, 350 mm. magas és vastagsága 5 mm., felső és alsó szélén három lyuk nyilván arra szolgált, hogy falra erősítsék. A tábla majdnem teljesen ép és sértetlen. A rajta lévő nyolcz kettős versből álló fölirat így szól:

- Ins ad iustitiam revocare aequumque tueri
Dalmatio lex est, quam dedit alma fides.
Bis sex scripta tenet praetorisque omne volumen
Doctus et a sanctis condita principibus.***
- 5 *Hic idem interpres legum legumque minister
Quam prudens callei tam bonus exequitur.
Multis pro meritis, Valeri iustissime rector
Multis pro meritis haec stat imago tibi,
Quam positi longe testantes publica vota*
- 10 *Usque procul patriae mittimus in gremium.
Hinc praefecturae summos ven (így) ramur honores
Hoc te gaudentes omine prosequimur.
Quisquis scire volet, quorum celebreris amore,
Ille hoc indicium sumserit (így) ex titulo :*
- 15 *Dalmatio posuit provincia Lugdunensis
Tertia patrono grata clienta suo.*

* Mommsen *Tivadar* szives engedelméből közöljük itt azt az értekezést, melyet a tisztelt tudós a berlini akadémia f. év július 10-ikén tartott teljes ülésén előadott és mely azóta a berlini akadémia «Sitzungsberichte»-iben XXXV. 836—840. ll. megjelent. Együttal az illetékes tényezők beleegyezésével ismételjük a Mommsen értekezését kísérő fénynyomatos mellékletet.

A szerk.

** Hirschfeld helyesen megjegyzi, hogy *condita* aligha kötendő össze *tenet*-tel, hanem *doctus*-sal, a Horatius-féle *Carm.* 3, 8, 5: *docte sermones utriusque linguae mintájára.*

Az írás idomai, melyeket a mellékelt fénynyomat feltüntet, a császárság későbbi korában használatos jelleget mutatják; csak az A betű az ő megtört harántos vonalával érdemi figyelmünket és használható időhatározásra; emlékeken csupán a IV. század vége táján és gyakran csupán az V. század folyamataán jelenik meg.*

Ugyanaz áll a helyesírásról, ez akkor divott és a 11. sor írás-hibájától eltekintve (VENRAMVR e helyett VENERAMVR) csupán azt a saájtszerűséget mutatja, hogy az első sorban AEQVM áll egyszerű V-vel és a 14. sorban SVMSERANT áll az *m* és *s* közt a jobb kor-szakban ritkán hiányzó *p* elhagyásával.

A fölírat tiszteletbeli fölírat, melyet a provincia Lugdunensis tertia az ő helytartójának (rector 7. sor) Valerius (7. sor) Dalmatiusnak (2. és 15. sor) valószínűleg akkor állított, mikor visszalépett hivatalából, miután a tartományi közgyűlés (9. sor) őt a tartományi védnökséggel (14. sor) tisztelte meg; a fölíratot arczképével együtt (imago 8. sor) állították az ő messze eső szülőföldjén (patria 10. sor). A fölírat nem tartalmaz tárgyi szempontból egyéb különösséget. A hatodik distichonnál kétség lehetne, vajjon azt a reményt fejezi-e ki, hogy Dalmatius praefecturára jusson, avagy a szerencsekivánatot a már elnyert praefecturához; kétségtelenül az előbbi fölfogás a helyes. Mert egyrészt, hogyha a már elnyert praefecturáról volna szó, nem hiányzanék annak megállapítása, vajjon a fővárosi avagy a birodalmi praefecturára vonatkozik-e a szerencsekivánat, másrészt ezen legmagasabb polgári közállást a galliai tartomány helytartóságától, mely a római magistraturának körülbelül legalacsonyabb foka, az egész hivatalos lajtorja különíti el s végül úgy a *hinc* szó, valamint a *hoc omine* szavak világosan a jövőre utalnak. Egyebütt nincs szó Dalmatiusról.

Az otthont, melyet a fölírat nem említ névszerint, maga a lelőhely állapítja meg; mert világos, hogy a tiszteleti fölírat, mely külső nivoltánál fogva nem igen alkalmas nyilvános föllállításra, valamikor az ünnepelt férfi házában az atriumban az ő mellszobra vagy képe alatt volt a falba erősítve. A pusztán, hol a fölíratot találták, római időben nem állott város; a lelőhely tehát alighanem Dalmatius villája volt.** A városi kerület, melyhez ez a villa tartozott, és a mely tehát Dalmatius otthona volt, vagy a lelőhelytől délre eső Mursa lehetett, a mai Eszék, vagy a tőle éjszakra eső Sopianæ, a mai Pécs. Pécs a lelőhelytől valamivel távolabb esik mint Eszék, de a távolság nem elég

* Hübner Exempla p. LIV.

** A leletről hozzánk érkezett jelentés azt mondja, hogy «további ásatások az épületek közvetlen közelségére való tekintettel ki vannak zárva». Legyen szabad reményleni, hogy ez a tekintet magasabb helyen nem lesz állandóan irányadó és hogy Dalmatius villájának a maradványait még át fogják kutatni.

nagy, hogy azért ez a lehetőség ki volna zárva. A helyi kutatók dolga lesz, hogy megállapítsák a két terület határait, ha ez egyáltalán lehetséges; Mursa nevezetesebb város és nincs is semmi akadály arra nézve, hogy határa a Dráva mindkét partján terült el. Ez a vidék a régibb időben a Pannonia inferior nevű római tartományhoz tartozott. Nem lehet eldönteni, hogy a mikor Diocletianus idejében ezt a provinciát ketté osztották *Valeriára* (Aquincum Ó-Buda fővárossal) és *Pannonia secundára* (Sirmium-Mitrovicza fővárossal), az előbbihez vagy az utóbbihoz csatolták-e; a Not. Dign. Occ. 32, 52. Mursát a dux Pannoniæ secundæ ripariensis sive Saviæ-hez helyezi; e szerint tehát Sopianænak a valeriai tartományhoz kellett tartoznia. Mind a két tartomány addig, a míg római kézen volt, a nyugati birodalomnak volt alkatrésze, a keleti birodalomhoz tartozó Justinianus-idejebeli Pannonia, melynek fővárosa Sirmium volt, szintén nem terjeszkedett ezen éjszakibb vidékre.¹

Az időhatározás szempontjából különös fontosságú a tartomány neve. A galliai dioecesis két tartománya Lugdunensis tertia (a mai Bretagne és a Touraine Tours fővárossal) és Lugdunensis Senonia (Sens fővárossal) nem fordul elő sem a Diocletianus idejebeli tartományok jegyzékében, sem Rufus Sextus 369-ben szerkesztett Compendiumában, sem Ammianus Marcellinusnál, a ki 383 és 390 között írt; legelőbb előfordul a 425 körül szerkesztett Notitia Dignitatum Occidentis² és a 449 körül író Polemius Silviusnál.³ E szerint a jelen fölirat, valamint néhány egészen hasonló emlék, mely a Lugdunensis Senonia egyik helytartója tiszteletére készült,⁴ nem igen lehet régibb az V. századnál és ez az időmegállapítás összetalál az írás jellegéről tett előbbi megjegyzéssel. Nem is lehet e megállapítással szemben arra hivatkozni, hogy Illyricum ebben a korban már nem volt teljesen a rómaiak hatalmában, hanem pusztították a barbárok, kivált a hunnok és legalább időnként egyik-másik vidékét is hatalmukba kerítették.⁵ Ámbár figyelemre méltó,

¹ E késői tartomány határaitól a C. I. L. III k. 416, 482. alatt értekeztem. A C. I. L. III. k. 10981. sz. alatti bregétiói föliratban előforduló rövidítések DUX · P · S · S általam javasolt olvasása «dux Pannoniæ secundæ Saviæ» nem tartható fönn; még inkább arra lehetne gondolni, hogy úgy olvasandó «dux Pannoniæ superioris Savariensis.»

² A szerkesztés időpontjára vonatkozólag v. ö. Hermes 36, 547.

³ Lásd az én Chron. min. I. p. 532; a hol az általam megkísérlett időhatározás helyre van igazítva.

⁴ Lásd C. I. L. XIII. 921. Erre a föliratcsoportha Hirschfeld figyelmeztetett engem. Ott néhány bronztábláról van szó, melyet Claudius Lupicinus v. c. consularis maximæ Senoniæ tiszteletére az ő Agen közelében fekvő villájában Aquitania secundában e tartomány két törzse a Senones és Artissiodorenses állítottak. Az illyr táblánál azonban újabb korbelieknek látszanak, nem annyira a rajtuk lévő keresztény monogram miatt, hanem azért, mert a tartomány, melyet a Notitia Dignitatum csupán Lugdunensis Senonianak nevez, itt a maxima Sequanorum mintájára mint maxima Senonia szerepel és a tartomány élén itt consularis áll, míg a Not. dig.-ban præses a főnöke. Azonkívül a galliai föliratok épenséggel nem csinosak, hanem némileg barbar durvasággal készültek és világosan mutatják a fokozódó hanyatlást: tantis pro meritis felix provincia per t(e), que (így) tribuit tabulas, statuas decernere vellet.

⁵ V. ö. a mit erről részletesebben mondtam Hermes 36, 519 538 A 2. 540 Ä. 1.

hogy még az V. században lehetséges, hogy a nyugoti birodalom legkeletibb tartományaiban született illyr ember a közönséges hivatalnoki pályára léphetett és otthoni villáját békésen birhatta; mégis épenséggel nincs ellentétben mindazzal, a mit különben ez állapotokról tudunk. Igaz, hogy ezek szerint tanácsos lesz a fölíratot e század első évtizedeiből származtatni.

Maguk a duplaversek szabatosak és csinosak és ilyeneket alig várhatnánk egy V. századbéli szerzőtől, a ki nyilván a Bretagne-ban élt. Félreismerhetlen Ausonius, az aquitaniai költő hatása, például a fölírat vége épenséggel emlékeztet arra a szerzőre,¹ a kitől valók a következő sorok:

nam correcturæ tibi Tarraco Hibera tribunal
præbuit adfectans esse clienta tibi.

A tizenkét táblára való sajátyszerű visszautalás a második kettősversben is emlékeztet arra, hogy Ausonius ugyanezt teszi.² De mindenekelőtt figyelemre méltó, hogy a fölírat háromfelé osztja a jogtudományt: a XII táblás jogra avagy jus civile, prætori jogra és a császári constitutiók jogára. Bármily természetes magában véve ez a tagozás, a jogi irodalomban nem fordul elő, és ezt a tapasztalásomat jobban értesült jogász ismerőseim is helyben hagyták. Mert a mire Mitteis úr engem figyelmeztetett, hogy a Justinianusféle institutiók a római magánjogot úgy jellemzik, mint ius civile et prætorium-ot, melyet a gyakorlat és a császári határozmányok (constitutiones)³ emendálnak, az ugyan közel áll a fölírat álláspontjához, de nem azonosítható vele, inkább csak hasonlít hozzá. A római jogi anyag és a római jogtudomány a köztársasági jogra (iura) és a császársági jogra leges oszlik ugyan és amaz ismét kétféle: ius civile és ius prætorium, de ez a fölosztás nem vezet hármas tagozásra, mert a ius civile és a prætori jog ugyan mint két egyenrangú fejlemény áll egymással szemben, csakúgy mint a városi prætura és a prætura peregrina, de a constitutiók csupán a részletekben hoztak létre változásokat és belőlük nem fejlődött ki sajátos jogi rendszer.

Azonban a hármas tagozást, mely a római jogtudománynyal nem vág össze, talán annak a kornak a jogi tanítására lehet vonatkoztatni, a melybe a mi táblánk tartozik. Hogyha gondolatban fölidézzük a mi

¹ Ausonius *parent.* 26, 11.

² Ausonius *griphus terni numeri* 61. 62: *ius triplex tabulae quod ter sanxere} quaeternae sacrum, privatium populi commune quod usquam est.* V. ö. Sidonius *Carm.* 23. 447: *doctiloqui Leonis aedes, quo bis sex tabulas docente iuris . . . Claudius Appius lateret.*

³ Just. 2, 10, 3: *paulatim tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam ius civile et prætorium iungi.* Ezt alkalmazzák a végrendekezésre, melynek két tanuját a *ius civile*-re, a két pecsétet az *edictum prætoris*-re, az aláírásokat a *constitutiones*-re vezetik vissza, ut hoc ius triperitum esse videatur.

tudósunk (doctus 4. sor) jogi tanulmányát, a mennyire a Justinianus-féle tanulmányi rend segítségével lehetséges, az öt évre terjedő tanulmányi folyamatban a második évbeli jogtanulókat *edictales* néven találjuk és úgy látszik, hogy az utolsó tanulmányi évet már akkor a constitutióknak szentelték. E szerint bizonyára sejtethjük, hogy az első tanulmányi év mindenekelőtt a ius civile, a következő három az edictumi jog és az utolsó a császári jogra volt szánva.

A RÉGIBB BRONZKOR CHRONOLÓGIÁJÁHOZ.

A chronologia, a melynek a történeti tények kutatásánál döntő szerepe van, a történelem segédtudományai között hosszú időn keresztül mostoha sorsban részesült. Csak az utolsó évtizedekben méltatták nagyobb figyelemre a tudományos kutatásnak ezt a fontos ágát és ezzel a történelmi tudományokat lényegesen előmozdították.

Nem csuda tehát, hogy az őskori *archaeologia* is kiterjeszti a chronológiára a figyelmét és megállapított korszakainak, a kőkor, rézkor, bronzkor, egymás után való következését számokkal, *chronologiai-lag* is igyekszik meghatározni. Ez alkalommal az a célom, hogy bizonyos tévedésekre utaljak, a melynek a legújabb munkákba, különösen *Monteliusnak* «Die Chronologie der ältesten Bronzezeit stb.» című, egyébként jeles könyvébe annál a körülménynél fogva férköztek be, hogy a szerzők az egyiptomi királyok dynastiáinak a chronológiáját nem részesítették kellő figyelemben és így a rézkor és a legrégebb bronzkor absolut és relativ chronológiájának a megállapításában nem jutottak egészen helyes eredményekhez. Minthogy ezzel a tárggyal már a folyóiratban is részletesebben foglalkoztak,* talán időszerű, hogy az egyiptomi *Kahun*-ból legújabbban előkerült papyrusleletekre való tekintettel vizsgáljuk e kérdést.

A magyar, nevezetesen a *lengyeli* (Tolnamegye), *lucskai* (Ungmegye) és *vladházi* (Erdély) réz- és bronzleletek és az ókor keleti népeinek területéről előkerült réz- és bronztárgyak között analogia mutatható ki. Bizonyos azonban az is, mint azt *Bella* helyesen hangsúlyozza, hogy ezek a tárgyak vagy formáik azért még nem kerültek szükségképen a keletről Magyarországra, hiszen valamely művelődési foknak megfelelő hasonló nyilvánulásoktól még nem lehet arra következtetni, hogy azok idegen földről származtak át. Vannak bizonyos kulturális sajátságok, a melyek mindenütt egyformán és hasonló módon fejlődnek ki. Leg-

* *Reinecke Pál*, Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról. Arch. Ért. U. f. XIX. 225—251 és 316—340, *Bella Lajos*, Az éjszaki bronzkor régibb szakaszának chronológiája. Arch. Ért. U. f. XXII. 160—174. l.

világosabban az astronomiai-chronologiai fogalmaknál tapasztalhatjuk ezt. Ez esetben épenséggel nem kell idegen népektől való kölcsönzésre gondolnunk, minthogy a csillagászati események mindenkire, minden népre nézve egyformán, érthető nyelven vannak az ég boltozatára írva. Egész sora van a művelődési elemeknek, a melyek mindenütt hasonló módon érvényesülnek, a nélkül, hogy az illető népek között bizonyos érintkezési pontokat kellene föltételeznünk. Mégis ez esetben, a magyarországi réz- és bronzleletek tárgyában, szinte önként kínálkozik a keleti, nevezetesen *babyloniai* eredet gondolata. Nem a réznek és a belőle származott bronznak a használata utal keleti eredetre, hanem a vegyi összetétel, vagyis a bronz-, réz- és óntartalmának a hasonlósága, továbbá az egyes tárgyak hasonló típusai és azonos ornamentikája döntők e kérdésben. *Hoernes* az «Urgeschichte des Menschen» című munkájában¹ megismertet avval az úttal, a melyen bronz találmánya Európába eljutott. *Hampel* is² Hoernes föltevésének ad elsőséget a többi fölött. Reánk nézve ennek a kérdésnek azért van közelebbi jelentősége, mert a legújabb kutatások szerint Dél-Babylonia legrégebb lakóit, a *sumerek*ket, alighanem az ural-altáji nyelvtörzs turk-tatár családjához kell számítanunk, tehát ahhoz a nyelvcsaládhoz, a melyhez tartozik a mi nyelvünk is. Ilyen körülmények között különös érdeklődéssel birhat reánk, hogy az archaeologiai leletek tanúsága szerint a magyar földön (*Lucska*, Ungmegye) lelt, ötvözetlen rézből készült fejszék³ teljesen megfelelnek a Babyloniában talált példányoknak. Kétes és talán nagyon is merész, de aligha teljesen alaptalan az a föltevésünk, hogy már ősrégi időben olyan nép élt földünkön, a mely a magyarsággal egy törzsből származott.

Bronzculturánk keleti eredetét a babyloniai leleteknél még inkább bizonyítják azok az analogiák, a melyeket az egyiptomi régiségek tüntetnek föl. Ma már bizonyos, hogy Egyptom és Közép-Európa már az őskorban olyan összeköttetésben állottak egymással, hogy mindkét területen hasonlóak voltak a culturális viszonyok. A *Nagadá*-ban és *Ballas*-ban, valamint *Kahun*-ban, *Gurob*-ban és *Hawará*-ban lelt agyagedények, a melyek a kőkör végéről vagy a bronzkor kezdetéről valók, mind az anyag minősége, mind pedig a kiviteles forma és ornamentika tekintetében megfelelnek a *lengyeli* leleteknek. Különösen föltűnő ez az anyagedények bekarcozott vagy festett spirális díszítésében.⁴ Azok a

¹ Bécs, 1893. 356—359. l.

² A bronzkor emlékei Magyarhonban III., 226—228. l.

³ *Pulszky*. A rézkor Magyarországon. Budapest, 1883. 60. l.

⁴ V. ö. *Flinders-Petrie*: «Kahun, Gurob and Hawara (London, 1890.)» cz. művének XII és XIII. tábláját *Hampel József*: «Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn. (Budapest, 1887.)» cz. művének LXXII—LXXX tábláival és lásd még: *Montelius*, 90. lapot.

lapos és négyszegű vékony rézvésők, a melyeket nálunk találtak¹ nagyon hasonlítanak a kisázsiai, syriai és egyiptomi vésőkhöz. Olyan fűlszerűen sodrott végű bronznyakperezeket, a melyenek Magyarországon olyan általánosak és a bronzkor legrégebbi szakából származnak,² *Kahun*-ban is találtak.

A magyarországi és a keleti leletek további analogiája, hogy míg typologiai szempontból a bronzbalták általában nagy különbséget tüntetnek föl Európa és a kelet között, a mennyiben keleten az egész bronzkorban csak egyszerű, lapos balták ismeretesek, míg Európában többnyire domború oldalú balták fordulnak elő, Magyarország ebben a tekintetben is megegyezik a Kelettel és Európa egyéb népeivel ellentétben éppen lapos baltákat nagy számmal, domború oldalú baltákat csak nagyon elvétve mutathat föl. Mindebből kiviláglik, hogy, ha e művelődési elemek kifejlődését idegen befolyásoknak kell tulajdonítanunk, ezek csak *keletiek* lehettek.

Mindezt csak azért hangsúlyozzuk, hogy reá mutassunk arra, mekkora fontossága lehet a keleti, nevezetesen az egyiptomi chronologia helyesbítésének hazai művelődési viszonyaink szempontjából is.

Az egyiptomi XII. dynastia chronológiájának a megállapítása a legfontosabb, hiszen a bronzkor kezdete ahhoz az időhöz fűződik. Maga a chronologiai indokolás nem tartozván e folyóirat körébe, itt csak az eredményeket foglalom össze a következő táblában.³

A XII. dynastia uralkodói:

1. I. Amenemhat 1995—1965.	} 1995—1975. mint egyedüli uralkodó. 1975—1965. fiával együtt.
2. I. Userteszen 1975—1930.	} 1975—1965. atyjával együtt. 1965—1933. mint egyedüli uralkodó. 1933—1930. fiával együtt.
3. II. Amenemhat 1933—1895.	} 1933—1930. atyjával együtt. 1930—1901. mint egyedüli uralkodó. 1901—1895. fiával együtt.
4. II. Userteszen 1901—1882.	} 1901—1895. atyjával együtt. 1895—1882. mint egyedüli uralkodó.
5. III. Userteszen 1882—1856.	
6. III. Amenemhat 1856—1814.	
7. IV. Amenemhat 1814—1805.	
8. Sebeknofer 1805—1801.	

¹ *Pulszky Ferencz*. A rézkor Magyarországon 47—49. l. és *Montelius*, Die Chronologie der ält. Bronzezeit. 93. l., 250. kép.

² *Hampel*. Alterth. d. Bronzezeit, CXVI. l., 21. kép.

³ V. ö. *Mahler*. Zur Geschichte des mittl. Reiches der Aegypter; *Orientalistische Literatur-Zeitung* 1902, VI. sz.

Egyiptom bronzkorát, mely ott a XII. dynastia korában vált általánossá azt az ónban gazdag néhány egyiptomi bronztárgyat, a melyek állítólag régiebbek a XII. dyastiánál, vagy csak kivételnek kell tekintenünk, vagy még inkább helytelenül határozták meg őket,* most már nem a Kr. e. 2500 év tájékára, hanem a Kr. e. XX. század elejére, vagy legföljebb a XXI. század végére kell tennünk.

Ezzel kapcsolatban az 1. dynastia korát is tetemesen le kell szállítanunk és nem mondhatjuk többé, hogy «az egyiptomiak *legaldbb* is a Kr. e. ötödik évezred óta ismerték a réz használatát»,** hanem a helyett csupán a negyedik évezred végét (kb. 3100 Kr. e.) fogadhatjuk el.

Az által, hogy az egyiptomiak chronológiáját olyan tetemesen le kellett szállítani, a réz- és bronzkor meghatározására nézve az ókor többi művelt országában és Európában is lényegesen más szempontokat nyerünk, mint a milyeneket a kutatók eddig fölvetettek. Így például, ha egyiptomi és európai leletek közt kimutatható bizonyos analog jelenségek alapján még továbbra is fönntartjuk az Egyptomból való behozatal tételét, akkor a mai napig érvényben levő évszámokat tetemesen le kell szállítanunk, vagy — a mit természetesebbnek tartok — az egyiptomi elméletet el kell ejtenünk. Ha már ragaszkodunk az idegen befolyás elméletéhez, akkor ahhoz a föltevéshez kell visszatérnünk, hogy az európaiak — első sorban természetesen a görögök — egyéb művelődési elemekkel, mint például a csillagászattal és időszámítással együtt a bronzculturát is egyenesen a babyloniaktól, nem pedig az egyiptomiak közvetítése révén vették át és hogy ilyképen az európai bronzkor chronológiája az egyiptomiakétól nagyjából független. *Dr. Mahler Ede.*

RÉGISÉGEK A HONFOGLALÁS KORÁBÓL.

Mióta 1900-ban megjelent az Akademia milleniumi műve, melyben föladatomb volt a honfoglalás korából ismeretes sírleleteket lehető teljes számmal egybeállítani, adataink e fontos kor emlékeiről ismét kedvően gyarapodtak.

Ez az örvendetes tünemény nemcsak a véletlennek tulajdonítandó, de a fokozott éberségnek is van benne része, melylyel szorgalmas munkatársaink az újonnan színrekerülő maradványokat országszerte szemmel tartják. Az első összeállítás tehát máris kiegészítésre szorul, minek senkisé is örülhet inkább, mint annak szerzője, a ki maga is kötelességének tartja, hogy a még itt-ott lappangó emlékeket, melyek figyelmét első ízben kikerülték, kifürkészsze.

* *Montelius*, Die Chronologie der ältesten Bronzezeit, 149. l.

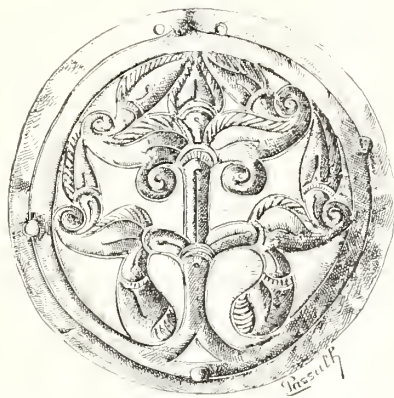
** *Montelius*, i. h. 144. l.

Nagy szükségünk van arra, hogy közös erővel folytassuk az emlékek gyűjtését, hogy világossággá változtassuk a homályt, mely eddigi igyekezetünk daczára még rajta van e koron. Az adatok gyűjtése még mindig legfontosabb föladatunk. Termékeny képzelem kiegészítheti a hiányokat és gyér adatainkból festhet színes képeket; de ezt a szép hivatást egyelőre még a költőkre kell hagynunk. Lassubb munkát végzünk, mint a szárnyaló költészet. Gyűjtésünknel mindig a röghöz vagyunk kötve, mely irigyen őrzi a föld mélyében rejlő sírokat és kincseket.

Eddigi tapasztalataink szerint, melyek egyébként a históriának és a mai állapotnak is megfelelnek, a honfoglalási kor hazánk sík részein hagyott reánk legtöbb maradványt.

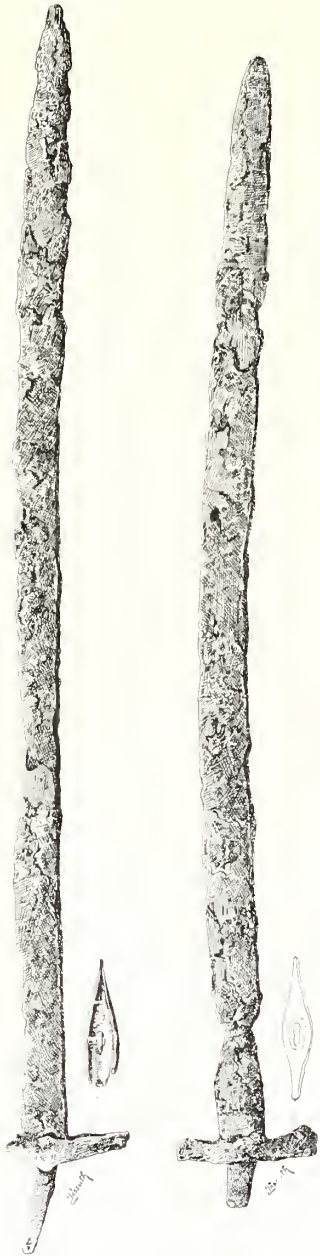
Mostani adataink is az Alföldről és a Dunántúl két síkföldi helyéről valók. Szabolcsmegye, tisztelt munkatársunk, az örökké mozgékony dr. Jósa András érdeméből három új lelhelylyel gyarapítja a leltárt. Anarcsról, Demecserről és Kotajról közölhetünk újabb leleteket; gyarapodásunkban Borsódot Domaháza képviseli. Van egy lelet Esztergomból és egy a szilasi pusztáról Komárommegyében. Pestmegyét képviselik a kis-kun-halasi határ leletei, egy Kecskeméten előkerült érem és a puszta-szent-imrei régiségek, Torontálban Török-Kanizsán került elé néhány darab; végül van Fejérvárról egy éremlelet és egy igénytelen, de érdekes ékszer Duna-Szekcsőről származik.

Anarcsról szerzett dr. Jósa András a szabolcsmegyei muzeum számára egy díszítő korongot, vékony ezüstlemezből. Átmérője 6·8 cm. A korong felső lapját mintegy 3—4 mm. széles síma sáv köríti, gyöngén bevart körvonal különíti el egy hasonló szélességű belső sávtól, melyből a korong függélyes középtengelye tövén hajlott oldalú háromszög idomában kidomborodik úgy, hogy a háromszög két felső oldalának csúcspontján, két, gyöker módjára közös törzszsége egyesül. Ez a tengely irányában áll, laposan domborodik, kétfelé hajló, hármaslevelű ágakat bocsájt jobbra-balra azután a kettő között mint egyenes szár folytatván irányát, hatlevelű bokrétával végződik. Mind e növényidomok a vékony aranyhártyával borított háttérből laposan kidomborodnak. Formáikra a tarcsali és galgóczi díszített tarsolylemezekben találunk hasonlatosságokat.

ANARCSI DÍSZKORONG
a szabolcsmegyei múzeumban 4/5 n.

A felső palmettes bokréta leginkább a galgóczi mintát közelíti meg és szorosabb összehasonlítás után azt is állíthatjuk, hogy korban megelőzi. Az anarcsi lemez növényi idomai, minden modorosságuk daczára még jóformán élő növények képzetét keltik. A szárat és leveleket a találkozási helyeken közberakott szalag szorosan összefűzi. A levelek idoma, a középső gerincz vonalás jelzése, valamint a levelek

1. ábra cca 1/5 n. 2. ábra cca 1/5 n.
DEMÉCSER.

egyik oldalán végighúzódnó vonalzott sáv csupa oly sajátzerűség, melyet a honfoglalási kor növényornamentikájában, mint jellemző sajátzerűséget, állandóan észlelhetünk. A korong alját aligha nem egy második lemez borította és a két lemezt négy helyen, fölül-alul s két oldalt egyenlő távolságokban alkalmazott akla kötötte össze, három akla most is helyén van és mindegyik mellett még egy csonka fémlemezecske maradt meg. A felső akla mellett két átjáró lyukacska lefelé hajló szélé azt mutatja, hogy ezek arra szolgáltak, hogy a korongot valamire reáerősítsék, nem tudjuk bizton megmondani, hogy mire.

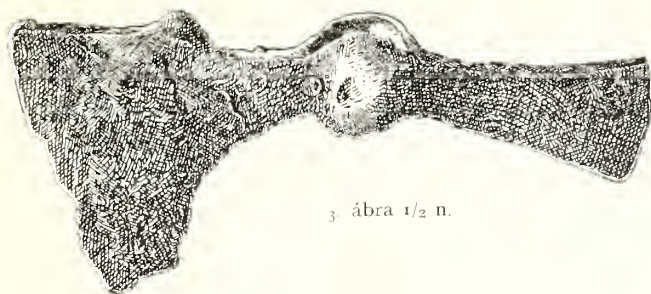
Demecser község kötelékéhez tartozó Borzsova pusztán ifj. Elek László ur birtokán 1900. évi februarius hóban a Dinnyés-hegy dűlőben hat hold szőlőtalaj rigolozása alkalmával a munkások állítólag 75 cm. mélységben néhány sírra akadtak, melyből ifj. Elek László ajándéka gyanánt dr. Jósa András két kardot, egy vasbalta, egy darab bronzkarpereszt és egy kis csüngő bronzpitykét mentett meg* ugyancsak a szabolicsmegyei múzeum számára.

Az első kard (1. ábra) mostani hossza 76.4 cm., a penge legépebb részén a legnagyobb szélesség 3.4 cm. A penge kevésbé hajlított és egyélű, az ellenző két szára fölfelé hajló, mindkét szára végefelé szélesbül, egész hossza lehett 10 cm.; a markolatból megvan egy 3 cm. hosszú darab; a markolat az ellenzőre ferdén állott. A penge vége ép, helylyel-közzel fölületén még rajta vannak a hüvely farostjai.

* Az érdekes leletről leelőbb a «Nyrvidék» márczius 2-iki számában adott hírt dr. Jósa András

A második kard (2. ábra) mostani hossza 82 cm.; a penge szélessége 3 cm.; a penge hajlása igen csekély, hátának a vastagsága tövén 5 mm., az ellenző idomát (d) rajzunk fölülről is szemlélteti, függélyes fala mandola idomra csúcsosodott kétfelé és két tompa csúcsban szélesbül a penge tengelyén és markolatán; a markolat tuskéjével a fala belsejét közepett vízszintesen érő lemez révén függött össze, ennek a lemeznek két vége nem ér a csúcsig, de hajlásban fölünkörödik.

A vasbalta (3. ábra) két karú, egyik karja szélesebb, a másik rövidebb és keskenyebb, a hossz tengely a hüvelyben kétfelé lehajló, a hüvely szélei fölül-alul körszelvény idomúnak; az él mindkét pengén csak kevésé kihajló.

3. ábra 1/2 n.

4 és 5. ábra 2/3 n.

DEMECSER.

A karperecz csonka darabja (4. ábra) körded átmetszetű, tömör s hegyes végű. A csüngő pityke (5. ábra) körded idomú nyolczlapú, fölül apró gyűrűs füffel s alul kis körülfutó dudorral.

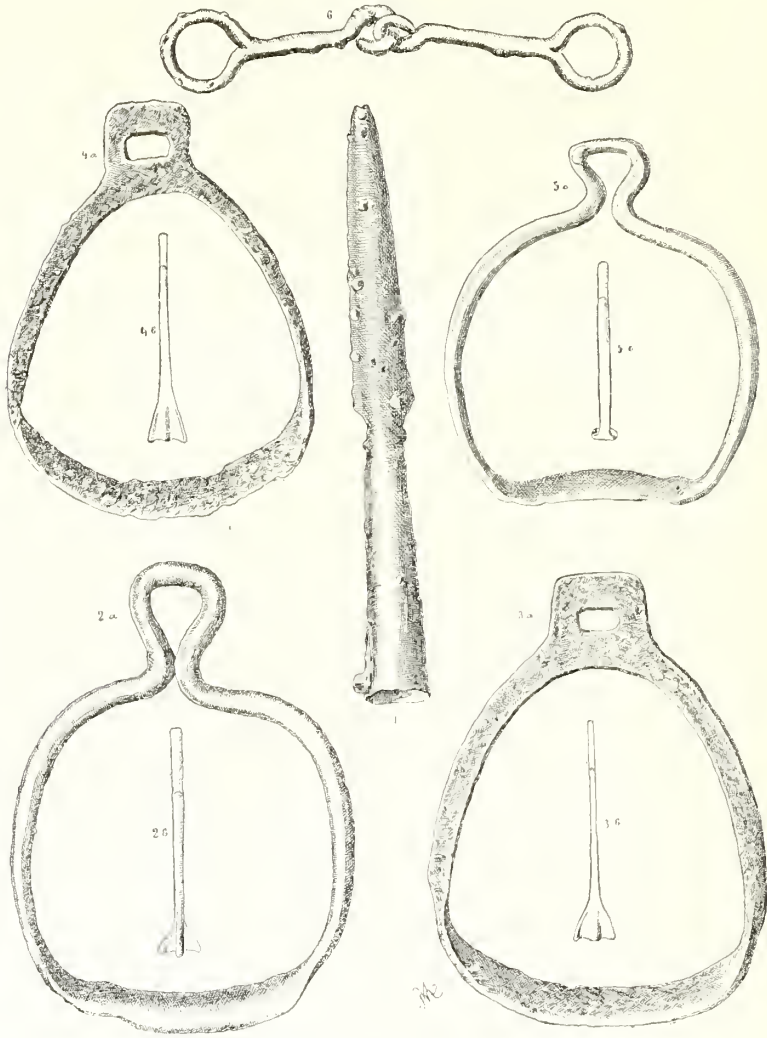
Kotaji lelet (Szabolcsm.) dr. Jósa András úr szivességéből közölhetünk itt egy lovas sírból megmentett néhány tárgyat, melyet a nyiregyházai muzeum őriz. Vasgerely (1. ábra), idoma igen jellemző; ismerjük az idomot a bezdédi temető 7-ik sírjából. Mindkét példánynál a penge meglehetősen keskeny és élük kevésé kihajló, alul a köpü felé éllel végződnek; a penge ezuttal nélkülözi a középső gerinczet, míg a bezdédi példánynak van tompaszögű gerincze; mindkettőnek a nyél beillesztésére szolgáló köpü hossza majdnem megközelíti a penge hosszát.

Feltűnő hogy a leletben két pár oly idomu kengyelvasat kapunk, mely eddig nem igen fordult elő együttesen. Mind a két forma ismeretes, a 3. és 4. sz. alatt ábrázolt négyszögfüllű kengyelt Bezdeéről, Horgosról, Zalasántóról birjuk.

A másik kengyelformát a fül hurkos alakítása jellemzi (2. és 5. sz.). Ezt az alakot az u. n. avar-bolgárkor sírjaiból ismerjük, fönmaradására a honfoglalási időszakban ez az első hiteles példa. 6. A vaszabla a meg-

szokott «csikózábla» példáját mutatja, a mely azonban a két szélső nagyobb karikát nélkülözi.

Domaházai lelet (Borsódm.). Úgy látszik, hogy több sírból való vas-tárgyak kerültek itt együvé. Az 1. és 2. szám alatt ábrázolt sajátságos kengyelformát néhányszor honfoglalási korabeli sírokban láttuk. Jellemző

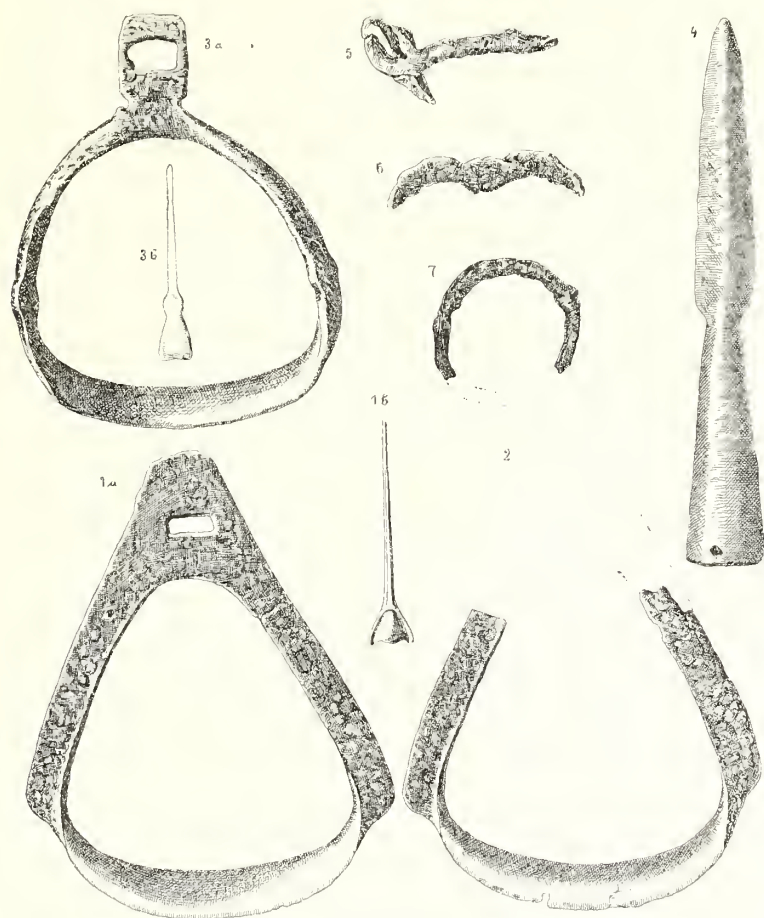
KOTAJI LELET (SZABOLCS M.)

a szabolcsmezei múzeumban 1/3 n.

a szárak széles és lapos idoma, a külső szélők nem hajlással, de egyenesen fut a csúcsos szög felé, belső szélők csúcsos ívben hajlik; a talp igen széles, alja gerinczes és két széle erősen lehajló; a szíjnak való rész igen szabályos négyszögű áttörést mutat; egyik példány (1.a) ép, a másiknak (2) csak az alsó fele van meg. 3.a a kengyel idoma az avar-

bolgár kengyel formákat közelíti meg, fülénél fogva, melynek a tengely irányában álló hossznegyszögformája van és alulról fölfelé vékonyodik. Ahol a szárai a talpból kiemelkednek körded kihajlás ékíti; ez oly jellemző részlet, melylyel a XI. századi aradmegyei sírmezők kengyelvasain is találkoztunk. 4. sz. A lándsa idoma inkább a lándsák bronzkori formáját példázza, mint a régi középkor avar s magyar szakaszából

DOMAHÁZA $\frac{1}{3}$ n.

ismert idomokat. A köpü falán a széle táján apró négyszögű áttörés, a nyél beleerősítésére szolgált. 5, 6, 7. a zabla töredékei.

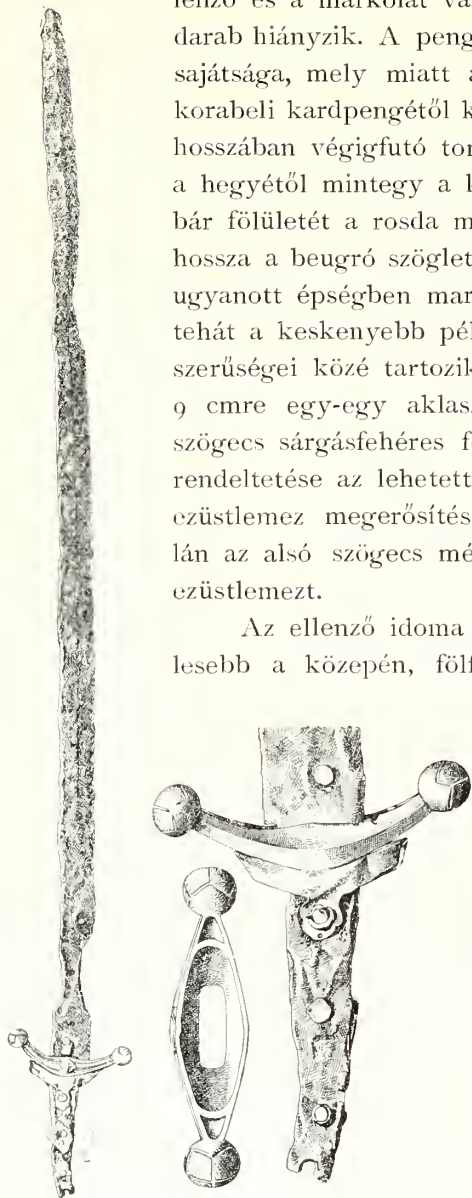
Az *esztergomi* egyházmegyei könyvtár helyiségében őriznek egy kardot, melyet Némethy Lajos esperes és esztergom-vizivárosi plébános szíves közlése szerint, talán a könyvtár épület építése alkalmával, leltek. Ugyancsak az ő szivességének köszönhető, hogy a kard rajzát itt bemutatathatjuk. A kard a legérdekesebb honfoglalási korabeli emlékek egyike. Megmaradt majdnem teljes hosszában a penge, megvan az el-

lenző és a markolat vasának külső végéből is csak egy kis darab hiányzik. A penge kevésbé görbe és egyélű, különös sajátága, mely miatt a többi, eddig ismert honfoglalási korabeli kardpengétől külön válik az, hogy mindkét lapján hosszában végigfutó tompa gerincze volt, melynek nyomát a hegyétől mintegy a közepéig még most is követni lehet, bár fölületét a rozsa megmarta és érdessé tette. A penge hossza a beugró szögletéig, a hol rajta ül az ellenző, 72 cm., ugyanott épségben maradt szélessége 27 cm.; ez a penge tehát a keskenyebb példányokhoz tartozott. A penge saját-szerűségei közé tartozik, hogy tövétől mintegy 1 cmre és 9 cmre egy-egy aklasszögecs jár keresztül rajta, mindkét szögecs sárgásfehéres fémből, talán rossz ezüstből való és rendeltetése az lehetett, hogy a penge tövét egykor borító ezüstlemez megerősítésére szolgáljon, a penge külső oldalán az alsó szögecs még most is szorít oda egy darabka ezüstlemez.

Az ellenző idoma a szokásos hajlást mutatja; legszélesebb a közepén, fölfelé hajló karjai keskenyülnek és mindegyike gömbbel végződik, anyaga bronz vagy sárgaréz. Hátsó oldalán az ellenző fölületét csak középső hossz tengelyén végig futó lapos gerincz díszíti, elülső oldalán közepett sarokra állított négyszög idom domborodik ki rajta, melynek oldalsó két sarkából egy-egy tompa gerincz vonul a gömbös végekig, mindegyik mezőben, mely így támad, egy-egy mélyített vonal, talán valamikor ezüst szál befogadására szolgált, mindegyik vonal két végén egy-egy mélyített pont.

A gömbök fölületét kereszt-

idomba helyezett négy vonalas idom ékíti. Az ellenző vízszintes alkatát fölülről tekintve külön ábrában mutatjuk. Idomát csúcsos végű kis sajkához lehet hasonlítani, mint az egyik demecseri kardnál, csakhogy ezuttal a felálló falakat a két csúcs táján egy-egy harántosan futó fal összeköti úgy, hogy három mélyedés támad. Alulról tekintve a tagozás hasonló, csakhogy a csúcsok felé eső háromszögű mezőben csúcsos cikkely domborodik ki a mélyedésben, mely ezuttal csak díszítés és reminiscencia, mert

ESZTERGOM.

az egész ellenző egy darabból öntött bronzdarab. Ily bronzellenzője van a székesfehérvári (demkóhegyi) kardnak. Máskor, midőn a kard markolati nyújtványát ölelő lemez vasból való, mint az egyik már idézett demecseri kardnál (2. ábra) a sarokcikkely üres, a bronzöntvénynél tehát a háromszögű domborulat az ürességbe nyúló kunkorodás emlékezetének tekinthető. Úgy sejtjük, hogy az ellenző felső oldalán látszó mélyedést valamikor ezüstburok borította csakúgy, mint a hogy még most is ezüstlemezzű hüvelypánt takarja az alsó mélyedést. A hüvelyburkolat síma és a markolatnyújtvány mindkét lapos oldalán a középtengely irányában álló hármascikkelyű levél idomával végződik. A levélen átjáró aklasszögecs erősítette a lemezburkolatot a famarkolatra, melyből egy darabka még megmaradt a burok s a markolatvasa között; a buroknak most nyílása van alul, azelőtt a nyíláson át kibujt a markolat fája, mely ezentúl a vasnyújtványt borította. A nyújtvány vége felé keskenyül, tengelye hajlított és ferdén áll az ellenzőre úgy, hogy a penge kihajló élével ellentétesen behajlik. A vasnak mintegy közepén átjáró aklasszögecs az egyik oldalán egy darabka vaslemezt szorít le; úgy látszik, hogy ez utólag került reá, talán mivel meglazultak a markolatok farészei. Ugyan ily utólagos javításról tanúskodik az a kis vaspléh, mely a hátsó oldalon a felső szögecs feje alatt s az ezüstlemez fölött megmaradt. A tarczali karddal együtt előkerült egy ezüstlemezzű hüvely, mely az esztergomi kard az imént jelzett hüvelyével összetalál; az esztergomi példány szerint most már a tarczali kardmarkolatának a kiegészítését is el tudjuk képzelni. Viszont a tarczali markolat végső befejező gömbjéről megmaradt borítólemez szerint lehet az esztergomi kard markolatának a befejezését eltalálni. Két szögecs szolgált a gömb megerősítésére, az egyik megmaradt és három karélyú ezüstlemezt szorít még most is a markolat vasához, a másik szögecsnek csak az átjáró lyuka maradt meg, mert itt a markolat vasa csonka; egész hossza most csak 9 cm.

Komárommegyében a szilasi pusztá tercsi dülő nevű részén 1899-ben földmunkálatok alkalmával sírokra akadtak, melyeknek mellékleteiből a birtokos szíveségéből néhány darab a n. múzeumba jutott. Az összes daraboknak az ábráit ide csatoljuk.

1. és 2. két X. századi sammanida pénz (dirhem), többszörösen átlukasztott példányok, melyeknek nyilván az volt a rendeltetésök, hogy a ruhára varrassanak.

3. Gömbidomu gomb aranyozott, ezüstlemezből, apró karikával a megerősítésre. Fölületét domborura trébelt ékítmények díszítik, az alapot gyűrűző poncczal érdessé tették. Ábránk oldalnézetben mutatja a gombot és a fölötte lévő háromszög a gömb aljának kiterített képét ábrázolja. A mustra derékszög alatt egymásra találó négy léczet mutat; az alsó felén a keresztágak végeit körszelvényű léczek kötik össze egy-

mással. Az így bekeretelt szögöket mindig hármassal tölti ki, míg a körszelvények közt három szívidomu levél domborodik.

4. és 4.a. Kisebb gömbidomu gomb aranyozott ezüsből; a gyűrűcske csonka, tövét gyöngyözött kör fogja körül. Fölületét domborulatok ékítik. Ezeknek a mustrája dupla léczekből alakított csipkézett keretet mutat, mely a gömb tövén köröskörül vonul. Így hat csúcs támad; minden második csúcsból kiindul a gömb főtengelye irányában futó lécztag és ezek befoglaló keretül szolgálnak a közbeeső csúcsokból

PUSZTA-SZILAS.

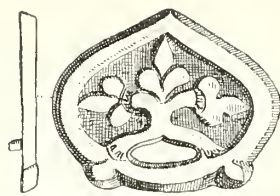
1. és 2. 1/1 n 5-7. 2/3 n

kiinduló négytagu levelek számára; a kiterített mintát mutatja 4a) ábránk; mindig két-két levél áll egymásmellett és mindegyik levél bekeretelt kisebb és nagyobb félholdidomból áll.

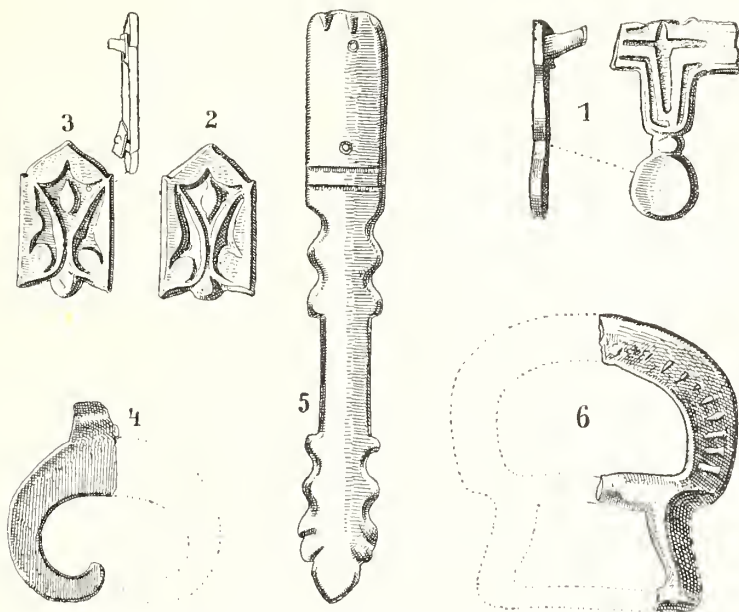
5.—8. Keskenyebb és szélesebb ezüstszalagok töredékei egykoru rendeltetéséről csak annyit sejtethetünk, hogy a rajtuk lévő lyikacsokon valami alapra voltak erősítve.

Kis-Kun-Halas. A halasi ev. ref. főgymnasium múzeumában a halasi határból származó több leletet őriznek, melyeket a múzeumi gondnokság szíveségéből rajzban is bemutatathatunk. a) A balotai pusztáról származik rossz ezüstlemezből vert szívidomu boglár. Szélesebb

átmérője 3 cm. a csúcs irányában kisebb átmérője 2,5 cm., a csúcscsal ellentétes szélén 8 mmnyi rés van. A rés külső szélén síma párkány, mely mindkét végén apró bütyökkel végződik, azontúl laposan kidomborodó sáv fut végig a boglár szélén. Az áttörés belső szélét két felől ujjasvégű keskenyebb domború sáv szegélyzi, mely a rés csúcson egyesül s odább ismét ellentétes irányokban kihajlik; mindegyik ág hármás levéllel végződik, a levelek s a sáv vége között rovátkolt harántos szalag, mely azonban csak a balsó ágnál maradt meg tisztán, a jobbik ágon határozatlanok az idomok. A két ág elhajlási szögéből szintén hármás levélidom emelkedik ki. A lemez alján három apró szögecs állott ki, az egyik letört.

KIS-KUN-HALAS,
BALOTAI PUSZTA $\frac{2}{3}$ n.

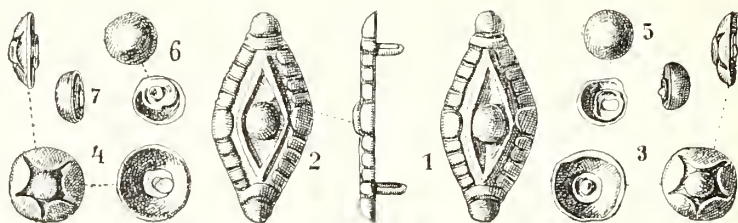

KIS-KUN-HALAS, BODOGLÁRI PUSZTA $\frac{2}{3}$ n.

b) Bodoglárról való kilencz apró fémtárgy, sárgarézből vagy bronzból, legtöbbje csonka. 1. Pánt-féle lapos lemez, mely mostani csonka állapotában kereszt három ágát példázza, egyik ág koronggal végződik, közepett négyágú keresztmélyedés talán zománcz-féle anyaggal van megtöltve, a szegély hosszában vékony vonalas mélyedés futott körül. Az egyik a keresztág aljából 8 mm. hosszú tompa szögecs áll ferdén ki, mely nyilván arra szolgált, hogy vastag bőrrétegben álljon meg. 2. és 3. Két egyforma ötszögű lemezke szíjak végéről. Szélességük 12 mm., hosszuk 2 cm. Csúcsos végén két széle kördedszelvényű

domborodással szélesbül befelé, két párhuzamos széle mellett hosszában ketté szelt palmett idom szélesbül a tér felé, a két félpalmett között az alsó levéltől a felső levél csúcsáig vonuló két keskeny ág domborodik ki, a két ág hajlási szögében a csúcs irányában tojásdad idom domborodik, az ellenkező hajlási szögből bütykös idom áll ki. A két lemez alján két apró szögecs áll ki és mindegyiken még rajta van az apró négyszögű szorító pléhecske. 4. Félholdidomú csüngő feledarabja hajlásának felső széléből hengerded idomban hajlik ki a füle. 5. Pántlemez, talán szekrénykére volt erősítve, a mit végső harmadán látható két kis átjáró lyuk mutat; az ellentett végének idoma palmett körvonalait példázza, közben pedig párhuzamos idomú és csipkézett szélű a pánt két része.

Volt még a leletben egy bronzcsatt fele töredéke és egy kis pálcza, melynek fele négyélű, másik fele hengerded, valamint két más határozatlan bronztöredék.

KIS-KUN-HALÁS, INOKAI PUSZTA $\frac{2}{3}$ n.

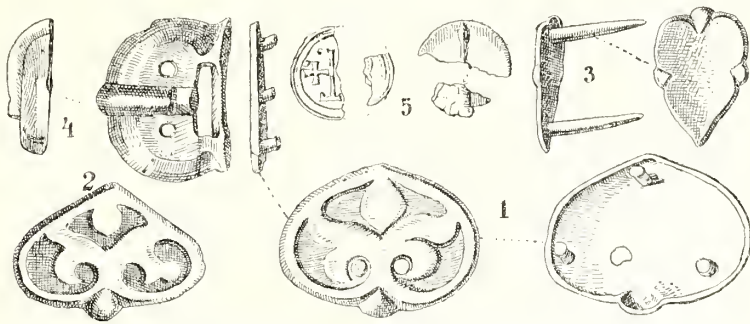
c) Inokáról valók rhombikus és kerek boglárkák rossz ezüsből. A rhombikus idomot két ábrában mutatjuk be (1. és 2.), a középső gömbszelvényű domborulat belső egyenes vonalas és külső gyöngyözött keret szegélyzi; a gyöngykeret két hegyes és két tompa csúcsán a gyöngyidom nagyobb mint a többi. A fölület mélyedésein az aranyozás most is megvan. A lemez alján a hegyes csúcsok táján egy-egy sodronyos fül áll ki. Az egyik boglár egyik hegyes csúcsán átlyukasztott, a többi nem. Megmaradt egészben hét ilyen boglár.

Kerek idomu boglár kétféle van, nagyobb és kisebb. A nagyobbiknak (3. és 4. ábra) a fölületén közepett gömbszelvény idom s körülötte öt szírom domborodik, az egész fölületen megmaradt az aranyozás nyoma. A boglárkák aljából kiálló szögecsen megmaradt a pléhes szorító lemezke. A kisebbik fajta boglárka (5., 6., 7., síma ezüst fél-gömb, melynek aljából kiáll a szögecs s rajta megmaradt a szorító lemezke, egészben van hat darab.

A lelethez állítólag hozzátartozik egy kerekded ezüst sodronygyűrű fele része és két sodronyos munkát utánzó, áttörtművű, lapított gömbszelvényű rozetta, melynek középső áttört gyűrűjéből hat három-

szögű áttört czikkely indul ki. A hol a hegyesszögök a gyűrűvel összeérnek, közben mindig egy apró gyűrűcske ül; a hegyes szögű czikkelyek egyenes szárai egy-egy pettyel végződik, mely fölött a harmadik záró oldal körszelvényidombban kihajló; a kihajlásokat mindig egy-egy kerekded petty köt össze. Úgy látszik, hogy e két ékítmény modern időből való, mert nem sodronyos mű, de pléhből való és préselt.

d) Rekettyéről való két szívidomú pityke, egy szívidomú lapos díszítmény s egy csatféle. A két pityke bronzöntvény és az egyiknek (1. ábra) a felső lapján még világosan fönmaradt az ezüstözés. A szegélyző lécz a csúcscsal ellentett oldalközepén összeér, külső sarkát gömbszelvényű petty tölti ki, belső csúcsuból ötszirmú palmett nő ki; a boglár alján három szögecs maradt meg, egy negyediknek megmaradt az áttört lyukacsájája. A másik boglár (2. ábra) durvább mű,

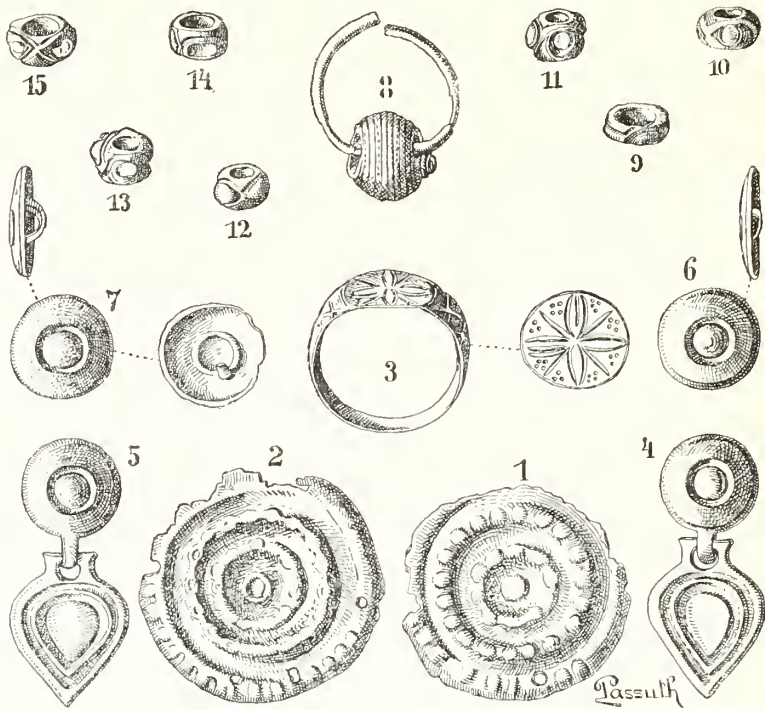

KIS-KUN-HALAS, REKETTVEI PUSZTA $\frac{2}{3}$ n.

fölülete nem volt aranyozott, domborművének a rajza hasonló az előbbiéhez, de zavarosabb, a mennyiben a palmetta középső levele egészen külön válik s a két oldalsó levélpár sem tartotta meg szorosan a szokásos idomot. Aljából két szögecs áll ki. Hármasszevű szívidom bronzból (3. ábra) fölülete síma, a három szírom sarkait egy-egy kisebb czikkely tölti be, aljából két cm. hosszú szög áll ki, a mely bizonyára fára való erősítésre szolgált csat. Ezüstözött utánzású (4. ábra) a kidomborodó lemezen a ferdén fölfutó széle példázza a gyűrűt és közepett kidomborodik a nyelv idoma, mely mellett két apró lyukkal van áttörve a lemez, a nyelv tövén harántos rés van.

Apró ezüst korongocska, átmérője volt 12. mm. van belőle egy nagyobb s egy kisebb töredék a nagyobb töredéken egyenszerű keresztke s fölötte gömböcs domborodik, mellette egyenes vonal domborodik s a kisebb darabon mintha a P kerek hajlata maradt volna fön; az egészet párhuzamos vonal keret futotta körül. Az alján közepett gerinczforma emelkedés, mely egyik részében keskeny fal gyanánt mutatkozik, a második töredéken pedig mintha tűzben vett volna föl szabálytalan formát.

e) Zsand korongos pléhek (1. és 2. ábra) központi dudorral és három központi dúdoros körrel, a külső dúdoron, a hol megmaradt a hat példányon, apró lyukas áttörések vannak fölvarrásra. A korongok egymással össze izzasztott több lemezből állanak, némely példányokon a dúdorok gyengén behorpasztattak, a dúdorsorok közein a külső lapon az aranyozás most is sok helyütt megvan. 3. ábra. Újra való gyűrű sárgarézből; kiszélesülő feje tojásdad, rajta vonalas rajz, egyenszárú, keresztbe rakott négyszirmú virág, a keresztágak s a szirmok között négyesével elhelyezett apró pontok; a fej rajzát vonalas kör foglalja

KIS-KUN-HALAS, A ZSANDI PUSZTÁRÓL $\frac{2}{3}$ n.

be, attól jobbra-balra a gyűrűt két-két egymás mellé helyezett kereszt díszíti. 4. és 5. ábra csüngős pityke, rossz ezüsből, két részből áll, kerek felső lemezből, melyet mélyített s aranyozott vonalkör ékít s a lemez széléből kiálló fülöncsüngő lemezből, melynek fölületét, a külső szélét kísérő kettős, aranyozott mélyedés díszíti; a felső lemez alján kiálló fül. A leletben három teljes csüngős pityke van; két, más párnál, a fül letört, egynél csak a felső korongos pityke maradt meg.

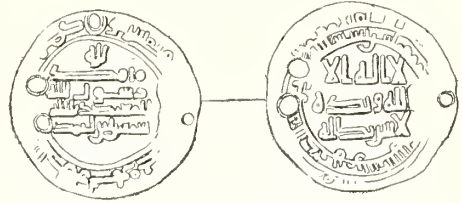
6. és 7. ábra. Korongos pitykék, rossz ezüsből, körídomú aranyozott vonaldísz, alján apró füllel; van három ép példány és két csonka darab.

8. Rossz ezüsből való sodronykarika, rajta csüngő csigaidommal, melyet egymás mellé forrasztott rovátkos sodrony szálakból alakítottak.

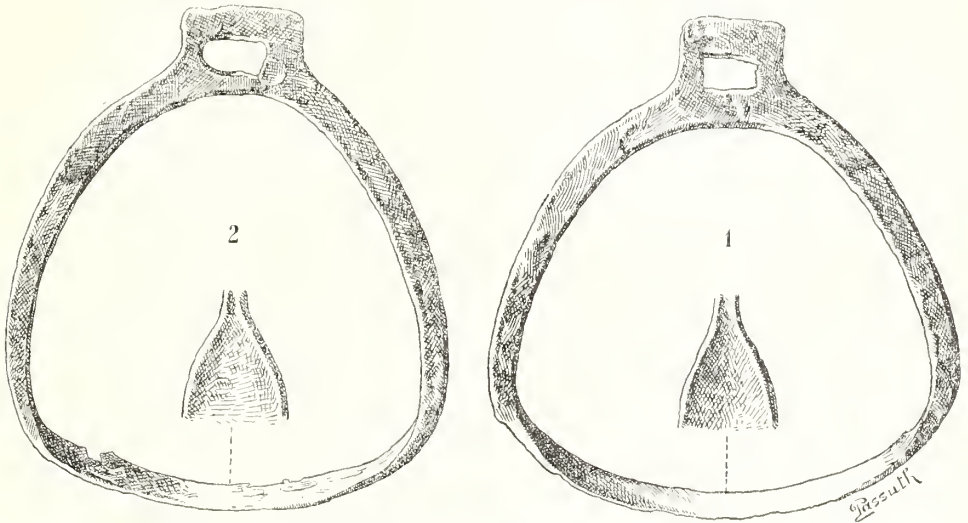
Hat darab üvegyöngy is volt a leletben, melyből ötöt mutatnak be 9—15. számú ábráink. 9. Kékesfekete üvegyöngy, melyen zöld betét volt; 10. feketés üvegben fehér hurkos betét, minden hurokban zöld petty; 11. fekete üvegben vöröses hurkos betét, minden hurokban zöld petty; 12. fekete üvegben fehér hurkok, minden hurokban sárgás petty; 13. fekete üvegben zöldes hurkos betét, minden hurokban zöldes petty; 14. feketés gyöngy hurokra járó kidomborodó sárgás körülfutó sávokkal; 15. zöld hurkos sávok, a hurokban kidomborodó zöld pettyek.

Kecskeméten az evangélikus collegium gyűjteményében többszörösen átlyukasztott sammanida érmet őriznek, mely Szilády Áron meghatározása szerint Ismael ben Achmed fejedelem korából való, a ki Kr. u. 892/3—907/8-ig uralkodott. Minden valószínűség szerint a városi határban lelték.

KECSKEMÉT.

Pest m. Pusztá-Szent-Imrén Blaskovich Sándor úr birtokán a házi kertben földmunkálatoknál több ízben kerültek elő régiségek, melyek-

A) PUSZTA-SZENT-IMREI KENGYELVASAK $\frac{1}{2}$ n.

nek együvé tartozása nem egészen biztos. A tulajdonos szíves volt a gyűjteményében őrzött tárgyakat rendelkezésünkre adni és most ábrákat közléteszünk.

A) Két kengyelvas biztosan e korból való (1. és 2.); valószínűleg lovassírból származnak. A kengyelszárok laposak, a talp kevésbé kihajló és nélkülözi alul a gerinczet, a fül szabályos négyszög, a szíj-

nak való áttörés egyiken szabályos négyszög, a másikon szabálytalan az idom.

B) 1. Ásó vasalására szolgáló lemez. Külső szélén éles a közép-tengely felé vastagodik a lemez és belső széle felé kétrétű, itt magába szorította az ásó fából való hajlított tagját. Hasonló vasalást ismerünk kecskeméti sírból. A pusztaszentimrei ásóvas is származhatik a honfoglalás korából; de mivel a fából készült ásók ily módon való föl-szerelése vasból készült éllel a XIX. századig volt szokásban és semmi lényeges átalakuláson nem ment keresztül a pusztaszentimrei példány újabb származása sem tekinthető teljesen kizártnak.

B) PUSZTA-SZENT-IMRE $\frac{1}{3}$ n.

2. és 3. Egy egész és egy fél vaspatkó. Patkókat a honfoglalók korából nem ismerünk; valószínű, hogy a pusztaszentimrei példányok is a későbbi középkorból származnak.

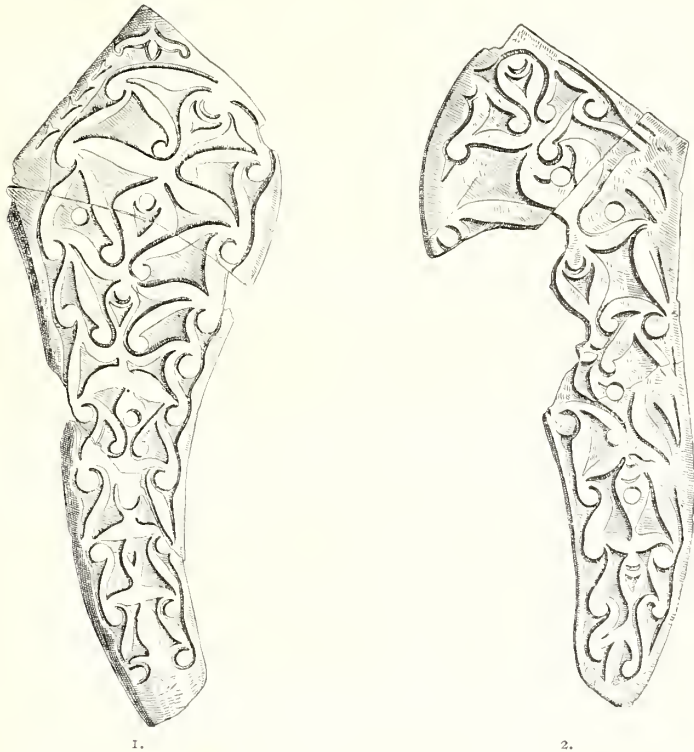
4. Vaszabla fele része; megvan a lapított karika és a ló szájába való egyik rúd. Az egyszerű «csikószabla» fajtájából való, a mely sűrűn jelentkezik honfoglalók sírjaiban.

C) A pusztaszentimrei leletek között legérdekesebb az itt bemutatott 10 darab csontlemez, melynek alsó oldala síma, míg a felső oldalt a lemez fölületéből kifaragott lapos domborművek ékítik.

Az 1. és 2. számú lemezek formája azt engedi sejteni, hogy nyereg alsó állványának első végeit díszítették velök. Mindegyik lemez hosszú tengelye irányában néhány átjáró lyuk arra szolgálhatott, hogy faszöggel az alapra reá erősítették. A dombormű mintája kissé kopott, de az első darabon elég jól fölismerhető. A mustra a széles végen két

harántosan fekvő levéllel indul meg. A levelek külső végei kördedek, belső végeik találkozási pontján a középső tengely irányában két szirmú virágnak alsó hurkos keretű szívidomú tagja nő ki, ez az idom a lemez szélesebb részén a középtengely irányában egymással összefüggően háromszor ismétlődik; a harmadik virág dupla szirmjaihoz még egy sziorompár csatlakozik, ezentúl a virágok a tér szüke miatt mindinkább elsatnyulnak és a végen már csak egy levélnek jut helye.

E középső virágsort a hullámzatosan kiképezett szélkeret hosszában szalagos indák követik úgy, hogy végig körökben egymáshoz

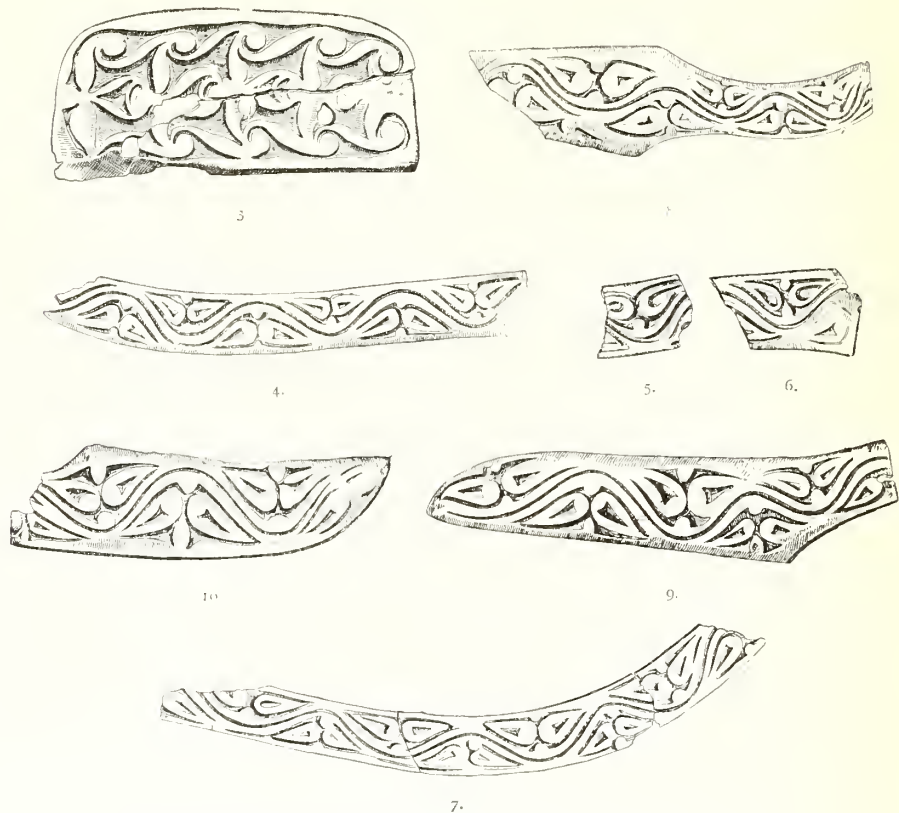

C) CSONTLEMEZEK PUSZTA-SZENT-IMRÉRŐL (PEST M.) $\frac{1}{1}$ n.

csatlakoznak, ugyanott a virágszirmok végeivel egyesülnek és onnan a középtengely felé, a két sziorom alá, egy-egy szalagos indát bocsájtanak. Ezek a ferdén álló indapárok csak négyszer ismétlődnek, azontúl a szűkülő téren nincs számukra hely. A 2. lemez mustrája csak kevésé különbözik az elsőtől.

3. Hossznégyszögű lemez két derékszögű és két tompított csúcscsal. A hossz tengely irányában csekély változással ugyanaz a virágmustra ismétlődik, melylyel az első két lemezen ismerkedtünk, a két harántos sziorom végeit a két hosszoldal irányában vonuló szalagos indák kötik össze.

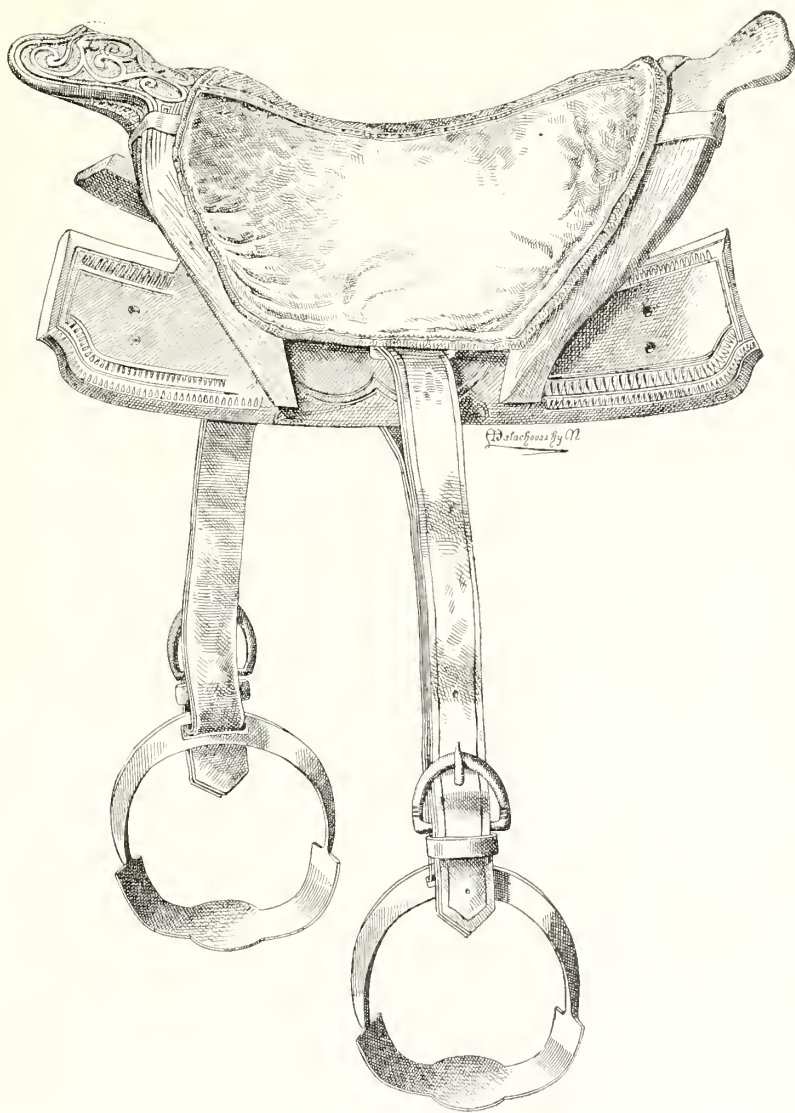
4—10. Legtöbbnyire hajlított sávok, melyeknek fölületét majdnem egyenlő indás mustrával díszítettek, a mi mutatja, hogy egymással összefüggtek, bár a fönmaradt töredékek hiányos volta nem engedi az eredeti folytonosságot fölismerni. Csak valószínűséggel lehet állítani, hogy nyeregállványának alsó szélén futottak végig. A rajtuk mutatkozó mustra, hol egyszerű, hol dupla inda; mely a tér keskenyebb vagy szélesebb terjedelméhez képest alacsonyabb vagy erősebb hullámokban végig vonul. Kétszer megvan az inda vége vagy kezdete.

C) CSONTLEMEZEK PUSZTA-SZENT-IMRÉRŐL (PEST M.) $\frac{1}{2}$ n.

Egyik esetben (8. ábra) körrel végződik, a másik alkalommal belé fut a sarokba (10. ábra), mindegyik hullám völgy felé kis félkörű kihajlás áll ki az indából, mely mintegy virágszárát helyettesíti, mert két hegyesvégű levél közé nyul, mely két felé áll, félkörű szélesebb végén egymással érintkezik és egyik oldalával az inda hajlását követi, minden levélben ékforma mélyedés van, mely a levelet úgy tünteti föl, mintha zárt hurok volna. Mennél nagyobbak a levelek, annál közelebb jár az idomuk az 1. és 2. lemez ornamentikája közepén észlelt virágok alsó hurokforma tagjához. Némely sávon (4. és 8. ábra) a sáv

keretéből is indul a két lapról érintkező pontja felé egy kis félkör, hogy ha a tér megengedi (9. ábra) a nyulvány csücsossá válik és egy ízben (10. ábra) csücsös levéllé növi ki magát, mely a keret két hullám vonalának találkozási pontján nő ki.

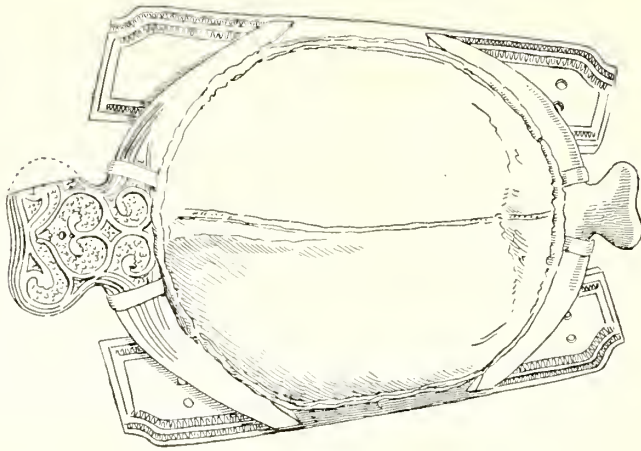

11. ábra

A SZABAD-SZÁLLÁSI NYEREG OLDALRÓL TEKINTVE.

A n. múzeumi régiségtár faállványú magyar nyeregjei sorából közlünk egyet a 11—13. ábrákban, melyet nem rég Szabad-Szállásról szereztünk. Látni való, hogy e példányon úgy az alsó szánformájú állványt, valamint a felső ülőhelyből elől-hátul kinyuló csücskét faragásokkal díszítették. Vannak más nyergeink, melyekben a díszítésre ele-

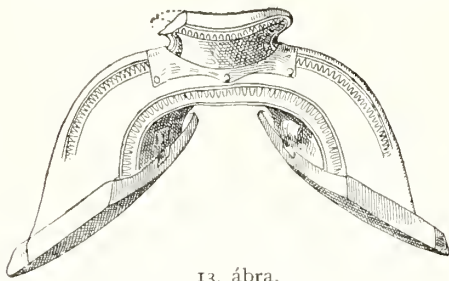
fántcsont és fémbetéteket használtak. Úgy képzeljük, hogy hasonló módon a reá erősített pusztaszent-imrei csontlemezekkel díszíthették a megfelelő fölületeket.

12. ábra.

A SZABAD-SZÁLLÁSI NYEREG FÖLÜLRŐL TEKINTVE.

Török-Kanizsa (Torontál m.) Tallián Béla képviselőházi alelnök úr birtokán 1899-ben a szőlőművelés alá előkészített területen a földmunkások számos régiségre akadtak, melyeket a tulajdonos a n. múzeumnak ajándékozott. A régiségek az őskortól az újabb korig terjedő legtöbb időszak van képviselve.

13. ábra.

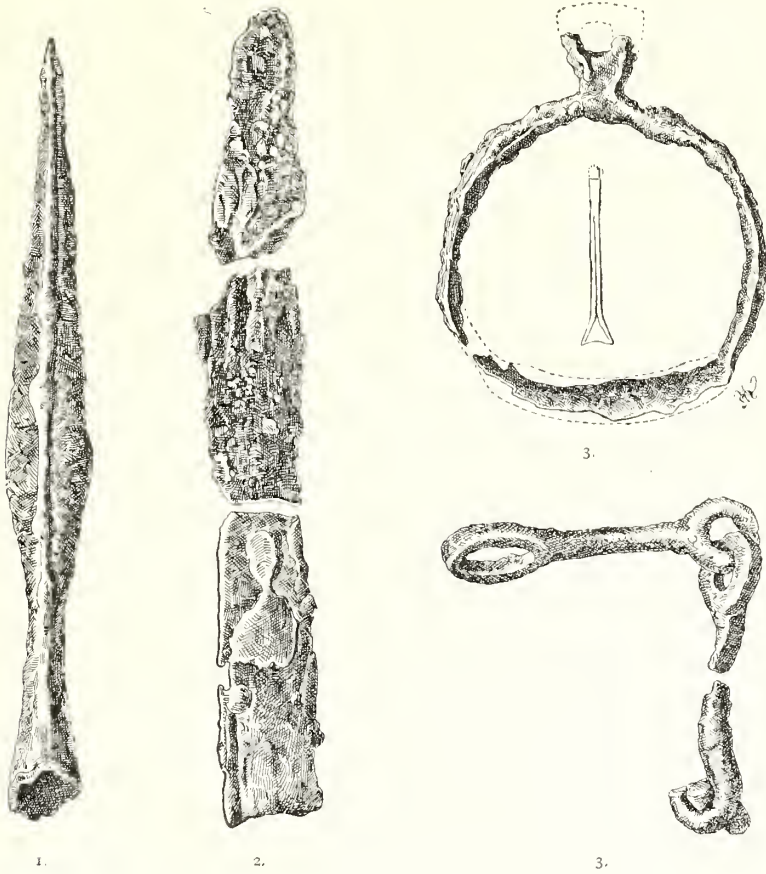
A SZABAD-SZÁLLÁSI NYEREG ELŐLRŐL TEKINTVE.

Néhány darabja, melyet ábrában is bemutatunk, a honfoglalási korbéli lovassírból látszik származni. 1. ábra Vaslánda keskeny szárnyú erős gerinczczel, a köpüje csonka. 2. ábra, egyélű vaskard három össze nem függő töredéke. 3. ábra, kengyelvas kerekdeden kihajló szárakkal, a talp keskeny és kevésbé hajlott, a fül csonka. 4. ábra, zabla csonka töredéke; kérdéses, vajjon a rajzban melléje tett töredék oda tartozik-e. Valószínű, hogy ehhez a leletcsoporthoz tartoznak még egy szíjcsat darabja s egyéb apró vastöredékek.

A *székesfejérvári* határból való sammainda dirhemet szerzett 1900-ban gr. Zichy Jenő úr kereskedő útján. A gróf úr szívességéből közölhetjük hű ábráját, mely mutatja, hogy az érem a X. századból való.

Duna-Szekcsőrről származó bronzpitykét szerzett a nemzeti múzeum 1902-ben egy pécsi magángyűjteményből. A hatszögű lapos lemezke oldalai kihajlók hurkos levelekből alakított lapos domborművű keret

szegélyzi szélét és a hol a hurkok végei hatszor szögben találkoznak, mindig egy-egy kis körded gyűrűtag köti őket össze. Az egyik gyűrűtagból palmett idom indul ki és tölti be lapos kidomborodásban

TÖRÖK-KANIZSAI RÉGISÉGEK $\frac{1}{3}$ n.

SAMMAINDA DIRHEM SZÉKESFEHÉRVÁRRÓL $\frac{1}{1}$ n. DUNA-SZEKCSŐI LELET $\frac{1}{1}$ n.

a mezőt. A palmett szára kettős hurokból áll kéthurkos levélpár áll kétfelé és a tengely irányában a felső levélpár találkozására helyén félgyűrű és kúpos levél borítja a közt. A kor mustrái között vannak

rokonízlésűek, de úgy a palmett középtagjának az alakítása, valamint az oldalsó levelek formája sajátzerű jelleget öltött. A gyűrűcskével váltakozó hurkos keret a bőr pitykéin közönségesen tapasztalt sajáttság. A lemezke alján három tompa szögecs a bőrre való erősítést tette lehetővé.

Budapest, 1902 szeptember.

Hampel József.

A MUNKÁCSI PÉNZVERDE.

Bereg vármegye Munkács vára és az ahhoz tartozó uradalommal együtt 1619. évben Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek élte fogytaig átengedtetvén és gróf Eszterházy Miklósnak, ki ez uradalom birtokába neje, Mágóchy Ferencz özvegye, Szerdahelyi Dersffy Orsolya kezével együtt jutott, 1620-ban Munkács helyett Fraknó adatván, az 1622-dik évi soproni országgyűlés 29. és 30. törvénycikkébe foglalt határozatai szerint háromszázezer magyar forintban örökösen átadatott. S ennek következtében a fejedelem koronkint, így 1623 február hó elején is személyesen tartózkodott itt. Úgy tudjuk, hogy e fejedelem érmeit leginkább Nagybányán verette, mégis nyoma van annak, mintha pénzverdéje Munkácson is lett volna.

A város irattárában ráakadtam egy azonkorú okmányra, mely erről némi, bár homályos említést tesz. A városi pecsét alatt kiadott oklevél egész terjedelmében következő tartalmú: «Memoriale anno 1627. die 2-a junii. *Urunk ő felsége jó akaratjából jöttenek volt ide városunkba pénzverők, úgymint Jakabus Cejt (Zeit?) is, az a pénzverő urunk ő felsége akaratjából kívánván itt házat avagy házhelyet azhol megszeretné venni, annak okáért az korbéli udvarbiránk, úgymint Buday István urunk a várost eljárván, úgy kedvelték meg a Dobronyi Tamás pap uram házát és ugyanott mellette az Halász András házát, úgymint harmadrészt; annak okáért Buday István urunk ide hivatván Dobronyi Tamás papot és a házát megáruolván Tamás paptól, úgymint a kétrész százharmincz forinton, ilyen conditioval, hogyha Jacobus Cejtnak elmenése avagy holta történnék, tehát az Tamás pap maradéki leténnék azt a pénzt, tehát az épületet kitudván avagy elhordatnák, visszaszálljon a Tamás pap gyermekeire; viszontag a harmadrészt Halász Andrástól árulták meg negyven forinton; annak okáért Isten kiszólítván itt városunkban azt a pénzverő Cejtöt és a nemzetes nemes és vitézlő Balling Fános urunkat, Munkács várának főkapitányát és Dobronyi Tamás papné alázatos duplicatiója által megtalálván, hogy kapitány urunk könyörülne rajta, az őstől maradott örökséget ereszténé kezekhez a véneknek; mely*

alázatos supplicatióját meghallgatván és megértvén, kapitány urunk és szalasztott ide mireánk, a városbeli bírákra és polgárookra, hogy tudósítsuk és bizonyoságot tegyünk róla, hogy tulajdon őstől maradt örökség volt és nem szinte jó akaratjok szerint adták volt el. Annak okáért én, Macsolai Mihály, Munkács városának főbírája, az én polgári tanácsimmal és eskütt bíráimmal együtt adjuk bizonyoságul ez levelünket kapitány uramnak, hogy a felül megírt Tamás pap háza tulajdon őstől maradt örökség, melyet mind egész várostól tudunk. Anno 1631. dei 1-a Septembris. P. S. Ha a Halász András maradéki jövőben ki akarják váltani, tartozék kibocsátani azt az részt, úgy mint a pusztát».

Bethlen fejedelem e közben, még 1629. évi november hó 15-kén elhunyván, a vár és uradalom nejére, Brandenburgi Katalinra szállt, kinek hű embere és kezelője volt a fönnebb említett gelsei Balling János, kit főkapitánynya és uradalmi prefektussá még a boldogult fejedelem tett volt. Vajjon Cejt Jakab pénzverő itt valóban alakított műhelyt, pénzverdét, vagy más czélből telepedett le Munkácson, arról bővebb adatok nem adnak felvilágosítást; de az bizonyos, hogy ez időtől a város egyik utcáját még nyolczvan év multán is *pénzverő-utczának* neveztek, mint arról lentebb teendek említést.

Bethlen és illetve özvegyéről a munkácsi birtok *I. Rákóczy Györgyre* s általa utódaira szállt, úgy, hogy utolsó birtokosa a nagynevű és nimbusú *II. Rákóczy Ferencz* volt. Ez, mint tudjuk, 1703. évi június 16-kán az elébe ment kurucz felkelők élére a beregmegyei Beszkid hegy ormán állván s azokkal Munkács alá vonulván, az első meghíúsult összetűzés után, június 28-kán, mely alkalommal az egész város is elhamvasztatott, ismét Galiczia felé kivonult, de július 4-ikén Zavatka (most Rákóczyszállás) nevű ruthén helységben gróf *Bercsényi Miklós* segédcsapataival találkozáván, innen kibocsátá ama örök emlékezetű s gyujtó felhívását a nemzethez, mely így kezdődik: «Recrudescunt vulnera gentis Hungaria», s visszaindult s nemsokára a Tisza mentében hozzá csatlakozott fölkelőkkel diadalmasan lobogtatá zászlóit. November hó 6-kán Tokajból írt levelében értesíti a megyét, hogy a munkácsi vár bevételel *Majos János* ezredkapitányra bízta; ki még azon év őszén megjelent itt kuruczaival, a várat körülzárolá és koronkint megostromlá, míg végre 1704. február hónapban be is vevé. Ez ostromlás alkalmával a szilaj kuruczok nemcsak a vár alatt elterült úgynevezett Huszárvárat, hanem annak sánczain belül a Latorcza folyó balpartján állott, négy kőre forgott malmot is fölégették, úgy, hogy annak csupán falai maradtak meg. Ezt azért említem meg itt, mert 1705. évben Rákóczy Ferencz fejedelem, midőn Nagybánya várost, hol pénzverdéje működött, veszély fenyegeté, intézkedett az iránt, hogy a *pénzverde itt Munkácson állttassék fel*; e végre kiszemelték az ostrom alatt elpusztított malomépületet, mely

a sánczokkal bekerített és az alsó várhoz tartozott Latorczaparton, a mostani palánkai temető mögött állván, teljes biztosságot nyújtott.*

A fejedelem még 1705. decz. 20-kán *Beregszászban* lévén, onnan írt Bárczy Zsigmond nagybányai kapitánynak, hogy ott hagyjon ötven hajdút, s midőn *Ajtay Mihály* pénzverdei felügyelő a fejedelem intézkedéséhez képest a pénzverdét Munkácsra szállítandja, adjon melléje kíséretül tizenhat hajdút.** Deczember 30-ról ismételten írt ő ez ügyben a nagybányai birónak és Bay László munkácsvári alkapitánynak is. Majd 1706 január 10-ki levelében megrendelte a fejedelem, hogy Bay az ideszállított pénzverdét a várban alkalmas helyen helyezze el: január 31-ki parancsában pedig akkép intézkedett, hogy a pénzverő gépezet felállításához szükséges munkásokat az udvarbiró illő díjazás mellett állítson ki. Így Ajtay személyes felügyelete alatt a gépezet felállítatván a helyreállított malomépületben, a pénzverde működésbe hozatott, a szükséges verőmintákat a pénzverde személyzetéhez tartozott jeles vésnök, Ocsavay Dániel készítvén. S jóllehet, hogy Ajtay itt pénzt csupán 1706. év elején kezdte tényleg veretni, az erre alkalmazásba vett verőminták mégis már az 1705. évszámmal jelöltettek meg, mennyiben az első itt kiállított *libertások* ez évszámmal láttattak el.

Ezen Rákóczy fejedelem által nemcsak Munkácsra, hanem Nagybányán és Körmöczbányán is veretett rézpénz, melyet azon időben közönségesen *kongó*-nak neveztek, nincsen általában az illető kiállító pénzverde nevével megjelölve, mennyiben csupán némelyikén látható a K. B. és illetve C. M. (Castrum Munkács). A három cm. átméretű X és három és fél cm.-nyi átmérőjű XX polturas rézérmekek, melyeknek egyik oldalán a fejedelmi koronával fedett országos czimer, a másikán pedig a szent Szűz a kisdud Jézussal ölében és e fölirat: *Pro libertate* látszik, úgyszintén a két cm. átméretű s hasonló alakokkal ellátott *poltura*, 1704—1707. évszámokkal vannak megjelölve. Hasonló ezekhez az ezüsből vert *tallér* is, mely három és fél cm. átmérőjű s épen oly czimert és szűz Mária-képet visel, mint a libertás, csakhogy köriratul ezt bírja: «*Mo. Nova Arg. Reg. Hung.* Ilyeneket 1706-ban Körmöczbányán nagy mennyiségben verettek. Az elterjedt hamis rézpénzek ellenőrzéseül később a már kész éremre 8 mm. hosszú és 5 mm. széles kerülékes alakú, szűz Mária-képpel ellátott bélyeget ütöttek, sőt némelyikre kettőt is, mint gyűjteményekben levő példányokból is kitűnik.

* 1724-ben a munkácsi uradalom a gróf Schönborn-családnak adományoztatván, e helyen ismét malmot alakított; erre vonatkozólag egy 1761-dik évi iratban ez foglaltatik az uradalmi irattárban: «Ein am Latoritz (Latorcza folyó) in fine oppidi gegen die Festung stehendes Steinernes Mühlgergebäu, so das Rákóczysches Münzhaus gevesen. 1765-ben szeszfőzdét rendezett be itt az uradalom hat üstre és istállót állítatott marhahizlálásra «*im alten Münzhaus zu Munkács.*»

** Thaly Kálmán közleménye. Arch. Ért. X. k. 303. lap.

Azon 1704. évből való X-es rézérem, melyen a műhely megjelölve nincs és a paizs feletti ötágú korona fél centiméterrel keskenyebb, mint az 1705. évben Munkácson (C. M.) veretett, hasonló érmen lévő; de van 1706-ból ily pénz, melyen veretése helyeül M. I. betűk láthatók.

Az 1706-ban Munkácson megindított pénzverdében tehát nagy mérvben kezdett Ajtay különösen libertásokot és polturákat készíteni, mely működés azután tovább, a szabadságharcz végeig akkép folytattott, hogy Ajtayt időközben Lányi Pál felügyelő váltá fel, míg Ocsovay Dániel metszőt 1710-ben Enyedy Dániel váltá fel; ki alatt különösen ez időben itt arany és ezüstpé debates is verettetett.¹ Ajtay Mihály Nagybányáról 1706 április 11-ről írta Károlyi Sándornak, hogy megszemlélte ott a bányákat és «valami vékonyan metszette és példázni Munkácsra küldi a pénzt, de a mit ide hoztanak volt is, ismét visszaviteti a félelem miatt (tartván tudniillik Herbeville cs. hadvezér büntetésétől). Írja továbbá: «hogy a pénz szűken compilálódik, hol Munkácson sem verünk, itt sem verünk; eddig különben 300 mille forintot beadtam volna».² Majd ismét április 19-iki jelentésében is panaszkodik a pénzverés akadályairól; írván így: «Munkácson pedig sem Istenért, sem pénzért az udvarbíró nem succurralt, melyet Urunknak megírtam, mivel az a Méltóságos hercegi dominium annyira szállott, hogy oly sok épületet sem erigálhatna, kit senki sem hihet». Menti magát továbbá, hogy ő nem oka a késlekedésnek, az officinának valami kicsiny részét reducálta, Nagybányán önteti, nyújtatja, metszeti és fejeírtteti; *de példázni Munkácsra viteti*, felhíván Fekete János urat, hogy küldje emberét, kivel mintegy negyvenezret küldhet, de mikor példázzák azt Munkácson, nem tudja. E szerint a pénzlemezeket Nagybányán alakíttatá s kiverés végett ide küldé. A Munkácson lévő fejeépen készletét Löcsére kelletvén küldenie, sürgeti, hogy ott a műhely mielőbb helyreállíttassék. Ajtay különben löpor és golyó készíttetésével is foglalkozott s a fentebbi levélben írja erre vonatkozólag, hogy Nagybányán ily készlet nincs s a Munkácson lévőnek is nagyrészét elküldette ő nagyságának; de most a portörést és töltéscsinálást helyreállíttotta Bay László kapitánynyal.³ Április 25-ről írja ismét Károlyinak Nagybányáról, hogy most kifizetvén a bányászokat, reggel elindul Munkácsra, hol Fekete Jánosnak 40—50 ezeret adhat a pénzkészletből; hogy a golyóbisokat, 300 bokor töltést és papirost is Munkácsra vitetett, hol ily dologban lazán forgoálnak.⁴

Úgy látszik, hogy ez időben megkisérlék a rézlibertásokból ara-

¹ Történelmi Tár 1881. 2. füz. 371—376. lap.

² Gróf Károlyi-család oklevéltára. V. k. 446.

³ Ugyanott 462.

⁴ Ugyanott 464

nyat is nyerni; erre vonatkozólag így ír Rákóczy fejedelem Ersekújvárról 1706 május 25-kén Károlynak: «Ha az német libertásból aranyat nem tudott csinálni, abból még nem desperáltam, hogy ne lehessen; mert sokakban tapasztaltam negligentiáját. Arany nélkül nincs, az bizonyos, mert Selmeczen megpróbáltatván, ott is találkozott benne, de igen kevés. Lehet tehát oly titka az természetnek, a mely által az olvasztás alkalmatosságával történhet¹ dissipatio aut evaporatio impedíálthatatik és per consequens szaporodhatik az arany». ¹ Május 20-kán sürpette a fejedelem Ajtaynál, hogy Munkácson kétszázezer forintot mielőbb veressen, az a hadak fizetésére kelletvén. ²

Később az 1706 óta itt működött pénzverde a következő évben tökéletesbítettett, midőn Rákóczy fejedelem engedelmével *Waron Daniél* francia eredetű vésnök az 1707. évi ónodi országgyűlés emlékére készített díszes emlékérem veretését a munkácsi pénzverő műhelyben személyesen eszközöl. ³ Sréter János kurucz-dandárnok ugyanis Besztercebányáról jelenté 1707 szept. 25-kén, hogy a fejedelem rendeletéhez képest Körmöczbányáról tüzérségi társzekéren Munkácsra elküldötte az érem veretéséhez szükséges gépet és ahhoz értő embereket, hogy azokat ott addig is, míg maga Waron megérkezik, Bay László várparancsnok vegye át s készíttesse elő Kálnássy János udvarbíróval a géphez szükséges tárgyakat. Ezen, valamint más két emlékéremnek aczél matrice-ai később a munkácsi várban feltaláltatván, most a kolozsvári Erdélyi Múzeum ritkaságai közt őriztetnek és 1889-ben azokról a körmöczi pénzverdében néhány érmet is veretett a miniszterium.

Említésre méltó, hogy az 1707. évi ónodi gyűlésen június 4-kén a szövetkezett rendek hosszasan tanakodtak arról, hogy ezentúl a hadakat réz vagy ezüstpénzzel kelljen-e fizetni és június 7-kén a «kongót» (így) értékében két garasra szállították. ⁴

Később volt a munkácsi műhely igazgatója *Fidler Salamon*, kinek naponkénti élelmén kívül kijárt három itcze bor, négy font hús és havonként 14 frt 40 denár készfizetés. Számvevőül működött Trebics Zakár, havi 25 frt fizetéssel; ércválasztó Venczel 9 frt fizetéssel, míg Enyedy, a metsző kapott havonkiint 8 frtot, a gépész 10 és a két pénzverő 8—8 forintot. Ugyanitt lévén az öntő és nyújtóműhely is felállítva, az itt felhasznált szénért kapott a szénégető minden kastól 87 denárt . . .

1710-dik évben történt, hogy Tatár Miklós nevű kurucz Munkácson a városban elhunyván, *Nagyiday Sámuel* hajdúkapitány megkeresé irásban a munkácsi főbíró, Tornosi Györgyöt, hogy az itteni *Pénzverő* nevű

¹ Történelmi Tár. 1881. 2. füz. 478. lap.

² Ugyanott 470.

³ Századok. 1896. évf. 110. lap.

⁴ Tört. Tár. 1902. III. köt. 3. füz. 416. lap

utczában lakott és magtalanul elhunyt nevezett katonája után maradt holmiját, különösen *dolmányai kapcsait*, kardját és egyéb fölszerelését s marháját (azaz ingóságait) küldje el a tizedessel. Ime e megmaradt azonkori írásból is kitűnik, hogy akkor itt még Pénzverő nevű utca volt, mely később nyomtalanul eltűnt, bizonyára más idegen nevet vevén fel.

1711. évi tavaszon az 1703-tól tartott szabadságharcz és magyar világ gyászos befejezést nyert, ekkor csakhamar a munkácsi vár is feladatott s így a városban is a viszonyok és helyzet teljesen megváltozott. A város azonkori jegyzőkönyvébe beírta a jegyző: hogy 1711 június 24-kén *Löffelholz császári generalis bevonulván a várba*, adott Tornosi János bíró az ő konyhájára 99 denárnyi élelmet. Innen túl azután folyton jöttek-mentek az osztrák csapatok és parancsnokok, kiket a városnak el kellett tartani. Így a többi közt, július 10-kén ezt jegyezte be számadásaiba a bíró: «Július 10-kén Pálffy generális viczéje megszállván itt, a konyhájára Kulissarék és borra exogálódott 3 frt 92 denár stb. De az a legkülönösebb értekezésem tárgyára nézve, hogy a *Rákóczy-féle pénzverdében* még azontúl is tartózkodtak *pénzverők*, mint az szintén a város akkori számadásaiból kitűnik. Így 1713. évi február hó 25-kén Eötvös János akkori bíró számadásában ily tétel fordul elő: A *pénzverőházban* a pénzverő *németeknek* gyertyára 96 denár; majd ismét: az udvarnál és a *pénzverőháznál* levő németek számára vöttem faggyút, melyből gyertyát mártottam stb. De hogy vajjon működtek-e ezek valóban, arról a feljegyzés nem emlékszik, valamint arról sem, hogy mi sors érte később a pénzverő-műhelyt; mikor szereltetett le s hová viték gépezetét. Bizonyos csupán az, hogy 1724 után, az adományozott gróf Schönborn család a pénzverőházból ismét lisztörölő malmot készítettett, mely azután sokáig fennállott és működött; közelében, töszomszédságában pedig a szintén régóta fennállott lakházból korcsmát csináltak, melyet a várpalánkiak béreltek s melynek, valamint a nevezetes malomnak koronkénti kibérlésénél, mint uradalmi ügyész, még magam is közrehatottam. A korcsmaépületen különösen a magas sugár kémény megmaradt eredeti alakjában, lévén az fent tölcészerűleg kiszélesedett és sarkain négy golyóval díszített. E két épület közel állván a Latorcza folyóhoz, így a víz, mely különösen tavaszkor, hóolvadás alkalmával rohamosan mosta a magas partot, mindinkább veszélyezteté, annyira, hogy 1885. évben végleg elseperte onnan, úgy, hogy nyoma sem maradt az érdekes történeti emlékü épületnek s azoknak helyén ma a Latorcza hömpölyögteti sebes árját. Libertások azonban bőven fordulnak elő a vár körül s azokat az elmúlt nagy idők emlékeül nemcsak kegyeletesen szokta a nép megőrizni, de talizmánokként még viselni is. Pedig e kongók folyamatjuk idejében is csekély anyagi értékük miatt elég bajt okoztak, hasonlót azokhoz, minőket 1849-ben a Kossuth-bank-

jegyek előidéztek. Így a munkácsvárosi jegyzőkönyvben megörökített: hogy 1708 július hó 19-én *Palágyi Ferencz*, a munkácsi vargaczeh mestere, megperelte a tanács előtt *Beregszászi Mihályt* azért, hogy 1707. évben ez lévén a czéhmester, a ládában tartott 22 frt és 20 pénzt libertásokban, mely pénz akkor még úgy folyt, *mint a fejeépénz*; a czéhgyűlés egyszer-másszor fel is hívta őt, hogy a libertásokat értéke-
sítse, mire ő bőrt készült rajtok vásárolni, s ha dézsmások jönnek, abból majd fizetni; de tényleg sem bőrt nem vett, sem a pénzt ki nem adta, hanem most, mikor már a veres pénz értéke megszűnt s annak semmi hasznát venni nem lehet, akarja a czéhnek visszaadni; miért is kéri felperes Beregszászit abban elmarasztalni, hogy az *összeget fejeépénzben tegye le* a czéhnek. Mely értelemben a tanács azután csakugyan ki is mondá a határozatot, akképen *deliberálván*: hogy ha alperes nem appellál, akkor a költségtől ment lészen, ellenben azt is tartozzék fizetni.

Lehóczky Tivadar.

A NÁDASDI ÉREMLELET.

Az 1899. év nyarán Sopron megyében, Nádasd (Rohrbach) községnél, a vasút melletti Breitbauer-szántón egy állítólag szétszórtan, 12, 1, 6, 13 és 11 dbból álló csoportokban talált, összesen 43 dbból álló rendkívül érdekes kelta aranypénz-kincs került a napvilágra, melynek nagy része (23 db) Kugler Alajos soproni levéltáros, múz. ör szives közvetítésével a nemz. múzeumba, többi részei pedig a soproni, verseczi és egyéb hazai múzeumokba kerültek. E leletekben a mellékelt képtáblán bemutatott 11 faj vagy változat volt képviselve, melyeknek számarányát az egyes fajok darabszerinti és átlagos súlyával együtt áttekintés végett már itt közlöm.

1. faj vagy típus: (3 db) 7'34, 7'50, 7'535 gr., átlag 7'458 gr.
2. faj (2 db): 7'32, 7'45 gr., átlag 7'385 gr.
3. faj (3 db): 7'35, 7'41, 7'54 gr., átlag 7'433 gr.
4. faj (1 db) : 7'54 gr. A nemzeti múzeumban.
5. faj (3 db): 7'355, 7'45, 7'845 gr., átlag 7'550 gr.
6. faj (14 db): 7'27, 7'31, 7'39, 7'40, 7'41, 7'42, 7'475, 7'48, 7'49, 7'52, 7'55, 7'59, 7'60, 7'605 gr., átlag 7'45 gr., ha pedig a két legkönnyebb (és legkisebb átmérőjükből és külső peremük alkatából, kivált pedig élesebb tagozódásából következtetve — lekoptatott vagy körülvágott szélű) darabot leszámítjuk, a többi 12 db átlagos súlya 7'494 gr.*

* A strassburgi Forrer-féle gyűjteményben négy Podmoklban (Csehország) lelt példány van e fajból. Súlyuk 7'6, 7'55, 7'5 és 7'45 gr. (átlag 7'525 gr.) E négy darabbal együtt mind a 18 db átlagsúlya 7'479 gr., a 2 legkönnyebb dbot leszámítva pedig a többi 16 dbé 7'503 gr.

7. faj (8 db): 7'135, 7'31, 7'33, 7'36, 7'39, 7'395, 7'49, 7'56 gr., átlag 7'371 gr., (a legkönnyebb, esetleg túlkönnyűre szabott db-tól eltekintve, a többi 7 db átlaga 7'405 gr.).

8. faj (1 db): 7'47 gr. Hosszú finom sugarú kagylótipus. A soproni múzeumban.

9. faj (5 db): 7'20, 7'23, 7'28, 7'32, 7'35 gr., átlag 7'272 gr.¹ Rövid sugarú kagylótipus.

10. faj (2 db): 7'29, 7'40 gr., átlag 7'345 gr. Sugaratlan, síma kagylótipus.

11. faj (1 db): 7'45 gr. (A 10. és 11. faj 3 dbjának átlagos súlya együttvéve 7'38 gr.)

Az egész lelet (43 db) súlya 319'080 gr., darabonként való átlagsúlya 7'424 gr., a legkönnyebbik db 7'135, a legsúlyosabbik 7'845 gr. Ezen súlyadatokat az érmek technikai különbözőzetei szerint csoportosítva, azt látjuk, hogy az 1—7. sz. «bizonytalan» vagy jelentésnélküli típusok² (34 db) darabonként való átlagos súlya 7'456 gr., a kagylótipus változatait viselő 8—11. fajúbeli 9 érme átlagos súlya pedig 7'374 gr., más szóval az előbbieket átlag 8'2 ct.-grammal, vagyis több mint egy százalékkal könnyebbek az utóbbiaknál.

Leletünket, már az első megtekintésre, még a laikus szeme is két határozottan megkülönböztető csoportra oszthatja. Az 1—7. faj közös tulajdonsága, hogy durva, öntvényyszerű, szabálytalan domborodást viselő, domború karakterű előlapjuk és bizonytalan, meg nem határozható jelentésű, gyöngén homorú karakterű hátlapjuk van. Közülök az 1—3. faj vastagabb és kisebb, közelebb áll a golyó alakú lapka eredeti formájához, míg a 4—7. faj laposabb és szélesebb, a 8—11. faj pedig a kagylótipus különböző változatait képviseli. A 11. fajta érme már hátlapjának mezejében is határozott jelentőségű kis éremképet visel. Nehogy már ismertetett dolgok hosszas ismétlésébe bocsátkozzam, e két csoport technológiai fokozatainak, illetve fejlődési stádiumuknak újabb magyarázata helyett egyszerűen utalok az Arch. Ért. tavalyi 1901. évf. 351—359. és 403—421. lapjain,³ különösen pedig a 403—408. lapon elmondottakra. E szerint az 1—7. faj a technológiai fejlődés első fokát, a 8—10. faj a második fokot, a 11. faj pedig a negyediket képviseli. Valamennyit ülőn vagy aljzaton verték, melybe az eredetileg gömbalakú lapka vagy lassankint ágyazódott be, az ismételt pénzverési manipuláció által létrejött gödröskébe, vagy legfőlebb egy durván, szabálytalanul előre elkészített gödröcske volt előkészítve a lapkák

¹ A Forrer-féle gyűjtemény hasonló podmokli példánya 7'25 gr., ezzel együtt, mind a 6 db átlaga 7'268 gr.

² Lásd Arch. Ért. 1901. 359. lap.

³ Kelta és egyéb barbár-érmeink technikai sajátosságairól szóló czikkeimben.

számára az ülön. Érmeinket csak egyetlen verőtővel (felsővel) verték, de ez csak a 8—11. fajoknál árul el öntudatos, értelmes vésetet. A 11. faj készítéséhez az aljzati szabálytalan mélyedésbe kis ponczzal mélyítették be előzetesen a kereszt-jelet. Ez az átmeneti fokozat a két bélyeggel való pénzveréshez! Hogy ezen érmeink csak egy bélyeggel verettek, azt nem magyarázhatjuk ugyanazon indokokkal, mint az archaikus kisázsiai stb. érmek készítmódját, t. i. a pénzverő mesteriség fokozatos föltalálásából, mert a bójok a gagersi, podmokli, vercellii stb. leletek tanúsága szerint már réges-régen fölvették forgalmukba, tehát ismerték a bajorországi és württembergi két bélyeggel vert szivárványtálakat, sőt később, mint tudjuk, saját, római mintát utánzó kétoldalú veretű ezüstpénzeik mellett is folytatták a 11. éremfajunkéhoz hasonló, immár elavult technikai eljárással gyártott Biatec-féle) aranypénzek kibocsájtását. Itt inkább, sőt csakis valami vallásos obszervanciáról és a már meghaladott, elavult technológiai eljárásoknak ilyen vallásos hagyományon alapuló, konzervatív rögzítéséről lehet szó, mely magyarázatát az ó-kori pénz, kivált az aranypénz hieratikus jellegében* és a pénz e szent jellegének magára a pénzverési eljárásra való kiterjesztésében találja. Hasonló konzervativizmust találunk a rómaiaknál a szent tűz újraélesztése, némely áldozati szertartások a pons sublicius tatarozása stb. körében, melyek még a kő- illetve a bronzkori kultúra idejébe nyúlnak vissza. Éppen így kellett lenni ezen, a kultúra haladása által eredeti természetességükből kevésbé kiforgatott kelta népnél is. Az arany, ezüst először nyers darabkákban, vagy por-alakban, majd összeolvasztott rögöcskében került forgalomba. Később meglapították a rögöcskéket s ez volt az első lépés a pénz mai korong-alakjához. (Siamban még a legújabb időkig is rudacskák-ból kalapácssal összehajlított galacsinok a pénzek! Az archaikus görög éremfajokon is világosan meglátszik eredeti gömbölyded alakjuk! Én tehát egyelőre a vallásos és talán egyszersmind nemzeti hagyományon kívül nem ismerem egyelőre más magyarázatát az egylapú veretek ily soká föntartott használatának, mely a kagylótípus elterjedési területére ezzel együtt kiterjed és legfejlettebb állapotában az említett negyedik fejlődési fokon, vagyis a szabálytalan (az ezüstnél szabályos) aljzati gödröcskébe előzetesen beponczolt *kis* jegyek használatával éri el tetőpontját. Ez a technika a középeurópai keltaság későbbi kutatóinak becses vezérfonalat nyújt majd kezeikbe az egyes törzsek elterjedése, összeköttetései, stb. megállapítására, miként hogy egy francia

* Lásd még erről: Ch. Robert. Essai de rapprochement entre les monnaies celtiques du Danube et quelques monn. anépigraphes de la Gaule cisrhénane (1868.)

tudós jelenleg épen a kagylótipus révén véli megállapíthatónak egy középeurópai kelta szövetségi államnak a létezését.*

Mindarra nézve, a mit e pénzekről tudni kívánunk, csak ők maguk adják meg a választ. Hogy mely népek verték, használták, mikorában voltak forgalomban, erre nézve csak a földrajzi elterjedésük és a leletekben velük együtt előforduló egyéb pénz nemek és az egyes változatok különböző finomsága átlagos súlya nyujtanak tájékozást.

A «bizonytalan» vagy «jelentés nélküli» veretű érmek (1—7. faj) összehasonlíthatatlanul ritkábbaknak látszanak a kagylótipusúaknál. Az idevágó nádasdi típusok a bibl. nationale éremtárában egészen ismeretlenek, szintúgy a müncheni éremtár dús szivárványtálai s egyéb barbár pénzei között. A bécsi cs. és k. éremtár pár év előtt vásárolta egy-egy, állítólag Brassónál lelt példányát a nádasdi 5., 7. és 9. fajoknak, Windischgrätz Ernő hg. gyűjteményében a 2773. sz. (730 gr.) a nádasdi 7. sz. hátlapjának a 11. sz.-éhoz hasonló előlappal való kombinációja. Ezt Podmoklban lelték, de Stradonitzében is előfordult. Forrer R. strassburgi gyűjteményében ugyancsak Podmoklban újabb lelt példányok képviselik a nádasdi 6. és 9. fajokat. Lásd még Adauctus Voigt: (Beschreibung Böhmischer Münzen és Schreiben an einem Freund cz. műveit és Wydra füzetét az 1771-iki nagy podmokli Csehország) leletről, melyekből ezen eléggé ismeretes vezérletnek a nádasdival való közeli rokonsága eléggé kitűnik. Több adatot egyelőre nem ismerek a nádasdi fajok előfordulására nézve. Ezek is elegendők a bójok lakta terület megállapítására, azonfölül a nádasdi s a podmokli és stradonitzi leletek a kagylótipusú érmek révén is összefüggnek egymással.

A kagylótipusú pénzek sokkal gyakoribbak az előbbieknél, számos változatuk van és lelőhelyeik nagy földrajzi területen oszlanak szét. Magát a kagylótipust is sokféleképen magyarázták s e kérdés ma sincs még eldöntve. Balbinus (Hist. Sancti Montis Auctar. I. c. 3 p 23.) szerint «perte altera solem, altera luram expressam habent.» Lambert (Essai, 130. l.), Saussaye (Rev. Num. 1837. 83.), Duchalais (Descript. 358. l.), Mommsen (R. M. 694. l.) és Pichler (Repert. I. 143) sugaras félholdnak nézik, a Wiczay-féle katalógus szerzője (I. k. 346. l.) a félhold fölött a nap sugarait látja rajtuk, sőt «intra solis radios quasi macula», a mi a nádasdi 9. sz. éremre is ráillik. Mionnet (Descript. VI. 626 és Suppl. I. 144) a félhold és a kagyló közt ingadozik, Streber (Regenbogenschüsselchen II. 157) már határozottan kagylónak, még Aphrodite jelvényének tartja, Kenner (Num. Zeitschr. XXVII. 64.) a

* Lásd még A. Del Mar: Les systèmes monétaires 36—44 l és Fr. Lenormant. La monn dans l'antiquité I. 28—38, II. 81—83. l.

«Muschelserie» elnevezéssel illeti, egyik változatáról pedig (De la tour és Muret-Chabonillet 8743—4 és 9444—9) idézett szerzők a hajónak tekintik. Lásd még Ch. Robert i—h., a ki a hajótípust s általában a kagylótípust a tengeremelléki Menapii-től származtatja. Ha azonban tekintetbe vesszük a megfelelő Menapius-érmek 4'92 és 5'93 gr.-nyi súlyát és azt, hogy e nép mily messze esik a kagylótípusú érmek lelőhelyeinek zömétől, lehetetlen el nem vetni e föltevést és azt hiszem legtöbb joggal a bójok számára vindikálhatjuk ezen pénznem és e típus használatának, gyártásának elsőségét. Ha e magyarázatok közül választani kell, minthogy a hajóhoz hasonló válfaj csakis az alsó Rajna tájára szorítkozik, továbbá hogy a nádasdi 10. és 11. sz. változatokon a sugaraknak nyoma sincs és nem is volt, én is inkább kagylónak nézem, mint holdnak vagy hajónak, ámbár ez a magyarázat sem elégít ki végképen. Nem tartom kizártnak, hogy ez valami ősz kelta vallásos jelkép, vagy valamely vallásos jelvény képe, talán olyanféle, mint azok a talapzaton álló agyag félholdak, melyeket a zürichi, meg a neuenburgi tavakban, meg egyebütt, pl. nálunk éppen bój területen a soproni Burgstall-on találtak (ezeket l. a soproni múzeumban). E föltevésnek kedvez, mint már említém, e típus sok változatán kívül annak mindvégig való megtartása, a Kr. u. IV. századig. (Lásd Arch. Ért. 1901. 421. l.)

A kagylótípusú pénznek *számos változatát* ismerjük. A változatok lényege részint magának a kagylótípusnak, részint a tulsó lapnak különfeleségében áll. Kétségtelenül hasznos lesz a főbb változatok összeállítása az előlap technológiai fejlődésének sorrendje alapján.

A) *Típus nélküli, öntvénytörű, szabálytalanul dombos előlappal.*

1—3. A nádasdi 8—10. sz. fajok, (átlag 7'37 gr.) hosszú és rövid-sugarú és sugaratlan fajok. Ez utóbbihoz hasonló Lembergől Cillinél a bécsi cs. k. múzeumban. (6'78 gr.) (Doberna-retye-i lelet.)

4—6. Hajóhoz hasonló kagylótípusok. A Beilage zur Nr. 23 der Mittheilungen der Mährischen Ackerbaugesellschaft, Jahrgang 1840. A típus középső mélyedésében B, jobboldalt N alakú jeggyel. — De la Tour: Atlas d. monn. Gauloises 9444—5. 7'36 és 6'74 gr.

7. Fenyőfa módjára elágazó sugarakkal. A jahrendorfi leletből a bécsi cs. k. múzeumban. 6'49, 6'47 gr.

B) *Homorú benyomással az öntvénytörű szabálytalan előlapon domborítván.* (Sugaras kagyló): 1. a jahrendorfi (mosonmegyei) leletből a nemzeti múzeumban (6'78 gr.) és a bécsi cs. k. múzeumban (6'46 gr.) Ezekhez hasonló Strebernél (Regenbogenschüsselchen I. 108—111. sz. Gagersből és Windischgrätz hg. gyűjteményében 2780. sz. a stradonitzi leletből (7 gr.) — 2. a sugarak fenyőfa módjára, egy függélyes vonaltól ágaznak kétfelé. A jahrendorfi leletből a bécsi cs. k. múzeumban

(6'49 gr.) — 3. Arch. Ért. 1900, 228. l. 5—6. sz. a nagybisztereczi leletből, kiálló karimával a kagylótipus középső mélyedése körül, háromszögű és elágazásokkal bíró homorú lattal az előlapi domborúlaton. Durva munka. 5'20—5'43 gr.

C) *Különféle apró domború típusokkal az előlapi domborúlaton.*

1. De la tour 8743. Hajótipus? a hátlapon ágas-bogas alakok («halak»!?) Utrechti lelet 4'92 gr. (Ch. Robert: Essai de rapprochement 1—2. sz.) — 2. De la tour 8744. Hajótipus, a hátlapon háromágú típus (lant) 5'92 gr. Hollandiai lelet. — 3. Hajótipus, mint a De la Tour 8744. sz., hanem jobboldalt II alakú jeggyel. Rev. l. háromágú lant. Electrum. A strassburgi egyetem gyűjteményében. Valószínűleg németországi lelet. — 4. A nádasdi 11. sz. faj R) + jellel. 7'45 gr.

D) *Emberi kézhez hasonló domború típussal az előlapi domborúlaton, fölötté többnyire golyó.* 1. A jahrendorfi leletből a nemzeti múzeumban (6'49, 6'51, 6'54, 6'675 gr.), továbbá a bécsi cs. k. múzeumban (6'450, 6'48, 6'510, 6'58, 6'81, 6'95, 7'08 gr. részben Podmoklból és a Windischgrätz gyűjteményben a stradonitzi leletből. Wind. 2779. sz. (7'12 gr.) és De la tour 9447—49. sz. (6'95, 6'90 és 6'40 gr.) — 2. A podmokli leletből: kagylótipus fenyűfa módjára elágazó sugarakkal. Donebauer: Beschreibung d. böhm. Münzen III. k., I. t., 2. sz. (6'45 gr.) — 3. A «kéz» fölött egy golyó, a kagyló sugarai közt három golyó. Ch. Robert i. h. 3. sz. — 4. A «kéz» valami virágféléhez hasonló. Ch. Robert i. h. 5. sz. — 5. A «kéz» fölött nincs golyó, a kagylótipus jobboldalán V alakú jegy. Ch. Robert i. h. 4. sz.

E) *A hátlapi domborúlaton «kéz» és golyó, és BIATEC.* A nemzeti múzeumban. Jahrendorfról (6'48 gr.), a bécsi cs. k. múzeumban Jahrendorfról (6'50 gr.) és Parndorfról (6'44 gr.), Num. Zeitschr. XXVII., III. t., 9. sz., a Windischgrätz gyűjteményben (2820. sz.) Jahrendorfról (6'45 gr.) De la Tour 10165, (6'47 gr.)

F) *Kagylótipusú félstaterek:* a jahrendorfi leletből a bécsi cs. k. múzeumban. Homorú benyomással az előlapi domborúlaton. Num. Zeitschrift XXVII., 83. l. (2'99, 3'080, 3'47 gr.)

G) *Kagylótipusú (?) ezüst kispénzek, a hátlapon ló balfelé.* Velem-Sz.-Vidról a nemzeti múzeumban és báró Miske Kálmánál Kőszegen, (0'395, 0'44, 0'45, 0'47, 0'49 és 0'69 gr.), továbbá De la Tour 9472. sz. ez bretonne-i lelet, Franciaországban 0'60 gr. Ugyanott 9473. sz. 0'90 gr. (A kagylótipust emberi fejnek magyarázza.)

Összegezve a fönnebbieket, látjuk hogy vannak kagylótipussal vert aranystaterek és félstaterek, (a kisebb részdarabok más típust viselnek) és talán e rendszerhez tartozó apró ezüstpénzek. Maga a kagyló hosszú vagy rövid sugarú, síma és hajóidomú. Az előlap mindig igen jellemző, öntvénszerű, szabálytalan domborodással bíró, néha e

domborlat közepén homorú vagy domború jegyekkel, végül felirattal. Az ezüstpénz, ha ide sorozható, annyiból nevezetes, hogy kétoldalú veret s a kagyló átköltözik rajta a dombordad előlapra. Az aranysterek súlya 7·47 és 5·01 gr. közt ingadozik.

Földrajzi elterjedésére nézve a kagylótípus egész Közép-Európára kiterjeszkedik. Határai: éjszakon a Menapiusok földje az alsó Rajnánál, nyugaton az æduusok földje a Loire-nál és egy még közzé nem tett nagy lelet révén az atlanti tenger partvidéke, délfelé tudtommal Stájerország Frauenburg, keletfelé Nádasd, Nagy-Biszterecz, Felgyógy és Brassó. A mi az egyes változatokat illeti, a hajó-forma a menapiusok földjén, a rendes kagylótípus a közép Duna vidékein és Csehországban, a Biatec feliratú változat Ausztria keleti és Magyarország nyugati szélén otthonos.

A *leletekből* tudhatjuk meg, miféle pénznemekkel volt a kagylótípusú pénz együttes forgalomban.

A «*Bizonytalan*» típusú bój aranyokkal együtt: 1. az 1771-iki nagy podmokli leletben (l. Num. Zeitsch. XXVII., 80—84. l. Streber i. h. I. 20. és Voigt, meg Wydra idevágó közleményeit). — 2. egy állítólag 10—12 év előtti podmokli-leletben a nádasdi 6. fajta pénzekkel együtt (l. Forrer R. gyűjt.). — 3. a brassói leletben a nádasdi 5. és 7. fajta pénzekkel, (bécsi cs. k. múzeumban). — 4. a nádasdi leletben.

B) *Kisebb fajta bój aranypénzzel* 1. az 1771-iki podmokli leletben (l. N. Z. XXVII., 2. Stradonitzben (Csehország) 1877-ben. l. a bécsi cs. k. múzeumban).

C) *Elektrum szívárványtálakkal* együtt: 1. az említett 1771-iki podmokli leletben, 2. a gagersi leletben, Bajorországban, 1751-ben 1500 db. Lásd Streber i. h. I. 4., 8., 9., II. 5—6. l. és 108—116 kép), 3. a nischburgi leletben Csehországban. (Lásd Streber i. h. I. 22. l. és 2—3. tábla.)

D) *Lapítalakú elektrum pénzekkel* és nógrád-borsodmegyei kelta ezüstpénzekkel (De la Tour 9892. sz.) együtt Nagy-Bisztereczen (Árva megye). Lásd Arch. Ért. 1900., 224—241. l.

E) *Noricumi néma és feliratos (10—11·5 grammos) kelta ezüstpénzekkel*: 1. Lembergben Cilli mellett (l. N. Z. XXVII. 65. l., Monatsblatt III., 152. sz. 330. és De la Tour 9916. sz.), 2. Leibnitznél a Frauenbergen (Stájerország), (l. Pichler i. h. I. 143—144.)

F) *Audoleon-féle tetradrachmon* utánzatával Csehországban, Fürstenberg K. hg. birtokán (lásd Neumann F. Pop. et reg. vet. ined. 142. l. és N. Z. XXVII. 84.)

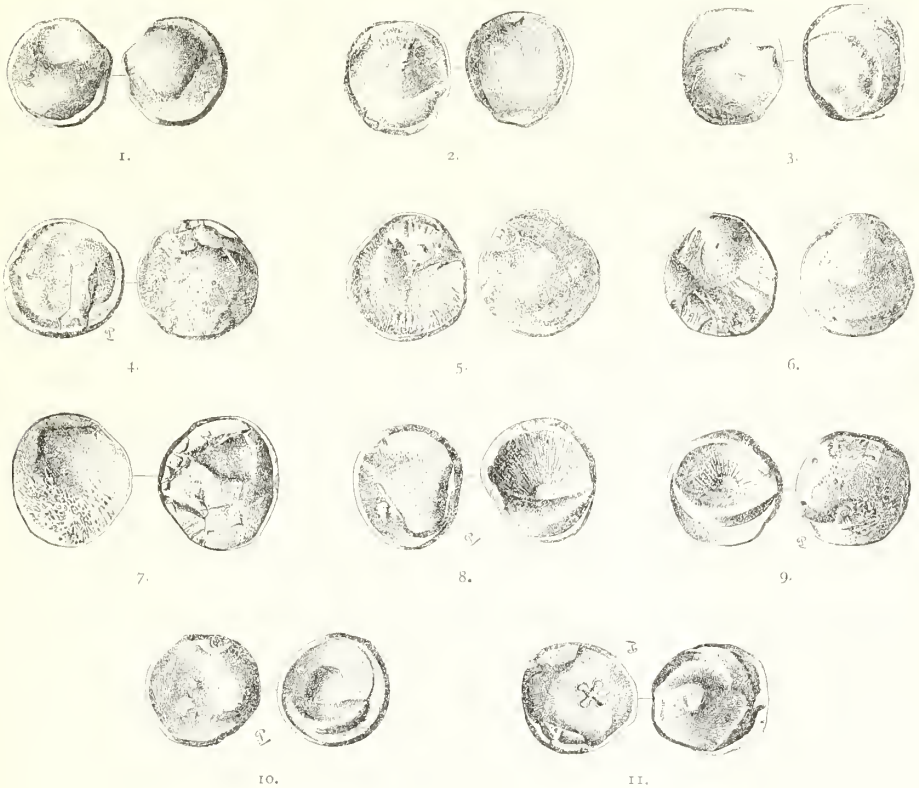
G) *Noricumi és pannoniai kisebb-nagyobb kelta ezüstpénzzel*: Stradonitzben, Csehországban 1877. (A bécsi cs. k. múzeumban.)

H) *Ujabb fajta (17·1 grammos) feliratos bój ezüstpénzzel*: az 1855-iki

német-jándorfi (Jahrendorf) leletben, Moson megyében (26—27 arany és 101—102 ezüstpénz. Lásd N. Z. XXVII. 58. és Eggers Num. Monatshefte III. 98—106. l.)

Láttuk immár a kagylótípusú pénz változatait, megismertük lelőhelyeit, földrajzi elterjedését és a vele együtt forgalomban volt pénznemeket. Lássuk most, mit következtethetünk mindebből?

A kagylótípus előfordulásának határai: az atlanti tengertől Braszóig és a Rajna torkolatától Stájerországig óriási területet zárnak körül.

Az egyes lelőhelyek s a lelt érmek mennyisége nincsenek arányosan megosztva e határokon belül. Galliára, Noricumra kevesebb jut, legtöbb pedig Cseh- és Bajorországra, aztán Pannoniára. A változatok nagyrésze is e három területre esik, míg a menapiusok hajója magára van hagyva saját változataival. Arra tehát aligha gondolhatunk, hogy a menapiusok aránylag könnyebb hajótípusú aranyait tekinthessük a kagylótípus őse gyanánt. A galliai æduusok is számításon kívül maradnak, mert hiszen Noricumból 32000 bój vándorolt ki, mielőtt Pannonia határát látta volna s ezek az æduusok földjén települtek meg. Noricum, Pannonia, Dácia kelta népei egészen más stilű pénzt és ezüst-

valutát használtak. Pannoniában a kagylótipus szemmel látható összefüggésben van a bójok bevándorlásával. Nem lehet tehát e pénznem hazája, eredete, kiinduló pontja más, mint Boiohaemum, a bójok országa, a mai Csehország. Tőlük, a bójoktól vették át szövetségeseik: a morvaországi kotinok, (cotini) e típust, a vele járó sajátos technikával együtt. Hogy a menapiusok mikor és mi okból vették át e típus lényegét, (és hogy vajjon csakugyan ők gyártották a hajótipusú pénzt és esetleg nem-e a bójoknak — eredeti rajnamelléki hazájukból való kiköltözésük alkalmával éjszak felé szakadt — valamely nyomaveszett töredéke), arra senki sem felelhet biztosan. Azt látjuk, hogy a Duna-Rajna-Majna között, a Bódentótól az Innig, és Csehországban a kelták aranyvalutával éltek. Az előbbi két területen az electrumból vert kissé súlyosabb és kétlapú veretű szivárványtálak voltak otthon, melyek azonban (l. f.) három nagy leletben vegyesen fordultak elő a kagylótipusú bój aranypénzzel, tehát úgy látszik ezekkel egyenértékűeknek számítottak. Úgy a szivárványtálak, mint a kagylós aranyak pénzrendszerének valószínűleg a Nagy Sándor-féle attikai (8·6—8·7 gr.) súlyrendszerű aranystatere volt az eredeti kiinduló pontja. A Gall aranystaterek egyrésze 6·8—8 gramm közt váltakozó súlylyal bir, mely a macedón aranyak leszállított súlyában nyeri magyarozatát. A szivárványtálak már a 8 grammnál is jóval alább szállnak, míg a kagylós aranyok még ezeknél is pár decigrammal alább adják, míg végre 6·5—6·4 grammnyi minimummal végzik be, a legkeletibb ponton, hosszú pályafutásukat. Noricum és Pannonia, meg Dácia keltái ezüstvalutával éltek. A noricumbeliek állítólag a régibb pæoniai érmek könnyebb alapsúlyát vették alapul, vagy pedig, mint a pannoniaiak is, kik macedóniai II. Fülöp pénzét utánozták, a macedón tetradrachmonok súlyát szállították alá igen nagy mértékben. Láttuk a vegyes leletek felsorolásánál, hogy a kagylótipusú bój arany Bajorországban szivárványtálakkal, Noricumban odavaló ezüstpénzzel, Pannoniában a bójoknak már itt vert nagy 17·1 grammos feliratos ezüst staterjeivel fordul elő együtt. Tehát Csehország minden kelták lakta szomszéd tartományában az illető tartomány pénzeivel együtt, míg magában Csehországban viszont a rhætiai és vindeliciai szivárványtálakkal találták őket együttesen. Úgy látszik tehát, a bójok népében hatalmas életerő és nagy üzleti szellem uralkodhatott. Mindenféle összeköttetések voltak és pénzüket mások érdemesnek tartották utánozni! Egyszóval olyan szerepe volt a kagylótipusú, meg a szivárványtál-aranyaknak a kelták közt, mint ugyanazon időben a görög kultúra körén belül Fülöp és Nagy Sándor aranyának!

Még egy szót! A nagy podmokli leletben együtt fordult elő a határozatlan típusú aranynyal a kagylós arany pénz. Magyarország terü-

letére Kr. e. 60 táján jöttek be a bójok. A 6·5 grammos Biatec-féle aranyat s a 17·1 grammos nagy ezüststatereket már itt verték, még pedig tekintve, hogy ezek a római pénzzel együtt soha és sehol nem fordultak elő és figyelembe véve azt a hatalmas csapást, melyet Baerebistes mért a bójokra és a velük szövetséges noricumai keltákra, — csakis e vereség előtti időben képzelhetjük el e hirtelenül feltűnő és ép oly nyomtalanul eltűnő szokatlan, pompás pénzek kibocsájtását. Ez csakis a Kr. e. 60—45 évek közzé eshetett. Ez az időköz nem elég hosszú arra, hogy a 7·4 grammos bizonytalan típusú és a kagylótipusú, meg még a Biatec-féle 6·5 grammos pénz gyártása is elférne benne. Azt hiszem ennél fogva, hogy a Nádasdon lelt bój aranyakat nem itt Magyarországon készítették, hanem ezek még a Boiohæmumból magukkal hozott régi bój kincsnek voltak alkotó részei.

Gohl Odön.

REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNY A SZEGZÁRDI MÚZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. KEMENY LAJOS FELSŐMAGYARORSZÁGI KÉPFARAGÓKRÓL.

A csücsíves stílus uralma alatt divatba jött szárnyas oltárok szekrényében rendszeren hársfából faragott, befestett szoborképek foglalnak helyet s az oltárpolcz (predella) is gyakran faragott domború művekkel ékeskedik. E szobrok és fadaragványok művészeit *képfaragóknak* (schnitzer, bildenschnyczer) nevezték. A fennmaradt szárnyas oltárok száma nálunk is nagy, jóllehet a reformáció alatt sok elpusztult. Kassán Lippay János bírósága idejében (1550.) a nép a domonkosok templomában levő oltárokat és szobrokat romboltak össze:

«... tabulas et altaria eiusdem monasterii difregissent, et dissecuissent. Præterea duas imagines beatissimæ Mariæ virginis, *mira arte* et magnis sumptibus fabricatas et exsculptas, alteram in templo prædicto suffixam et pendentem, alteram vero lapidibus præciosis et gemmis exornatam, in latereque templi ipsius monasterii inclusam et sub clausura et sera conservatam, iidem iudex et ceteri complices sui in minutas particulas dissecuissent, quas quidem particulas imaginum prædictarum in singulas domos civium ipsius civitatis Cassoviensis divisissent.»¹

1567-ben ugyancsak Kassán a Szt. Mihály-kápolna oltárait törte össze Bakay István és Tóth Ferencz.² Hasonló képrombolásról nem egy ízben tudósít a xvi. századbeli krónikás.

Szárnyas oltáraink németországi és pedig nürnbergi származásra utalnak s ez volt az oka, hogy fából faragott középkori szobraink mestereit Riemen-schneiderben és Veit Stuossban kerestük. A németországi hatás azonban Krakón át szűrődött le hozzánk; 1515-ben is Tamás krakói (cracoviensis) képfaragó (schnitzer) nyert Kassán polgárjogot.³ A lengyel hatás nyilatkozik még ma is a kassai aranyozó műhelyekben, a melyekben a technikai eljárás egyik módját a «polonizíren» műszóval jelölik.

A nagy nürnbergi képfaragó, Veit Stuoss esaladját Lepszy Lénárt magyar eredetűnek állítja.⁴ Stuoss 1464—1496-ig Krakóban működik s tőle való a krakói Mária templom főoltára. Közelebbről érdekel bennünket egy domború mű, mely *Krisztust az Olajfák hegyén* ábrázolja és a Mária templommal átellenben egy ház falába van beillesztve; e kőfaragványnak Stuoss valószínűen csak a mintáját alkotta.⁵

¹ Kassa város levéltárában, 1762. évi 153. sz. a.

² Városi jegyzőkönyv.

³ Városi jegyzőkönyv.

⁴ Archæologiai Értesítő. 1893. évf. 192. lap.

⁵ Az osztrák-magyar monarchia irásban és képen XVI. k. Galiczia. 728—730. lap. A Mária templom főoltárának képét lásd u. o. 723. l.

Beszterczebányán a Königsberger-kápolnában szintén *Krisztust az Olajfák hegyén* ábrázoló, kőbe faragott dombormű van, mely az akkor divatozó fafaragás modora szerint készült.¹ A domború mű alakjainak genreszerű fel fogása, — Ipolyi «passiói genrekép»-nek nevezte el,² — a realistikus ábrázolás oly közel rokonságot mutat Stuoss krakói műveivel, hogy mindezeket ugyanegy teremtő fantázia és kéz munkájának kell tekintenünk. A csillagos háttér s az ugyanazonos tárgy is e mellett bizonyít. Nürnbergben Stuossnak a Boldogságos Szűz hét örömet ábrázoló faragványa van és ugyanilyen van Beszterczebányán is.³ S azonfelül egy eddig nem méltatott körülményre kell reá mutatnunk. Beszterczebányán az egyik szobron levő mondatszalg felirata a következő:

«*Stuossz mich nicht, denn ich stuossz dich.*»⁴ Ezt a pogány felfogásra valló mondatot egy keresztyén templomban s hozzá a középkorban nem írhatjuk egyedül a renaissance rovására, hanem azt kell látnunk, hogy benne a művész, tehát maga *Stuoss*, kétszer is megnevezte magát.

Ezzel a beszterczebányai régi városháza korának meghatározásához is támaszpontot nyertünk s építését, mert képe domborművünkön látható, korábbra tehetjük.⁵

A kassai Szt. Erzsébet egyházban megmaradt két szárnyas oltár közül a főoltár 1474—1477. közt készült. A városi számadáskönyv a költségekről tájékoztat, de a mesterről nem nyújt felvilágosítást.

Az első kassai képfaragó, a kiről írott feljegyzésekre bukkanunk: «*der fürsichtige*» *Alexander Snyczzer*, 1489-ben házat vesz 50 frton.

A következő évben az eladó fitestvére tilalmat tesz a házra, mert Alexander képfaragó a ház árával — részben — adós maradt. A ház «*auf dem Stege*», más meghatározás szerint «*ex opposito cimiterii monasterii beate Marie versus murum civitatis*», tehát a domonkosszerzet kolostora mellett állt s érte a vevő még ez évben utolsó részletként 12 frtot lefizetett.⁶

1492-ben házat elcseréli: «*Vorboth Alexander Schnyczers. Auch am genannten Tag (t. i. feria sexta post Sophie) hat er ein vorbott geton of das haus, das er vom Hans Bryz gekauft und gewegszilt hat bey der Schul gelegen und darzu of das haws auf dem Steg, das er Im daran geben hat.*»

Az alku azonban meg nem állt, mert még ez évben Alexander régi házat 40 frton eladta Lénárt lakatosnak és Bryz János házat 100 frton megvette.

1496-ban tilalmat tesz Zubereyter Albertre: «*Vorbot herr Alexander Schnyczer. An demselben tage (t. i. in die beati Stephani regis) hot er lossen tun vorbot of alle hab Alberti Zubereyters vor 1 gulden und X denar.*»

1512-ben is tilalmat tesz: «*Vorbot herr Alexander Schnitzer. Am freitag vor Palmnarum hat der namhaftige herr Alexander Schnitzer, dyzeit ratman*

1 Divald Kornél. A felsőmagyarorsz. renaissance építészet. 1900. 12 l

2 Ipolyi Arnold. A beszterczebányai egyházi műemlékek 103. l

3 U. o. 107. l.

4 Ipolyi id. műve. 42. l.

5 Archæologiai Közlemények. VII. k 1868. 11 l Heiszlman Imre. Jelentés a bányavárosokban 1865-ben tett régészeti kirándulásról.

6 Városi jegyzőkönyv.

dyszer stadt eyn vorbot geton auf etliche czeyde (= seide?) bey dem Hanns Kittlich bysz czwm rechten.»

Mielőtt házat vett, tehát 1489 előtt, a mint egy évszám nélkül való adó-lajstrom töredékből kitűnik, Schwarcz Mihálynak a ringen (circulus) levő házában, mint zsellér, lakik s évi adóban $\frac{1}{2}$ frtot fizetett. 1492-ben egyik leendő polgártársának jótállója a polgári jog elnyerésében s 1515-ben Babocza János képviselőnek ugyanily szolgálatot tett. 1493—95., 1505—10., 1515., 1517—18-ban a városi közgyűlésnek tagja, sőt 1496—97., 1511—14. és 1516-ban tanácsstag.

Az 1516-ban elhunyt Güntert Mihály kassai kereskedő volt a Szt. Erzsébet egyház u. n. Mária látogatása oltárának donátora. Erről végrendeletén kívül az oltár polczán levő Szt. Mihály és Szt. Margit képei is tanuskodnak. Nejének, kinek első férje Czymerman János volt, keresztnéve ugyanis Margit, a mint az 1515. évi hagyatéki tárgyalásból kitűnik:

«Freysagung herrn Michael Günterts von den freunden (= rokonság) fraw Margarete, Hanns czymermännyn, seyner hauszfrauen. Es yst zcw wyssen, das am dynstag noch Michaelis vor ganczen gesessenen Rott kommen und erschynen seyner dye namhaftigen weysen herren Hannsz Zyma, Jakob Doebryczter von Offen, Paul Lipczky und Peter Roth von wegen testaments der toguntsamen frawen Margarete, Michel Güntertin freunden sat» s jóváhagyták a köztük megejtett osztályt, kivéve Döbryczter Jakobot, a ki «am freytag noch Michaelis ist er wyderumb gutwillig erschynen und kommen und hat auch dasselbyg testament der genannten frawen Margarete, Michael Güntertin, seyner schuester freygesagt sat.»

Ha a nagy oltár szobrainak faragását Alexander képfaragónak tulajdonítjuk, annál bizonytalanabb a Güntert-féle oltár mestere, mert az 1516-ik évig már négy kassai képfaragóval találkozunk.

György (Jurg) schniczter neve csakis az 1501. évi adólajstromban fordul elő, mint a ki «Auf dem Steg» lakik, adóját azonban nem fizette meg.

István (Steffen) sniczert 1510-ben a *rudóbányai oltár* faragásával bizták meg, a mit a Bertalan rudóbányai tanító (baccalarius) által az egyház nevében reá tett tilalomból következtetjük: «Arestum Bartholomei baccalaurei de Ruda. Am Freytag . . . hat Bartholomeus baccalarius von der Rwda eyn vorbot geton instadt der kyrchen von der Rwda auff alle gutter des mester *Steffen schniczter*, wor her dy erfinden mag.» István képfaragó előleget kapott a megrendelő templomtól s késedelmes munkája miatt vethettek reá tilalmat, a mint az az ekkorbeli művészekkel számos ízben megesett.

Egyet jelentett-e a középkor terminológiájában a képfaragó vagyis schnitzer a sculptorral s egynek vehetjük-e tehát *Wydasz István sculptort*, a ki Kassán 1507-ben polgárjogot nyert, István képfaragóval?

A lőcsei Urbanovitz Márton síremlékén levő felirat szerint, neje, Margit a lőcsei Szt. Jakabról nevezett egyház főoltára művésznének, Pál *sculptornak* unokája volt.* Pál sculptor pedig valószínűen egy azzal a *Pál nevű lőcsei schniczterrel*, a kitől polgártarsa, Stancel Teophil képviselő 1523-ban festéket vásárol.**

* Pulszky Ferencz. Magyarország archaéologiája. II. k. 226. l.

** Történelmi Tár. 1884. évf. 543. l.

A krakói származásu *Tamás képfaragó*, mint már említettük, 1515-ben nyert Kassán polgárjogot.

Weisz János képfaragó az 1491—1521-ik években működik Kassán. Vezetéknevét egy 1510. évbéli hagyatéki tárgyalásból ismerjük:

«*Vorrichtung Martini organista mit Hans Schnitczzer*. Es ist gescheen eyn vorrichtung czwischen den erbern Martinum organistam anstadt seyner hauszfraw Dorothea, ettwen Martini Eyben und *mester Hannes Weysz* anstadt seyner stiffsuns Caspar Ambrosi genant am andern teil, von wegen der gelossenen guetter ettwen Laczko Ambrosy yn solcher weysz. Am ersten von des weingarten wegen am bergk gelegen, also das von demselben weingarten der bemelte Caspar nemen und haben sol eyn fyrtel und weiter das alle andere guetter, wy dy genant mocht werden, wo aber bey wem sy yczunder aber yn czukunftiger czeyt erfunden wurden, yn czwe teil sullen getelt werden, eyn teil dem Martino organista und seyner hauszfraw, das ander dem Gaspar Ambrosy und den weingarten sol der organista das Jor leszen und nucz des nemen, was aber des Laczko cleder seyn, sol der Caspar Ambrosy nemmen, das ist gescheen vor den vorsichtigen herren: Sigmunth Richter, *Alexander Schnytzer*, Herman Tezel, Hannes Achtzernicht und Hannes Schwarcztzyschler am Sonntag an Sant Tiburcius tag und weiter vor siczendem rott in sulche vorrichtung dy bemelten: Martini organista hauszfraw und Caspar Ambrosy personlich erschynen, vorwilligt haben und gebeten, sulchs in das buch czw schreyben auff das, das sy auff beyden teylen in czukunftigen czeyten in fryd bleyben mugen auch und das noch dem todt eynes dem andern von sulcher bemelter gütter wegen seyne nochkomling und erben nicht hyndern soll.»

Weisz János képfaragóval az 1491-ik évben a városi jegyzőkönyvekben találkozzunk először. 1494-ben házat vett: «Vorbot Mathie pawrs. Am dinstag noch Quasimodogeniti hot er vorbot geton of das gelt unter *Hannus Schnyczern*, das er schuldig ist am haws, welchs er Kauft hot von der Cristan Gondischyn etc.» A házvételre vonatkozik az 1496. évi következő feljegyzés: «Dominus Petrus plebanus de Göntz etc. Notandum, quod idem dominus Petrus expedit Mathie Frydrich pellifici ratione domus, quam Johannes *Schnyczer alias pictor (!) nominatus* comparuit, fl. 51 ¹/₂, prout hoc prædictus Mathias Frydrich per se coram prudentibus dominis Georgio Gabriel tunc iudice et Johanne Opiczter iurato huius civitatis recognovit. Sabbato ante Valentini.»

Telkibánya városa 1496-ban János képfaragóval megalkudott 100 frtban egy szárnyas oltár faragásában. Az oltár elkészítése azonban késedelmet szenvedett, mert Weikhart Erasmus, kassai polgár, a kinek kezéhez a művész 4 frtot adott, hogy részére Budán az aranyozáshoz szükséges aranyat beszeresse, a megbízást nem teljesítette. A telkibányaiak ezért tilalmat vetnek János képfaragó vagyonára, a kinek nevében neje, Hedvig viszont ugyanigy tesz Weikharttal.

«Vorbot civium de Thelkybánya. In die beati Stephani regis fecerunt arestum super omnia bona mobilia et immobilia Johannis Schnyczer pro 100 flor., ut ipsi asserunt, quod permansisset obligatus ratione *thabule* ad ecclesiam ipsorum pertinentem. Ad scitum domini Greifansteyn.»

«Vorbot *Hedwigis Hans Schnyczerynn*. An Sant Michelstag hat sy vorbot geton off alle gutter Erasmi Weikhart vor fl. auri 4, dy Hans Schnyczer em (= ihm) ken Ofn mitgeben hat off golt etc. Mit wissen herrn Hans Czebner.»

Hedvig asszony bártfai származásu volt; 1506-ban tilalmat tesz «fraw Hedwig Schnitczerin von Bartphal;» férje, mint vándorló legény, bujdosása közben ismerkedett meg vele.

János képfaragó 1514—16-ban a városi közgyűlés tagja volt s neve az 1521. évbeli adórajstromban még előfordul, de adóját ki nem fizette. 1524-ben már mint néhait emlegetik.¹

Wolfgangus bildeuschnyczer 1524-ben tüntetik fel.² 1526—34-ig a városi közgyűlés tagja. Özvegyét Kis János ötvösmester vette feleségül.³

A felsőmagyarországi képfaragó iskola a xvi. század végével elhanyaglott, mert a protestánsá lett Magyarországon hiányoztak a megrendelők.

A Szepességben azonban a xvii. század második felében ez a művészet másodvirágzását éli. A szepes-szombati róm. kath. templomban, melynek középkori szárnyas oltárai megmenekültek az enyészettől, Gross Pál «bildhauer» egy 1688-ban készült epitaphiumon örökítette meg magát s valószínűen ő faragta a négy evangelistának a szószék oldalán levő domborművű, polychrom alakjait.⁴

Hasonlíthatatlanul felette áll e korbéli ilyenmű faragványainknak a strázsai róm. kath. templomban levő fából faragott, befestett domborművű tábla, mely az Úrvacsorát ábrázolja. Az alakok kifogástalan elrendezése, az Apostolok arcán az indulat hű kifejezése, a benső vallásos áhitat, mely a művet körüllegi, magával ragad. Ez az egy mű megdönti, hogy nekünk a xvii. században nem volt művészetünk. A domború mű felirata: «Hoc opus fieri curavit honestus ac egregius vir d(ominus) Thomas . . . . . A(anno) D(omini) 1668.»

Kassán, 1902 január hó 30-án.

Kemény Lajos.

II. FINÁLY GÁBOR: EGY SZAMOSUJVÁRI RÓMAI FELIRATRÓL.

Ornstein őrnagy úr rövid ismertetéséből (Arch. Ért. 1902, 76—78. l.) folyóiratunk olvasói tudják, hogy a szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat a szamosujvári castrum területén ásatott, épen a közlő Ornstein őrnagy úr lelkiismeretes és szakértő felügyelete és vezetése mellett. A tárgyleletektől eltekintve számos kődombormű és köfelirat is került a dési múzeumba. A feliratok közül kétségkívül legérdekesebb az, a melynek olvasását és értelmezését itt megkísértem. Az 1901. évi október 22-én talált 67 cm. magas, 82 cm. széles, 22 cm. vastag kőlapon nyolcz, 57 cm. széles sor volt, a melyek közül az elsőből alig maradt valami a betűk aljából, a 2—5. sorokból a sor végéről sorrendben a kőlap szélétől mérve 35, 17, 13, 9 cm. le van törve. A kőlap ormányi dacittuffa; a betűk pirosra voltak festve.

Az első sortól eltekintve, kétségtelenül a következő szöveg olvasható a köről: . . . | . . . *perpetuam fama . . . . (1) | gloriae semper pro . . . (2) | . . . urnurus pietate nati fre|quentant . . (3) v . . (4) xisti grate | . . . . (5) vis celebrantur ami | ci aeternumq vale nobis pi|entissima mater v l r.* A hézagokra nézve a következőket jegyzem meg. (1) fama MA betű után egy betűnyi térközre betűtöredék látszik, talán M. (2) az O után S vagy L (B, D, E) alsó vonása látszik,

¹ Kassa v. lt. 1064. sz. a.

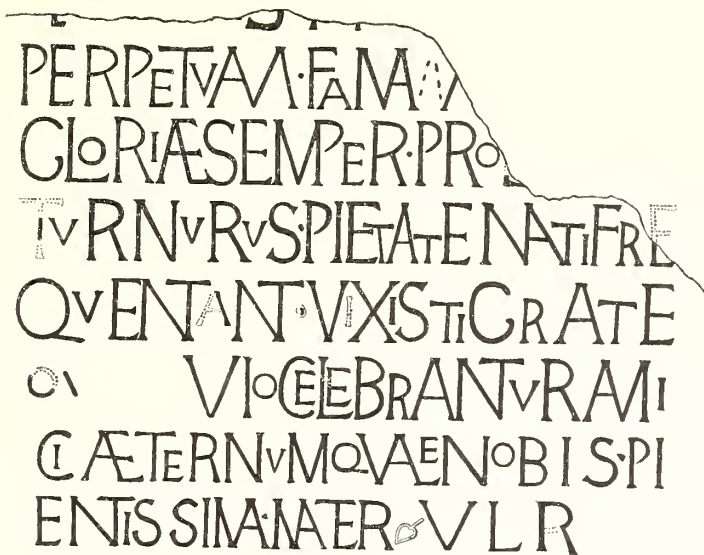
² U. o. 1072. sz. a.

³ Mihalik József Kassa város ötvösségének története. 134. l.

⁴ Myskovszky Viktor. A szepes-szombati templom. Arch. Értesítő. 1886. évf.

a 4. sor elején talán T betű volt. (3) a T és V közt pont vagy kis o, (4) a V és X közt a kő törése miatt üres hely van; a (4) helyen kis i állhatott, így VIXISTI. (5) ... VIO előtt Ornstein őrnagy úr CONVIVIO-t olvas, a mi a hézag nagyságának megfelel. E szerint a felirat vége az 5. sor közepétől e szöveget adná: *vixisti grate|convivio celebrantur ami|ci aeternumque vale nobis pi|cutissima mater votum libens reddidit.* Az utolsó három szó nélkül két hexametert vélek ezekben felismerhetni:

3. *Vixisti grate. Convivio celebrantur amici.*
4. *Aeternumque vale nobis. Pientissima mater (v. l. r.).*

E feltevésből kiindulva a felirat elejét így olvasnám:

1. *Perpetuam fama(m) ^v_v – ^v_v gloriae semper*
2. *Pro ^v_v (t)urnurus pietate nati frequentant.*

A négy hexameteres epigrammát kiegészítve pedig így:

1. *Perpetuam famam militaris gloriae semper*
2. *Prosequitur nurus. Pietate nati frequentant.*
3. *Vixisti grate. Convivio celebrantur amici.*
4. *Aeternumque vale nobis. Pientissima mater (v. l. r.).*

És mint táborban talált sírfeliratot értelmezném: A fiatal asszony (nurus) siratja elhunyt vitéz férjét, gyermekei látogatják sírját; kedves voltál, barátaid is ünnepelnek. Örökre Isten veled. Szerető anyád (állította ez emléket). Ez értelmezéshez mindenesetre szó fér, még több a hexameterekhez. Az 1-ben gloriae szóban az *ae* rövid; hasonlóképen egy Singidunumból való verses feliraton (CIL III 6306, 10): *Singulāe declarant exordia (li)niāe primae*, vagy Scardonából (CIL III 6414) egy sor végén: *Romē (sic!) lāetantem*. A 2. versben a pro- és -(t)ur közé *prosequitur*-t helyeztem, a mi a versmértéknek teljesen megfelel. A 3. versben a grate szót, úgy látszik, két rövid szótagnak kell

néznünk, pedig két hosszúból áll! A 4. versben az *acternum vale* lehet = örök Istenhozzád.

Magam nem dönthetem el, hogy ez a magyarázat mennyiben elfogadható. Annál inkább szükségesnek tartottam közzétételét. A mi a kövön látható betűket illeti, azoknak elől közölt olvasása kétségtelen, mivel pedig szedéssel aligha lehetett volna a betűk idomait és nagyságát kellően utánozni, a mellékelt rajzot készítettem a pacskolat után. Az első sorban mi állhatott, az erősen pusztuló kőről bizonyosan látni nem lehet. Azt hiszem, nem is egy, hanem több sor hiányzik, a melyekben a halott neve és katonáskodása lehetett felírva, s befejezésül e nagyon provinciális ízű epigramma.

Olvasásomat bemutattam a philologiai társulat október 8-iki ülésén. Örömmel jelenthetem, hogy olvasásomat és az értelmezést elfogadhatónak találták.

Dr. Finály Gábor.

III. GUBITZA KÁLMÁN: A BODROGH-MONOSTORSZEGI SÍRLELETEKRŐL. Bodrogh-Monostorszegen az utóbbi pár év alatt számos régiség-lelet került napfényre. A «Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat» gyűjteményének egyik tekintélyes része e helyről való. Most, hogy rendszeres ásatásokat végeztetek, látom, hogy mily hálás telepeink vannak, melyeknek felkutatása évekig tartó gyönyörteljes munkával és dus sikerekkel biztatnak. Legelső telepünk, az u. n. Reiter-féle tégláégető volt, a hol a véletlen folytán, pár év előtt, egy gazdag sarmata jazyg sírmezőre akadtam. A megejtett ásatások már akkor is bőven jutalmazták fáradozásomat.*

Időközben a kutatásokat a község egyéb nevezetes pontjaira is kiterjesztettem, s e miatt a sírmező folytatólagos ásatása egy időre függőben maradt. De mert a beköszöntött rövid őszi nappalok most már nagyon megnehezítették a távolabb eső telepeken való kutatást, elhatároztam, hogy e sírmezőt próba-képen tovább kutatom.

F. é. november 16-án megkezdtem az ásatást. A siker nem sokáig vártott magára, mert már délután egy gyermeksír nyomára akadtunk. Az előre haladott időre való tekintetből a felbontást 18-ára halasztottam, a mikor u. i. Hadanich Endre tanító-társammal neki láttunk a munkának. Az eredmény valóban meglepő volt. A sír egy 10—12 éves leánykéé lehetett. Mint már korábban is meggyőződöttünk, e népeknél az ülő helyzetben való temetkezés volt szokásos. Ettől csak ritka esetben tértek el, de akkor is úgy helyezték halottjukat a sírba, hogy a feje magasabban állt, mint a test alsó része. Ezt most újra megerősítette, úgy ezen sír, mint a korábban és az utóbb felásott sírok legtöbbje. A sírok megásásánál a kelet-nyugoti irányt, jobban mondva: a napkelés irányát követték. A halottat is úgy helyezték a sírba, hogy az ülőhelyzetében, arczával napkelet felé fordult. Ez a helyzet egyik-másik sírban teljesen szembetűnő; másban, a hol akár a behantolásnál, akár az utóbb bekövetkezett földcsuszamlásnál a test összenyomult, némi változást mutat ugyan, de lényegében mégis felismerhető az ülőhelyzetben való eltakarítás.

* «Arch. Értesítő» 1899. évf. 3. szám.

Egyes sírokban a karok és a lábak elhelyezése is változást mutat. Találtunk sírt, melyben az eltemetettnek a balkarja könyökben derékszög alatt meghajolva úgy helyezkedett, hogy a kéz-fej az arcz mellé került; a jobbkar pedig, merően kinyújtva, a testtől mintegy 2 dm. távolságra elállt. Ugyanezen sírban a jobb láb keresztbe téve a ballábszáron pihent. Egy másik esetben meg azt tapasztaltuk, hogy a jobbkar a hastájékán, a balkar pedig a test mellett kinyújtva nyugodott. A sírok sorosak. A sorok a sírok hosszúsági irányában húzódnak; egymástóli távolságuk 3 m.

A most feltárt I. számú sír a nyári kelet-nyugoti irányt mutatja, s épen ezzel a nyári temetkezést árulja el a gödör. A sírt alig 2 dm. magas földréteg földte. Szinte csodálatos, hogy az abban fekvő leletek mind a mai napig oly épségben megmaradtak, mikor a téglaegetők kubik-gödrei már mintegy 30 évesek. A csekély lösz-réteg — e hosszú idő minden viszontagságainak annyira ellenállt, hogy épebb leleteket a 2 m. magas takaróval bíró sírokból sem emelhetünk ki. Csupán a esontvázon látható az enyészet pusztító hatása; ezt ma már csak egy barna sáv jelzi, s annyira elporladt, hogy az ujj között, mint a föld teljesen szétmállik. Az I. számú sír már a mellékletek különös elhelyezésénél fogva is érdekes, s azt mondhatjuk, hogy azok általában mind a test balfelén feküdtek. Így az öv táján találtatott egy nagy bronz-csatt; közvetlen mellette egy elefántcsontból készült fésű. A mell balfelén fibulák, nagy szurok-gyöngyök, bronzdisz és két zápfog. Ez utóbbiak, valószínűleg az ültőhelyzetben eltemetett leányka fejének egyetlen maradványa. A fej u. i. a behantolás alkalmával reá nehezedő teher folytán összezúzva e helyre került. A medencze-csont balfelén feküdt az egyik fülbevaló és a gyűrű, valamint 6 szurok-gyöngy, egy csörgő és három nagyobb szemű üveg-gyöngy. A czombcsontok között egy orsógomb; s végre: a lábfejeknél egy kis cserépedény, apró üveg-gyöngyök, átlukasztott szarvasfog, bronz-drótra fűzött csörgők, az öv tájékán talált fülbevalónak párja, nagyobb szurok- és gyanta-gyöngyök és gyantadarabok találtattak.

Az I. sz. sír mellékletei közül első sorban a nagy *bronz-csatt* érdemel említést. (1. ábr.) Karikája 4·5 cm., szélességben hajló elipszis-alak. Ugyan ilyen hosszú az éles gerinczben kiemelkedő nyelv is, mely a forgóban derékszögben, a másik végén pedig ívalakban záródik és némi díszítést is mutat. A szij befogadására alkalmas 3·5 cm. hosszú és 3 cm. széles részt, a valamivel keskenyebb ezüstlemezzel, a négy sarokba vert szegek tartják össze. A csatt teljes hossza: 8 cm.

Két drb *bronz-fibula*. (2. ábr.) Alakjuk hosszúkás, két végén gömböcskével. A hegyes háromszögben záródó végeket a közepén, az ezen fibulákat jellemző gyengén ívelt kihajlás díszíti. Tüskéjük vas. Hosszúságuk 8 cm.

Lapos bronz-fibula. (3. ábra.) Alakja négyzet, négy sarkán kerek kiszögelléssel. A szélek és az ellentétes sarkok, egymást keresztelő párhuzamos vonalakkal díszítvék. A kerek kiszögellések köralakú díszítést mutatnak. Tüskéje: vas.

Bronz-disz. (4. ábr.) Alakja: halfarkban végződő madárfej. (?) Aranyozott bordázattal van díszítve és a felfűzésre alkalmas lyukkal bír. Valószínű, hogy

ezen tárgy is, mint az átlukasztott szarvasfogak is, nyakékül szolgált. Hossza: 3 cm.

Fülbevalók. (5. ábra.) Karikájuk ezüst, átlukasztott szarvasfog-csüngővel. Átmérőjük 2·5 cm.

Gyűrű. (6. ábra.) Karikája ezüst. Az összehajló végek itt is, mint a fülbevalóknál, az összeforrasztás legkezdetlegesebb formáját mutatják. Nem állt az egyébből, mint a drótvégek összesodrásából. A gyűrűt két átlukasztott, oldalain és sarkain laposra csiszolt üveg-gyöngyök ékesítik. Az egyik kék, a másik sárgás-barna. A gyűrű átmérője 2 cm.

Csörgők. (7. ábra.) Ezekből három drb találtatott, melyek vékony bronz-drótból készült füleiknél fogva bronzdrótra voltak felfűzve. Alakjuk: kúpalak. Anyaguk vékony ezüst(?)-pléh.

Gyöngyök. (8. ábra.) A lábfejek közelében, az apró gyöngyök között találtatott egy felfűzésre alkalmas, átlukasztott szarvasfog. (Az átlukasztás helyén el volt törve.) A gyöngyök olyan gazdag változatot mutatnak, hogy azokat nagyság, anyag, szín és alak tekintetében külön kell osztályoznom. A gyöngyszemek közül nagyságra nézve kiválik 4 darab kék szurok-gyöngy. Oldaluk halványan pettyezett. (8. ábra, *a.*) Átmérőjük: 2·5 cm. Ugyan ezen fajból 5 darab kisebb (mogyoró nagyságú) pecsétviasz-színű pettyekkel tarkázott szurok-gyöngy. A ritkán előforduló és épen ezért különösen érdekes gyanta-gyöngyökből ez uttal csak egy példány került felszínre. Alakja lapos. Átmérője: 2 cm. (8. ábra *b.*) Említést érdemel egy darab mogyoró nagyságú, veres agyaggyöngy és 3 darab nyers üvegből készült nagyobb gyöngyszem (8. ábra *c.*) és végre: egy fűzér apró üveg-gyöngy zöld, kék, veres, fekete és fehér színű változatokban. Alakjuk: lapos, gömbölyű és hosszúkás. (8. ábra *d.*)

Orsó-gomb. (9. ábra.) A felső lábszárak között feküdt. Anyaga: gyengén égetett agyag. Átmérője: 3 cm. Ilyen orsó-gombot (lehet, hogy háló-nehezék) e helyen már máskor is találtunk. A női sírok jellemző melléklete, a *fésű*, itt is előfordult. (10. ábra.) Hasonló a mai nap is használatos szarúból készült sűrű fésűkhöz. Anyaga: elefántcsont. Bordája három helyen (a két végén és a közepén) vas szegekkel volt megerősítve. Hossza: 8 m; szélessége 4·5 cm. E sír egyik különösen szép darabja egy *agyagedény*. (11. ábra.) Korongon készült. Magassága 5·5 cm; öble 8 cm; szájnyílása: 4 cm. Pereme gyengén kihajló. Oldala érdes, mintha homokkal volna beverve. Máz nélkül, szürkére jól kiégetett; egyik oldala kormos és repedt. Ugyan ezen edényke mellett feküdt egy másik kis bögre is, de ez oly gyengén, s oly rosszul volt kiégetve, hogy azt csak dirib-darabokban szedhettük ki. Annyit láttunk rajta, hogy füle volt.

A lábak mellett 3 *gyanta darabocsk*a (?) feküdt. A fejből csupán két *zápfogat* találtunk. Az egyik teljesen kifejlett, a másik még tejfog, gyökér nélkül.

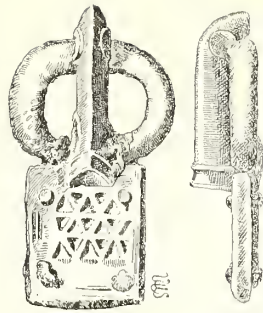
A 2. *str*, melyben szintén egy női csontváz ülőhelyzetben találtatott, mellékletet nem tartalmazott.

A 3. *str* is nőé lehetett. A csontváz mellett szétszórva (de leginkább a mell-táján) kevés (alig 25 szem) apró üveggyöngy találtatott. Alakjuk: göm

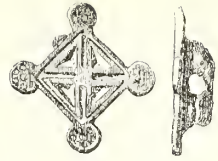

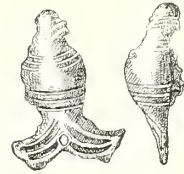
2. ábra. 2/3 n.

1. ábra. 1/2 n.

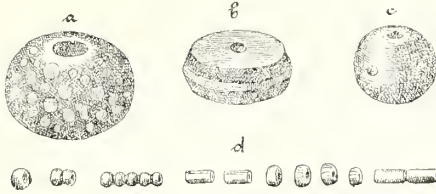
3. ábra. 1/2 n.

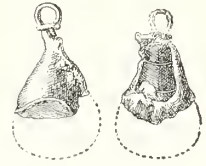
4. ábra. 2/3 n.

6. ábra. 2/3 n.

8. ábra. 2/3 n.

7. ábra. 2/3 n.

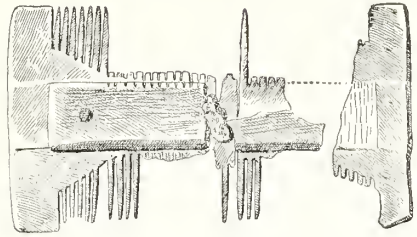
5. ábra. 2/3 n.

9 a) ábra. 2/3 n.

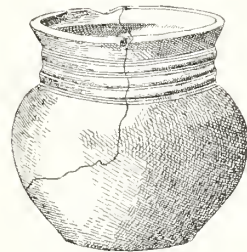
9 b) ábra. 2/3 n.

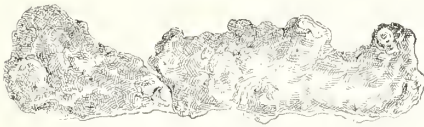
10. ábra. 2/3 n.

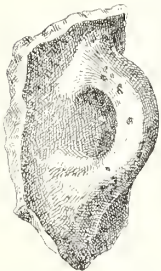
12. ábra. 2/3 n.

11. ábra 1/2 n.

14. ábra 1/2 n.

13. ábra. 1/2 n.

15. ábra. 1/2 n

16. ábra. 2/3 n.

17. ábra 2/3 n

bölyved. Színök: kék. Nagyságuk: mint a kendermag. (12. ábra.) Üllőhelyzet. Sírmélység: 2 m.

A 4. sz. sírt feldúlva találtuk. Valószínű, hogy azt a téglamunkások hányták széjjel, s bizonyára találtak is benne egyet-mást, mert egyes csontokon zöld rozsdafoltokat láttunk. Az egészben egy *bronz-tücskét* és egy *edénydarabot* (13. ábra) találtunk. A tücske hossza: 3 cm. Az edény-darab egy nagyobb, s körülbelül 1 cm. vastag oldalfallal bíró, veresre égetett edényből való, melynek füle is volt. A többi darabokat nem találtuk. Lehet, hogy a téglamunkások összetörték és elhányták.

Az 5. sír férfié lehetett. A felső testrész alig 170 cm. mélyen, a kinyújtott lábak azonban 2 m. mélyen feküdtek. A csontváz hossza: 170 cm. Fekvésének iránya a nyári kelet-nyugot.

A leletek közül különösen a vasból valók érdekesek. Az eltemetettnek jobb kezében — mely a has tájékán nyugodott — mintegy 11 cm. hosszú és 1.5 cm. széles *csíholó-vas* (14. ábra) találtatott. A csontváz baltenyerében egy *tűzkövet* is találtunk. A medenceze tájékán feküdt egy 2.5 cm. szélességű *kis vas-csatt* (15. ábr.), mely alkalmasint az öltöny összekapcsolására szolgált. A balkar mellett is feküdt néhány *vastárgy*, de ezek — mert részben csak rozsdacsomók — felismerhetetlenek. Egy pár *ezüst-csatt* a lábról. (16. ábra.) Bizonyára a sarú-szíjak összecsatolására használták, mert a szíjvégek befogadására alkalmas nyúlványnyal bír. A csatt nyúlványának lemezei két félgömb alakú fejjel ellátott szegecskével vannak megerősítve.

A fennebb említett és felismerhetlen vastárgyak mellett egy *bronz-tárgy* (17. ábra) is feküdt. Nem egyéb ez, mint egy 4 cm. hosszú lapos eszköz, mely valamely tárgynak a nyele lehetett. Az egyik vége nyitott és egy szegecskével van átverve.

A sírmező folytatólagos kutatására alkalmasint tavaszra kerül ismét sor. Soraim végén nem mulaszthatom el köszönetemet kifejezni Hadanich Endre úrnak, a ki ásatásaim munkájában oly szíves készséggel segédkezett és akadályoztatásom eseteiben helyettesített.

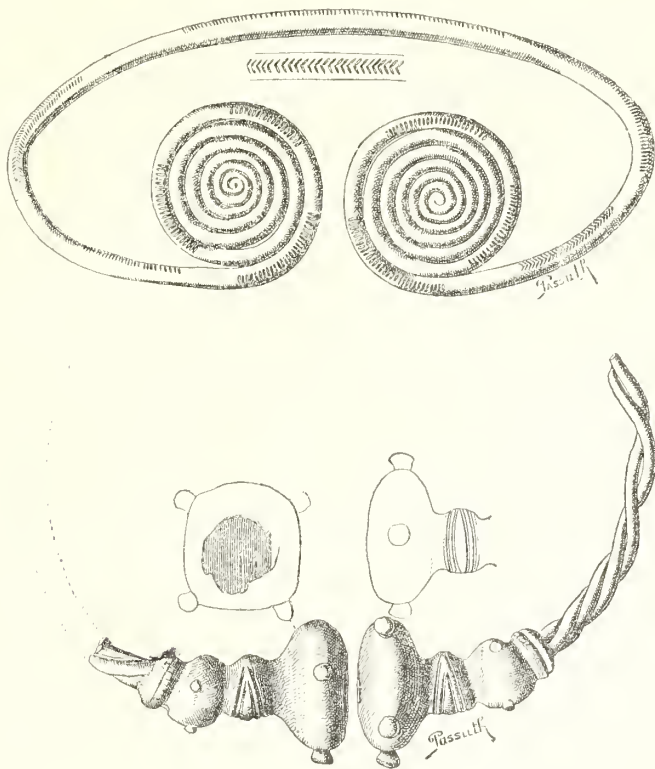
Bodrogh-Monostorszeg, 1901. november 30.

Gubitzka Kálmán.

IV. KUBINYI MIKLÓS: AZ ISZTEBNEI BRONZLELETRŐL. Árva vármegye *Isztebne* nevezetű helységétől délnyugat felé, ott, hol a Pármiczától jövő országút keleti irányban Nagyfalú mezőváros felé kanyarodik, az országút és az Árva folyó között emelkedik a «*Hradok*» nevezetű, alig 50 méter magas domb, mely sajátságos tompa kúp alakja, fekvése, de főleg elnevezése miatt (hrádok=váracsk) régi idők óta magára vonta az archæologusok figyelmét. Mint valószínűleg pogánykori erődről e sorok írója is már ismételve említést tett e dombról, a nélkül, hogy feltevése igazolásul a domb föltűnő alakján és elnevezésén kívül egyebet tudott volna felhozni, mint a hagyományt, mely a «*Hradok*» közelében fekvő szántóföldben talált régi sírokról és fegyverekről tud regélni.

Az itt előfordult leletek, melyekre öreg emberek még emlékeznek, sajnos,

elkallódtak s így nem is maradt emléktárgy, mely az erőd valószínűleg fennállása és koráról tanúságot tehetne. Ama tény, hogy Zsigmond király idejében és később a cseli hussziták garázdálkodása alkalmával itt és a felvidéken általában fa-váracskok, erődök keletkeztek, sokaknál azt a hitet kelte, hogy az isztebnei «Hradok» is csak ily várhely lehetett s e hit valóban még soká foglalkoztathatta volna a képzeletet, ha a véletlen egy igen nevezetes kincsleletre nem vezet, mely a bizonytalanságot immár teljesen megszüntetheti.

Az árva-völgyi helyi érdekű vasút építése alkalmával 1898-ban történt, hogy a vaspálya vonalába eső «Hradok»-ot is át kellett szelni s ekkor akadtak a földmunkások ama leletre, melyet itt ismertetni szándékom.

A lelet helyét, annak részleteit közelebbről — sajnos — senki sem jegyezte fel. A gyönyörű bronztárgyakat a munkások egymás között osztották fel és csak úgy szerezte meg azután nem is első kézből azok nagy részét (25 darabot) főtisztelendő Hrobony János, isztebnei evangélikus lelkész, két darabot pedig Radlinszky Ignác, alsó-kubini ügyvéd, kiknek szíveségéből a tárgyak ma, letét gyanánt, a turócszentmártoni múzeumban őriztetnek. Jólval később ugyanazon leletből még két tárgy került gróf Zierotin Előd birtokába s ez utóbbi szíveségéből kis gyűjteményembe, úgy, hogy a «Hradok»-on

lelt tárgyak összesen 29 darabból állottak; ha ugyan egyes tárgyak a birtokosok kezén már eredetileg el nem kallódtak.

A turócszentmártoni múzeumban őrzött, ezen leletből származó tárgyak a múzeum-egylet évkönyvében, illetve az ennek mellékleteül megjelenő «Sbornik» 1899. évi II. füzetében már ismertetve voltak s azoknak fényképrajzai is megjelentek; mindamellettt azt hiszem, hogy nem végzek meddő munkát, ha akkor, midőn a hradoki leletből birtokomba került két tárgyat ismertetni szándékozom, a kincslelethez tartozó többi tárgyat is felsorolom. Ezek a következők:

1. Két hengeralakú *korongos tekercs*, vastag bronz-huzalból, mely visszahajlított csigakorongokban végződik. A huzal felső része csavarszerűen díszített. Mind a két tárgy egy-egy korongja hiányzik. Súlyuk: 1175—1192 kilo.

2. Egy hasonló *korongos tekercs*, lapos huzalból mindkét végén visszahajlított csigakoronggal. (18 dkgr.)

3. Tizenegy darab különféle *karika és karperecz*, hullámosan dudoros és reczésfölvületű bronzhuzalból. (4—8 dkgr. súlyú.) 4. Egy korong tövis nélkül, csinosan áttört csipkézett fölvülettel. (75 súlyú.) 5. Egy hosszukás ugyancsak áttört gombos kidudorodásokkal díszített *bronzcsat* töredéke. (4 dk.) 6. Korongos csigatekerccsel díszített hajtott hegyű *hajtű*. (8 deka. A tekercsek egyike hiányzik.) 7. Kereszt alakú, három gombos pánttal díszített *hajtű*. (5 deka.) 8. Két, korongos tekercsekben végződő 49 centim. kerületű *abroncs*, (torques). 9. Négy vastag, csavart bronzhuzalból készült 57 centim. kerületű *nyitott abroncs* (fejdísz), melynek ellapított végei, két egymással ellenkező irányban visszahajlított csigatekerccset képeznek. (27, 31, 36 és 505 deka súlyúak.) 10. Lapos drótból készült törött *bronztekercs*, melyen egy nyilván hozzátartozó tövis van áthuzva. 11. Hullámos dudorokkal díszített felületű bronz *karperecz* törött.

12. Lapos drótból készült törött *bronztekercs*. (A két utóbb nevezett tárgy Radlinszky Ignác adományából.)

Az összes tárgyakat igen szép sötétzöld színű szírony borítja. A lelet ismertetője (dr. J. P.) a tárgyakat azon hozzánk közelebb eső korba helyezi, melyben már a vasat is használták s a bronzérez inkább csak a díszítványok készítésére szolgált, mely következtetést ama tény is támogatja, hogy egyes bronztárgyakon a vasrozsdá nyomai látszanak. Az összes tárgyak a közel morva-leletektől, lényegesen elütő magyarországi jelleget viselnek magukon; s hasonmásaik a nemzeti múzeumban őrzött hazai leletekből származó tárgyak között sokszorosan feltalálhatók. Legnevezetesebbnek tartja a cikk írója és méltán, a fejdíszül szolgált tekercses abroncsokat, melyekhez hasonló, állítása szerint — unicum gyanánt — a nemzeti múzeumban is csak egy (?) őriztetik.* Ezen fejdíszeket és a dudordíszítéssel ellátott karpereczet cikkkíró a hallstatti korba sorozza, a többi fiatalabb eredetűnek tartja.

Ezek után áttérek a birtokomba jutott két tárgyra, melyért itt is köszönetet mondok gr. Zierotin Előd úrnak, ki azokat gyűjteményem számára átten-

* A blatniczai leletből.

gedni sziveskedett. Nevezetesen: Egy vastag bronzhuzalból készült 50 centim. kerületű szépen visszahajlított 5 cent. átmérőjű csigatekeresekbe végződő nyitott *abroncs* (valószínűleg nyakék) hasonló azokhoz, melyekről fentebb a 8. szám alatt említés történt. Súlya 21 dekagr. Az abroncs kerülete halborda vonalakkal a csigatekeres párhuzamos bevágásokkal van díszítve. Patinája sötétzöld, a kerületen kissé kopott. Nevezetesebb ennél a másik tárgy, mely sajnos már törött állapotban került az első birtokoshoz is. A mennyire e két töredékből álló tárgy maradványai után ítélhetet, az szintén *nyakék* lehetett, három kötél módon összezsavart hengerded bronzhuzalból, melynek mind a két vége egy-egy kördudorokkal díszített, belül üres tehát öntött, három szabályosan elhelyezett tömör gömböcskével díszített pántba, ez egy négy gömböcskével hasonlóan díszített 3 centim. átmérőjű lapult gömbbe megy át. A kőrivet, melyet a kötélszerűen csavart huzal hajlása mutat folytatva, a valószínűleg nyitott abroncs kerülete eredetileg 50 centim. lehetett. A két töredék súlya összesen 20 dekagr. Patinája sötétzöld, a dudoros gömbökön kissé érdes.

Összevetve már most az isztebnei bronzlelethez tartozó összes tárgyakat, kétségtelen, hogy a lelet a történelem előtti kor azon hozzánk közelebb eső szakába tartozik, melynek culturáját a Hallstatt és a La-Tène vidékén előfordult tömeges leletek jellemzik. Ide tartozik a birtokomban lévő gazdag árva-krasznahorkai lelet is, mely a bronztárgyak készítési módja, díszítése, de még az anyag és a patina tekintetében is rokon az isztebneivel s ama körülmény, hogy a Krasznahorkán talált tárgyak között vasrögök és eszközök is előfordultak, támogatja azt a felfogást, hogy az isztebnei bronzlelet, mely kizárólag dísztárgyakból áll, szintén azon átmeneti korbá tartozik, melyben a bronzot már csak dísztárgyak készítésére használták.

Befejezésül ismételve felhivom a szaktársak figyelmét a turóczmegyei Prékopa helység közelében emelkedő sajtáságos, csonka-prizma alakú dombra, (tumulus?) mely alighanem szintén édes testvére az isztebnei «Hradok»-nak.

Árva-Váralja, 1902 július.

Kubinyi Miklós.

V. Ifj. LOSSONCZY ISTVÁN: A VATTAI TESTHALMI ŐSTELEPRŐL (BORSOD M.). A borsod-miskolczi múzeum régiség-tárának egyik legelső szerzeményei azon tárgyak voltak, melyek a vattai Testhalomból kerültek elő. Vatta község Miskolcztól déli irányban 25 km.-nyire fekszik a miskolcz-mezőkövesdi országút mentén. Maga a halom a Csincse patak mellett br. Seckendorff Herman úr birtokán fekszik. A halmot br. Seckendorff ásatta fel, s a belőle kikerült leleteket a borsod-miskolczi múzeumnak ajándékozta. Az ő ásatásainak befejezte után Gálffy Ignác, az archeologiai szakosztály vezetője s Petró József, a múzeumbizottság elnöke próba ásatásokat eszközöltek a halom helyén, de már csak néhány cseréptöredék került felszínre. A beállott rossz idő miatt a különben sem sok eredménnyel kecsegtető ásatás befejeztetett, de tervbe van a halom vidékének tüzetes átkutatása.* A halom váltakozó föld és hamurétegekből állott, leletei kő- és csonteszközök, agyagedények és azok

* A borsod-miskolczi közművelődési és múzeum-egylet 1900. évi évkönyve. 39 l.

töredékei, konyhahulladékok stb. Az összes talált tárgyak száma 147 darab. Ebből: kőeszköz kilencz darab, csont- és agancseszköz 18 darab, agyagedény, részben ép, részben törött 14 darab, edénytöredék 35 darab, egyéb tárgy 12 darab, agancsok és csontok különféle munkálási nyomokkal nyolcz darab, konyhahulladékok 51 darab.

A fontosabb kőeszközöket részletesebben ismertetjük: 1. Lepattintás útján készített fehères kovakökés, melyről már a nucleuson két pengét pattintottak le. Hossza 5 cm. 2. Lepattintás útján készített obsidian kőkés töredéke; előzőleg a nucleuson három pengét pattintottak le róla. Hossza: 3·5 cm. 3. Pattintás útján durván kinagyolt kovakő szakócza, ovális mandulaalakú. Hossza: 10·5 cm., átmérője: 6 cm. 4. Átfuratlan csiszolt kőbalta, mely alul lapos, fölül pedig domború, úgy, hogy keresztmetszete félkört mutat. Az eszköz egyik vége tompa csücsban végződik, a másik vége félköralakú éllel bír. Az él nemcsak felülről csiszolt, hanem alulról is, úgy hogy az él nem laposan fekszik, hanem kissé fölfelé konyult. Méretei: hossza 18 cm., az él szélessége 4·5 cm., a fok átmérője 4 cm. *Analogiák*: Wosinszky M.: Tolna vm. története I. k. XX. tab. 3—4. fig. és Radimsky: Die neolithische station von Butmir XVII. tab. 27. fig. 5. Átfuratlan csiszolt kövéső, mely mindkét felől domborúra van csiszolva. Három helyen a használattól ki van töredezve. Hossza: 9 cm., szélessége 8 cm. Analógia: Wosinszky: i. m. XVII. tab. 2. fig. 6. Átfuratlan csiszolt kövéső, melyet kicsinysége miatt aligha használtak, vagy játékszerűl vagy halotti mellékletül szolgálhatott. Úgy éle, mint egyéb része teljesen ép. Hossza: 4 cm., az él szélessége 2·5 cm. 7. Átfürt csiszolt kőkalapács töredéke. Megvan a nyéllyuktól előre eső rész 5·5 cm. hosszúságban. Éle is magán viseli a használat nyomait, de úgy látszik eltörése után törtek rajta valamit, mert minden lapján kőalakban sűrű csillagszerű bemélyedések vannak. 8. Átfürt csiszolt kőeszköz töredéke. Megvan a nyéllyuktól hátraeső rész 3 cm. hosszúságban. Ez a rész egy kőbalta vagy kalapács gömbölyű fokát képezi. Erős használati nyomok látszanak rajta. Szélessége 4 cm. 9. Átfürt csiszolt kőbalta töredéke. Megvan a nyéllyuktól előre eső rész 7·5 cm. hosszúságban. Kivitele gondos munkára vall, inkább fegyver, mint eszköz lehetett, talán fokos, mert teste a mai fokoséhoz hasonlólag előre hajlik. Egyik oldalán, közel az élhez $\times$ jegy van bekarcolva. Él szélessége 4 cm. Ide számíthatunk még egy patakkavicsból alakított csiszoló követ is. Hasonló csiszoló köveket Wosinszky is mutat be, i. m. I. vol. XVII. tab. 3. és 4. fig.-ján.

A telep eszközeinek legérdekesebb részét az *agancseszközök* teszik. A borsodmegyei déli vidékén fekvő halmok leletei közt általában túlnyomó többségben vannak a csont és agancseszközök. Átfürt agancsbalták nagyobb számmal a szihalmi «Árpád várából» kerültek elő. Újabban számos prähistorikus csonteszköz került elő a szirma-bessenyői «Berek» nevű terramara halomból. Az itt ismertetett agancseszközök épúgy, mint a telep többi eszközeinek legnagyobb része, a hamurétegből kerültek elő. 1. Átfürt szarvasagancsbalta, a nyéllyuktól hátraeső rész az agancs rózsájából alakult, úgy, hogy ez a rész kalapácsul is szolgálhatott. Hossza 15 cm. 2. Átfürt agancseszköz. Mindkét vége tompa lévén, inkább ütőeszköznek, kalapácsnak lehetne minősíteni.

Hossza 17·5 cm. 3. Átfürt agancskalapács. Hossza 10·5 cm. 4. Átfürt agancskalapács. Hossza 13 cm. 5. Átfürt agancskalapács. Hossza 13 cm. 6. Átfürt agancsbalta töredéke. Megvan a nyéllyuktól előre eső rész 6 cm. hosszúságban. Nem a nyéllyukfúrásnál, de a használat következtében tört el. 7. Szarvasagancsból készült balta töredéke. A balta az agancs közepén levő kiágazásból van készítve, s a nyéllyuk alatti agancstörzs fele van letörve. A nyéllyukat később négyszögletesre faricskálták ki, fölötte egy helyen befaragás (rovatkolás) látható. Hossza 22 cm. 8. Az agancseszközök egyik legérdekesebbje egy átfürtatlan balta, mely nyelével együtt egy tagból van készítve. Az egész kőkéssel való faricskálás útján van alakítva. A balta egyik vége éllé van kiképezve, a másik része pedig tompa ütőeszközzé. Mind az élen, mind a fokon látszanak a használat nyomai. A nyél hossza 25 cm. A balta hossza 11 cm. Hasonló agancseszközt hazai leleteinkből eddig nem ismerek. 9. Átfürt agancseszköz. Minden oldalról simára kicsiszolva. Nehéz elképzelni, hogy mire használhatták, lehet hogy csak díszül hordták nyakukon, zsinórra fűzve. Hossza 15 cm. 10. Egy hasonló eszköz töredéke. Megvan a nyéllyuktól előre eső rész 11 cm. hosszúságban. 11—12. Két teljesen hasonló agancseszköz, minden oldalról simára lecsiszolva, két oldalról megkezdett nyéllyukfúrással. Hosszuk 14·5 és 16·5 cm. 13. Csont ár, kisebb állat csontjából készítve. Ezek úgy a hazai, mint a külföldi leletekben gyakoriak. Akként készítették őket, hogy az egyik forgót teljesen vagy részben meghagyták, ez szolgált az ár fejével, a másik végét pedig hegyesre és vékonyra kicsiszolták. Az eszköz az ismételt hegyezés folytán gyakran tetemesen megrövidült.* Analogiák: Wosinszky: i. m. I. vol. XXIII. tab. 1. és 4. fig. és A. et G. Mortillet: Musée préhistorique Pl. XXXVIII. fig. 312. Telepünkről négy hasonló eszköz került elő.

Az egyes agancsdarabok közül, melyeken különféle munkálási nyomok észlelhetők, csak két érdekesebb darabot kívánok bemutatni. Egyik őstulok szarva, mely már teljesen baltává van elkészítve, csak a nyéllyuk nincsen teljesen befejezve. Hossza 20 cm. A másik egy szarvasagancsdarab, melyből az őslakók szintén baltát akartak készíteni, s e célból az agancs két elágazását kőkéssel már le is akarták vágni, de megkezdett munkájuk félbemaradt. *Agyageszközök: a)* Kanalak. Két darab fordult elő, melyek közül az egyik egészen egyszerű, s ennek nyele le van törve; ** a másik ellenben nagyon csinos, gondos munkát mutat s nyelén két szarvalakú nyúlvánnyal van díszítve. *b)* Orsógombok. Ilyen csak egy fordult elő őstelepünkőn. Ez egész egyszerű díszítetlen. Hozzá teljesen hasonló ki van adva Wosinszky i. m. I. vol. XXX. tab. 9. fig. alatt. *Edények.* Mint minden őstelepről, úgy a vattairól is nagy számmal kerültek elő edénytöredékek s agyagedények. Az agyagedényeknek csak nagyon kis része teljesen ép, a legtöbbről kisebb részletek hiányoznak. Az edények kivétel nélkül korong nélkül készültek, s majdnem mindannyi a prähistorikus keramika jellemvonásait mutatja: a gyöngé égetést, durva falakat, tisztátalan agyagot, mely gyakran mész és kvarczzemcsékkal van keverve. A durvább vörös

* Müller Sophus: Nordische Alterthumskunde I. vol. 150. pag.

** Analogia: Wosinszky i. m. I. vol. XCII. tab. 5. fig.

színű edények törési felülete rendszeren fekete belsőrészt mutat. Mindamellett találunk olyan fekete színű edényeket is, melyek finoman iszapolt agyagból készültek, vékony falúak s felületök szorgalmasan ki van csiszolva. Az ilyen edények rendszerint aprók s gondosan vannak díszítve. Az edényeken a szokottabb ornamentális elemek képviselve vannak ugyan, de összetételükben nem mutatnak igen nagy változatosságot. Az egyszerűbb díszítési motívumok közül képviselve vannak: a vessződíz, a különféle karcolatok, új és vesszőbenyomás, a bütykdíz, a spirális, a háromszögű pecsétbenyomat dísz, az ú. n. «futó kutya» dísz stb. Mészbetétet az edényeken nem találtam. Formájukat tekintve az edények elég változatosak. A keramika általános jellemzése után térjünk át az egyes edények részletes leírására:

1. Agyagfazék. Durva mészszel és kvarcyszemcsékkel kevert agyagból készült, lapos fenekű, félig kihajló peremű, barnásszürkére égetett, belső felületén fekete törést mutató, hasán két szalagfüllel ellátott. Magassága 33 cm.
2. Csupor durván iszapolt agyagból, lapos fenekű, félig kihajló peremű, világos téglavörösre égetett simitatlan füles. Nyakán díszítésül hármás bütykök vannak alkalmazva. Magassága 14·5 cm.
3. Agyagváza. Durván iszapolt agyagból készült, vastagfalú simított, szürkéssárgára égetett, lapos fenekű, félig kihajló peremű. Hasán egymással szemben két szalagfül van. Magassága 12 cm.
4. Edény. Finoman iszapolt agyagból készült, sötétszürke, karimás fenekű, kihajló peremű, fülei le vannak törve. Hasán körbe elhelyezett bütykökkel s vessződíszszel van ékesítve. A perem alatt két soros fél hullámvonaldíz fut. Belül a peremen szögbefutó czik-czak dísz látható. Közvetlen a fül alatt bütyök van. Magassága 7 cm.
5. Edény. Finoman iszapolt agyagból készült, fekete. Körpárkányos fenéssel s kihajló peremmel. Átlyukatott bütyökfogantyúval. Hasán vonallal kerített bütykdíz van körbe elhelyezve. Magassága 9 cm.
6. Agyagpohár. Sötétszürke, finoman iszapolt agyagból készült, felálló peremű, vessződíszszel ékesített. Füle le van törve. Magassága 8·5 cm.
7. Agyagedény. Fekete, finoman iszapolt agyagból készült, vékony falú, éles hasú, lapos fenekű, ovális szalagfüllel. Testén hét soros körbefutó vonaldíz van. Pereme körökörül le van törve. Magassága 6 cm.
8. Az előbbihez hasonló, csakhogy díszítetlen agyagedény töredéke.
9. Agyagedény. Finoman iszapolt agyagból készült, vékony falú, körpárkányos fenekű, alacsony talpas, fekete. Fülc s nyaka le van törve. Hasán «futó kutya» dísz látható. Nyaka alatt reczés borda fut körül.
10. Csolnak idomú tál, durván iszapolt agyagból készítve, szürkéssárgára égetve. Két végén bütyökalkakú fogantyúja van. Hasonló csolnakidomú tál ki van adva a kölesdi őstelepről Hampel: *A Bronzkor emlékei Magyarhonban* II. kötet CXXIX. tab. 13. fig. alatt, csakhogy itt bütyökfogantyú helyett a tál két oldalán szalag fülek vannak alkalmazva. 11—12. Két hasonló agyagpohár. Kicsinységüknél fogva valószínűleg gyermekjátékokul szolgáltak. Magasságuk 3 és 2·5 cm. Analogiák: Radimsky op. cit. Tab. IV. fig. 13. és Fiala* tab. III. fig. 6. Mindkét szerző szintén gyermekjátékoknak minősíti őket.
9. Poháralakú, őskori agyagedény töredéke. Magassága 2·5 cm.
14. Lángborító töredéke. Hasonló

* Fiala: *Die neolithische Station von Butmir. Ausgrabungen.* 1894 - 96

lángborítókat ismertetett Wosinszky M. Lengyelről és Kölesdről.* A tolna-megyei példányok és a vattai közt az az eltérés tapasztalható, hogy míg amazoknál a szarvak fölfelé nyúlnak, addig ezek lefelé hajlanak. 15. Rendkívül durva agyagból simítás nélkül készült alacsony talpas agyagtál. Hasonlókat Schlieman** «Räucherbeken» név alatt mutat be. Magassága 6 cm. A tál átmérője 7 cm. 16. Finoman iszapolt agyagból készült, feketére égetett éles hasú behajló peremű agyagedény töredéke. Érdekes pálczatag és köralakú benyomott díszítéssel.

Az említettekén kívül van még néhány más tárgy, mely figyelmünkre méltó. 1. Durva, szemcsés, földes agyagból készült, sötétszürkére égetett fődő. Gömbszelvény idomú, belül közepén gömbölyű szalagfüllel. 2. Durván iszapolt agyagból készült, szürkéssárgára égetett agyagtárgy. Gulaidomú, belül üres s füle van. Talán fődő. 3. Durva szemcsés agyagból készült, vastagfalú, világosvörösre égetett, vesszőkarczolatokkal díszített agyagtárgy. Egyik oldalán füsttől megfeketítve. Alakja felfordított kúp alakú, belül üres, s belsejében füle van, a kúp hegyén három kis szarvalakú lába van. Hasonló tárgyat sem külföldi, sem hazai leletből nem ismerek. Ilyen apró három lábbal bíró edények Lengyelen s Hissarlikban fordultak elő, de hozzá hasonló alakú egy sem. Hogy mire használhatták, azt mai napság már bajos elképzelni. Magassága 13 cm., A száj átmérője 14 cm. 4. Égetetlen agyagból készült botfej alakú tárgy, alul beléfurással. 5. Csonka kúpalakú, durva agyagból készült, szürkére égetett agyagtárgy. Keresztül van fúrva, s a lyuk lefelé mindinkább szélesbül. Magassága 5,5 cm. 6—8. Szürkére égetett négyoldalú agyaggúlák. Kettő közülök teljesen egyforma s keresztül van fúrva, a harmadik kisebb s a befúrás mindkét oldalról csak meg van kezdve. 9. Vörösre égetett agyagkúp, középen átfúrva. Teteje le van törve. Magassága 10 cm. 10. Egy hasonló, de igen rongált állapotban. 11. Nyers agyaggömb, melyen az ősember három újának a benyomata maradt meg. 12. Őskori vesszőfonatos kunyhó agyagtapasának darabja. Ez a kunyhó egyik sarkáról való.

A konyhahulladékok közt a következő állatok csontjai fordultak elő: Cervus Elaphus, Cervus Capreolus, Equus Caballus, Bos Taurus és Sus Scrofa.

A vattai «Testhalom» Borsod megye déli részén fekszik, körülveve a sályi, geszti, Mocsolyás pusztai neolithikus telepektől. Az itt leírt leletek szintén a neolithkorba helyezendők. Kőkorra utal a sok kő- és csonteszköz, valamint a keramika általános jellege. A fém hiányzik, a leggondosabb vizsgálat mellett sem tudtam a fémnek vagy fémmel való munkálásnak legcsekélyebb nyomát is felfedezni. A keramikánál az ornamentatio egyszerűsége, a kivitel durvasága, az átfürt bütyökfülek stb. mind a kőkort mutatják. Az agyagművéség sokban egyez a boszniai butmiri telep keramikájával, csakhogy sokkal fejletlenebb s kezdetlegesebb. Maga a telep általánosságban a szíhalmi (Borsod megye) telephez hasonló jellegű s képződésének körülményei is hasonlóak, de a szíhalmi telep kulturája is sokkal fejlettebb, mint a vattaié.

* Wosinszky M.: Tolna vm. Monographiája. I. vol. XCIV. tab. 1—3. fig.

** Schlieman: Ilios. pag. 647—648. fig. 1321.

Végül kedves kötelességet teljesítek, midőn hálás köszönetemet fejezem ki Petró József úrnak, a borsod-miskolczi múzeum elnökének, a miért a vezetése alatt levő múzeumban őrzött tárgyak tanulmányát és közzétételét számomra lehetővé tette.

Ifj. Lossonczy István.

VI. DUDÁS GYULA: A BEGECSEI ÁSATÁSOKRÓL. A rómaiak egyik fő határvárát képező Bononia (ma Bánostor, Szerém m.) szemközti erősségét a Duna bácskai oldalán az Onagrimum nevű castellum képezte, melyet néhai dr. Fröhlich Róbert fedezett fel a mai Begecs község «Kura» nevű határrészén. Fröhlich ásatásokat nem végzett, de a nagyszámú kötörmelék között feliratos téglákat is talált. Újabb időben Téglás Gábor járt Begecsen, ő is talált római téglákat, sőt egy fogadalmi oltárrészletet is, de ásatásokat ő sem végzett, sőt mint az Arch. Értesítőben annak idején elbeszélte, jegyzeteit is elvesztette. Úgy Fröhlich, mint Téglás Gábor kutatásainak és a helyszínen történt megjelenésének hatása volt egyrészt a Bács-B. vármegyei történelmi társulatra, mely ettől fogva állandó figyelemmel kísérte a begecsi leleteket, másrészt pedig magára a község lakosságára is, mert érdeklődni kezdett a «Kuva» nevű területen levő romok iránt. A közelmúltban én is ismételtelen megfordultam Begecs községben és annak vidékén, s mivel a megyei történelmi társulat más helyeken folytatott kutatásai miatt az itteni ásatások megkezdéséhez nem foghatott, buzdítottam a község derék jegyzőjét, hogy a kutatásokat kezdje meg. Így történt, hogy Brezovics jegyző egyik tanítóval az ásatást már ez év elején megkezdte s a történelmi társulat támogatásának reményében újabban is folytatta. Eddig számos érmet ástak ki a Constantinusok korából, azonkívül római téglákat, edényeket és alapfalakat ástak ki. A római téglák jegye egészen megegyez a Fröhlich és Téglás által talált téglák bélyegével, mert azok tényleg a Legio VI. Herculea készítményei. Az eddig kiásott alapfalak csak csekély részletét adják a régi Onagrimum erődjének, mert az összes romok — mint a helyszínen meggyőződtem — pár holdnyi területen fekszenek. Mivel azonban lépéseket tettem az iránt, hogy az itteni ásatásokat a megyei történelmi társulat folytassa, remélhető, hogy a romok a jövő évben már jó részben át lesznek kutatva. Nem függ össze a mostani újabb kutatásokkal, de föl kell említenem, hogy a romokból már előzőleg egy fogadalmi oltár (ara votiva) töredéke került elő, mely most egyik begecsi polgár tulajdona. Ezt az oltárt Fröhlich nem ismerte, Téglás Gábornak azonban bemutatták, de miután az ő jegyzetei elvesztek, ide írom a római felirat olvasható szövegét:

M · CAI · C · . . . .

HYMAEN

LIB · . . . POSVIT

Remélem, hogy az ásatások folytatása alkalmával több hasonló fölírtos emlék is felszínre kerül.

Zombor, 1902 szeptember 18.

Dudás Gyula.

VII. Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ: A PILIN-VÁRHEGYI KONYHAI HULLADÉKHELYRŐL. Piliny mint urnatemető lelhely már régtől fogva

ismeretes. Nyáry Jenő báró több mint harmincz év előtt tárta föl a bronzkori urnasírokat és az őslakók köpü alakú földbe ásott hajlékait. A Bortos, Kövicses voltak a legtöbbet adó lelhelyek, de a falu több más dombján találtak időről-időre bronztárgyakat és hamuval telt edénykéket. Ennek a kulturának, a bortosi lakhelyeknek megfelelő konyhahulladék helyet a Hollós völgyében, a most nagyon sekély vizű patak mentén véltem tavaly feltalálni, a hol felületes, inkább csak tájékoztató pár órai ásás után iszapolt edénytöredékeket, vörösfalu cserepeket találtam nagy mennyiségben a termő humusban. A patak azon időben kétségkívül sokkal nagyobb lehetett, s az egész völgy hihetőleg víz alatt állott, s hogy nem egyszer kiöntött, mutatja azon körülmény, hogy a cserepek is rétegenként beiszapolódtak. Bővebben e helyről ez alkalommal nem szólhatok, mert megelégedve a tény egyszerű constatalásával, hogy ott lelhely van, tovább mentem északra, honnét a völgy kiindúl, a Várhegyhez. Nemcsak Pilinynek, hanem az egész vidéknek legmagasabb pontja van itt. A megyei mérnökség sok évvel ezelőtt már háromszögre állított magas pőznával jelölte meg a csúcsot. A Várhegy, bár erdőborított volt az egész vidék, aligha volt fával benöve valamikor. Mint egy fehér nagy kúp emelkedhetett ki a sűrű rengetegek földjéből, hol bölénytől kezdve a vad sok neme tanyázott, meredek, nehezen megmászható oldalaival. Lábánál pedig széles víz terült el, telve hallal, kagylókkal. A természet minden kelléssel megáldotta, hogy használatlanul ne heverjen.

Emberemlékezet óta szőlőtermő hegy volt. Szőlő kapáláskor mindig egész kis gyűjteménnyel tértek haza a munkások. Orsókarikák, agyaggyöngyök, a miket a palócok csak olvasószemeknek neveznek, meg a kis agyagállatok oly nagy mennyiségben fordultak fel a kapa nyomán, hogy felszedni is alig tartották érdemesnek az emberek. A barázdák porhanyó földje pedig telve volt cserepekkel. A vékony, körömmel karczott díszítésű edénydarabok mellett tenyérnyi nagyságú edényoldalak feküdtek, durva, szinte kavicsos földből formálva, ujjnyi vastagok, melyek oly színtelenek, hogy úgy látszanak, mintha nem is lettek volna tűzön kiégetve, hanem csak a nap heve szárította volna őket. S mégis kövel is alig lehet szétverni a darabokat. A kis szallag szőlő gazdái megemlékeznek róla, hogy gyermekkorukban a hegyoldalakon kis edényeket is kapáltak ki, melyekben vagy egy-egy bronzkarpercz, vagy tű, vagy csupa hamú volt. Ennek a Várhegynek a legtetejét vettem ásás alá. Óriási kövek borítják a tető nagy részét, s egy ilyen alatt kis horpadás jelezte barlang bejárást, melyen keresztül évtizedek előtt még be-be jártak az üregbe. A mint pedig bolyong valaki a tágasra lapult hegycsúcson, hosszasan döng a föld, mintha nagy üregek fölött járna a láb, s a mélyről jövő hang tompán oszlik szét a föld alatt.

Mult év őszen pár munkással hozzáláttam a barlang kinyitásához. Az iszap tetőig beöntötte már az egész üreget, s meglehetősen nehezen ment a munka. A kövek között igen szűk volt a bejárást, csak egy ember ereszkedhetett be rajta. Így kosárban adhatták csak fel a kikapart földet, s bizony eléggé eluntam nézni az egyhangú, lassan folyó munkát. Szétnéztem tehát tüzetesebben a hegytetőn. Csakhamar érdekes nyomokra találtam. Sok silexpenge

hevert szerte szét, jáipisdarabot, nucleuszokat, szépen díszített edénytöredéket, nagy őrlőköveket szedtem fel a földről.

E közben elkészült a munka. Ki volt tisztítva a barlang. A csalódás bizonyos érzetével szemléltem meg a helyet. A szunyogok nagy raja fődte a boltíves tetőzetet, a mely oly alacsony volt, hogy alig állhatott benn egyenesen az ember. Bizony nem ilyennek képzeltem én ezt a barlangot. Az egész vagy két lépés széles s vagy 8—9 lépés hosszú volt. Úgynevezett mesterséges üreg. Falai a kemény homokba voltak vágva, teteje nagy kövekből állott. Sehol semmi nyoma annak, hogy mire használhatták valamikor. Keskeny nyíláson kell lebocsátkozni bele, elég mélyre, s ez ellene mond annak a föltevésnek, hogy valamikor pinczének használhatták volna. Aztán ki építene meredek hegy legtetejére pinczét. Próbáltam falait döngetni. Valami tompa hangot, kongásfélét ad, különösen adja egy helyen, de oly kemény mindenütt, hogy csak a csákány fogja a szinte kőszilárdságú homokot. Kezdtem nagy fáradtsággal ásatni az alját, — hiába. Sívár terméshomok. Szerte csak tágas nyílásai futnak a barlanglakó borznak. S mégis ez az állat az, a mely bizonyosság arra, hogy itt nincs vége még egészen az üregnek. Ezek az oldalt vivő lukak egy oldalon szűk falon mennek csak keresztül, s csakhamar napvilágot érnek a hegy lejtőjének cserjei között, de a másik oldalon nem jönnek a föld felszínére sehol. Tehát itt belefutnak a hegy belsejében levő igazi barlangba. Miért nincs tehát nyílt összefüggésben a nagy barlang ezzel a kis előpitvarfélével? Valószínűleg azért, mert beomlott a barlang ezen része, hol megszakadt az összefüggés, és a sok száz év alatt az egymásra nehezedett nagy földtömeg úgy összenyomódott, hogy a terméstalaj jellegét vette föl.

Föl lehetne tehát talán nyitni az egész barlangot, de ki tudja, milyen vastag falat kellene lehordani, s nem fenyegetne-e a veszély, hogy újabb leomlás történik. Az idő, a tél nagyon előre haladt volt már ilyen nagy munkába fogni, máskorra halasztottam tehát régi kedvencz tervem megvalósítását, a barlangba juthatást. A remény azonban meg van még, hogy valamikor talán érdekes lelhelyet fognak itt felkutatni.

Kiveztem munkásaimat a könnyebb munkához. Széles árkot kezdtem, csak úgy taláalomra, a tető kellős közepén. A messzelátó lábainál. Alig dobták le az első ásó földet, egymásután hajigálták ki az érdekes őskori emlékeket. Csakhamar bizonyos lett előttem, hogy egy nép régi lakhelyén állok. Nagy tűzhelyek alapjait találtam. téglakeményre égett padlattal, s a környékbeli rögök közé rengeteg, általuk használt tárgy volt keverve. A második és harmadik ásónyomás valósággal csak úgy öntötte a csont- és kőeszközöket, agyagból készült tárgyakat. Mintha azok az őslakók számítottak volna arra, hogy évezredek múlva kutatni fognak utánok, s szándékosan dobálták volna szét emlékeiket. Feltűnő sok volt a magas hegytetőn a közönséges tavi kagyló teknője. Élennyült, összetapadt állapotban egész vastag rétegeket képezett. Nem igen tudom e jelenséget másképp megmagyarázni, mint hogy a kagylók állatja rendes napi eledele volt a lakosoknak, hisz a hegy alján levő víz mélyéből nagy mennyiségben kavarthatták fel őket, s teknőiket aztán egymásra dobálták.

A hirtelen rosszra vált idő megakadályozott abban, hogy kikutassam az egész területet, összesen csak három napot tölthettem itt. Erről a pár napi munka eredményéről akarok most röviden beszámolni.

A Várhegy nevének megfelelően kétségkívül vár volt. A neolith kor szülöttei ismerték védelemre és lakhatásra egyaránt alkalmas voltát, s ők alakították át bizonyára még inkább megerősített helylyé. Északi oldalon még ma is tisztán láthatni az emberi kéz munkáját, a mint ellapították a tért és a leszedett földdel lejtős oldalt csináltak, mely körül árok futott. Ez ma teljesen be van töltve már, de észrevehető még körötte az árok lejtős partja. Így lehetett az egész hegytető a védelemre átalakítva, de jellegét a sok későbbi kulturális használat elvette. A mélyre ható szőlőgyökerek, a többszöri földforogatás, a természetszülte okok, mint a nagy záporok, melyek lemosták a földet, lassanként legömbölyítették az éleket, s ma nagyjában természetesnek látszik az ellaposodott kúp. Valamikor három oldalról járhatlan rengeteg környezte a Várhegyet, ezen oldalokról tehát nem kellett meglepetéstől, vagy támadástól tartani, csak egy oldalon volt szabad előtte az út, a Hollós vizének mentén. Ennek a szűk völgynek, mely a Ménes viz völgyének egy melléknyulványa. A két völgy összeshögellésénél egy domb emelkedik, mely mintegy őrizője a befelé vezető útnak, a mostani nép is Leshegynek hívja, s talán már az őskorban is arra szolgált, hogy a mostani találó elnevezésének megfelelően innét előzetesen ki lehetett kémlelni a Ménes völgyben fölfelé vonuló ellenséget. A bronzkultura is otthont talált a Várhegyen. Rövid kutatásom alatt ugyan nem találtam bronztárgyat, s inkább a kőkor jellegét láttam, de a földbirtokos gazdák letek kisebb e korból való dolgokat az oldalakban.

Mielőtt elhagytam volna e hegyet, egy helyen az oldalban rövid időre megállapodtam, hogy kísérletet tegyek az ásóval. Annyi csontot egy helyen szinte lehetetlennek hittem. Nagy marhalábszárak, bölényforgók, lófogak voltak roppant mennyiségben összehányva, de az égetés nyomai nélkül. Az állatcsontok hallatlan mennyisége és a csontok nagysága megérdemlik a fáradságot, hogy a kutatást e vidékre is kiterjesszem.

Ásatásomban kőeszközöket nem találtam. A harci tárgyak csoportjából két parittyakő került csak elő, szép gömbölyű darabok, s az egyik egy félig eltört edény fenekén hevert. Az őrlőkövek oly nagy súlyú és terjedelműek voltak, hogy visszatettem megint a földbe. Csak egy töredéket tettem el a gyűjtemény számára. Valamennyi lukacsos anyagu kőnemből készült, s alsó fele a használattól nagyon lekopott. Egészen laposra simított kövek, süttőkövek gyanánt szolgáltak. Eszközöknek a szarvas és juh csontjait használták fel leginkább. 13 darab szerszám van a közönséges vagy gémszarvas agancsából készítve. Ezek közül 5 darabnak kisimitott hegyes vége egy oldalon laposra van csiszolva, míg a másik a természetadta domborulattal maradt meg. A bőr lefejtésénél lehettek használatban, a lapos lesimitott oldal a hús felé eső részt érintette, a másik pedig az írha hajlásához simult. Mindenesetre a nyúzáshoz alkalmasabb szerszám volt e nem túlélés, túlhegyes fejtőeszköz, legszebb köztük egy 160 mm. hosszú szépen csiszolt, alkalmasan hajlott darab, mint a most használatos aczélpenge, mely könnyen megsértheti a vékony bőrt.

E fejtőkések egyikén fúrni kezdtek egyszerre mindkét oldalon lyukat is. Ugyanennél a tompa véget is szépen körül akarták először vágni, s a többször megkezdett — valószínűleg fonállal eszközölt — bevágások sorban meglátszanak, végül aztán mégis türelmetlenül egyszerűen letörték. Egy 205 m. és egy 160 m. hosszú vastag agancsdarabnál a megmunkálásnak csak nyomai maradtak. Egy másik darabnak hegyes vége egészen hiányzik, s rézsutosan van oldalt levágva. Lehet, hogy a hosszas használatból kophatott ennyire le. Közepébe vastag nyílással lyuk van fúrva, mely egyidejűleg szintén mindkét oldalról lett eszközölve, erre mutat az, hogy a lyuk közepe jóval szűkebb, mint a két fúrás kezdőhelye. Hasonló módon van egy töredékbe is vastag lyuk fúrva. A lyuk annyira széles és oldalt az agancsfal vékony maradt, hogy ezen darabok kalapácsnak nem lehettek használva, mert használat közben nagyon hamar eltörték volna.

Egy egyszerűen kisimított végű darab talán a bőrből lyukat ütő ár lehetett, másik két darabnak rendeltetését nem ismerem. Mindezen szerszámoknál a tompa használat nélküli rész egyszerűen le van törve az agancsról. Csak egyenél van félig simára körülvágva, egy másiknál pedig kúpos formára van lefaragva.

60 mm. hosszú s vastag végén 60 mm. széles egy szarvnak a darabja, a melyen felülről lefelé lyukat kezdtek fúrni, de nem fejezték be, mert a szarv alkalmatlannak bizonyult szerszámnak. Belseje nem tömör, üregesen üres, fala vékony, gyenge. E szarv valószínűleg a podoliai (primi genius) fajta csoportjába tartozott szarvasmarha szarvcsapja. Vagy talán az őstulok fejéről levált dísz.*

Juh csontjából 13 darab eszközt ástam fel. Ezek a láb csontjaiból lettek alakítva, s aligha a véletlennek tudható be, hogy mindannyia a baloldali lábból lett véve.

Erősebb árákul a juh bal elülső lábközép csontjának alsó felerészét használták fel, melyet egy esetben egészben hagyták meg, csak a végén faragták hegyesre, két más esetben pedig az ízület hengertől kezdve ketté hasították, s belső elvágott oldalát is szépen simítva inkább két alakra csiszolták. Ugyancsak felhasználták a bal elülső lábközépcsontnak felső végét is, melynek ízületlapja magától is egyenes síkú, s vékonyabbfalú csontot nagyon hegyesre csiszolták ki. Ugyane fajta csontokból van metszve 4 kisebb szerszám, melyek egyike nyílcsúcs lehetett. (65 mm. hosszú.)

A vékonyabb piszkálóknak a fiatal birka baloldali könyök csontjának felső végét használták fel, csak egy darabot találtam, mely rókából, kisebb kutyából vagy macskából van kivéve. Ez is könyöksont, rendeltetése pedig ugyancsak a piszkálás lehetett. Juhcsontból készült egy kis 60 mm. hosszú mindkét végén kicsiszolt végű, elsimított oldalú eszköz, mely szerintem egy őskori szövőszéknek vetélője lehetett. Van egy közepén ketté vágott hasonló formájú darab, mely feketére van égetve. Ez a felerész 62 m. hosszú, és a

* E meghatározást dr. Nádaskay Béla állatorvosi főiskola tanára adta, a ki a csonteszközöket szakavatott tudásával átvizsgálta és csoportosan meghatározni szives volt.

letörésnek helyét gondosan lecsiszolták. Sertés jobb oldali alsó agyarának lesimították a hegyes felét, s használhatták részint simításra, részint felmetszeni vele a bőrt. A közönséges sertés metszőfogát minden átalakítás nélkül lehetett simításra használni. Egy jáspis pengécskének csak kis töredéke maradt, varjúkóvából két szilánkot találtam, egy pedig ossidiánból készült.

A csontból készült tárgyak után legszámosabbak és kétségkívül legérdekesebbek az agyag művesség darabjai. Ezek a tárgyak nem szerszámokkal készültek, az ujjak nyomása alatt formálódtak ki csupán.

Legmeglepőbb az eredmény, mely a rövid ásatást követte, a bizonyára játékszernek készült, agyagállatkák nagy számát tekintve. 13 agyagállat került ki az ásó nyomán. Az egyes állatoknál megtaláljuk a faji jelleg kiténtetésére való törekvést. A dísznőnek a túráshoz van laposítva orra vége, s a föllálló sörte gerinczet képez a háton. Ezek az agyagsertések a vaddisznó típusának felelnek meg, bár az azon korbéli emberek a sertések mindkét fajtát ismerték, s mindkettőnek felhasználták agyarait. A kutya hosszú nyakán lelógó fülekkel hegyes hosszú orrú fej van. A juhnak hegyesek kis fülei, s orra vékony, hajlott. A kosnak pedig annyira hajlott az orra, hogy még átfúrni is lehet. Jellemző ezen alakoknál az is, hogy míg a nem feltüntetésére mindig gondot fordítanak, addig a szemet még csak egy lyukacskaival sem jelzik.

A szobrászművészet kezdetleges megnyilatkozásai a kis agyag lábak is. Az emberi lábat utánozták ezekben az őslakók. Mindig csak az alsó lábszárat találjuk meg a földben, s a lábacska felső vége mindenkor az erőszakos letörés hepe-hupás síkját mutatja. Aligha voltak ezek mások, mint edények lábai, a mint hogy a parasztszörpönyök ma is gyakran állanak a tűz fölött ilyen emberlábakon, csak az a különös, hogy ép edény nem akad a bronzkorból, melyről ne volna letörve az alátámasztó kis emberlábacska. 4 db ilyen lábat találtam, melyek hossza 51—42 mm., vastagsága a 24—17 mm. között változott. Agyagból készült karika szintén nagy számmal van a Várhegyről való gyűjteményemben. Ezek formában kevés változatosságot mutatnak. Van közöttük 4, alapzatukkal egymáshoz fordított, 2 gúlából képezett gyöngy, melyeknek csúcsa le van metszve, hogy a fölfűzésre szolgáló lyukakat belé fúrassák. Magasságuk 40—33 mm. között, vastagságuk pedig 46—35 mm. közt váltakozik. Talán még e gyöngyök közé lehetne sorolni egy 25 mm. vastag karikát is, bár ennek nagyon keskeny volta és erős éle legalább is azt engedí gyanítani, hogy viselhetése nagyon kényelmetlen lehetett. Orsókarikának egyet sem mernék tartani. Azért nem, mert a beléjük fúrt lyuk csak két esetben látszik olyannak, a melynél feltehető, hogy az a fa befogadására szolgált. Ezek közül az egyiknek átmérője 57 mm. oly nagy a középbe ütött lyuk, hogy nem tartom valószínűnek, hogy egy 13 mm. átmérőjű botra pergették volna fel a fonalat. Ez a kisimult szélű lyukoldal inkább arra vall, hogy foroghatott valami szilárd pálcza körül. Marad két kis 33 mm. átmérőjű kerek agyaglap, a melynél meg van a valószínűség, hogy csakugyan orsógomb lehetett. Van két, alakra teljesen megegyező agyagból formált kerek lap, a melyek azonban mint a kerek, az átfúrásnál mindkét oldalon agygyal vannak ellátva. Az egyik 53 mm., a másik csak 32 mm. átmérőjű, de rendeltetésük mindenesetre azonos lehetett.

A lyuk, mely a nagy agyagkarikába fúrva van, oly kicsi, hogy abba fonálnál egyéb nem volt fűzhető. A kisebbik hihetőleg kicsorbult elkészülte előtt, s nem is ütötték már belé a lyukat. Nem is tudom rendeltetését másképp magyarázni, mint hogy a fonalak nehezekei lehettek, hogy mosás után össze ne zsugorodjék, vagy a szövőszéken kellően megfeszüljön. Ugyancsak a szövésnél nyert alkalmazást a fonálfelgombolyító is, karika, közepén mélyedéssel, mely fajtából 2 egész és két töredék került birtokomba. A mindennapi élet szükségleteire készült az a 80 mm. átmérőjű dörzsölő is, melynek erős talpa vastag nyélbe megy át. Az agyagból készült dörzsölő ki van égetve, s alighanem élelmi szer összezűzására szolgált. Inkább hinném, hogy a fazekasipar űzésénél volt rendeltetése, s az agyag finomabbá dörzsölésére szolgálhatott. Lyukacsai-ban legalább szerves anyag részecskéit nem találtam.

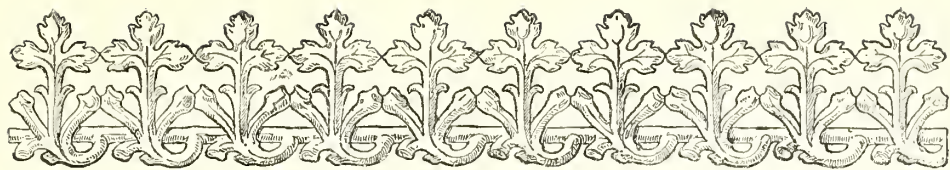
Sok vita tárgyát képezte már a tudományban, hogy az őskori telepeken oly gyakran található agyaggulák minő célra lettek készítve. Az általam talált várhegyi példányok kicsinyek, keskenyek és felül élben futnak össze. Mindkettő át van fúrva, tehát fölfüggesztésre készült, s az érintkező tüztől feketére van égve.

A lelhely természete hozza magával, hogy egész edény innét csak nagy ritkán jöhet napfényre. Hogy maradna a hulladékba betaposva a törékeny anyagból készült díszes, egész darab? Egy ivó csésze azonban mégis eléggé ép, a sok cserép között, mindössze hosszú fülének nagy része veszett el. Inkább mély mint öblös, s finom agyaga vörösre van kiégetve. Csak teljesen szabályos alakja mutatja, hogy gondos kéz csinálta, de nem vétett rá dísz alkotója. Két másik csészének csak fele-fele maradt meg. Ezek laposak, s formájuk igen tetszetős. Mind alakjuk, mind rajzuk csaknem teljesen ugyanaz. Pálczával nem nagyon mély, függélyesen futó árkok vannak a puhaagyagba nyomkodva.

Az edények közé lehet még sorozni egy apró, durván mintázott magas oldalú tálcskát, melynek gyors, gondatlan munkája arra mutat, hogy csak játszó gyermekek szórakoztatására készülhetett. Egy edénynek érdekes formájú talpa került ki az ásatáskor. Maga a fazék, vagy talán tál köralapból idul ki, de ez a vastag talpban négyszögűvé olvad át, alul kiálló négy bütyökkel. Céljának bizonyára megfelelt, mert nem egyhamar volt a földülés veszélyének kitéve. Ha egy kis fekete, szépen simított, lapos fedőcskéről és két edényfogó bütyökről megemlékeztem még, úgy végeztem a Várhegy agyagtárgyaival.

Dr. Nyáry Albert báró.

IRODALOM.

ÓKORI LEXIKON. Szerkeszti *Petz Vilmos dr.* Budapest, 1900—1902. I. k. A—L. betűk. 8° 1142 l. 542 ábrával és 8 képes táblával. Irodalmunk régóta nélkülözött egy encyclopædiát, mely az ókorra vonatkozó ismereteket tudományos földolgozásban összefoglalja. Annál nagyobb szükség volt egy ily munkára, mert a köztapasztalás azt mutatja, hogy nálunk az ókorral foglalkozó tanulók és tanárok körében évről-évre fogy azok száma, a kik idegen nyelvű szakmunkákat forgatnak. Tehát örömmel üdvözöljük, hogy ez a hiánytöltő mű létrejött és hogy három évi folyamat után teljessé vált az első kötet. A szándékba vett cél több módon lehetett volna elérni. Egyik lett volna az egész anyag rendszeres tárgyalása. Ez a megoldás tudományos szempontból ajánlatosabb, mint a betűrendes felsorolás. Mégis ez utóbbit választották, nyilván azért, mert gyakorlati szempontokból célszerűbb. De nem ridegen alkalmazták, nem aprózták föl végtelenségig az anyagot és ezt helyesen tették; nagy fejezeteket ékeltek a rövidebb czikkek közé és azokban módszeres összefoglalásra is volt alkalom. A szerkesztő ebben igen helyesen cselekedett, mert így ideiglenesen pótolhatta egy pár kézikönyv hiányát, melyre szerény irodalmi viszonyaink közt még nem akadhatott kiadó. Kifogást lehet tenni a cím ellen. «Ókori lexikon» szorosán véve nem azt jelenti, hogy az betűrendes munka, mely az *ókorról* szól, de olyant, a mely az *ókorból* származik, a mint «ókori ember» oly egyén, a ki az ókorban élt. De hát nem első eset, hogy éppen a philologusok követnek el gyöngéd erőszakot nyelvünkön és mivel a szerkesztő szíves volt minden egyes füzet borítékán kimerítően elmondani, hogy mit akar a lexiconnal és mikép akarja, a hibás cím sem okozhatott bajt. A német Lübker-féle lexicon szolgált mintául. Ez kipróbált könyv és első sorban ezt akarják a magyar átdolgozással kiszorítani. A szándék sikerrel járhat, mert csakugyan magasabb színvonalon fog állni a magyar «Petz», mint a német «Lübker». A negyven és egynéhány derék szakember legtöbbje ugyanis csakugyan a legújabb irodalom fölhasználásával bővítette Lübker-t. A czikkek száma tetemesen gyarapodott. A hozzánk legközelebb eső vidék ókori viszonyait és emlékeit hasonlíthatlanul bővebben tárgyalják Petzben, mint Lübkerben és végül a jelen munka igen nagy előnye a német lexicon fölött a sok illustratio. Mindezeket az elismerésre méltó előnyöket a figyelmes szemlélő már az első félórán fogja észrevenni. A ki folytatja az áttekintést és hajlama szerint a czikkek olvasásába is belémerül, azt fogja tapasztalni, hogy hazai szaktársaink közt sokan vannak, a kik élvezhetően tudnak írni s ez már a siker fele; mert a ki egy pár sikerülten fogalmazott közleményt élvezettel elolvasott, az bizonyára szíve-

sen és sűrűn fogja a könyvet forgatni. Kezdőknek nagy hasznára van, hogy sokszor a cikk végén megkapja a külföldi bibliographiát. Sok író a szerkesztő ígérete szerint a hazai irodalmat is figyelembe vette és azok közül legtöbben a hazai szerzők neveit meg is nevezik és idézik az ő munkáikat, de vannak olyanok is, a kik a maguk nevét és munkásságát előszeretettel részesítették, a korábbiakat pedig kényelemből, kicsinylésből, vagy talán kiméletből (?) jóformán mellőzték.

Ezeket a tapasztalásokat a vaskos kötet szorgalmas lapozgatása nyújtotta. Nem olvashattam el az egész kötetet; csupán mintegy másfélszáz cikkre fordítottam különös figyelmet, azokra, melyek szorosabban tartoznak ennek a folyóiratnak a keretébe. Ilyenek kivált azok a közlemények, melyek a pannoniai és daciai helyrajzra tartoznak. Örömmel láttam, hogy szép számmal vannak és a CIL. szorgalmas fölhasználásával készültek. A laikus természetesen nem is sejti, hogy e három betűben leginkább Mommsennek és Domaszewskynek, de rajtuk kívül még egy legio más embernek tömérdek szellemi munkája rejlik. Emberi dolog, hogy a szerző legszívesebben a saját nevét idézi. Ellenben p. o. Marsigli vagy Mommsen nevét csak egyszer olvastuk, ez utóbbit ott, a hol a tábori városokról van szó. Hazai szerzők dolgozataira csak ritkán és aligha szívesen utalja szerző az ő olvasóit. «Aquincum»-nál sem Schönwisnerről, sem Fickerről, sem Rómer, Hampel, Kenner vagy Salamon munkálatairól nem értesülünk. «Apulum»-nál nem idézi Cserni többrendű értekezését, nem méltatja Annamatiánál a boldogult Szelle Zsigmond monographiáját Duna-Földvár régiségeiről, a hogy p. o. Brigetiónál Marsiglit és Rómert illetett volna idézni és így tovább. Mikor «Bato»-ról van szó, nem csak a két hős históriájáról volt alkalom szólni, de a Bato név jelentésére is lehetett volna kiterjeszkedni és a fölíratokban szereplő egyéb Batokra is kellett volna röviden utalni. «Bendis»-ről legújabbban van egy külön monographia; Torma Zsófia is foglalkozott vele. Mikor a «Boji» népről volt szó, kár volt e népnek hazánkban fönmaradt archæologiai hagyatékát elhallgatni. «Brigetio» címén hiába kerestük annak a fölíratnak az említését, a mely egy fontos templom helyreállítását Maximinus által adja hírül, a hogy a Brigetióhoz tartozott dunabalparti erődről sincs szó. «Burgus» alatt a «quadriburgium»-ok is jöhettek volna szóba. «Camponá»-nál és számos más cikknél a Notitia dignitatumra szerző mindig úgy hivatkozik, mint *IV. századi* kútfőre, pedig Mommsen érdeméből tudjuk, hogy az *425 táján készült*. A «canabae» fejtegetése közben talán czélszerű lett volna említeni, hogy a markotányosok eleinte vászonsátrokban laktak (csakúgy, mint mai nap), és onnan (canabis) kapta a hajlékuk is a nevét. A «Carnuntum» cikk olvasását mintegy ötven idézet teszi nehézkesé. Csodáljuk, hogy szerző többször «castrum»-ról szól. A castellum berendezéséről alig lehet azt mondani, hogy olyan volt, mint a táboré. A «Castra» cikkéhez pótlásul említeni lehet majd Domaszewsky legutolsó közleményét a prætoriumról. A «celták»-ról szólva talán hasznos lett volna megemlíteni, hogy hazánkban hol laktak és milyen celta törzsek ismeretesek és talán jó lett volna az ő archæologiai hagyatékukra is reautalni. A «cippus» cikkben idézett fölírat helyreigazítandó, «cum pontibus» irandó e helyett: «cum fontibus». A mértföldkövek nem oszlopok, csak

hengerek ; néha a fölíratos tábla keretes négyszögét külön kidolgozták rajta stb. A cikk vége nyilván úgy értendő, hogy néha a sírtáblákat is cippusoknak nevezik. Ugyanegy mértföldmutatót néha többször is fölhasználtak az utak javításánál. Nem minden utat jelöltek mértföldkövekkel. Erdélyben nyilván azért oly ritkák, mert ott nem igen építettek a császárok új utakat. A «Claudius mons» vagy a Dráva és Száva közé esik, vagy Varasdtól éjszakra volt; mind a két helyen nem állhatott. A «Cohortes» cikkknél kevés volt csupán Kellermann művét idézni. A «collegium» cikkknél épen nem kapunk irodalmi útbaigazítást. «Daciá»-nál Téglás soknemű dolgozatainak említése elmaradt. A szegszárdi vas diatretumnál csupán Kubinyit idézi a szerző; a definitio hibás, mert hogyha a vas diatretum külső fölülete «hálóba van foglalva», akkor a szegszárdi edény nem diatretum. Az ilyfajta edények száma újabban gyarapodott és erről az Arch. Értesítőben is volt szó, — ezt a folyóiratot szerző talán nem is szokta látni! A «Dies» cikkhez jó lesz pótlólag említeni, hogy a hét nap személyesítése domborművekben ékesíti az egyik «császári» szekrényke oldalát.

Ad vocem «diploma militare». Jó lett volna épebb diploma képét adni. Sem a magyarázat, sem a hiányos mutató után a laikus olvasó nem nyer szabatos fogalmat a rómaiak katonai okmányainak alakjáról, zárási módjáról stb. A «diptychonok»-nál miért nincs kép? Meglepő, hogy a «dux» cikk túlnyomólag a centurionak van szentelve és oly honi capacitásról, mint Frigeridus, nem esett benne szó. Mikor a lovakat említik, a pannoniai lovakat és lovasokat nem kellett volna hallgatással mellőzni, azok híresek voltak. Az «Aravisci» népről többet lehet mondani, mint e közlemény jónak lát közölni. Hozzávetőleg ismeretes a határuk. Vallási góczpontjuk minden valószínűség szerint, közösen a szomszédos celta népekkel, Székesfejérvár táján volt és alighanem azért alapítottak itt a rómaiak augustalis cultust, a melyre legelőbb Mommsen utalt. «Fegyvereket» nagyobb számmal lehetett volna pannoniai lelhelyekről idézni; van pilum, parazonium, paizsdudor stb. Csodálom, hogy a Floriana cikk szerzője kiadatlan csikvári római fölíratokra hivatkozik és azt sem mondja, hogy hol őrzik; ott állanak mindenkinek a szeme előtt a múzeum földszinti folyosóján. A «földművelés» szerzője említhette volna, hogy maradtak hazánkban római ekék és hogy a fenéki ismeretes szekrény domborművei közt ábrázolva van a vetés, aratás és szüretelés. A «frumentatio»-nál lehetett volna a sabariai búzaraktaakra hivatkozni, melyekről létezik hiteles fölírat. Funambuli, kötél-tánczosok többször szerepelnek hazánkban lelt ú. n. terra sigillata edényeken. A fürdőkről szóló irodalmat alaposan nélkülözzük. «Gerulata» maradványa gyanánt ismerünk egy jókora épülettömböt; ez alighanem a legtetemesebb burgus-rom hazánkban. A római limesről szólván, nem elég a bécsi szakirodalmat idézni. A szótárban nélkülözünk egy összefoglaló cikket az epigraphikáról, úgyszintén egyet, mely a Corpus inscriptionum latinarumot méltányolta volna. Lehetett volna az agyagművészegről, az ötvösségről és egyéb pannoniai iparágakról szóló cikkeknek helyet szorítani. A kisebb-nagyobb antiquarius érdekű közleményekben is sokszor nélkülöztük az eredeti pannoniai és daciai emlékekre való utalást. Egynéhány vezérszót idézek, melynél ily utalás helyén lett volna: Ara, aratrum, arca, armatura, armilla, aret-

tiumi edények, caliga, capsula, cera, tabula cerata, cochlear, colum, crusta, currus, diadema, dona militaria, drepanum, electrum, emblema, fibula, imbrex, jugum, írószerek.

Kár volt a fáradtságtól visszariadni, melylyel a megfelelő emlékeknek a hazai múzeumokban s az irodalomban való fölkeresése járt volna; talán lassabban jelent volna meg a lexicon, de bizonyára tetemesen gyarapodott volna helyi érdeke és általános értéke is, különösen hogyha a leírás mellé az eredetiek ábráit is odacsatolták volna. A közölt képek kiválasztása általában dicsérendő. Nagyrészüik igen sikerülten adja vissza az eredetieket. Van köztük mintegy ötven hazai vonatkozású. Az ügy érdekében legyen szabad megjegyezni, hogy az ily komoly tudományos munkában illenék minden ábráról megmondani, hogy honnan vették. Irodalmi szokás, hogy a használatra átvett duczoknál, mint p. o. az Arch. Értesítő szerkesztősége szívességéből kapott ábráknál, a származás el ne hallgattassék! Az ábráknál igen gyakran a mérték megjelölése is igen fontos; különösen fontos oly táblákon, a melyeken kicsi és nagy tárgyak egymás mellett vegyesen, a legkülönfélébb arányok szerint ábrázoltatnak. Az ábrák magyarázatát legtöbbször megkapjuk a szövegben; de az ábrázolt föliratok olvasását sokszor nem kaptuk. Így p. o. a 243. sz. Delhæs-féle diploma, a 295. sz. gellérthegyi oltárkö és több más emlék föliratát sajnálattal fogja a laikus nélkülözni. Némelykor az ábrázolt tárgyakról bővebb leírást kívánhatunk volna, így p. o. a 177. sz. alsó-ilosvai táborról. A 181. sz. celta kardról jó lett volna megmondani, hogy hol létezik az eredetije. A 220. sz. Philippus-féle daciai érem nincs leírva. A 405. sz. dombornüves díszű pohárról véletlenül azt mondja az aláírás, hogy kőből való, pedig üvegpohár stb. Sajtóhibát az átolvasott részben csak kettőt láttam. Egyet föntebb helyrehoztam, egy második a kötet utolsóelőtti lapján tűnt szemembe: az 514. ábra alatt Lysicrates irandó Lysicates helyett.

Végül e sokféle megjegyzés, kívánság vagy kifogás daczára szerencsét kívánok a szorgalmas szerkesztőnek és derék munkatársainak, hogy a hazai irodalmat ily jelentékeny munkával megajándékozták és legmelegebben kívánom nekik és az irodalomnak, hogy a hátralevő kötetet szerencsésen befejezhessék.

Hpl.

A MAGYAR TÖRTÉNET KÜTFŐINEK KÉZIKÖNYVE. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megbízásából dr. Angyal Dávid és dr. Mika Sándor egyetemi magántanárok közreműködésével szerkesztette dr. Marczali Henrik, a kir. budapesti egyetemen a hazai történelem nyilv. rendes tanára. Budapest. Az Athenæum kiadása. 1902.

E mű áttekintéséből arról győződünk meg, hogy az azon körben, a melyet a szerkesztő is kijelölt, t. i. az egyetemi történeti oktatás szolgálatában, igen hasznos hivatást fog teljesíteni. Azt hisszük, mindazoknak a nézetével találkozunk, kik az egyetemen a történettudomány elemeivel foglalkoztak, midőn rámutatunk arra, hogy az egyetemi történeti oktatás legfontosabb és bizonyára legérdekesebb oldala az emlékanyaggal való bánásmódba, más szóval a történettudós ítélete kialakulásának módjába való bevezetés. Minden segédeszköz, mely ennek az előmozdítására van hivatva, örömmel üdvözölhetünk, kü-

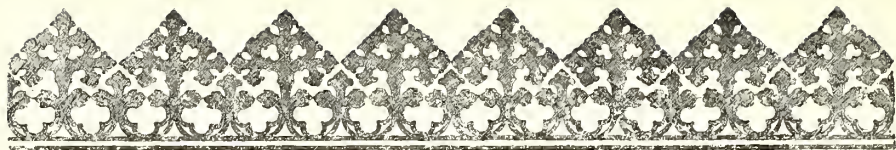
lönösen ha tekintetbe vesszük azon nehézségeket, melyekkel a történeti forrásainkhoz, különösen pedig a középkoriakhoz való hozzájutásban nem csak a tudományos munkásság kezdetén álló, de még az önálló kutató is nem egyszer találkozik. Forrásgyűjtemeinknek nem jelentéktelen részét képezik azok, melyek csakis antiquáriusi forgalomban és ott is gyakran igen nehezen szerezhetők meg; középkori szövegeink edíciója az utóbbi évtizedekben igen keveset haladt előre s épen ezért azt hisszük, hogy e mű, egyes nehezebben hozzáférhető emlékeket tartalmazó részei által, nemcsak azoknak, a kiknek számára készült, hanem az önálló kutatóknak is szívesen látott segítségül fog szolgálni.

A mű beosztása chronologiai rendet követ. A középkor és a két utolsó század emlékeit dr. Marczali Henrik, a közbeeső időszakból pedig a xvi. századot dr. Mika Sándor, a xvii-et dr. Angyal Dávid dolgozta fel. Minden korszak anyaga két részre oszlik: az első az illető korszak hazai és külföldi forrásainak ismertetését, az első fejezetben részletes tartalmi útmutatás, a többieknél inkább az általános forráskritikai tudnivalók összefoglalása alakjában, tartalmazza, ezt követi legnevezetesebb emlékeinknek, és pedig első sorban a politikai történet keretébe tartozóknak, közlése, minden darabnál részletes bevezetéssel kísérve.

Legterjedelmesebb az első, a fejedelmek és az Árpád-házi királyok korát tartalmazó fejezet. Ebben főleg a fennmaradt törvények szövegét kapjuk, néhány az egyházi, katonai és rendi ügyek fejlődésére világot vető oklevél és elbeszélő kútfőből vett részlet által kiegészítve. Utóbbiak között első helyen áll Bölcs Leó művének ismeretes részlete, a melynek némileg hátrányára szolgál, hogy megjelenése a Leo-tanulmányok befejezése elé esik, a min a szerkesztő a pótlások és javítások rovatában igyekezett segíteni. — Az előbbenhez viszonyítva rövidnek tartjuk a következő fejezetet (vegyes családból származó királyok kora). A mohácsi vést megelőző évtizedek teljesebben vannak ugyan képviselve, de a korszak első felére vonatkozólag szívesen vettük volna Róbert Károly decretumának az adózásra vonatkozó részét, továbbá Zsigmond 1405. és 1435. törvényeit. — A harmadik, 1526-tól 1606-ig terjedő fejezetben különösen az erdélyi állam megalakulásának fontos eseményére vonatkozólag találhatunk érdekes emlékeket. Megelőzi ezeket a nagyváradi béke oklevelének szövege, melynél a jegyzetbe szánt variánsok a szedő hibájából a szövegbe kerültek, a min az olvasó a pótlások és javítások rovatában foglalt útmutatások igénybevitelével segíthet. — A negyedik fejezettől kezdve mindinkább előtérbe lépnek a törvények és szerződések; különösen bő az 1606—1711. korszaknak a vallási és alkotmányos küzdelmekre vonatkozó része. Ebben, de a következő fejezetben is, különösen a bő bevezetéseket tartjuk becseseknek. Végül az utolsó, a legújabb kor történetére vonatkozó részből, egyéb érdekes emlékek mellett, a reformországgyűlések legnevezetesebb törvénycikkeinek és a kiegyezésnek szövegét emeljük ki.

A mi a mű berendezésének általános szempontjait illeti, a szemelvényesen közölt számoknál a haladottabb kutató érdekében talán nem lett volna fölösleges a kihagyott részek pontosabb kimutatása. Mindemellett is e könyvet a történettudomány művelésébe való bevezetést jelentékenyen előmozdító és kiváló gyakorlati érzékkel megírt munkának tartjuk.

M. J.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT május havi rendes ülését 27-én, kedden d. u. 5 órakor, ezúttal a m. n. múzeum csarnok termében tartotta, hol régi szobrászati emlékeink és annak másolatai vannak felállítva. Báró *Nyáry Jenő* elnöklete alatt jelen voltak Forster Gyula másodelnök, dr. Czobor Béla, Szumrák Pál, dr. Gerecze Péter, Nagy Géza, Gohl Ödön, Halaváts Gyula, dr. Mahler Ede ig. választmányi tagok, dr. Finály Gábor, Möller István műépítész és ifj. Losonczy István és néhány más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, Forster Gyula másodelnök ismerteti az ülés tárgyát képező Hunyady-féle síremlékek kérdésének ügyét; felcmlítve, hogy miután az eredetiek a gyulafehérvári székesegyházban oly hozzáférhetetlen helyen vannak, hogy azokról a helyszínén sem jó fényképek föl nem vehetők sem pontosan nem tanulmányozhatók, a műemlékek országos bizottsága azokról a nemzeti múzeummal együtt gypsz másolatokat készíttetett. A három síremlék ime most itt van felállítva s így a szakférfiak most már akadálytalanul tanulmányozhatják. *Dr. Éber László* nyitotta meg a vitát azzal az állítással, hogy a hagyomány szerint Hunyady Lászlónak tulajdonított síremlék fedőlapja Hunyady János tumbájáról való, a hozzá való tumba két hosszú oldala pedig azon síremlékre van alkalmazva, a melyet eddig Hunyady Jánosénak tartottak. Ezután *Varju Elemér* olvasta fel alapos tanulmányát, melynek végeztével kimondatni kéri, hogy Hunyady János kormányzó síremléke országos költségen és méltóan restauráltassék. A kérdéshez hozzászóllottak még dr. Czobor Béla, Nagy Géza, dr. Gerecze Péter, Möller István, Halaváts Gyula és dr. Szendrei János. A síremlékek *ügye végleg* nem mondható ezúttal sem tisztázhatónak, mivel kétségtelen, hogy négy, sőt talán több sírláda részei is össze vannak keverve a három összeállított síremlékben. Az irodalmi téren, a legközelebb közölteendő ezen tanulmányok valószínűleg végleg tisztázni fogják műtörténünk ezen érdekes kérdését, a mi már a nemzeti kegyelet szempontjából is kívánatos.

Miután elnök a m. n. múzeum igazgatóságának a csarnok átengedéseért köszönetet mondott s a jegyzőkönyv hitelesítésére *Szumrák Pál* és dr. *Gerecze Péter* választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT szept. hó 30-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet után első rendes havi ülését. Jelen voltak *dr. Czobor Béla*

osztályelnök elnöklete alatt, dr. Kammerer Ernő, Gohl Ödön, Halaváts Gyula, Nagy Géza, Szumrák Pál, Kunváry Fülöp ig. választmányi tagok, dr. báró Nyáry Albert, Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és több más hallgató. Elnök a nyári szünet után üdvözölvén a választmányt, az ülést megnyitja. *Haugh Béla* értekezését az újonnan megnyílt szegzárdi múzeum nevezetesebb régészeti emlékeiről a titkár olvasta fel, be is mutatva a tárgyalat leleteket. Azután *dr. Mahler Ede* értekezett a magyarországi bronzkor időszámításáról. Elmondván, hogy az európai bronzkultura legkezdetlegesebb alakjait az égei szigetsoport kultúrája mutatja, a mely egyidőre esett az egyiptomi XII-ik dinasztia uralkodásával. A XII-ik dinasztia uralkodását rendszerint a Krisztus előtti 2500—2300 évekre teszik. *Montelius* az európai bronzkor legkorábbi nyomait a Krisztus előtti 2000 év körül találja. Azonban ezelőtt néhány évvel az egyiptomi Kahunban egy papiruszt találtak, a melyben fontos kronológiai adat foglaltatik, az tudniillik, hogy a Sziriusz csillag hajnali fölkelése III. Usurtesen király uralkodásának hetedik évében Pharnuti hónap 16-ik napjára esett, a minek a Krisztus előtt 1878. év felel meg. Ebből aztán a XII-ik dinasztia uralkodásának idejét egész pontosan meg lehet határozni. Kezdődött Krisztus előtt 1995-ben és végződött Krisztus előtt 1861-ben. A tudósok tamáskodva fogadták el ezt az adatot hitelesnek. Előadó az említett papirusz amaz adatait vizsgálta át, a melyek alapján az új hold beállásának ideje határozható meg s ezen az alapon bizonyította be a föntebb elmondott korszámítás helyességét. Vizsgálódásainak a végeredménye az, hogy a bronzkor kezdetét általában, tehát Európában is, és így nálunk is körülbelől félezer esztendővel későbbre kell tenni, mint a hogy eddig tették. *Nagy Géza* hosszabban méltatja Mahler tanulmányának értékét és végül köszönetet mond neki, hogy ezen fontos tanulmányát nálunk, társulatunk kebelében közölte először. Titkár hivatalos jelentése folyamán a társulat rendes tagjaivá megválasztottak *dr. Nyáry Albert* báró, *Tury Gyula* festőművész, *dr. Márton Lajos* múzeumi segédőr Budapesten és végül *dr. Wellesz Gyula* Nagy-Bittséről. A pénztárnok havi kimutatása fölolvastatván, tudomásul vétetett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Nagy Géza* és *Halaváts Gyula* ig. vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szeudrei János,
titkár.

A SZEGZÁRDI MÚZEUM. Folyó évi szeptember 1-én megnyitották Tolna megye székhelyén, Szegzárdon a tolnamegyei újonnan rendezett múzeumot az ő díszes épületében, mely az ország és a megye áldozatkészségéből létesült. A múzeum több osztályból áll. Leggazdagabb a régiségek tára. Magja gr. Apponyi Sándor lengyeli ismeretes kőkori gyűjteménye és Wosinsky Mór tolnamegyei gyűjteménye, melyhez 1895 óta leginkább Wosinsky buzgalmából, ásatás, vétel vagy ajándék útján számos érdekes lelet járult. A hivatalos jelentés szerint a szegzárdi múzeumban most 32,599 darab régiséget őriznek. Üdvözljük a derék férfiakat, kiknek önfeláldozó munkássága tudományunknak a vidéken ezt az új góczpontot teremtette. Fejlesztzék ép oly lelkesen alkotásukat, a hogy létesítették és kérjük őket, hogy a gyűjtés fárasztó munkája köze-

pette úgy, mint eddig, irodalmilag is értékesítsék újabb szerzeményeiket. Folyóiratunk rendeltetéséhez híven készséggel nyujt erre alkalmat. H. J.

A SZEGZÁRDI MŰZEUM ÚJABB SZERZEMÉNYEI. A) *Római tárgyak*. Szegzárd határában az ú. n. Bencze völgyben a Kakasdra vezető útnak hegy felé eső lejtőjén igen sok, római téglákból összerakott sírra akadtak, de mikor ez Wosinsky Mór tudomására jutott, a sírok már mind ki voltak fosztva, a téglák széthányva. A múzeumba behozott téglák egyébként arról nevezetesek, hogy legnagyobb részük bélyeggel van ellátva. A bélyeg: COH · II · ∞ B · = Cohors II. milliaria Breucorum. Eddig csak az volt ismeretes, hogy itt, Pannonia eme részén, Szegzárdhoz legközelebb Florentiában (Duna-Szekcsőn) a cohors VII. Breucorum állomásozott; az újonnan lelt téglákból azt lehet következtetni, hogy a cohors II. Breucorum Alisca területén tartózkodott. Szegzárd közelében, mintegy órai járásra, a Duna árterületén végig vonuló, még most is látható, s jelenleg «ördögvettetés»-nek nevezett hadi út mellett terül el a Szigeth-pusztá. Innen már régebben is kerültek elő római régiségek, a melyekből néhány darab bejutott a tolnavármegyei múzeumba. Most újabban ásatás folytán szintén néhány tárgy birtokába jutottunk, melyek közül minden különös jelentőség nélkül való egy gombbal ellátott, hegy nélküli réztű és egy bélyegtelen vörös agyagmécse. A vastárgyak között van egy késtőredék, egy baltának tokja, három ismeretlen rendeltetésű vasdarab, s négy meglehetősen ép balta, illetőleg szekercze. Az első a mostani fejszékhez hasonlatos, de 21 cm. hosszú, s szélessége majdnem egyforma fokánál és élénél. A nyél felé eső oldalon kissé hajlott, a másik oldalon egyenes. Foka rendkívül erős és vastag, s a lyuk szinte aránytalanul kicsi a nagy balta testhez. A másodiknak csákányformája van, 23 cm. hosszú, ív alakban görbült, s a nyéllyuknál kidomborodik. A harmadik szekercze 19 cm. hosszú. A nyél beillesztésére itt nem lyuk, hanem köpü szolgál, a mely 11 cm. hosszú. A nyéllal átellenben levő oldal eredetileg egyenes volt, de erőszak folytán megrongálódott. Az él kissé görbült, 10¹/₂ cm. széles, de fölfelé fokozatosan, majd 5 cm. magasságban hirtelen kanyaruló ívben keskenyedik úgy, hogy a nyél tokja alatt csak 3 cm. széles. Végre a negyedik szintén szekercze alakú, de az előbbi-től jóval eltérő. A 20 cm. hosszú és 6 cm. széles él vízszintesen áll, ennek közepére függőlegesen helyezkedik a 8 cm. hosszú, de már a rongálódás folytán megrövidült tok.

Ide tartozik hét darab ólomból készült mérlegsúly. A mérlegsúlyok alakja a pogácsáéra emlékeztet. Alsó felületük lapos, a felső pedig domború. Közöttük kettő nagyobb, öt kisebb. A nagyobbak átmérője 6 cm., a kisebbeké 5¹/₂ cm. A súlyban már eltérőbb a különbség. Két darab 25 dekát, 2 darab 28 dekát, egy 38 dekát, egy 27 dekát és egy 22 dekagrammot nyom. A 27 dekás domború felületén egy × jegy látható másfél milliméterre bekarcolva, s valószínű, hogy ez a karcolás nem újabb keletű, mint egy másik darab peremén szemlélhető rovások. Ugyancsak a Szigeth pusztáról való egy földolgozatlan ólomlepleny társaságában talált domborműves ólomlap, a melyen a domborművek a napisten tiszteletének titokzatait ábrázolják. Hasonló lapok

öriztetnek a N. Múzeumban a szombathelyi, komáromi, eszéki, kaposvári és zágrábi múzeumokban, s a Tolnavármegyei Múzeumban is van egy másik példány, melyet Tüske pusztán (Tolna vm.) leltek (1. ábra). A tüske-pusztai példány összehasonlítva a szigeth-pusztaiával, teljesen azonos jeleneteket ábrázol, csak hogy a tüske-pusztai példány alakjai kisebbek és finomabban kidolgozottak. A másik különbség az, hogy a Tüske pusztán talált teljes képet mutat, a mely oszlopos boltívbe van foglalva, míg ellenben a Szigeth pusztáról (2. ábra) előkerült példány csak fél. Az a része van meg, a mely a tüske-pusztainak alsó felét alkotja, vagyis a legalsó csoportban a háromláb, oroszlán, füles edény, kígyó és kakas, fölötte a másik csoportban az oltár körül álló három alak s az oltártól jobbra-balra álló alakok. Hogy erőszakosan vágták volna le, annak nincs nyoma; ellenkezőleg kivehető, hogy itt van a lap felső széle, noha itt-ott megrongálódott, miképen a többi három szél sem tökéletes.

Végül megemlíthető még a római gyűjtemény között az a csoport, mely a múlt év folyamán Florentiából (Duna-Szekesőről) került a múzeumba. Ebbe a csoportba tartozik 252 darab réz- és 24 darab ezüstérem, egy csont-dombormű, egy «Aug.» jegygyel ellátott ólomsúly, csiptető, csontkoczká, kis bronzszobrocska, két bronzkarperecz, 10 gyűrű, számos fibula, néhány vastárgy, három, bronzból készült kicsi phallus, melyek közül az egyiken levő karika arra enged következtetni, hogy fülbevalóként szerepelt.

Összesen 155 darab bronz- és vastárgy és 161 darab aranytárgy. Mindezek azonban nem rendszeres ásatás eredményei, hanem egy ottani kereskedő útján gyűltek egybe, s Wosinsky Mór vásárolta meg a múzeum számára.

Az aranyelet tárgyai legnagyobbbrészt minden jelentőség nélkül való apró, szinte parányi töredékek, a melyeknek hajdani rendeltetését megállapítani alig lehetséges. Vannak továbbá lemezek, drótok, apró karikák, gyöngyszemek, a melyek bizonyára valamely ékszer kiegészítő részei lehettek. Van néhány, meglehetősen jókarban maradt tárgy, mint két gyermekfülbevaló egyszerű, aranydrótból; s két női fülbevaló szintén egyszerű, de vastagabb aranydrótból. A két női fülbevaló összetartozó pár, s eredetileg mindkét darab rubinttal volt ékesítve, de az egyikből a rubint kihullott, vagy valoszinűbb, hogy kifeszegették, mert a kő aranytokja szét van nyomva. Teljesen ép tárgy a női gyűrű. A gyűrű átmérője 13 mm., s maga a karika, mely rovátkolt, két-két apró gömbszel támaszkodik a gyűrű kék kővének tokjához. A tok széle épen úgy van behajlítva, mint az egyik női fülbevaló rubintjának tokja. Ide tartozik egy karkötő is, mely legszebb tárgya a leletnek. A karkötő arany lánc-

I. TÜSKE PUSZTÁRÓL (TOLNA M). $\frac{2}{3}$ n.

szemei négy smaragd kővel és négy igaz gyönggyel váltakoznak olyképen, hogy egy hosszúkas láncszemre egy vékony aranydrótra fűzött gyöngy következik, erre ismét egy hosszúkas láncszem, s a kicsi csoportot befejezi egy aranydrótra fűzött smaragd. A gyöngyszemek egyenlő nagyságúak, de a kövek különbözőek, s szabálytalanul vannak csiszolva; míg az egyik hengeres, a másik hat lapra csiszolt, de ezek a lapok sem szabályosak. Eredetileg öt kő és öt gyöngy volt az ékszeren, de egy kő és egy gyöngy már hiányzik, legalább erre vall a beosztás. Három láncszem között ugyanis megvan a drót,

2. ÖCSÉNYRŐL A SZIGETH PUSZTÁRÓL (TOLNA M.) $\frac{2}{3}$ n.

a mely azonos az említett kövek és gyöngyök drótjával, de kő és gyöngy nélkül.

Végül ebbe a sorozatba való egy őskeresztény jel, Krisztus-monogrammal. 18 mméter átmérőjű gyűrű, ez akasztó lyukkal ellátva, a mely akasztó lyuk aránytalanul nagy a kicsi tárgyhoz, s lapos, közepén bemélyedő lemezből készült, míg maga a gyűrű olyszerű, mintha számtalan mákszem nagyságú gömböcskékből volna összerakva. Ugyanígy a gyűrű belsejében elhelyezett két betű is: X és P. Ezek a betűk monogrammszerűen keresztbe fektetve vannak beillesztve, s a betűk minden ágának végénél két-két gömböcske teszi díszesebbé a monogrammot. A két betű találkozási helyén, a közepén egy síma gombocska emelkedik ki, de csak az előlapon. A hátlapon pedig tisztán kivehető, hogy az X betű két $\wedge$ alakból áll, a melyek hegyükkel támaszkodnak a P-hez. (3. ábra).

3. ábra $\frac{1}{1}$ n

B) A népvándorlás idejéből újabban Regölyről (Tolna vm.) hoztak be egy lánczon lógó két fülbevalót. A závodi, czikói és regölyi népvándorláskorabeli sírmezőből már több ilyen ezüstkarika került elő, a melyek rendeltetése nem volt bizonyos. Ez újabb regölyi példány, bár nem teljesen ép, mégis sokkal teljesebb az eddigieknél.* Egy lánczon lógó két fülbevalóról van szó. A láncz négy helyen el van szakadva, de a darabok összetartozandósága kétségtelen. A különböző, 18—20 mm. hosszúságú huszonegy darab láncszem

* V. ö. Arch. Ért. 1902. 254. és 255. ll. Sz.

igen egyszerű; fonál vastagságú ezüstdrót két vége vissza van hajlítva, s így kapaszkodik egyik a másikba. Magával a fülbevalóval összefüggő szem visszahajlítása nagyobb, mintegy 6 mm. átmérőjű kört képez. A lánczról lógó két fülbevaló átmérője 47 mm. s eredetileg mindkettő három-három gömbbel volt ellátva, de az egyikről az egyik gömb eltűnt. A karikának az a része, a melyen a gömbök ülnek téglalap átmetszetű, a karika másik fele kör átmetszetű, közönséges vastagabb ezüstdrót, amely vége felé keskenyedik, s összeér a karika másik végével, illetve a karikán levő gömbbel. Wosinsky Mór a závodi sírmező XVI. sírjában talált már régebben egy ilyen lánczon lógó fülbevaló párt olyan helyzetben, hogy a láncz a csontváz szájában volt, de még akkor nem tudta a láncz rendeltetését meghatározni. A Zichy-féle expedítio alkalmával a Kaukasusban járva Dagestán tartomány Hunság városában ugyanilyen függőket látott használatban. A láncz a fej felső részén átnyúlik a fülekig, s arra szolgál, hogy a nehéz fülbevaló súlyát megkönnyítse. Nagyon valószínű tehát, hogy a népvándorlás korában szintén ezt a czélt szolgálta a láncz.

C) Az *Árpádkori* leletek közül említésre méltó a Szegzárdon a (Hidas-Fetre dűlőben) talált zabla, kengyelvas, hat darab bronzból készült szíjdísz és öt darab ezüstérem. A kengyelvas párja eltörött az ásás alkalmával, s darabjait a találó ott hagyta, valamint ott hagyta a lelt emberi és lócsontokat is. A vas zabla négy darabból, két karikából és a vaskarikákat összetartó egy-egy visszahajlított végű vaskapocsból áll. A kengyelvas belső és külső formája körtealakú. Alul a talp támasztására szolgáló rész felé fokozatosan kiszélesedik, s középső legnagyobb szélessége 35 mm. Felső része átlukasztott s verő alakot mutat. A bronzból készült szívalakú szíjdíszeknek a szíjhoz símul felületén 3—3 szögecske áll ki, kifelé fordulól lapján pedig a szélen keskeny peremszerű dísz domborodik ki, a mely a felső oldalon kétfelé válva S alakban kanyarodik. A szív alakot a középben ketté választja egy-egy nyéllal bíró félgömböcske, s ennek folytatása a szintén középben domborodó, s hármas tagozású hegyes levéldísz. Az öt ezüstérem közül négy két helyen, egy pedig három helyen van átlukasztva.

Ugyancsak Szegzárdon (a Gyüszü völgyben) került napfényre egy másik sír, a melyben emberi csontokon kívül öt darab hosszúkás és két kerek ezüstcsüngő találtatott. A találó állítása szerint a hosszú csüngők a koponya körül, a kerek díszek pedig a mellcsontok körül heverték. A hosszúkás levélalakú csüngők közül csak kettő teljesen ép, háromnak alsó félgömböcskéje letörött, de a felső keskenyebb részen a felvarrásra szolgáló lyuk mind az ötnél megvan és tisztán kivethető a közép részen bemélyedő dárdacsúcs alakú díszítés, a mely bemélyedésből szintén dárdacsúcs formájú emelkedés domborodik ki. A két köralakú lemez megrongált. Egyiknek majdnem fele hiányzik, de azért megállapítható, hogy épen olyan volt, mint teljesebb párja, a melynek peremes széle szabályosan rovátkolt, s a közepéből paizsköldökhöz hasonló csúcs emelkedik ki. Ez a csúcs keskeny bemélyedéssel van körülárkolva.

Rendszeres ásatás történt 1899-ben Török János szegzárdi polgár ember «jobb-remete»-i szőlőföldjén. A tulajdonos rigolozás alkalmával néhány csontvázra akadt, s a csontvázak mellett halántékgyűrűket talált. Ennek nyomán

kezdődött meg az ásatás. A sírok általában meglehetősen szétszórva találtak, körülbelül 70—75 cm. mélységben; azonban a sírmező keleti felén vonuló szakadék egykor jóval magasabban álló, járható kocsíút volt, valószínű az is, hogy a fölászott területről hosszú idő folytán az esővíz sok földet lehordott, s így föltehető, hogy a sírok eredeti mélysége nagyobb lehetett. Huszonnyolcz sír föltárása volt az eredmény, s minden csontváz nyugot-keleti irányban feküdt. (Fejjel nyugotnak, lábbal keletnek.) A karok általában véve oldalt nyújtottak, a kéz csontjai legtöbbsnyire a has tájékán feküdtek.

1. sz. sír. Melléklet nélküli csontváz. Fekvése nyugot-keleti, északnak fordult arczezal, oldalt nyújtott karokkal. 2. sz. sír. A csontváz nyugot-keleti fekvésű. Melléklet egy darab ezüstpéncz Péter király idejéből. Dr. Réthy Corpus Numm. II. t. 20. sz. 3. sz. sír. A csontváz nyugot-keleti, de nem hanyatt, hanem hason fekve találtak; feje visszafordítva, arcza ég felé, karjai a háton keresztbe téve. Hossza 165 cm. A halánték táján egy-egy ezüst halántékgyűrű, szájában, illetőleg a nyeldeklnél egy ezüstpéncz I. Endre király idejéből II. t. 19. sz. 4. sz. sír. A csontváz 177 cm. hosszú, kezei a medenczénél egymás mellett. A jobb halántéknál 22 mm. átmérőjű sodronyból való bronzkarika II. t. 3. sz. 5. sz. sír. Melléklet nélkül. 6. sz. sír. A csontváz 177 cm. hosszú. Melléklet: vállánál egy bronzkarika II. t. 4. sz. 7. sz. sír. A csontváz 165 cm. hosszú. A jobb halántéknál, a bal vállnál és a szájüregben egy-egy halántékgyűrű II. t. 1. sz. 2., 5. sz. 8—13. sz. sírok. Melléklet nélkül ugyanolyan fekvésben, mint a többiek. 14. sz. sír. A csontváz 178 cm. hosszú. Szájában egy ezüstpéncz volt, de elkallódott, két karján egy-egy bronzkarperecz. Az egyik karperecz átmérője 6 cm. Két szembe néző vége kígyófejekben végződik, s a fejek alatt hat-hat körrovás látható. A karperecz többi része sodrott III. t. 2. sz. A másik karperecz szintén kígyófejekben végződik, s a fejek alatt négy-négy rovás van. A karika belső fele lapos, külső domború fele pedig balról jobbra dülő rovátkákkal van díszítve III. t. 1. sz. 15. sz. sír. A csontváz 184 cm. hosszú. Bal keze negyedik újján egy ezüsből való sodrott ezüstgyűrű volt II. t. 1. sz. 16. sz. sírnak nincs melléklete. 17. sz. sír. A csontváz 175 cm. hosszú. Bal keze negyedik újján egy lapos bronzhuzalból készült, szembe néző végével egymásra fektetett gyűrű. 18—19. sz. sír. Melléklet nélkül. 20. sz. sír. A csontváz 180 cm. hosszú. Bal keze negyedik újján egy 18 mm. átmérőjű gyűrű volt, a melynek két szembe néző vége összeér. A koponya tájékán három karika, melyek a szokott halántékgyűrűktől eltérőek. Az egyik II. t. 11. sz. a földnyomás következtében elnyúlt, □ átmetszetű, két vége keskenyedő, s egyike hegyes, másika tompán lemetszett. A második gyűrű két szembe néző vége összeér, előbb keskenyedve, aztán kup alakra szélesedő gömböcskében végződve II. t. 12. sz. A harmadik az előbbinél vékonyabb, két végén kör rovátkával elválasztott gömböcske látható II. t. 13. sz. 21. sz. sír. A csontváz 181 cm. hosszú. Bal kezén két karikagyűrű, a koponya körül két halántékgyűrű volt. 22. sz. sír. A csontváz 175 cm. hosszú. Bal kezén két karika gyűrű. 23. sz. sír. A csontváz hossza 181 cm. Bal kezén karikagyűrű. A koponya körül egy szokatlanul nagy (II. t. 14. sz.) és egy rendes nagyságú halántékgyűrű. 24. sz. sír. A csontváz 177 cm. hosszú. Melléklet nélkül. 25. sz.

sír. A csontváz hossza 161 cm. A koponya körül halántékgyűrű és jobb karján egy 65 mm. átmérőjű bronzkarperecz III. l. 3. sz. 26. sz. sír. A csontváz 170 cm. hosszú. A koponya körül egy kis halántékgyűrű és egy vékony drót, mely egyik végén ötszörös kanyarodású tekercsben végződik II. t. 18/a-b. sz. A 27. és 28. sz. sírban nem volt semmi melléklet. Honfoglaláskori leletekkel nemcsak Szegzárd területéről gazdagodott a múzeum, hanem a megye más részén is nyomára akadtak egy-egy sírnak. Így Nagy-Dorogh mellett elterülő Bereg pusztán szintén igen érdekes tárgyakat találtak, a melyeket gr. Széchenyi Sándorné a múzeumnak ajándékozott. Bereg pusztán, közvetlenül a gazdasági épületek mellett egy magas homokbuczka vonul délről északi irányban. E domb keleti oldalánál homokot kezdtek hordani, s e helyütt a játszó gyermekek egy igen szép római leletet kotortak ki, mely irizáló üvegből, tükörfémből készült hosszú nyelű csészéből, s részben bélyeggel ellátott terra sigillata edényekből áll. Ez utóbbiak közül különösen kiválik egy remek domborműves edény, melyen a négy lótól vont Phœbus Apollo s párducz ismétlődnek.

A grófné által rendezett ásatások alkalmával e helyen a római lelet közvetlen közelében húzott árokban egyfejjel nyugotnak s a lábbal keletnek forduló oldalt fekvő csontváz bukkant elő honfoglaláskori mellékletekkel. Mellén egy bronzkarika s két szilva alakú mélyen rovátkolt ezüstgomb hevert, a medenczecsonton pedig két kisebb ezüst pitykegomb s egy kis arany lemez. A csontváz lába végénél egy csikó csontváza olyan helyzetben feküdt, hogy mind a négy pata egy rakáson volt. A csontok között egy vascsat és ezüst lemezek töredékei találtattak.

Hence pusztáról vétel útján került a múzeumba hat darab csüngő disz, a melyek szintén honfoglaláskori jellegűek. Közöttük 3 darab ovalis alakú, s alsó végük pálczikává keskenyül. Kettőnek felső végén akasztásra vagy varráásra szánt lyuk látható; a harmadik felső része le van törve. A kidomborodó diszítés, mely a közepén szívalakot, s a szív közepén két egymásnak forduló csigaszerű szalagot mutat, mind a három csüngőn egyforma. A negyedik tárgy szív alakú, s szélének peremszerű szalagja a közepén összehajlik és levéldiszben végződik. A csúcs felé eső végen lyuk látható. Ugyancsak szív alakú az ötödik tárgy is, mely egy a közepén kicsúcsosodó pitykéről lóg le. A pitykének két felvarráásra szolgáló füle van. Legdiszesebb a hatodik darab, a mely szintén csüngő disz, s felül füllel van ellátva. Hármasszerű, de egymással összefüggő csigavonalakban kanyarodik rajta a diszítés, a mely részint kidomborodó pontokban, részint áttört lyukakban végződik. Hosszában egy kettős vonal osztja két részre a csüngőt, s a vonalon a fülhöz közelebb eső helyen egy hosszúkás szív emelkedik ki.

D) *Rejtélyes bélyegű edény.* Itt is ugyanazon szavakat lehet elmondani, a melyeket Kugler Alajos írt az Arch. Értesítő 1901. évf. 74. lapján. «E folyóiratban — ugyanis — már gyakrabban volt szó bizonyos szürke csillámkeverékű bélyeges cserepekről, a melyeknek magyarázatát eddig nem tudtuk megadni». De valamint a soproni úgy a szegzárdi edény (ábráját lásd a 331. lapon) sem fogja a kérdést végleg eldönteni.

A szegzárdi edény Tolna városából került ide, már régebben, a hol cigányok találták házépítés alkalmával. Az edény találásának részletesebb körülményeit nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy sok viszontagságon ment keresztül, míg végre Wosinsky megvásárolta, s hogy volt benne egy másik kis edény, a mely tele volt halpikkelylyel, s volt benne hat darab ezüst ékszer, a melyek itt vannak a múzeumban. A bélyeges edény alakja henger, színe pedig grafitos szürke. Magassága 38 cm., belső üregének átmérője 27 cm. Egészen visszahajtott vastag peremének területe 106 cm. Közvetlenül a perem alatt az oldal behajlik, de 3 cm. távolságra ismét kidomborodik s itt 100 cméteres kerülete két rovátkával van díszítve. Legalsó (talpának) kerülete 94 cm. A perem szélessége 7 cm. s a két-két egyforma, rejtélyes bélyeg egymással szemben van elhelyezve. Az egy oldalon levő két bélyegnek egymástól való távolsága 2 cm. A bélyegek ugyanolyan keresztel ellátott paizsalakot mutatnak, mint a soproni bélyegek. Ez edényben talált ékszerek ezüsből készültek, kettő, illetve két pár teljesen egyforma, a másik három, illetve három pár kidolgozása szintén egyforma, csak nagyságuk különböző. Mind az öt pár ruhakapocs volt, egyik-másik aranyozott, s mindannyi gyöngyökkel és gránátokkal kerített. Az a körülmény, hogy az ékszerek a nagy edényben találtattak, Wosinsky Mór magyarázata szerint arra enged következtetni, hogy az ékszerek beolvasztásra voltak szánva, s az edény olvasztó edény lehetett. Azonban nem valószínű, hogy az ékszerekből előbb kisédték volna a gyöngyöket és köveket, s csak azután dobták az olvasztóedénybe.

Szegzárd, 1902 szept. 17.

Haugh Béla.

VIDÉKI MÚZEUMOK. A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősege közzétette 1901. évi hivatalos jelentését és a felügyelete alatt levő múzeumokról statisztikát közöl, melyet itt fölhasználunk és vidéki szak társaink fölemlítésével egészítünk ki. Egészen 40 vidéki múzeum állott állami felügyelet alatt és kapott subventiót. Az aradi múzeum 1898 óta évenként 600 koronát kap és azt Dömötör László szép sikerrel a pécskai őstelep föl-ásására fordítja.* — Mit csinált az aranyos-maróthi múzeum az ő 400 koronás javadalmával 1898 óta, arra a hivatalos jelentésben hiába kerestünk választ. — A besztercebányai városi múzeum 1901-ben 300 koronát kapott és ez összeg fölhasználásáról «szabályszerű jelentést» adott; tegyük föl, hogy hasznosan költötték el. — A békéscsabai múzeumegyesület kapott 1200 koronát és közzétette első évkönyvét. — A debreczeni collegium múzeuma elvileg állami felügyelet alatt áll ugyan, de még nem kapott segélyt. — A deési múzeum nyomtatott évi jelentést tett közzé.** — A dévai múzeumról szintén évkönyv útján értesültünk, hasonlóképp az esztergomi múzeumról. — A felkai múzeum kapott segélyt, de nem használta föl, mert nincs szakembere; azért nem is adott jelentést; a békés-gyulai múzeum is kapott 1901-ben segélyt, de ennek sincs jelenteni valója. — A gyulafejérvári múzeum új hajlékot kapott.

* E folyóiratban többször érkezett pécskai leletekről lásd Arch. Ért. 1901. 327—335; 1902. 271—274.

** Ismertetését lásd Arch. Ért. 1901. 384.

Dr. Cserni Béla évek óta jól vezeti az apulumi ásátásokat és a múzeumnak van évkönyve. — A kunhalasi múzeumot az 1900. és 1901. évi segélyvel újra rendezték; újabb szerzeményeiről nincs hír. — Az ipolysági múzeum a «kezdet nehézségeivel küzd»; régiségtára még nem kapott állami segélyt. — A kassai múzeum új palotája elkészülvén, Mihalik József mint min. biztos fölállítja benne a gyűjteményeket; ez lesz a legszebb és legtanulságosabb múzeumok egyike. — A kecskeméti múzeum megteremtése és folytonos gyarapodása Kada Eleknek köszönhető; kimerítő jelentést majd akkor kapunk róla, hogyha a jelenlegi helyiségek annyira megtelnek, hogy a gyűjtemény gyarapításában kénytelenek lesznek kis szünetet tartani. — A keszthelyi Balaton-múzeum leginkább két buzgó férfinak köszönhető: dr. Lovassy Sándor és Csák Árpád uraknak. A régiségtárban leginkább római emlékeket Fenékről és népvándorláskori régiségeket a környékbeli temetőkből őriznek; a fölállítás igen csinos. Most kilátás van reá, hogy alkalmas helyen külön épületet kapnak. — A komáromi múzeum már kapott a várostól új helyiséget és abban fölállították Weszelovszky és Milch urak az érdekes gyűjteményt; a múzeum évi jelentését ismertettük e folyóiratban.¹ — Magyaróvár büszke lehet dr. Sötér Ágost alapítására; a gazdag római és régibb középkori (sírmezőkből származó) régiségek már teljesen megtöltötték a helyiséget; az újabb ásításokról legutóbb e folyóiratban adott hírt dr. Sötér²; várjuk a folytatásokat. — A miskolci múzeum rövid két-három év óta létesült és nőtt nagyra; buzgó alapítói már évkönyvet is adtak ki.³ — A nagybányai «múzeum»-nak ugyan még nincs helyisége; de azért kapott 1700 korona segélyt. «A helyiség kérdésének megoldásáig az állami segély felhasználása könyvek vásárlásán kívül jobbra a régi nagybányai veretű pénzek gipszmásolatainak megszerzésére szorítkozott». A nagybányai subventio ugyanoly kifogás alá eshetik, mint az aranyos-maŕóthi, mert a hivatalos szabályzat értelmében valamely múzeum csak akkor kaphat állami segélyt, ha van megfelelő helyisége. — A nagyenyedi múzeumot a nagyérdemű Herepey Károly tanár alapította és rendezte. Tanulságos közleményeit e folyóirat olvasói ismerik; legutóbb Alsó-Fehérmegye őskori monographiáját kaptuk az ő tollából.⁴ — A nagyváradai múzeum intézőiről szigorú ítéletet mond a ffségi jelentés, a nélkül, hogy levonná belőle a kellő consequentiát. Szerinte Nagyváradon csak 1901 óta van «megfelelő szakember». — A nyíregyházi múzeum dr. Jóna Andrásnak köszöni lételetét és az ő buzgóságának eredménye, hogy oly szépen gyarapodik. A gyarapodásról leginkább a nyíregyházi lapokban ad a megyei közönségnek számot, mely az ő közleményeit szereti és érdeklődéssel olvassa.⁵ — A pécsi múzeum alapját Juhász Antal baranyamegyei gyűjteményének megvétele által vetette meg a főfelügyelőség. — A pozsonyi múzeum dolga a boldogult Könyöki József halálával megakadt; már két év óta fölhasználatlanul

¹ Legutóbb megjelent tőle Alsó-Fehérmegye története a római korban; ismertetését dr. Finály Gábortól, lásd Arch. Ért. 1902. 173—182.

² Arch. Ért. 1899. 47—56; 341—351; 410—412.

³ Ismertetését lásd Arch. Ért. 1901. 89.

⁴ Lásd az ismertetést Orosz Endrétől Arch. Ért. 1902. 175—178.

⁵ A legújabb leletről (a tekta-kenéziről) értekezett az Arch. Ért. 1902. 274—280. lapjain.

hever az állami segély. — A selmeczbányai múzeum az 1901. évi állami segélyt egy érengyűjtemény vételárának a törlesztésére használta. — A sepsi-szentgyörgyi múzeum helyisége túl lévén tömve, szükségessé vált egy új hajlék szerzése. Ebben már évek óta vajudik az intézet. Ujabb szerzeményeiről az «Erdélyi Múzeum»-ban szoktunk értesülni. — Az ország egyik legjelentékenyebb vidéki múzeumát, a sopronyit, most rendezik az intéző férfiak Kugler J. múzeumi őr és Bella Lajos társ. titkár; a helyiségei szépek, csak azt sajnáljuk, hogy a városház második emeletére tették. — A szabadkai múzeum új helyiségre szorul, ez a nehézség állja útját egészséges fejlődésének. Gyűjteményéről új jegyzéket tettek közzé. — A szegedi múzeumról Reizner János és Tömörkény István jelentései alapján adtunk hírt e folyóiratban.¹ — A szegzárdi múzeum új palotát kap, melyre a főfelügyelőségi javadalomból 56000 koronát szánt a miniszterium. A régészeti gyűjtemények gróf Apponyi Sándor és Wosinsky Mór nagylelkűségének köszönhetők; a palota létrejöttében Wosinskyt illeti a legnagyobb elismerés. — Szentesenek Csallány Gábor személyében van igen buzgó múzeumi őr, ő alapította az egyesületet és a múzeumot; ásátásairól is tesz közzé becses jelentéseket; legutóbb a múzeum a város belsejében kapott megfelelő helyiséget; a múzeum-társulat jelentést tesz közzé.² — A szombathelyi múzeum Szent-Viden ásátott az ismeretes őskori telepen, az ásátást vezették gróf Kornis Emil és báró Miske Kálmán. Most egy múzeumi épület emelését tervezik, melyre 1901-ben 5000 koronát szánt a miniszterium. — A temesvári múzeum működéséről negyedéves közleményeiben ad hírt.³ — A tiszafüredi múzeum gyarapodásáról Milesz Béla őr ad időnként számot az Arch. Ért.-ben (1901. 360—363, 1902. 376—377.). — A váci múzeum 1901-ben kapott 300 koronányi állami javadalmat; működéséről nincs hír. — A verseczi múzeum Milleker Bódog buzgósága következtében oly jelentékenyen gyarapodik,⁴ hogy új helyiségekre van szüksége, melyekre a kormány 2000 koronát engedélyezett első részletül. — A zombori múzeum leginkább Cziráki Gyula és Gubitza Kálmán ásátásai révén gyarapodott, kik ásátásaikról folyóiratunkban is szoktak hírt adni. A múzeum kedvezőtlen helyen van és nem oly népszerű, mint kívánatos volna; vannak jelentései.⁵ *ab.*

SZEGEDI MÚZEUM. Leletek a szegedi határban. *I. A bilisitsi pusztán*

A szegedvárosi határban, az alsótanyai pusztán, (átokházi kapitányság), a bilisitsi erdő mellett, nem messze a város tanyájától, a múlt évben bérletre adta ki a város azt a földet, a melyet eddig mindig csak legelőnek használtak s ősidők óta nem volt ott mezőgazdasági kultúra, a mely a földet bolygatta volna. Itt, Kiss Ferencz m. kir. erdőmester bérletén a bérlő úgynevezett gerendás-kubikolást végeztetett, hogy a magasabb pontból kiemelt földdel a terület semjékes, vízállásos részét feltöltse. E munkánál rendszerint körülbelül egy mé-

¹ Arch. Ért. 1902. 87—89. és 372—376.

² Ismertetését lásd Arch. Ért. 1901. 383.

³ Vsd. ő. Arch. Ért. 1901. 384.

⁴ M. jelentését lásd Arch. Ért. 1902. 191—192.

⁵ Vsd. ő. Arch. Ért. 1901. 383—384.

ternyi mélységű árkokat ásnak a munkások. Ilyen, olykor kisebb mélységben, csontokkal, cserépdarabokkal keverve, az alábbi leletekre találtak:

a) Két karperecz, bronzból, csuklóra. Mindkettő a legszélesebb helyén 10 mm. széles, átmérőjük 56 és 57 cm. Nyílt részükön kihajlók és tompítottak. A forma mindkettőnél ugyanaz, ellenben a diszítés vonalai igen elütöek. *b)* Két laposfejes tű bronzból. Mindkettő csavarodott alakú s elgörbült, a fejek mellett a tű tövénél lyukkal. A fejek átmérője mindkettőnél 42 mm., az egyik hossza 200, másiké 240 mm. *c)* Két karék, bronzból, össze nem érő hegyes végekkel. Egyik vastagsága 4, másiké 3 mm. Diszítés nélkül. Átmérők 63 és 65 mm. *d)* Bronz halántékkarika. Vastagsága 1 1/2 mm., átmérője 22 mm. *e)* Karék, bronzból, elgörbülve, harántos diszítések nyomaival. Vastagsága 4 mm. legn. átmérője 60 mm. A leletek Kiss Ferencz m. kir. erdőmester adománya gyanánt a városi múzeum régiségtári osztályába kerültek.

Ásatás Bilisitsen. Ugyanazon földterületen, a honnan az itt említett leletek előjutottak, 1902 február 21 és 22. napjain ásatást rendeztem. A hely pontosabb neve: bilisitsi első dűlő. Domborulatoss hely, mellette semjék, a melybe ekkor bár már a gerendás kubikolásból a munkások állítása szerint 140 kocsi földet behordtak, ez nem látszott meg rajta s a tetején még akkor is víz volt. Innen nem messze van az az árok, a mely Szeged és Szabadka határa között húzódik; manap száraz terület, de még ma is a Kőrös-ér, Kőrös-pataka neveket viseli, így még Csongrád megyének 1887-ben készült térképén is. Ez indokolhatja, hogy víztől ennyire messze, bent a pusztában, aránylag kis területen annyi lelet került elő, a mennyi egy telep fentállását bizonyítja. A megvizsgált területen a munkásokkal 18, illetve 9 munkás két napon át öt árkot ásattam.* A leletek:

a) Karék, bronzból, harántos diszítéssel, össze nem érő véggel. Az élelgülés oly szép rajta, mintha modern emailmunka volna. Találtatott az első számú sirban, nyári napnyugatnak fejjel fektetett csontváz balkarján. Egyéb melléklet itt nem volt. Vastagsága 5, átmérője 55 mm. *b)* Gyűrű bronzból, össze nem érő véggel, többszörösen elgörbülve. Találtatott az 5. számú sirban levő csontváz jobb keze ujján. Más melléklet hiányzott. Szélessége 2, legnagyobb átmérője 23 mm. *c)* Penge bronzból, minden oldalán megkopva, kissé hajlitott formájú. Hosszabb késnek, görbe vágófegyvernek darabja. Találtatott a 2. számú ásatási helyen, törött edénydarabok között. Hossza 135, legnagyobb szélessége 21 mm. *d)* A 4. számú gödörben fejjel nyári napnyugat felé egy teljes csontvázat találtunk. Körülbelül egy méter mélységben feküdt, bár ennek a mértéke, tekintve, hogy a területről a föld már előbb is hordva volt, pontosan meg nem határozható. A föld felül barna, alul sárgás, kissé nedves homok. A csontváz az említett helyzetben, teljesen kinyújtózva feküdt, a bordák mélyen betörve a gerincz alá. A csontok sárgásbarnás színűek (egy másik, alatta mélyebben talált koponya szürke és kövületes formájú volt). E csontváz mellett találtam: 1. Két gyűrűt, bronzból, ugyanazon formájúak, mint a

* A hely lehetőleg pontos térképét s a megvizsgált területen ásatott árkok helyrajzát a régiségtári naplóba bevezettem.

b) pont alatt említett, de nincsenek elgörbülve. Egyik lapos, csak gyenge domborulatú, szélessége $2\frac{1}{2}$ mm., legn. átmérője 22 mm., a másik szélessége 2, legn. átmérője 21 mm. Egyik a jobb, másik a balkézen. 2. Három vasdarab a balkéz mellett: egy rövidke késvas, hossza 10 cm., egy nyilvas, hossza 9 cm., s egy 6 cm. hosszú meghatározatlan vasdarab. 3. Egy vasdarab a jobbkez könyöke táján: erősebb nyilpenge, elkorhadt csúcscsal, hossza 9 cm., legnagyobb szélessége 32 mm. 4. Kis cserépedény, a csontváz (tőle számítva) jobb oldalán, alul, a térdnél. Füles edénybe, törött, díszítés nélkül. Törött állapotában legnagyobb magassága 71 mm., a nyílás átmérője 55 mm. *c)* Ezen csontvázból két láb távolságra, oldalt, de mintegy egy méterrel mélyebben feküdt egy másik csontváz. Nem gondoltam, hogy oly mélyen is akad, de a munkás az ásás könnyebbségéből megérezte, hogy ott is «forgatott föld» van s így lejjebb is mentünk. E csontváz már csaknem egészen elkorhadt. A koponya a felvételnél szétesett. Régibb csontnak látszott, mint az előzőek, a varratok alig látszanak, olyan, mintha kövület volna. Oldalt feküdt, közvetlen a halánték alatt, úgy, hogy az élegülés a csontra is átragadt és azt zöldre festette, feküdt, a fejjel keresztben egy tű, bronzból, erősen élegülve, felső végén rovátkos díszítéssel. Hossza 176 mm., felső széle a karimánál 7 mm. A koponya szétesvén, nem lehetett megállapítani, hogy bele volt-e szúródva a tű, vagy feküdt a tűn a csont. *f)* Ugyanazon ásatási gödörben, mintegy két méternyi mélységben egy csontvázon, sajátágosnak látszó alkatú medenczecsonton, az izvápa és a szeméremizület között vasnyíl csúcs találtatott, a melynek rozsdája már beleette magát a csontba. *g)* A 3. számú ásatási gödörben sír nem volt. Ellenben egy méternyi mélységben, mintegy fél méternyi kerületben agyagedények cserpei. Ezek fölszedetvén, alattuk nagy és szép agyagedényt találtunk, bár szét-töredezve, de kevés híján a cserepek, a melyek a nyakából letöredeztek, összeállíthatók voltak. Magassága 45 cm., kerülete a legszélesebb részén 1 m., 37 cm., alul összemelő, kicsiny aljjal. Középtáján négy erős, de kis lyukas fül; ezeket egymáshoz kiemelkedő díszítés, újjal vagy faággal nyomott czifrázat kapcsolja. Az edény a cserepekkel beborítva, a földben egyenesen állt, tartalma sűrű fekete televény föld, a barnás homoktalajtól igen elütő. *h)* Agyagedény, egyenetlen falazattal, egy füllel (letörve), egy jól kiemelkedő, s egy kisebb bütyökkel. Szabálytalan, nem horogon készült. Magassága 13 és $\frac{1}{2}$ cm., szélessége felül a nyílásnál 13 cm. Még az ásatás előtt való időben találták a munkások. Ezeken kívül jellegzetes edénytöredékek kerültek elő, a miket itthon részben sikerült összeállítani. A telep a további kutatásra alkalmasnak látszik, a megvizsgált területtől a domborulat széléig, a mely 180 lépés távolságra van. A mostani esetben a munkát az erős fagy (9° C.) és a föltámadt északi szél miatt be kellett szüntetni.

II. A Feketeszállás. Szeged-alsótanyán, a feketeszéli déli kapitányságban, Ördögh György földjéről gerendás kubikolással földet hordattak Széll Gergely és társai. Ez alkalommal találtattak:

a) Ékkövek, eddig meghatározatlan kőből, átfurtak, kettő a görögdinnye kisebb magjaihoz hasonlít, a többi hat darab kékes csillámú anyagból való. Közülök egy kettétörtben rézsodrony van, a mely belülről üres. *b)* Két függő,

ezüsből. Szélességük 2 mm., átmérőjük 12 mm. Egyiknél a vég egymásba ér, de nincsen összeforrasztva, a másiknál az összeforrasztás helyén dudor van. Ezt a területet, a hol e régiségek találtak, február 11-én próbakép megtekintvén, a domborulatot helyen három sírt nyitottunk fel, a melyek minden melléklet nélkül voltak. Egy, lehetőleg teljes csontvázat kiemeltünk. Ugyanez alkalommal az ásás közben kihányt homokban egy vaspengét találtam, hossza 108 mm., legn. szélessége 19 mm. Márcziusban Széll Gergely és társai a folytatott földmunkánál újabban találtak sírokat, a melyekből előkerültek: *a)* Vas késpenge, erősen rozsdásodva, alsó végén szűkül. A hol barna rozsdá nincs rajta, ott fehéres réteg borítja. Hossza 262 mm., legn. szélessége 25 mm. *b)* Vaspengé, erősen rozsdásodva, a végén szűküléssel. A pengén a rozsdában tisztán látszanak a fatők rostjának nyomai. Hossza 211 mm., legn. szélessége 17 mm. *c)* Vaspengé, kisebb, hossza 100 mm. *d)* Vas nyilcsúcs, széles, felerészben elpusztulva. Hossza 100, legn. szélessége 44 mm. A csontvázak mellett még apróbb vasdarabokat s tyúkfélék csontjait, így egy szárnyasnak a sarkantyús lábszárcsontját is találtak.

Ásatás ugyanott. 1902 márczius 4-én e helyen csekély munkaerővel ásatást rendeztem. Ez alkalommal három sír bontatott fel, mintegy egy méteres mélységben. E helyeken a mélységmérés nem biztos, mert a homokföld a domborulatot helyeken változatos magasságú, a mint ráhordja, vagy lehordja, róla a szél a homokot. A munkások állítása szerint e hárommal együtt már összesen húsz csontvázat találtak, melyek között volt gyermeké is. Fekvésük, állításuk szerint, a legkülönbözőbb irányú volt. 1. Az első sírban csak apró vasdarabok voltak a csontváz mellett, a köldök tájáról kerültek elő. 2. *Lovas-sír.* Észak-nyugatnak fekvő, kinyújtózott csontváz, természetes helyzetben. Lábánál lókoponya feküdt, féloldali helyzetben (mint a kecskeméti czédulaházi lovassírnál). A lófej alatt lócsontok (lábszár), az álla alatt két kengyel, vasból; már csak töredékes állapotban volt felszedhető. Mindegyiknek csak az egyik fele ép, az alsórész is csak rozsdás vasdarabokban került elő. Vastagságuk 5 mm., egyiknek legnagyobb hosszúsága 150, másiké 170 mm. A csontváz törzse mellől előkerült egy késpenge, vasból, hossza 86, legn. szélessége 15 mm., továbbá a törzsen egy csatt, vasból, szélessége 33 mm. A lókoponya alatt volt még egy darab vas: zablarészlet. Továbbá ugyanezen sírből, de meg nem határozható helyről, a felhányt homokból, három apró tárgy került elő, a melyeknek, esetleg ékkő darabjának látszik. 3. Ugyanezen helyen, a lovassírtól pár lépés távolságban, állítólag 2 méter és 25 cm. mélységben fekvő csontváznál egy munkás egy fél zablakarikát talált.

Ásatás ugyanott. Márczius 24-én ismét megtekintettem ezt a helyet. A gazdasági munkák már megindulván, csak három napszámot kaphattam. Ezekkel különböző irányokban, melyekről térképet vettem föl, három árkot ástam, a melyekből négy sír került elő: egy gyermeksírnél melléklet nélkül, két férfi- s egy női-sír mellékletekkel:

a) Férficsontváz, rendes fekvő helyzetben, fejjel nyári napnyugat felé. Jobboldala mellett, a kéz irányában, hosszában vaspengé, hossza 21 cm., legn. szélessége 2 cm. Rajta farostok nyomai vannak. *b)* Férficsontváz, rendes fekvő

helyzetben, fejjel nyári napnyugat fel. A ballábszár mellett vaspenge, hossza 14 cm., legn. szélessége 21 mm. c) Csontváz, fekvő helyzetben, a vállcsontok fölhúzódvá a koponya feléig. A koponya oldalt feküdt, balra. Rajta a földben bronz függő, a koponya alatt ennek a párja. Legn. vastagságuk 2 mm., egymástól elütő nagyságú karikák. Egyiknek alján hengeralakú kis diszítés. A csontváz csípője körül egy orsókö, szürkésfehér, vastagsága 8 mm., szélessége 40 mm. A hely a további kutatásra alkalmasnak látszik. Ez ásatásoknál részint a csekély munkaerő miatt nem lehetett jobb az eredmény, részint mert mindkét nap eső, meg jégeső akadályozta a munkát. *Tömörkény István.*

A TISZAFÜREDI MÚZEUM az 1901. évben is szépen gyarapodott. Az érmek 77 darabbal, a régiségek 344 darabbal, a vegyesek osztálya (természettajzi tárgyak, iparművészitmények) 15 darabbal, a könyvtár (könyvek, folyóiratok, nyomtatványok) 310 darabbal, tehát az összes osztályok 746 darabbal gyarapodtak. A gyűjtemények állománya 1901. év végén, 9937 darabot tett ki, melyek közül 2444 érem, 2903 régiség tárgy, 936 vegyes és 3654 könyv, nyomtatvány, okmány, térképek, metszvények stb. A régiségek és könyvtár szaporulata állami segélylyel, az érmek és vegyesek szaporulata ajándékozások útján jött létre, a gondozás személyi s az administratio vegyes kiadásai városi segélyből s tagsági díjakból fedeztettek. Az egyleti működés főként a múzeumnak, illetve régiség-tárnak ásatások útján való gyarapítására irányult, részint az előző évben megkezdett munkálatok folytatásával, részint az év folytán eszközölt újabb kutatásokkal. A munkálatok legnagyobb része az itteni «*Ásotthalom*» nevű ősemberi telepre irányult, honnan már évek óta becses leletekkel gazdagodott múzeumunk s a melyet érdekességénél fogva, a tudományosság szempontjából, tüzetesen alapjáig meg kell ásatni mindenütt, hol még kutatva nem volt. Így aztán megfelelő rendszerrel, nagyméretben kutattuk a tavaszi és őszi hónapokban e nevezetes telepet, meglepő eredménnyel, míg közben róla, rétegeiről s a belőle eddig kikerült tárgyakról fényképfelvételeket eszközöltünk.

Az ásatásra már szintén megkezdett *pusztarabolyi* szomszédos ősrégi telepben a kísérleti ásatásokból felkerült tárgyakról ítélve, világos, hogy itt őstelep van a Tisza s mellékfolyója az Eger közelében.

Egy másik folyóközeli őstelep is magára vonta egyesületünk figyelmét, hol kísérleti ásatást is tettünk. Ez a szomszéd Tiszaigar községben id. Széký Péter úr birtokán levő ú. n. «*Földvárhalom*» és környéke, a kiapadt Holt-Tiszapart déli oldalán, melyről Tariczky Endre, e vidékek régészbuvarlója, még régebben tett említést, 1876-ban ott teljesített kutató kísérletei, eredményének közrebocsátása alkalmával s már akkor a tiszafüredi *Ásotthalom*hoz hasonló ősrégi, történelemelőtti alkotmánynak tünteti fel.

A tulajdonos úr engedelmével s hozzájárulásával itt teljesített kísérleti ásatás eredménye nemcsak biztató, de kielégítő volt. Itt hamus, tapaszos égett rétegekkel, nagymennyiségű tűzhelylyel találkozunk s bennök neolithkori alkotású tárgyakkal, kő-, csont-, agancseszközökkel, agyagedényekkel, az alakítás és czífrázat nagy változatú jellegzésével, szelid és vad emlősök csontjaival. Egy ősrégi telep megérdemli a tüzetes foglalkozást s a különös tanulmányt.

Szerzeményeink legnagyobb részét az itteni Asotthalomban teljesített ásatásainkból nyertük. Ilyenek, őrlőkövek (kiváló szép példányok), bunkók, kalapácsok, zúzó törő-, morzsoló, tisztító-, csiszolókövek, fokosok, vésők, vakarók. *Csontból* való árák, tűk, lyukasztók, bordasimítók, kések, földvágók, szövőszerszámok. A csonttűk közt kiváló szép kettő, melyeknek feje, vagyis lyukas vastagabb vége csinos karczolatokkal van díszítve s a fonal befogadására szánt lyuk nem keresztben van átfúrva, hanem a végről hárántosan le a tűfej oldalán; mindkettő csiszolva van s a használattól síma, fényes. *Agancsból való fokosok*, kalapácsok, csákányok, fűzők, lyukasztók, edényczífrázó eszközök, szigonyok vagy horgok, agancskapák. Kiváló és ritka két agancsfokos; egyike úgy van szarvasagancsból alakítva, hogy tökéletesen egy mai fokos jellegét viseli, mind éle, mind a foka, mind az átfúrás arányosan van faragva és pallérozva. Egy másik nagyobb agancsfokos meg azért nevezetes példány, mert már megélezve és elkészítve van, de nem volt még használatban, mert a nyéllyuk két oldalról kővésű ütésekkel megkezdettnek látszik, de átfúrva nincs, abbahagyták. Agyagtárgyak: szabad kézzel idomított, majd korongon készített síma, füles, dudoros szélkék, csuprok, findsák, tálacsok, hosszukás lapos edények (mécsek vagy talán süttöpszik?), talpcsöves edények részei, bögrék, gyermekcsuprok; kisebb-nagyobb edénytöredékek fogantyúkkal, dudorokkal s az őskori edénydíszítés, cífrázás különféle jellegzésével, a durva szövet- vagy vesszőlenyomattól a vonalas, körös és pontozott, szépen sikárolt vagy grafitfial festett, izlésesebb, tökéletesebb, cífrázati motívumokig; edénycserépből, kerekített vagy agyagból alakított orsókarikák. Áldozati asztal- vagy oltárlábak, agyag gunyhódíszek, tűzpadok, égetett agyagpyramisok (sulyok). Továbbá kréta- vagy mészféle tömbök, a kréta vagy mészbetétes edényczífrázatokhoz, égett faszéndarabok, tömeges szenesült búzaszemek tapaszban átfúrt kavics- és csigagyöngyök (ékszerekül), halpikkelyek, csigahéjak nagy tömegekben. Ebből a halomból kaptunk még mindjárt a felső rétegekből vörösréz és bronztárgyakat, ú. m. vörösrézlemezeket, vörösréztűt, fejjel, tekerces réztűt, bronztűtöredékeket, bronzhengertekercset. Az eledelül szolgált szelid és vad állatok nagyszámú csontjaiból nem vettünk fel semmit, mert ezek előbbi ásatásokból bőven vannak. Ide sorolandók még a tiszaiigari lelemények, ú. m. neolithkori alkotású és díszítésű edénydarabok, az alakítás és cífrázat jellegzésével, bögrék, findsák, tálacsok, őrlőkőtöredékek, kőszekerczék, csiszolókövek, bordakések, simítók, csontlyukasztók, árák, tűk, agancsfokosok, agyaggulák, ornamentumok, tapaszok, orsókarikák, Pusztá-Rábolról, mint ajándékok érkeztek, sílex nyílhegyek, lándsavégek; agancs- és csontszerszámok. Az érdeklődés a közönség részéről a szíves adományozásokon kívül a múzeumi helyiség látogatásában a múlt év folyamán is élénken nyilvánult. A tárlatot a helybelieken kívül, az év folytán 240 idegen látogatta. Az egyleti rendes tagok száma 125, mint helybeliek. A tiszteletbeli tagok száma 32. A könyvtár használata igen élénk. A titkár mind a múzeumban, mind a könyvtárban új rendezkedést teljesített, az ásatásokat vezette, az egyesület évi működéséről s az évi gyarapodásról jelentést készített.

Tiszafüred, 1902. június.

Milesz Béla.

UJ RÉGÉSZETI GYŰJTEMÉNY. Az aradi *Kölcsey-egyesület*, mint közmüvelődési intézmény, alakulásakor fölvette az alapszabályaiban körvonalazott közmüvelődési tényezők közé a vármegye régészeti telepeinek föl kutatását is. E téren kifejtett működése azonban 1898-ig csak a véletlenül fölmerült s hozzá ajándékképpen jutott tárgyak gyűjtésére és megőrzésére szorítkozott. Rendszeres gyűjtésről csak 1898 óta lehet beszélni, a mióta a Muzeumok és Könyvtárak főfelügyelőségétől 4 ízben kapott 600—600 kor. segélyt rendszeresen a m.-pécskai őstelep föl kutatására szenteli. Az ásátásokat 1898—1900 és 1901-ben Dömötör László áll. főreálisk. tanár végeztette.

A három esetben végzett ásátás olyan eredményt mutatott föl, hogy az egyesület többé nem térhetett ki a tárgyak tisztességes elhelyezésének kérdése elől. Rendelkezésre is bocsátott a 48-iki emlékek gyűjteménye mellett egy kétablakos udvari szobát, melyet a télen 12'46 folyó méter üveges szekrényekkel és egy 1'40—2'60 m. szabadon álló kettős tárlóval bebutorozott.

Az ásátások előtt szerzett tárgyak száma 243. E számból legnevezetesebb a tövisgyházi őskorú lelet, 13 drb. (dr. Takátsy Sándor ajándéka) és az 1890. év nyarán a szt.-annai avargyúrúben talált aranykoszorú és más ékszerekért a Nemz. Muz.-tól cserébe kapott collectió, 153 drb. A 98-iki eredmény 195 drb. A 99. év folyamán vett meg az egyesület a Károssy-féle hagyatékából egy 85 drbból álló gyűjteményt Paulisról (kő- és bronztárgyak, edények). A 900-iki ásátás eredménye 285 és a 901. évié 786 drb. Az összes leltározott tárgyak száma tehát 1594.

A tárgyak felfűzését és elrendezését D. tanár decz. közepétől ápril közepéig végezte. 37 drb 34'5—49'5 cm. papirkéreg táblán 744 tárgy van kiállítva, melyek között 128 kő-, 165 csont- és 450 bronz, kelta, római és népvándorláskorú tárgy van.

A többi tárgy a szekrényekben szabadon áll, a nagyobbak azok tetején vannak elhelyezve. E tárgyakon kívül a tárló fiókaiban van az a több százra menő edénytöredék, melyet ornamentikája vagy valami más természetű vonatkozás miatt megőrizni érdemes volt. A gyűjteményhez D. tanár írt rövid ismertető katalogust. Az egyesület becses éremgyűjteményét helyszüke miatt most még nem állithatta föl.

—r.

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET folyó június hó 15-ikén tartotta XII. rendes közgyűlését. Dr. Kóródy Péter jelentéséből kiemeljük, hogy a lefolyt társulati évben az egyletnek van 145 tagja, mostan belépett 10 új tag. A múzeum igen jelentékenyen gyarapodott úgy az *apulum*i ásátások, mint egyesek adománya és vásárlásokból, stb. Egyben szomorúan konstataulta a megyei birtokosságnak és az értelmiségnek nemtörődömségét a kulturális mozgalmakkal szemben. A mult évi bevétel volt: 3417 K. 17 f., kiadás: 3218 K. 74 f. Dr Ujfalusi József apátkanonok tartott felolvasást a *gyulafehérvári székesegyházról*. Abból az elvből indulván ki, hogy a ki az erdélyi egyházmegyét alapította, az vetette meg alapját a mostani székesegyháznak is, 16 történetiróval bizonyította annak Szent István idejéből való származását. Azután a székesegyháznak különböző

időben épült részeit ismertette. Bővebben foglalkozott a Hunyadi-sírokkal az újabbi kutatások alapján. x.

A GERMÁN MÚZEUM NÜRNBERGBEN. Mult ősszel egy hosszabb útról hazatérve, alkalmam volt megállani Nürnbergben és eltölthettem a germán múzeumban egy napot. A hetvenes évek végén tett látogatásom óta már ismerem ezt a múzeumot, melyet gazdag tartalmával Bajorországban csak a müncheni bajor nemzeti múzeum bír felülmulni. Ezuttal csak a múzeum-épület kibővítése és gyűjteményeinek újabb gyarapodása érdekelt. Közismeretű, hogy a mostani épület zöme régi templom és klastromok átalakításából keletkezett, mihez azután a múzeum volt igazgatója, Essenwein a híres góthista, csúcsíves ízlésű kibővítéseket tervezett. Utódja Bezold, szintén műépítész, e tervek szerint folytatta az építést és épen most fejezett be ismét egy jelentékeny szárnyat, melynek berendezése a legközelebbi jövő föladatai közé tartozik. Ennek a szárnyépületnek földszintes terme a fegyvertár fölállítására fog szolgálni és úgy látom, hogy ez a nagyterjedelmű múzeumnak alighanem a legvilágosabb és legdíszesebb helyisége lesz, a mi annál örvendetesebb, mert a germán múzeumnak a nyolczvanat meghaladó mostani helyiségei néha meglehetősen homályosak. Annál súlyosabb ez a baj, ha az ember kénytelen borus októberi napokon vonulni végig a félhomályon. Ily benyomás után arra a véleményre jutottam, hogy csúcsíves klastrom vagy templom nem való tudományos múzeum elhelyezésére.

Máskülönben a legnagyobb bámulattal tapasztaltam, hogy az intézet vezetői az elmúlt évtizedekben mily óriási sikerrel gyarapították a gyűjteményeket és mily visszhangot talált a német nép áldozatkészségében az ő buzgóságuk.

Nemcsak az őskori, római és korakeresztény csoport, és nemcsak az építészeti, szobrászati, festészeti, valamint a graphikus osztályok gyarapodtak, de a meglevő múzeumi osztályokat egész újakkal toldották meg. Fölállítottak egy kereskedelmi és gyógyászati múzeumot, külön jelentékeny gyűjteménynyé tömörítették a tudományos és művészeti szerszámok osztályát, nagyszerűen bővítették az ágyúk és egyéb fegyverek táráát és nem csekélyebb a gyarapodás az egyházi és magán-élet emlékeiben.

Külön kell kiemelnem a régi lakó-szobákat. Van egy tiroli parasztszoba az 1500 körüli időből, egy 1600-ból való kölni szoba, a xvii. század végéről való schweizi szoba és még egy tiroli szoba a déli részekből, végül fölépítettek egy 1600-ból származó nürnbergi patricius hajlékot. Mindezekben a helyiségekben nem a «festői elrendezés» volt az irányadó elv, a mely annyira el szokta kápráztatni a laikusokat, de pillanatnyi hatás kedvéért nem egyszer föláldozza a tudományos őszinteséget. A nürnbergiek egész őszinték, nem engedik, hogy más egyéb, mint szigoru kritikával megválogatott eredeti butorzat és hozzá való eredeti egykorú fölszerelés kerüljön egybe, tehát csupa oly tárgy van itt, melyet a culturtörténész ép oly megnyugvással tanulmányozhat, mint a hogy fölhasználhatja a történeti valóságra törekvő festőművész.

E komoly őszinteség szempontjából a germán muzeum luxus nélküli és

kevésbé izléses elrendezését magasabbra kell becsülnöm, mint az új müncheni nemzeti muzeumban divó, sokszor pusztán festői szempontokat érvényesítő és a komoly kritikát néha mellőző eljárást. Igaz, hogy Münchenben nagy eszközökkel dolgoztak és fényes modern épület állott rendelkezésre, míg Nürnbergben rendszerint összegyűjtött fillérekből építenek és a góthika szereti az egymás fölé tornyosuló, labirinthikus utakat, a lépcsőket, tornácokat és zugokat. Ilyeneken haladtunk végig, míg e szobáig eljutottunk. Igazi áttekintést az itt fölhalmozott óriási emlékanyagról nem is nyerhetünk máskép, mint a lajstrom többszörös áttanulmányozása alapján. Áttekintő sétám után szűkre kellett szorítanom specialis föladatomat, mert kevés idő volt rendelkezésemre.

Figyelmemet mindenek előtt a nürnbergi muzeum egyik legutóbbi szerzeménye, a pferseei sisak igényelte, a mi eskütéri sisakunk kortársa és testvére.* 1897-ben találták másodmagával; a kettő közül a teljesebb példány Nürnbergbe jutott. Ismertem fénykép után és közzé is tettem, de nem tudtam, hogy a pferseei sisakok is meg voltak aranyozva, a mi a fölületet borító mészkegég alatt most is szembetűnő és jelentékenyen fokozza a hatását. A sisakhoz tartozott orrvédő is megvan. Az eskütéri sisaknál csak a szemöldök-vonal hajlása jelzi, hogy bár most hiányzik, ez a lemez itt is megvolt. Jobb állapotban maradtak meg a nürnbergi sisaknál az arcot borító lemezek; azonban a díszítése szegényes és messze marad az eskütéri sisak színgazdag pompájától és az alsó szegélyt díszítő apró domborművek ékítései is hiányzanak rajta. Nem osztom a nürnbergi collegák fölfogását, hogy ez «germán» sisak a népvándorlási korból; de korábbinál vélem (III—IV. század), a mit részletesebben indokoltam az Arch. Értesítőben (1902) és a Zeitschrift für hist. Waffenkunde-ban.

A régibb középkorba tartozó emléksorozatban leginkább érdekelt egy kis aranyelet, melyről tudom, hogy magyarországi sírból eredt és magánkézből kerülhetett a nemzetközi kereskedésbe, a honnan a nürnbergiek megvették.** Az a benyomásom, hogy nürnbergi collegáink nem annyira azért szereztek meg ez aranyövdiszeket, mert okuk volna azoknak germán származást tulajdonítani, de inkább azért, mert nagyon szegények e fajta aranyékszerekben.

Végül lekötötte a figyelmemet a templom VIII. szekrényében fölállított fél korona, melynek sárgaréz pántjait és liliomait középkori sodronyománcz ékíti. Ezt a koronát 1882-ben szerezte Essenwein egy árverésen és azóta ki volt állítva a nürnbergi muzeumban, de csak most fog a szakirodalomban oly méltánylást nyerni, melyre hazai műtörténetünk szempontjából érdemes. *Hpl.*

* Vsd. ö. Arch. Ért. 1900. 361—375.

** Rajzát lásd A régibb középkor emlékei II köt. 329. tábla.

KÜLÖNFÉLÉK.

† VIRCHOW RUDOLF a nagy természettudós, a ki egyuttal a prähistorikus archæologiának Németországban legjelesebb képviselője volt, f. é. szeptember hó 5-ikén fejezte be 81 éves korában eredményekben páratlan életpályáját. Meleg érdeklődéssel viseltetett tudományos törekvéseink iránt és 1876 óta, midőn a budapesti nemzetközi ősrégészeti congressusban részt vett, ismételen kereste föl hazánkat és jól ismerte hazai múzeumainkat. Emlékét mindig legmelegebb rokonszenvvel fogjuk megőrizni. *Hpl.*

† STEINDL IMRE tanár 63 éves korában 1902 augusztus 31-én meghalt. A kitűnő művész emlékét modern alkotásai és jeles középkori épületek őrzik meg, melyek vezetése alatt újra épültek. Az akadémia archæologiai bizottsága lelkes tagtársát gyászolja benne. Áldás emlékére!

† DOMJÁN ISTVÁN, a székely nemzeti múzeum őre, folyó évi szept. hó 28-án negyven éves korában meghalt. Az elhunyt tizenkét évig a székely múzeum lelkes és munkás őre volt. Nyugodjék békén!

AZ IDAMAJORBÉLI FÖLIRATOS TÁBLA.* Schaumburg-Lippe herceg dárdai uradalmához tartozó «Idahof» nevű majorján az elmúlt 1901 november elején lelt érdekes bronztábláról röviddel azután, hogy színre került, legelőbb Lechner Antal, Beremenden lakó régiségkedvelő gyógyszerész úr volt szíves értesíteni, a miért neki ismételen köszönetet mondok. Nyomban megtett több rendbeli kísérleteim, hogy a becses pannoniai emléket hazánknak megmentssem, sajnos, eddig nem jártak sikerrel, sőt még arra sem bírtam engedélyt nyerni, hogy a lelet helyén tudományos ásatást intézzek. Minden, a mit tehettem, az volt, hogy a M. Tud. Akadémia második osztályának heti ülésén múlt évi decemberben a fontos fölirat szövegét bemutattam és róla értekeztem; de közzétételére jogom nem volt. Midőn most *Mommsen* értekezését olvasóinkkal közölhettem, minden egyéb tudományos magyarázat fölöslegessé vált.

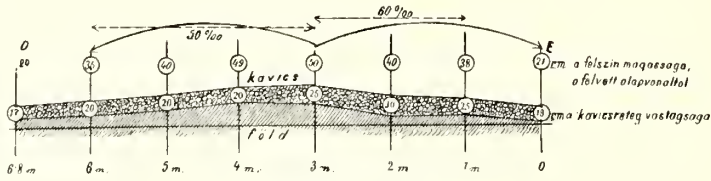
Budapest, 1902 szeptember 23.

Hampel.

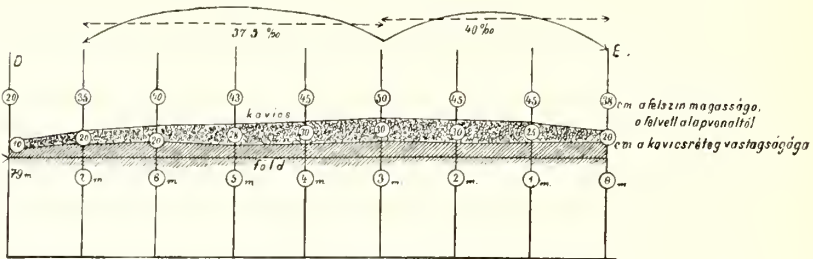
RÓMAI ÚT KERESZTMETSZETE. A római országútak építéséről a kézikönyvek rendszeren a via Appia leírásával kapcsolatban szoktak szólni és

* V. ö. 289. l.

elmondják, mily gonddal készült az útnak nyomjelzése és milyen pompásan készítették el a rómaiak az út kövezetét, hogy a szabálytalan sokszögű kőlapok pontos összeillesztése még az évszázadok viharainak romboló hatása alatt sem bomlik széjjel. Nagy általánosítással ugyanezt a tételt ki szokás terjeszteni a provinciális útra is. Ismeretes, különösen a németországi kutatásokból, hogy a dolog nem áll így; ellenkezőleg, a közlekedés nagyságához képest és a helyi viszonyok szerint más-más módon építették ki a rómaiak országútaikat, s a provinciákban csak kevés útvonalon lehetett valóságos kövezet lételet megállapítani, megelégedtek többnyire az úttest felszínének kavicsolásával. Magyarország területéről római utaknak keresztmetszetei megállapítva nincsenek, ezért

I. A dülőúttól Keletre.

II. A dülőúttól Nyugatra.

talán nem lesz egészen hiábavaló legalább egy ilyen út keresztmetszetét bemutatni. Szolnok-Doboka vármegyében Bethlen község határában, a községtől keletre gr. Bethlen Bálint birtokán a katonai részletes térkép Szamos-Ujvár cz. lapján *La mare Cociului* nevű területen, a Kolozsvár—Bukovinai országút 90.9 km.-énél az országúttól Észak felé kiágazó dülőút rávezet egy darab római útra, a mely éles szög alatt ágazva ki a mai országút vonalából, mintegy 500 méter távolsáig követhető. Itt a jelzett dülőúttól Keletre és Nyugatra 100—100 lépés távolságban átvágtam a római utat. A mellékelt két ábra felment a talált tiszta, homoktól mentes kavicsréteg méreteinek részletezésétől. Elég annak a felemlítése, hogy az Északról mért harmadik méternél van a csákánnyal is nehezen megbontható kavicsolás legmagasabb éle, ettől jobbra-balra elég erős lejtése van a kavicsrétegnek kétfelé. A keleti átvágásnál az út két széle nem volt már ép, a mellette kétfelől folyó szántás lassanként elrombolja az úttestet s mivel a szántóföldre menő járművek ma is ez utat használják, lejtése is sokkal erősebb (50—60‰), mint a dülőúttól Nyugatra eső részben, a hol a lejtés csak 37.5—40‰. E nyugati rész kaszáló alatt vonul végig, nem járnak rajta; az ábrán is látható, mennyivel épebb állapotban ma-

radt meg. A nyugati átvágásnál az út két széléről egy eltört római cserépedény néhány töredékét szedtem ki a kavicsréteg színéről, a melyet itt m. e. 10 cm. vastag humusréteg borít, holott a keleti, ma is használt útrészen a kavics felett alig van mérhető földréteg. Megjegyzem még, hogy oldalárkok nyomát nem találtam, pedig az egész út nem emelkedik ki észrevehetően a felszínből. Érdekes volna más magyarországi római utak keresztmetszetét az itt leírttal összevetni.

Budapest.

Dr. Finály Gábor.

RÓMAI SÍREMLÉK AQUINCUMBÓL. Hogy Aquincum mily nagy kiterjedésű város volt, igazolja az, hogy az Ó-Budán levő tulajdonképeni várostól messze a mai budai hegyek és halmok körül, egész a Gellért hegyig mindenütt fordulnak elő emlékek, a melyek nem mint építési anyag a későbbi rombolás időszakában jutottak oda, hanem eredetileg, leginkább a várostól távolabb eső villák és temetők díszéül készültek. Pár évvel ezelőtt az Attila-körút 114. szám alatti ház kertjében ásták ki az itt bemutatott síremléket, melyet annak tulajdonosa *Zaitz József* úr volt szíves közlés végett átengedni. Anyaga az aquincumi szobrászati emlékek ismert kemény mészköve. Szélessége 33 cm., magassága 75 cm., vastagsága 22 cm. Minden bizonynyal csak alakos felső része az egész síremléknek, melynek a feliratot tartalmazó alsó része már korábban napvilágra került s elkallódott. Erősen kivésett domborművünkön díszes fejű oszlopos csarnokot látunk, melynek oromzatát a

szöglet párkányokon kívül delfinck díszítik. Ezalatt van kitaragva a férjből, feleségből és gyermekből álló család. Az anya kivágott nyaku ruhát visel, haja közepén kétfelé fésült, fent tekeresbe csavart hajfonattal. Egyik kezében gyümölcsöt tart. A közepen levő kis gyermek, kezében galambot fog. Az apa erőteljes vonásokkal ábrázolt körszakállas, bajuszos, felfelé fésült dús hajzatú férfiú, aki egyik kezében irattekercset, vagy pálczát tart. Az arcok oly részletes gondnal vésvék, hogy valószínű, miszerint arczképhűséggel készültek. Hasonló hármassal képzett családi síremlékek elég gyakoriak. A m. n. múzeumban is van több. Ilyen a Vibenus Vinnus-féle.* Domborművünk technikai sajátságait s az analogiákat tekintve, minden valószínűség szerint a Kr. u. 4-ik századból származik.

Dr. Szendrei János.

ROMÁN ÉPÍTÉSZE TI EMLÉK A SVÁBHEGYEN. A főváros területén s különösen a budai részeken, még igen sok aprólékos emlék lappang ismeretlenül, a melyek pedig mind bizonyítékai annak, hogy a középkorban mily kiváló műépítészeti alkotások emelkedtek a testvér város falai között.

A Svábhegyen, a «*Béla király kútja*»-nak forrását ódon kis épület zárja magába. Ennek az út felé eső külső falába egy kemény mészkőből készült faragott kő van befalazva. Hossza 1 m. és 42 cm., szélessége 41 cm. Minden valószínűség szerint, valamely nagyobb arányu templom ajtó béléte lehetett. A lefelé menő, oszlopszerű, hornyolt részek még tisztán kivehetők. Fent állatalkos díszítményt látunk kifaragva, melyek között elől két egymásba font nyaku s egymást harapó szárnyas griff, közepen egy szörnyfej s tovább ismét egy közös fejjel és kettős grifftesttel bíró szörny vehető ki. Hasonló ábrázolások a románkori szobrászati emlékeken elég gyakoriak. Legközelebbi példáját a jáki templom egyik oszlopfőjén találjuk meg. Készítésének korát a XII-ik század első felére tehetjük: Jelenlegi helyére bizonyára fővárosunk, valamely fényes középkori egyházának romjaiból került.

Dr. Szendrei János.

* *Desjardin-Rómer.* A m. n. múzeum római feliratos emlékei. Budapest, 1873. XXXIII. tábla 209. szám.

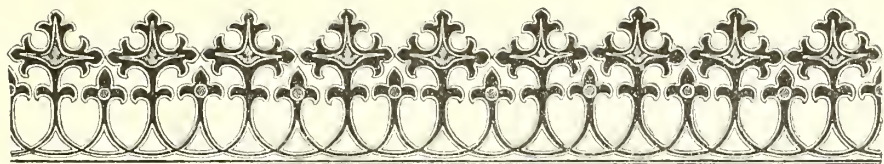

Fényesgyőr Dóczy Károly műintézetéből Budapest.

Mettertia oltár a kassai székesegyházban, 1516-ból.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

XVI. SZÁZADI MAGYAR FESTŐ MŰVE A KASSAI SZÉKESEGYHÁZBAN.

(Fénynyomatú melléklettel)

Kassa városának ama számos műemléke között, a melyek mind mai napig sincsenek kiadva és szakszerűen ismertetve, művészettörténeti értékénél fogva előkelő helyet foglal el az a festmény, a mely jelenleg a székesegyház déli mellékhajójában az első kápolnának szolgál oltárképül.

Bubics Zsigmond püspök, Kassa finom ízlésű Mæcenása fedezte föl évekkel ezelőtt a kassai városházának egyéb beraktározott régiségei között. Fölsimervén a festmény jelentőségét, a püspök megtisztította és az általa alapított új oltárra helyeztette, úgy hogy 1896-ban, a székesegyház újból való fölszentelése alkalmából, már mostani helyét foglalta el. Azóta az irodalom is foglalkozott vele, de nem kimerítően, hanem csak mellékesen, alkalmilag és teljes fontosságát nem helyezte a kellő világításba. Az eddigi irodalmi adatokat ez ismertetés folyamán illő helyen megemlítjük.

A kép fára festett olajfestmény. Magassága 1·23, szélessége 0·82 méter. Compositiója, az ábrázolás módja teljesen megfelel a festmény arányainak.

A festmény alul, föltűnő helyen és nagyságban annak donatorát nejével együtt ábrázolja. A kép fölületének legnagyobb részét szentek ábrázolásai foglalják el. Az egész compositio, az egyes alakok méretei arra vallanak, hogy a festmény eredetileg alig lehetett oltárkép. Jellege inkább valamely alkalomból készült fogadalmi képnek felel meg.

Alul, középen, barnássárga alapon, a mely a perspectivai térhatás eszköze, hatalmas, kétfülű, barnás bronzszínű mozsár áll, -- olyan forma, a melynek megfelelő valóságos példányok elég nagy számmal maradtak reánk. A mozsártól balra a kép donatora térdel; előtte czimere látható, mögötte védőszentje áll. A jobb oldalon teljesen megfelelő ábrázolás a donator neje, szintén czimerével és háta mögött angyal alakjával. A legföltűnőbb helyen, a mozsár közepén, Kassa város czimerét látjuk, alatta az 1516-os évszámmal.

A térdelő házaspár ábrázolásával határozott egyéniségek képmászerű föltüntetésére törekedett a művész. Könnyen megfejthető oknál fogva e törekvése különösen a férfi képében sikerült, a melyet bizvást egészen egyéni hűségű képmásnak tekinthetünk. A java korában levő férfi csupaszra borotvált és csontos arcú. Orra hosszú, vastag, husos, kissé horgas. Álla erős; vastag nyaka minden izmának ábrázolásában kedvét lelte a művész. Barna, sima haja elöl homlokába van fésülve, hátul gallérjára lóg le. Az oldalnézetben ábrázolt fej mögött, az áll alatt is kilátszik egy hajfürtnek a vége. Igazán egyéni hatású apró, szürke szemeknek éles pillantása és az a mód, a hogy ima közben, keskeny ajkait kissé kinyitja. Ruházatának festése is nagy gondot fordított a kép mestere. Czinóbervörös ujjasára bő sötétbarna köpeny van vetve, a mely vastag hajtásokban omlik alá. A köpeny bő ujjai hosszában föl vannak hasítva, csak a kézcsoklónál mennek át közelöbe, úgy hogy a hasitékon keresztül az ujjas vörös ujjai kilátszanak. A köpeny, a melynek széles, csinos szabású, szürke prémgallérja van, a térdelő alak egész alsó részét eltakarja: csak vörös harisnyájának legvége és fekete félcipője látszik ki alóla. A donátor imára összetett két kezében rövid, pirosszemű rózsafüzért tart.

A donátorral szemben, a kép másik felén térdelő felesége kevésbbé egyéni megjelenés. Ennek oka, mint arra már Mihalik József figyelemztetett,* nyilván az, hogy a kép festésekor az asszony már nem volt életben. Ezt fejezi ki a háta mögött álló angyal, a ki a nő vállára teszi kezét. Az asszony térdeltében fölfelé néz. Csinos, fiatalos, egészséges, vonzó kifejezésű arcza van, ha formái nem is nevezhetők finomaknak. Azt a hatást kelti, mintha ez lett volna a kép mesterének a női szépségről való józan, polgárias ideálja. Csekély változattal előfordul a kép egyéb alakjain is, a szent nők ábrázolásaiban. Itt is nagy gondot fordít a művész a viselet minden részletének a megfestésére. A nő fejét áttetsző fátyol borítja, a mely alól, a homlok fölött előcsillan a fejkötő aranyos szegélye. Míg a fátyol a gallér alá elöl csúcsba futva van lehúzva, álla alatt fehér kendő látszik. Hosszú fehér köpenyének szürke prémgallérja van; a köpenyt, a melynek hosszú, egyenes hajtásai a nyaktól indulnak ki, elöl rózsza alaku arany kapocs tartja össze. A vörös újjasból csak az újjak vége és lejjebb egy keskeny sáv látszik. Az asszony is, úgy mint férje, imára emelt kezeiben pirosgyöngyös olvasót tart.

E házaspár kilétét magán a képen látható jelek révén megközeletőleg meghatározhatjuk. A nagy mozsár elárulja, hogy a férfi 1516-ban gyógyszerész volt Kassán, a melynek czimerét joga volt a képre ráfes-

* A kassai dóm régi síremlékei Archæologiai Értesítő. U. F. XVII., 165. l.

tetnie. A donator és donatrix előtt látható, föltűnő nagyságú és igen gazdag, finom kivitelű két czimer bizonynyal kulcsát adná a kérdésnek, ha eddigelé sikerült volna azoknak a nevét teljesen kideríteni, a kik azok használatára jogosultak voltak.

A donator czimere¹ váltakozó, függélyes zöld és arany mezőkben egymás fölött álló három, félig arany, félig zöld, hatágú csillagot mutat. A czímer színeit ismétli a gazdag, kacskaringós címertakaró, a mely fölött zárt csörsisak emelkedik, arany és piros fonású tekerescsel. Ez oromdíszből koronás angyal félalakja emelkedik ki, balra arany, jobbra zöld szárnyyal, mellén az alsó czímer ismétlésével. A donatrix czimere zöld mezőben háromszögben elrendezett, jobbra néző, három barna madarat, nyilván fürjet mutat. A címertakaró arany és zöld színű; a fölötte emelkedő, tekerceses zárt csörsisak fölötti oromdísz zöld szárny, a melyen a czímer három madara ismétlődik.

Kemény Lajos régebben² azon véleményének adott kifejezést, hogy a kép megrendelője esetleg (Güntert Mihály lehetett, a kiről tudjuk, hogy 1516-ban kelt végrendeletében a székesegyház számára általa megrendelt két oltárkép elkészítéséről intézkedik. E két kép egyike alighanem a szóban forgó festmény, az ú. n. Mettertia-oltár. Ezzel szemben Mihalik helyesen mutat rá arra a körülményre, hogy a Güntert siremlékén látható egyszerű családjegy nem vág össze a kép donatorának a czimerével. A donatort különben is nem Mihálynak, hanem Bertalannak hívták, mint azt védőszentjének alakja kétségtelenné teszi.

Ez alapon tovább indulva, Kemény immár³ annak az újabb nézetének ad kifejezést, a melynek a legnagyobb valószínűsége van, hogy a kép donatora Czottmann Bertalan, kassai gyógyszerész, a ki annak az emlékére rendelte meg, hogy 1516-ban gyógyszerétárát vejének átadta. Kemény ugyan nem említi meg forrását, illetőleg azt, vajjon a megrendelés ténye van-e följegyezve, vagy csak az átadásé. Ez utóbbi esetben is azonban határozott értéke van adatának. Mindenesetre figyelemreméltó az a körülmény is, hogy az évszám a föltűnő helyre festett városi czímer alá van írva. Így nincs kizárva az sem, hogy a kép annak az emlékére, örömeére készült, a mikor a jómódú, tekintélyes gyógyszerész a városi tanácsosok, patriciusok sorába emelkedett és így bizonyos tekintetben a városi czímer használatához is volt joga.

A donator mögött, a festmény bal szélén áll a férfi védőszentje, a kit az aranyos dicsfényében látható fölirat (S·LARTOLONEVS) nevez meg. Az egész festmény legnagyobb alakja (magassága a dicsfény nélkül 44·5 cm). és bizonynyal a legsikerültebbek egyike. Szépen, gondo-

¹ V. ö. *Mihalik*, i. h.

² A kassai szent Erzsébet-egyház történetéhez. *Archæologiai Értesítő. U. F., XVII.* 46 1

³ *Archæologiai Értesítő. U. F. XXII.*, 1.

san mintázott erőteljes férfi fejét dús, borzas barna haj és tömött szakáll veszi körül. Eleven, erélyes arczából szinte kivillan fekete szeme. Hosszú fehér, pirosan árnyalt palástot visel, a mely hátát és bal felső karját eltakarja, míg jobb karja alá föl van szedve. A palást alatt sötétzöld, hosszú köntöst visel. Jobb kezét az előtte térdelő férfi vállára teszi, baljával rendes jelvényét, a nagy görbe, kampós nyelű kést tartja. A művésznek minden részletre kiterjedő figyelme vall, hogy a késre még a mesterjegyet is reáfestette.

Épen úgy, a hogy egyéniség dolgában a donatrix alakja mögötte marad férje megjelenésének, a mögötte álló angyal sem ér föl az erőteljes, férfias szent Bertalannal. Szőke, dús, nyakig erő fürtökkel körített fejének formái üresek és nem is vonzóak. Az arcnak nagyon is mogorva a kifejezése. Testét derékban fölszedett, aransyárga, galléros, hosszú, bő újjú, de a kézcuklóknál szűk ruha borítja. Az angyal jobbát mellére teszi, baljával a térdelő nő vállát érinti.

Az eddig leírt ábrázolások borítják a kép alsó részét, olyképen, hogy annak két szélé az egész magasság mintegy harmadára el van foglalva, míg közepén, a mozsár fölött a tér egészen szabad. Az ilyenképen szerkesztett sajátságos alakú térbe festi be a művész tulajdonképeni főtárgyát, a szentek alakjait, a kikhez a térdelők imája fölemelkedik. A háttér jelenleg sötétkék, eredetileg bizonyára az eget ábrázolta, a hol a szentek alakjai megjelentek. Egyforma függélyes sík, a nélkül, hogy a mélység különbségeit föltüntetné, valósággal conventionalis háttere a szentek képeinek, míg alul a térhatás kifejezésének félre nem ismerhető jeleivel találkozunk.

A kék égnek e kétkiterjedésű, úgyszólván semleges terében a szenteknek nem egész alakjait látjuk: a legtöbb derékon alul el van metszve. Ez alól csak a két legfőbb ábrázolás tesz kivételt. A milyen conventionalis a tér és az ábrázolás módja, olyan a compositio is. Az egyes alakok sajátságos keretbe vannak beléhelyezve. Alul a mozsárból kapaszkodó, indás növény — leginkább talán a babhoz hasonlít — kettős, erős szára emelkedik ki. A két szár kevéssel följebb a kép függélyes tengelyében egymás fölé hajlik és *mandorla* alakú tért zár be, a mely közvetlenül fölötte ismétlődik. Fölül egymás fölé hajló, jobbra és balra futó két vége fejezi be az egész compositiót, míg egyebütt az indák kacsaringós, levelekkel ellátott mellékajtásai kerítik be az egyes alakokat. A sötétzöld növény finom, sárga vonalakkal van árnyékolva.

A compositiónak ez a módja, illetőleg a növényindának alkalmazása önkénytelenül is családfára emlékeztet. Alig lehet kétséges, hogy a kép mestere az ú. n. Jesse fája gyakori ábrázolásainak egyikét vette mintául, bár művén a leszármazási kapcsolat kifejezésére nem volt alka-

lom. Az inda mindenestre megkönnyítette a festmény síkjának a beosztását és minden alaknak egyszersmind tetszetős keret gyanánt szolgált.

Középen, a mozsár fölött, az alsó *mandorla* alakú keretben szent Anna alakja jelenik meg. Szent fényének fölirata: S·ANNA·MET·TERCIA·ORA. Alakja matronai, arcának vonásai határozottak, kemények, szintén élemedett kort fejeznek ki. Ülő helyzetben van ábrázolva. Fejét, a melyet kissé balra fordít, nagy fehér kendő burkolja be úgy, hogy az áll alatt is elhuzódik és egy-egy végével a két vállra lehull. Eredetileg világoskék, most megszürkült, derékon átkötött ruhája fölött világos cinóber színű palástot visel, a mely egészen lehuzódik, az alak alsó részét és lábait teljesen eltakarja. Szent Annának térde fölött előre tartott jobb kezén a kis Jézus ül, egész meztelen kisdéd, kissé elnagyolt, nem egyéni formákkal, de különben eleven mozdulattal és különösen sikerült, benső arczkifejezéssel. Bal kezét nagyanyja baloldala felé nyújtja, a hol Anna másik kezén Mária ül. Máriát gyermekleány képében mutatja be a művész. Csinos, kerek arcát két oldalt vállára lehulló szőke haja veszi körül, fején ötágú aranykoronát visel. Ruhája egyszerű, hosszú, fehér köntös, a mely egész testét eltakarja. Jobb kezét a kis Jézusnak nyújtja, baljával pedig reámutat.

Szent Annának e harmadmagával való ábrázolása — középkori latin nevén *Mettertia* — a festmény keletkezési idejére nézve rendkívül jellemző. Anna tisztelete, a melyet voltaképen a szeplőtlen fogantatás dogmája tetőzött be, főleg a XV. században lendült föl. Azokon a történeti ábrázolásokon kívül, a melyek Anna életéből vett egyes jeleneteket tüntetnek föl — többnyire Anna és Joachim találkozását — magát szent Anna alakját is igyekeztek önállóan jellemezni. Minden egyéb attributum hijával az az ábrázolási mód vált uralkodóvá, a hol Anna leányával és unokájával jelenik meg. Ez a *Mettertia*. A XV. és XVI. században számos festmény és szobor hirdeti e forma népszerűségét, közöttük olyan remekművek, mint Leonardo da Vinci festménye, vagy Andrea Sansovino szoborműve. A művészi fő problema valamennyiben az, hogy a különböző korú három szereplő csoportosításában mind-egyiknek a jelentősége kidomborodjék és a mellett Anna, Mária és a kis Jézus mellett ne szoruljon háttérbe. A három alak kapcsolata néha genreszerű motívumokra vezetett. Így például a kassai székesegyház ú. n. *Mária látogatása* oltára fölötti fából faragott csoportban az öreg szent Anna karjaiban tartja a kisdedet, a ki hirtelen, pajkos mozdulattal kapaszkodik szép fiatal nő képében ábrázolt anyja felé, az után az alma után, a melyet Mária feléje nyújt. A mi képünk mestere a *compositio* szempontjából egyszerűbb, szellemére nézve hieratikusabb formát választott, a mikor Máriát mint fejletlen gyermekleányt ültette

fiával szembe. Szent Anna jelentősége így mindenestre erősen érvényre jutott.

Ez ábrázolási módot bizonyos tekintetben igazolja az a körülmény, hogy a *Mettertia* képe fölött, a felső mandorlában Mária mint anya ismét megjelenik. Szembe fordulva, egészen kiegyenesedve áll. Lábai alatt a hold sarlója látszik, teste mögül két oldalt aranyos sugarak törnek elő. Arcza tojásdad, talán nagyon is telt. Koronája alól kibontott haja két vállán derékig hull le. Fehér palástja alól, a melyet fölül kettős aranykapocs tart össze, világospiros, hosszú ruhája látszik ki. Jobbjával gyermekét tartja, olyképen, hogy palástja ott fölhuzódik és mintegy középpontja az innen szétinduló, különben meglepően nagy és egyszerű hajtásoknak. Bal kezével kettős virágszálat nyujt az ülő kisdednek, a melyet az baljával megfog. A kis Jézus testének formái elég jók, de kissé mereven ül és némileg erőtelen veti fejét hátra és néz anyjára. Mária szentfényében a S·MARIA·ORA·PR fölirat olvasható. A Madonna ábrázolása a kép művészi egyensulya szempontjából legalább is egyenrangú szent Annaéval és ilyképen a festmény eddig használatos elnevezése, a *Mettertia oltár*, nem egészen jogosult.

E két fő ábrázoláson kívül huszonkét szent félalakjának a képét látjuk a festményen, egyenlően, teljes symmetriával elosztva, mindegyik oldalon tizenegyet. Schematikus csoportosításuk, a mely az indák hajtásainak a keretébe illeszkedik be, olyan, hogy mindegyik oldalon alulról először két alak, fölötte három, ismét kettő és legfölül három jelenik meg.

A sorból alul Kozma és Demjén válnak ki, az orvosok és gyógyszerészek védőszentjei, a kik a legelőbbskelő helyen, szent Anna képe mellett, a házaspár közvetlen közelében jelennek meg. Szent Kozma a baloldali: csupaszra borotvált arcú, jóságos tekintetű, javakorbeli férfi, a kinek vonásai a teljes képmáссерűség hatását keltik föl. Magas, vörös sapkája alól két oldalt dús haja tűnik elő. Válla körül egy keskeny, vastag zöld kendő kétszer körülsavarodik. Ujjatlan, oldalt hasított, ciznóber színű ruhájából nyúlnak ki karjai, a melyeket a szürke alsó ruha bő újjai borítanak. Két kezével vizeletes palaczkot emel szeme elé. Szinte meglepő itt, annyi conventionalis vonás közepette, a régi orvosok e jellemző ténykedésének a természetű, genreszerű ábrázolása. (Szentfényének fölirata: SANCTVS·COSMAS). Valóságos képmás testvére, Szent Demjén is. Orra hosszú, előre álló, szája sarkaiban lehajló, arcza beesett. Két csúcsba nyírt haja és vállára leomló haja gesztenyebarna. Épen nem valami ideális typus, hanem határozott egyéniség ábrázolása. Érdekesekek viseletének részletei is, a vörös sapka, a mely szürke prémes karimával van ellátva, kivágott nyakú, ujjatlan vörös köntöse, szintén szürke szegélylyel, alsó ruhájának narancssárga újjai.

Jobbjával hengeralakú, sárga, födeles szelenczét emel, baljában gyógyszerési kenőkanalat tart. Szentfényében S·DAMIAN olvasható.

A festmény fő alakjainak ismertetése után rövid leírását adom a többi húsz szentnek, alulról fölfelé haladó rendben, soronkint balról jobbra haladva.

Az első sorban az 1. alak *szent Kristóf*. A művész a fél alakot is óriásnak igyekszik jellemezni. Durva, egyéni arcza van, orra nagy, benyomott, haja, szakálla, lelógó bajusza barna. Feje fehér kendővel van átkötve. Nyitott inge alól födetlen melle kilátszik. Zöld újjasa fölött piros palástot visel, a mely jobb válláról hull alá, teste előtt fölhuzódik és bal vállán át van vetve. Fölemelt balkezével faágszerű botra támaszkodik. Jobb vállán ül a kiseded Jézus, hosszú, fehér ingecskében. Jobb vállát kezével támogatja Kristóf, a ki szeretettel tekint a kitünően jellemzett gyermekre. Szentfényének fölirata: S·CRISTOFOR⁶. — 2. *Szent Erazmus*. Sovány, csupasz képű, papi arcz. Fején aranszegélyes fehér infulát visel, vállát aranyszövetű, renaissance motívumokkal gazdagon mustrázott, elől kettős aranykapocscsal megerősített pluviale borítja. Jobb kezében aranykampós ezüst pásztorbotját tartja, baljában kinos halálának jelvényét, a motolát, a melyre belei fölcसारodtak. Fölirata: S·ERASMVS. — 3. *Szent Fabianus*. Az előbbihez hasonló, simára borotvált, de gondosabb kivitelű arcz. Fején tiarát visel, a melynek három aranykoronája ezüstalapon nyugszik, Palástja hasonló, mint Erazmusé, különösen szép dinnyés és gránátalmás motívumokkal. Jobbjával kardot emel — vértanúságának jelét — baljában kettős ezüstkeresztet tart. Fölirata: S·FABIANVS. — 4. *Szent Sebestyén*. Meztelen ifjú, a kinek csipője alatt fehér kendő van átkötve. Bal keze feje fölött fatörzshöz van hozzákötve, jobb keze hátul, dereka mögött van a fához erősítve. Nyilakkal átlőtt testének formái általánosak, de mozdulata természetes. Fiatal csupasz arczának nem annyira fájdalmas, mint inkább mogorva a kifejezése. Szentfényének fölirata: S·SEBESTIAN⁶.

II. sor. 1. *Szent Bálint*. Erőtlen, csupasz aggastyánarcz. Ruházata majdnem teljesen megfelel Erazmusénak. Alsó ruhája kék, kesztyűi sárgák. Jobb kezében ezüstnyelű, aranykampós pásztorbotját tartja, baljával eleven mozdulatú, meztelen gyermeket szorít magához palástja alá, rendes attributumát, annak emlékére, hogy Creton rhetor fiát betegségből kigyógyította. Fölirata: S·VALENTINVS. — *Szent Wolfgangus*. Arcza az előbbihez hasonló, de gondosabb kivitelű. Infulája fehér, pluvialéja vörös, dalmaticája zöld, kesztyűi sárgák. Palástjába burkolt baljával csúcsives templommintát emel, jobbjával arany pásztorbotjának és egy ácsfejszének a nyelét fogja. Modell és fejsze gyakori jelvényei St. Wolfgang alapítójának. Szentfényének fölirata: S·WOLFGANG. — 3. *Jób*. Ósz hajú és szakállú meztelen aggastyán, két kezét melle előtt

imára összeteszi és fölfelé tekint. Föilirata: SANCTVS·IOB·ORA. — 4. *Szent Pongrácz*. Kerek, telt arcú, szőke, dús, göndör hajú, szép ifjú, a ki elevenen tekint fölfelé. Arany kapcsos, fehér palástja alatt világoskék ruhája látszik. Jobbját mellére emeli, baljában széles, rövid kard aranygombos markolatját tartja. Szentfényének föilirata: S·PON-GRACIVS·M. — 5. *Szent Jodocus*. Simára borotvált, telt, rendkívül életteljes, képmásszerű arcz. Leborotvált fejét sűrű hajkoszorú veszi körül. Barna, hasított újjú csuhája alatt kékesszürke, magas gallérú újjasa látszik. Két kezében zarándokbotot tart. Kezei igen jó kivitelűek. Föilirata: S·IODOCVS. — *Remete Szent Antal*. Aggastyán egyéni arcza. Orra horgas, szája ferde, mélyen fekvő szemei mogorván néznek ki üregeikből. Haja hátrafésült, fejének teteje kopasz. Elöl-hátul lelógó bő kámzsája alatt sárga újjast visel, jobbjában csengetyűt, baljában T alakú botot («Antalkeresztet») tart. Föilirata: S·ANTHONIVS.

III. sor. 1. *Szent Ilona*. Matronális arcza kissé férfias jellegű. Hatágú aranykoronája alatt fehér kendőt visel, a mely hátul van megkötve, úgy hogy két oldalt erősen kidomborodik. Kettős aranykapocscsal megerősített világospiros palástja alatt citromsárga újjast hord, a mely derekán át van kötve. Két kezével T alakú, hosszú szárú keresztet emel, a mely fölött papirtekercs látható, INRI fölirattal. A szentfényen látható fölirat: SCTA·ELENA·RE. — 2. *Szent Ottilia*. Arcza különösen finom, gyöngéd; álla keskeny. Szép kifejezésű barna szemeivel merengve néz maga elé. Fejét álla alatt megkötött fehér kendő födi, a mely két oldalt vállára hull le. Aranykapcsos fekete palástja alatt bő újjas világossárga köntöst visel. Kezeiben vastag, aranyvágásos, kapcsos, vörös kötésű könyvet tart, a melynek felső borítékán két szem, a vakságból való csudás kigyógyulásának jelvénye nyugszik. Föilirata: SCTA·OTILIA·VIRGO. 3. *Szent Rókus*. Barna szakállas férfi, hosszú, lelógó bajúszszal. Fején széles, hátul lehajló karimájú zarándokkalapot visel. Piros palástja alatt zöld újjast hord. Jobb karja nem látható, baljában görcsös végű zarándokbotot tart. Föilirata: SCTS·ROCHVS. — 4. *Szent Miklós*. Sovány, beesett arcú, ősz hajú és szakállú aggastyán. Fején aranyszegélyes, vörös bélésű fehér infulát visel, kapcsos, zöld bélésű sárga palástja alól vörös dalmaticája látszik ki, keztyűi sárgák. Jobbját áldásra emeli, baljában könyvet tart, a melyen három aranygolyó nyugszik. Bal karjával aranykampós, ezüstszerű pásztorbotját szorítja magához.

IV. sor. 1. *Szent Veronika*. Arczát álla alatt megkötött fehér kendő veszi körül. Nyakán aranykapocs tartja össze vörös köpenyét, a mely alatt világoskék újjast visel. Mindkét kezével kendőt tart maga elé, a melyen Krisztus arczképe látható. A Krisztusfej vonásai durvák, szemei merevek, haj- és szakállviselete conventionalis. Föilirata: S·VERONICA. — 2. *Szent Hedvig*. Éltet női arcz. Két oldalt egy-egy csücsök-

kel lelógó fehér fejkendője fölött zárt koronát visel. Narancssárga palástját elől két rózsza alakú aranykapocs tartja össze. Bal kezével, a melyet palástja eltakar, csúcsíves templom mintáját emeli, teste elé tartott jobbában fekete szegélyű fehér tárgyat — nyilván czipőt, rendes jelvényét — tart. Főlirata: S·HEDVIGIS·V...A. — 3. *Alexandriai szent Katalin*. Csinos arcz, két oldalt vállára hulló hajjal, fején hatágú aranykoronával. Arcza hosszúkás, de telt, homloka domború, szája kicsiny. Feje kissé félre hajlik. Kapcsos vörös palástja, a mely alul kivágott nyakú, derékon átkötött, zöld ruhája kilátszik, alul, teste előtt összeér. Bal kezében nyitott, aranypántos könyvet tart, jobb kezét hosszú keresztvassal, fölül aranygombos kardra támasztja. Főlirata: S·KATHERINA. — 4. *Szent Borbála*. Fején hatágú koronát visel; szőke, hosszú haja két oldalt vállaira omlik. Arcza hasonló, mint szent Kataliné, de más kifejezésű. Mereven maga elé néz. Palástja fehér, alsó ruhája világoskék. Jobb kezében a vértanúk pálmaágát tartja, baljával hegyes sisaktetővel ellátott toronymintát emel. Főlirata: S·BARBARA·MAR. — 5. *Szent Margit*. Az előbbihez hasonló arcz. Fejét ájtatosan balra hajtja és ábrándosan tekint fölfelé. Köpenye vörös, alsó ruhája narancssárga. Jobbjában hosszúszerű aranykeresztet tart, baljával hosszú nyakú, gyöngén jellemzett, taréjos kis sárkányt szorít magához. Főlirata: S·MARGARETA. — 6. *Magyarországi szent Erzsébet*. Matronalis typus. Hegyes orrú, épen nem szép, de eleven arcz. Koronája és kendője olyan, mint Hedvigé. Világosbarna, nyílt palástja alatt fehér újjú piros alsóruhája látszik. Jobbjában tányért tart maga elé, baljában karcsú, födeles kancsót, a melyből önteni készül. Az alak mozdulata következtében különösen föltűnő annak karcsúsága, törzsének erős elhajlása, a mely a késő gotikus művészetet annyira jellemzi. Főlirata: S·ELIZABET.

Ki volt a művész, a ki a nem épen nagy terjedelmű táblán az alakok akkora számát örökítette meg olyan gondosan, olyan ikonographiai pontossággal, helyenkint olyan figyelemre méltó jellemző erővel? Sikerül-e kilétét kiderítenünk, úgy mint a megrendelő személyét? A festmény fölfedezője, Bubits püspök volt, a ki helyes nyomra vezetett. Ő figyelmeztetett először arra, hogy a szentfények némelyikén látható főliratok írásmódja eltér a rendes, latin orthographiától. A Sebastianus név helyett Sebestianus-t, Pancratius helyett *Pongracius*-t olvasunk. E tévedések a maguk jellemző voltában kétségtelenül arra vallanak, hogy a művész magyar ember volt, a ki e főliratokban önkénytelenül, semmi esetre sem tudatosan, a nevek magyar kiejtése után indult.* Ez alapon Kemény Lajos** az 1516 körül Kassán működő,

* V. ö. *Szildgyi Sándor*-féle Magyar nemzet története, IV köt., 602. l.

** *Archaeologiai Értesítő*, U. F. XVII., 46. l.

addig ismeretes festők egyikében-másikában keresi a mestert. Hogy csakugyan Babocsai János volt-e, vagy Ambrus mester, vagy más valaki azok közül, a kiknek létezését Kassa város multja buzgó kutatójának megállapítani sikerült — e kérdést csak valamely lappangó írott adat oldhatja meg.

Egyelőre bizvást beérhetjük azzal, a mit maga a festmény elárul. Készítője magyar festő 1516-ban Kassán, a kinek művészi egyénisége világosabban áll előttünk, mintha csak nevét és élete körülményeit ismernők, műve pedig tűzvésznek, pusztításnak esett volna áldozatul, mint annyi, csupán névleg ismert társáé.

A gyógyszerész fogadalmi képe teljesen elüt mindazoktól a művektől, a melyek Kassa gazdag művészi multjából reánk maradtak. A hatalmas főoltár, a többi festményekkel és faragványokkal ékes oltár mellett kevésbbé föltűnő jelenség. Formájában, compositiójában, az ábrázolás módjában van valami, a mi azoktól lényegileg megkülönbözteti. Nem valamely jelenet, cselekmény ábrázolásáról van itt szó, hanem a szentek gyülekezetét látjuk, a mely előtt a jámbor ajándékozó térdel nevével. És e szentek nincsenek valóságos testi együtt-létben egymás mellett, hanem egy síkban, szinte geometriai pontosság-gal vannak elhelyezve. Létök sem teljes: a két fő csoportot, a védő-szentet és angyalt kivéve csupa fél alak. Aligha tévedünk, ha az elrendezésnek és átruházásnak ezt a módját a graphikai művészettel hozzuk kapcsolatba. Az eszmei tartalom kifejezése, inkább mint a festői tartalomé, a belső jelentőség kiemelése a külső megjelenés rovására, a schematikus, geometriai rendszeren alapuló beosztás, — olyan vonások, a melyek a kor vallásos tárgyú metszeteiben igen gyakoriak. Valószínű, hogy a kép mestere valamely metszet hatása alatt állott és meglehet, hogy maga is festett már hasonló dolgot, de kicsinyben, mint miniature-képet, nem oltár, hanem könyv dísze gyanánt.*

E megjegyzéssel azonban az ismeretlen festő művészi lényegének csak egyik oldalát merítjük ki. Ha a részleteket, az egyes alakokat vizsgáljuk, rájövünk arra, hogy az egésznek a szerkezete és az egyes részek kivitele között bizonyos ellenmondás tapasztalható. Már reámutattunk arra, milyen megkapó valóságoságot árul el a kép megrendelőjének a képmása. De a művész ezzel nem elégszik meg. A szentek hosszú sorában is, a hol egyáltalán lehetséges, életet igyekszik önteni alakjaiba. E szempontból szent Bertalan hatalmas megjelenésén kívül a felső, csak fél alakban ábrázoltak közül is kitűnik egynehány. Ilyenek első sorban Kozma és Demjén, nyilván a művész két kortársának képmásai, továbbá Jodocus, szent Antal, Fabianus és mások. Sebestyén

* Erre vall talán a címerek kivitele is

gyöngye alakja mellett üde elevenségével tűnik ki Pongrácz. A női szentek sorában nem törekedhetett annyira az egyéniség érvényre jutására — e tekintetben leginkább Erzsébet jöhet számba — mint inkább az áhitat külső kifejezésére. E törekvése szent Katalin alakjának a tartásában, a belső érzések visszatükröztetésében nyilatkozik meg a legtisztább, legvonzóbb módon. Ez alakkal szemben az umbriai festők női szentjeire gondolunk.

A festési technika szempontjából föltűnő a fejek és néhol a kezek gondos, lágy mintázása és az a festői érzék, a mely a ruhák színeinek a megválasztásában megnyilatkozik. Ez a körülmény, kapcsolatban az annyira föltűnő képmásszerűséggel, művésznök tehetségének, képzettségének határozott irányára vall. Új életet, új tartalmat helyezett egy régi, meglehetősen alkalmatlan, művészietlen keretbe. Képessége nem felelt meg mindenütt törekvésének. Így például a Madonna vagy az angyal ábrázolása sok egyéb alaké mögött marad — de műve legjobb részeiben meglepő festői fölfogásról, az egyéniség kifejezése iránt való erős érzéséről tesz tanúságot. E tulajdonságokat alig sajátíthatta el egészen ellentétes irányú környezetében. Nézetem szerint a németalföldi festészet művei, a melyekkel talán vándorútjában ismerkedett meg, gyakoroltak fejlődésére befolyást.

Bizonyos, hogy a kép fölfedezése révén nemcsak a kassai székesegyház gyarapodott multjához fűződő becses emlékekkel, hanem a hazai festészet története is több szempontból érdekes, meglepő jelenséggel lett gazdagabb.

Budapest, 1902 december 8.

Dr. Éber László.

A BUDAVÁRI DOMOKOS-TEMLOM KIÁSATÁSA.

A középkorban, a XIII. század elejétől kezdve a Domokos-rendi szerzetesek, mint prédikáló rend rendkívüli hatással voltak a valóságosságra, a tudomány és művészet fejlesztésére.

Paulus Hungarus a bolognai egyetemen tanulván s elnyervén az egyházjog tanítói széket, miután szt. Domokossal megismerkedett, annak szerzetébe lépett s három más társat vevén maga mellé, 1221-ben hazánkba érkezett, hol már a következő évben megalapította az első szerzetet. IV. Béla király uralkodása alatt Julián Domokos szerzetes három más társával Észak-Ázsiába megy felkeresni a magyarok ősrökönait, hogy azokat megtérítse. Társai az út fáradalmi közben elhalnak, vagy visszatérnek, de ő maga megtalálja Nagy-Magyarországot. Ott értesül a tatárok hadjáratának tervéről, miért is visszasiet királyához, hogy hírt vigyen neki a fenyegető veszedelemről.

IV. Béla királynak e rend volt leghatalmasabb támasza a tatárpusztítás után az ország kulturájának helyreállításában. Viszont a király is mindent elkövetett a szerzet érdekében. Kétségtelen, hogy ő alapította a budavári szt. Miklósról nevezett kolostorukat és templomukat. Pesten az Angol kisasszonyok mai zárdájának helyén szt. Antalról nevezve már korábban állott zárdájuk és templomuk.

Hogy a budavári zárda már 1244-ben állott, onnan tudjuk, hogy a rend káptalani ülését ez évben már ott tartotta.*

Midőn ugyancsak IV. Béla a nyulak szigetén, leánya, boldog Margit kedvéért felépítteti a boldogságos szűzről nevezett zárdát, 1250—54-ig, az ottani apáczákat is a budavári Domokos perjel alá rendeli.

A budavári zárdában lakott 1254-ben a római szt. Hubert is, a rend főnöke, ki utóbb boldog Margit tanítója lett.

A XIV. században Nagy Lajos és Zsigmond alatt játszik történelmi szerepet a budavári Domokos-zárda. Temploma nagy kegyeletnek örvend. Midőn 1396-ban a francia urak, élükön a burgundi herczeggel, a török elleni hadjáratra Zsigmondhoz érkeznek, első sorban templomunkat keresik föl, hol művészileg festett címerpajzsait a falakra aggatják.

Minden valószínűség szerint e zárdában szerveztetett már Zsigmond alatt a budai főtanoda is.

De akkor emelkedik e zárda közművelődési tekintetben a legjelentékenyebb polczra, midőn I. Mátyás 1477-ben felállítja az első egyetemet Budán s azt szintén ezen épületben a Domokosok vezetésére bizza. Nem sokára külföldi, különösen olasz tudósokat hív meg, kik szintén e helyt laktak.**

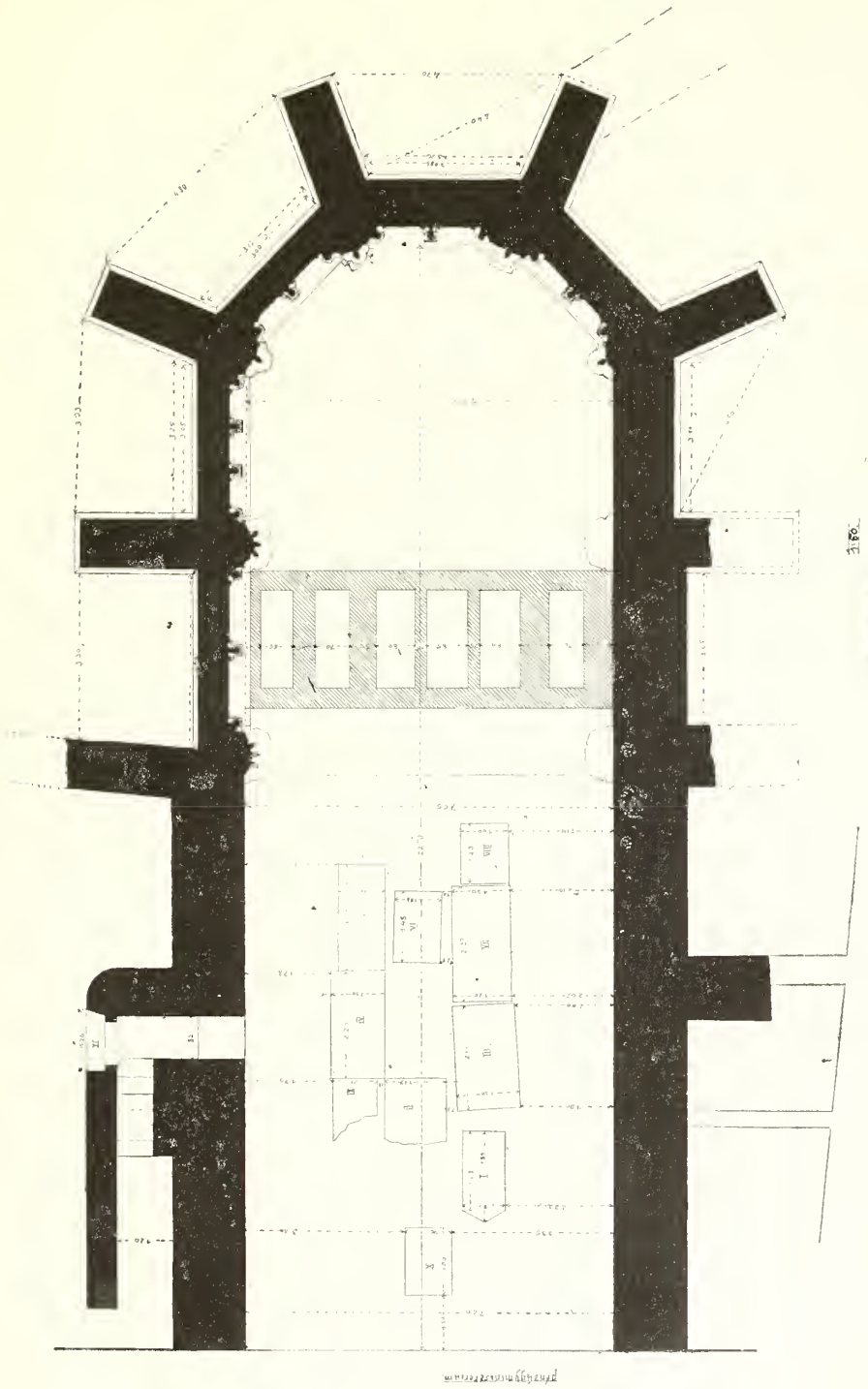
Itt laktak Niger Péter, az intézetnek még 1481-ben is igazgatója, továbbá a dalmát Antal Jadrából, a király káplánja és Beatrix királyné gyóntatója, Ligur Pál moneliai püspök, VI. Sándor pápa követe, ki itt is halt meg s bizonyára templomunkban temettetett el.

A törökök elfoglalván Budavárát, többi egyházunkkal együtt ezt is pusztulás érte, a mennyiben a templomot istállóvá alakították át, az 1686-iki ostrom idejében pedig a szentélyben konyhát állítottak fel.

Az épület nem messze a Mátyás-templomtól, a pénzügyminisztérium épületének végében akként terült el, hogy a hajó és szentély kinyúlt a halászbástyára úgy, hogy ez utóbbinak merészen kiugró támpillérei már a bástya erődítményrészeit képezték, míg az épület eleje és tornya a mai Iskola-utczában emelkedett. E torony hatalmas négyszögű teste még ma is áll s tévesen az eredetileg a királyi palota mö-

* *Fejér*. Cod. Dipl. VII. 2. 274 lap.

** *Salamon Ferencz*. Budapest története. 1885. II. k. 200., 308., 561. és 574., III. k. 288. és 302 lap.

A DOMONKOSIAK RÉGI BUDAI TEMPLOMÁNAK ALAPRAJZA.

gött állott «csonka toronynak» tartatott.* Ez alatt a torony alatt később katonai sütőde és raktár állott. A templomtól balra terült el a zárda-épület, a későbbi egyetem, melynek helyén a mai felsőbb leányiskola áll.

Az 1686-iki ostrom alkalmával a szentély áttört nagy ablaku falai nem nyújtván kellő védelmet az ágyúgolyók ellen, részben lehordattak, részben azok közei befalaztattak.

Mindamellett az egész épület még 1711-ben is oly jó karban volt, hogy városi plébániává akarták tenni s ez csak a katonai kincstáron múlt, a mely a torony alatt levő sütődéjéről nem akart lemondani.

A templom szentélye és hajójának nagy része azonban már az 1686-iki ostrom alkalmával bizonyára annyira megrongáltatott, hogy a vár helyreállítása alkalmával a Halász-bástya földszintjével egyenlővé tétetett.

A Mátyás-templom befejezett újjáépítése alkalmával a főváros a templom környékének rendezését a Halász-bástyára is kiterjesztvén, ennek munkálatai közben a talajt több mint egy méterrel le kellett mélyíteni, miközben ez év őszén, történelmi becsű egyházunk maradványai újra napfényre kerültek.

A szentély fehérmész-kőből készült s gazdagon tagolt egyik főpillérének talapzata került legelőbb felszínre, számos aprólékos lelet által kísérvé. A koronázó templom plébánosa, Nemes Antal apát buzgólkodása folytán a szakkörök figyelme a leletekre felhivatván, az ásás vezetését a műemlékek országos bizottsága vette át, melynek folyamán az összes műveletek és leletek a leggondosabban összegyűjtettek, felvették és tanulmány tárgyává tétettek.

A szentély és hajó alapfalai teljesen kiásatván, itt-ott több méter magas falrészek kerültek ki és kitünt, hogy a templom padozata a külső földszintnél, ép úgy mint a Mátyás-templomnál jóval mélyebbre esett.

A szentély a szabályos nyolcszög három oldala által záródik. Érdekes, hogy a külső támpillérek egymástóli távolsága szabálytalan, a mennyiben 3 métertől 3·80-ig váltakozik. Ennek folytán a szentély kissé ferdén áll. Hasonló szabálytalanságok középkori egyházainknál elég gyakoriak. Ilyen például a bártfai székesegyház is. Érdekesekek az ablakok közén, a szentély belsejében körülfutó s kis oszlopocskák által tagolt kőpadok, melyek vörös homokkőből vannak faragva.

A szentély belsejében kiásatott a régi török konyha alapfala, a szentély oldalfalát áttörő levezető csatornájával s számos állati csonttal, közöttük egy teve koponyájával.

A szentélyben a diadalív előtt, a padozat alatt hat falazott sírüreget ástunk ki, melyek mindegyikében öt-öt nyújtóztatott helyzetben levő

* *Rupp Jakab.* Budapest helyrajzi története. 1868. 62., 106., 109. és 244. l.

csontváz feküdt. Az egyikben a fekete posztóruha egy része fenmaradt. Azonkívül azonban semmiféle lelet nem fordult elő mellettük. Ez és azon körülmény, hogy a sírokat fedő kőlapok mindenütt hiányoztak, továbbá a csontvázak többé-kevésbé rendetlen helyzete s a kőtörmelék, a mely az üregeket részben takarta, azt bizonyítják, hogy azok a török időkben feldulattak és kipsztítottak.

Ez üregek sem szabályosak, amennyiben szélességük 65—85 cm. között váltakozik. Ezen üregeken kívül a talajban még több rendetlenül ásott sírgödörbe temetett csontváz találtatott, úgy hogy azok száma 44-re emelkedett, melyek között több női, sőt egy gyermekcsontváz is találtatott. A szentélyben ily módon eltemetett erőteljes s 1 méter 80 cm. hosszú férfi csontváz lábánál egy pár teljesen ép XVI. századbéli típusu, egészen tűzben aranyozott sarkantyú találtatott.

A fenmaradt falrészek s pillértalapatokból itélve, templomunk építészeti fejlődésében három korszakot különböztetünk meg, nevezetesen, a legfelső rész a XV. század második felében épült át, valószínűleg I. Mátyás alatt, a második korszak a XIV. században Nagy Lajos korára esik, míg a legalsó réteg, melyet romanizáló építészeti maradványok s a legalsó olasz terazzo padozat jelölnek, az első építkezés, mely a XIII. századra, IV. Béla korára esik. Ugyanezt látszanak bizonyítani a belső terület különböző pontjain talált érmek is, nevezetesen Imre, IV. Béla, Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás királyok ezüst denárjai.

Ezekon kívül a szeptember hó végétől egészen a hó leeséséig folytatott ásatások folyamán felmerült több száz darab lelet között előfordulnak török kengyelek, zablák, csattok, számos ágyúgolyó, hűsvágó bárd, rézedények, kard- és puszkazávártöredékek, rabbilincnek sok törött török pipa, ablak ólomkarikák, a festett ablakok csúcsíves stylü diszítványekkel bíró cserepei, keleti eredetű cseréptöredékek, végül számos igen gazdagon polichromirozott, itt-ott aranyozott és feliratok majuskulás betűmaradványaival tarkázott fal- és vakolatdarabok a XIV—XV. századokból.

Legbecsesebbek azonban a templom hajójában a padozattal egy szintben talált középkori sírkövek, összesen 12 darab, amelyek csaknem mind címeresek is levén, hazai heraldikánkra nézve páratlan becsüek.

Csaknem mindannyi vörös márványból készült, nagyságuk 1 és féltől 2 és fél méterig váltakozik s van közöttük több teljesen ép példány. Legrégibb a majuskulás betűkkel vésett Zacharias filius de Sancillai sírköve a XIV. század elejéről, remek oroszlanos címerrel, továbbá egy hit- és jogtudoré 1373. évszámmal és címerrel, Tamás mesteré, a Miklós fiáé 1371-ből, ugyancsak egy másik címeres kő 1371-ből, eddig még meg nem határozott tulajdonossal, Péter fia sírkövének töredéke címerrel a XIV. századból. Ugyancsak XIV. századbéli fölíratos vörös márvány sírkő a déli bejárat lépcsője gyanánt alkalmazva XI. szám

alatt, Ábelé, a fiórenczi Benedek fiáé 1451-ből, címerrel, művészi kivitelű címeres sírkő 1433-ból, a francia Chatillon-család címerével, mely családból származik III. Béla király neje is, két I. Mátyás korabeli címeres sírkő felirat nélkül, Miklós mester leányának sírköve a XV. századból, bevéselt alakkal, egy XVI. század végéről való síremlék címerrel és végül az épületen kívül, mint csatornafedő kő, egy XIII. századbéli sírkő fehérmész-kőből felirat maradványaival.

A beállott fagy folytán egyes sírkövek megrepedvén, földdel újra betakartattak s csak tavasszal fognak kiemeltetni, amikor az alattuk levő sírokból még érdekes leletek várhatók. A sírkövek az eddigi megállapodások szerint az újonnan épített toronytömb középkori stylusu nagytermében fognak állandó elhelyezést találni.

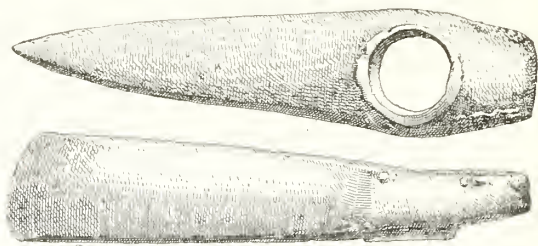
A pénzügyminisztérium épületének kis udvara felé további ásátás nem kecsegtet eredménnyel, mert itt a múlt század ötvenes éveiben az irattár épületét alapozván, mint *Rupff* írja, már több középkori sírkövet ástak ki. Ellenben az iskolaépület felé, a régi zárda helyén, a Halász-bástyán, a régi keresztfolyosó irányában még bizonyára számos sírlelet várható.

Kétségtelen, hogy a Dominikánus-templom alapjaiban a testvér főváros legbecsesebb középkori romja került napfényre, hogy fentartatik-e, vagy visszaadatik az enyészetnek, a jövő titka; hogy mi archæologusok mit óhajtunk — könnyű kitalálni.

A műemlékek országos bizottsága, történelmi jelentőségét megillető méltó módon fogja azt közzé tenni.

Budapest, 1902. december 12.

Dr. Szendrei János.

ÓSKORI RÉZBALTA A CZOBORHEGYRŐL (NYITRA M.) 1/2. II.

Dokus Gyula gyűjteményében.

LEVELEZÉS.

I. HÜBNER EMIL: ŐSKORI RÉGISÉGEKRŐL CZEGLÉDEN. Czegléd-
den a szőlő-reconstructio munkálatai alkalmával gyakrabban kerülnek elő őskor-
beli tárgyak. Az Öreghegy nevű szőlőkben talált leletekről szóló ismertetésem *
óta előkerült tárgyakat ismertetem az alábbiakban. Az öreghegyi újabb leletek
közül említésre méltó 1901. év tavaszán Német János szőlőjében döntés alkalmá-
val talált agyagtál. Magassága 7 cm., szájnnyílása 17 cm. Behajló pereme
van egy oldalán a széléhez érő füffel. A peremen négy, egymással szemben
álló kis dudorodás van. Technikája kezdetleges. Ugyanitt került elő két kis
agyagbögre. Fekete agyagból készült az egyik. Magassága 5.5 cm., kissé kihajló
peremmel, erősen kidudorodó hassal; a bögre hasa ferdén csavart. A peremtől
magasan felfelé emelkedő s az edény hasáig érő füffel van ellátva. A másik
bögre 7 cm. magas, szürke agyagból készítve. Falai egyenetlen vastagok. Szé-
létől hasáig érő füffel van ellátva. Nyaka majdnem az öblével egyenlő széles
és igen hosszú. Ezen tárgyak gyűjteményembe kerültek. A folyó év tavaszán
ugyancsak az Öreghegyen, az Orosz-féle szőlőben, egy kis darab föld fordítá-
sakor találtak több tűzpadot, számos apró agyagbögret, továbbá több nagy
urnát, melyben csontok voltak. Ezek a munkások kezén részben elkallódtak,
részben összetörték. Előadásuk szerint minden nagy urna körül több kisebb
urna és bögre volt elhelyezve. Épen csak egy kis urnát láthattam, mely körül-
belül 20—22 cm. magas volt, fekete agyagból készítve. Hasának felső részén
bekarcsolt cikk-czakkos vonaldíszítéssel. Ezen szőlők területén gyűjtöttem
össze több díszítéses edénycserépet, orsógombot, hálónehézéket, továbbá őrlőkő
töredéket.

Ez ideig csak az Öreghegyről ismertünk leleteket. Folyó év szeptember
havában Zsíros János örkényi út melletti rétjén földfordítás alkalmával érdekes
agyagtárgyak jöttek napvilágra 80—100 cm. mélységből. Alkalmam volt azokat
megtekinteni, s így leírásukat közölhetem.

1. Egy nagy agyagurna fekete durva agyagból. Magassága 40 cm. Öblé-
nek nyílása 28 cm. átmérőjű. Hirtelen öblösödő hasának kerülete 146 cm.
A has felső részén négy egymással szemben álló, szimmetrikusan elhelyezett
kis füffel. 2. Agyagkancsó; 15 cm. magas, fekete agyagból; kissé kihajló pe-
remmel, hosszú, lassan öblösödő nyakkal. A perem szélétől az edény közepéig
húzódó lapos füffel. Szájnyílása 9 cm. Hasának átmérője 40 cm. 3. Ugyanilyen
agyagkancsó sárgás agyagból; az előbbinél gyengébb technikájú. Magassága

* Arch. Értesítő XX. 77—78. lap.

25 cm. Füle az edény egyenetlen peremétől körülbelül 2 cm.-rel alább kezdődve az edény közepéig ér. Szájnyílása 10 cm. 4. Kancsó fekete agyagból. Magassága 15 cm. Kissé kihajló széllel, magas nyakkal, mely hirtelen hasasodik, az edény szélétől kiinduló füllel ellátva. 5. Bögre sárgás agyagból. Kezdetleges technikájú. 13 cm. magas, kissé kihajló szélű. Az edény szélétől kezdődő két szemben álló lapos füllel. 6. Tál sárgás agyagból. Magassága 9 cm. Befelé hajló széllel, nyílásának átmérője 15·5 cm. Korongon készült. 7. Urna sárgás-fekete agyagból. Magassága 18·5 cm. Pereme egyenetlen, alatta 2 cm.-nyire négy egymással szemben álló fülszerű kiemelkedés. A nyak alsó részén körbe futó kiemelkedő ujjbenyomásos szalagdísz, alatta párhuzamosan, sűrűn bekarcolt, ferde vonalakkal álló, a nyaktól az edény fenekéig húzódó díszítés. 8. Urna fekete agyagból. Magassága 13 cm. Nyakát hasától egy körbe futó, gömbölyűen kiemelkedő szalag választja el. A hasat ezen szalagból lefelé futó párhuzamos hármás domború vékony szalagdísz 3 mezőre osztja; két mező közepén domborúan kiemelkedő kör alakú díszítmény, melynek közepéből egy kis gömbalakú dudor áll ki. A harmadik mezőben a nyak alján kis kerek lyukú fül van. La Tène ízlésre vall. 9. Végül egy talpas bögre fekete agyagból. Az edény majdnem gömbalakú teste négy lábön pihen, mely lábak négyszögalakban össze vannak kötve. Kissé kihajló peremmel és két szemben álló füllel van ellátva. Magassága 13·5 cm. A lábak magassága 5 cm. A lábakat alul összekötő négyszög egy oldala 4 cm.

Ezen 1—9 alatti tárgyak jelenleg a városi mérnöki hivatalban vannak elhelyezve.

Czepléd, 1902 szeptember hó.

Hübner Emil.

II. OROSZ ENDRE: ŐSRÉGÉSZETI LELETEKRŐL APAHIDÁN (KOLOS M.). Apahida község előnyös fekvésénél fogva ősrégészetileg az éjszakerdélyi vidékek egyik legalaposabban átkutatott és kimerített lelethelye. Az általam már innen közölt * prähistoriai adatokon kívül három igen érdekes őskori telep, több őstanya, egy bronzkori temető és egy La Tène sírmező várja ismertetését. Ezúttal közölt lelethelyeket és szórványos lelettárgyakat, melyek az erdélyi felföld ősembertani ismeretéhez újabb adalékkal kínálkoznak. 1. *Csuha*. Apahidától délre a Csuha nevű magaslat dk. nyúlványának legalsó szántóin őskori, apróra töredezett cserepeket és néhány csontforgácsot láttam, miből következőleg ottan egy őskori tanya volt. 2. *13 Km. oszlop*. Az áll. út és a szamosvölgyi vasut közötti területen kavicsrostálás alkalmával az 1—1·5 m. vast. homokos televényföldben római leleteken kívül durva prähistoricus edénydarabok és egy kis obsidián szilánk is jutottak felszínre. A rosszul égetett agyagtárgyak között volt egy 20 cm. átmérőjű tartó-edényfenék, néhány sima felületű tűzpad darab és egy szalmapelyva keveretű, agyagból készült dézsasforma edény 20 mm. vast. faltöredéke. Ugyancsak itten a sz. v. állomás melletti kavicsgödrökből került egy hosszú, fekete kőből csiszolt ék (celt) dr. Finály

* L. Orv. term. tud. Értesítő. 1901. évf. 16—33. lapon. «Ősembertani adatok Erdélyből» 13., 14., 15., 16. és 17. sorsz.

Gábor útján Budapestre. 3. *Fatia Merezis*. Ennek tetején ujabban a következő őstárgyakat gyűjtöttem: mesterséges hasítások nyomait magukon viselő kilencz szarukő és két vaskos quarzforgács, egy parittyakavics, egy párhuzamos összezögellésű, egyenes vonaldíszes cserép, égetett csontok, likacsos agyagsalak és számos égett agyagrög, melyeken hengeres fapálczikák benyomatai látszanak. A hegy dk. lejtőjén találtam egy 9 cm. h. vaskos quarz ép törökövet, a jellemző ferde oldali ütések koptatásnyomaival. 4. *Darvashegy*. Egy 28 mm. h. obsidiánszilánkot találtak a hegy tetején lévő szántókon. A gyűjteményembe került szilánk külső oldala a kőmag eredeti természetes felületét mutatja. A közeli Paduritia őstelep lakói útján jutott a lelőhelyre. 5. *Darvastó*. A tó keleti és délny. partja feletti alacsony terrasokon szórványosan egy-egy őskori cserép fordul elő. A SW. old. dombon egy trachyt őrlőkő töredékét és egy gneiszkavics ütőkövet találtam. 6. *Zepogya*.* A Darvastó keleti oldalán emelkedő (a special-térképen: Zapogitia nevű) hegynék a tóra néző terrason talált egyik tanítványom egy zöldes amphibol-andesit-(dacit-)ből alakított, fűrt és simán csiszolt, nagy kőfejsze féltöredéket, a nyélluknál haránt eltörve. H.=12·5 cm., legn. széless. a ny. ly.-nál = 8·5 cm. Nagysága mellett e kőeszköz még azért is érdekes, mivel eltörése után azt, mint törökövet, tovább használták, s így mindkét végén elkoptatott. Szórványos lehet. 7. *Csara Vetye*. A mezőségi út jobboldalán fekvő ezen határrész szántóiról hozott nekem Moga Tráján tanítványom egy igen szépen alakított, 4 cm. h. ép szarukőjáspiskést, melyen előzőleg lehasított öt szilánk helye látható, valamint egy 35 mm. h. chalcedon kavicsforgácsot, melyet az ősember éles szegélyű késnek alakított. 8. *Contyiniút*. A mezőségi országút 17·2 Km. oszlopa mögött, a baloldali lankás oldal szántóföldjein kapáláskor egy dús homoktartalmú, korongolatlan agyagból pirosra égetett, ép kis csuprot találtak fedővel együtt. A találótól megszerzett edényke mag. 80 mm., hasátm. 82 mm., pereme 47 és feneke 28 mm. átm. Pereme kihajló; ellentett oldalain négy átfűrt kis csücsökfüle van, a melyek között ferde vesszősorú láncdísz fut körül. A fedő egy 40 mm. átm. sima cseréplap, felső részén egymásra keresztben kétszer átfűrt kis bütyökfüllel ellátva úgy, hogy a fülén keresztben áthúzott két vékony zsineggel az edényen lévő négy fülhez volt erősíthető. A földbe rejtett két égtelenül őskori csupor, mint füstölő, alighanem cultus célra szolgált. Lelőhelyének megtekintésekor dús quarzhomokkal kevert, korongolatlan, primitív, apró cserépdarabokat találtam, a melyeknek valamint néhány hengeres pálczabenyomatos agyagrögnek tanúsága szerint e hely rövid idejű állomás volt az ősember vándorútjában. 9. *Kiállítási hely*. A falu déli végén, az 1901. évi járási, állat-, termény- és háziipar-kiállítás területén a bódék czölöpeinek leásása közben őstanyára akadunk. Az ősemberi tárgyak az ó-alluviális kavicsüledékre telepedett 30—50 cm. vast. kavicsos és homokos humusban voltak s a következők: néhány igen torha sövényagyagtapaszarab égetve, hengeres rúdbenyomattal kevés agyagnak többnyire pelyva és fűszál keveretű gyúrmájából; dús homokos agyagból téglavörösrre égett tűzpadroncsok, felületükön habarcsszerűen simára sikárolva. E leletek a helynek

* L. Új speciális térkép. Z. 18. Col. XXIX. lapját.

lakottságát igazolják. Egy sötét kis szarukő kavics szilánkok lehasogatásának nyomaival; korongolatlan, többnyire dús homoktartalmú, részben kavicsszemcsékkel kevert, jobb égetésű edénycserepek, melyek között hét felálló perem, egy bütyökfogantyú, két lánczdíszes, egy aprón tüzdelt, egy háromszögletű benyomatú és párhuzamosak összeszőgelléséből alkotott egyenes vonaldíszű cserép fordult elő. Konyhahulladékokból a *Bos taurus* L. és a *Sus scrofa* L. csontjai mutatkoztak. Tekintve, hogy a Gírla patak jobb partja egy alacsony pontok képez, kétségtelen, miszerint az őstanya a kiállítás területén kívül még a partba belevágott állami út, valamint az ennek nyugati oldalán fekvő Csap nevű vendéglő telkére is kiterjedett. 10. *Omharus-kincs lelhelye*. A nevezetes sírlelet kavicstermelési munkálatainál egy durva szövetű, korongolatlan és rosszul égetett talpcsöves edény talptöredékét találták a földben. Az edény 1 dcm. átm. fenéktöredékéből és a csőnek 5 cm.-nyi részletéből álló szórványos lelet saját gyűjteményembe került. 11. *Rettegi kert*. A községház és a zsinagóga közé eső útszakasz baloldali kertjében néha-néha prähistoricus tárgyakat hoz felszínre a földmunkálat. Mint régebbi leletet, említettek nekem a munkások négy darab égetett agyagconust, a melyeket vastag cserepek társaságában a Gírla p. jobbparti emelkedésén cigányhurubák építése közben találtak. Ezek egyikét megszerezni sikerült: magassága 9'4 cm., alapkerületének átmérete 7 cm. Magasságának majdnem közepén 8—10 mm. átmérőjű lyuk van két oldalról be-, de nem egészen átfúrva, a mi érdekes jelenséget képez, mert e conus átfúratlansága nem zsinages használatra utal, tehát nem nehezek volt, hanem tényleg cultustárgy. A tetején kevésé csonkakúpalakú tárgy ép és anyaga természetes homoktartalmú, finom iszapolású égett agyag. A fentebb idézett adattár 16. sz. a. leírt conus szintén ezen lelet egyik darabja. Kertben találtatott egy 9'5 cm. h. szarvasagancs hegye, a mely, mint ár, a használattól simára csiszolódott. A vén állattól származó agancs hegye fémeszközzel van körül-fűrészelve és azután letörve. Óskori voltát jellemző cserepek bizonyítják, melyek között egy vessződíszes, kettő tüzdelt mæanderes és egy fekete belsején párhuzamos újjbenyomatdíszű darabot láttam. A talált őstárgyakból itélve, a gírlaparti szép terrason szintén egy őstanya létezett a bronzkorban. 12. *Gírlaköz*. Ennek egy kertjében egy 26 mm. h. szarukőszilánk fordult elő. 13. *A falu keleti részének* egyik kertjében egy 24 mm. h. és 20 mm. sz. sötét tűzkővakarókést találtak négy szilánklehasítás nyomával, szélein csiholással. 14. *Főutcza*. A község közepén, az állami út keleti oldalán fekvő telken fák kiszedése alkalmával mintegy 2 dm. mélyen egy 5 cm. h. s 44 mm. legnagyobb szélességű tiszta fekete üveg obsidián nucleus töredékét találták televényben. Felületén ütések és már előzőleg lehasogatott szilánkok helyei láthatók. Saját gyűjteményemben. Itten megjegyzem, hogy Apahida vidéke gazdag obsidiánleletekben. 15. *Gírlapart*. Az állami út 14'8 Km. köjelzésével átellenben, a Gírla patak közvetlen balpartján árokásás alkalmával egy — keresztmetszetében rhombusalakú, négyélű — bronzkarika találtatott, melynek külső átmérője 29 mm., a lap szélessége 3 mm. A találó patináját ledörzsölte. Jelenleg saját gyűjteményemben. Analogia: Hampel, Bronzkor. I. k. XLIX. t. 3. sz. Újgyűri az oroszmezői kincsből. 16. *A falu É. vége*. Az állami iskolakertben találtam

egy 26 mm. átm. s 8 mm. vastagságú finom, vörös agyagpalából (phyllit) csiszolt s 9 mm. átm. lyukkal fúrt kőkarikát, mely a jelenkorban céltalan készítmény volna, ellenben csinos ékszer az őskorban, a hová az Apahida környékén elő nem forduló anyaga is utalhat. 17. *Gáti hegyfok*. Az idézett adattár 13. sz. a. közölt lelhely, mint őstanya, már ismeretes, azért itten csak az újabbban gyűjtött leletek följegyzésére szorítkozom. Az érdekes pyroxén-andesit őrlőkövek egy darabját itten is regisztrálhatom. Egy ép törökő trachytkavicsból s egy gömbded morzsolókő granvakke-homokkőből. Cserepeken kívül egy fiatal Cervus zápfog. 18. *Melegvölgy*. Az Apahidától nyugatra a Szamosba torkolló Tarcsa patak völgyében, a Flegner-birtok átellenében a patak balparti szántóföld szegélyén egy kétségtelen őskori tanyahelyre bukkantam az 1899. év őszén. Mintegy 300 lépés hosszúságban fordulnak elő a cseréptöredékek a 20—30 lépésnyi széles terrason kavics-töredékek és kevés csont társaságában. A talált tárgyak közül felemlítendőek: egy quarz-homokkő őrlőkődarab, az ősember által hasogatott vaskos quarzforgácsok; korongolatlan, bő homoktartalmú, tökéletlenül égetett cserepek, négy felálló peremtöredék, három szalagfűl, vessző- és párhuzamos egyenes vonaldíszes cserepek. Konyhahulladék állatfajok: *Bos taurus* L., *Ovis aries* L. zápfogai és az *Anodonta* sp. kagyló héjtörmelékei. A fővölgytől félreeső kis mellékvölgy őskori nomád lakói rövid idejű ottartózkodás után eltávozván e tanyahelyükről, semmi nevezetesebb nyomot nem hagytak maguk után s tehát úgy ez, mint általában minden jelentéktelenebb őstanyahely csupán az illető vidék benépesedési viszonyainak feltüntetése szempontjából követel tudományos méltatást az általános ősrégészet keretében.

Apahidán (Kolos m.), 1902 július.

Orosz Endre.

III. TÉGLÁS ISTVÁN: ŐSKORI SÍROKBAN TALÁLT EDÉNYEKRŐL TORDA-ARANYOS VÁRMEGYÉBEN. A római telepéről már ismeretes Maros-Bogát község határában a vasút közelében lévő kavicsbányában a munkások emberi csontvázakat és azok mellett különböző nagyságú cserépedényeket találtak. A munkások ezen leleteknek semmi becset nem tulajdonítva, a csontokat széthányták és az edényeket széttörték s csak nagy utánjárással sikerült egy pár edényt Nagy Sándor mérnök- és Papp Albert tanítónak megmenteniök. Ezek a meglehetősen ép állapotban megmaradt edények most az én gyűjteményemet gazdagítják. A nagyobb edény 12 cm. magas, az alján 8, a felső részén 12 és kidomborodó oldalánál 21 átmérőjű. Érdekesek az edény magasra felkanyarodó fülei, melyek egy gombszerű nyúlványban, vagyis szarvban csücsösödnak. Az edény sötétszínű anyagból korong nélkül, de sok ügyességgel van készítve. A másik edény az előbbinek hasonmása, csak valamivel kisebb. Az emberi csontok egy és fél méter mélységben találtattak és a halottak egyike ülő helyzetben volt eltemetve. A Maros és Aranyos folyók által befoglalt szögben a Mezőség nyugoti felében Alsó-Detrehem község határában már gyakran találtak őskori cserépedényeket, sőt a mezőkooki határ felé római épületmaradványokat is, közelebről pedig a községtől délnyugatra az egerbegyi határ felé a téglavetéssel foglalkozó cigányok találtak különféle cserépedényeket, melyek közül egy pár darabot Pál Mária tanítónő részemre meg-

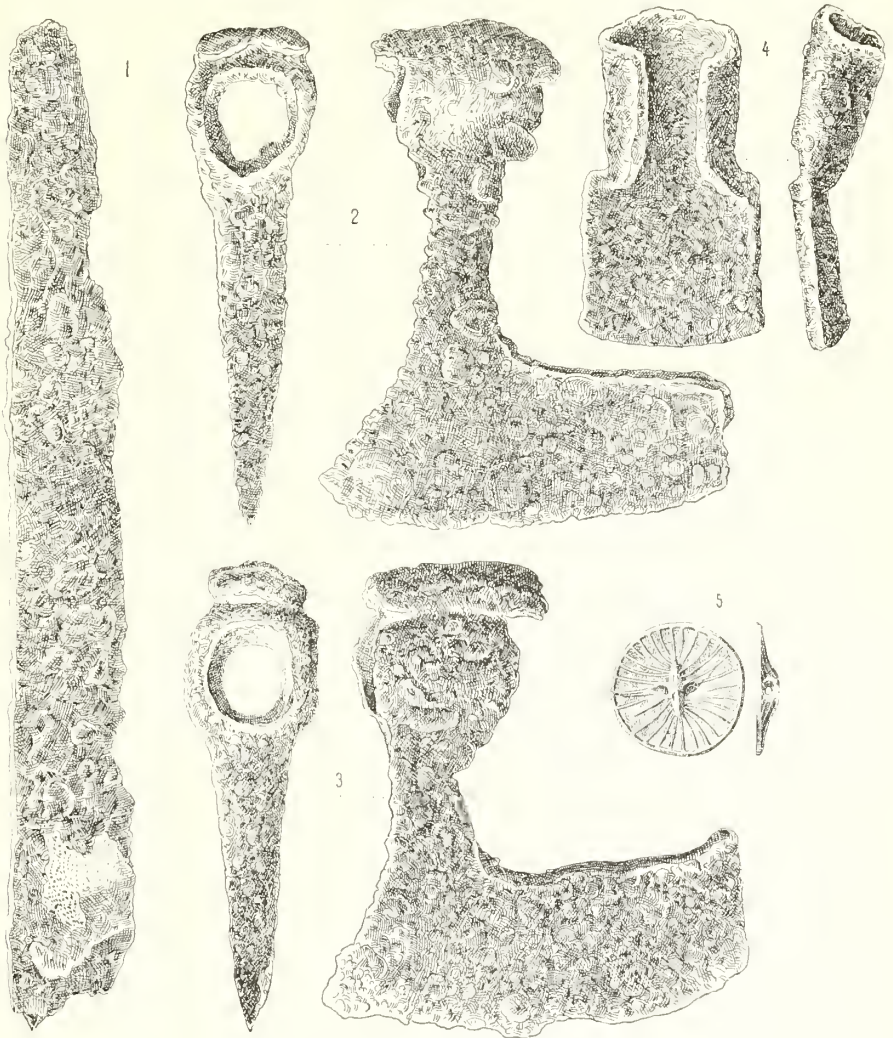
mentett és megszerzett. Ezen edények a maros-bogáti sírokban talált edényekhez annyira hasonlítanak, mintha ugyanegy mesterember keze alól kerültek volna ki. Oldalaik szintén úgy kihasasodtak s füleiket is épen úgy ékesíti a magasra csúcsosodó gombdíz. A különbség csakis annyi, hogy a detreheimi egyik edény kidomborodó oldalát középen egy félkör és azon túl jobbra és balra is dült vonalak, az edény felső részén pedig körbe futó vonalak czifrázzák. Korábban a Torda szomszédságában lévő Szind községnek a Tordahasadék felé eső határ részéből szerezhettem egy a maros-bogáti edényekhez teljesen hasonló cserépedényt, továbbá a Keresztesmezőn fekvő Alsó-Szt.-Mihályfalván a Wolff-udvarban, a kocsiszin építése alkalmával kiásott őskori sírokban talált cserépedények egyike is azt bizonyítja, hogy az őskorban egy időben — talán a bronzkorban — ezen a vidéken az ily edények használata nagy területen volt szokásban.

Torda, 1902 október.

Téglás István.

IV. HIDVÉGGHI SÁNDOR: BAKONY-TAMÁSI-I LELETEKRŐL. A pápa-bánhidai helyi érdekű vasút építése elé nagy várakozással tekintettem, mert e község határában szórványosan ugyan, de igen sok kő- és bronz-régiség, nagymennyiségű római érem (leginkább Aurelianustól Valensig) fordul elő, végre a Pulszky: Magyarország Archeológiájához mellékelt Rómer-féle régészeti térkép halom- és urnasírokat jelez. A halmoknak ugyan már nyomuk sincs, a földműves munkája elsimította azokat, de remélni lehetett, hogy a község határán átvonuló vasut építése, különösen az ú. n. Sósdomb átvágása felszínre hoz e sírokból. Sajnos, nagy várakozásomban csalódtam, érdemesebb leletekben gazdag sír csak két csontváz sír volt; a feltárt urnasírok, melyek az egész vonal mentén nagy számban jutottak felszínre, szegények voltak. Az urnákból csak kettőt sikerült megmentenem, mellékletül mindegyikben Constantius II. bronz érme volt, csak egyben találtak egy bronz kést és két db. bronz hajgyűrűt, az érmen kívül égetett csontokkal vegyest. A tamási—n.-déli út melletti bevágásban 16 csontváz sírra akadtak, melyek közül többet alkalmam volt megvizsgálni s gondosan kibontani. Tapasztalataim a következők: 1—9. sír. Az első kettőben a váz fej nélkül pihent, a 3., 4. és 5. váz feje mellett bögrék voltak, ezek a föld súlya s a munkások csákányai alatt összetörték. Dísz nélkül, feketés agyagból készültek, durva, vörösre égetett edények, melyeken látszik, hogy készítők a korongot nem ismerték. A tetemek rend nélkül fekédték, a két fej nélküli csontváz kivételével mind fejjel észak-déli irányban. 12 sír egy csoportban, közvetlenül az út talajában és az 1'2 m. magas partban, a 6—9. sír az úttól nyugatra 1 km. távolban minden melléklet nélkül. E négy sír koponyái egész más jellegűek voltak a 12 sírban találtaknál, ezek egyikét sikerült épen kiemelni s azt elküldtem Laczkó Dezső veszprémi piarista gymn. tanár úrnak, ki arról ezt írja: «A koponya tényleg érdekes. A közfalazatokon látható lapos bemélyedések mesterséges deformálás eredményei, tehát torzított koponyával van dolgunk. Azt hiszem, régibb a vas-kornál». A fej nélküli csontvázak hanyagul voltak a sírba dobva, egyiknek feje, ha ugyan azé volt, megtaláltatott az őrház udvarának lemélyítése alkal-

mával a sírtól 5 m. távolban a démi út keleti oldalán a part alatt. A 10. sírban bőgrét nem találtam, a csontváz 60 cm. mélyen feküdt a sárga, kemény agyagrétegben, fekete humus nem jelezte, mint az urnasiroknál a temető jelenlétét. Az észak—déli irányban hanyatt fekvő csontváz jobb felső lábszár-csontján rozsdától megemésztett vasték, jobb válla mellett egy szarmata-cso-

BAKONY-TAMÁSI SÍRLELETEK $\frac{1}{3}$ nagys.

portba sorozott vascákány feküdt (2. ábra), jobb alsó lábszár-csontja mellett egy egyélű kardnak 33,5 cm. hosszú darabját találtam (1. ábra), balról pedig egy 11,5 cm. hosszú, 6 cm. élszélességű füles vasvésőt leltem (4. ábra). A vascákány nyéllyukjában a fanyél nyomai láthatók; a kard darabja érdekes a szélesebb végén látható ruha-lenyomatokról, melyek a rozsdán megmaradtak, ez valami durván szőtt vászonruha lenyomata s az alsó végtagokon hordott lábravaló lehetett. A 11. sírban a föld színe alatt 70 cm. mélyen a hanyatt

fekvő csontváz jobb felső karcsontja mellett egy vascsákány találtatott (3. ábra), jobb lábszára mellett a szokott rozsaette vaskés.

A 12. sírt 1901. december 27-én találták fel, melyet sajátkezüleg szedtem ki s figyeltem meg.

Kavicsos agyagrétegben 40 cm. mélyen feküdt a nagy, erős, 186 cm. hosszú ember váza, koponyája delichocephal jellegű, szépen fejlett, ép fogú, 30—40 éves férfié lehetett. Hanyatt feküdt, feje erősen beagyazva a kavicsos agyag közé, úgy, hogy épen kivenni nem lehetett. Jobb felső lábszárcsontján vaskés rozsaette maradványai voltak, jobb keze csontjai közt egy csigaalakú kő, mintha kezében tartotta volna, lejjebb egy 18 mm. hosszú, 8 mm. széles hasábalakú sárgás-barna csiszolt követ találtam, melynek végén mindkét oldalon megkezdett lyuk furása látható. Azt hiszem, amuletnak készülhetett. A felső ballábszárcsonton egy négyfelé tört 45 cm. átmérőjű korongos fémtükör feküdt (5. ábra), sötét féméből való, egyik oldalán sima, másik oldalán füllel. Füles oldal a fül tájékáról sugárszerűen szétfutó domború vonaldíszek.*

Hidvéghi Sándor.

V. BIBÓ-BIGE GYÖRGY: NÉPVÁNDORLÁSKORI TAKÁCSÉSZKÖ-ZÖKRŐL. Az «Arch. Ért.» mult évi évfolyamában (431—432. l.) szerencsés voltam egy érdekes népvándorlaskori sírleletről tehetni említést. A talált tárgyakat, ú. m. nyílhegyet, ezüst lapocskát, csatot és csonteszközöket már akkor leírtam, de az utóbbiak rendeltetéséről nem lévén tisztában, azokról mit sem szólottam. Azóta főtiszt. Wosinszky Mór úr szíves felvilágosítása s útbaigazítása folytán azokat pontosan megállapíthattam és most rajzok kíséretében már határozottabban nyilatkozhatom róluk. A leletben egy népvándorlaskorabeli takácsemler eszközeit és használati tárgyait kaptuk. A csattok s ezüst lemezek ruházatának voltak kiegészítő részei. A nyílhegyek fegyverei voltak. A csonttárgyak pedig vele együtt eltemetett eszközei. A csonteszközök rendeltetésük szerint két csoportba oszthatók.

Az I-ső csoportba valók a mindennapi életben, nem ipari munkássága közben használt eszközei, a II-ik csoportot a mesterségéhez szükséges eszközök alkotják.

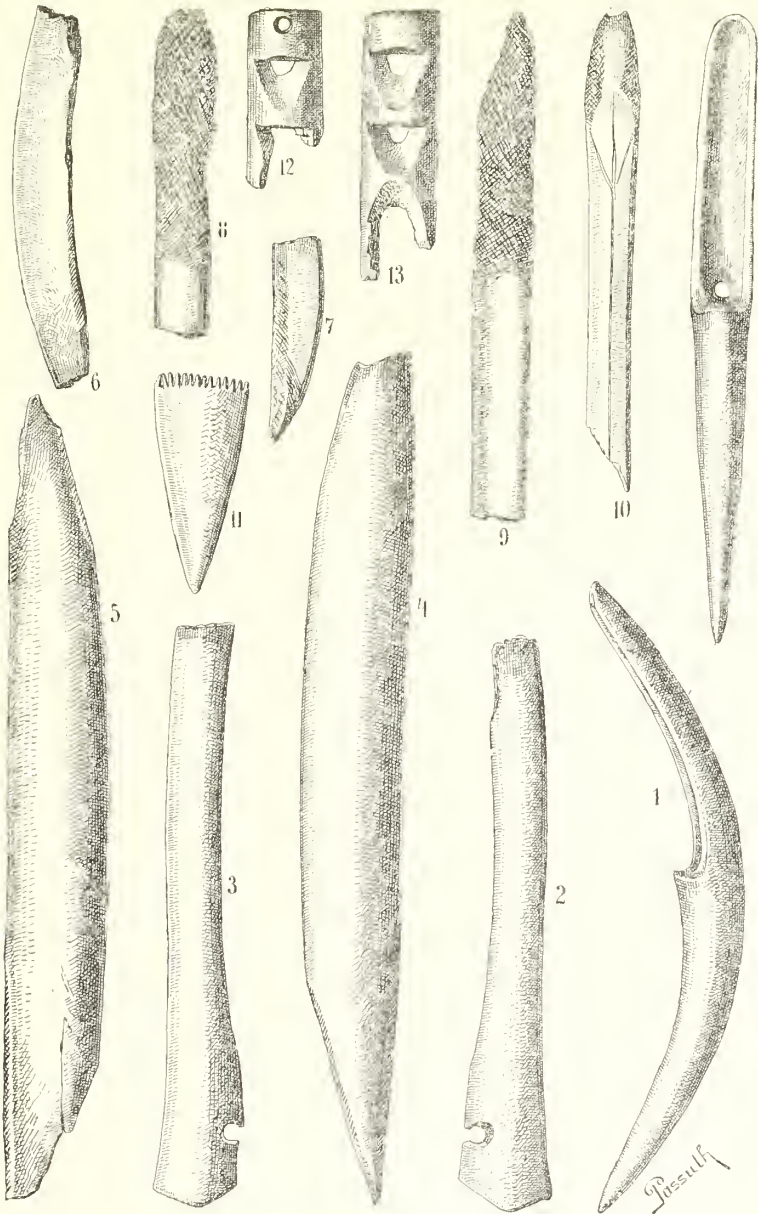
I-ső csoport. Ide tartoznak a mellékelt ábrán 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. sz. alatt látható tárgyak. Megjegyzendő, hogy a 8. és 9. sz. ábra ugyanegy eszköznek két darabja, mely teljesen összeilleszthető; hasonlóan egy darabot látszik alkotni a 6—7. alatti is, csak hogy itt az összeillesztés nem oly teljes. Ezek egyszerű házi eszközei voltak s talán a bőrök, szíjjak elkészítésénél használtattak. A 4., 5. és 6—7. lyukasztó-eszköz volt, a 8—9. két végű egyenes kés talán simításra vagy vakarásra, a 10. sz. alatti inkább görbített alakú vájásra vagy kaparásra szolgált.

II-ik csoport. Ide tartoznak az 1., 2., 3., 11., 12—13. szám alatt látható eszközök. Itt is a 12—13. számú egyazon eszköz két darabja, mely teljesen

* Hasonló tükrökről szó van «A régibb középkor emlékei» II. kötetének 156. és 157. lapjain.

össze is illeszthető. A 2—3. sz. két teljesen egyforma, belső lapjaikkal össze is tehető eszköz. Az egyes eszközök rendeltetése a következő volt: 1-ső számú: a «vetelő». A közepen látható lyukon bocsátották át a fonalat, a mely az

NÉPVÁNDORLÁSKORI TAKÁCSKÖZÖK SZABADKÁRÓI. $\frac{1}{2}$ nagyság:

eszközön látható vályuban futott tova. 2. és 3. számú: simító vagy a fonal vastagságának szabályozója lehetett. Talán mind a kettő. 11. számú: fésűalakú eszköz. A fonal készítésére használt anyag rendezésére, fésülésére használ-

tatott. 12—13. számú: hosszában ketté szelt furulyához hasonló tárgy, több fonal eresztésénél mint fonalszétválasztó jöhetett alkalmazásba. A látható lyukakon keresztül vezették az egyes szálakat, melyet később ismét összesodortak új fonallá.

Az eljárás tehát a következő lehetett: A 12—13. sz. eszközön keresztül bocsátva az egyes egyszerű fonalszálakat, az 1-ső számú eszköz középső lyukán vezették át. Ezen át vezetve kezdték egy fonallá sodorni, mely műveletnél mint simító vagy vastagságszabályozó jöhetett alkalmazásba a 2-ik és 3-ik számú két egyforma eszköz. A 11-ik számú fésűt talán az egyszerű fonal készítésénél használták.

Fordult még elő több apró csonteszköz-töredék, de azok egyrészt töredezett s hiányos voltuknál fogva meghatározhatatlanok voltak, másrészt legfeljebb mint mindennapi eszközök nem fontosak s azért leírását mellőzhetőnek tartom.

Szabadka, 1902 október.

Bibó-Bige György.

VI. KEMÉNY LAJOS A KASSAI KÉPIRÓ CZÉHRŐL. A középkor a képirás mesterségét is czéhben üzte. Kassán a képirók (moler) 1459-ben társulnak az asztalosokkal, kerékgyártókkal és esztergályosokkal, s a szabályzatnak a képirókra vonatkozó — sajnos egyetlen pontja — így szól:

«Moler. Darnach haben sich nu die erbar maister dy moler mit in (= ihnen) verainet und sindt auch in ire zech getretten.»

Képirók szép számmal élnek itt már a 14-ik században is és Lukács pictor működéséről a városi jegyzőkönyv megemlékezik: «1400. Feria secunda proxima post dominicam Oculi. Conradus Schoffeldir super Lucam pictorem 27 fl., pro quibus debet ei laborare.»

A képirók 1476-ban — a sz. Erzsébet egyház nagy oltárképének, a tabula magna készítésének évében — az ötvösökkel állnak egy czéhbe. Erről csupán az a pecsétnyomó tanuskodik, amelynek a köriratába: «Sigel der Goldsmide in Casscha 1479» iktatott művészpaizs ékesen szól az egyesülésről. Maga a pecsétlő készítésének is az oka az együlés volt s azt a közös czéh rendelte meg.*

1514-ben az úrnapi körmenetben együttesen vesznek részt.**

1519-ben a Molerzech tesz tilalmat János képiróra. «1519. Vorbot der Molerzech. Am Donnerstag noch Innocentum hat dy gancze erbare czech der moler eyn vorbot gethon of fl. 6. bey dein meister Hanusz moler, Alexander molers edem bys zum rechten. Actum hora 3 circa pulsum vesperum.»

A képiró műhelyekben segédekkel (geselle) dolgoztak, a miről az alábbi adatok szólnak:

«1504. Eadem die (t. i. am Sonnobent vor Invocavit) hat eyn vorpot gethon Livkach, der des master Lorencz molers dyner gewest ist, auf dy selbigen güter desselbigen master Lorencz molers von wegen den. LXXV lydlon.» A lydlon munkabért jelent.

«1520. Am mytvoch in vigilia omnium sanctorum hat meister Steffen

* Br. Nyáry Albert «A heraldika vezérfonala» című művének 88. lapján a pecsétlőhöz fűzött következtetések tarthatatlanok. A művészpaizsnak az ötvös czéhhez nincs semmi köze.

** Történelmi Tár. 1887. 786. lap.

schlosser eyn vorbot gethon auf allen czewgk und geredt (= geräthe, szer-
szám) des Endres *molergesellen* newlich vorschiden.»

«1521. Feria sexta aute dominicam Judica. Cristoff eyn *molergesell* er-
langt of meister Simon moler fl. 1½ czw czalen in 3 tagen *lydlon*. Von wegen
des wberigen geschee eyn recht.»

1518. Feria rexta post octavas Corporis Christi. Meyster Anthoni Sche-
rer ist frey geteylt worden durch recht von den *moler gesellen und goltschmyden*
des mortschlagés halben im Spytal. Zunder von seyner wort wegen sullen dy
herrn des rottis yn stroffen noch irem erkantnuss.» Ez adat szerint az 1518.
évben az úrnapiján tartott közös czéhlakomán vagy hasonló alkalommal a kép-
író legények összeverekedtek az ötvösökkel.

A képirók munkásságáról, képek megrendeléséről gyakrabban tudósítanak
a jegyzőkönyvek.

Mátyás mester 1472-ben egy Trium regum táblaképen dolgozik. «Meyster
Matis der moler hot inpekant, das er schuldig ist dem erbarn Stenczel schneydern
fl. 2 minus ort 1, dofor versetzt er im eyne *toffel Trium regum*, wenn er dy
auspereyt und dy verkewffen mög, so soll Stenczel schneyder der erste sein
czu dem gelde umb seine scholdt. Dorczu hat Stenczel schneyder seyner willen
gesaczt und hot im dorczu tag gegeben. Actum feria 3 crastino beati Francisci.»
A mester képét alighanem az egyik kassai szerzetes kolostor vásárolta meg,
mert 1475-ben szó van «der heiligen drei kunige olter in dem closter.»

Ambrus képiró 1496-ban sz. János képének megfestésére kötelezte ma-
gát, «am tag Sancti Stephani prothomartiris» megosztóván Schnell Elekkel, s
megegyezvén, hogy «vor (= für) dy leczten 76 flor. soll Ambrosius eyn *toffel*
Sancti Johannis machen von fl. 50, dy wbrigen 16 gulden soll er umb gottis
willen geben.» Ez a kép talán egy a megmaradt sz. János oltárképpel.

1499-ben Simon mester Miskolcz városa részére fest: «Feria sexta post
octavas Corporis Christi. Philip Thamas de Myskolcz super Simonem pictorem,
ut *vel thabulam* appromptuet, vel ipsis pecuniam levatam reddat in quindena.
Sed notandum: quia prius in Myskolcz super ista causa concordatum fuit per
medium duorum indicum et Georgii Swarcz consuli etc., prout ipsis patet.»

Simon 1509-ben zászlót fest a sz. Lénárd kórház számára. «Feria tertia
aute Urbani. Master Simon moler hat erlangt auf dy Kwncz Ambroschin fl. 3.
von wegen der **fan**, dy her (= er) gemacht hot czw Sant Lenhart.»

Lőrincz megrendelői szintén a sz. Lénárt egyház és Póka Mihály. «1504.
Vorbot herr Ambrosi Kwnszesz. Am Sonnobent vor Invocavit hat her gethon
eyn vorpot auf des master Lorenz molers gütter, alle von wegen fl. 5, dy her
schuldig ist Zenth Lenhart.»

«Feria secunda post Mathie apostoli auf dy gütter des master Lorenz
molers von wegen etlichs geldes, das her ym auf *eyn bild* geben hat.»

Kristófnál a vathai (Borsod várm.) nemesség rendelt meg 1525-ben egy
táblaképet: «Vorbot Koncz Albyrt de Watha. Am achten tag corporis Christi
hat Török István eyn vorbot gethon instott der edellewt von Watha of das
haus Cristoff molers von wegen eyner *toffel*, dy er den edelleuten *molen szol*,
bis czwm rechten, actum hore 12 cum scitu d. indicis.»

Kassai képirók a codexek miniálásával is foglalkoztak. «1492. Vorbot Niclas moler. Am tag Sancti Jacobi hot er verboten eyn *meszbuch* zu Vrban moler.»

Képmegrendelésről szól 1505. évi adatunk, mely szerint «das *pild*, das dy Oppiczerei gelossen hat *czu machen auf das Altar sanctorum Petri et Pauli*, das soll der herr Hanns Oppiczerei lassen machen sat.»

Güntert Mihály kassai kereskedő 1516-ban végrendeletében két képet ajánlott fel a sz. Erzsébet egyháznak. Az egyik, a Mária látogató oltára, korrunkra maradt. Vajjon elkészült-e a másik kép, arról felvilágosítást nyújthatna a templom alapítványi könyve, mely lappang vagy elveszett. A könyvről 1508-ban van utoljára szó, a mely évben a Güntert nevének első férje, Zimmerman János által tett alapítványról a városi jegyzőkönyv ilyképpen megemlékezik: «alz den yn den *Kyrchenbuch Sancte Elizabeth* clerlichen begriffen ist.»

Güntert rendelkezéseinek végrehajtóit a városi tanács 1523-ban, illetve véglegesen csak 1526-ban oldotta fel; így tehát feltételezhetjük, hogy a Mária oltár az 1516—1526. évek között készült. Ez éveken belül Tamás mesterről két feljegyzésünk van, melyek benne gyanítatják a Güntert-féle oltár mesterét. Az egyik 1524-ben kelt: «Feria sexta aute Invocavit. Item Michel eyn moler of mester Thomas erlangt fl. 2. d. 15 *hyllon*.» 1525-ben pedig arra a pénzre tesz tilalmat Mátyás esztergályos, a mely Tamás képirónak végzett munkája után járna a templomatyáktól: «Am dynstag vor Fabiani hat Mathes dressler eyn vorbot gethon off das gelt Thomas molers, das ym dy kyrchenfetter geben sollen, bis zcwm rechten. Actum hora X-a prandii cum scitu d. iu dicis.» Kétséget kelt azonban, hogy az oltáron a képfaragó munka, hogy úgy mondjuk, az előkelőbb, — s kérdés, vajjon Tamás képiróval azonosítható-e Tamás képfaragó?

A dóm Mettercia oltárképének szintén csak donátorát sikerült megállapítanunk. A képen az 1516. évszám van s első helyen sz. Bertalan, mögötte pedig sz. Kozma és sz. Dömjén, az orvosok és *gyógyszerészek* örszentje, a mint attributumaikból is kitűnik. A képet tehát Czottmann Bertalan kassai gyógyszerész rendelte meg, annak az emlékére, hogy a jelzett évben gyógyszerterát vejenek átadta.

A képirót a képfaragóval a városi jegyző gyakran felcseréli, annak jeléül, hogy egy czéhbe tartoztak; mint 1496-ban «Johannes schnyczer alias pictor» és Nicolaus pictor alias sculptor»-t.

1506-ban Nagy Balázs farbmacher, 1528-ban Márton «farbmacher» élt.*
Kassán, 1902. november hó 22-én. *Kemény Lajos.*

VII. TAKÁTS SÁNDOR: DONNER SZOBRÁSRÓL ÉS A SÜTTŐI MÁRVÁNYRÓL. Ismeretes, hogy *Donner György Rafael*, a jeles szobrász, egy ideig Eszterházy Imre esztergomi primás szolgálatában állott. Mint ilyen nemcsak szobrászattal, hanem építési tervekkel is foglalkozott. Így például

* Az Arch. Értesítő mult számában 332. l. «Felsőmagyarországi képfaragók»-ról irt cikkemben szó van, hogy Alexander schnitzer Kittlich Jánosra tilalmat vetett. A tilalmazott tárgy nem zeyde, hanem a táblaképhez szükséges *creyde* (= kréta)

Donner építette az *«alamizsnás sz. János» tiszteletére a primás által emelt kápolnát.** Maga Eszterházy primás is elismeri és dicséri ezen építés körül kifejtett buzgóságát. Úgy látszik e kápolna építése birta rá Donnert, hogy az esztergomi hegyekben alkalmas építési anyag után kutasson. Kutatásai közben *Süttőn* gazdag márványanyagra talált. A fölfedezés nagy örömet keltett a primási udvarban, mivel eddig mit sem tudtak a hegyekben rejlő, kitünő minőségű márványról, s mivel azt hitték, hogy a márvány kiaknázása nagy hasznot fog hajtani. Maga Donner is azt remélte, hogy a márványbányák megnyitása nemcsak az érsekségnek, de a közjónak is javára fog szolgálni. Mivel Eszterháznak a bányanyitáshoz és a márvány kihasználásához értő embere nem volt, s mivel nem is akart nagyobb összeget kockáztatni, elhatározta tehát, hogy márványtelepeit Donner szobrásznak adja bérbe. Donner kapott a kedvező alkalmon, s 1734 május 31-én közte és a primás között a szerződés létrejött. Eszterházy primás az egyesség elején elmondja, hogy a süttöi márványtelepet, melyekben többféle, s a legkiválóbb minőségű márvány bőségesen található,** Donner György, a kitünő szobrász fődözte fel. *«Posteaquam — írja az érsek — Deus et natura beneficium illud in bonis nostris Archiepiscopali bus ac montibus supra possessionem nostram Archiepiscopalem Süttö adjacentibus tribuisset, quod in iisdem varium, idque speciosum et laudatissimæ qualitatis marmor in abundantia habeatur, cujus recenter reperti atque exquisiti potissimum structura et ædificium sacelli in honorem Sancti Johannis Eleemosynarii per nos isthic extracti, occasionem præbuit, providusque et in arte sua admodum peritus ac virtuosus vir Georgius Raphael Donner statuarius per solertem indagationem author fuit!»* Ezután elmondja az érsek, hogy eddigi szolgálatai s kiváló érdemei fejében a most felfedezett márványtelepeket, s a régi elpusztult közönséges kőbányát Donnernek s társainak adja bérbe 24 évre a következő feltételek alatt: az első hat évben 75, a második hat évben 100, és a többi 12 évben pedig 150 rajnai forint bért fizet évenként. Italmérsi joga nem lesz. Fát mérsékelt áron kap. Munkásokul lehetőleg az érsekség jobbjait köteles alkalmazni. Az érsekség részére esetleg szükséges márványt ingyen köteles átengedni, s csupán az előállítási költségeket kapja meg. Ettől eltekintve úgy itthon, mint a külföldön szabadon értékesítheti a kiaknázott márványt. *A két szobából álló műtermet, melyet az érseki kertben hű szolgálatai fejében, s derekasan teljesített munkái fejében emeltünk, mint épületeinknek igazgatója (ædificiorum director), a bérlet egész ideje alatt megtarthatja; s mint szabad kurialis telket birhatja.* Letelvén a 24 év, úgy a márványtelepek, mint az említett régi elhagyott kőbánya visszaszállnak az érsekségre, de ha újra bérbe adnák azokat, Donner Györgynek elsőbbségi joga leszen azokra. Ámbár eme szerződéssel az érsekségben következő utódokat nem lehet lekötni, mindazonáltal, mivel sehogy sem kell félni a márványtelepek teljes kiaknázásától; mert hisz maga

* Közös pénzügyi levéltár: Hung. 1736. máj. Eszterházy primás írja ezeket: *«Tum vero attentis etiam fidelibus servitiis et zelosa industria, quibus præfatus virtuosus statuarius Georgius Raphael Donner, tum in extruendo præfacto divo Joanni Eleemosynario sacro sacello, velul totius operis assiduam directionem gerens»* etc.

** Ugyanott: *«varium, idque speciosum et laudatissimæ qualitatis marmor»*

a Gerecse hegye egy mérföldnyi területben márványt tartalmaz, s egész várost lehetne márványból építeni, a nélkül, hogy hiánytól kéne tartani: azért bizony lehet hinni, hogy a későbbi érsekek is fentartják ez üdvös s a közjóra nézve is fontos szerződést. S hogy Donnernek semmi aggodalma se legyen, megengedtetik neki, hogy eme szerződésre a királyi megerősítést is kieszközölje.¹

A királyi megerősítésért Donner maga folyamodott.² Folyamodásában ő is elmondja a süttői márványtelepek fölfedezésének körülményeit, s kijelenti, hogy jelentős költséggel és munkával az országra nézve hasznos és jövedelmező intézményt akar létesíteni, s ez alapon kéri a királyi beleegyezést.

Donnernek kérelmét 1735 ápril 22-én a magyar kancellária is támogatta.³ 1736 február 22-én pedig a magyar kamara is fölír mellette. Mindezek alapján aztán 1736 május 26-án az udvari kamara is kimondja, hogy a kérelmezett királyi megegyezés megadásának mi sem állja útját.

Bár minden kormányzék ajánlotta őt, azért még a királyi ügyek igazgatójának véleményét is kikérték. Reviczky János Ferencz aztán ékes szavakkal kifejtette, hogy nemcsak helyes, hanem szükséges dolog is az engedély megadása. *Az állam haszna és fénye — úgymond — megkívánja, hogy a művészetben jártasakat, főleg a kiválóbbakat, a tehetségeket s magát a művészetet is ápolják s támogassák.* Azokat pedig, kik tehetségüket kiváló munkákkal már bebizonyították, jutalmakkal is kell ösztökélni, hogy hasznos és üdvös céljuk mellett megmaradjanak. Ezen az alapon ő is melegen ajánlja Donner szobrász kérelmének teljesítését.⁴

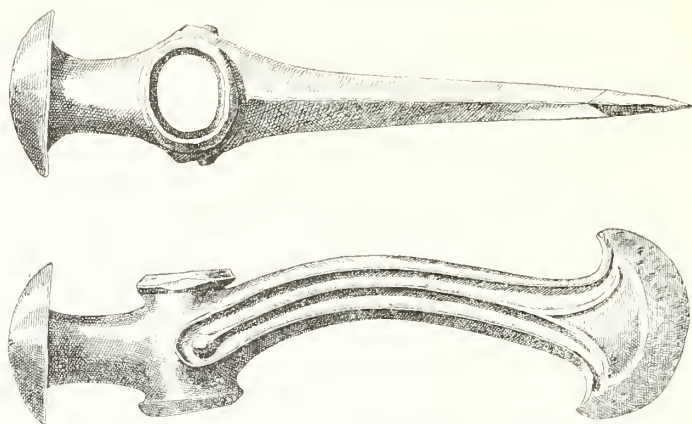
Dr. Takáts Sándor.

¹ Kelt Pozsonyban 1734. máj. 31. Aláírva: Frater Emericus (t. i. Eszterházy Imre).

² Közös pénzügyi levéltár A folyamodás kelet nélküli, aláírva: «Georgius Raphael Donner statuarius».

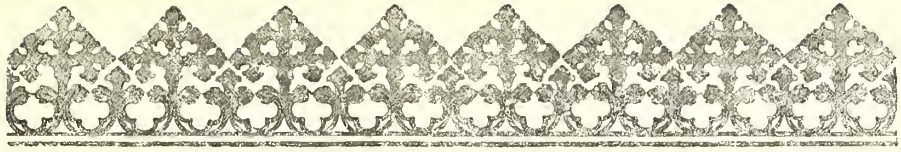
³ Ugyanott: átirata az udvari kamarához.

⁴ Ugyanott: kelet nélkül.

ŐSKORI BRONZCSÁKÁNY (1/2 n.)

Tágfalváról (Szolnok-Doboka m.) gr. Teleky Domokos gyűjteményében.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 28-án tartotta rendes havi ülését a M. Tud. Akadémia heti üléstermében. Jelen voltak dr. Forster Gyula elnöklete alatt Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Gohl Ödön, dr. Réthy László ig. választmányi tagok, továbbá Szily Kálmán, Gyulay Pál, Szinyei József, Hermann Ottó, Tóth Béla, báró Nyáry Albert, dr. Sebestyén Gyula, Lipcsey József, dr. Finály Gábor, dr. Márton Lajos, dr. Pap Károly, dr. Mahler Ede, Simonyi Zsigmond, Négyesy László, Zsolnay Gyula és számos más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, első sorban üdvözli Nagy Gézát a m. n. múzeumnál történt előléptetése alkalmából. Ezután *Nagy Géza* tartja meg értekezését a hun-székely írásról, illetőleg a rovásírásról. Nagy Géza elmondja, hogy a székelyírást az a körülmény kerítette ismét napirendre, hogy a nemrég elhunyt Király Pál, Tar Mihály személyében olyan élő embert talált, a ki a rovásírást még ma is a hagyomány alapján tudja. De bár Tar Mihály az apjától s az megint az apjától tanulta el a rovásírást, ez még nem dönti el a kérdést, hogy valamelyik ős nem irodalmi úton jutott-e ehhez az íráshoz, a mely a xvii. század folyamán a protestans papok, professzorok és tanulók közt általánosan el volt terjedve s a külföldi egyetemeken titkos írásként szélteben használták. Nagy Géza annak bizonyítására, hogy a székely írásjegyek ősi hagyomány s nem hamisítás a renaissance korából, argumentumait három csoportba foglalta. A magyar az írásra vonatkozó ismereteit nem mai hazájában tanulta, hanem már magával hozta ide, a mint az ír, a betű s a könyv szavak bizonyítják. Az ír szó megfelel a török jaznak, mint az ökör s a tenger a török öküznek és dengiznek felel meg. E szavak mindabból az r-ező török nyelvből származhattak át, a melyet az újabb kutatások nyomán a hun-bolgár nép nyelvének tekinthetünk. A betű szó a különböző török-tatár dialektusokban: bitik, bicsik, betik, bitü, beti formában írás, könyv, okirat, jelentésben fordul elő; de e bit, bics eredetileg olyan betűt jelentett, a melyet metszettek vagy vágtak. A könyv szó török közvetítéssel a kínai kín, írást jelentő szóból támadt. Ezekhez sorakozik a tiszta magyar rovás szó, a mely rabisch, rabuse, rabos, ravas, rhavasi formában úgy osztrák, mint balkáni szomszédainknál általán használatos s mintha olyanformát bizonyítana, hogy a rovásírás valamikor sokkal divatosabb volt, mint ma képzelünk. A székelyek különös írásáról már a xiii. században van említés, s mint azt Mátyás király ítélő mestere, Thuróczi János följegyezte, a székelyek a betűket: «nem tintá-

val papirosra festik, ha botokra való metszés mesterségével rovás módjára használják». A székelyírás legrégebb ismert emléke, a különben csak másolatban fönmaradt csik-szentmiklósi fölirat, úgy általános jellegével, mint egyes betűivel emlékeztet a mongolföldi és szibériai, úgynevezett Jeniszej és Orkhon menti ó-török föliratokra, a melyeket csak 1894-ben fejtettek meg a dán Thomson s az orosz Radloff. Mind a két írás, az ó-török s a székely egyaránt jobbról balra halad, hisz metszeni fára nem is lehet másként, s mind a kettőben az egyes szavakat egymástól a szavak fölé rakott pontok választják el. Az ó-török írásban harmincznyolcz betű van, ebből csak négy a magánhangzó, a többi mind mássalhangzó. A mássalhangzók között al- és felhangu magánhangzókhoz kapcsolódó betűket különböztet meg. A székelyírás harminczhárom betűjéből kettő: a felhangu sz s az alhangu n teljesen azonos az ó-török írás megfelelő betűivel. Azonkívül többé-kevésbé még kilencz betűnek: az o, ü, k, g, t, s, sz, u, r-nek rokonsága mutatható ki. Mindebből az következik, hogy a székelyírásjegyek ősrégiek, de ez írásrendszeren a latin írásmód sokat rontott s rovásjellegétől majdnem teljesen megfosztotta. *Gerecze Péter* véleménye szerint, bár a székelyírást az Árpádok korabeli krónikák s a xvii. században Gelei Katona István is említik, de ha áll az, a mit Nagy Géza említ, hogy az ó-törökben s következőképen a székelyírásban is külön al- és felhangu mássalhangzók vannak; akkor a legrégebb nyelvemlékek szerint, a melyek a ragozásban még az al- és felhang között nem tesznek különbséget, a rovásírás koholmány. *Sebestyén Gyula* a hagyományok fönmaradását fejtegeti, úgy hiszi, hogy a székely s általán az erdélyi háziipar emlékeiben kell a rovásírás nyomait kutatnunk. Nagy Géza válasza s *Kunváry Fülöp* rövid felszólalása zárta be a vitát, mely szerint határozott eredmény a további kutatásoktól várható. Titkár fölolvassa a Magyar numizmatikai társulat levelét, melyben megalakulását jelenti s erkölcsi támogatást kér. A választmány örömmel fogadta az új szaktársulat megalakulását s annak elnökségét átiratilag üdvözli. *Marczián Julián* honvéd szazados Deésen (ajánlja dr. Finály Gábor) a társ. rendes tagjává megválasztatván, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Gerecze Péter és Halaváts Gyula vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT decz. havi rendes ülését 28-án d. u. 5 órakor ezuttal kivételesen a M. N. Muzeum lépcső-csarnokában tartotta meg, miután a Hunyadiak gyulafehérvári síremlékeinek másolatai itten vannak elhelyezve s a társulat most már második ülésében foglalkozik ezen emlékek ügyével. Jelen voltak: Báró Nyáry Jenő elnök, dr. Forster Gyula másodelnök, Fraknói Vilmos püspök, Thaly Kálmán, Huszka József, Halaváts Gyula, dr. Éber László, dr. Boncz Ödön, Vásárhelyi Géza, dr. Gohl Ödön, dr. Gerecze Péter, Kunvári Fülöp ig. választmányi tagok, továbbá báró Nyáry Albert dr., Möller István műépítész, dr. Finály Gábor. Lipcsey József pénztárnok, Strobl Alajos és Tóth István szobrászok, mint meghívott szakértők és a titkár.

Elnök távozni levén kénytelen s az elnöki széklet *Forster Gyula* másod-

elnök foglalnán el, hivatkozva a május hó 27-iki ülésnek a Hunyadiak síremlékeit illetőleg e helyt folytatott tárgyalásaira, figyelmébe ajánlja a jelenlevő szakférfiaknak, hogy a Hunyadi János síremlékére vonatkozólag fennálló hagyományt csak az esetben helyezhetjük figyelmen kívül, ha annak helyébe a történelmi és archæologiai kritika által igazolt valóságot állíthatunk.

Ezután *dr. Veress Endre* tartotta meg értekezését a Hunyadiak síremlékeiről:

I. Mátyás király a küküllőmegyei Zsitve és Bolgács nevű birtokokat azért adományozza a gyulafehérvári székesegyháznak, «melyben — úgymond — atyja Hunyady János kormányzó, beszterczei gróf, testvére László és más boldog emlékü vérokon nyugszik», hogy ott, «azon oltáron, mely elébe testeik temetve vannak, naponként egy énekes és egy olvasó misét végeztesen» a prépostság. Az idők folyamán látták ott s említik a sírokat: Janus Pannonius, Szapolyai János erdélyi vajda, Oláh Miklós esztergomi érsek, az olasz Giovanandrea Gromo, somlyai Báthory István, a lengyel király unokaöccse s egyszázad mulva (1685-ben) az erdélyi Kreckwitz György földrajzi író.

Mint tudjuk utóbb a székesegyház és benne a Hunyadi síremlékek is több ízben feldulattak s romjaiból csak a XVIII. század elején kelt ki ismét, midőn báró Sztojka Zsigmond, erdélyi kath. püspök, 1753-ban restauráltatta. A szanaszét heverő síremlékeket utódja Bajtay József báró állíttatta újból fel 1766-ban a tudós Szeredai Antal kanonokkal. A ki ezen munkálatokról hátrahagyott munkájában megjegyzi, hogy «semmi írás vagy jel nem találtatott, sem külsőkép, sem belsőleg, annak felbontása után» a mi a közvéleményt igazolta volna, hogy az Hunyadi Jánosé. Így tehát későbbi avatatlan kezek műve, hogy az egyik emlék vánkosára a kormányzó, a másiknak oroszánjára, — tehát egészen szokatlan helyre, — fia, Hunyadi László neve vésetett.

Szeredai után, mintegy száz évvel, 1852-ben Kőváry László, 1868-ban pedig P. Szatmáry Károly jegyezte meg, hogy a Hunyadi János nevével jelölt síremlék «fedélzete — sokak véleménye szerint — újabb mű lenne aljánál, s hogy a tumba nem is a kormányzóé, mert rajta oly jelek vannak, melyek a véleménynek inkább ellene, mint mellette szólnak.» *Veress Endre dr.* szerint a legrégebb Hunyadi János öcsésének síremléke. Kétségtelenül eredeti, autentikus XV. századbéli mű, még ha 1440-es évszáma és minusculus felirata nem igazolná is. Hibátlan csúcsíves stylu, művészi becsü munka, mely nemes arányaival, jól mintázott alakjával és címerképeivel teljesen korára vall.

A Hunyadi Lászlónak tulajdonított síremlék, nem XV. századbéli, hanem a János királyé, mit a korona diadémjének az alak fején ma is látható töredékei is igazolnak.

A Hunyadi János-féle síremléken levő alak, tényleg a kormányzót ábrázolja. Csakhogy a tumba, — úgy a mint reánk maradt, — nem egykorú, hanem a XVI. század közepéről való, vagy átalakított mű és Castaldó olasz tábornok készítette 1551 nyarán, midőn az ország s a korona átvétele végett Erdélybe jött. Ezen adatot *Du Puy Péter* francia történetírótól tudjuk, a ki 1659-ben Martinuzzi György barátról írván tanulmányt, megjegyzi, hogy ennek hulláját Hunyadi János kormányzó síremléke mellé temették, «mely síremléket Castaldó

állíttatott fel akkoriban ujonnan — Ferdinánd megbizásából ; miután a régi eredeti emlék már nem volt meg teljesen és fedőlapja megromlott.» *Veress* e restaurált síremlék művészetét is kimutatja a reá vésett mesterjegy után, — az 1579 márczius hó 24-én elhunyt Seres János kolozsvári szobrászban. A tumba két hosszú oldala csatajelenetet ábrázoló domborművével a kormányzó eredeti régi sírládájáról való, melyet már Kreckwitz is leír.

Möller István kimutatja a sírkő gipsz-másolatán, hogy az a xvi. században után lett faragva s így nem az eredeti xv. századbeli mű. Fontos körülménynek tartja még, hogy mindhárom síremlék kőanyaga ugyanazon mészkő. *Strobl Alajos* és *Tóth István* szobrászok osztják ezt a nézetet.

Boncz Ödön ragaszkodik régi álláspontjához, hogy az alak teljesen a xvi. század második feléből való s így nem lehet a kormányzó eredeti síremléke. *Éber László dr.* szintén ragaszkodik a májusi ülésben vallott nézetéhez, hogy t. i. a Hunyadi János kormányzó kivésett alakja el van cserélve s jelenleg a László sírládájának tetejét képezi. *Dr. Szendrei János* véleménye szerint az összes viselettörténeti s fegyverzeti adatok a leghatározottabban igazolják, hogy a Hunyadi János névvel jelölt alak a xvi. század második felében készült, s így a kormányzóval nem egykorú. Lehet, hogy a *Veress* által idézett francia authornak igaza van, de ábrázolhat ez az alak más erdélyi fejedelmet is a xvi. század végétől, vagy a xvii. század elejétől.

Elnök a vitát bezárja. A kérdés azonban még mindig nem tekinthető végleg eldöntöttnek.

Elnök köszönetet mond a társulat nevében Szalay Imre úrnak, a M. N. Muzeum igazgatójának a helyiség átengedéseért s egyuttal meleg hangon emlékezik meg a M. N. Muzeumnak a napokban lefolyt száz éves jubileumi ünnepélyeiről. Jelenti, hogy az elnökség ez alkalomból üdvözlő iratot intézett a muzeumhoz, mely társulatunknak bölcsője volt s mely tudományunkat, az archæológiát, a leghathatósabban segíti a mai nap is. Jelenti, hogy a társulat a jubileumi ünnepélyeken küldöttségileg vett részt. Ez ünnepélyek alkalmából való lelkes örömeinek és a muzeum iránti hálájának a társulat ez alkalommal újból is jegyzőkönyvileg ad kifejezést s egyuttal a jubileum alkalmából kitüntetett Szalay Imre igazgatót s dr. Hampel Józsefet, a régiségtár igazgatóját, melegen üdvözi.

Takáts Sándor Bécsben (ajánlja dr. Hampel József) és *Tályi Dezső* Komáromban (ajánlja dr. Cseley János) a társulat rendes tagjaiul megválasztattak.

Miután az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Boncz Ödön és Vásárhelyi Géza vál. tagokat kérte föl, — az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János,*
titkár.

A MAGYAR NEMZETI MUZEUM megülte folyó évi november 26-ikán főmállásának száz éves fordulóját. Az emlékezetes mozzanatot megörökíti egy négyszögű domborműves fémlemez az alapító nádor és Széchenyi Ferencz gróf arczképével, az ünnepségek kimagasló pontjai voltak a nádor mellképének megkoszoruzása és Széchenyi gróf természetnagyságú bronzszobrának a leleplezése.

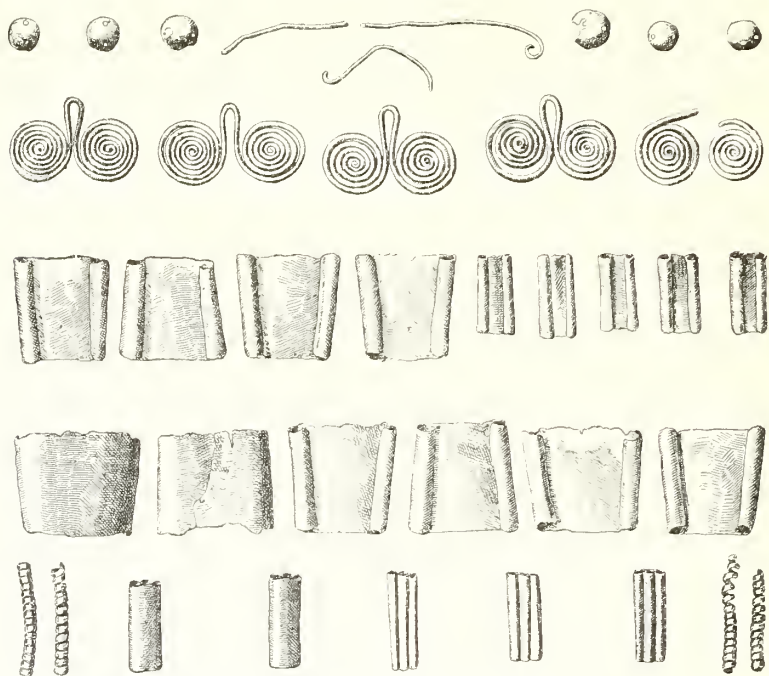
Egy diszes és gazdagon illusztrált kötet is látott ezúttal napvilágot

«A nemzeti muzeum multja és jelenje», mely az egész intézet történetéről és minden egyes osztály multjáról és jelenéről szól; irták a nemzeti muzeum tisztviselői. Folyóiratunkhoz legközelebb áll az érem- és régiségtárt érdeklő szakasz mintegy száz quarto lapon. Első fejezetében Hampel az érem- és régiségtár történetét adja, ezután dr. Éber értekezik az őskori emlékekről, dr. Mahler az egyiptomi emlékekről, Hampel az antik, népvándorlaskori és a hazai élet emlékeiről, dr. Éber ismerteti a muzeum szobrászati gyűjteményét, Nagy Géza a hadtörténelmi gyűjteményt, Gohl Ödön és Réthy László külön-külön az ő kezelésében lévő muzeumi éremcsoportot tárgyalja. Kapjuk e szakaszban az öreg Érdy János, Rómer Flóris, Pulszky Ferencz, Bitnitz Lajos, Jankovich Miklós, dr. Mészáros Károly és Delhaes István arczképét; az osztály térrajza mutatja, hogy az osztály az utolsó harmincz év óta nem terjeszkedhetett; a gyűjteménytárak képei között van egy az osztály dolgozó terméről, melyben egyúttal a szakkönyvtár van fölállítva, más képek az őskori, a római, a fegyvertári és kincstári termekről nyujtanak áttekintést; van számos érdekes kép az osztályban őrzött régiségekről, legtöbb a Delhaes István-féle becses gyűjtemény ismertetésére szolgál, végül van színes melléklet is a Franklin-Társulati nyomda háromszinrendszerében, mely a nemzeti muzeum legszebb erdélyi zománczú ezüst-övét ábrázolja.

ab.

A NEMZETI MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA 1902-ben. Botfalun (Brassó m.) a «Papdombon» rendezett ásatás eredményéből Teutsch Gyula a n. múzeum százéves jubileuma alkalmából ajándékol küldött őskori kő-, csont- és cserépmaradványokat. Különösen érdekesek a cserepek, melyeknek fölülete fehér alapon egymást metsző vagy szögben egymással találkozó egyes sávokat mutat. Ezekkel ugyanegy rétegben voltak kovaszilánkok, szerszámok állati csontokból és egy fenékö darabja. — Perecsényben (Ung m.) az osztály megbízásából dr. Éber László ásatott föl urnasírokat, melyekből kovakődarabokat és nyolcz darab cserépedényt, bögrét és tálát hozott. — A híres tószegi «Laposhalom»-ban a nemzeti múzeum megbízásából dr. Márton Lajos folyó évi július havában ásatást rendezett és ezúttal mintegy negyven különböző csont-, kő- és cseréprégiséggel gyarapította a nemzeti múzeum tószegi gyűjteményét. Az ezúttal lelt tárgyak közt legérdekesebb egy durván mintázott kis emberi fej. Más alkalommal ugyancsak Tószegen letek egy négy lábú állatot agyagból és egy átfurt agancskalapácsot, melynek lyukában még benne van a nyél szintén agancsból, ezeket és többcserépedényt dr. Márton Lajos más alkalommal gyűjtötte és ajándékba adta a múzeumnak. Ugyancsak ő hozott Tisza-Buráról, Tisza-Beőről és Abaujból származó őskori cserépedényeket. — Ároktőről (Borsod m.) dr. Bátky Zsigmond hivatalos kiküldetés alkalmával hozott a gyűjtemény számára egy őskori obsidiánnucleust, néhány állati csontot faragás nyomaival, egy kővéső csiszolt töredékét és edénycserepeket, melyek típusuk és díszítésük szerint a régibb középkorból származnak. — Hazai származású, de ismeretlen lelhelyről való igen csinos kőkalapács élfelöli darabját szereztük meg kereskedő utján. Azokhoz a hazánkban ritkán előforduló idomokhoz tartozik e példány, melyeknek külsején a tengely irányában fino-

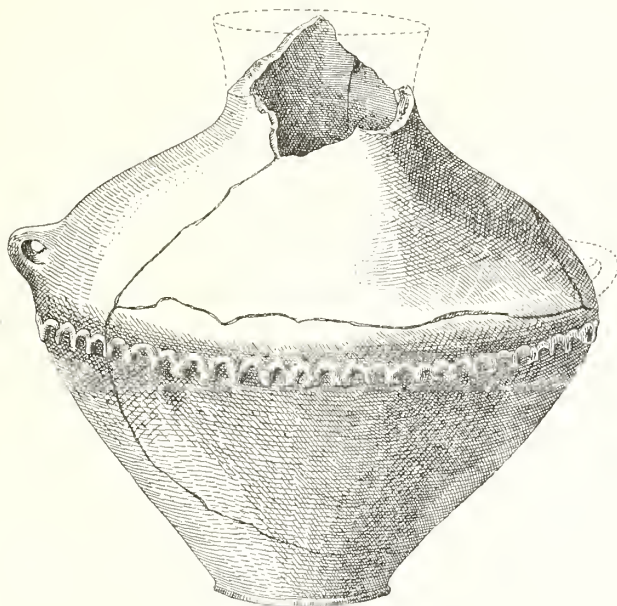
man kicsiszolt keskeny lécdísz vonul a pengén végig, a lyuk tájékán eredvén, melynek környezete a pengétől gyöngö behajlással külön válik. — Almásfűzítőn dr. Löwinger Vilmos birtokán vasúti földmunkálatok alkalmával több rendbeli urnasírok kerültek elő; a nagyobb urnákból egy 49 cm. magas két-fülű karcsúbb példányt és egy csonka négyfülű 45 cm. magas gömbölyded edényt a tulajdonostól ajándékba kapott a nemzeti múzeum. — Makóról való 10 cm. magas füles cserépkancsót ajándékozott Ágoston István. — Szatmár-megyei eredetű csiszolt kőszerszámot vettünk, mely nyilván nagyobb «gyalu» idomú szerszámából készült; mikor az kettétört, a nyél számára lyukat furtak át rajta s így kalapácscsá változtatták. — Vingáról (Bács m.) származó csiszolt

ÓCSAI BRONZLELET (PEST M.) $\frac{2}{5}$ n.

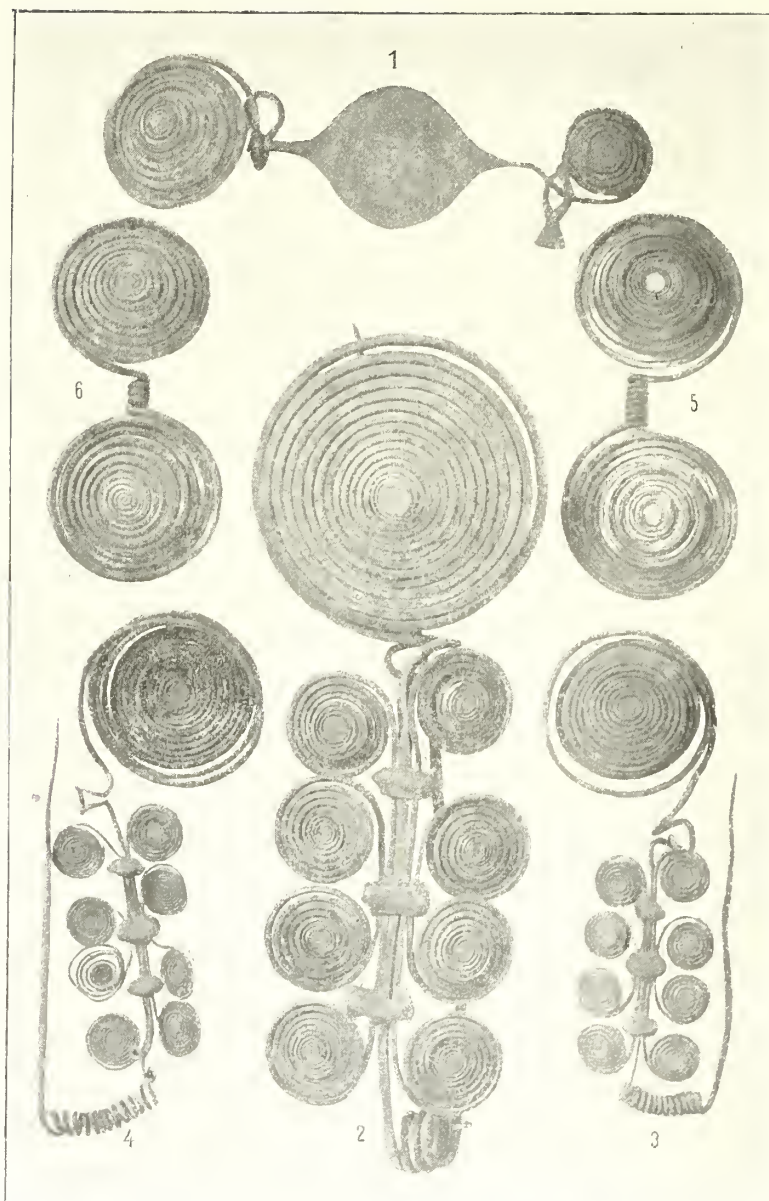
és átfurt kőbalta töredékét és egy csonka fenőkövet ajándékozott ifj. Schäffer Vilmos, Pokorny Péter pedig ugyancsak Vingáról való apró hosszukás, mintegy 4,5 cm. hosszú olvasztó tégelyt hozott ajándékba. — Csepel-Újfaluról Knöbl Károly ajándékozott a múzeumnak egy gömbölyded hasu cserépedényt és egy öntőmintát homokkőből, mely mindkét szélesebb oldalán karikák öntésére szolgált. — Bihar-Félegyházáról a Gyapoly-pusztáról hivatalos uton érdekes őskori rézleletet szerzett a múzeum. Volt benne egyenes tengelyű zömök csákány és egy hosszabb, de hajlított tengelyű csákány; az előbbinek hossza 17 cm., az utóbbié 24,5 cm. Még érdekesebb a harmadik tárgy, egy nyárs forma penge, mely tövén 2,5 cm. széles és végefelé keskenyül; mindkét végén csonka, alja lapos felső fölületén tompa gerincz fut végig, a gerincz két lejtő-én hegyesszögekbe rakott vonalkák ékítik. — Kerepesről (Pest m.) szereztünk

egy őskori rézcsákányt; egyik vége tompa, a másik éles, hossza 15,5 cm. — Állítólag Szeged vidékéről származik egy őskori rézcsákány két darabja, a nagyobbik töredék hossza 14 cm., a kisebbiké 11 cm.; a mikor a csákány ketté tört volt, mind a két részét külön-külön szerszámul használták. — Egy bel-földi, de bizonytalan lelhelyü aranykincs vétel útján került a múzeumba. Csupán két darabot lehetett megmenteni. Egyik sima négyélű nyílt végű aranykarperecz, melynek súlya 27,5 gr., a másik egy négyágú aranylemez, melynek csucsbaftató ágai derékszög alatt indulnak, három ága hosszabb, egy rövidebb, a rövid ág csúcsa táján két lyuk lehetővé tette, hogy a lemezt valami alapra erősítsék. Az egyik hosszabb kar csonka. Az ékszer súlya 17,5 gr. legnagyobb átmérője 16 cm. — Domanizson (Trencsén m.) a gróf Erdődy-féle birtoknak a községi határ felé eső szélén ez idei őszi földmunka alkalmával

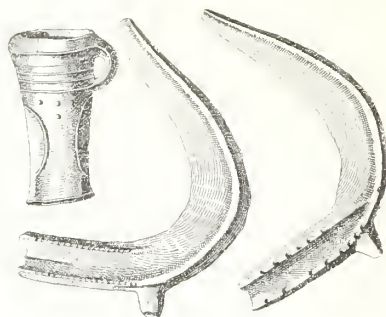

ÓCSAI URNA mintegy $\frac{1}{4}$ n.

érdekes bronzelet jutott fölszínre, melynek megmentésében elismerés illeti az uradalmi titkárt Bodó Lipót urat. Dr. Thallóczy Lajos közbenjárására gróf Erdődy Imre és neje szül. Migazzi Irma a főnkelt szellemű honleány a nemzeti múzeumnak ajándékozták. A lelet nyilván egy bronzkori család kincsestárából származik, mert legfőbb darabjai két fibulapár, egy nagyobb sodronyos díszfibula s egy más magára álló fibula. Valamennyit feltüntetjük az idecsatolt ábrákban és mivel a lemezes középtag az egyik fibulán (4.) mindkét oldalon vonalakkal díszített, a második oldal ábráját is adjuk. (4. a.) A magyarhoni bronzművesség ez ékítő tűkben fejlettsége legmagasabb fokát érte el. Volt a leletben még egy csonka köpüs véső (7.) finoman mintázott szájdudorral, a fül táján harántosan futó párhuzamosokkal, oldalát a szárnyakra emlékeztető domború szelvényekkel és közben domború csücskökkel. Végül hozzátartozik

Az 1. sz. fibula középső
lemeze hátulról

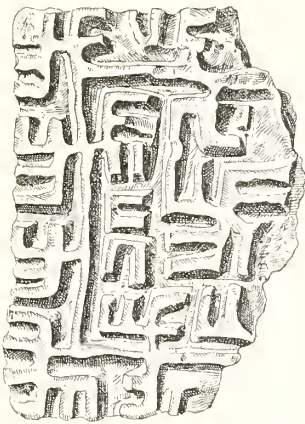

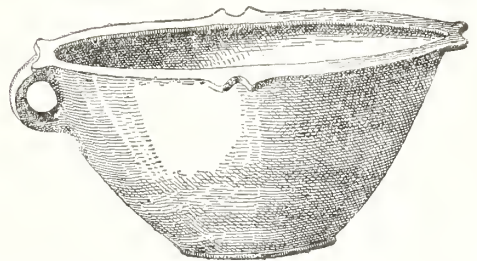
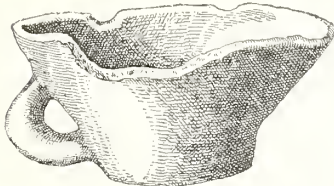
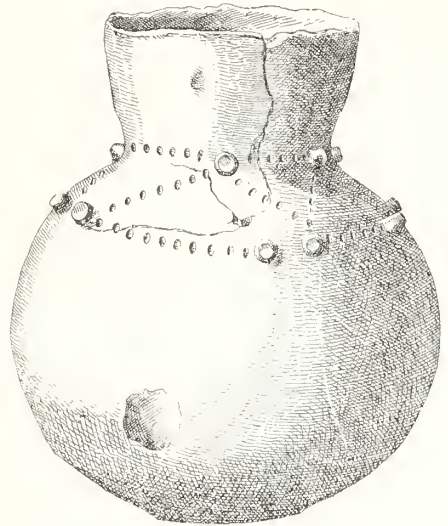
a) BATTAI AGYAGRÉGISÉGEK $\frac{1}{2}$ n.

b) BATTAI CSERÉPEDÉNYEK $\frac{1}{2}$ n.

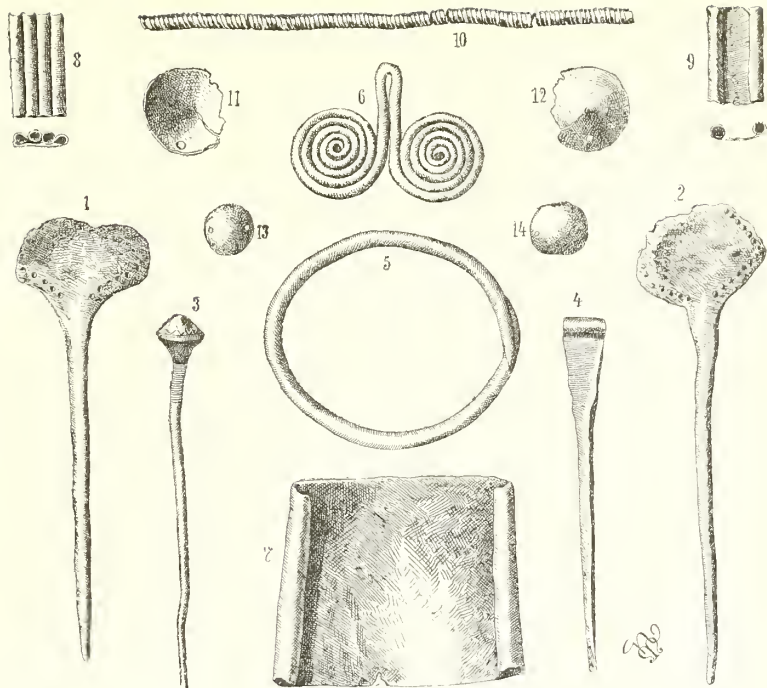
c) BATTAI BÉLVEGŐ $\frac{2}{3}$ n.

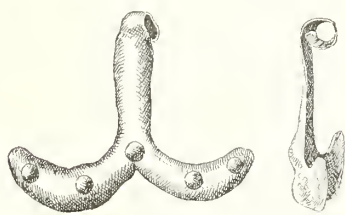
d) BATTAI CSERÉPEDÉNYEK $\frac{1}{4}$ n.

két sarló (8. és 9.) nyélbevaló karimás szélű tővel és a karimából kiálló peczeggel. — Ócsán (Pest m.) az üveghegyi dűlön az 1902. év folyamán urnatemetőre akadtak, melyből a nemzeti múzeum megszerezhetett egy nagy urnát (ábra) három cseréptörédeket és 78 db. apró bronztárgyat, melynek jellemző példányait bemutatjuk az idecsatolt kis táblán. A hengerded tekercsek (legalsó sor) a bronzpléhes csövecskék (legalsó sor), a hengerded szélű négy-szög lemezek (alulról 2. és 3. sor), valamint a kettős korongú kis sodrony-tekercsek (alulról 4. sor) s a különféle hajlású sima sodronydarabok (legfelső sor) ívek részeinek látszanak, míg a bronzpléhből készült gömbszelvényű pitykékét legfelső sor) a rajtuk rendszeren meglévő két lyukacsán át a ruházatra erősíthették. — Sajó-Vámoson (Borsod m.) az idei évben földmunkálatok alkalmával egy gyűjtélkes bronzlelet került elé, melyből a nemzeti múzeum Wille Lajos tisztartó szivességéből egy sorozatot megszerezhetett, míg más-része szerte ment. Két ízben kaptunk a leletből tárgyakat, az első szállítmányban volt egy tömör bronzkarperecz tompa nyílt végekkel, fölületét csoportokba helyezett párhuzamosok ékítik, egy szárnyas véső abból a típusból, melynél a szárnyak a penge irányában körded hajlásban összefutnak és egy hengerded pálczájú bronzcsákány. Ugyanolyan volt a második szállítmányban, továbbá volt benne két hasonló szárnyasvédő és kilencz karperecz, mely egészen szintén olyan volt, mint az előbb említett karperecz. — Battáról (Fejér m.) szerzett az intézet egy odavaló gyűjtő révén 43 db. őskori és antik régiséget. Az előbbieket közt legnagyobb számmal voltak cserépedények, hálósúlyok és volt köztük két csiszolt kőszerszám. Az antik régiségek közt említésre méltó két bronzfibula és egy csonka bronzmécses. Más alkalommal Battáról szereztünk őrlőköveket és agyagtárgyakat, melyek közt a legérdekesebb egy mintázó bélyegforma tárgy fölületén derékszögökbe helyezett kidomborodó vonaldíszekkel (*a—d.* ábrák). — Ugyancsak Battáról szerzett a nemzeti múzeum egy gyűjtélkes bronzleletet, melyből egy sorozatot ábrákban is bemutatunk. Van köztük (I.) két csinos fogas (1. és 2. ábra), melyek a magyarhoni bronzregioban divó idomokat példázzák, egyiket vonalas díszek, a másikat gömböcsők ékítik. Egy fecskefark idomát példázó csüngő ékszer fölületén is látunk ily gömböcsődíszeket (II.) Egy kis táblán (III.) ugyan-e leletből származó tűket (1.—4.) karpereczet (5.), kettős korongú csüngőt (6.), hengerdedszélű lemezeket (7.—9.), sodronyos hengereket (10.) és fölvarrásra szolgáló pitykés pléheket (11.—14.) mutatunk be, a milyenek nagy számmal voltak a leletben. Voltak azonkívül a leletben lándzsacsúcsok, karpereczek töredékei és egyéb csonka darabok. — A tolnamegyei Regölyről szórványosan előkerült s alkalmilag összegyűjtött számos bronzrégiséget szereztünk a kereskedésből. Legtöbbje őskori volt, néhányat rajzban is bemutatunk. Érdekes egy korongos tekercsű csonka fibula, melyen a végső korongon kívül ötször ismétlődik a sodronynak 8-as idomú hurkos hajlása. Hasonlóképp érdekes egy simplaidomú kengyeles fibula darabja; tűje hiányzik, de megvan az egyenes kengyel és a tű befogadására szolgáló lapos formájú visszahajlás. Egy kis szárnyas nyílcsúcs, néhány gazdagon tagozott gombos végű kések, karpereczek s egyéb tárgyak töredékei valószínűleg gyűjtélkes leletből származnak. Ugyanazon szállítmánnyal érkezett egy római

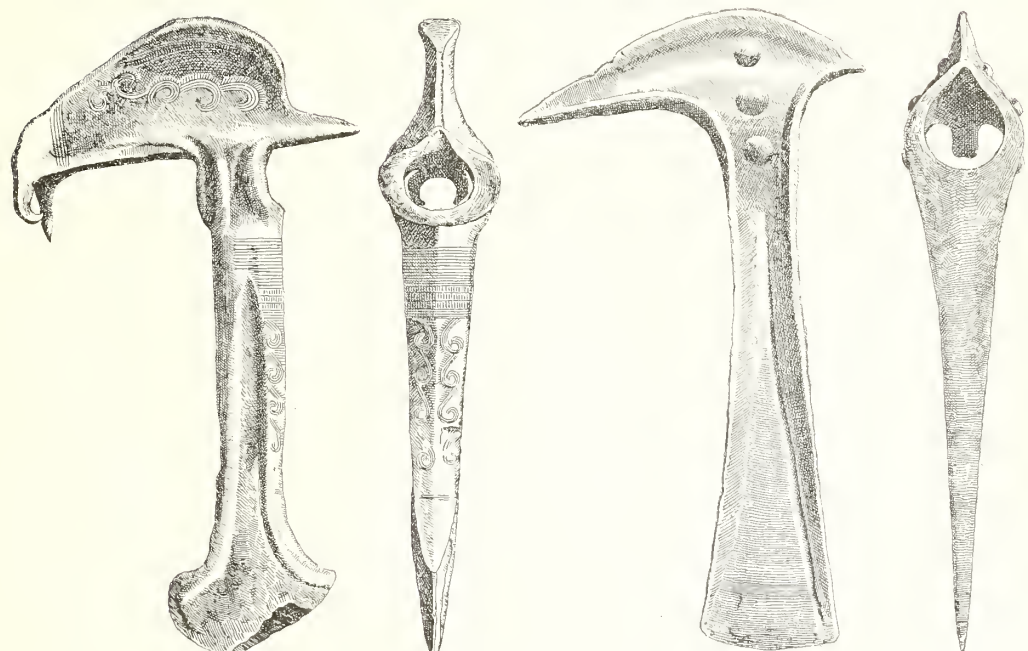

II. BATTAI LELET $\frac{1}{2}$ n.

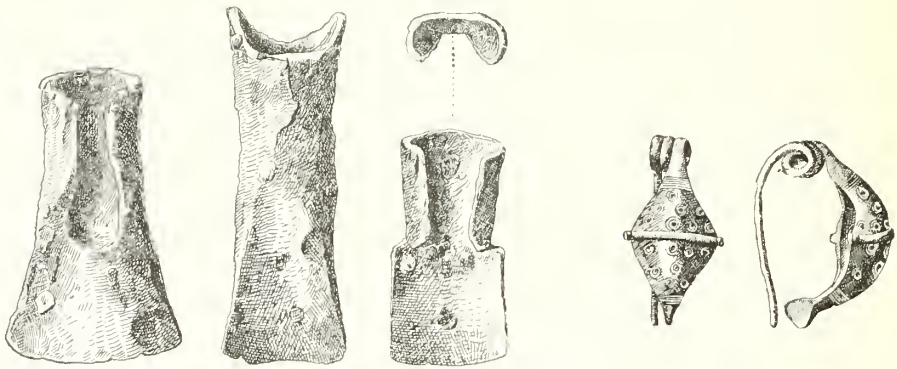

III. BATTAI CSÜNGÖDÍSZ $\frac{1}{2}$ n.

I. BATTAI BRONZRÉGISÉGEK $\frac{1}{2}$ n.

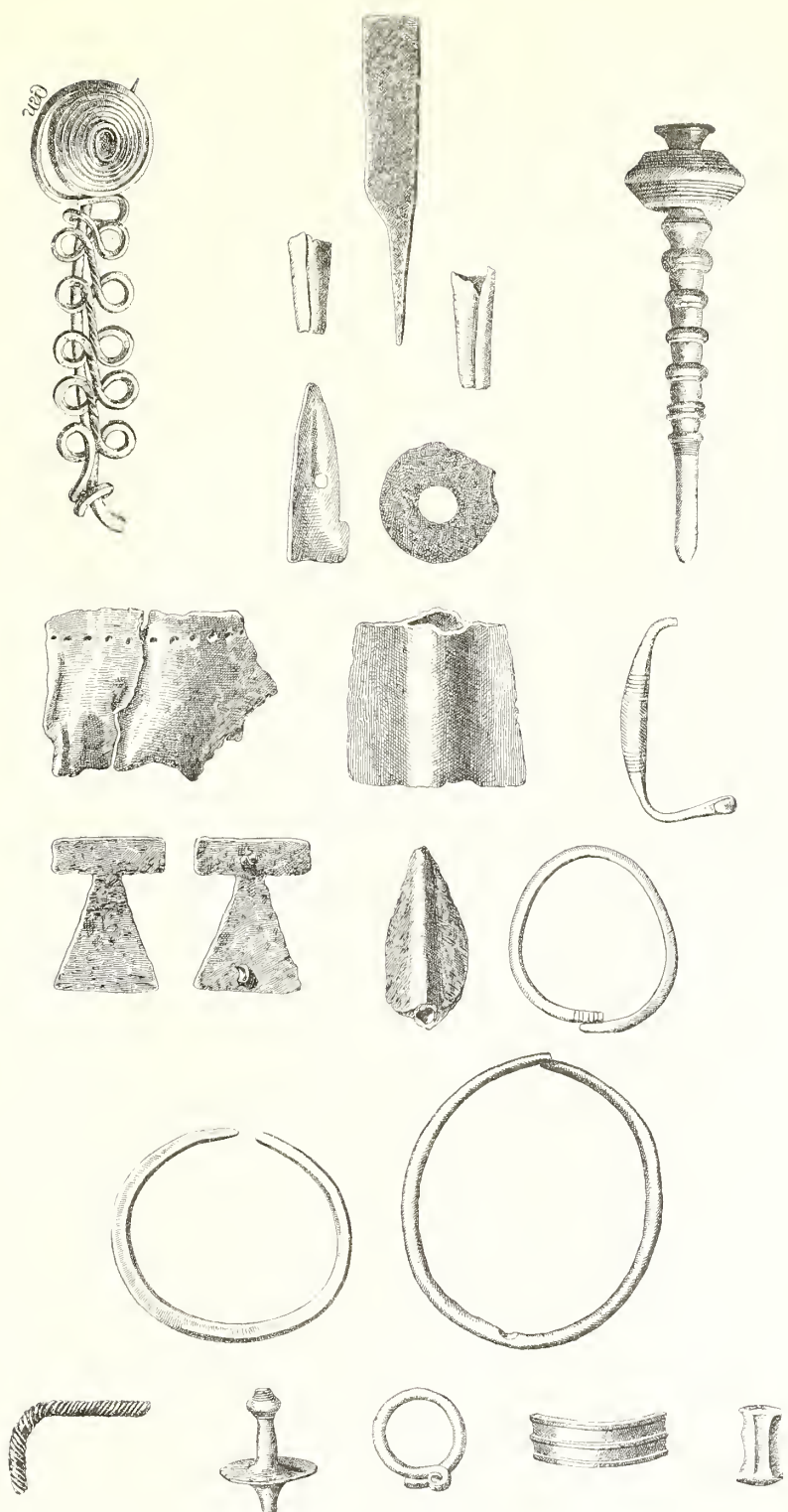
bronzkulcs és egy csonka római fibula. — Istvánfalváról (Temes m.) való köpüs bronzvésőt ajándékozott Damaszkén Arzén és Nagy-Enyed vidékéről származik egy más köpüs véső, melyet vétel útján szereztünk. — Kereskedő útján állítólag Kalocsáról származó bronzkardpengét szereztünk. A rövidebb pengék közé tartozik, hossza csupán 41·5 cm. a tőfelőli markolatba való lemezes nyujtvánnyal együtt, mely körded formában készülésből. Vele járt egy 8·8 cm. hosszú tömör bronzkup, mely lyukasztó szerszámnak látszik. — Állítólag Prahováról (Szerbia) származó bronzhorgot szerzett az osztály kereskedőtől. Egész hossza 3·3 cm., idoma annyiban tér el a rendesen kampós formájú horogótól, hogy hegyes vége fecskefark módjára kétfelé ágazik. — A nemzeti múzeum a boldogult Mihály János bakonyvidéki régiséggyűjteményéből szerzett egy hornyolt pengéjű köpüs bronzvésőt. — Hét csonka bronztöredéket a Szerémségből ajándékol kaptunk Fejér Józseftől. — Buda-

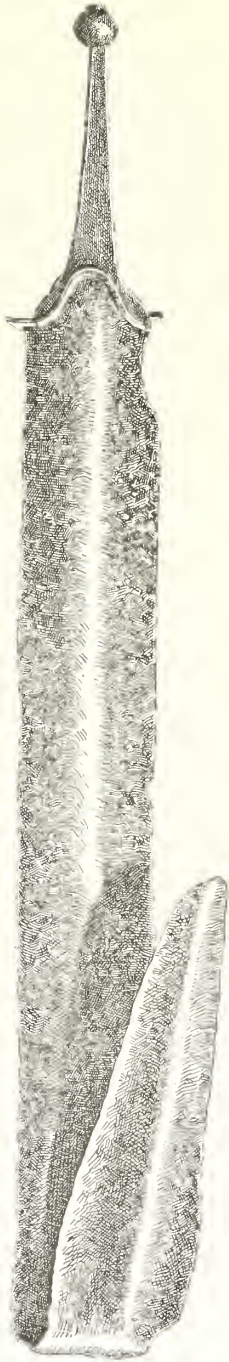
1. 2. 3.
BAKONYVIDÉKI LELETEK $\frac{1}{3}$ n.

BATTAI BRONZFIBULA $\frac{2}{3}$ n.

pesten a magy. kir. első festészeti mesteriskola kertjében előkerült tokos vésőt dudoros széllel és alatta párhuzamos léczdíszekkel ajándékba küldött Benczur Gyula. Hossza 10·2 cm. — Kereskedő útján szereztünk magyarhoni származású áttört művü csüngő dísz bronzból. Idoma legközelebb jár a Bronzkor II. kötetében ábrázolt (CXXXIII. t. 4. sz. mezőberényi lelet rokon csüngő ékszeréhez. — Új-Mindszenten (Baranya m.) lelt kacsafejű csüngő mécsesfélét ajándékozott Ország Lajos. A tárgyat lebegő csónakhoz lehet hasonlítani, melynek teste gömbölyded kerek felső nyílással, a hossz tengely irányában mindkét végén hosszúcsőrű madárfej emelkedett ki, melyek közül már csak az egyik van meg, a nyak tövén apró fül szolgált a fölakasztásra; a csőr tövéig hossza 6 cm. A tárgy idoma legközelebb jár a két szent-vidi madárfejű ékszeréhez (M. Bronzkor Eml. III. k. CCXXXVIII. t. 18. és 19. sz.). — Az aradi múzeumban Magyar-Pécskáról (Arad m.) származó négy öntőmintát őriznek vésők és csákányok készítésére; e folyóiratban Dömötör László tanár rajzok kíséretében ismertette (1902. 271—274.). Ugyancsak az ő révén szerzett a régiségosztály ez érdekes mintákról gipszmásolatokat. — Kőszegről b. Miske Kálmán egy őskori csonka agyagbálvány gipszmásolatát küldte ajándékba. —

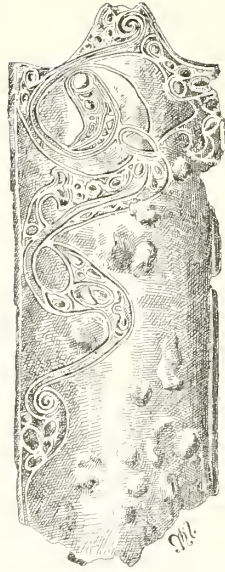
REGÖLYI BRONZRÉGISÉGEK 1/2 n.

1. a) $\frac{1}{3}$ n.

1. b) $\frac{1}{4}$ n.

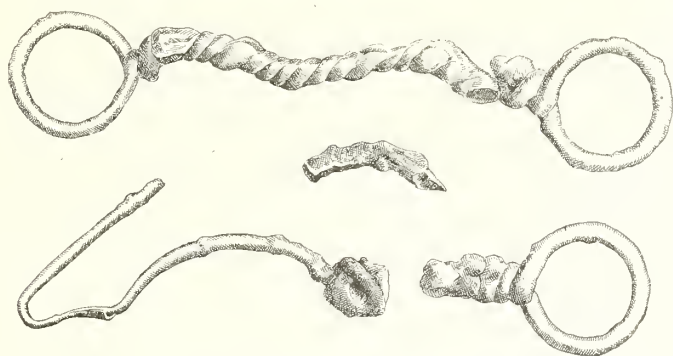
1. c) $\frac{1}{2}$ n.

2. $\frac{1}{4}$ n.

SIMUNOVECI LELET (SZERÉM M.)

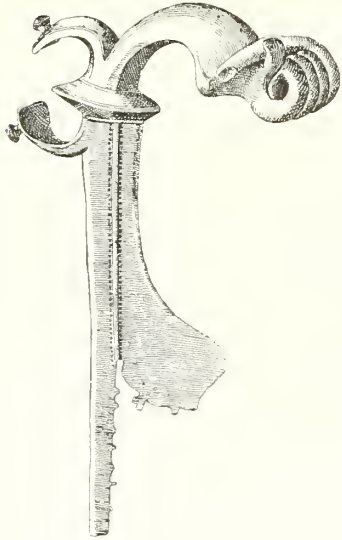
Mihálydy János az egykori bakony-szentlászlói lelkész és érdemes gyűjtő hagyatékából három hallstattizlésű vasszerszámot szerzett a muzeum. Egyik (1. ábra) tokos véső, találták Zöröktetőn, jellemző a szélének két oldali hegyes kiemelkedése. A másik kettő szintén a Bakony vidékéről származik, a hallstatti izlésben divó füles vésők kétféle változatát képviseli. Ugyanabból a gyűjteményből származik két bütykös buzogányfej bronzból. — Simunovecről (Szerém m.) La Tène izlésű sirléletet szereztünk. Volt benne egy erőszakosan meggörbített vaskard (1. a), megmaradtak töredékek (1. b) és az egyik töredéken a fejlett La Tène izlést jellemző vonalas és laposan kidomborodó díszítések (1. c). Hozzá tartozik egy 73 cm. hosszú vaslánsa (2. ábra), szárnyai keskenyek és közepgerinczén mindkét oldalán erősen kiszökő keskeny lécz domborodik ki. Volt még a leletben vassodronyú fibula, egy darab a sodrott erős vaslánczból és három 4—43 cm. átmérőjű vaskarika (3—6. ábrák). — Állítólag Fejér megyéből való La Tène izlésű vaslánsát szerzett a múzeum vétel útján, köpűje és

3—6. SIMUNOVECZI LELET $\frac{2}{3}$ n.

szárnyainak a szélei sérültek, hossza 33 cm. Talán ehhez a lándsához tartozott a lándsza póznájának egy alsó szöge; a szög vasból való és ugyanazon tengelyben álló két csúcsa van, melyet vízszintesen álló korong választ el egymástól, a felső csúcs keskenyebb, ez belément a póznába, míg az alsó csúcs erősebb és szabadon állott. — Aszárról (Komárom m.) egy vassarlót szereztünk, melynek idoma majdnem a körszelvényt közelíti meg, pengéje átlag csekély szélességű és tövén keskeny hossznegyszögű lemeze van a nyélbe való erősítésre. — La Tène izlésű kis bronzfibulát (ábra) szereztünk Battárról (Fejér m.). Teste hólyagos, külsején harántosan futó lécztaggal, fölületét pontozott körök, a két szűkülő vége táján harántosan álló vonalcsoportok ékítik. Egyik vége kéthajlású sodronnyal a tűbe megyen át, a másik végén a tű végének befogadására szolgáló szorító hiányzik, csak a kiszélesbülő lemezke van meg, melyen az rajta állott. — Kereskedő útján állítólag Erdélyből származó érdekes aranykarpereczt szereztünk, melynek két nyílt vége bikafejű, sikerült képét a n. múzeum emlékkönyvében tettük közzé. Átmérője 10.7 cm., súlya 612 gr. Volt már a n. múzeumban egy (90. l.) hasonló aranykarperecz, de a két bikafej szarvai hiányzanak rajta. — Herczeg-Márokról (Baranya m.) származó aranykarpereczt

hivatalos úton szerzett a múzeum. Az érdekes tárgyat külön értekezésben ismerteti dr. Éber László. Belső kerülete 32 cm., súlya 164,5 gr. — Egy aranykarperecz kiegyenesített végső darabját szintén hivatalosan szerezte a múzeum. Jellemző idomáról dr. Éber Lajos az előbbi aranykarpereczcel együtt külön értekezik. A töredék hossza 14 cm., súlya 110 gr. — Baracsról (Fejér m.) való egy kettős bronzsodronyból álló karperecz és valamely tektonikus czélra szolgáló bronzlemez, melyet laposan kidomborított Medusa-fej diszít, hossza 9,5 cm., szélessége 5,6 cm. — Battáról (Fejér m.) való egy szárnyas bronzfibula csonka

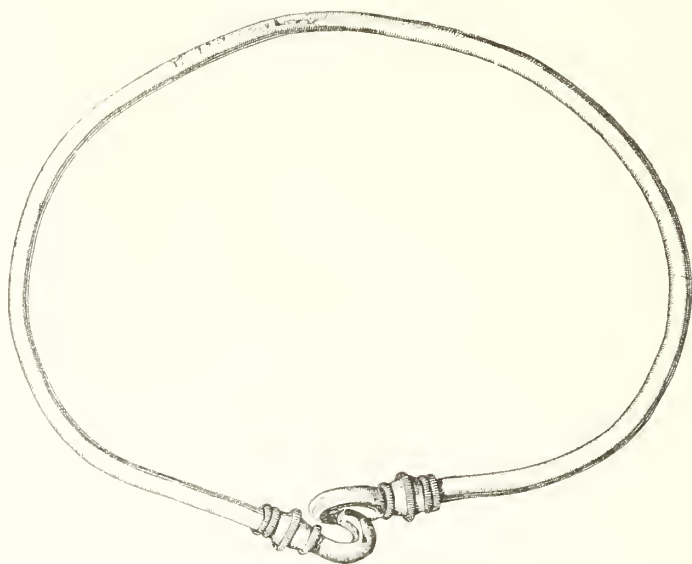
BATTAI BRONZFIBULATÖREDÉK
2/3 n.

darabja, csak a fejrésze a rugóval van meg, a tüje hiányzik, szárnyának a fala áttört módra volt diszítve, ábráját $\frac{2}{3}$ nagyságban ide csatoljuk. — Dunapenteléről (Fejér m.) hét föliratos római emléket szerzett a n. múzeum dr. Kuzsinszky Bálint közbenjárásával. Egyet dr. Kuzsinszky ajándékol adott, a többi vétel. A föliratok közt van öt, mely várja a közzétételt. — Csinos provincialis munka két satyr mellképe bronzból. A mintegy 10,5 cm. magas mellképeket egymásra való tekintettel mintázták; egyik inkább balra, a másik inkább jobbra fordul. A satyrt jellemzi a torzonborz haj, a magasra nyújtott hegyes állati fül, a bal vállát állati bőr borítja és gyümölcsköteg van a bal hóna táján. A mellképből hátra felé négyszögű simafalu bronzhüvely van, melybe farudat lehetett illeszteni, a hüvely falán átjáró lyukak szolgáltak az erősítésre. A két mellképet Ettyeken találták (Fejér m.) és jogos az a föltevés,

hogy ezek is úgy, miként a sárszentmiklósi, tétényi és somodori hasonló bronzfejek kocsi diszítésére szolgáltak. Vétel útján szereztük. — Más római kori sírok maradványait szerezte a n. múzeum Kálozról (Fejér m.). Dr. Éber László a múzeum megbízásából járt a hely színén és megmentett a sírletekből, a mit még lehetett megszerezni. A vasalkatrészek, melyek ott előkerültek, azt engedik következtetni, hogy kocsi alkatrészei voltak és azért Kálozon is ugyanolyan sír maradványaival állunk szemben, a milyen a nagy-loóki, tétényi, somodori és sár-szentmiklósi volt, melyekben a halottat kocsijával együtt temették. A kocsin kívül volt bronzmécses, voltak a leletben bronzkorsók, cserépedények, üvedények és kisebb tárgyak. — Kajászó-Szent-Péterről (Fejér m.) négy szárnyas bronzfibulát és három római cserépedényt szerzett a múzeum vétel útján. — Fejérmegyéből való kis szividomú bronzlemezket ajándékba kapott a múzeum; hossza 3 cm., szélessége 2,3 cm. — Állítólag Tolna megyéből való egy aranyékszer, mely valami tektonikus czélra szolgált. Lehajtott karimájú ovális lemez külsejét filigrán diszitmény borítja és közepét karneol kő foglalja el. Hosszabb átmérője 7,5 cm., kisebb átmérője 4,8 cm. — Püspök-Bogádról (Baranya m.) hivatalos úton antik ezüstcsatot szereztünk, melynek pántos

lemeze csonka; együtt volt Kr. u. iv. századból való Constantinus M.-féle apró bronzérmekkel. — Pécsről Juhász László buzgó gyűjtő gyűjteményéből megszerezte a n. múzeum azt a leletet, melyről Juhász az Arch. Ért. 1901. 174. lapján értekezett. Az ottani homokbányai dűlön egy 32·5 hosszú, 29·5 széles és 11·5 cm. magas vasládikában találtak három füles bronzkorsót és egy hajlított árforma vasszerszámot. Az egyik korsó fölületét bevéssett vonalas rajz díszíti, levélkoszorú, Herakles és két satyr alakja. — Dr. Darányi Ignác miniszter úrnak köszönjük az idahofi majorban az 1901. évi novemberben előkerült Dalmatius-féle föliratos bronztáblát, melyet neki a földbirtokos György lippe-schaumburgi uralkodó-herczeg nagy érdemei elismeréséül följánlott. Dr. Darányi ez emléktáblát nov. 25-én a n. múzeum száz éves jubileuma alkalmával ajándékozta a nemzetnek. Közöltük a fölirat magyarzatát Mommstól (Arch. Ért. 1902. 289 s k. ll.) és adtuk (u. o.) a tábla fénynyomatos képét. — Mitroviczáról, a régi Sirminium területéről, vétel útján két római bronzszobrocska került a n. múzeumba. Egyik 12·5 cm. magas és Venust ábrázolja, a hogy fölrakja fejére hajfürtjeit; a másik bacchikus ifjú mellképe fején repkénykoszorúval, magassága 6·5 cm. — Vétel útján sikerült néhány kisebb régiséget megmenteni, mely évekkel ezelőtt állítólag Sziszek közelében a Kulpa szabályozásánál előkerült. Volt köztük négy ólomtáblácska ép és csonka bekarcsolt római cursivírással, három ólomplomb, egy 1·5 cm. hosszú kis baltácska, csontból való játékkoczká és két római cserépinéces. — Állítólag Esztergommegeből szereztünk kereskedő útján egy kis csonka bronzdíszítményt, mely Medusat ábrázol, három féldrágakövet bevéssett ábrákkal és egy üvegpasztából való cameot két egymásba kulcsolt kezét ábrázoló domborművel. — Ó-Szönyről származó néhány apró római régiséget vétel útján szereztünk, nevezetesen: egy áttört művű lemezes bronzfibulát, egy füles bronztűt, egy 2·8 cm. magas üvegpalackocskát és a leg. I. adj. p. f. cserépbélyegét. — Más alkalommal ugyancsak a kereskedés útján egy 7·5 cm. magas laposan öntött római ólomszobrocska került a múzeumba, Venust ábrázolja, feje és jobb karja hiányzik. — Vasuti munkálatoknál Tata-Tóvároson sok apró római régiség került elé, melyet az odavaló m. kir. államvasuti osztálymérnökség küldött be a n. múzeumnak. Egészben volt 46 különféle tárgy, köztük több római bronzfibula, többnyire csonka, bronzszélén láncz, szög, több terrasigillata töredék, néhány bélyeges, volt több cseréptárgy és üvegtárgyak több töredéke. — Csákvárról (Fejér m.) Rácz Géza plébános küldött ajándékba egy római téglát, melyen IIAD látható, nyilván a (LEG)IIAD bélyegének hiányos nyomása. — Aszár-ról (Komárom m.), származó római bronzköröszt szerzett a múzeum kereskedő útján. A körző szárai 17·5 cm. hosszúak, külső oldalukat csoportokba rakott párhuzamos és egymást keresztező egyenesek díszítik. — A császári leletek (Komárom m.) antik sírok a Kr. utáni iv. századból, külön tárgyalásban részestültek. Dr. Mahler Ede, a ki a hely színén a sírleleteket kiemelte, előadta a lelet előfordulási körülményeit, dr. Kuzsinszky Bálint ismertette a föliratos emlékeket és e sorok írója méltányolta a művészi érdekű darabokat. (Arch. Ért. 1902. első füzet.). — Szernyéről (Veszprém m.) származik egy szárnyas bronzfibula; hiányzik a tüje, lemezes szárnyát sorosan rakott áttört pontok

ékitik; hossza 12·5. Zatkalik János ajándéka. — A Mihály János-féle bakonyvidéki gyűjteményből szerzett a múzeum néhány antik tárgyat. Köztük a legbecsesebb egy domborníves díszű bronzméces, rajta öszvéren heverő Silenus, nőstény párducson heverő Bachus és egy kis Genius képe domborodik ki; egy hét oldalú bronzső töredéke, rajta a római vígjátékban szereplő kopaszfejú horgos orru Pappus feje, egy apró mintegy 4·6 cm.-nyi fekvő Abundantiát ábrázoló bronzszobrocska, 10 cm. hosszú töredék satyr kőszobrából, megvan a törzs és rajta a hossza szakáll egy darabja, a balkéz, mely billikomot fog és a válláról lecsüngő állati bőr darabja. Egy korongos idomu bábsütő minta cserépből, ülő Roma vagy Minerva mélyített alakjával. Antik bronzfibula félkorongos fejjel, a milyen a Krisztus utáni III. és IV. században Pannoniában divott, néhány kulcs és festék dörzsölésére szolgáló 11·5 cm. hosszú, 16·7 cm. széles

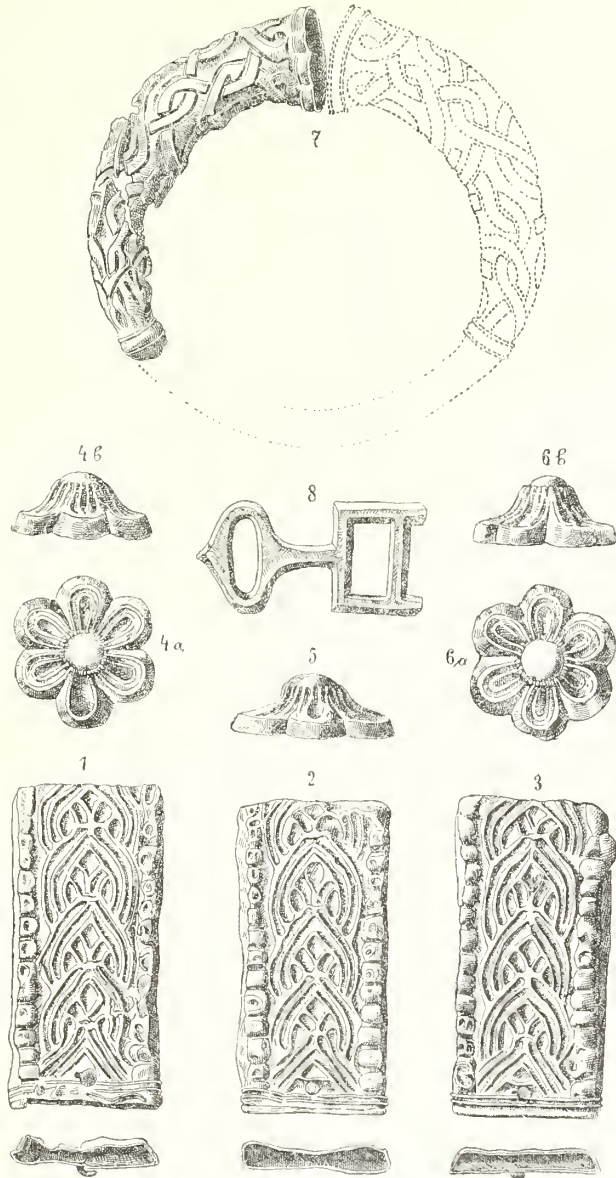

ARANY NYAKPERECZ SZAMOS-UJLAKRÓL $\frac{1}{2}$ n.

kölemez, ez utóbbi Kis-Árpásról származik. — Paloznakról (Zala m.) szerzett a múzeum vétel útján, egy 17 cm. csinos hosszú bronzszobrocskát, mely ülő griffet ábrázol, fejét szabadon mintázták, testét mint domborművet üresen hagyták; tektonikus alkalmazásban gyaloghintón vagy egyéb nagyobb tárgyon díszül szolgálhatott. — Szombathelyről a régi Sabaria területén lelt három antik fibulát, egy bronzgyűrűt és egy gombidomú bronztöredéket küldött ajándékkul Stromsky Sándor mérnök úr. — Állítólag Tordáról való két római bronzszobrocska, melyet vétel útján szereztünk. Egyik 12 cm. magas, a trónoló Plutót ábrázolja, a másik Minerva mellképe, magassága 9 cm. Az istennőt sisakkal, pánczélosan és paizsát fogva ábrázolja. — Dr. Darányi Ignác m. kir. földművelési miniszter úr Bethlenből (Szolnok-Doboka m.) római köztársasági korabeli denárokkal együtt előfordult ezüst nyakgyűrű gombos végét ajándékozta. — Szamos-Ujlakról (Szilágy m.) hivatalos úton egy 260·5 grammot nyomó

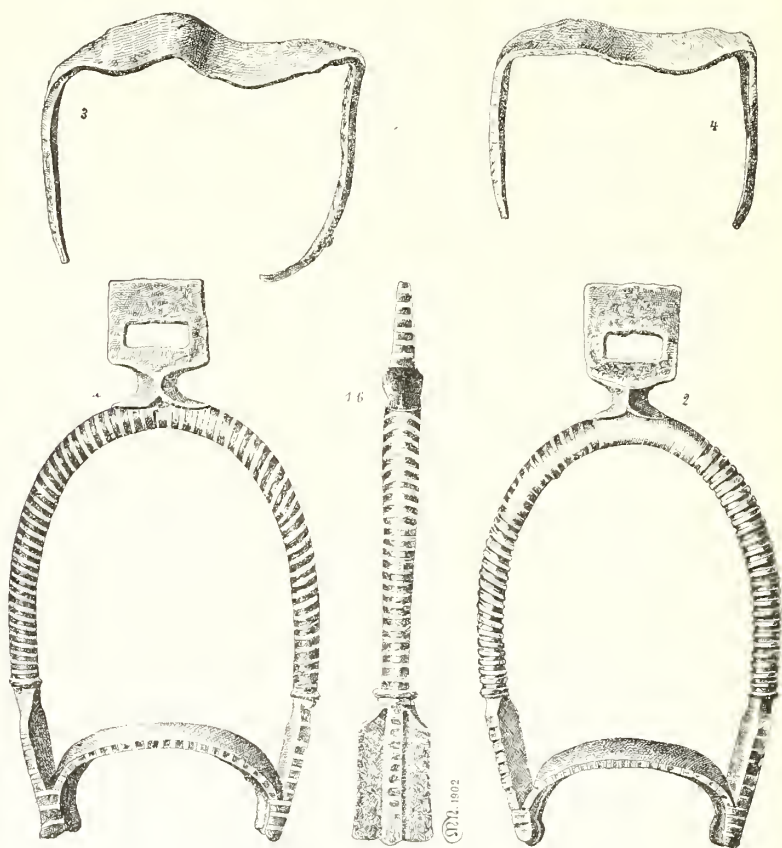
antik nyakperezet szereztünk (ábra). Pálczája sima és kerekded, egyik végén gyűrű, másik vége kampósan hajlik. Mindkét végét gyöngyszerű vastagodás ékíti, melyet legerősebb kihajlásán és mindkét szélén rovátkolt keskeny

VÖRÖSMARTI LELET (BARANYA M.) A) $\frac{2}{3}$ n.

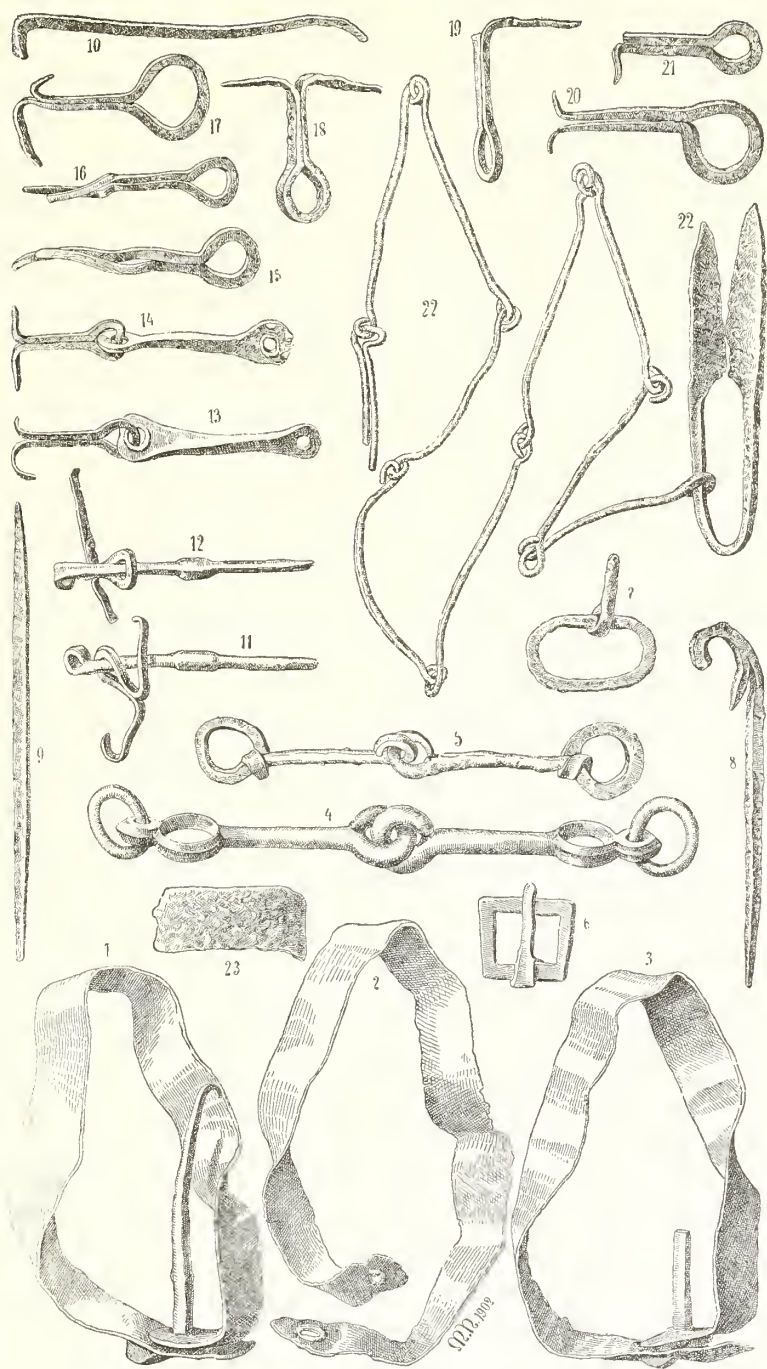
sodronygyűrű körít. — Állítólag Gödöllő vidékéről való 438 db gyöngy, melyet Kemény Kálmán ajándékozott. A gyöngyök anyaga, színe és idoma olyan, a mely miatt azt kell hinnünk, hogy jazyg sirból származnak. A legtöbb átlátszatlan üvegpasztából való, van azonkívül köztük kőből, agyagból és kagylóból

készült kerek, hosszúkás vagy élbemetszett idom. — A régi Palmyra romjaiból Fadlallah el Heddad Mihály ezredes úr hozott a n. múzeumnak néhány ott kiásott becses antik szobrot és apróbb tárgyat, nevezetesen egy antik női mellszobrot, két férfifőt és három agyagmécsest. — Tisza-Nagy-Révről (Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.) egy arany fülönfüggőt szereztünk, a karikáján áttört művű aranypántos koczkával; az áttört három- és négyszögökben gránátáblácskák ültek, melyek még megvannak. Az ékszer súlya 9.6 gr. — Kereskedő révén

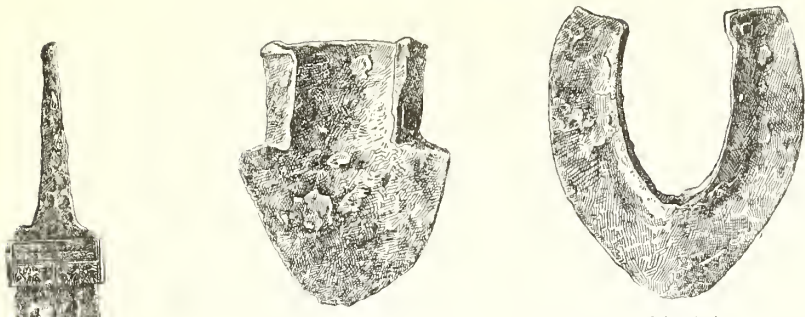
VÖRÖSMARTI LELET (BARANYA M.) B) $\frac{1}{3}$ n.

szereztünk egy 3.3 cm. hosszú és 2.5 cm. széles négyszögű vaslemezket, mely a keretes mezőbe rakott szalagos ezüstoffonadék díze miatt érdekes, a keretet is sorosan elhelyezett ezüstpettyek ékítik. Lelhelye Magyarország. — A Juhász László-féle gyűjteményből szerzett a múzeum öt kis apró bronzdíszítményt, mely a régibb középkorból való és Dunaszekcsőről származik. Három belőlök szíj díszítésére szolgált, egy szívidomú s áttört és egy függődísz volt. — Mődunkban volt az ismert regölyi sírmezőről újabban 24 sírleletet szerezni. Egészben meglehetősen szerények a sírmellékletek és túlnyomó részük a karpereczek, fülönfüggők, szíjvégek s egyéb apró ékítmények megszokott idomait mu-

VÖRÖSMARTI LELET (BARANYA M.) C) $\frac{1}{3}$ d.

tatja, de ornamentalis tekintetben néhány új változattal ismerkedtünk. — Vörösmartról (Baranya m.) hivatalos úton u. n. avarkori lovas sírletet szereztünk, mely több új formával ismertet bennünket és azért ide csatoljuk három táblán a tárgyak ábráit. *A)* Egyik táblán a nemes fémből való díszítéseket egyesítettük. Van négy darab szíjvég présölt aranylemezből, rajtuk egymásba fonódó háromrétű sávokból alakított mustra vonul végig, szélük gyönyözt és lehajló, az alján ezüstlemez (2. és 3. ábra); négy hasonló, de csonka szíjvég és egy alsó ezüstlemez darabja (1. ábra). Egy karperecz aranylemezőnek megvan egyik vége; a kürtidom egész felületét szalagfonadékú trébelt mustra díszíti (7. ábra). Boglárók bronzlemezből vékony aranylemez burkolattal, közepett emelkedő hat szíromból állanak, van 22 darab (4—6. ábra). Ezüstkapocs nőtagja (8. ábra). *B)* Vaskengyelpár, hosszúra nyúló szárakkal, a talp erősen fölfelé hajlik, a négyszög fület és a kengyelhajlást rövid nyak köti össze, a kengyelt és a talpat bevert párhuzamos ezüstsávok ékítik (1. ábra). Két kampós vaspánt, talán gerendás sírláda összerovására szolgált. *C)* Kétféle zabla, egyszerű u. n. csikózabla és egy díszesebb, melynek oldalszárjai ugyan hiányznak, de megvan számukra a két gyűrű a két pálcza végén (4—5. ábra). Négy-szögű szíjcsat (6. ábra). Tojásdad szíjcsat (7. ábra). Olló, rajta pálczákból alakított láncz (22. ábra). Hurkos végű pántok, némelyen fecskefark módjára széthajlított az egyik végük (15—21. ábra). Hasonló kisebb pántok a hurkba illesztett két végén füles pálczával, ezek a sírfödél csuklói lehettek (13—14. ábra). Csuklós pántok a csuklón átjáró hurkosvégű szöggel (11. és 12. ábra). Két kampós vasszög (8. és 10. ábra). Szallagos pántok, kettőn még egy-egy erős átjáró szög van régi helyén (1—3. ábra). Pánt darabja (23. ábra). Ár (9. ábra). — Szent-Ágotáról (Nagy-Küküllő m.) való cserépedényt hozott ajándékba Eitel Adolf országgyűlési képviselő. Az edény alakja a régibb középkorban kedvelt durvább csuporidomot példázza és külsejét szabálytalanul körülfutó hullámvonalak ékítik. — Kis-Pestről Rencsisovszky Ferencz ajándéka gyanánt érkezett egy cserépedény, hullámvonalas díszítéssel; magassága 10·4 cm. — Egy hatszögű kis pitykét a honfoglalási korból, mely Duna-Szekcsőn került elő, a Juhász László-féle gyűjteményből szereztünk; ábráját közöltük az Arch. Ért. 1902. 314. lapján. — Hétkátai Laczkovich István úr útján a czeglédi határból származó honfoglalási korabeli kicsi, de érdekes lelettel gazdagodott, egy bögrével, egy négyágú csillagszerű boglárral és egy pár karikás és gömböcsös díszű aranyfüggővel. — A Mihály János-féle gyűjteményből szereztünk egy szántóvasat (1. ábra) Csesznegről és egy ásóvasat (2. ábra) Pátkáról, továbbá néhány vassarlót és két kampós vasszerszámot, végül egy csúcsbafúfó paizsdudort. — A boldogult Mihály János bakonyvidéki régiséggyűjteményének legérdekesebb darabjai közé tartozik egy vaskard, mely ugyan kettétört, de a markolatától eltekintve, majdnem teljességében maradt meg; még a hüvely felső nyílásáról való pánt is megvan. A kard (1. ábra) egyenes, kétélű és fölülete háromlapú a penge szélessége 5·3 cm., a keskeny markolatnyújtványnyal együtt egész hossza 93 cm. A kard korát leginkább a hüvelypánt alapján a VIII—IX. századra tehetjük, mert ízlése a karolingi művészetre vall, melynek hazánkban oly gyéren maradtak nyomai. Adjuk a pánt szemközti (2. *a*) képét és hátuljának az

1. Csesznegről.

2. Pátkáról.

A MIHÁLYDY-FÉLE GYŰJTEMÉNYBŐL.

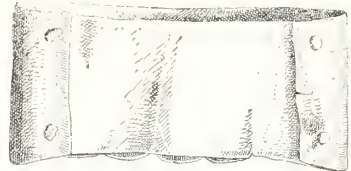
ábráját (2. b). Ezüstből való és előlő felületét megaranyozták, szélét és a madáralakok testét és szemét nielloval díszítették. A fölületnek harántosan álló hosszénégyszög az idoma, csak az alsó hosszú széle csipkézett. Zigzeg keret szegélyezi a felső szélét, a keskeny oldalakat és egész széltiben ketté osztja a fölületét. Mindkét mezőben domborúak a díszek. A felső mezőt lécztag bekereteli és ketté választja mindkét téren, ∞ idomok egymás mellé rakva töltik be a helyett. Az alsó mezőben hat madár van. Kettő a szélén kifelé fordul, a másik négy párosan áll egymásfelé tekintve, a két párt egymástól és a szélső madaraktól egy normann paizsidom választja el, melyen két harántos párhuzam mintegy pályát jelez, felső szélükből pedig mintegy két láng csap föl. A madarak csőre némelykor meg van duplázva és mindig csak egy-egy szárny látszik léczek által jelzett tollakkal. A pánt hátulján egy berakott lemezt négy akla erősíti a homlokbeli lemez két áthajtott széléhez. — Hajdú-Böszörményből Somossy Béla polgármester ajándéka gyanánt dr. Czobor Béla közbenjárására honfoglalási korabeli lovassírok maradványait kapta a múzeum, melyeket dr. Czobor Béla magyarázat kíséretében az orsz. rég. és embertani társulat ülésén is bemutatott. Egy borda és három koponyarészlettel együtt érkeztek ékszerek. I. Három darab kapcsos pityke, fölületüket laposan domborodó levéldíszek ékítik, aljukon szögecsek az erősítésre (1. és 2. ábra). Hasonló pitykék 3 drb, de kapcsoló rész nélkül (3. és 4. ábra); szíjvég hasonló izlésű díszítéssel (2. ábra), alján erősítő szögecsek-

1.

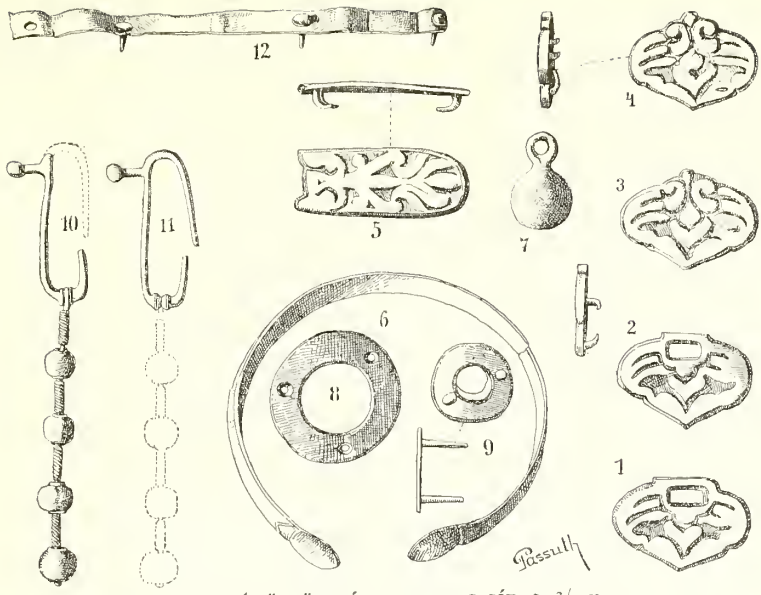
2 a)

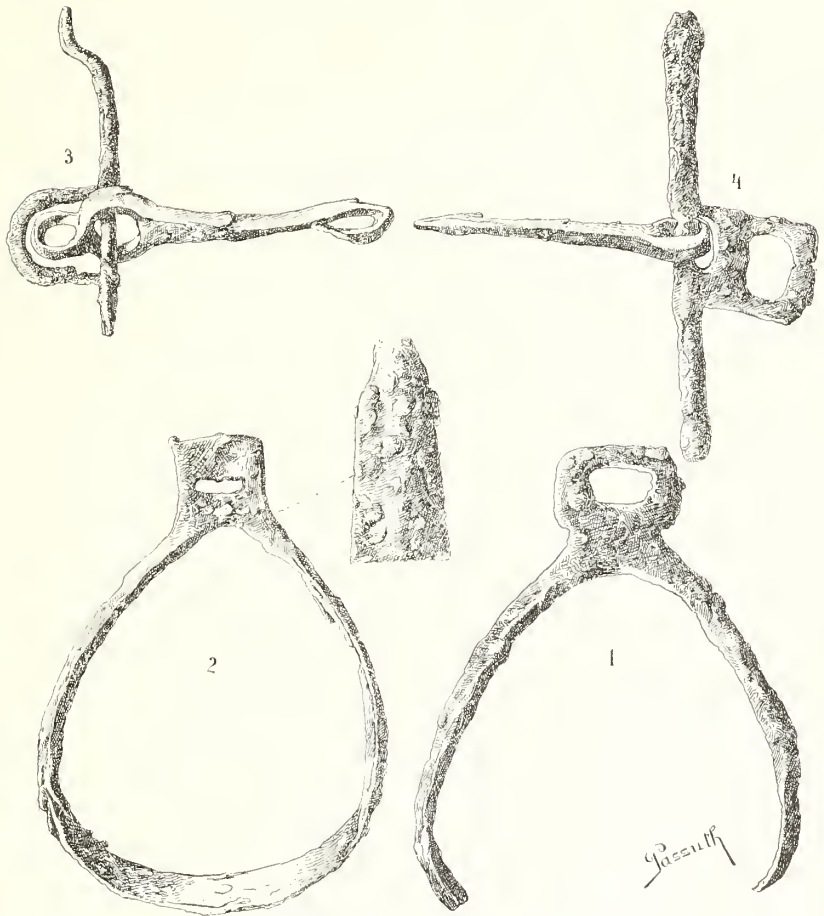
2 b)

KAROLINGI IZLÉSŰ KARD ÉS HÜVELYPÁNT.

kel. Karperecz, kettétört; nyíltan álló végei tojásdad idomúak (6. ábra). Csüngő ékszer, gömbös (7. ábra). Mindezek sárga fémből valók. Lemezes gyűrűk, két egyforma nagyságú van (8. ábra), egyik ezüstből, a másik aranyozott bronzból. Kisebb lemezes gyűrű bronzból, külseje aranyozott, alján egyenes szögecsekkel (9. ábra). Egy pár fülönfüggő (10. és 11. ábra) bronzsodronyból, egyikén meg van a csüngő sodronypálcza, rajta sodrott tekercecsekkel váltakozó négy üres üveggyönggyel. Keskeny lemezpánt bronzból, egyik oldalából szögecsek állanak ki (12. ábra). II. Kétféle kengyelvas (1. és 2. ábra), valamint kétféle oldalszárás zablá (3. és 4. ábra) fele része azt engedi sejteni, hogy legalább is két sír maradványai hiányosan vannak képviselve. — A budapesti lipótmezei «kuruczles» nevű vidéken az elmúlt évben előkerült néhány sírlelet, melyet az intézet hivatalos úton megváltott. A tárgyak idomait föltünteti az idecsatolt képes táblácska. Van két karperecz rossz ezüstből, melynek végeit két egymás felé érő csőrös állatfej ékíti (3. ábra). Egy félholdidomú csüngő rossz ezüstből, a félhold csücskei lefelé állanak (6. ábra). Nyakgyűrű három összefont sárgaréz-sodronyból és közbefont vékony sodrott szálból (1. ábra). Három ú. n. halántékgyűrű sárgaréz-ből (8. és 9. ábra), két kis nyílt gyűrű (7. ábra), egy zárt karika (4. ábra) és bronzkarikák töredékei. Többszörösen hajlított vékony sodrony, valószínűleg csonka fülönfüggő volt (2. ábra). Pléhes korong két hossznegyszögű, párhuzamosan álló áttöréssel (10. ábra). — Lichtneckert József Székesfejérvárott a Demkő-hegyen huszonegy honfoglalási korabeli sírt ásott föl, melyeket tőle a n. múzeum megszerzett. A sírleleteket ábrák kíséretében Lichtneckert fogja közzétenni. — Árpádkori lovassír maradványait szerezte az intézet kereskedő útján Esztergomból. Vannak benne: I. Két karperecz rossz ezüstből (?), kőrded kihajlású nyíltan álló végekkel (1. és 2. ábra), két csonka lemezdarabka rossz ezüstből, apró lyukakkal (3. és 4. ábra) és egy sodronykarika egymásfelé hajló végekkel sárgaréz-ből (5. ábra). II. A vastárgyak közt van két egyenlőtlen idomú kengyelvas; egyik háromszögű formája miatt érdekes, szárai és talpvasa ugyanis egyenesek (1. ábra), a második kengyelnek a talpvasa is csak kevésé kihajló (2. ábra). Egy zablá (3. ábra) majdnem épségben maradt; oldalszárjai vannak, melyeknek a végei gömbösek. Egy gerelyvas (4. ábra) kitűnik négy lapú csücska keskenysége és többoldalú köpűje erős kiszélesbülése által; a köpűt felső végén keskeny gyűrűtag, nyíló szélét sáv köríti, melyben hullámvonal nyomai észlelhetők. — Egy Árpádkori korongos fejű ezüstgyűrűt vétel útján szerezünk; a fej lapján egy bevéselt latin kereszt, hold és csillag. — Szerbiai kereskedő útján szerezünk egy régibb középkori 4 cm. hosszú mellkereszt két bronzból, rajta Krisztus (?) alakja bokáig érő hosszú köntösben; szerezünk félhold alakú bronzcsüngőt, egy szívidomú kis bronztárgyat és egy gömböcsös fülönfüggőt bronzból. Volt még a szerzett tárgyak közt egy középkori ezüstgyűrű korongos fejjel, rajta ornamentális vonaldíszek és növényágak, végül volt egy pár délszláv gömböcsös fülönfüggő sárgaréz-ből. — Hazai építészeti és szobrászati emlékeink tára eredetiekkel és gipszmásolatokkal gyarapodott. A budavári Mátyás templom környékének szabályozása alkalmával több középs és újabbkori sírkőtöredéket és építészeti részletet találtak, melyekből a halászbástyát építő vezetőség 22 darabot a n. múzeum emléktára számára adott át. — Mátyás

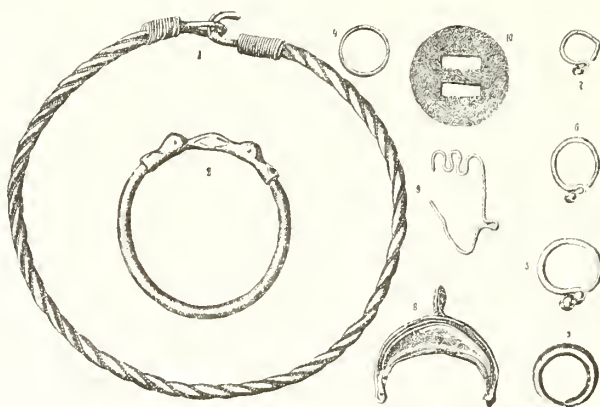

A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI LOVAS-SÍR I. 2/3 n.

A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI LOVAS-SÍR II. 2/3 n.

király visegrádi palotájából származó építészeti részletet küldött Gombár György róm. kath. plébános Kis-Oroszról, a hol ez a kő a plébánia falába volt beépítve. A mészkőből finoman faragott töredék gyámkőnek látszik, melynek szemközti oldalát Mátyás király címere ékítette, fölül s oldalt levél- és gyöngy-dísz veszi körül a címert. — Két legjelesebb xiv. századi szobrászunk, Kolosvári Márton és György mester jeles bronzszobrát, a prágai Hradsinon álló Szent György lovasszobrát ő cs. és k. felsége udvarmesteri hivatala leöntetvén, a n. múzeumnak is juttatott belőle egy gipszmásolatot. — A n. múzeum a műemlékek orsz. bizottságával együtt leöntette a múzeumi emléktár számára azt a három síremléket, melyet Gyulafejérvárott, mint a Hunyadiak sírjait őriznek. — A budapesti II. ker. koronaőr- és márvány-utca sarkán létezett Prohaszka-féle házba be volt építve egy hornyolt díszű gyámkő és egy négylapú

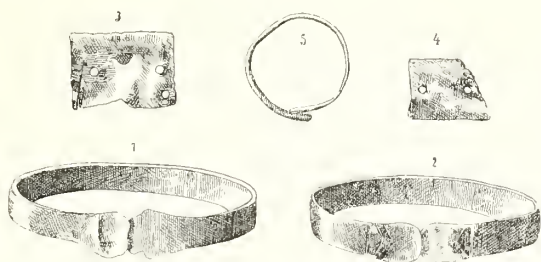

BUDAPESTI (LIPÓTMEZEI) SÍRLELET $\frac{1}{3}$ n.

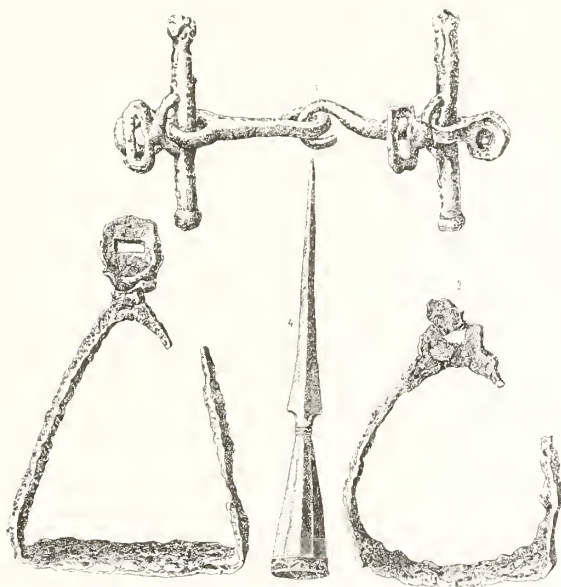
köducz, mind a kettő vörös márványból, valószínű, hogy mind a két részlet renaissance-kori palotából származik; az idei augusztus havában lebontatván a jelzett sarokház, a két vörös márványkő Gohl Ödön közbenjárása következtében a n. múzeumba jutott. — Divald Kornél ajándékolta a n. múzeumnak a sárospataki vár lakótornyának díszkapujáról az ívbéllést ékítő egyik xvi. századi egyik emberi arc gipszmásolatát. — Az év legértékesebb szerzeményei közé tartozik az a nagyszerű síremlék, melyet Nicolai Illés a xvii. század közepén Apaffy György emlékére készített és a mely az Apaffyak akonakeréki sírkápolnájában jutott napjainkra. Az ékes emlékműről dr. Éber László értekezett ábrák kíséretében a folyóirat 1902. évi 97—113. lapjain. — Vilonyáról (Veszprém m.) az odaváló ev. ref. templom famennyezetét szerezte meg még 1901-ben a n. múzeum. Egészben volt mintegy ötven négyszögtábla és hozzá léczes keret. A táblák közül egyen kétféjű sas és gyomrában magyar címert, hármon pedig fölirat van reá festve. Egyik fölirat tizenkét magyar versből áll és elmondja, hogy «Zitsi Imre János» voltak a hitközség «protektorai» utánuk Salomvári János, Kis Sándor és Zámori Magdolna. Egy másik táblán szintén magyar fölirat, ezúttal prózában, elmondja, hogy a mennyezet

készült az 1720—28. években, felsorolja mindazon hatósági egyéneket, kik akkor működtek és a végén Bicskei Földes Mihály az asztalos és festő megnevezi magát és a végén Ballog (?) (így olvasta dr. Éber László) hozzá teszi «per me etiam». Egy harmadik táblán négy latin distichonban magasztalják VI. Károlyt. A többi táblát virágos mustrák ékítik. Az idei évben e mennyezetet a régiség-tár keleti folyosója fölé helyeztettük. — Pecséteink és pecsétnyomóink gyűjteménye egy Árpádkori IV. Béla-féle ölomtyariummal gyarapodott. Állítólag

I. $\frac{1}{2}$ n.

ESZTERGOMI LELET II. $\frac{1}{4}$ n.

Marinci községben (Szerém m.) szőlőtelepítés alkalmával 80 cm. mélységben találták. Megszereztük, ámbár a szakértők a korhűnek mutakozó tárgy régi volta iránt eltérő nézetben voltak. Egy középkori bronzpecsétnyomót vétel útján szereztünk. — Vétel útján szereztük a losonczy timár czéh 1754. évi magyar köriratú sárgaréz pecsétnyomóját. — Szijgyártók magyar köriratú pecsétjét a XVIII. századból vétel útján szereztük. A körirat így szól: NÉ(met) C(sanád) SZ(abad) KI(irályi) VA(ros) SZIIARTO PECSITYE A mezőben paizs, kard,

nyereg s egyéb tárgyak. — Vétel útján szereztük az esztergomi asztalosok pecsétnyomóját és az esztergomi ácsok pecsétnyomóját, mindkettőn német a körirat, az előbbin az évszám 1779. — Rigó Menyhért Jászberényből ajándékozott egy nyolczszögű pecsétlőt, rajta P betű, félhold és csillag. — Ernst Lajos úr ajándéka gyanánt került a n. múzeumba az egykori pesti festészeti akadémiát gyámolító társulat pecsétnyomója aczélból. A körirattól bekeretelt mezőben balra haladó oroszlánon Pannonia ül és magasra emelt kezeiben egy-egy koszorút tart. A bevésett kép alatt a vésnök is megörökítette nevét: NEVMANN F. — Garay Alajos ajándékából idekerült az 1846-ik évi budapesti iparegyesületi műtárlat három pecsétlője. — Közép- és újkori záróplombok, czímeresek és föliratosak kerültek elő Pécssett és Duna-Szekcsőn; egészben öt darab volt a Juhász László-féle gyűjteményben, rajzok kíséretében közölte Juhász az «Arch. Ért.» 1901. 175 lapján. A n. múzeum vétel útján szerezte. — Hazai ötvösműveink sora pompás kincscsel gazdagodott az idén, mely a Solymosi-vár közelében a radnai erdőben került elő. Hivatalos úton meg lehetett szerezni néhány ezüstedényt, kanalakat és díszes kapcsokat. Néhány tárgyat ábrában is bemutatunk. 1. Ábránk födeles ezüstpoharat tüntet föl, melynek laposra nyomott és alul szűkülő kelyhe hengerszáron és körben szélesbülő lábón áll. A szárát nodus tagozza, mely fölül-alul hólyagos dudorokkal ékes; a lábát, kelyhét és födelét a függélyes tengely irányában fektetett idomok díszítik, melyeknek keletkezését a 2. ábrában bemutatott hasonló, de kisebb födeles edény díszítő idomai magyarázzák. E kisebb edény már régebben volt meg a n. múzeum kincstárában és bátran úgy tekinthető, mint solymosi társának mintája. Világos ugyanis, hogy itt széthasított sárkánybőrök ékítik a fölületet, melyeknek utánzásából származott a solymosi pohár értelmetlen motívuma. A múzeumi pohár födelének a gombján a fölkúszó sárkányok motívuma a solymosi poháron teljesen elmaradtak. Egy más pohárnak csak a födele maradt meg (3. ábra). Ez az egész kincs legdíszesebb darabja. Az alsó lilimos korona, a hólyagos fölület és a csúcsából kiemelkedő keresztvirág, mely mint virágkehely fogja körül a legfelső gömböt, a csúcsíves ízlés ékes alkotása. Van egy kerek csésze, fenekén hiányzik a középső idom, a honnan a szél felé ferdén emelkedő hólyagok kiindulnak, a hólyagok fölülete fölváltva síma és ponczolt (4. ábra). Van továbbá két talpas ezüstpohár, egyiknek (5. ábra) a fala síma és csak a karimáját ékíti lehajló lilimsor, a másiknak a falán fölül-alúl bevésett sáv fut körül, mely stilizált ágat példáz és a két sávot ferdén futó szalagsávok kötik össze, melyeket gotikus és latinus minusculákból alakított abc-vel töltöttek meg. Az egyik háromszög mezőben paizsidom és benne **th̄s** díszlik (6. ábra). A Jézus monogram (latin betűkkel) ismétlődik egy díszes kanálon, melynek sodrott nyele szent Sebestyén szobrocskájával végződik. Míg ez a kanál még a csúcsíves ízlést képviseli, egy másik kanál (8. ábra) nyele már renaissance tagozást mutat. Szintén a két ízlés határszélén áll egy kapocs, mely kerek domborulatban és gazdag változatosságban szabadon alakított levelekből, virágokból és indás szárból van megkomponálva; egy másik kapocsból csak az alsó csipkézett ezüstlemez maradt meg. — Ugyanazon solymosi kincsből más úton még néhány darabot sikerült megszerezni, nevezetesen két pár díszes kap-

3. ábra.

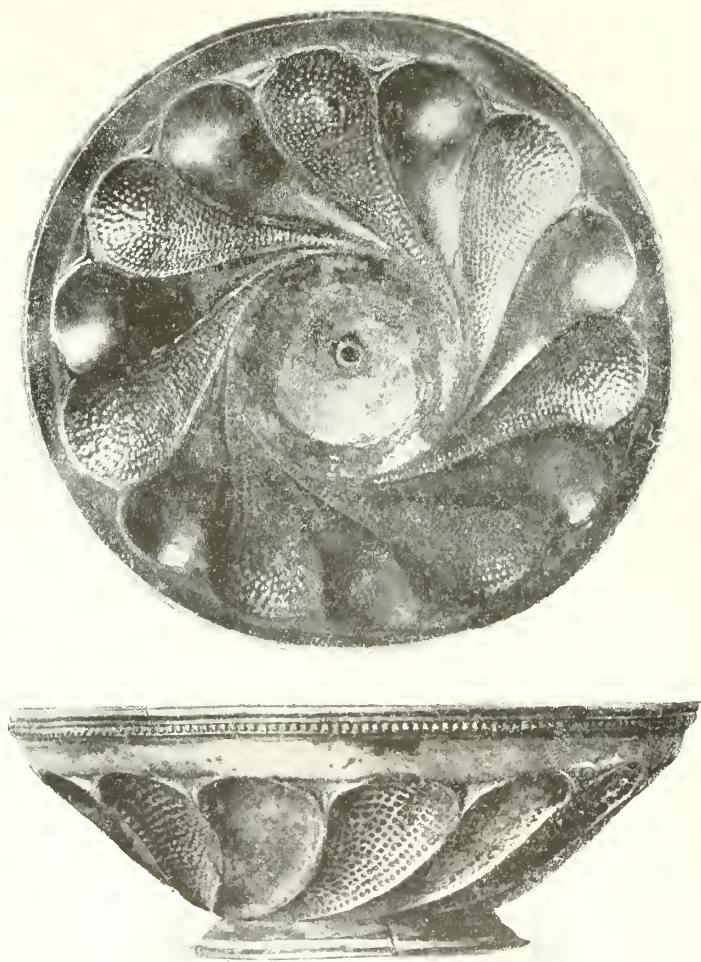
1. ábra

2. ábra.

1. ÉS 3. ÁBRA A RADNAI KINCSBŐL. 2. ÁBRA A RÉGI JANKOVICH-FÉLE GYŰJTEMÉNYBŐL.
cca $\frac{3}{4}$ n.

csot aranyozott ezüstből, virágokból, levelekből és indás ágakból és egy süvegre való ezüsthüvelyt taréjos dísz számára. A hüvely alja lapos, külseje kőrded hajlású síma, alul keskenyebb, fölül szélesebb és csúcsba futó lemezzel végződik, melynek fölületét ponczolt alapon levél- és virágidomok ékítik, a hüvely két oldalát sodronykarikákból alakított két sor szegélyezi. A hüvely kihajló

4. ÁBRA A RADNAI KINCSBŐL CCA $\frac{1}{4}$ n.

falának közepén bevéssett kép, mely szívidomot hosszában átjáró nagyobb és két kisebb keresztbe rakott nyilat ábrázol. A taréjtartó hossza 23,9 cm. — Tekintve a sok góthikus elemet, mely azonban már sűrűn egyesül renaissance elemekkel, a kincs keletkezését a xvi. század elejére tehetjük. — xvii. századi u. n. verejtékes, aranyozott ezüstpoharat vétel útján szereztünk, a verejtékes mustrán kívül trébelt emberi mellképek is díszítik; magassága 24 cm., súlya 365 gr. — A kelyhek sora egygyel gazdagodott, egy meglehetősen egyszerű példánnyal,

mely azért bírt érdeklél, mert a rajta lévő ötvösbélyeg Nagy-Szebenre látszik utalni, és mert patenáján megvan az évszám 1613. — Ezüstműből készült tömjéntartót szintén vétel útján szereztünk, a XVIII. század végéről, vagy a XIX. század első évtizedeiből származik, rajta van a pesti ellenőrző jegy és két más bélyeg, melyek közül az egyik I P Johann Prandtner pesti ötvös bélyege lehet. — Vétel útján szereztünk erdélyi származású mentekapcsot; XVII. századi ezüstmű. — XVIII. századi kapocspár, áttört munka rossz ezüstműből a kedvelt lángoló szív-motívummal, vétel. — Főt. Fetzer János Ferencz ajándéka gyanánt érkezett Szilágy-Somlyóról egy zsírkőből való öntő minta; a belé vésett idomok u. l. kapcsok készítésére szolgáltak. — Az osztály egy ízben XVII. és XVIII. századi öltönyökről való 27 db. különféle fajta ezüstművet szerzett vétel útján más

5. ábra

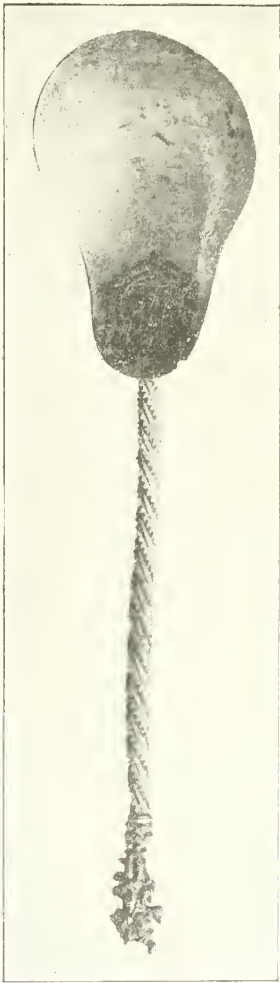

6. ábra.

A RADNAI KINCSBŐL cca $\frac{3}{4}$ n.

hét alkalommal a ruhagombok sorát még 81 különböző változatú példánnyal lehetett kiegészíteni; állítólag erdélyi ötvösöktől erednek s így ez a gyűjtemény tanulságos az ötvösség gyakorlati czélokra szolgáló irányában divott izlésre. — Ruhára való tizenkét gombot, részben ezüstözés maradványaival XVIII. századi éremlelet kíséretében hivatalos uton szereztünk. — Magyar Julia sárgarézgyűrűt ajándékozott, a gyűrű a XVIII. századból látszik származni és fején A K betűk kétszer vannak bevésvé. — Bronzból való trébelő mintát egy heraldikus lilium bemélyített idomával a XV. vagy XVI. századból vétel útján szereztünk. — Szerbiából származó gömböcsös díszű rézgyűrűt és ezüst fülönfüggőt vétel útján szereztünk. — Több ingaórát szereztünk vétel útján. Egyikét a mutató lapján látható latin fölirat szerint Withalm Lipót készítette Nyitrán, más hasonló órán Prossy Ferencz pécsi mester neve látszik, egy harmadikon Komáromból Treffler János Györgynek német névjegyzése és

egy negyediken a jelzés «Josef Hatz Eperjes»; ugyancsak német föliratu egy díszes figurális ingaóra fölirata «Franz Seiffner in Peest», állítólag Scitovszky primásé volt. Végül szereztünk XVIII. századi zsebórárt, a szerkezetet borító lemezen a fölirat Anton Woeber In Ofen. — Hans Ducher-féle finom művű 1579. évi iránytűt és napóramutatót elefántcsont tartályban vétel útján szereztünk.

7. ÁBRA A RADNAI KINCSBŐL.

2/3 n.

Födeles ónkancsót, XVII. századi valószínűleg Brassóból származó munkák vétel útján szereztünk. — Jeszenszky Alajos nyitrai kanonok egy 11·1 cm. magas bronzcsöngetyűt ajándékozott, Trencsén-Óvárról való és domborműves díszítése után ítélve valószínűleg a XVII. századból származik. — Csizmadiaczéh bemondó táblája 1730-ból, sárgarézből, préselt domborművű kezdetlegesen ábrázolt genre-jelenettel. — Rézlemezből trébelt szenteltvíztartót 1786-ból és M P jelzéssel vétel útján szereztünk. — A XIX. század első feléből való sárgarézből készült koppantót ajándékozott Molnár Viktor. — Pénzesláda, henger idomú vaspléhből, erősen pántolt, a XVII—XVIII. századból. Majláth Béla gyűjteményéből való, a ki a Liptó-Ujvárral szomszédos Prébilina községben szerezte és róla az 1886-iki történelmi kiállítás kalauzában (1437. szám) értekeznek. — Vasláda a XIX. század elején divó izlés szerint tagozva és díszítve, állítólag Rudnay Sándor primásé volt; Esztergomból szereztük vétel útján. — Két XVIII. századi ostyasütő-vas vétel útján jutott a muzeumba. Mind a kettőn a vésett kép feszületet ábrázol, az egyik az évszám 1719, a másiknak a külsejére két bélyeg van beverve. Más alkalommal ismét két ilyen ollós vasat szereztünk, egyiknek a lapjait növénydísz ékíti, a másikéin Heracles tetteit mutatja az egyik s Amort meg Psychét a másik lap. — Áttörtművű csinos XVI. századi vaskulcsot vétel útján szereztünk. — Zatkalik János ajándéka gyanánt kaptunk egy finom művű vaskulcsot a XVIII. századból, mely valamely gép fölhúzására szolgált. — Solti Zoltán ajándékozott egy középkori ajtókulcsot vasból; lelőhelye Török-Szentmiklós, a tényői puszta. — A budavári Szent-György-tér szabályozásakor előkerült újabbkori vaskulcsot ajándékozott Zágonyi István. — A Mihálydy János-féle gyűjteményből szereztünk két vasgyertyatartót, egy vaskést, egy vaspálczát és egy románkori zománczos és aranyozott bronzgyertyatartóból való egyik lábtagját, mely fölfelé és lefelé oroslánféle fejjel végződik. — Bohus János Besztercebányáról egy 4·5 cm. átmérőjű vasmedaillont ajándékozott egyik oldalán a szentlélek galamb formá-

jában, a másik oldalon Szent Simon képe és SANCT SIMON fölirat. — A mérősúlyok gyűjteményét igen jó s teljes példánnyal gyarapíthattuk. Az egymásba illő sárgaréz súlyok a külső burokkal együtt épségben vannak, a jelzés szerint 15 bécsi font a teljes súlyuk. A földlapot és a lehajló nyelvet figurális alakításokkal ékítette a készítő, a ki ezuttal meg is örökítette a nevét, a fölirat így szól: CIMENTA MATHEY SOMLYAY a szintén bevert 739. szám alighanem a hitelesítés száma; az érdekes mű készítése korát a XVII. századra lehet tenni és állítólag Nagyváradról származik. — Puspángból készült szelencze, mely formára hasonló a Gall tiszteletére készült burnotszelenczékhez, a milyen a nemzeti múzeum régiségtárában is van; csakhogy ezen a szelenczén a domborműves ábrázolások dr. Gall és tana kigunyolását czélozzák. Az egyes jeleneteket magyarázó francia föliratokkal kíséri a készítő. — Athosi műhelyből való áttört művű puszpáng-medalliont, mely szenteket ábrázol, adott ajándékba Jeszenszky Alajos nyitrai kanonok. — Boszniai Stoláczból szereztünk vétel utján egy tajtpipát, a XVIII. század elejéről, melynek fölületén vár ostromát faragta ki a készítő, a vár folyó mentén van és így hihetőleg Belgrád ostromának egykor népszerű motívumát használta föl a pipa mestere. — Rosenfeld Bernát Bécsben lakó hazánkfia két becses pipával gazdagította a pipagyűjteményt. Mind a kettő XIX. századi és tajtékból való. Egyik alighanem Noeze ismeretes pipagyártótól származik és Sándor gróf Rohan herceg tiszteletére készíttette; a kifaragott domborművek férfit, nőt s két agarat ábrázolnak. A másik Klapka temesvári polgármesteré volt 1820-ban és a rajta kifaragott jelenet cigányzene mellett menyecskével tánczoló két férfit ábrázol. A pipa nagysága által is kiváló; nem kevesebb a hossza mint 50 cm. — Csaba János a felső ireghi takácszész 1746-ból való zöldmázás cserépkorsóját adta ajándékba. — Csücskös végű kályhafiókot, korongos kályhafiókot és mázas cserépbögrét ajándékozott Zágonyi István; találták a budavári Szent-György téren a szabályozási munkálatoknál. — Pontosán datált régibb hazai cserepek a ritkaságok közé tartozván, köszönettel vettük dr. Kammerer Ernő ajándékát, az értényi kincset tartalmazó cserepet, melyben Zsigmond és Máriafele denárokat leltek. — Egy más alkalommal a kincset rejtő edénynek csupán gipszmásolatát birtuk magunknak biztosítani. Egy Szatmár-németi denárleletet tartalmazó csuporról hű másolatot örzünk. — Budapesten a Bérkocsis és Német-utca sarkán állott épület lebontásakor f. évi május havában egy 30·3 cm. hengerded cserépvédret leltek, melynek felső szélét dudoros karima szegélyzi, míg a falából két fül áll ki. A nemzeti múzeum a tulajdonostól

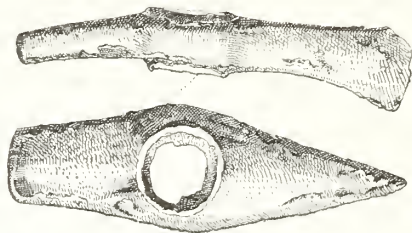
8. ÁBRA A RADNAI KINCSBŐL
2/3 n.

megváltotta. — A budapesti Kalvintéren a városi nagy csatorna építése alkalmával 1902. évi május havában 3'20 méter mélységben egy 21'5 cm. magas, sajátságos idomú cserépedényt találtak, melynek fala öt gyűrűben lefelé keskenyül, minden gyűrű alatt a fala két ellentett helyen van átlukasztva. Az edény falából két ellentétes helyen, de egyenlő síkban két függélyes szárny indul ki, melyet párhuzamosan futó ferde bemetszések minden oldalon négy-négy szakaszra tagoznak. A rejtélyes edényt Pirovics Aladár fővárosi mérnök ajándékozta a múzeumnak. — Spitzer Mór, széleskúti birtokos gyűjteményéből a nemzeti múzeumnak négy bélyeges cserépperemet ajándékozott, kettő Detrekő-Váraljáról való, kettőt pedig Pozsonyban leltek. A cserepek anyaga graffitós. A bélyegek idomairól e folyóirat 1901. kötete a 447. oldalon 2. b. és 5. b. meg 7. b. alatt közölt ábrákat. — A XVIII. századból való 43 drb. bábsütő mintát vétel útján szereztünk; származásuk állítólag Esztergom. — Idősb Ábrányi Kornél az iránta nyilvánult honfiai kegyelet emlékeit tette le a nemzeti múzeumban. Van köztük: egy fénykép, 15 db selyemszallag, egy tollszár kőből, egy papírvágó kés fából és egy czimbalom idomú ládacska ónból. — Gaul Ferencz átadta a nemzeti múzeumnak Lenau Miklós arca gipszmásolatát, melyet halottas ágyán fölvettek.

A régiségosztályban őrzött hadtörténelmi gyűjtemény gyarapodása az idei évben ajándékokból 23 db., vétel útján 113 db. fegyver volt.

Az itt felsorolt szerzeményekbe nem foglaltuk be azt a nevezetes régiséggyűjteményt, mely az idei évben Delhæs István hagyatékából a nemzeti múzeum régiségtárára szállott és a múzeum főállásának századik évét oly emlékeztetéssé teszi. A gyűjteményből egyes becsesebb darabokat a nemzeti múzeum emlékkönyvében tettünk közzé; ezúttal egy néhány szám közlésére szorítkozzunk. I. Egyiptomi emlék van 510 db. II. Közép- és újkori fegyvernemű van 732 db. III. Egyéb emlék volt egészben 1615 db és pedig *a)* Óskori 590 db. *b)* Ókori 566 db. *c)* Ötvösmű 91 db. *d)* Iparművészeti különféle 281 db. *e)* Keramikai 37 db. *f)* Costume 19 db. *g)* Hangszer 31 db. *Hpl.*

ÚJ VIDÉKI MÚZEUM-EGYESÜLET alakult Székely-udvarhelytt f. évi szeptember hó 10-én Udvarhelyvármegyei Múzeum-Egyesület czímen. Az egyesület elnöke Jung-Cseke Lajos.

ÓSKORI RÉZBALTA ($\frac{1}{3}$ n.) LETTÉK A NAGYVERDŐ-PUSZTÁN,
«BENDVÉS HOMOK» (ZEMPLÉN M.).

Dokus Gyula gyűjteményében.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00693 9918

